ALİ HASANOV

JEOPOLİTİK

TEORİLERİ
METODOLOJİSİ
AKTÖRLERİ
TARİHİ
KARAKTERİSTİĞİ
KAVRAMLARI

babıalı kültür yayıncılığı

Babıali Kültür Yayıncılığı: 240
Dış Politika: 01

JEOPOLİTİK
Prof.Dr. Ali Hasanov

Genel Yayın Yönetmeni
Doğan Selçuk Öztürk

Çeviri
Azad Ağaoğlu, Fuad Şammedov

Redaksiyon
Alper Tolga Ezenci

İç Tasarım
Ahmet Fidan

Azerice Bakü 2010
(ISBN 978-9952-29-029-5)
neşrinden aktarılmıştır.

© Yayın Hakları,
Babıali Kültür Yayıncılığı'na aittir.

Birinci Baskı: Ekim 2012

ISBN: 978-605-5545-35-2

Sertifika No: 12393

babıali kültür yayıncılığı
29 Ekim Cad. No: 23 34530 Yenibosna / İstanbul
Tel: 0212 454 21 65 • 0212 454 21 67 • 0212 454 21 69
GSM: 0505 584 03 79 **Faks**: 0212 454 21 71
www.bky.com.tr • bky@bky.com.tr

Baskı
sekajans
Gümüş Suyu Cad. Odin İş Mrk.
No: 193 Zeytinburnu / İstanbul

ALİ HASANOV

JEOPOLİTİK

babıalı kültür yayıncılığı

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I. BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN İLK KAYNAKLARI VE GELİŞİM TARİHİ: ESKİ VE ORTA ÇAĞIN JEOPOLİTİK DÜŞÜNCE VE TEORİLERİNİN TARİHİNİN ARAŞTIRILMASI.....15-39

1.1. 19. Yy.a Kadarki İlk Jeopolitik Görüş ve Kaynakların Kısa Tarihi.....16
1.2. Eski Çin ve Hindistan'da Jeopolitik Öğretileri.....20
1.3. Arap Dünyasında En Eski Jeopolitik Teorileri 23
1.4. Antik Yunan ve Romalıların Jeopolitik Öğretileri.....27
1.5. Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da Avrupa'nın Başlıca Jeopolitik Öğreti ve Kuramları.....31

II. BÖLÜM

KLASİK JEOPOLİTİK: 19 Yy.ın İKİNCİ YARISIYLA 20 Yy.ın BİRİNCİ YARISI ARASINDA BATI JEOPOLİTİK OKULLARININ ANA GÖRÜŞ VE TEORİLERİ.....41-76

2.1. Klasik Kıta Avrupa'sı Okulu: Ortaya Çıkışı, Özellikleri ve Temel Kuramları.....42
2.2. Klasik İngiliz-Amerikan Jeopolitiği: Ortaya Çıkışı, Özellikleri ve Temel Kuramları.....65

III. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ÖNEMLİ KATILIMCILARININ SAVAŞ DÖNEMİ JEOPOLİTİK KURAM VE HEDEFLERİ 77-89

3.1. Almanya'nın Jeopolitiği.....77
3.2. Japonya'nın Jeopolitiği.....81
3.3. SSCB'nin Jeopolitiği.....85
3.4. Büyük Britanya'nın Jeopolitiği.....86
3.5. ABD'nin Jeopolitiği.....87

IV. BÖLÜM

20. Yy.ın İKİNCİ YARISINDA VE GÜNÜMÜZDE BATILI DEVLETLERİN JEOPOLİTİĞİ.....91-129

4.1. Karasal Avrupa Jeopolitiği: Özellikleri ve Ana Teorileri.....91
4.2. İngiliz-Amerikan Atlantik Jeopolitiği: Özellikleri ve Ana Teorileri.....105

V. BÖLÜM

RUS JEOPOLİTİK OKULU: OLUŞUMU, TEORİK KAYNAKLARI, KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ VE ANA TEORİLERİ.....131-175

5.1. Orta Çağ ve Yeni Çağ'da Rusya'da Jeopolitik Akım ve Görüşleri.....132
5.2. Rus Jeopolitiğinin Kaynakları ve Klasik Rus Jeopolitik Teorileri.....138
5.3. Klasik Rus Jeopolitiğinde Alan ve Mekân Meseleleri.....145
5.4. Rus Jeopolitiğinin Karasal Temeli Avrasyacılık ve Avrasyacılığın Ana Düşünceleri.....149
5.5. 20. Yy.ın İkinci Yarısında ve Günümüzde Rusya'da Jeopolitik Akım ve Teorileri.....160

VI. BÖLÜM
TÜRKLERİN JEOPOLİTİK GÖRÜŞ VE TEORİLERİ.....177-197
6.1. Osmanlı Türklerinin Jeopolitik Görüşleri Üzerine.....177
6.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Atatürk'ün Jeopolitik Görüşleri.....181
6.3. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye: Jeopolitik Hedef ve Teorileri.....186
6.4. Modern Türkiye'nin Jeopolitik Teori ve Akımları.....187

VII. BÖLÜM
JEOPOLİTİĞİN BİLİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....199-272
7.1. Jeopolitik Kavramı.....199
7.2. Jeopolitiğin Nesnesi ve Konusu.....204
7.3. Jeopolitiğin Kategorileri.....210
7.4. Jeopolitiğin Temel Yasaları.....226
7.5. Jeopolitiğin İşlevleri.....228
7.6. Jeopolitiğin Metodolojik Paradigmaları.....231
7.7. Jeopolitikte Araştırma Yöntemleri.....236
7.8. Jeopolitikte Aktörler.....241
7.9. Jeopolitikte Mekân Algısı ve Mekân Pratiği.....269

VIII. BÖLÜM
DÜNYANIN JEOPOLİTİK YAPISININ ŞEKİLLENMESİ: JEOPOLİTİKTE DÖNEMLER VE MODELLER 273-330
8.1. Dünyanın Jeopolitik Yapılanmasının Özellikleri ve Dünya Sisteminin Sınıflandırılması.....273
8.2. Dünyanın Jeopolitik Yapılanmasının Dönemleri ve Karakteristik Özellikleri.....280

IX. BÖLÜM
MODERN DÜNYA DÜZENİ VE JEOPOLİTİK GERÇEKLİKLERİ 331-369
9.1. Modern Dünya Düzeni'nin Karakteristiği ve Yeni Jeopolitik Yönelimler.....331
9.2. Ekonomik Yaşamın Küreselleşmesi ve Devletlerin Ekonomik Çıkar Sistemleri.....347
9.3. Yeryüzünün Siyasi Mekânının Küreselleşmesi ve Egemen Devlet Hakları: Mondializm ve Tekmerkezcilik.....358
9.4. Yeryüzünün İletişimsel Mekânının Küreselleşmesi ve Ülkü Mücadelesi.....363

KISA JEOPOLİTİK SÖZLÜĞÜ.....371-432
KAYNAKLAR.....433-455
İNGİLİZCE ÖZET.....457-458
RUSÇA ÖZET.....459-460

GİRİŞ

İnsanlık 20. Yy.ı ve İkinci Binyılı geride bırakarak 21. Yy.a ve Üçüncü Binyıla adım atalı on seneden fazla oldu. Üçüncü Binyılda devletleri, halkları ve tüm insanlığı nasıl bir kaderin beklediği, uluslararası ilişkilerin hangi yönde gelişeceği, yeryüzünü, jeostratejik bölgeleri ve ülkeleri nelerin beklediği, git gide daha fazla küreselleşmekle beraber bölgesel, etnik, dinî ve millî çatışmaların arttığı dünyamızın halinin nice olacağı soruları doğru ve kapsamlı yanıtlara ihtiyaç duymaktadır.

*İnsanlığın geleceğine yönelik tahminlerde bulunan çeşitli siyasi, toplumsal ve bilimsel çevreler, siyaset bilimciler, filozoflar, tarihçiler, astrologlar, parapsikoloji uzmanları ve kâhinler "**dünyanın ve tarihin sonunun pek yakın olmasından**" da, "**insanlığı parlak ve müreffeh bir geleceğin beklediğinden**" de bahsetmekte ve 21. Yy. için birbirinden çok farklı tahminlerde bulunmaktadırlar. Çeşitli bilim alanlarıyla iştigal eden araştırmacılardan bir kısmı modern jeopolitik ve uluslararası ilişkilerin, küresel dünya düzeninin iyileştirilmesi için liberal demokratik değerlerin geliştirilmesinin şart olduğunu söylerken, bazıları insanlığı tehdit eden milliyetçilik duygularının kabarmasının ve etnik çatışmaların, kültürler arası zıtlaşmaların, sosyal, ekonomik, mali ve çevresel felaketlerin radikal önlemler alınmak suretiyle önlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Fakat hızla değişen, gelişen ve küreselleşen dünyada insanlığı tehdit eden olayların ve süreçlerin geniş jeopolitik görüşlere, ciddi küresel yaklaşıma ve bilimsel temele dayalı olarak araştırılması gerektiği konusunda herkesin görüş birliği içinde olduğunu söylemek gerekir. Jeopolitikçi V. Dergaçev'in vurgulamış olduğu gibi, 20. Yy. bilim ve tekniğin hızla geliştiği bir asır olmakla beraber, insanlığı tedirgin eden ve düşündüren, ülkelere ve bütünüyle yeryüzüne geleceğini mantığa ve bilime dayalı olarak planlama şansı veren evrensel bir bilim alanı doğuramamıştır. Tüm dünyada ve esasında her ülkede geniş stratejik dünya görüşüne, küresel düşünceye, hızlı karar alma yetisine, somut mekânlarda ve somut şartlar altında doğru tercihler yapma yeteneğine sahip profesyonel politikacı ve siyaset bilimci eksiği kendini hissettirmektedir.*

20. Yy.ın birinci yarısında bilimsel temelleri atılan, araştırma nesneleri ve ilkeleri belirlenen jeopolitik bugüne kadar çok büyük değişikliğe uğramadan devletler arası ilişkileri etkilemeyi sürdürmektedir. Ulusal çıkarlarını ve halkının önceliklerini öne çıkararak her devlet siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda küresel yaşamın belirlediği gelişim düzeyine ulaşmak için gayret etmekte, ulusal güvenlik doktrininden hareketle ve hem ulusal, hem de uluslararası güçlerin olanaklarından faydalanmak suretiyle iç ve dış çatışmaları sonlandırmaya, jeopolitik sorunlarını çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır.

Orta Çağ'dan günümüze uluslararası ilişkilerin ruhunu ve dünya politikasının temel ilkelerini büyük devletler, imparatorluklar, stratejik amaçlar doğrultusunda oluşturulan bloklar ve diğer küresel güçler belirlemiştir ve belirlemeye devam etmektedir. Gerçekte yeryüzünde ortak yaşam normlarını ve uluslararası davranış kurallarını da bu devletler belirlemekte, kendi iradelerini doğrudan ya da dolaylı yollardan diğer ülkelere kabul ettirmekte, dünyanın jeopolitik haritasını çizmekte, jeopolitik yapılanma sürecini yönetmekte, uluslararası hakemliğe ve yöneticiliğe soyunmaktadırlar.

Modern dönemde bu güçler yeryüzünün maddi ve manevi zenginliklerinin, jeoekonomik ve stratejik ham madde kaynaklarının, jeopolitik nüfuz alanlarının paylaşılması, küresel ölçekte ürün ve hizmet fiyatlarının belirlenmesi sürecinde önemli rol oynamaktadırlar. Diğer devletlere gelince, mevcut olmaya başladıkları günden itibaren ekonomik ve politik bağımsızlıklarını temin etmek, kendilerini büyük devletlerden korumak ve egemenliklerini muhafaza etmek için bireysel olarak ya da diğer devletlerle işbirliği içinde mücadelelerini sürdürmektedirler.

Şekillenmeye başladığı Vestfalya Antlaşması'ndan (1648) bugüne uluslararası ilişkiler sistemi mahiyet ve karakter itibariyle ciddi değişikliğe uğramış değildir, fakat elbette ki bu sistemin öznelerinin ve başlıca aktörlerinin sayısında ve kadrosundaki değişiklikleri istisna tutmak gerekir. Uluslararası ilişkiler günümüzde de yeryüzünün maddi ve manevi zenginliklerinin ve jeopolitik mekânlarının büyük güçler arasında paylaşılması temeli üzerinde kurulmuştur.

Günümüzde başka bir devletin topraklarının birtakım istisnalar dışında açıkça işgali çok kolay olmamakla beraber, başka ülkeler üzerinde ekonomik, politik, sosyal, iletişimsel ve diğer araçlarla baskı uygulama ve bu ülkeleri sömürme politikası geniş bir yaygınlığa sahiptir. Bu durum klasik ve modern jeopolitiğin realist yaklaşımının varmış olduğu ortak sonuç ve kanaatlerdir.

Büyük coğrafi keşifler, 19. Yy. başlarında Avrupa'da yaygınlaşan sömürge hareketi ve büyük imparatorlukların kurulmasıyla hemen hemen aynı dönemde Avrupa'da bir disiplin olarak şekillenmeye başlayan jeopolitik, ne yazık ki söz konusu dönemin işgal ve sömürgecilik politikalarının etkisinden kurtularak bağımsız bir araştırma alanına, kendi yasaları doğrultusunda gelişen objektif bir bilime dönüşememiştir. Jeopolitik bilimi ve jeopolitikçiler en iyi olasılıkta sömürgelerini genişletmek ve komşularıyla ilişkilerini buna göre düzenlemek isteyen politikacıların ve devlet adamlarının kılavuzluğunu ve akıl hocalığını yapmıştır.

20. Yy.ın bilim ve teknik alanındaki gelişmeleri de jeopolitiğin birtakım güç odaklarının, büyük devletlerin, sınıfsal ve ideolojik temelde çatışan kampların etkisinden kurtularak gerçek bir bilim alanı gibi şekillenmesine olanak vermemiştir. 20. Yy.da da jeopolitik, geleceğe yönelik tahminlerde bulunma ve insanlığa doğru hedefler gösterme görevinin üstesinden gelememiştir. Oysa jeopolitiğin objektif ve tarafsız bir bilim alanı olarak gelişmesi hem tüm insanlığın, hem de kendilerine özgü ulusal çıkarları olan devletlerin geleceği açısından faydalı olabilirdi.

*Fakat aradan geçen zaman içinde, arzu edilen düzeyde olmamakla beraber, jeopolitik bir bilim alanı olarak gelişmiş ve birtakım sorulara yanıt bulmaya çalışmıştır. 19. Yy.ın ikinci yarısından itibaren öncelikle büyük sömürge imparatorluklarında (**Britanya, Fransa, Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Almanya, Japonya, Çin, ABD, Rusya**), İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ağırlıklı olarak ABD ve NATO üyesi büyük devletlerle SSCB ve Çin'de etkili jeopolitik merkezleri kurulmuş, bilimsel, politik ve jeostratejik araştırma enstitüleri tesis edilmiştir.*

*ABD ve Batılı ülkelerden farklı olarak SSCB ve Çin'de jeopolitik araştırmaları özel gizli merkezlerce yürütülmüştür. Bu araştırmalar geniş kitleler için düşünülmemiştir ve daha çok ilgili devlet kurumlarını, stratejik kurumları ve devlet yöneticilerini bilgilendirmek amacıyla kullanılmıştır. Yükseköğrenim kurumlarında da jeopolitik geniş öğrenci ve öğretim üyesi çevreleri için kapalı kalmış, "**yapay ve gerici disiplin, burjuva ve emperyalizm politikalarının bir uzantısı**" olarak tanımlanmıştır. Oysa gerçekte hem SSCB'de, hem de Çin'de yaşamın her alanında, iç ve dış politika konularında, askerî ve stratejik planlamalarda, toplumsal, demografik, kültürel, manevi iletişimsel çalışmalarda hep geniş çaplı jeopolitik araştırma ve analizlere dayanılmıştır.*

SSCB'nin ve sosyalist kampın parçalanması, yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkarak uluslararası ilişkiler sistemine katılması 20. Yy. sonlarında jeopolitik araştırmalarına ve araştırmacılarına duyulan gereksinimi arttırmıştır. Sovyetler Birliği döneminde bu ülkenin jeopolitik araştırma merkezleri ve jeopolitikçileri ağırlıklı olarak

Moskova'da bulunuyorlardı. Azerbaycan gibi Birlik Cumhuriyetlerinde jeopolitik araştırmalarının yapılması, bu araştırmaların sonuçlarının açıklanması ve yerel araştırmacıların bu çalışmalara katılması söz konusu bile değildi.

Günümüzde Avrasya coğrafyasının tamamında, özellikle Türkiye'de ve Post-Sovyet coğrafyasında bağımsızlık kazanarak uluslararası ilişkiler sistemine katılmış olan devletlerin çeşitli jeopolitik merkezilerinde geniş çaplı araştırmalar yapılması, ulusal güvenlik konularının tespiti, millî çıkarların temini ve muhafazası, iç ve dış tehditlerin belirlenmesi, güvenlik doktrinlerinin hazırlanması gibi stratejik görevlerin gerçekleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum söz konusu devletlerin siyaset ve bilim çevrelerini, ilgili resmî kurumlarını geniş çaplı jeopolitik ve stratejik araştırmaları yapmak zorunluluğuyla karşı karşıya bırakmıştır.

Okurların değerlendirmesine sunulan bu kitapta jeopolitiğin bir bilim alanı olarak şekillenmesinden itibaren geçen süre zarfında temel jeopolitik kavramlarının ortaya çıkışı ve gelişimi tarihî çerçeve içinde Azerbaycan'da ilk kez olarak ele alınmış, jeopolitiğin teorik kaynakları, ilkeleri, nesneleri, konuları, kategorileri, aktörleri, klasik jeopolitikçilerin görüşleriyle modern jeopolitik araştırmacılarının bakışları analiz edilmiş, çeşitli dönemlerin birbirinden farklı jeopolitik okullarının temsilcileri olan siyaset bilimcilerin düşünceleri ve teorileri karşılaştırmalı bir şekilde irdelenmiştir.

Çalışmada modern Batılı ülkelerde, Rusya'da, Çin'de, Türkiye'de ve diğer büyük ülkelerde yapılan önemli jeopolitik araştırmalarının sonuçlarından ve jeopolitik konulu eserlerden faydalanılmış; yeryüzünde 1648'den günümüze cereyan eden başlıca jeopolitik gelişmeleri, dünyanın jeopolitik karakteristiği, jeopolitik güç odakları ve bunlar arasındaki ilişkiler, küreselleşen dünyada jeopolitik konularına yeni yaklaşımlar, ulusal çıkar kavgaları ve Yeni Dünya Düzeni, insanlığı tehdit ve tedirgin eden temel ekonomik ve politik güvenlikle enerji güvenliği meseleleri, küresel iletişim ve ulaşım, ticaret, ham madde, uluslararası taşımacılık meselelerinin mevcut durumu ve geleceği konusunda geniş bilgiler aktarılmış, okurların jeopolitik bilgisini ve algısını derinleştirecek bilgi ve belgelere yer verilmiştir.

Jeopolitik kitabı Azerbaycan'da öncelikle ilgili alanın lisans ve lisansüstü öğrencileri için bir ders kitabı olarak düşünülmüş, kitabın ilgili bölümlerinde dünyanın başlıca jeopolitik güç odaklarının, Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Avrasya coğrafyasındaki çıkarları, Hazar Denizi-Karadeniz havzasında ve Güney Kafkasya'da izledikleri politika, bu politikanın Azerbaycan'ın bugünkü ve gelecekteki jeopolitik konumunu ne şekilde etkileyebileceği konularına da özellikle temas edilmiştir. Fakat jeopolitiğin akademik bir disiplin olmakla beraber, pratik çalışmalara kılavuzluk eden bir alan ol-

duğunu da özellikle vurgulamamız gerekmektedir. Her bağımsız devlet gibi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de ülkenin jeopolitik gelişim tarihinin, çağdaş millî kalkınma ve ulusal güvenlik konularının, devlet politikasının, jeopolitik ve jeostratejik kodlarının, dış ve iç siyaset programının, ulusal çıkarların çerçevesinin belirlenmesi ve korunması meselelerinin araştırılmasına özen göstermek ve bu konularda ayrıca araştırma çalışmaları yapmak gereklidir. Azerbaycan'ın jeopolitik geleceğine ilişkin tahminler, olası tehditler, doğması muhtemel sorunlarla bunların giderilmesi yolları ve diğer konular sürekli bir biçimde teorik ve pratik açılardan analiz edilmelidir.

Azerbaycan'ın jeopolitik meseleleri arasında bölgesel ve küresel jeopolitik güç odaklarıyla ilişkiler, Hazar'ın enerji rezervlerinin elde edilerek dünya pazarına taşınması, petrol ve güvenlik stratejilerinin hazırlanarak uygulanması, Doğu-Batı iletişim ve ulaşım koridorunun oluşturularak güvenliğinin temin edilmesi gibi sorunların güncelliğini koruduğu kanısındayız. Gelecekte yapılacak araştırmalarda özellikle Azerbaycan'ın ülke içinde, bölgede ve dünyada izlediği jeopolitik ve jeostratejik politikaların, attığı pratik adımların, bölgenin, Avrupa'nın ve dünyanın güvenlik, enerji, transit geçiş, uluslararası taşımacılık, ulaşım ve iletişim sistemlerine katılımı meselelerinin, Güney Kafkasya'yı ve Azerbaycan'ı tehdit eden güvenlik ve enerji sorunlarının, demografik süreçlerin analizinin yapılması gerekecektir.

Modern dünyada jeopolitiğin görevleri yalnızca akademik bir disiplin olarak insanlığın ve devletlerin bir arada yaşama norm ve kurallarını, güvenli geleceğini planlamak değildir. Bu disiplin diğer yandan uluslararası politikada çeşitli açık ve kapalı toplulukları değerlendirmek, ekonomik, sosyal, ekolojik, demografik, iletişimsel, kültürel durumları açısından birbirinden farklı olan ülkelerin karşılıklı ilişkilerini doğru bir şekilde planlayabilmek için devlet adamlarına, politikacılara; güvenlik, stratejik planlama, askerlik ve yönetim konularıyla iştigal eden devlet görevlilerine, milletvekillerine ve tüm yönetici seçkinler zümresine jeopolitik bakış açısını aşılamak ve bunların jeopolitik algı ve düşüncelerini geliştirmek görevini de üstlenmiş bulunuyor.

Her düzeyden uluslararası ilişkilerde, yani ülkeler, kurumlar, hatta bireyler arasındaki ilişkilerde jeopolitik durumun doğru algılanması, verilerin ve bilgilerin doğru değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Elinizdeki kitap bu açıdan yalnızca yükseköğrenim kurumlarında ilgili bölümlerde lisans ve lisansüstü eğitimi alan öğrenciler ve araştırmacılar için değil, çeşitli alanların uzmanları, devlet görevlileri, politikacılar, milletvekilleri ve entelektüel zümre, millî seçkinler zümresi için de faydalı olabilecektir.

I. BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN İLK KAYNAKLARI VE GELİŞİM TARİHİ: ESKİ VE ORTA ÇAĞ'IN JEOPOLİTİK DÜŞÜNCE VE TEORİ TARİHLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Jeopolitik özel bir bilim alanına birdenbire dönüşmemiş, jeopolitiğin teorik ve metodolojik temelleri de birdenbire oluşmamıştır. Bunların olması için insanlık uzunca bir teorik ve pratik gelişmeler dönemini geride bırakmıştır.

Jeopolitik esasında 19. Yy. sonlarından itibaren gelişmeğe başlamış ve 20. Yy.ın ilk yarısında özel bir bilim alanı hüviyeti kazanmıştır. Bu süreçte jeopolitik akademik bir alandan ziyade dönemin devlet politikalarını (özellikle askerî stratejiyi) planlama ve politikacılara pratik önerilerde bulunma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve büyük ölçüde uygulamalı bir bilim alanı olarak şekillenmiştir. Jeopolitik yalnızca 20. Yy. başlarından itibaren Avrupa'da bilimin gelişmesi ve yeni politik gerçekliklerin idrak edilmesi ihtiyacını karşılamak üzere daha fazla gelişerek zamanla akademik bir alana dönüşmüştür.

Klasik jeopolitikçiler bu bilim alanına ilk başta toplumsal ve felsefi açıdan yaklaşarak jeopolitikten ulusal çıkarların korunması amacıyla faydalanmışlardır. Bu süreçte ülkenin konumu, arazisi ve sosyal karakteristiği gibi coğrafi etkenlerin devletler arası ilişkilerde kullanılmasına özellikle özen gösterilmiştir. Devletin coğrafi konumu, arazisi, nüfusu, komşuları, bölgenin karakteristiği vb. hususlar klasik anlamda jeopolitik bilimini ortaya çıkaranların asıl araştırma objeleri arasındaydı. Bir bilim alanı olarak jeopolitik büyük ölçüde toprak uğrunda mücadele, sömürgeciliğin artması ve dünyanın ulusal, toplumsal, sınıfsal ve ideolojik açılardan karşıt cephelere bölünmesi döneminde (1900-1939) şekillendiğine göre belirli ölçüde sınıfsal, politik ve dolayısıyla subjektif (öznel) özelliğe sahipti.

1.1. 19. Yy.a Kadar İlk Jeopolitik Görüş ve Kaynakların Kısa Tarihi

Antik Çağ'ın filozof, gezgin ve tarihçilerinden 16-19. Yy.ların stratejist devlet başkanlarına ve bu devlet başkanlarının etrafındaki entelektüel düşünürlere kadar herkes yaşadığı ülkenin ve bölgenin doğal, coğrafi, tarihî, kültürel, askerî ve jeopolitik meselelerini incelemekte, toplumsal yaşamı düzenleyerek yönetmekte, komşularla birtakım ilişkiler içine girmekte ve iletişim kurmaktaydı.

Fakat söz konusu dönemde tüm bu etkinlikleri bir çatı altında birleştiren ve bilimsel temele dayandıran, adına jeopolitik denen bir bilim alanı mevcut değildi.

Bir bilim alanı olarak jeopolitiğin ilk kaynaklarını ve entelektüel temelini 17-19. Yy.larda Avrupa'da ve dünyada merkezî devlet idaresini ve sömürgecilik faaliyetini başlatan, geniş jeopolitik tefekküre sahip bulunan birtakım kralların, devlet başkanlarının, komutanların ve bunların etrafındaki coğrafyacıların, gezginlerin, ileri görüşlü düşünürlerin görüş ve düşünceleriyle, bu kişilere ait eserler oluşturmuştur. İngiliz tarihçi Toynbee'nin sözleriyle ifade edecek olursak: Avrupalıların dünyanın diğer halklarıyla ilk dramatik temasları yeni tarihin en önemli olayına dönüştü ve "*artık herkesin ortak bir zaman ve mekân çerçevesinde yaşamak zorunda olduğu gerçeğini*" tüm insanlığa anlattı.

Değişen tarihî ortam ve yeni jeopolitik gerçeklikler; dönemin tüm kurumlarını ve düşünürlerini devletler arası ve uluslar arası ilişkileri, jeopolitik etkinliklerin doğasını, oluşum ve gelişiminin neden ve sonuçlarını, genel istikamet ve ilkelerini, coğrafi konum ve arazi faktörünün dünya düzeninin kurulması üzerindeki etkisini vb. jeopolitik meseleleri öğrenmek zorunda bırakıyordu.

Söz konusu dönemde hem doğa bilimleri, hem de sosyal bilimler alanında tüm bilgi, olgu ve teoriler jeopolitik uzmanlarının dayandıkları ilk kaynaklardı. Yapılan araştırmalarda bu bilgiler arasında öncelikle aynı dönemde yaygın bir şekilde uygulanan Coğrafi Determinizm Teorisi'ne rastlarız. Bilim adamları jeopolitik araştırmaya başlayacakları sırada doğa ve çevrenin insanların ve toplumların yaşamı, kültürü, sosyal yapısı, karakter ve tavırları üzerindeki etkisini, devletlerin gelişiminin nehirler ve denizlere, elverişli doğa şartlarına ve verimli topraklara, güvenliğinin ise dağ, orman vb. doğal setlere bağlı bulunduğunu artık biliyorlardı.

Öte yandan söz konusu dönemde toplumları canlı bünyeyle kıyaslayan birtakım görüşler, "doğalcı teoriler" de bilim adamlarınca biliniyordu. Bu nedenle klasik jeopolitikçiler toplumdan hazır olarak gelen coğrafi ve doğalcı teorileri alarak kendi gö-

rüşlerini bunlara dayandırmak suretiyle geliştirmek olanağına sahiptiler. Bilimde her şeyin doğa ve tarihin kurallarına dayandırılarak açıklanması daha kolay olduğundan, klasik jeopolitikçiler gereksinim duydukça bu kaynakları jeopolitiğin temel kaynakları olarak kullanmışlardır.

Araştırmacılar, 19. Yy. ortalarında A. Comte'un ortaya attığı Pozitivizm Teorisi'ni, C. Darwin'in Evrim Teorisi'ni ve birtakım diğer teorileri de jeopolitiğin ilk kaynakları, teorik ve metodolojik dayanakları arasında zikretmektedirler.

İnsanların yaşamı ve çalışmaları, kültürel ve toplumsal gelişmeleri, devletlerin tutumu, devletler arası ilişkilerin neden ve sonuçları ve diğer jeopolitik sorunlar bu teorilerle doğrudan açıklanmaktaydı.

Örneğin Sosyal Darwinizm devletler ve halklar arasındaki savaşların, çatışmaların, ekonomik ve kültürel rekabetin doğal olduğunu ve ulusal kalkınmanın temelini teşkil ettiğini savunur. Söz konusu dönemde klasik jeopolitiğin büyük ölçüde yayılmacılık ve yeni toprakların ele geçirilmesi çalışmalarıyla ve bu topraklar üzerinde jeopolitik kontrolün gerçekleştirilmesiyle iştigal ettiği göz önünde bulundurulursa, Sosyal Darwinizmin jeopolitikçiler için oldukça ciddi bir kaynak ve teorik dayanak mesabesinde bulunduğu kuşkusuzdur.

Çağdaş dönemde çeşitli güç odaklarının evrensel düzeyde stratejik mekânlar üzerindeki farklı, yani askerî, ekonomik, politik, kültürel, sosyal, iletişimsel, çevresel vb. kontrol olanaklarının durumunun, dinamiğinin ve yönelimlerinin araştırılması da bir bilim alanı olarak jeopolitiğin görevlerine eklenmiştir.[1]

Coğrafi etkenlerin ve doğal olayların uluslararası politikalar ve devletlerin çalışmaları üzerindeki etkisinin incelenmesi jeopolitik araştırmalarının ve teorilerinin artmasını tetiklemiştir. İlk zamanlarda bu araştırmalar çoğunlukla diğer bilim dallarının, yani felsefenin, tarihin, coğrafyanın, askerî strateji biliminin vb. sınırları içinde yürütülmüştür.

Jeopolitik görüşlerin ve teorilerin tarihi, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren devletlerin oluşumunun ve gelişiminin tüm aşamalarını da kendi bünyesinde yansıtmaktadır. Antik Çağ'da jeopolitik sorunlara duyulan ilgi, rastlantısal değildi, birçok nesnel sürecin etkisi sonucunda ortaya çıkmış bulunuyordu.

---

1 Мухаев, Р. Т., *Геополитика*, Москва, 2007, с. 103 [Muhayev, R. T., *Jeopolitik*, Moskova, 2007, s. 103].

İnsanlık tarihinin son binyıllarında toplumların gelişimindeki bazı ortak yönler, yinelenen süreçler, benzer olaylar geniş ufuklu kişileri, birtakım genellemeler yapmaya ve bu genellemeler doğrultusunda bazı sonuçlara ulaşmaya itmiştir.

Araştırmacılar, genelleme yapmakla birtakım bilimsel sonuçlara ulaşma olanağı sağlayan jeopolitik süreçleri şöyle sıralamışlardır:

Öncelikle, uzunca bir zaman zarfında ve belirli bir mekânda şekillenen ve birtakım doğal etkenler sonucunda gelişen uygarlıklar ve uygarlık merkezleri jeopolitik süreçleri oluşturmuştur. Çoğu ilk başta belirli mekânlarda ortaya çıkan bu uygarlıklar ve bunların sahibi olan "*uygar halklar"* zamanla çevrelerinde "*barbar milletlerin*" yerleştikleri bölgeleri işgal ederek kendi yaşam alanlarına ilhak etmiş ve bu alanı daha da genişletmişlerdir. (*Araştırmacıları bu sonuca iten şey Çinlilerin, İranlıların, Arapların, Moğolların ve Osmanlıların kurdukları büyük imparatorluklar ve bunların kendi çevrelerinde uyguladıkları yayılmacılık politikasıydı.*)

İkinci olarak, ekstansif ekonomik gelişme (*genellikle fazla hammadde, servet ve arazilerin ele geçirilmesi suretiyle sağlanan gelişme*) dönemlerinde toprakların ele geçirilmesi jeopolitiğin belirleyici unsuru konumundaydı. Bu yüzden büyük devletler ve uygarlığın taşıyıcıları olan ülkeler mutlaka emperyalist bir politika takip etmek ve sürekli olarak etraflarındaki arazileri ele geçirerek genişlemek zorundaydı.

Üçüncü olarak, ilk uygarlıkların tamamı nehir kıyılarında teşekkül etmiştir. Bu durum insanlığın ilkel yaşam etkinliğinin doğurduğu bir gerçek ve bunun doğal sonucuydu. Dolayısıyla doğal etkenlerin insanoğlunun yaşamındaki önemi büyük ölçüde dikkatleri çeken öncelikli meselelerdendi.[2]

MÖ I. Binyılda gezegenimizde iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi yeryüzü ikliminin, yani yeryüzündeki "*yaşam alanının*" birdenbire önemli ölçüde değişikliğe uğrayarak soğuması, diğeri ise insanoğlunun bilincinde devrim niteliğindeki değişikliklerdir. Bu devrim niteliğindeki değişiklikler insanların eski uygarlıklara, yani Mısır, Mezopotamya, Babil, Yunan uygarlıklarına ve diğerlerine mistik hayranlığının, yerini doğa ve gelişim üzerine yeni ve gerçekçi görüşlere bırakmasını sağladı.

Alman filozof, tarihçi ve psikolog Karl Jaspers (1883-1969) söz konusu dönemde insanoğlunun; kendini, olanaklarını ve çevresini etkileme gücünü bütün dünyada (H*indistan'da, Çin'de, Avrupa'da, Yakın Doğu'da vb.*) ilk kez ve bir bütün olarak fark ettiği sonucuna varan ilk Avrupalı bilim adamlarından biridir. Jaspers, "*Eksenler Dö-*

2 A.g.e., s. 71-72.

nemi" adını verdiği bu dönemde insanoğlunun önceki mitolojik dünya görüşünden ve bu dünya görüşü üzerindeki mitolojik, psikolojik ve dinî etkilerden kurtulduğunu, gerçekçi düşünmeye, kendi kişiliği ve gücüyle çevresini etkilemeye başladığını yazar. Bilim adamına göre bu durum kelimenin gerçek anlamıyla insanoğlunun düşüncesinde bir devrim demekti. Toplumların yaşamındaki daha sonraki gelişmeler ise insanoğlunun kişiliği ve düşünceleriyle, zamanı ve mekânı değiştiren değerlerle ölçülür olmuştur.

Gerçekçi düşünme yeteneğine sahip olan insanoğlu artık içine kapanarak doğaüstü ve göksel güçlerden bir şey beklemez, kendi sınırsız olanaklarını kullanmak suretiyle gerçekçi davranmaya başlar.

Jaspers, milattan önceki dönemde var olan tüm halkları "*tarihî olanlar*" ve "*tarihî olmayanlar*" şeklinde iki gruba ayırır. Bilim adamı "*eksen halklarını*", yani Çinlileri, Hintlileri, Yunanları ve Yahudileri "*tarihî olanlar*" grubuna dâhil eder, diğer halkları ise "*tarihî olmayanlar*" diye niteler. Jaspers "*tarihî halkları*" da Yunanlar ve Çinliler örneğinde Batı ve Doğu halkları olmakla iki gruba ayırır, Batı ve Doğu uygarlıklarının bu halklar tarafından meydana getirildiğini, entelektüel devrimin bu halkların yaşadığı bölgede ve bu halkların içinde baş gösterdiğini, oradan diğer bölgelere de yayıldığını iddia eder.

Bilim adamı, daha önceki dönemlerin insanlarında jeopolitik görüşlerin, çevre, dünya ve devletlerin yapısına ilişkin düşüncelerin idealist geleneklere ve mistik öğretilere dayanmasına ve ideal bir dünyayı hedeflemesine karşılık, miladın ilk yüzyılından itibaren gerçekçi düşüncelerin insanoğlunun görüşlerine egemen olmaya başladığını belirtir. Bu dönemde mekân, devlet ve iktidar ilişkileri, coğrafi çevreyle politik gelişim arasındaki bağlar ve jeopolitiğin diğer unsurları insanlar tarafından tedrici surette anlaşılarak uygulanmaya başlar. Gerçekçi düşünce insanlara, çevrelerini ve günlük olayları pratik olarak etkileme olanağı verir. İnsanlar, devletlerin sahip olduğu güçle bulunduğu coğrafi bölge arasında bir bağ aramaya başlar; bu sayede coğrafi şartların politik etkinlik ve hırslar, gelenekler, davranış normları ve toplumsal düzen üzerindeki etkisinin araştırılması ihtiyacı doğar. Bunların araştırılması ise sosyokültürel ve politik özdeş insan topluluklarının oluşturulmasını ve yönetilmesini teşvik eder. Ardından, toplumların ve devletlerin çevrelerindeki diğer toplumlar ve devletlerle teması, kendilerini jeopolitik ve jeostratejik adımlara iter.[3]

Görüleceği üzere, ilk aşamada Antik Çağ'ın jeopolitik düşüncesi dinî ve mitolojik görüşlere dayalı fikir ve etkinliklerle şekillendiği halde, tarihin bir döneminde çeşitli

3 A.g.e., s. 72-73.

faktörlerin etkisi gerçekçi düşünce ve bu düşünceden hareketle gerçekçi teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir bilim alanı olarak jeopolitiğin doğuşu da işte bu dönemde olmuştur.

1.2. Eski Çin ve Hindistan'da Jeopolitik Öğretiler

Araştırmacılar, en eski jeopolitik öğreti örneklerinin Doğu'da (*Çin, Hindistan, Arap ülkeleri vb*.) ortaya çıktığı görüşündedirler.

Çin coğrafyasında ilk devlet oluşumu MÖ II. Binyılın başlarına tesadüf eder. MÖ 18. Yy.da Shang Hanedanı Çin'i kendi egemenliği altında bir arada tutar. Uzun bir süre yekpare bir devlet halinde varlığını sürdüren Çin'de MÖ 5. Yy.da iç çekişmeler başlar ve Çin devleti birtakım hanedanlıklara parçalanarak yabancı istilalara açık hale gelir. Aynı dönemden itibaren Çin birtakım yabancı devletlerin saldırılarına uğramaya başlar ve Çinliler işgalci güçlerle mücadele etmek zorunda kalırlar.

Araştırmacılar, Çin'de ulusal birliğin şekillenme tarihini Zhou Hanedanı döneminden itibaren başlatırlar. Bu dönemde Çin'de yabancı güçlere karşı ortak bir mücadele başlamıştır. Çin halkının ortak düşüncesine egemen olan merkezîleşmiş Çin fikri ve buna yönelik jeopolitik doktrinler de aynı dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

Eski Çinlilerin jeopolitik görüşlerine göre, ülkeleri "*gökyüzünün altında dünyanın merkezi*" (*Çince "tyan"*) konumundaydı. Gerçekte "*Çin*" adı da "*Merkez Ülke*" anlamına gelen Zhōngguó sözcüğünden türemiştir. Söz konusu dönemden itibaren Çinliler merkezîleşmiş devlet yapısından, ülkenin elverişli coğrafi konumundan ve kendi sözleriyle ifade edersek "*Tanrıların bağışladığı üstünlüklerden*" faydalanmak suretiyle teknik, kültürel ve askerî açılardan dünyanın en gelişmiş imparatorluğunu kurmuş ve çevrelerindeki toprakları ilhak etmeye başlamışlardır.

Büyük Çin İmparatorluğu'nun kalkınma dönemi MÖ 3. Yy.da Qin Hanedanı dönemine rastlar. Bu dönemden itibaren Çin'in tek bir yönetim altında toplanması süreci tamamlanır ve Güneydoğu Asya'nın tüm toprakları Çin Devleti'ne ilhak edilmiş olur.

Çin imparatorluğunun yöneticileri, dış dünyayla askerî, politik ve jeostratejik ilişkilerini planlı, gerçekçi ve pragmatik bir şekilde düzenlemekle, diğer ülkeler ve halklarla ilişkilerin ciddi ve planlı bir stratejisini hazırlamışlardır. Bu strateji çerçevesinde dış müdahalelere karşı mücadele görevi genel devlet yönetiminin en önemli maddesi olarak kabul edilmiştir. Dış müdahalelere karşı koyma görevi aslında yalnızca Çin'de değil, Antik Yunanistan ve Roma devletlerinde de jeostratejik planın temelini oluş-

turmakta ve yönetici zümrenin bir numaralı görevi olarak addedilmekteydi. Aynı dönemde Çin Seddi'nin yapımı Çin Devleti'nin yabancı müdahalelere karşı aldığı öncelikli önlemlerden bir tanesidir.

Eski Çin'de jeopolitik görüşler; mitolojik, sosyolojik ve antropomorfolojik dünya görüşü temelinde şekillenmesine rağmen, tam anlamıyla birer gerçekçi düşünce örneğidir. Çinliler çevreyi canlı bir insan gibi düşünür, insanoğlunun çevresine ve toplumun ataerkil yapısına bütünüyle bağlı olduğunu kabul eder.

Söz konusu dönemin düşünürlerinin (*bunlardan Laozi, Konfüçyüs, Mencius ve diğerleri yaklaşık olarak MÖ 579-289 yılları arasında yaşamıştır*) zamanımıza ulaşan eserlerinde pek çok askerî, stratejik, jeopolitik ve coğrafi konu, örneğin komşu büyük ve küçük devletler; nehir, göl, deniz ve okyanusların bu devletlerin kurulmasında rolü; imparatorlukların dünyanın merkezinde yer alışı; büyük devletlerin küçükler için bir cazibe alanı oluşu; jeopolitik öneme sahip arazilerin paylaşımı ele alınmıştır. Konfüçyüs (MÖ 551-479) Konuşmalar'ında jeopolitik konulara doğrudan temas etmemekle beraber, komşu devletler üzerinde zafer kazanmak, hükümdarlığın gizli taktik araç ve yöntemleri (*sözlü iletişim araçları*), devlet başkanı ve yönetici zümrenin iktidarının manevi dayanakları, devletin gücü ve bu gücün mekâna yansıması, hiyerarşik yönetim düzeni ve bunun özellikleri gibi çok sayıda soruna değinmiştir.

Konfüçyüs'ün jeopolitik görüşlerinin, komşu devletler üzerinde zafer kazanmak ve bunları Çin'e bağımlı duruma getirmeği hedefleyen kuramının temelinde gizli hilelere başvurmak, ani ve beklenmedik darbeler indirmek gibi Çin halkının düşüncesine özgü stratejiler vardı. Öte yandan Konfüçyüs bu stratejileri başarılı devlet yönetimi ve insan toplumlarında doğal farkların kabullenilmesi gibi meselelerle ilişkilendirmiştir.

Konfüçyüs, doğadaki diğer canlılar gibi insanların da toplum içinde güç, mevki, hukuk ve sorumluluklar açısından birbirinden farklı olmaları gerektiği kanısındadır. Konfüçyüs önerdiği toplumsal kuralların mahiyetini şu sözle izah eder: "*Yönetici, yöneticidir; baba babadır; oğul ise oğuldur. Yönetenin de, yönetilenin de kendi yerini ve hukukunu bilmesi lazım.*"[4]

Eski Çin filozoflarından Mencius'un (MÖ 372-289) eserlerinde oldukça orijinal jeopolitik görüşlere rastlanır. Mencius çalışmalarında "*dört taraftan denizlerle çevrili karada egemenlik*" görüşünü ve bunun jeostratejik dayanağını ortaya koymuştur. Mencius öte yandan Konfüçyüs'ün "*manevi yönetim*" fikrini "*halka hizmet ve devlete sadakat*" felsefesiyle zenginleştirmiş ve herhangi bir devleti yöneten kişinin ataca-

4 *Мудрецы поднебесной,* Симферополь, 1998, с. 80 [*Yeryüzü Bilgeleri,* Simferopol, 1998, s. 80].

ğı her adımdan önce o adımın jeopolitik sonuçlarını düşünmesi, adımının devlet ve millet açısından ne gibi sonuçlar doğuracağını hesaplaması gerektiğini vurgulamıştır.

Mencius eserlerinde "*doğru yönetim bilimi*"nin kendince formülünü ve çeşitli yönlerini de ifade etmiştir. Mencius basiret, insan sevgisi ve adaleti "*doğru yönetici*"nin temel özellikleri olarak sunmuştur.

Tarihî literatürde Çin'in gelişiminde Han Hanedanı dönemi (MÖ 206 - MS 220) üzerinde özellikle durulmaktadır. Han Hanedanı iktidarında jeopolitik açıdan önem arz eden ve dikkati çeken husus, devletin gerçek bir jeostratejik programa sahip olması ve bunun uygulamada görülmesidir. Çin'in toprak bütünlüğünün, nüfusun sürekli artışının sağlanması ve toplumsal yaşam normlarıyla hiyerarşik yönetim düzeninin sürekliliği gibi üç değişmez etken temelinde geliştirilen bu jeostratejik çizgi hem Han Hanedanı'nın yönetimdeki başarısını, hem de Çin'in 18. Yy.a kadar devam eden istikrarlı gelişim temposunu temin eden gerçek bir jeostratejik şifre olarak kabul edilebilir.[5]

Jeopolitik düşünce ve görüşler MÖ 3. Binyılda bugünkü Hindistan coğrafyasında da ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönemde bu coğrafyada Harappa uygarlığı temelinde genel Hint kültürü şekillenmeye başlar. Bu kültür MÖ 2. Binyıla kadar devam eder. MÖ 2. Binyılda savaşçı Ari kabilelerinin bölgeye gelişi ve burada devlet yapısı oluşturmaya başlaması sonucunda Eski Hindistan'ın jeopolitik, kültürel ve askerî stratejisi ortaya çıkar.

Bu devletin yöneticilerinin jeopolitik düşüncelerini yansıtan kaynaklar Arilerin kültür anıtları olan Vedalar'dır. Bu anıtlarda yeryüzü, üzerinde sepetler içinde çiçeklerin yüzdüğü büyük bir okyanusa benzetilmiştir. Araştırmacılara göre sepetler ve çiçekler mevcut kıtalara işaretti; Hintlilerin jeoloji ve coğrafyaya ilişkin tasavvurlarında Büyük Okyanus'un içindeki karalar kıtaları, büyük yarımadaları (*subkontinent-altkıta*) ve Kuzey topraklarını ifade etmekteydi.[6]

Birtakım jeopolitik uzmanlarına göre bu kaynaklardaki tanımlar hatta günümüzün deniz, kıta ve büyük yarımadalarına bütünüyle uygun düşmektedir. Arilerin jeopolitik görüşleri, Alman gezgin Carl Ritter'in vurgulamış olduğu üzere, doğayla (*okyanus ve karalar*) insan toplumu (*devlet)* arasındaki bağlılık ve bütünlüğü yansıtmaktadır. Çinliler gibi Ariler de yaratılışın (*dünyanın*) merkezine kendilerini (*kendi ülkelerini*) koymak

5 Зенгер Х., Стратагемы: *О китайском искусстве жить и выживать,* Москва, 1995 [Senger, Harro von, Strategem: *Çinlilerin Yaşama ve Hayatta Kalma Sanatı Hakkında,* Moskova, 1995].

6 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 51-52 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 51-52].

suretiyle etno merkezci (*Hint merkezci*) fikirleri toplumun ve kültürün temeli olarak kabul etmekteydiler.[7] Gerçekte daha sonraki dönemlerde ve hatta klasik jeopolitikte de aynı görüşler çoğu ulusal jeopolitik kuramının özünü oluşturmuştur.

Eski Hint uygarlığının mimarlarından biri ve tarihe, edebiyata ve diğer kültür alanlarına ait çok sayıda düşüncenin de müellifi olan Arthasastra Kautilya'nın Devlet Yönetimi Bilimi (MÖ 4. Yy.) adlı kitabında ve siyaset bilimine ilişkin diğer eserlerinde çok değerli jeopolitik fikirler ortaya konmuştur. Yazarın devletin verimli bir şekilde yönetilmesi, yönetim ve hukuk, savaş ve diplomasi meseleleri, boş toprakların meskûn duruma getirilmesi veya ilhakı konusundaki görüşleri ve jeopolitik düşünceleri bugün de dünyanın jeopolitik uzmanlarını şaşırtmaktadır. Kautilya'nın özellikle toprakların meskûn hale getirilmesinde devletin rolüne, halkın uygun topraklarla teminine, sınırların ve savunma istihkâmlarının yapımına ilişkin fikirleri kendi dönemi için en ilerici teorik görüşler olarak kabul edilebilir.

Kautilya'nın eserleri, kuşku yok ki sırf jeopolitik özellik taşımayarak, büyük ölçüde devlet ve yönetim konularını ele almaktaydı. Fakat bu eserlerde coğrafi etken ve mekân, devletin güvenliği ve sınırları konusundaki görüşler ve jeostratejik telakkiler döneminin jeopolitik düşüncesinin önemli örnekleri konumundadır.

Mekânı devletin önemli bir unsuru ve dış dünyayla ilişkilerinin temeli olarak kabul eden Kautilya, yerleşim birimlerinin etrafının nehirler, ormanlık alanlar, uçurumlar ve diğer doğal istihkâmlarla çevrili olması gerektiğini yazar. Kautilya'ya göre bu istihkâmlar doğal olarak mevcut değilse, onları sonradan oluşturmak icap eder.

Kautilya'nın görüşleri bir bütün olarak eski Hintlilerin dinî ve idealist düşüncelerine dayanmakla beraber, jeopolitik ve jeostratejik, doğal şartlar ve bunların stratejik olanakları, coğrafi mekân unsuru gibi meselelere ilişkin fikirler gerçek coğrafi ve jeopolitik bilgiler temelinde geliştirilmiştir.[8]

1.3. Arap Dünyası'nda En Eski Jeopolitik Teorileri

Jeopolitik literatürde Arap dünyası olarak tanımlanan bölge Avrasya'nın güneybatısındaki Arap Yarımadası'ndan başlayarak Avrupa'ya, Merkezî ve Güney Asya'ya ve Kuzeydoğu Afrika'ya kadar uzanan yaklaşık 3 milyon kilometrekarelik büyük bir coğrafyadır. Arap dünyasının kıyıları kuzeybatıda Akdeniz'e, güneybatıda Kızıldeniz'e,

7 A.g.e., s. 52.

8 *Артхашастра, или наука политики,* Москва, 1993 [*Arthasastra ya da Siyaset Bilimi,* Moskova, 1993].

güneydoğuda Arap Denizi'ne, kuzeydoğuda ise Fars Körfezi'ne ulaşır. Bu bölgelerin doğal iklimi sıcak ve kurudur, topraklarının büyük bir bölümü kumlu çöllerdir.

MÖ 1. Binyılda Arabistan platosunun aşağı kısmında tarım kültürü başlamış ve bunun için gerekli sulama sistemi kurulmuştur. Adanın bazı bölgelerinde hayvancılıkla uğraşan bedevi Araplar yaşamıştır. Bazı bölgelerde ise zanaat ve ticaretle iştigal eden ve yerleşik yaşam tarzını benimsemiş Arap kabileleri bulunuyordu. Bunlar daha çok nehir kıyılarına ve yarımadalara yerleşmişlerdir.

7. Yy. başlarında Arap dünyasında jeopolitik ilişkiler Bizans, İran ve Habeşistan arasında bu bölgelerden ve ticaret yollarından elde edilen kâra sahip olmak uğruna yapılan mücadeleye dayanıyordu. Bu dönemde söz konusu coğrafyada Hıristiyanlık ve Yahudilik yayılmıştır ve İslamiyet henüz doğmamıştır.

570-632 yılları arasında Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yaymak için verdiği mücadele Arap dünyasının birleşmesi ve bölgenin daha sonraki jeopolitik yapısının şekillenmesi üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. İslamiyet'in geniş kitleler tarafından kabulü jeopolitik anlamda Arapların ortak bir millî ve dinî çatı altında bir araya gelerek hilafet devletini kurmalarıyla sonuçlanmıştır.

Kurulduğu günden itibaren hilafet devleti jeopolitik bir realiteye dönüşür ve yalnızca ortaya çıktığı coğrafyada değil, Asya, Afrika ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde İslamiyet'in ve hilafetin etkisini arttırma yoluna gider.

Hz. Muhammed, dönemin jeopolitik arenasının tüm nesne ve aktörlerine (*Bizans imparatoru Heraklius'a, Sasani hükümdarı II. Hüsrev'e, Habeşistan kralına, Bizans'a tabi Arap sülalesi Gassaniler'e, Mısır'ın yöneticisi Mukavkıs'a, Ortodoks inancına sahip Umman, Yemen ve Bahreyn hükümdarlarına, Monofizitlere, Mecusilere ve diğer kavimlere*) elçilerini göndererek kendilerini İslam'a davet eder. Bu dönemden itibaren İslamiyet yalnızca Arap dünyasında değil, tüm dünyada yaygınlaşmaya başlar ve bir dünya dinine dönüşür.

632 yılında Hz. Muhammed'in aniden vefatı, hilafetin askerî ve dinî yayılmacılığını durdurmaz. hilafetin hükümdarları işgal ettikleri ve İslamiyet'i tebliğ ettikleri tüm ülkelerde uzun süreli yerleşerek Arap kültürünü ve İslam dinini yaygınlaştırmaya başlarlar. İşte bu dönemden itibaren insanlık tarihinde İslam jeopolitik teorisi ortaya çıkar. Bu teori insanlık tarihinin daha sonraki dönemlerinin jeopolitik yapılanmaları ve gelişimi üzerinde büyük ölçüde etkin olmuştur.

Hilafet'in İslamiyet'i yaygınlaştırma ve geliştirme teorisine göre dünya üç parça halinde değerlendirilmiştir;

• Birinci (*merkezî*) bölgeye artık İslam'ı kabul etmiş olan ve hilafetin Müslüman yöneticileri tarafından yönetilen ülkeler dâhildi. hilafetin tüm İslami yönetim merkezleri ve hilafet rejimi (*bölgelerdeki yerel yöneticiler müstesna tutulmakla*) bu merkezî mekânda yerleşiyordu.

• İkinci bölgeye anlaşmalarla hilafete tabi kılınan ülkeler dâhildi. Bu ülkelerin Müslüman olmayan halkı Hilafet'in kendileri üzerindeki egemenliğini kabul ediyor ve özel bir vergi (*cizye*) ödüyordu. Bugünkü jeopolitik terimle ifade edecek olursak, bu ülkeler Hilafet'in yarı sömürgesi konumundaydı.

• Üçüncü bölge savaş alanı olarak kabul edilmekteydi. Bu ülkeler İslamiyet'i kabul etmedikleri gibi Hilafet'e anlaşmalar yoluyla da bağlanmış değillerdi ve direniyorlardı. Hilafet bu ülkeleri yarı sömürge durumuna düşürmek için savaşıyordu.

Görüleceği üzere hilafet, söz konusu dönemde İslamiyet aracılığıyla gerçek anlamda bir dünya politikası izliyor, "*kutsal kitabı ve dini olmayan*" halklara İslamiyet'i kabul ettirmeyi, "*dini ve kitabı olanları*" ise sömürge haline getirmeyi amaçlıyordu. Bu, hilafet devleti adlı merkezîleşmiş yapının uyguladığı jeopolitikti. hilafet, dünyanın merkezine Arap milletini, İslam dinini ve İslam'ın doğduğu merkez olan Mekke'yi yerleştirmiştir.

Mekke, hilafete göre yalnızca Müslüman dünyanın değil, gelecekteki dünya imparatorluğunun da başkentiydi. Hilafet'in jeopolitik fikirleri dönemin pek çok Arap düşünürünün eserlerinde dayanaklarıyla izah edilerek ortaya konmuştur. Bunların arasında Farabi ve İbn Haldun'un eserlerinin özel bir yeri vardır.

Farabi (870-950) büyük Arap bilgini, ansiklopedist, siyasi düşünür ve kendi döneminin parlak zekâsıdır. Bağdat Üniversitesi'nin kurucularından biri olan Farabi; doğa, toplum ve siyaset bilimlerine derinlemesine hâkim, ileri görüşlü bir filozof olarak ünlenmiştir. İnsanlığa bıraktığı hikmet dolu eserleri sayesinde Farabi vefatından sonra İslam dünyasının Aristoteles'i olarak anılmıştır. Farabi'nin politik fikirlerinde açık bir jeopolitik nitelik görülmektedir.

Aristoteles gibi Farabi de siyasal ve toplumsal yaşamda cereyan eden olayları doğayla ve doğal nedenlerle ilişkilendirmiş ve politikayla coğrafya arasında bağ olduğu-

nu savunmuştur. Örneğin Farabi'ye göre insan topluluğu farklı kişilerin yaşamlarını idame ettirmek için ortak mekânda bir araya gelmelerinin, çevrenin etkisi altında ortak yaşam biçimlerinin ve toplumsal değerlerin şekillenmesi sürecinde ortaya çıkmıştır.[9]

Farabi, insan topluluklarını diline, dinine ve davranış normlarına göre gruplara bölmüştür. Çeşitli gruplar arasındaki farklılıkları üç doğal faktör (maneviyat, doğal karakter ve bireysel özellikleriyle seçilen insan faktörü) temelinde belirlemiştir. Bunların dışında dil ve düşünce farklılıklarını da milletleri birbirinden ayıran nitelikler olarak göstermiştir. Anlaşılacağı üzere Farabi insanların düşüncelerinin, maneviyatlarının, karakterlerinin ve dillerinin coğrafi çevre ve etnogenez etkisiyle şekillendiğini savunmuştur.

Farabi, eserlerinde devletlerin oluşumunun politik ve jeopolitik yönlerine de temas etmiştir. Farabi üç farklı devlet türünü belirlemiştir: Büyük devlet, orta devlet, küçük devlet. Farklı halkları kendi bünyesinde bir arada tutan ve yüce bir amaca yönlendiren, barış ve refah içinde yaşayan devletleri Farabi büyük devletler olarak tanımlamıştır. Orta devletler bir halkın egemen olduğu devletler, küçük devletler ise bir tek şehirde egemen olan devletlerdir. Görüleceği üzere Farabi'nin jeopolitik görüşleri arasında yer alan devlet tanımlaması yüzyıllar sonra Avrupa'da ortaya çıkan imparatorluklar, normal devletler ve polisler (*şehir devletleri*) şeklindeki tanımlamaya bütünüyle uymaktadır.

Farabi devlet yönetiminde egemenlik, bağımsızlık ve bağımlılık şeklinde üç farklı yönetim durumunu ve bunlara uygun olarak üç farklı yönetim tarzını belirlemiştir. Farabi'nin öğretisine göre en mükemmel yönetim biçimi Aristoteles'te olduğu gibi ortak şehir yönetimidir.

Jeopolitik görüşlerin örneklerine başka bir Arap düşünürün, Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldun'un (1332-1406) eserlerinde de rastlanır. İbn Haldun'un özellikle iki eserinin jeopolitik görüşlerle zengin olduğunu belirtmek gerekir: Kitabu'l-ibar ve divanu'l-mübteda ve'l-haber fi eyyami'l-Arap ve'l-Acem ve'l-Berber ve min asarahum zevi'l-sultani'l-ekber ya da kısaca Büyük Tarih (1367) ve Mukaddime adlı ansiklopedik mahiyetteki eseri. İbn Haldun eserlerinde Arapların, Farsların ve Berberilerin yerleştikleri bölgelerin coğrafyası, doğal ortamı, bu halkların yerleşim düzeni, aralarındaki millî, sosyal ve kültürel farklar, tarihleri, kültürleri ve karakterleri konu-

9 *Гражданская политика. Мир политической мысли: Хрестоматия по политологии,* Спб., 1993, кн. I, ч. II, с. 4-6 [*Sivil Siyaset. Siyasal Düşünce Dünyası: Siyaset Bilimine İlişkin Okuma Kitabı,* Sankt Petersburg, 1993, I. kitap, II. kısım, s. 4-6].

sunda geniş bilgi vermektedir. İbn Haldun, kendisinden yüzyıllar sonra Semyonov-Tyan-Şanski tarafından ortaya konan coğrafi yerleşimle ilgili jeopolitik teorinin pek çok unsurunu eserinde tespit ve izah etmiştir.

İbn Haldun'a göre, insanlar kendilerine yurt edindikleri sırada bölgelerindeki diğer insanlarla ve halklarla işbirliği yapıyor, barınma ihtiyaçlarını gidermek ve dış müdahalelere karşı koymak için ortak hareket ediyorlar. İbn Haldun bu sürecin, insanların bir araya gelerek işbirliği yapmaları ve kendilerine yurt edinmeleri sürecinin daimi olduğunu savunmuş, insanlığın basitten karmaşığa, uygarlığa doğru uzanan yolunun işbirliği içinde yurt edinme çabalarından geçtiğini vurgulamış ve gelecek başarıların anahtarının bu yolda olduğunu iddia etmiştir.

İbn Haldun'un uygarlıklar teorisi derin akrabalık ilişkilerine dayalı özel toplumsal birlikler (*İbn Haldun bunlara "asabiyye" der*) üzerine inşa edilmiştir, fakat diğer bağlar da göz ardı edilmiş değildir. İbn Haldun'a göre insanlar öncelikle soy birliğine ve diğer akrabalık bağlarına dayalı ilişkiler tesis eder, daha sonra diğer insanları da kendi birliklerine alarak birtakım kesin amaçlar doğrultusunda işbirliği yaparlar. İnsanları bir araya getiren nedenlerden bahsederken İbn Haldun, savunma ve yurt edinme amaçlı işbirliklerinin daha büyük önem taşıdığını vurgular ve işbirliğinin son haddinin ortak bir devlet kurma olduğunu belirtir.

Böyle bir devletin çeşitli sosyal tabakaları ve halkları bir araya getirmesinin mümkün olduğunu da söyler. İbn Haldun'a göre devlet kurmanın en iyi yöntemi, daha önce değindiğimiz asabiyye birliklerinin barışçı yollardan oluşturulmasıdır. Fakat bunlar olmadan da devlet kurulabilir. Bu ikinci yöntem istila yöntemidir. Yani iktidardaki bir kabilenin diğerlerini istila ve ilhak etmesi yöntemidir. İbn Haldun bu yöntemle kurulan devletlere örnekler de vermiştir. Örneğin hilafetin İslamiyet'i dünya üzerinde, diğer halklar arasında yaygınlaştırma çabasını İbn Haldun asabiyye bağlarının kopması, etnik ve millî birliklerin yabancı bir etnik merkeze zorla ilhakı olarak yorumlamıştır. İbn Haldun çeşitli etnik birlikleri bir devlet halinde birleştiren İranlılardan ve Selçuklulardan da örnekler vermiştir.[10]

1.4. Antik Yunan ve Romalıların Jeopolitik Öğretileri

Tarih literatüründe Batı'nın en eski jeopolitik gelenek ve fikirlerinin anavatanı olarak Antik Yunanistan ve Roma ile bunlara ait uygarlıklar gösterilmektedir. Avrupa'da Antik Çağ'ın jeopolitik kaynakları arasında Antik Yunan bilginleri Miletli Thales'in (MÖ 625-547) ve Anaksimandros'un (MÖ 610-547), tarihçiler Herodot ve Tukidides'in,

10 A.g.e., s. 18-22.

filozoflar Platon ve Aristoteles'in, Antik Romalı stratejist Marcus Tullius Cicero'nun, coğrafya bilgini Strabon'un coğrafi ve askerî stratejiye ilişkin verileri, bilgileri ve jeopolitik düşünceleri yansıtan eserleri gösterilebilir.[11]

Anaksimandros (MÖ 610-547) ilk kez olarak ölçekli dünya ve Avrupa haritasını yapmış ve bu suretle Avrupa'nın gelecekteki devlet adamlarına ve jeostrateji uzmanlarına karşısında büyük bir hizmette bulunmuştur. Anaksimandros dünyanın merkezine Yunanistan'ı yerleştirmiş, Avrupa ve Asya'nın pek çok bölgesini antik Yunan arazileri olarak bu merkezin etrafında toplamıştır. Anaksimandros'un haritası yuvarlak olup kenarları okyanuslarla çevrilidir.

Başka bir Yunan bilgini Herodot (MÖ 484-425) tarih, etnografya ve coğrafya alanlarında derin bilgilere sahipti ve jeopolitik açıdan özellikle değerli bilimsel miras bırakmıştır. Yaşamının on yılını gezilere harcayan Herodot; Mısır, Libya, Babil, Asurya, İran, Anadolu, Karadeniz boğazları, Güney Kafkasya, Azerbaycan, Akdeniz gibi jeopolitik açıdan önem arz eden bölgeleri araştırmış, dünya okyanusları, denizler, nehirler ve bunların geçitleri, araştırdığı coğrafyaların devletleri ve halkları konusunda önemli jeostratejik bilgiler derlemiştir.

Modern jeopolitik araştırmacılarına göre Antik Çağ bilginlerinin çevreye, insanlara, devletlere ve coğrafi bölgelere jeopolitik yaklaşım sergilemesinin tarihi Herodot'la başlar.

Herodot Tarih'inde tarih, politika, askerlik, strateji, mitoloji, etnografya ve coğrafya alanlarında jeopolitik açıdan da önem arz eden çok geniş malzeme derlemiştir. Herodot'un Tarih'inde tarihî olaylar coğrafi açıdan, coğrafi bölgeler ise tarihî bakış açısıyla sunulmaktadır. "C*oğrafya, tarihi ifade eder.*" şeklindeki ünlü söz de Herodot'a aittir.

Herodot'un tarihî haritası kendi döneminin dört büyük halkının (*Kolhisliler, Saspirler, Medler ve İranlıların*) yerleşim bölgeleri ve devlet sınırlarından yola çıkılarak düzenlenmiştir. Herodot bu halkları Hint Okyanusu etrafındaki Kuzey Denizleri'yle çevrilmiş olarak düşünüyordu.

---

11 Джеймс, П., Мартин, Дж., *Все возможные миры: История географических идей,* Москва, 1988, с. 39-40 [James, P., Martin G., *Tüm Olası Dünyalar: Coğrafi Düşünceler Tarihi,* Moskova, 1988, s. 39-40]; Геродот, *История,* Ленинград, 1972 [Herodot, *Tarih,* Leningrad, 1972]; Фукидид, *История,* Ленинград, 1981 [Tukidides, *Tarih,* Leningrad, 1981]; Аристотель, *Сочинения,* т. 4, Москва, 1981 [Aristoteles, *Eserleri,* IV. c., Moskova, 1981]; Страбон, *География,* Москва, 1994 [Strabon, *Coğrafya,* Moskova, 1994].

Herodot eserinde barbar milletlerin geleneklerinden ve yaşam tarzlarından, Yunanistan tarihinden, çeşitli halkları yöneten devlet adamlarının uyguladıkları politikalardan, kabilelerin, şehir devletlerinin, bölgesel ve büyük devletlerin, Avrupa'nın, Asya'nın ve diğer yerlerin coğrafi, politik ve karasal arazilerinden de bahsetmiştir.

Başka bir Yunan tarihçisi Tukidides (MÖ 460-MÖ 396) Atinalılarla Peloponezliler arasındaki savaşı anlatırken ortaya birçok jeopolitik görüş atar. Zira Atina'yla Sparta arasında süregelen savaşlar, Yunanistan'a hâkim olma mücadelesi Tukidides'i söz konusu bölgenin jeostratejik tarihini, coğrafyasını ve demografik durumunu anlatmaya iter. Tukidides'in eserlerinde toplumsal düzen ve devlet yönetimi biçimleri, demokrasi ve oligarşi, çeşitli iştigal türleri vb. meseleler gerçekçi bir şekilde izah edilmiş, bu suretle ilk kez olarak tarihe pragmatik yaklaşımın örneği verilmiştir.

Tukidides ilk kez olarak tarihi dış politikayla askerî eylemlerin toplamı olarak değerlendirmiştir. Tukidides'e göre güç faktörü devletler arasındaki ilişkilerin en temel ve karakteristik unsurudur. Öte yandan Tukidides tarihte ilk kez olarak karayla deniz arasındaki çatışmayı da eserinde söz konusu etmiştir.

Tukidides savaşı devletler için normal bir eylem olarak görüyor ve insanoğlunun doğasında olduğu gibi devletin doğasında da daha fazla arazi elde etme ve topraklarını genişletme isteğinin var olduğunu savunuyordu. Tukidides'e göre dünya üzerinde istikrar haline hiçbir zaman ulaşılamaz, güçlenen her devlet mevcut şartları değiştirmek için uğraşacak ve kendi gücüyle var olan yapıyı değiştirecektir.

Jeopolitik fikirlere Antik Yunan filozofları Palton'un (MÖ 428-348) ve Aristoteles'in (MÖ 384-322) eserlerinde de rastlanmaktadır. Platon ve Aristoteles Coğrafi Determinizm Teorisi'nden hareketle insanlığın gelişiminde doğal etkenlerin rolü, doğanın, iklimin ve coğrafi şartların insan toplulukları üzerindeki etkisi gibi meseleleri açıklığa kavuşturmuşlardır.

Aristoteles, coğrafi konumun halkların entelektüel ve manevi özellikleri üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu kanısındaydı. Merkezî bölgelerde yaşayan Yunanlıların merkeze uzak bölgelerde yaşayanların katbekat fevkinde bulunduğunu belirten Aristoteles, bunların dünyanın merkezinde konuşlanmaları itibariyle Avrupa'nın ve Asya'nın en iyi özelliklerini, sağ ve sol taraflarındaki halkların en iyi geleneklerini almak suretiyle yüksek entelektüel düzeye eriştiklerini savunur. Aristoteles devlet kurma ve yönetme, hükümdarlık, düzenli yöneticilik yapabilme özelliklerine yalnızca Yunanlıların sahip bulunduğunu iddia etmiştir.

Aristoteles'in anlattığı devlet düzeninde her şey dış etkenlerin, doğal faktörlerin etkisi altında şekillenir ve gelişir. Aristoteles'in devlet anlayışında öte yandan nüfusun niceliği ve niteliği, devletin yüzölçümü ve askerî gücü gibi özellikler de önemsenmiştir. Filozofa göre, bu özellikleri önemsemeyen bir devlet mükemmel devlet olamaz.

Nüfusun niceliğinden ve niteliğinden bahsederken Aristoteles, devletin tüm nüfusunu özgür insanlar, köleler ve bağımlılar olmak üzere üç gruba ayırarak, daha çok özgür insandan oluşan nüfusa sahip devletlerin daha güçlü devletler olduğunu öne sürmüştür. Aristoteles'e göre özgür insanlar ticaret, ziraat ya da zanaatla iştigal eden ve genellikle şehirlerde oturan insanlardır.

Öte yandan Aristoteles, devletin arazilerinin ve sınırlarının güvenliğinin temini için denizlerin, nehirlerin ve diğer doğal etkenlerin kullanılmasını herkesten önce öneren kişidir. Politika adlı eserinde Girit'in jeopolitik konumunun özelliklerine ilişkin bilgiler veren Aristoteles şöyle yazar: "Girit Adası sanki Yunanistan'a hükmetmek için yaratılmıştır ve çok güzel coğrafi konuma sahiptir. Ada denizlerle çevrilmiştir ve hemen hemen tüm Yunan bölgeleri Girit'in etrafında bulunur. Girit bir yandan Peleponnes'e, diğer yandan Asya'ya uzak olmayan bir konumdadır..."[12]

Görüleceği üzere, Aristoteles'in Antik Yunanistan'ın iklimi, çevrenin ve coğrafi konumun devletin gelişimindeki rolü vb. konulara ilişkin görüşleri daha sonraki yüzyıllarda Kara Avrupa'sının jeopolitik ve jeostratejik teorileri için kaynak teşkil etmiştir.

Aristoteles'in ünlü "*doğal ve coğrafi konum*" teorisi pratikte Büyük İskender (MÖ 356-323) tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. Yunanistan sınırlarından çok uzaklarda istilalar yapan İskender, zaferlerinin büyük bir kısmını Yunan gezginlerin ve coğrafyacıların verdikleri bilgiler ve ortaya koydukları görüşler sayesinde gerçekleştirebilmiştir. Bir jeopolitik hedef olarak Panhelenizm'i hayata geçirmek için çalışan İskender tün Yunanları birleştirerek etraftaki "*barbar milletlere*" karşı ortak jeostratejik bir güç oluşturmuş ve Asya'nın pek çok bölümünü uzunca bir süre egemenliği altında tutmayı başarmıştır.[13]

Çeşitli halkların ve ülkelerin ortak bir çatı altında bir araya getirilmesi fikrini gerçekleştiren jeostratejik merkezlerden biri de Antik Roma'dır. Romalılar, "*Sahipsiz topraklar, bunları ilk kim ele geçirirse onun olur.*" felsefesinden hareketle, pek çok bölgeyi, o bölgelerde yaşayan insanların milliyetine, sosyal yapısına ve diğer özellik-

12 Аристотель, *Сочинения,* т. 4, Москва, 1981, с. 434-435 [Aristoteles, *Eserleri,* IV. c., Moskova, 1981, s. 434-435].

13 Bkz. *Античная Греция,* Москва, 1983, т. II, с. 162 [*Antik Yunanistan,* Moskova, 1983, II. c., s. 162].

lerine bakmaksızın ele geçirerek Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında birleştirmişlerdir.

Antik Romalı politikacı, hukukçu ve hatip Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) Roma imparatorlarının jeopolitik görüşlerini yansıtan çok sayıda konuşmasında ve eserlerinde politika, jeostrateji ve diğer konularda pek çok yenilik ortaya koymuştur. Cicero uzun süre ayakta kalacak bir devlet kurmak ve uzun süreli bir egemenlik tesis etmek için tarihî, coğrafi, politik, stratejik meselelerin tamamını göz önünde bulundurmak gerektiğini savunmuştur. Cicero'ya göre kurulacak devletin veya kentin yerine, çevresine, doğal ve coğrafi ortamına, devlet yönetimine ilişkin yasalara, ahlak normlarına ve diğer hususlara ait meselelerin ciddi bir şekilde çözüme kavuşturulması gerekmektedir.[14]

Diğer bir Romalı stratejist ve coğrafya bilgini Strabon (MÖ 64-MS 23) Coğrafya adlı eserinde kendi döneminin coğrafi ve politik durumunu geniş bir şekilde izah etmiş ve jeopolitiğe ilişkin birtakım görüşler ortaya koymuştur. Coğrafyanın olanaklarının devletin amaçları doğrultusunda kullanılması, kara ve deniz araçlarından istifade, doğal ortamla insanların durumu arasındaki bağ ve diğer meseleler Strabon'un Coğrafya'sında özellikle değindiği konulardır.

Strabon kendi eserini Romalı politikacılar, devlet adamları ve komutanlar için yazmıştır. Bu nedenle eserde Roma İmparatorluğu'na komşu tüm bölgeler hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Çağdaşları hatta Strabon'un Coğrafya eserini "*dünyanın nasıl yönetileceği konusunda başvuru kitabı*" olarak değerlendirmekteydiler.

Çağdaşları gibi Strabon da halkların uygarlık düzeyini coğrafyanın şartlarıyla ilişkilendirmeye çalışmıştır. Örneğin Antik Roma'nın gücünü ve ihtişamını özel coğrafi konumu, İtalya Yarımadası'nda bulunması, çevrenin coğrafi ve doğal avantajlarıyla izah etmiştir.[15]

1.5. Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da, Avrupa'nın Başlıca Jeopolitik Öğreti ve Kuramları

Bazı araştırmacılar klasik jeopolitiğin kaynaklarını, Yeni Çağ'ın Avrupalı düşünürlerinin, gezginlerinin, askerî stratejistlerinin ve diğer fikir adamlarının eserlerinde ve teorilerinde aramak gerektiğini iddia etmektedirler. Birtakım genellemeler sonucunda, Yeni Çağ'da Avrupa'da yapılmış olan jeopolitik ve uluslararası ilişkiler konulu tüm

14 Цицерон, *Диалоги.* Москва, 1994, с. 36 [Cicero, *Konuşmalar,* Moskova, 1994, s. 36].

15 Страбон, *География,* Москва, 1994, с. 7 [Strabon, *Coğrafya,* Moskova, 1994, s. 7].

çalışmalar iki ana grupta toplanabilir: İdealist teoriler ve realist teoriler. Çevre şartlarının ve coğrafi etkenlerin uluslararası ilişkilere uygulanması ve bu uygulamanın mahiyetinin incelenmesiyle birtakım sonuçlara ulaşılması çalışmaları eskiden beri bu iki yaklaşımla gerçekleştirilmiştir.

Söz konusu dönemde jeopolitik literatüründe var olan idealist ve realist teorilerin tamamı insan topluluklarının ve devletlerin ortaya çıkışını, uygarlığın gelişim aşamalarını ve tarihî süreçleri genellikle şu üç jeopolitik teori çerçevesinde değerlendirmiş ve analiz etmiştir: Coğrafi Determinizm Teorisi, Askerî-Stratejik Teori, Sivil Teori.

Orta Çağ (5.-15. Yy.) Avrupa'sında yapılan tüm jeopolitik araştırmaları genellikle idealist niteliklidir ve bu araştırmalarda çevrenin, coğrafi şartların ve insan unsurunun devletler üzerindeki etkisinin mahiyeti Hıristiyanlığın dinî merkezleri tarafından "*Tanrı'nın belirlediği, insanoğlunun müdahalesinin günah sayıldığı, en iyi ihtimalle Yaratıcı'nın yeryüzündeki seçkin kulları olan yöneticilerin karışabilecekleri bir iş*" olarak değerlendirilmiştir.

Kiliseye ve kilise teorisyenlerine dayanan bu öğretiye göre dünyanın jeopolitik yapısı ve düzeni, yeryüzünü ve bu yeryüzü üzerinde yaşayan insanı yaratan Tanrı tarafından belirlenmiştir ve bunların akıbeti de önceden bilinmektedir. Hıristiyanlığın politik teorilerinin en önemli müelliflerinden olan Aurelius Augustinius (354-430) dünya düzeninden ve Tanrı'nın iradesinden bahsederken, bu idealist teoriyi kanıtlamaya çalışır.[16]

Jeopolitik görüşlerin Avrupa'da gelişmesi ve yaygınlaşması 5. Yy. sonlarında başlar ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşe geçmesiyle beraber eyaletlerde merkezkaç yönelimlerin artması ve yeni millî egemenlik merkezlerinin ortaya çıkmasıyla aynı döneme denk gelir.

Avrupa'da jeopolitik görüşlerin gelişmesini temin eden en önemli etkenlerden biri Hıristiyanların 1096-1270 yılları arasında İslam'a ve Müslüman halklara karşı gerçekleştirdikleri Haçlı Seferleri'dir. Haçlı Seferleri ve Büyük Coğrafi Keşifler döneminde Avrupalıların küresel coğrafyaya ilişkin bilgileri ve jeopolitik dünya görüşleri yeni verilerle zenginleşti, denizlerin ve karaların haritaları düzenlendi. Bu çalışmalar daha sonraki jeopolitik araştırmalar ve gelişmeler üzerinde büyük ölçüde etkili oldu. Yeni coğrafyaların, okyanusların, denizlerin, nehirlerin, halkların, devletlerin keşfi; coğrafi bölgelerin taşıdığı stratejik önemin, sahip olduğu zenginlik ve ticaret potansiyelinin

16 Мухаев, Р. Т., *Геополитика,* Москва, 2007, с. 84 [Muhayev, R. T., *Jeopolitik,* Moskova, 2007, s. 84].

görülmesi Avrupa'nın jeopolitikçilerinin görüşlerinde devrim niteliğinde değişikliğe neden oldu ve jeopolitikçileri, çevre şartlarının devletlerin oluşumu, gelişimi ve güvenliği açısından taşıdığı büyük önem konusunda ikna etti.

Öte yandan Büyük Coğrafi Keşiflerin Orta Çağ Avrupa'sında yaygınlık kazanması ve sömürgeciliğin Avrupa devletlerinin resmî politikasına dönüşmesi Coğrafi Determinizm Teorisi'nin gelişmesini de tetikledi, bu teorinin Avrupa'da ve tüm dünyada pratik olarak uygulanmasını hızlandırdı. 16. Yy.dan itibaren Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi, burjuvazinin yeni bir zümre olarak ortaya çıkması ve sömürgeciliğin yaygınlaşmaya başlaması jeopolitik gerçekliklerin kavranmasının yeni merkezlerini doğurdu ve gerçekçi analizlere olanak verdi.

Araştırmacılara göre, Avrupa'da jeopolitik görüşlerin gelişimini tetikleyen en önemli olaylardan biri Doğu Roma adı verilen Bizans İmparatorluğu'nun 15. Yy.da çökmesi ve Avrupa'da merkezîleşmiş ulus devletlerin ortaya çıkmaya başlamasıdır. Bu gelişme bir yandan Avrupa krallarını daha saldırgan davranarak yeni sömürgeler için mücadele etmeye itti, diğer yandan devlet yöneticilerinin dönemin en büyük stratejist ve jeopolitikçilerini seferber ederek jeostratejik öneme sahip bölgelerin tetkikini, askerî planların, coğrafi ve topoğrafik haritaların, işgal ve iskân planlarının, başvuru kitaplarının yapılması çalışmalarını hızlandırmalarını sağladı.

Türklerin Bizans İmparatorluğu'nun Ortodoks patriklerini İstanbul'dan Roma'ya kovması Avrupalı jeopolitikçilerin sahip oldukları kaynakların birdenbire ciddi boyutta çoğalmasıyla sonuçlandı. Antik Çağ araştırmacılarının uzunca bir süre Bizans kiliselerinin tozlu odalarında saklanan yazmaları Avrupa'ya nakledilince basılarak aydınların kullanımına sunuldu. Hıristiyan Avrupa Antik Çağ yazarlarının jeopolitik ve jeostratejik görüşlerini büyük ilgiyle karşıladı ve bu sayede yeni araştırmalara bir kapı açılmış oldu.

Bu süreçte Kıta Avrupa'sında dünyanın jeopolitik yapısına ve küresel düzene ilişkin eski kilise teorisyenlerinin dinî ve idealist görüşleri yerini zamanla bilimsel ve realist teorilere bıraktı. Avrupa'nın aydınlanmacı düşünürlerinin insan ve insanın bilimsel düşüncesi üzerine görüşleri, çeşitli bilimsel deneyleri 18. Yy.dan itibaren bu alanda gerçek bir atılıma neden oldu. Fransız ve Alman materyalist ve aydınlanmacı düşünürler toplum düşüncesinde devrim niteliğinde değişikliklere yol açtılar.

Tarihî literatürde bilinen en eski jeopolitik teori Antik Yunan filozofu Aristoteles'in Coğrafi Determinizm Teorisi'dir. Bu teori jeopolitiğin ve jeopolitik süreçleri anlamanın en eski örneği olarak kabul edilmektedir.

Coğrafyanın (*iklim, nehirler, denizler vb.*) tarih ve insan üzerindeki etkisi meselesine Antik Çağ yazarlarından Herodot'un, Hipokrat'ın, Tukidides'in, Polybius'un ve diğerlerinin eserlerinde de rastlanır.

Yeni Çağ'da Avrupa'da bu teoriye ilk kez Fransız bilim adamı, aydınlanmacı, hukukçu Jean Bodin (1530-1596) Devlet Üzerine Altı Kitap (1577) adlı eserinde değinmiştir. Söz konusu eser Avrupalıların Coğrafi Determinizm Teorisi'ne ilgisini büyük ölçüde arttırmıştır.

Bodin politik yapıda ve devlet nizamında meydana gelen değişiklikleri üç ana nedene bağlamıştır: Allah'ın iradesi, insanoğlunun kaderi, doğanın etkisi. Doğanın etkisine gelince, Bodin öncelikle çevre şartlarını ve tüm çevre şartları arasından da iklimi ilk sırada zikretmiştir.[17]

Bodin, yeryüzünü üç iklim kuşağına ayırmıştır: Sıcak (*Ekvatoral*) kuşak, soğuk (*Kutupsal*) kuşak, ılıman (*Orta*) kuşak. Antik Yunan filozofu Polybius'tan sonra Bodin de halkların karakter özelliklerinin öncelikle yaşadıkları bölgenin çevre şartlarına bağlı olduğunu onaylar. Bodin kuzeyde daha çok fiziksel açıdan güçlü ve savaşçı insanların, güneyde ise daha çok yetenekli insanların yaşadığını yazar.

Coğrafi Determinizm Teorisi 18.-19. Yy.larda Avrupa'da daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Fransa'da Bodin'den sonra Charles-Louis Montesquieu (1689-1755) Kanunların Ruhu Üzerine (1748) adlı eserinde devletlerin yasama yapıları arasındaki farkların temel nedenini coğrafi etkenle, yani iklimle ilişkilendirmiştir. Montesquieu soğuk iklimde yaşayanların ılıman iklimde yaşayanlardan daha ahlaklı olduklarını, zira ılıman iklimde yaşayan insanların bu iklimin bazı özelliklerini benimseyerek daha değişken bir karakter yapısına sahip bulunduklarını iddia etmiştir. Montesquieu'ye göre sıcak iklim insanları zayıf karakterli yapar, bu nedenle sıcak iklime sahip bölgelerde kölelik düzeni daha çok gelişmiştir.

Avrupa'nın jeopolitik tarihi içinde ilk kez devletin yapısını ve yönetim şeklini çevre şartlarıyla ilişkilendiren ve iklimin devlet ve toplum yaşamına etkisini açıklayan da Montesquieu olmuştur.[18]

Yeni Çağ'ın Fransız coğrafyacılar ekolünde Montesquieu dışında Jean-Baptiste Dubos (1670-1742), Hippolyte Adolphe Taine (1828-1893) ve sosyolog Edmond

17 Bkz. Михайлов, Т. А., *Эволюция геополитических идей,* Москва, 1999, с. 63 [Mihaylov, T. A., *Jeopolitik Düşüncenin Evrimi,* Moskova, 1999, s. 63].

18 Монтескье, *Избранные произведения,* Москва, 1995, с. 350 [Montesquieu, *Eserlerinden Seçmeler,* Moskova, 1995, s. 350].

Demolins (1852-1907) de çevre ve iklim şartlarının, doğal ortamın insanların, halkların ve sosyal tiplerin şekillenmesi üzerindeki etkisini araştırmış ve iklim şartlarının halkların kültürel gelişimi üzerinde en önemli etken olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat bu düşünürler toplumların yapısı üzerinde yalnızca coğrafyanın ve iklimin etkili olmadığını söyleyerek, ırksal özelliklerin, aklın ve geleneklerin rolünü de vurgulamışlardır.

Alman bilim adamları Kant, Hegel, Humboldt ve Ritter de Coğrafi Determinizm Teorisi'ni kabul etmiş ve kendi jeopolitik görüşlerini izah ederken bu teoriden yararlanmışlardır.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) Tarihin Felsefesi adlı eserinde Coğrafi Determinizm Teorisi'nden faydalanır ve coğrafyanın halkların yaşamı üzerindeki etkisinden geniş bahseder. Hegel'in Felsefe ve Tarih Dersleri'nde "*Dünya Tarihinin Coğrafi Temeli*" adlı özel bir bölüm bulunur. Bu bölümde Hegel, ülkelerin "*dünyadaki genel tarihî süreçlerin dışında kalan*" doğal özelliklerini coğrafyayla ilişkilendirir. Hegel bu özelliklerin fazla sıcak ya da fazla soğuk iklimden kaynaklandığını iddia eder.[19]

Ansiklopedik düşünceye sahip bir bilim adamı olan Hegel, Coğrafi Determinizm Teorisi'ni ilk kez olarak ırklarla da ilişkilendirmiştir. Hegel'e göre yalnızca Batı Avrupa ve ABD halkı doğal tarihî kalkınmanın öncüleridir ve diğer halklar, bu arada Ruslar da Avrupalılardan daha geri insanlardır. İspanyol sömürgecilerin Meksika ve Peru'nun yerli halkları üzerinde egemenlik tesis edişini de Hegel, Kızılderililerin "*her açıdan, hatta boy olarak da Avrupalıların gerisinde olmalarına*" bağlamıştır.

Hegel yeryüzündeki her türlü toplumsal düzeni üç temel coğrafi özelliğin kombinasyonuyla izah etmiştir. Hegel'e göre yeryüzü şu bölgelerden ibarettir:

- Çöller ve ovalarla beraber susuz dağlık bölgelerden;
- Vadilerden, geçit bölgelerinden ve nehirlerle sulanan bölgelerden;
- Deniz kıyısındaki bölgelerden.

Hegel'e göre dağlık bölgelerin halklarının arasında hayvancılık, vadilerde meskûn halklar arasında ziraat ve sanayi, deniz kıyısındaki ülkelerin halkları arasında ise gemicilik ve ticaret yaygındır. Buradan hareketle Hegel patriarkal bir düzen içinde özgürlüğü birinci gruba, özel mülkiyet ve köleliği ikinci gruba, yurttaş özgürlüğünü üçüncü gruba özgü bulur.

19 Гегель Г. В., *Лекции по философии и истории,* Спб., 1993 [Hegel, *Felsefe ve Tarih Dersleri,* Sankt Petersburg, 1993].

Hegel'in bu görüşleri daha sonra yalnızca Alman bilim adamları tarafından değil, Batı Avrupa'nın pek çok klasik dönem bilim adamı tarafından da geliştirilmiştir.

18. Yy. sonuyla 19. Yy.ın ilk çeyreğinde Coğrafi Determinizm Teorisi Alman jeopolitikçi Alexander von Humboldt (1769-1859) tarafından sürdürülmüş ve geliştirilmiştir. Humboldt halkların varlığını idame ettirmesinde coğrafi determinizmin rolünü özellikle inceleyerek jeopolitik açısından önemli pek çok yeni şey söylemiştir. Humboldt insanların karakter özelliklerini ve toplumların gelişimini de doğa ve çevre şartlarıyla, yani yerleşim birimlerinin doğal konumu, iklimi ve diğer doğal ortam unsurlarıyla ilişkilendirmiştir.[20]

Yine bir Alman bilim adamı olan Carl Ritter (1779-1859) de Coğrafi Determinizm Teorisi'nin gelişimine büyük katkı sağlayanlardandır. Berlin Coğrafya Cemiyeti Başkanı olduğu dönemde Ritter Avrupa ve dünya seyahatlerine çıkar ve yeryüzünün jeopolitik açıdan en önemli bölgelerini tetkik eder. Aslında bir coğrafyacı olan Ritter araştırmalarını birer siyasi coğrafya çalışması olarak sunmuştur. Fakat Ritter uygulamalı bir bilim alanı olarak gördüğü coğrafyayı doğa ve insan arasındaki etkileşimin, doğal şartların çeşitli kıta, ülke ve coğrafi bölgelerin halkları üzerindeki etkisinin araştırılmasına yönlendirmek istemiştir.

Halkların kaderinin ve gelişiminin çevre şartlarına bütünüyle bağımlı olduğuna inanan Ritter, Avrupa'nın bulunduğu konumu verimli ve ılıman iklimine borçlu olduğunu vurgulamıştır.

Ritter'e göre iklim, doğal ortam ve çevre insanların, somut olarak bir bölgede (*karada*) yaşayan halkın kaderi, karakteri ve yetenekleri üzerinde ciddi bir etkiye sahiptir ve bir bölge halkının diğer insan topluluklarıyla karşılıklı ilişkilerinde de derin izler bırakmaktadır. Ritter insanların fiziki ve akli niteliklerinin şekillenmesini ve gelişmesini de doğrudan çevreyle ilişkilendirmiştir.

Yeryüzünün iklimi, halkların yerleşim bölgeleri, tarihi, kültürü, sosyal ve demografik durumu vb. konusunda yeterli bilgi derleyen Ritter, daha sonra bu bilgilerden hareketle kendi karşılaştırmalı yöntemini geliştirmiştir. İnsanlığın ve doğanın tarihinin karşılaştırmalı analizine dayanarak Ritter Avrupa'da ilk kez kara ve deniz devletleri arasında sürekli çatışma teorisini ortaya koymuştur.

---

20 Михайлов, Т. А., *Эволюция геополитических идей,* Москва, 1999, с. 65-66 [Mihaylov, T. A., *Jeopolitik Düşüncenin Evrimi,* Moskova, 1999, s. 65-66].

Ritter yeryüzünü, aralarında sürekli bir mücadelenin olduğu kara, deniz ve kıyı bölgelerine ayırmış, bu suretle coğrafi bölgelerin hiyerarşik bir sıralamasını yapmıştır.

Ritter karasal bölgeleri de Eski Dünya ve Yeni Dünya diye ikiye ayırmıştır. Eski Dünya Doğu'dan Batı'ya doğru uzanır ve Yeni Dünya'ya kıyasla daha istikrarlı bir iklime sahiptir. Yeni Dünya Kuzey'den Güney'e doğru uzanır ve daha değişken bir iklim yapısına sahiptir.

Öte yandan Ritter coğrafyayı ulusal bilincin bir unsuru olarak sunan jeopolitik teorisini ortaya atmış ve bu suretle Alman halkının ulusal coğrafi bilincinin şekillenmesi ve insanla çevre arasındaki bağların açıklığa kavuşturulması açısından klasik jeopolitikçiler arasında en önemli rolü oynamıştır.

Ritter'e göre her birey ve her halk içinde yaşadığı doğal çevrenin ve coğrafyanın çocuğudur; çevre, insanların fiziksel görünümü, karakteri, millî özellikleri, sosyal davranışı, kültürü, dili ve bilinci üzerinde mutlaka etki bırakır.

Ritter jeopolitik literatüründe ilk kez olarak "*coğrafi bireysellik*" terimini kullanmış ve bu terimden birtakım somut bölgelerin araştırılmasında faydalanmıştır. Ritter'e göre her coğrafi bölgeyi, dışında kalanlardan ayıran doğal sınırları ve o bölgenin içindeki unsurları birbirine bağlayan yine doğal bağları vardır. Bu iki etken bir coğrafi bölgenin "*bireyselliğini*" temin eder.

Daha sonra Avrupa jeopolitikçilerinden bazıları Ritter'in bu açıklamasını "*devletlerin coğrafi bireyselliği*" adıyla bir jeopolitik yasasına dönüştürmüşlerdir.[21] Yeni Çağ'da Avrupa'nın jeopolitik literatüründe Askerî-Stratejik Teori ikinci önemli jeopolitik teorisi olarak sunulmaktadır. Araştırmacılara göre bu teori jeopolitiğin ikinci temel yasası ve diğer jeopolitik önermelerinin kaynaklarından biridir.

Avrupa'da Rönesans Dönemi'nin büyük düşünürü, İtalyan filozof Niccoló Machiavelli (1469-1527) politik literatürde daha çok realist ve pozitivist bir jeopolitik kuramı olarak değerlendirilen Askerî-Stratejik Teori'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir. "Prens" adlı eserinde önerdiği pozitivist anlam kuramıyla uluslararası ilişkilerin ve devletler arasındaki bağların gerçek manzarasını ve amaçlarını gözler önüne seren Machiavelli, devletlerin dış politikalarını ulusal çıkarlarına dayalı ve güce bağımlı olarak yürüttüklerini ortaya koyar.[22]

21 Тихонравов, Ю. В., *Геополитика,* Москва, 2000, с. 40 [Tihonravov, Y. V., *Jeopolitik,* Moskova, s. 40].

22 Bkz. *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 105-109 [*Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 105-109].

Machiavelli'in realist jeopolitik görüşleri daha sonra Hollandalı komutan, jeostrateji uzmanı ve bilim adamı, Prusya ve Rusya orduları saflarında Napolyon'a karşı savaşan General Carl von Clausewitz (1780-1831) tarafından yazılan Savaş Üzerine adlı eserde geliştirilmiştir.

Farklı yüzyıllarda yaşamış olmalarına rağmen iki düşünürün ortak yönü devlet yönetimi ve devletler arası ilişkiler hususunda sert bir yaklaşım ortaya koymalarıdır.

Askerî-Stratejik Teori yandaşlarına göre devletler çıkarlarını ve güvenliklerini askerî güç uygulama ya da zorlama suretiyle sağlayabilir. Her devlet, içişlerini ve uluslararası ilişkilerini düzenleyen birtakım normlara sahip bulunmak ve bunları kendi askerî gücüyle savunmak zorundadır. Söz konusu normların korunmasını temin eden şey savaş tehlikesidir.[23]

Avrupa'nın idealist jeopolitikçileri olan bazı aydınlanmacı düşünürler (*Kant, Voltaire, Montesquieu vb.)* ise "*savaşla tehdit etme*" görüşünü savunan realist jeopolitikçileri "*insanlık karşıtı*" fikirleri dolayısıyla sert bir biçimde eleştirmiş ve bunların tutumunu "*ahlak dışı*" olarak nitelendirmişlerdir.

Uluslararası ilişkilerin ve jeopolitik bağların 4.-5. Yy.lardaki idealist dinî yaklaşımdan farklı idealist bilimsel modelini Yeni Çağ Avrupa'sında Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804) önermiştir. Realistleri insanlık karşıtı görüşleri dolayısıyla suçlayan Kant, eserlerinde bireyler ve devletler arasındaki ilişkilerin savaşsız, çatışmasız, hâkim-mahkûm ilişkisinden uzak bir modelini önermiştir. Kant'ın önerdiği modelde yeryüzünde savaşlardan ve çatışmalardan uzak ideal bir insan topluluğu düşünülmektedir.[24] Sürekli Barış Teorisi'ni 1795 yılında ilan eden Kant, uluslar ve devletler arası ilişkileri cumhuriyet idaresi temelinde kurmayı ve "*sürekli barışı*" yine bu temel üzerinde geliştirmeyi önermiştir. Alman halkının duygularına tercüman olan Kant her türlü savaşa, bu arada Alman burjuvazisinin can attığı savaşlara da nefret beslemiş ve realistleri sert bir dille eleştirmiştir.

İdealistler Hıristiyan Avrupa'yı devasa bir saate, farklı devletleri ve bunlar arasındaki ilişkileri ise saatin mekanizmalarına benzetmişlerdir. İdealistlere göre Avrupa'da her şeyin barışa ve ortaklığa dayanması; tehdide, savaşa ve zor kullanmaya izin verilmemesi gerekirdi.

23 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 34-35 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 34-35].

24 Bkz. *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 147 [*Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 147].

Araştırmacılar, Yeni Çağ Avrupa'sında jeopolitik teorilerde barış yanlısı görüşlerin ağır basmasını ve bundan hareketle yeni liberal teori arayışlarını söz konusu dönemde Avrupa'daki gerçek manzarayla ilişkilendirmişlerdir. Ulusal devletlerin ortaya çıkması ve sömürgeciliğin yaygınlaşması sonucunda Avrupa kıtasında ve Avrupa devletlerinin diğer coğrafyalardaki sömürgelerinde çatışmalar arttırmaktaydı. Devletlerin sınırlarının ve sömürgelerinin neredeyse her gün değişmesi, bazı ülkelerin bütünüyle iflası sayesinde diğerlerinin güç kazanması ve genişlemesi, askerî gücün devletler arası ilişkilerde belirleyici unsur konumuna gelmesi ve ulusal devletler kurulmasına yönelik hareketlerin yaygınlaşması jeopolitik ilişkileri oldukça gergin bir konuma getirmiş bulunuyordu.

Öte yandan, yeryüzünün yeniden paylaşılması için yapılan sömürge savaşlarının kapsamının genişlemesi ve sayısının çoğalması, endüstriyel ve teknik gelişmeler sayesinde çeşitli coğrafyalar üzerinde jeopolitik kontrol olanaklarının artması, savaşların gitgide daha kanlı sonuçlar doğurması, devletler arasındaki ilişkilerin her geçen gün daha gergin bir hal alması vb. etkenler bir dünya savaşı tehlikesini hep daha fazla yakınlaştırmaktaydı. Böyle bir ortamda dünyanın düşünen beyinleri 19. Yy.ın ikinci yarısından itibaren devletler arasındaki ilişkilerin jeopolitik ve jeostratejik meselelerinin, millî çatışmaların nedenlerinin, uluslararası ilişkilerin yeni kurallarının, çatışmaya neden olan sorunların bilimsel çözümlerini aramaya başladılar. Dönemin en önemli bilim adamları, siyaset bilimciler, tarihçiler, filozoflar, hukukçular vb. çalışmalarını ve araştırmalarını hızlandırdılar. Sonuçta jeopolitik zamanla kendi döneminin en öncelikli uluslararası sorunlarına çözüm arayan bir akademik çalışma alanına dönüşmeye başladı.

II. BÖLÜM

KLASİK JEOPOLİTİK: 19. Yy.ın İKİNCİ YARISIYLA 20. Yy.ın BİRİNCİ YARISI ARASINDA BATI JEOPOLİTİK OKULLARININ ANA GÖRÜŞ VE TEORİLERİ

Çağdaş Fransız jeopolitikçi Pierre Marie Gallois jeopolitiğin bir bilim alanı olarak gelişmesinin üç aşamasını belirlemiştir:

• Protojeopolitik dönemi: İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden Avrupa'da Sanayi Devrimi'ne kadar uzanan zamanı kapsar ve jeopolitik fatalizme (*yazgıcılığa*) dayanır;

• Çekişme ve çatışma jeopolitiği dönemi: Sanayi Devrimi'nden başlar ve çevrenin acımasız bir şekilde yağmalanması sonucunda küresel boyutta doğal afetlerin insanlığı tehdit ettiği döneme kadar sürer;

• Barış jeopolitiği dönemi: Doğanın öç almaya başlamasıyla beraber insanların yeryüzünü gelecek kuşaklar için korumak üzere anlaşmaya ve işbirliği yapmaya mecbur oldukları dönemi kapsar.[25]

Jeopolitiğin akademik bir çalışma alanı olarak şekillenmeye başlamasıyla çeşitli ulusları ve devletleri temsil eden farklı jeopolitik cephelerinin oluşması aynı zamana denk gelmiştir. Daha önceki dönemlerde jeopolitik, jeopolitik görüşlerin müelliflerinin milliyetine, vatandaşlığına ve uyguladıkları yöntemlere göre henüz kıtalar ve uluslar arasında farklı jeopolitik okullarına bölünmüş değildi.

Yaklaşık olarak 19. Yy.ın ikinci yarısından itibaren bazı ülkelerde ulusal jeopolitik okulları ortaya çıktı ve bu okullar hem kendi ülkelerinin, hem de komşu ülkelerinin

25 Мухаев, Р. Т., *Геополитика,* Москва, 2007, с. 101 [Muhayev, R. T., *Jeopolitik,* Moskova, 2007, s. 101].

coğrafi şartlarını ve insan kaynaklarını, doğal özelliklerini ve bir bütün olarak yeryüzünün maddi ve manevi zenginliklerini araştırmaya başladı. Jeopolitik tarihini araştıranlar söz konusu dönemden itibaren jeopolitikçileri milliyetine ve vatandaşlığına, savundukları görüş ve teorilere, çıkarlarını gözettikleri devletlere göre birbirinden farklı gruplar halinde değerlendirmeye başlarlar. Bu grupların en geniş ve ünlü olanları şunlardır:

- Klasik Kıta Avrupa'sı Okulu;
- İngiliz-Amerikan Atlantik Merkezleri;
- Rusya, Çin, Japonya vb. imparatorlukların kendilerine ait jeopolitik okulları ile diğer bazı jeopolitik teorileri etrafında birleşen birtakım okullar.

Söz konusu okullar birtakım ulusların ve devletlerin çıkarlarından hareketle dünyanın jeopolitik, askerî, jeostratejik ve politik açıdan önem taşıyan meselelerini araştırmışlardır ve araştırmaktadırlar.

Öte yandan, yüz yıldan daha fazla bir süreden beridir birtakım devletlerin ve bu devletlerin oluşturdukları blokların doğrudan katılımıyla dünyanın jeopolitik ve jeostratejik meseleleri planlanmakta, uluslararası ilişkiler şekillendirilmekte ve yönetilmekte, savaşlar ve barışlar yapılmaktadır.

Araştırmacılar, mevcut jeopolitik okullarının kendine özgü yönleri ve ortak tarafları üzerine birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

Klasik jeopolitik stratejileri, genellikle, devletlerin kara, deniz ve hava sahalarının korunması, komşu ülkelerin ve "barbar milletlerin" yaşadıkları bölgelerin işgali, imparatorlukların askerî güçleri oranında sınırlarını genişletmeleri gibi jeostratejik amaçlara hizmet etmiştir.

2.1. Klasik Kıta Avrupa'sı Okulu: Ortaya Çıkışı, Özellikleri ve Temel Kuramları

Araştırmacılar, jeopolitiğin bir bilim alanı olarak Avrupa'da doğduğu ve kurumsallaştığı görüşündeler. 19-20. Yy.ların en önemli jeopolitikçileri olarak kabul edilen Ritter, Ratzel, Kjellén, Leopold von Ranke, Haushofer vb. Kıta Avrupa'sı (*Heartland*) jeopolitik kuramının temellerini atmışlardır. Bu isimler jeopolitiğin *"Zorunlu Yaşam Alanı Teorisi", "Dünya Hâkimi Teorisi", "Yayılmacılık Kuralı", "Orta Avrupa Teorisi", "Karasal Devlet Teorisi", "Karasal Blok Teorisi"* gibi en önemli teorilerinin de temellerini atan kişilerdir.

Rusyalı bilim adamı İ. Vasilenko'ya göre karasal jeopolitiğin en belirgin özelliklerinden biri, ortaya çıktığı günden itibaren ulus ve ulusal coğrafya düşüncesine dayanmasıdır. İngiliz-Amerikan jeopolitikçilerinin kendi kuramlarını coğrafi mekâna bağlı olmayan bir kültür ve toplum kavramına dayanarak geliştirmelerine karşılık, Avrupalılar ulusal, kültürel ve sosyal etkenlere önem vermekteydiler.

Karasal jeopolitiğin ikinci önemli özelliği ulusal ve kültürel merkezcilik görüşünden hareketle dinî inanç, vatan toprağı ve saf ulusal kana bağlılık temelleri üzerinde geliştirilmesidir. Karasal jeopolitik okullarının temsilcileri, jeopolitik kuramlarını kendi uluslarına, dinlerine ve vatanlarına dayanmak suretiyle geliştirmişlerdir.

Muhtemelen uzunca süreden beri ulusal devlete sahip bulunmaktan mütevellittir ki her Avrupalı jeopolitikçi, kendi ülkesini Avrupa'nın merkezi olarak görüyor ve dolayısıyla ülkesinin, kıtanın zenginlikleri üzerinde en fazla pay sahibi olması gerektiğine inanıyordu. Araştırmacılar, karasal devletleri yaş açısından üç grupta değerlendiriyorlardı: İhtiyar devletler, yaşlı devletler ve genç devletler. Büyük Britanya, Fransa, İspanya, Hollanda, Portekiz, Danimarka, İsveç, İsviçre, Rusya ihtiyar devletler; Almanya, İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Belçika vb. yaşlı devletler; Polonya, Avusturya, Romanya, Çekoslovakya vb. ise genç devletler sırasında anılıyordu. Bu devletlerden her birinin kendine göre beklentileri ve politikası bulunuyordu.

Karasal devletler, yüzölçümüne ve doğal coğrafi konumuna *(nerede bulunduğuna)* bakılarak da sınıflandırılmıştır. Doğaldır ki, yüzölçümü büyük ve nüfusu fazla olan devletlerin beklentileri de daha fazlaydı ve bunların jeopolitiği saldırı stratejisine dayanıyordu.

Coğrafi konumuna göre Avrupa devletleri; Batı Avrupa Devletleri, Doğu Avrupa Devletleri, Merkezî Avrupa Devletleri, İskandinav Devletleri gibi gruplara ayrılmıştır. Bu gruplandırma da jeopolitik ve jeostratejik açıdan özel anlam ifade etmektedir.

Karasalcılara göre her halk kendine özgü coğrafya kuramını ve layık olduğu, kendine münhasır sosyokültürel ortamını oluşturur. Bu nedenle karasal jeopolitik kuramını savunanların İngiliz-Amerikan Atlantik Merkezlerinin ortak mekân görüşünü ve bu arada kültürel ortaklığı da kabul etmeleri oldukça zordu.

Kara Avrupa'sı Okulu'nun jeopolitik kuramı çok çeşitli konuları kapsamış, jeopolitik biliminin pek çok alanında ve kategorisinde etkili olmuştur. Bu okulun kurucuları arasında 20. Yy.ın ilk yarısında birtakım çatışma eğilimleri *(özellikle Alman ve Fransız*

jeopolitikçiler arasında, savaş yanlılarıyla hümanist liberaller arasında, Atlantizm ve Mondializm teorilerinin yandaşlarıyla karşıtları arasında görülen çatışma eğilimleri) bulunmasına karşılık, 20. Yy.ın sonlarından itibaren bu çatışmalara son verilmiş ve Amerika'nın Atlantizm politikasına rakip olarak Avrupa Karasal Blok görüşünün desteklenmesinde işbirliği yapılmıştır.

Araştırmacılar, Karasal Avrupa'ya farklı açılardan yaklaşmış ve bu teorinin jeopolitik meselelerinin geniş bir yelpazesini inceleme konusu yapmışlardır. Karasal Avrupa Teorisi yandaşları arasında ilk defa olarak Kjellén *"Eksen Ülkeleri"* kavramını, Naumann *"Orta Avrupa"* kavramını, Haushofer *"Berlin-Moskova-Tokyo Bloku"* kavramını ortaya atmıştır.

Klasik Alman jeopolitik kuramları: Klasik Avrupa ve Alman jeopolitiğinin temelleri 19. Yy. sonlarında Friedrich Ratzel ve Rudolf Kjellén tarafından atılmış ve bu jeopolitik 20. Yy.ın birinci yarısında Karl Haushofer, Carl Schmitt ve diğer Avrupalı jeopolitikçiler tarafından geliştirilmiştir.

Jeopolitiğin realist bir bilim alanı olarak şekillenmesinin ve Kara Avrupa'sı Okulu'nun kuruluşunun arkasında Alman jeopolitik okulunun parlak isimlerinden biri olarak kabul edilen Friedrich Ratzel (1844-1904) vardı. Ratzel'i *"jeopolitiğin babası"* sayan Alman jeopolitikçi Otto Maul şöyle der: *"Jeopolitiğin gelişimi Ratzel olmadan bir anlam ifade etmezdi; Kjellén'in ya da başka birinin adının bu anlamda Ratzel'den önde anılması mümkün değildir. Jeopolitiğin babası Ratzel'dir."*[26]

Ratzel'in dünya görüşünün ve jeopolitik metodolojisinin temelinde Darwin'in ve Sosyal Darwinistlerin evrim teorisi, Darwinizm görüşleri, Ritter'in ve Humboldt'un coğrafi ve jeopolitik teorileri bulunuyordu. Araştırmacılar, sosyoloji biliminin kurucularından olan Fransız bilim adamı Comte'un ve İngiliz filozof Spencer'in düşüncelerinden pek çoğunun ve bu arada evrime, coğrafi ortamın halkların ve devletlerin gelişimi üzerindeki etkisine, politik sistemin işlevselleştirilmesine, etnik grupların ve devletlerin yaşamında demografik ve kozmik etkenlerin rolüne ilişkin düşüncelerin Ratzel'in görüşlerinin şekillenmesi üzerinde özellikle etkili olduğuna inanırlar. Bu etki Ratzel'in jeopolitik konulu Yer ve Yaşam: Karşılaştırmalı Yer Bilimi, Halk Bilimi ve Siyasi Coğrafya adlı kapsamlı çalışmalarında daha açık bir şekilde hissedilmektedir.

Ratzel, kendi döneminin gerçek bir milliyetçisiydi ve hatta 1870-1871 yıllarında Prusyalıların saflarında Fransızlara karşı savaştığına ilişkin bilgiler de mevcuttur.

---

26 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 83 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 83].

Ratzel, bir bilim adamı olarak siyasi coğrafyanın temellerini atmış ve kendi döneminde jeopolitik düşüncenin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1875 yılından itibaren Almanya'da bir coğrafi antropoloji okulu kurarak doğanın, çevrenin insanlar, insan toplumları, bunların gelişimi ve yaşam biçimlerinin şekillenmesi üzerindeki etkilerini araştırmaya başlamıştır. Ratzel, Darwinizmin biyolojik (doğal) gelişim teorisini, insanlara ve insan topluluklarına uygulamış ve buradan önemli jeopolitik sonuçlar çıkarmıştır.

Ratzel'le ilişkilendirilen en önemli jeopolitik teorilerinden biri *"Zorunlu Yaşam Alanı Teorisi"* dir. Ratzel, Siyasi Coğrafya veya Devletlerin Ticari ve Askerî Coğrafyası (1897) adlı geniş çaplı çalışmasında devletin oluşum ve gelişiminin sistemli bir analizini yapmış ve jeostratejik kuramını geliştirmiştir.

Söz konusu çalışmasında askerî-stratejik görüşün yandaşları olan Machiavelli, Clausewitz vb. jeopolitikçilerin görüşlerini daha da geliştiren Ratzel insan bünyesiyle devlet yapısı arasında benzerlikler aramıştır.

Ratzel'e göre; devlet somut bir mekânda kökleşen canlı bünyedir: Doğar, büyür, gelişir, geriler ve ölür. Bu canlı bünye varlığını sürdürebilmek için doğal olarak diğer bünyelerle temas (*mücadele*) halinde bulunur, onların yaşam kaynaklarını sahiplenerek varlığını sürdürür. Bu durumda yaşam kaynağını kaybeden halk, varlığını daha fazla sürdüremeyerek sahneden çekilir. Devletin canlı bünye olarak algılanması Ratzel'in kuramının en önemli özelliklerinden biridir.

Ratzel'in jeopolitik kuramına göre devletin varlığında ve yapısında "*zorunlu yaşam alanı*" yani mekân (*Raum*) en önemli politik ve coğrafi etken konumundadır. Mevcut mekân üzerinde egemen yönetim ile askerî, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer kaynaklar üzerinde tam bir kontrole sahip bulunmak, devletin varlığının ve güvenli bir şekilde gelişmesini sürdürmesinin de temelini oluşturur.

Ratzel'e göre devletin yerleştiği coğrafi bölgenin (*mekânın*) doğal sınırlarla çevrili bulunması (*elverişli coğrafi konum*) gelişmeyi tetikleyici bir etkendir. Yerleştiği coğrafyada kendini güvende hisseden ve kendine inancı tam olan herhangi bir halk, hem de sabit bir karakter yapısına sahip bulunur. Çünkü ilk zorunlu kaynağa (*mekâna*) özgü nitelikler (*inanç ve sebat*) artık halkın kanına işlemiştir.

Ratzel'e göre mekân, öte yandan halka yaşam enerjisi veren toprak, yani jeolojik ve biyolojik ortamdır. Bu jeolojik ve biyolojik ortamla halkın bu ortamdan ne şekilde yararlandığı sorusu devletin nitelikleriyle halkın karakterini de şekillendirir.

Bu nedenle herhangi bir devletin yapısının coğrafi anlamda toprakla, yani mekânla beraber incelenmesi gerekir. Toprak hem halka yaşam enerjisi verir, hem de halkın karakterini belirler.

Ratzel'in kuramında mekân; doğal sınırları ve komşuların karakteri açısından da önemlidir. Zira bazı halkların tecavüze uğrayarak topraklarını kaybetmeleri, diğerlerinin gelişmesi için temel oluşturur; devletlerin çöküşü hem de mekânın çöküşünün, yani halkın mekâna ilişkin duygularının zayıflamasının bir sonucudur. İnsanoğlunun dünya görüşünü, yaşadığı coğrafi mekân belirler.

Ratzel, Kuzey Amerika Kentlerinin ve Uygarlıklarının Haritası (1874) ve Kuzey Amerika Birleşik Devletleri (1880) adlı eserlerinde Amerikalılarda mekân duygusunun fazla gelişmiş olmasının nedenlerini araştırmış ve Amerikalıların, akıldan ziyade sezgiye güvenerek ve risk alarak, Eski Dünya'nın tedrici bir şekilde elde ettiği her şeye birdenbire sahip olduklarını belirtmiştir.

Ratzel, eserlerinde *"dünya devletinin"* gelişim ölçütlerini ve kaynaklarını da sıralamıştır. Klasik Alman jeopolitikçileri arasında Ratzel, büyük devletlerin azami coğrafi yayılmacılığına hak veren ve bu sürecin doğallığını savunan ilk isimlerdendir. Ratzel'e göre, Avrupa'nın karasal mekânını birleştirmek ve en büyük kara devletini oluşturmak, herkesten daha fazla, Almanya'nın doğal hakkıdır.

Siyasi Coğrafya adlı eserinde Ratzel, Almanya'nın ekonomik ve politik açıdan en büyük sıkıntılarını, ülkenin adaletsiz coğrafi konumu ve dinamik gelişimini engelleyen sınırlı mekânıyla ilişkilendirmiştir. Ratzel'e göre güçlü bir devlet için yaklaşık 5 milyon kilometrekarelik bir mekân kaynağına sahip bulunmak gerekir.

Devletlerin Genişleme ve Yayılma Kuralları Üzerine (1901) adlı eserinde Ratzel, devletin jeopolitik bilinci meselesi üzerinde etraflıca durmuştur. Bu eseriyle Ratzel, Almanya'nın; dünyanın çağdaş jeopolitik yapısı içindeki yerinin belirlenmesinde Alman politikacılara ve devlet adamlarına büyük ölçüde yardımcı olmuştur.

Ratzel, devletin jeopolitik anlamını, mekânın, halklar ve devletler arasında ilişki, mücadele ve savaşlardaki yerini ve rolünü, devletin varlığı ve gelişimi üzerindeki maddi, manevi, psikolojik, millî etkisini açıklamaya ve Almanya'nın gelecekteki mekân-teknoloji-egemenlik çizgisini belirlemeye çalışmıştır. Ratzel'in bu konudaki görüşleri araştırmacılar tarafından Alman yayılmacılığının teorik ve pratik doktrini olarak değerlendirilmektedir.

Ratzel, jeopolitik işgalin yedi ana kuralını izah eder. Söz konusu kurallar şunlardan ibarettir:

- Devletin sınırları, kültürüyle beraber gelişir ve genişler;
- Devletin sınırlarının genişlemesi sürecine diğer alanlarda *(düşünce dünyası, ticaret, üretim, misyonerlik çalışmaları vb.)* gelişmeler ve etkinliğin arttırılması eşlik eder;
- Bir devletin gelişmesi ve genişlemesi küçük halkların ve devletlerin ilhak edilmesi sayesinde olur;
- Sınır, devletin duyu organıdır; devletin gelişim düzeyi, gücü ya da güçsüzlüğü, devlet bünyesinde cereyan eden herhangi bir değişiklik sınıra yansır;
- Devlet; etrafındaki coğrafyanın en değerli unsurlarını ve bu arada kıyı şeritlerini, nehir yataklarını, vadileri, doğal kaynaklarla zengin bölgeleri ilhak etmeye çalışır;
- Herhangi bir devlet, sınırlarını genişletmeye yönelik ilk uyarıcı mesajı dışarıdan, kendi halkıyla komşu halkların kültürel gelişim düzeyleri arasındaki farkın algılanması şeklinde alır;
- Zayıf halkların ve ülkelerin ilhak edilmesi yönelimi bir devletten diğerine sirayet ettikçe artar ve gitgide daha büyük coğrafi bölgelerin işgaliyle sonuçlanır.[27]

Araştırmacılara göre, Ratzel'in yedi maddeden oluşan *"yayılmacılık kuralları"*, kendi dönemi (19. Yy.ın sonu) için oldukça karakteristikti ve bu kuralların ünlü jeopolitikçinin dikkatini çekmesi doğaldı.

Ratzel'in jeopolitik alanındaki çalışmaları birtakım diğer önemli alanları da kapsamıştır. Denizin, insanlığın gelişimindeki önemi konusuna da temas eden Ratzel, insanoğlunun denize ilk çıkışını *"insanlığın evrensel tarihinin başlangıcı"* olarak kabul etmiş ve Coğrafi Determinizm Teorisi yandaşlarının görüşlerini geliştirmiştir. Denizin uygarlığın gelişimindeki öneminin gitgide arttığına ilk temas edenlerden biri Ratzel'dir. Ulusların Güç Kaynağı Olarak Deniz (1900) adlı çalışmasında Ratzel jeopolitiğin dayanaklarından olan Coğrafi Determinizm ve Kültürel Yaklaşım teorilerinin geniş bir yelpazesini değerlendirmeye tabi tutarak denizin insanlık tarihi içindeki öneminden bahsetmiştir. Ratzel şöyle der: *"Halk bilimi öğretisi yalnızca çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan toplulukları, göçebeleri ve avcıları kapsıyorsa, mükemmel bir öğreti olarak kabul edilemez."* Ratzel'e göre deniz ulusları insanların orijinal bir grubunu oluşturur ve bu ulusların yaşamlarında da, yayılmalarında ve çalışma alanlarında da bir nevi şahsına münhasırlık söz konusudur. Deniz ulusları da adadan adaya, bir kıyı şeridinden diğerine hareket ederken göçebe bir yaşam sürmüşlerdir.

---

27 Ratzel, F., *"Geographie Politique" // Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 203 [Ratzel, F., *"Politik Coğrafya" // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 203].

Ratzel göçebe deniz yaşamının nüfus yoğunluğundan kaynaklandığı ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı görüşündedir. Bilim adamına göre göçebe deniz yaşamının mevcut olmadığı Mısır ve Çin uygarlıklarının tarihi tekdüzedir, çatışma ve hareketten yoksundur ve kısa sürede durgunluk dönemine geçme özelliği gösterir. Ratzel'in buradan çıkardığı sonuç kıta arazilerinin kapalı ortamında yalnızca yarı uygar halkların geliştiği ve hayvancılıkla iştigal eden halkların ise büsbütün uygarlığın dışında var olduğu yönündedir.[28]

Ratzel'e göre gerçek *"dünya devleti"* denmeye layık devletler, denizi olan devletler, örneğin Roma, İspanya, Büyük Britanya'dır.

Ratzel iklimin insan yaşamındaki önemini de analiz etmiş ve insanın karakteri, kültürü, yaşam biçimi üzerindeki etkisi konularına değinmiştir.

Jeopolitik literatüründe Ratzel hem bütünüyle Klasik Avrupa jeopolitiğinin, hem de bu arada Askerî-Stratejik Teori'nin ve Kültürel Yaklaşım teorilerinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Askerî-stratejik jeopolitik teorilerini geliştiren Ratzel 19. Yy.da ilk defa olarak Avrupa'da ve dünyada devletler arası ve uluslar arası ilişkilerin gerçek bir sistemini oluşturmak için çaba harcamıştır.

Ratzel, devletlerin stratejik ve politik gelişim kurallarını, savaşların ve işgallerin neden ve sonuçlarını, savaşların devletlerin ve halkların yaşamındaki rolünü ve diğer jeopolitik meselelerini araştıran ve birtakım genel sonuçlara ulaşan ilk realist jeopolitikçi olarak kabul edilmektedir.

Ratzel'e göre insanların yaşamını etkileyen en önemli etken doğal ortam *(Coğrafi Determinizm)*, ikinci önemli etken ise gelişim düzeyi ve uygarlıklar *(göçebe veya yerleşik yaşam biçimi, çiftçilik veya hayvancılık)* arasındaki farktır. Çin ve Hindistan'daki nüfus yoğunluğuna, Moğolistan ve Tibet'in göçebe halklarına ve Doğu Türkistan halklarının tarihine dayanarak Ratzel, çiftçiliğin yaygın olduğu bölgelerde nüfus yoğunluğunun, sabit bir yaşam biçiminin ve gelişmiş bir kültürün bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ratzel'e göre zayıf halkların mahvı iki şekilde gerçekleşir: Kendi kendini yok etme ya da yüksek bir uygarlığın etkisi altında asimilasyona maruz kalma. Aslında bu iki neden de birbiriyle ilişkili biçimde ortaya çıkmaktadır. Ratzel'e göre halkın kendi kendini yok etmesi ender görülür. Çoğunlukla zayıf halk, daha güçlü bir halk tarafından asimile edilir.

28 A.g.e., s. 204-220.

Yine Ratzel'e göre bazı halklar doğal ortamın ve yaşam enerjilerinin tükenmesi sonucunda zayıflayarak mahvolmaktadırlar. Ratzel, yaşam enerjisinin erken tükenmesinin kültür düzeyi düşük halklarda görüldüğünü söyler.[29]

Klasik Avrupa ve Alman jeopolitik okulunun kurucularından biri de Alman hayranı olan İsveçli bilim adamı Rudolf Kjellén'dir (1864-1922). Kendini Ratzel'in öğrencisi olarak tanıtan Kjellén jeopolitik kavramının da müellifidir. Kjellén jeopolitiği siyaset biliminin bir parçası olarak görmüş ve *"somut bir mekânda coğrafi ve biyolojik özellikleri kendi bünyesinde barındıran, sürekli gelişen ve genişleyen canlı varlık, yani devlet hakkında öğreti"* şeklinde tanımlamıştır.

Kjellén'e göre jeopolitik, mekânın toprakla ve çevreyle ilişkili en temel özelliklerini araştıran, imparatorluk kurma yöntemlerini, devletin ve devletin bölgelerinin oluşumunu inceleyen bilimdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ve Versay *(Versailles)* Barış Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Kjellén, dünya jeopolitiğinde önemli yere sahip bulunan üç coğrafi etken hakkında tezini kanıtlamaya çalışır. Kjellén'e göre bu üç etken genişleme, toprak bütünlüğü ve hareket özgürlüğüdür.

Kjellén, Büyük Britanya'nın gelişmiş donanmaya ve denizlerde açık bir üstünlüğe sahip olması sayesinde hareket özgürlüğü kazandığını belirtir. Genişleme etkeninin de Büyük Britanya için geçerli olduğunu vurgular. Fakat çok sayıda sömürgeye sahip olmakla beraber, Büyük Britanya toprak bütünlüğüne sahip değildir.

Yeryüzünün %24'ünü kaplamasına rağmen dünyanın farklı bölgelerinde dağınık halde bulunan Britanya sömürgeleri İngiliz politikasının zayıf tarafıdır. Yine Kjellén'e göre Rusya yekpare ve geniş bir araziye sahiptir, ne var ki hareket özgürlüğünden mahrumdur, zira bu ülkenin açık denizlere çıkış olanakları kısıtlıdır.

Ratzel gibi Kjellén de devleti canlı bünye olarak görmüştür. Bu görüşünü Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet (1916) adlı eserinde savunan Kjellén, devletin insan yaşamının farklı yönlerinin rastlantısal ya da yapay konglomerası olmadığını söyler. Kjellén'e göre devlet daha fazla tarihî ve somut gerçeklere dayanır, doğal bir gelişme gösterir, aynen insan gibi devletin de birtakım temelleri vardır. Kısaca söylemek gerekirse devlet biyolojik bir yapı ve canlı bir varlıktır.

---

29 Василенко, *И.* А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 31 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 31].

Ratzel'in biyolojik sisteminde devlet, aşağı gelişmişlik düzeyinde bir bünye olarak düşünüldüğü halde, Kjellén'e göre devlet, insana benzer, yani duyguları ve düşüncesi olan bir varlıktır. Her türlü canlı bünyenin mahiyeti varlığını sürdürmek uğruna mücadele etmektir. Dolayısıyla devletin de varlığını sürdürme mücadelesinin kurallarına bağlı bir şekilde gelişmesi gerekir. Kjellén'e göre güç, kudret devletin varlığının en önemli şartıdır. Çünkü yasalar yalnızca güçle desteklenir. Yasalar manevi ve rasyonel unsurlardır, güç ise doğal uyarı mesajıdır.

Ratzel'in *"Çevreyle devlet bir bütündür."* görüşünü geliştiren Kjellén, devletin özel bir sistem olarak birtakım hayati unsurları mutlaka kendinde toplaması gerektiğini belirtir:

- Ortak bir coğrafi mekân;
- Ortak bir halk;
- Ortak bir ekonomi;
- Birtakım normlar çerçevesinde şekillenmiş olan toplum;
- Herkesin bağlı bulunduğu tek bir yönetim.

Kjellén ve Ratzel'den önce devletin varlığının üç önemli unsuru (*bu konuya Montesquieu ve diğerleri de değinmişlerdir*) vardı; Vestfalya *(Westphalia)* Barış Antlaşması'nda ise dört temel özellikten bahsedilmekteydi. Fakat Ratzel ve Kjellén kendilerine kadarki devlet kavramını genişleterek, sistemleştirerek ve tamamlayarak mükemmel bir devlet öğretisi ortaya koymayı başarmışlardır.

Kjellén'in devlet kuramında fiziksel ve coğrafi özellikleri dışında devletin kendi mahiyetini ortaya koyduğu daha dört biçim vardı:

- Kendine özgü bir ekonomik faaliyet: Ekonomi politikası;
- Millî ve etnik özellikleriyle seçilen bir halk topluluğu: Demografik politika;
- Çeşitli sınıflardan ve mesleklerden insanların sosyal birliği: Sosyal politika;
- Anayasal ve idari yapısıyla seçilen bir devlet yönetimi: Kratopolitik *(hükümet ve kurumlar politikası)*.

Kjellén'e göre bir elde beş parmak olduğu gibi, devlet de beş unsurun bir araya gelmesi sonucunda oluşur ve yekpare bir güce dönüşür. Bu güç, barış zamanında çalışarak yaşamını sürdürür, savaş döneminde ise mücadele eder ve kendini savunur. Kapitalist üretim tarzının serbest piyasadan devletçi ve tekelci bir düzene geçişi ve dünyanın yeniden paylaşılması uğruna başlayan Birinci Dünya Savaşı Kjellén'in jeopolitik görüşlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Daha sonraki dönemde Kjellén bir

jeopolitikçi olarak dünyanın paylaşılmasının sonuçlarını teorik açıdan analiz etmekle yetinmemiş, faşist diktatörlüğün kurulmasına pratik olarak da katılmıştır. Hitler'in nasyonal sosyalist görüşlerini yayan ve parlamentarizmin ilgasını, imparatorluk yönetiminin geri gelmesini ve iktidarın tek elde toplanmasını savunan Kjellén, siyasi demokrasinin tarihte son yönetim biçimi olmayacağını iddia etmiştir.

Almanya'nın komşu devletlerin topraklarını işgalini doğal ve yasal kabul eden Kjellén, devletin zorunlu gelişim sürecinde küçük ülkelerin ve halkların doğal konumunun elverişsizliğinden bahseder. Kjellén'e göre büyük devletler oluştukça küçüklerin durumu daha fazla ümitsizleşir, *"küçük devletler eyalete dönüşür, sınır bölgelerine sıkışır veya yok olur; burada adalet ya da adaletsizlik gibi kavramların söz konusu edilmemesi gerekir."* Kjellén'e göre politikacı, devlet adamı doğal ihtiyaçların önünü açmakta özgürdür ve bu konuda kendisini kimse suçlayamaz.

Kjellén'e göre savaşlar kitlelere "*ilave iş*" ve "*ekmek*" vermek amacıyla yapılır. Güçlü devletlerin hükümetleri özgür seçim hakkına sahip değil, ihtiyaçlardan doğan sert yasalar önünde güçsüzdürler ve sınırları dışındaki yakınlarının iyiliğini düşünmek zorundadırlar. Başka bir ifadeyle, savaşlar devlet bünyesinin gelişim sürecine eşlik eder ve bu gerçekler önünde insanların yapacağı bir şey yoktur. Devlet bünyesinin gelişimi için mekân uğrunda mücadele doğanın ebedî yasalarına tabidir.[30]

Bu suretle Kjellén, bilimde ve politikada yalnızca yeni jeopolitik terimlerin ve görüşlerin müellifi olarak değil, hem de Üçüncü Reich'in temelini oluşturan pek çok görüşün müellifi olarak da ünlenmiştir. Alman bilim adamı Karl Haushofer, Kjellén'in Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet adlı kitabına çok değer verirdi.

Karasal Blok ve Yaşam Alanı Teorileri: Karasal blok ve karasal politika düşüncesi, 20. Yy.ın birinci yarısında Avrupa'nın tüm klasik jeopolitikçileri için karakteristiktir. Klasik Avrupa jeopolitikçileri bu düşünceyi İngiliz-Amerikan Okulu'nun dünya hâkimiyeti amacıyla ortaya attığı Anakonda Stratejisi politikasının bir alternatifi olarak geliştirmişlerdir. Avrupalılar Anakonda Stratejisi'nin öldürücü ağına yakalanmamak için çeşitli jeopolitik karasal bloklar oluşturulmasını öneriyor ve insanlığın kurtarılması için birtakım teoriler ortaya atıyorlardı. Özellikle Alman jeopolitikçiler Haushofer, Schmitt ve diğerlerinin bu alandaki çalışmaları önemlidir. Kara Avrupa'sı Okulu'nun en önemli siması Alman stratejist, diplomat ve coğrafyacı, Karasal Blok ve Yaşam Alanı teorilerinin en önemli kurucularından olan Karl Haushofer'dir (1869-1946).

30 Bkz. Нартов, Н. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 56-57 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 56-57].

Haushofer, uzunca bir süre Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin nedenleri üzerine kafa yormuş ve aynen Kjellén gibi, bu yenilginin tesadüf eseri olduğuna inanarak, Almanların karasal açıdan dünyadan kopukluğunun, askerî yönetimin savaş taktiğinin yetersizliğinin, evrensel jeopolitik ve askerî gerçekliklerden habersizliğinin bir sonucu olduğunu söylemiştir.

Haushofer, savaştan sonraki yaşamını bütünüyle profesyonel bir asker olarak evrensel politikanın teorik açıdan araştırılmasına ve bunun jeopolitik mahiyetinin anlaşılmasına, Almanya'nın emperyalist ve işgalci jeostratejisinin hazırlanmasına ve bunun dayanaklarının ortaya konmasına adamıştır. Sağlık nedenleriyle ordudan ayrılmak zorunda kaldığından, Haushofer, 1911 yılından hayatının sonuna kadar jeopolitik ve jeostrateji konularıyla uğraşmış ve yaklaşık 400 eser vermiştir.

1913 yılında Haushofer Japonya'yı konu edindiği Büyük Japonya adlı ilk kitabını yayımlamıştır. Bu kitabında dünyada gitgide hız kazanan Anglosakson iddialarına karşı çıkarak Almanya-Rusya-Japonya jeopolitik bloku düşüncesini gerekçelendirmeye çalışmıştır. Almanya'nın 1919 yılında Versay Barış Antlaşması'yla küçük düşürücü bir şekilde parçalanması ve paylaşılması Haushofer'i bu ülkenin geleceğine ilişkin ciddi ve uzun süreli jeopolitik ve jeostratejik çalışmalar yapmak için teşvik etmiştir.

Ratzel ve Kjellén gibi Haushofer de devletin asıl yaşam gücünü zorunlu yaşam alanının elde edilmesi uğrunda mücadelenin oluşturduğunu savunmuştur. Devlet, tüm yurttaşları, büyük mekâna sahip olmak duygusuyla ortak bir amaç uğrunda bir araya getirmek, topraklarını sürekli bir biçimde genişletmek için mücadele etmek, *"komşulardan kurtulmanın"* ve bağımsızlığını sağlamanın yollarını bulmak zorundadır. *"Komşulardan kurtulmayı"* Haushofer büyük devlet olmanın temel ölçütü olarak kabul etmiştir.

Haushofer, devletin belirlediği amaçların gerçekleştirilmesi yolunda tüm komşu halkların güç kriteriyle değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Haushofer bu düşünceyi selefi Spinoza'dan almış bulunuyordu. Spinoza şöyle der: *"Her devletin, her halkın, her insanın sahip olduğu hak, elde edebildiği kadardır."*

Haushofer, devletin jeopolitik çalışmalarının temelini, zorunlu yaşam alanı uğrunda mücadelenin oluşturduğunu belirtmiştir. Haushofer'in teorisine göre güçlü devlet sürekli olarak sınırlarını genişletmek zorundadır. Bu genişleme sınırlarının değişmezliğini temin etmek isteyen ve bu duruma hukuki bir statü kazandırmayı uman küçük halkların topraklarını işgal etmek sayesinde olacaktır. Bu teoriden hareketle Haushofer Almanya'nın küçük komşu ülkeler üzerinde hâkimiyet tesis etme isteğini doğal

kabul ediyor ve bu hâkimiyet uğrunda yapılacak olan bir mücadeleyi önceden haklı gösteriyordu.[31]

Haushofer'in teorisine göre Almanya'nın, Avrupa'nın tamamını ve Asya topraklarını ilhak etmek suretiyle sınırlarını genişletmesi ve kıtanın en büyük devletine dönüşmesi gerekiyordu.

20 Yy.ın 30'lu ve 40'lı yıllarında dünyada iki büyük ve karşıt jeopolitik yapının oluşması güç dengesini, bütünüyle değiştirmiş bulunuyordu. Bu durumu, yani SSCB ve Doğu blokunun ABD ve Batı ülkelerine karşı yürüttüğü mücadelenin jeopolitik yönünü ciddi bir şekilde inceleyen Haushofer, ABD'nin dünyada açık bir yayılmacılık politikası takip ettiği ve bunun tüm dünya için ciddi bir tehlike doğurduğu sonucuna ulaşmıştır. Haushofer'e göre bu durum gelecekte tüm yeryüzünün ABD tarafından işgal edilmesiyle neticelenebilir.

Haushofer'e göre başta SSCB olmakla Doğu Asya'nın jeopolitik açıdan bağımsızlığını muhafaza edebilmek için askerî, politik ve kültürel çalışmalara hız vermesi gerekiyordu. Haushofer Atlantikçilerin yayılmacılığından kurtulmanın yolunu Karasal Blok'un oluşturulmasında *(Karasal Blok Teorisi)* görüyordu. Çekirdeğini Almanya'yla Rusya'nın oluşturacağı bu blokun bir *"dünya adası"* olması gerektiğini söyleyen Haushofer gelecek dünya düzeninde Avrasya'yı Alman egemenliği için model mekân olarak görmüştür. Karasal Blok'un daha sonra Çin ve Japonya'nın da katılımıyla Kıtalar Arası Blok'a dönüştürülebileceğini savunan Haushofer, Atlantikçilerin dünya egemenliğine son vermenin bu şekilde mümkün olacağını söyler.[32]

Haushofer, etki alanı bakımından Doğu Asya'yı dünyanın güvenliği için tampon bölge olarak değerlendirmiştir. Haushofer'e göre Almanya'nın jeopolitik geleceği iki blok arasındaki mücadelenin sonucuna bağlı olacaktır: Paralel uzunluğundan İngiliz-Amerikan yayılmacığının, meridyen uzunluğunda Doğu Asya yayılmacılığıyla çatışmasının sonucu Almanya'nın da kaderini belirleyecektir.

Almanya ve Alman halkı karşısındaki hizmetleri Haushofer'in yurttaş vicdanına yazılmıştır. İnsanlık karşısındaki eylemleri nedeniyle Haushofer mahkemede hayatı pahasına hesap vermiştir. Fakat kendisinin jeopolitik bilimindeki ve jeostrateji alanındaki hizmetlerini kimse inkâr edemez. Jeopolitiğin teorik ve pratik meselelerine

---

31 Тихонравов, Ю. В., *Геополитика,* Москва, 2000, с. 117-125 [Tihonravov, Y. V., *Jeopolitik,* Moskova, s. 40]. Daha fazla bilgi için bkz. *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 256-324 [*Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 256-324].

32 Хаусхофер, К., *О геополитике: Работа разных лет,* Москва, 2001, с. 372-375 [Haushofer, K., *Jeopolitik Üzerine: Farklı Yılların Çalışmaları,* Moskova, 2001, s. 372-375].

ilişkin yüzlerce eser vermiş olan Haushofer Klasik Avrupa Jeopolitik Okulu'nun kurulmasında en büyük pay sahiplerinden biridir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Haushofer'in Yaşam Alanı Teorisi kendisinin eski emir subayı ve daha sonraki yıllarda Hitler'in en yakın yardımcılarından birine dönüşecek olan Rudolf Hess tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir.

Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda gerçekleştirdiği tüm ideolojik ve askerî faaliyeti yaşam alanı uğrunda mücadeleyle ilişkilendirmeye çalışan Nazi rejimi Haushofer'in teorisini resmî strateji olarak benimsemiş bulunuyordu. Nazilerin *"Bugün Almanya bizim, yarın tüm dünya."* şeklindeki sloganı bir yandan özgürlük yanlısı tüm insanlığın Almanya'ya karşı birlik olmasına sebebiyet vererek Nazi rejiminin mahvını hızlandırdı, diğer yandan savaş sonrasında Nürnberg Mahkemesi'nde Haushofer'in acı kaderini belirledi.

Büyük Alan Teorisi: Alman jeopolitik okulunun ünlü simalarından biri ve büyük bir hukukçu olan *"Muhafazakâr Nazi Devrimci"* lakabıyla anılan Carl Schmitt (1888-1985) Haushofer'in Yaşam Alanı ve Karasal Blok teorilerini biraz farklı biçimde geliştirerek Büyük Alan Teorisi'ni ortaya koydu.

Schmitt'in teorisinin temelinde birkaç önemli devletin zorunlu olarak imparatorluk benzeri ortak bir stratejik blok halinde *(Büyük Alan'da)* bir araya gelmesi ve entegrasyonu vardı.

Bir imparatorluk oluşturacak şekilde bütünleşmeyi ve zorunlu entegrasyonu tarihî gelişim sürecinin doğal bir sonucu olan kabul eden ve dünya düzeninin korunması, halklar arasındaki çekişmelere son verilmesi için en uygun yol olarak gören Schmitt'e göre bu birliğe; bütünleştirici, millî, sosyal vb. ülküsü olan bir devletin liderlik yapması gerekiyordu. Schmitt bu teorisine bir örnek olarak Kuzey ve Güney Amerika'nın birleşmesini ve bu birleşmeye ABD'nin öncülük edişini göstermiştir.

Schmitt'e göre Almanya, Avrupa'da ve bütünüyle Avrasya'da özellikle cazip önerilerde bulunmak ve birtakım sorunları çözüme kavuşturmak suretiyle söz konusu coğrafyada yaşayan halkların güvenini kazanabilir ve dünya imparatorluğu politikasının karasal bölümüne liderlik yapabilirdi.

Schmitt jeopolitik literatürüne *"dünya düzeni"* kavramını getirmiş ve bu kavramı herhangi bir bölgenin coğrafi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılanmasının temel ilkesi olarak izah etmiştir.

Dünya'nın Nomos'u adlı eserinde bu konuya özellikle eğilen Schmitt, yeryüzünde jeopolitik gelişmenin üç ana aşamasını belirler ve her aşamayı farklı bir *"dünya düzeni"* olarak değerlendirir:

- Birinci dünya düzeni, Büyük Coğrafi Keşifler'e kadar mevcut olmuştur. Bu dönemde kalabalık nüfusa sahip bulunan her halk *(devlet)* kendini dünyanın merkezi olarak görmüş ve çevresi konusunda fazla bilgiye sahip olmamıştır.
- Büyük Coğrafi Keşifler'in ardından sömürgeleri ele geçirmekle yeryüzünü aralarında paylaşan Avrupalılar ikinci dünya düzenini oluşturdular ve yönetmeye başladılar.
- Schmitt'e göre, üçüncü dünya düzeni, Birinci Dünya Savaşı'nın ve Rusya'da Sosyalist Devrim'in ardından yeryüzünün Doğu ve Batı diye iki kısma ayrılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Schmitt Kara ve Deniz, Kara-Deniz Çatışması ve Evrensel Doğu-Batı Çekişmesi adlı eserlerinde Uygarlık Düalizmi Teorisi'ni ortaya atmıştır. Bu teorisinde dünyanın jeopolitik yapısını ve tarihî süreçte yaşanan tüm gelişmeleri dostluk ve düşmanlık etkeni temeline oturtmuş ve Kara ile Deniz, Doğu ile Batı arasındaki çatışmanın tarihî ve diyalektik bir kutuplaşma sonucunda doğduğunu ve bütünüyle doğal bir çatışma olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Schmitt'e göre bu iki kutbun kültürü, karakteri, yaşam ilkeleri ve çevreye bakışları birbirleriyle sürekli bir biçimde çatışmalarını gerektirecek derecede farklıdır.

Schmitt bilim ve tekniğin hızlı gelişiminin, uçan aygıtların ve uzay mekiklerinin keşfinin, ekolojik durumun ve doğal ortamın insanlar tarafından sürekli bir şekilde değiştirilmesinin ve yaşanan bu gelişmelerin insanları topraktan gitgide uzaklaştırmasının Deniz ile Kara arasındaki dengeyi bozduğunu söyler. Deniz ile Kara arasındaki dengenin bozulmasını halklar ve ülkeler arasındaki çatışma temelinde açıklayan Schmitt, bu çatışmaların yeryüzünde uygarlığın sonunu getirebileceği uyarısını da yapar.

Deniz ile Kara arasındaki dengenin sağlanması ve çatışmanın önlenmesi için Schmitt üç ana yol önerir:

- Birinci yol: Deniz'in ya da Kara'nın çatışmadan zaferle çıkması ve kendi iradesini diğerine zorunlu bir şekilde kabul ettirmesi.
- İkinci yol: Statükonun küçük değişikliklerle korunması, yani Deniz'in üstünlüğünü sürdürmesine karşılık Kara ve Hava'ya da belirli bir pay ayrılması. Bu durumda Schmitt hep kendi ilkelerine göre yaşayan Kara'nın "gerilla savaşına" girişebileceği ve amacına ulaşmak için hem kendini, hem de tüm insanlığı terörle tehdit edebileceği uyarısında bulunmuştur.

• Üçüncü yol: Yeryüzünün büyük alanlar *(Bağımsız Büyük Alanlar)* şeklinde birkaç imparatorluk bloku arasında paylaşılması ve bunlar arasında birtakım normların belirlenmesi sonucunda dengenin ve barışın sağlanması. Schmitt'in Büyük Alan Teorisi'nin özü bundan ibaretti.[33]

Carl Schmitt politika, politikacı ve savaş konularında Avrupa'da Haushofer'in ardından en fazla eser veren ve çok sayıda jeopolitik düşüncenin müellifi olan bir isimdir. Schmitt, halklar ve devletler arasında savaşları planlamanın, bunları başarıyla gerçekleştirmenin ve bunlardan olumlu sonuçlar almanın politikacıların ve devlet adamlarının öncelikli görevi ve başarılarının temel ölçütü olduğunu savunmuştur.

Klasik Fransız Jeopolitik Okulu: 19. Yy.da III. Napolyon'un başlattığı savaşlarda Fransa'nın iki büyük yenilgi alması, 1870-1871 yıllarında Fransa-Prusya Savaşı'nda Almanların büyük zaferi, I. Wilhelm'in Paris yakınlığında Versay Sarayı'nda ülkesini merkezîleşmiş imparatorluk, kendini ise imparator ilan etmesi Fransa'da ciddi tedirginlik uyandırdı. Fransa'nın politikacıları, devlet ve bilim adamları bu ülkenin Avrupa'daki ve dünyadaki geniş sömürgelerini elinde tutabilmesini sağlamak, gelecek gelişmesindeki öncelikleri tespit etmek, komşuları ve diğer uluslarla o anki ve gelecekteki ilişkilerine açıklık kazandırmak gibi jeopolitik meselelerini çözüme kavuşturmak amacıyla geniş katılımlı tartışmalar başlatmak zorunda kaldılar.

Almanya'nın merkezîleşmiş bir devlete dönüştüğü ve her gün daha fazla güçlenerek Avrupa'yı tehdit eder konuma geldiği bir dönemde, Fransızların, ülkelerinin gelecekteki jeopolitik hedeflerini, bloklara ve stratejik gruplara katılım politikasını belirlemeleri gerekiyordu. Klasik Fransız jeopolitiği böyle bir ortamda doğmuş ve kendisini bekleyen tüm sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

Klasik idealist Fransız jeopolitiğinin fikir babası olarak kabul edilen Élisée Reclus (1830-1905) işte böyle bir dönemde çalışmalarına başlamıştır. Reclus 17 ciltten oluşan, toplam 17 bin 873 sayfa tutan ve 4 bin 290 haritayı da ihtiva eden Yeni Dünya Coğrafyası adlı eserini parça parça yayınlamıştır. Daha sonra Reclus, sosyolojik coğrafya konulu İnsan ve Toprak adlı ikinci büyük eserini kaleme almıştır.

Reclus, kendinden önceki jeopolitikçilerin *"doğal ortamın gelişim üzerindeki etkisi"* temeline dayalı Coğrafi Determinizm Teorisi'ni eleştirmiştir. Reclus'ye göre herhangi bir zaman ya da mekân çerçevesinde her türlü gelişmenin ya da çöküşün temelinde insan ve onun çalışmaları vardır. İnsanlığın ve çeşitli ulusların gelişim tarihi

33 Шмитт, К., *"Новый 'homos' земли", Элементы,* Москва, 2000, N-3, с. 2 [Schmitt, C., *"Yeryüzünde Yeni Bir Homos", Elementı,* Moskova, 2000, Nu. 3, s. 2].

üzerine incelemeler yapan Reclus, insan topluluklarından herhangi birinin kalkınmasıyla diğerinin çöküşünün aynı döneme tesadüf ettiği sonucuna varmış ve bunun çok doğal bir durum olduğunu söylemiştir. Zira her devlet bir diğerinin çöküşü sayesinde kalkınır.

Jeopolitik tarihi araştırmacıları Reclus'nün Fransız ve dünya jeopolitiği tarihinde dünyaca ünlü herhangi bir jeopolitik teorisinin müellifi olarak yer almamasına karşılık, jeopolitiğin kaynak ve veri bankasını zenginleştiren, insanlığın gelişimini ve dünyanın jeopolitik ve coğrafi durumunu betimleyen ve genelleyen bir miras bıraktığı ve bu mirasın zenginliğiyle her bilim adamını kıskandırabileceği konusunda görüş birliği içindedirler.[34]

Klasik Fransız Jeopolitik Okulu'nun kurucularından biri olarak kabul edilen coğrafyacı Paul Vidal de la Blache (1845-1918) Fransa Coğrafyasının Manzarası (1903), Doğu Fransa (1917) ve ölümünden sonra takipçileri tarafından yayınlanan İnsan Coğrafyasının İlkeleri (1922) adlı kitaplarıyla Fransa'da jeopolitik biliminin temellerini atmıştır. Klasik Alman jeopolitikçilerinin coğrafi ortamla ilgili realist teorilerine karşı eleştirel bir tutum sergileyen Blache, insanın şekillenmesinde yerel çevre şartlarının ve doğal ortamın rolü üzerinde özellikle durmuş ve Olanakçılık adı verilen jeopolitik kuramını ortaya atmıştır.

Blache *"İnsan yerel çevre şartlarının sadık bir öğrencisidir."* der ve tarihte devletlerin ve toplumların gelişim düzeyleri arasında ortaya çıkan farkın Coğrafi Determinizm Teorisi yandaşları gibi ülkenin doğal şartlarıyla değil, yerel çevre şartlarıyla ve bu çevrenin kendisine tanıdığı olanaklar çerçevesinde şekillenen insanla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunur. Blache her halkın çevresini kendi yaşam biçimine ve amaçlarına göre kullandığını, fakat asıl belirleyici unsurların çevrenin ve doğanın insanlara kendilerini geliştirmek için sunduğu olanaklar, insanın iç enerjisi ve sosyokültürel kodları olduğunu belirtmiştir. Görüleceği üzere Blache, Alman jeopolitikçi Ratzel'den farklı olarak sert Coğrafi Determinizm Teorisi'ni reddeder ve ön plana coğrafyanın şartlarını değil, insanın girişimciliğini ve özgürlüğünü çıkarır. Blache insanın da doğa gibi *"coğrafi etken"* rolünü yerine getirebileceğini, üstelik bu etkenin tarihi süreçte özne konumunda bulunabileceğini yazar.

Görüleceği üzere Ratzel'in ve diğer Alman jeopolitikçilerin görüşlerinin temelinde mekân kategorisinin, devletlerin coğrafi konumunun, yaşam alanı ihtiyacı, mekân duygusu gibi realist jeostratejik kategorilerin bulunmasına karşılık, Blache'ın ve diğer

34 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 166-168 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 166-168].

Fransız jeopolitikçilerin görüşlerinin temelinde ideal insan unsuru ve halklar arasında hümanist, liberal ilişkiler vardır.

Araştırmacılar bu durumu çoğunlukla, söz konusu dönemde Fransızların "mekân meselesini" hem Avrupa'da, hem de tüm dünyada fazlasıyla çözüme kavuşturmuş olmalarına ve asıl sorunlarının gitgide güçlenen ve *"güneşin altında daha fazla yer"* isteyen saldırgan Almanya'nın tehditlerinden korunmak olmasına bağlamışlardır. Fransızlar bu nedenlerden dolayı daha fazla hümanizmi ve diğer insani teorileri savunuyor, dünya kamuoyu önünde barışsever bir ulus olarak görünmeye çalışıyorlardı.

Alman jeopolitikçilerin görüşlerine eleştirel bakış 20. Yy.ın ilk yarısında yalnızca Blache'ın değil, çoğu Fransız jeopolitikçinin en belirgin özelliğidir. Söz konusu dönemde Fransa ile Almanya arasında Avrupa'nın ve dünyanın gelecekteki jeostratejik yapısı konusundaki görüş ayrılığı ve diğer jeopolitik çatışmalar bu durumun en önemli nedenidir.

Blache'ın tüm görüşleri Fransa'nın tarihinin, coğrafi konumunun ve çevre şartlarının gerçek ve kavramsal altyapısına dayanmaktaydı. Doğu Fransa adlı kapsamlı çalışmasında Blache, Fransa'yla Almanya arasında jeopolitik çekişmeye dönüşen Alsace-Lorainne sorununu ve bütünüyle Doğu Fransa meselesini analiz eder. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından tekrar Fransa'ya geçen ve nüfusunun çoğunluğu Almanca konuşan Alsace-Lorainne bölgesinin iki ülke arasında karşılıklı işbirliği alanına dönüşebileceğinden bahseden Blache şöyle der: *"Bu zengin bölgeyi yalnızca bir ülkenin çıkarlarına hizmet eden ve ülkeleri birbirinden ayıran bir yere dönüştürmek değil, ortak bir kullanımla daha fazla geliştirmek gerekir."* Fakat önerdiği modelde Blache, aynen eleştirdiği Alman jeopolitikçiler gibi subjektif davranarak Fransızların çıkarlarını daha ön planda tutar. Blache'ın bu tutumu Alsace-Laroinne bölgesinin Fransa'ya bağlılığının tarihî ve coğrafi delillerini açıklarken net olarak görülebilmektedir.

Blache'ın teorisinin esas unsurlarından biri uygarlıkların gelişmesinde yerel çevre kategorisidir. Blache'ın yerel çevresinin temelinde farklı yerleşim birimleri vardır. Bunlar insan topluluklarının ilk ve en önemli yerleşim birimleridir ve Blache'a göre büyük uygarlıkların ilk unsurlarını oluştururlar. Bu ilk yerleşim birimleri insanoğlunun doğayla karşılıklı temasından doğar ve fazla büyük olmayan insan gruplarını barındırır. Bu ilk çerçeve, yani ilk toplumsal temel zaman içinde birtakım yaşam biçimlerini şekillendirir. İnsanoğlu çevresiyle karşılıklı etkileşim içinde büyür ve gelişir. Blache şöyle der: *"Coğrafi bireysellik insana doğa tarafından önceden verilen bir şey değil, potansiyel bir kaynaktır. Bu kaynak doğal enerjiyi saklar ve bu enerjiyi yalnızca insanoğlu harekete geçirebilir."*

Blache, uygarlıkların gelişim sürecinde coğrafi ortam dışında siyasal kurumlar ve devletlerin rolünü de Ratzel ve diğer bazı jeopolitikçilerden farklı bir şekilde değerlendirmiştir. Blache'a göre insanla çevre arasındaki karşılıklı etkileşim ne kadar fazlaysa, yerleşim birimleri arasındaki iletişim hatları, yani nehirler, göller, denizler, kara ve demir yolları o kadar düzenlidir.

Eserlerinde iletişim hatlarına büyük bir önem veren Blache, bunların gelecekte genişlemesinin ve birbirini tamamlamasının, dolayısıyla insan ilişkilerinin gelişmesinin, çeşitli uygarlık merkezleri arasındaki karşılıklı etkileşimi arttırabileceğini ve ortak bir dünya devletinin ortaya çıkmasını sağlayabileceğini belirtir. Blache'a göre insanlar, bu devlette kendini bir *"dünya vatandaşı"* olarak göreceklerdir.

Blache, Avrupa'da kendinden sonra gelişecek olarak Uygarlıklar Jeopolitiği Okulu'nun temelini atmış ve öncelikle Fransız-Alman jeopolitiğinin, daha sonra bir bütün olarak Avrupa'da jeopolitik alanının gelişimi için yeni bir tarihî model önermiştir.

Blache'ın jeopolitik teorisinin ilgi çekici yanlarından biri de Alman jeopolitikçilerin kara ve deniz devletleri arasındaki çatışmanın sürekli oluşu görüşüne itiraz etmesidir. Blache'a göre bu çatışmalar geçicidir, kara ve deniz devletleri arasında yeni ve daha uygar ilişkilerin gelişmesi sonucunda ortadan kalkacaktır.

Blache'ın Uygar Birlik Modeli, Ratzel'inkinden çok da farklı değildi. Bu iki jeopolitikçinin *"gelecek dünya devleti modeli"* halkların ve devletlerin ortak bir uygarlıkta buluşmasını ve her bireyin kendini bu devletin eşit haklara sahip bir vatandaşı saymasını öngörüyordu. Fakat gelecekteki bu birliğin iç yönetiminin temelinde büyük devletlerin ve halkların çıkarlarının duracağını söyleyen Ratzel'den farklı olarak, Blache, bu temele insan unsurunu ve her bireyin gerçek haklarını yerleştirmekteydi. Öte yandan Ratzel'den farklı olarak Blache Avrupa'da oluşacak bir ortaklığın *"Dış dünyaya açılma olanakları kısıtlı, her taraftan çevrili"* Almanya'nın değil, dış dünyaya ve iletişim hatlarına serbestçe ulaşma olanağına sahip bulunan Fransa ya da İngiltere gibi bir devletin liderliği altında şekillenmesi gerektiğini savunuyordu.[35]

Klasik Fransız Jeopolitik Okulu'nun ünlü temsilcilerinden biri de Blache'ın öğrencisi ve takipçisi olan Jacques Ancel'dir (1882-1943). Üstadı gibi Ancel de jeopolitik teorisini Alman jeopolitikçilerin eleştirisi ve dünyanın jeopolitik yapısı için daha liberal ve hümanist öneriler temelinde geliştirmiştir.

35 A.g.e., s. 168-169.

Katı bir yayılmacılık ve emperyalizm karşıtı, insan hak ve özgürlüklerinin, uluslar ve devletler arasında barışın ve insani ilişkilerin ateşli savunucusu olarak tanınan Ancel, Avrupa'da Alman jeopolitiğine karşı mücadele amacıyla özel bir merkez de kurmuştur. Bu çalışmaları nedeniyle Almanlar, Fransa'yı işgalleri sırasında Ancel'i hapsettiler ve Ancel 1941 yılında hapisten hasta halde çıktıktan kısa bir süre sonra öldü.

1938 yılında yayınlanan Sınırların Coğrafyası adlı eserinde Ancel, Avrupa'nın gelecek sınırlarının formel ve şeffaf olacağını söyler, Avrupalıların hareket özgürlüğüne ve bu özgürlüğü engelleyici devlet sınırlarının ortadan kaldırılmasına duydukları ihtiyaçtan bahseder.

Yine Blache'ın öğrencilerinden olan Albert Demangeon (1872-1940) Avrupa'nın Çöküşü (1920) adlı eserinde bu kıtanın, dünyanın jeopolitik yaşamındaki rolünün azalmasının nedenlerini araştırmıştır. Demangeon, Avrupa'nın uluslararası arenada gitgide sıkıştırılmasının, ABD'nin dünya egemenliğinin güçlenmesinin, Japonya'nın Güneydoğu Asya ve Pasifik Okyanusu havzasında baskınlığının artmasının ve diğer jeopolitik süreçlerin nedenleri üzerinde durarak dünyada jeopolitik ilişkilerin geleceğine yönelik birtakım ciddi öngörülerde bulunmuştur.

Demangeon'un jeopolitik uyarıları arasında iki mesele özellikle dikkati çekmektedir. Bunlardan biri Avrupa'nın gelecekteki çöküşünün öngörülmesi, diğeri ise İslamiyet'in ve İslam dünyasının dinamik gelişmesini görmesi ve bunun doğuracağı tehlikeye ilişkin uyarıdır.

Demangeon, geleceğin jeopolitik dengelerini üç kutuplu bir politika ortamında, gruplara ayrılan devletler arasındaki karşılıklı etkileşim şeklinde düşünmüştür. Demangeon'a göre bu kutupların ABD, Japonya ve Birleşmiş Avrupa'nın liderlikleri altında oluşması gerekiyordu.

Fransız Jeopolitik Okulu'nun temsilcilerinden biri olan Jean Hottmann'ın (1915-1994) jeopolitik ilkeleri de seleflerinin teorilerinin aynısıdır. Blache, Demangeon ve Siegfried'in jeopolitik okullarında şekillenen, ardından Oxford Üniversitesi'nde Mackinder'in kürsüsünde çalışan Hottmann 1940 yılından sonra ABD'ye yerleşir. Hottmann, uzun bir süre ABD Dışişleri Bakanlığında jeostratejist olarak çalışmış ve ABD'nin geleceğine ilişkin jeopolitik görüşlerini yaymıştır.

Hottmann, Devletin Politikası ve Coğrafyası (1952) adlı kitabında Avrupa ve ABD'nin klasik jeopolitikçileri Ratzel, Haushofer, Mackinder, Spykman ve diğerlerinin görüşlerini eleştirir ve bunların jeopolitiğini "Savaş bilimi" olarak değerlendirir.

Hottmann'a göre Üçüncü Reich aslında Ratzel ve yandaşlarının jeopolitik teorilerinin pratikte denenmesidir.

Hottmann, klasik jeopolitikçiler içinde devletin gücü ile yüzölçümü arasında hiçbir bağ bulunmadığını söyleyen ilk isimdir. Hottmann güç anlamında ilk sıraya devletin coğrafi ve kurumsal durumunu koyar ve bazı Avrupa devletlerinin küçük yüzölçümüne sahip olmakla beraber neredeyse dünyanın yarısını işgal ederek kendi yüzölçümlerinden katbekat büyük imparatorluklar kurmuş olmalarını bu düşüncesine kanıt olarak gösterir. Araştırmacılara göre Hottmann'ın bu tutumu aslında klasik jeopolitiğin bazı temel görüş ve teorilerinin ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi anlamına geliyordu.

Hottmann, devletin coğrafi konumu meselesinde de farklı bir yaklaşım sergileyerek, dış dünyayla iletişim olanaklarının coğrafyanın jeopolitik üstünlüğünü belirlediğini kanıtlamıştır. Hottmann; insanların, orduların, malın ve sermayenin, düşünce ve bilginin hareket olanağını bir devletin coğrafi konumunun jeopolitik açıdan değerlendirilmesinde temel ölçüt kabul etmiştir.

Hottmann'ın jeopolitikte en büyük hizmetlerinden biri siyasi coğrafyada alan ikonografisini geliştirmesidir. Bu yönelimin temeli de daha önce Blache tarafından atılmış bulunuyordu. Alan ikonografisi kavramı içine bölgelerin sosyokültürel, dinî, millî çizgilerini ve yaşam biçimi özelliklerini bir araya getiren bütün bir sistem girmektedir.[36]

Klasik İtalyan Jeopolitiği: Klasik İtalyan Jeopolitik Okulu 19. Yy. sonuyla 20. Yy. başlarında şekillenmiştir. 1903 yılında Floransa'da yayınlanmaya başlayan Il Regno dergisi bu okulun şekillenmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur. Dönemin önemli jeopolitikçilerini kendi etrafında birleştiren dergi ve derginin genel yayın yönetmeni olan Enrico Corradini (1865-1931) Avrupa'nın yeni döneminde İtalya'nın jeopolitik hedeflerinin ve askerî-siyasi stratejisinin belirlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Corradini'nin ve düşünce ortaklarının jeopolitik hedefi İtalya topraklarının merkezî bir devlet halinde birleştirilmesinden, diğer ülkelere katılmış İtalyan bölgelerinin tekrar İtalya'ya ilhakından ve Orta Çağ'daki hâkim İtalyan ruhunun geri kazanılmasından ibaretti. İrredantizm *(Kurtarımcılık)* adı verilen bu jeopolitik teorisinin yandaşları, Adriyatik Denizi kıyılarından başlayarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde kalan Tirol bölgesine ve Fransa'nın sınırları içindeki Korsika, Savoy *(Savoie),*

36 A.g.e., s. 178-180.

Nice topraklarına kadar uzanan coğrafyanın İtalya'ya geri verilmesi için mücadele ediyorlardı.

Corradini, 1910 yılında kendi jeopolitik okulunun takipçilerini bir araya getiren ve milliyetçi görüşlerin sözcüsü olan bir parti kurmuştur. Bu partinin yayın organı olan L'Idea Nazionale gazetesi milliyetçi bir İtalyan hükümetinin oluşması ve Avrupa'da İtalyan çıkarlarının temin edilmesi amacıyla çeşitli savaşlara girilmesi düşüncesini yaymaya başlar. Nitekim milliyetçi İtalyan hükümeti 1911 yılında Türkiye'yle savaşa girer ve Libya'yı işgal eder.

İtalyan Jeopolitik Okulu'nun şekillenmeye başladığı dönemde Avrupa'da ve dünyada jeopolitik yapılanma artık son bulmuştu. Bu nedenle İtalyanların herhangi bir jeostratejik adımı komşu devletlerle çatışma ortamı doğuruyordu. İtalya, büyük imparatorluklarla yalnız başına mücadele edebilecek güce sahip değildi. Bu durumda ya Avrupa'da ve dünyada var olan jeostratejik düzeni kabullenmesi ya da yeryüzünün yeniden paylaşılması uğruna savaşa giren Almanya'nın yanında yer alarak yeni sömürge arayışlarına girmesi gerekiyordu.

İtalyan jeopolitiğinin diğer kanadı sosyalist Benito Mussolini'nin (1883-1945) önderliğinde şekilleniyordu. Mussolini tesis ettiği ve kendi döneminin ünlü düşünce adamlarını bir araya getirdiği Il Popolo d'Italia adlı gazetede İtilaf Devletleri blokunu destekliyor ve İtalya'nın da Birinci Dünya Savaşı'nda bu blokta yer alması gerektiğini savunuyordu. İtalya, Mussolini'nin ısrarlı tahrikleri sonucunda 1915 yılında İtilaf Devletleri arasındaki yerini aldı. Savaş sonrasında İtalya, Avusturya-Macaristan'ın dağlık Alpler bölgesinde ve Adriyatik kıyılarında küçük arazileri elde etti. Israrla talep ettiği Dalmaçya bölgesi ise İtalya'ya verilmedi. Sonuçta kazandığı araziler İtalya'nın maddi ve doğal kaynaklarına ciddi bir katkıda bulunmadı.

İtalyan jeopolitiğinin 1920'li yıllardan 1945 yılına kadar takip ettiği teorik ve pratik çizgi Mussolini başkanlığındaki hükümet tarafından uygulanan ve Avrupa'nın yeniden paylaşılmasını öngören bir politikadır. 1922 yılında iktidar olan Mussolini İtalyan jeopolitiğini bütünüyle değiştirdi ve kendi faşist görüşlerinin gerçekleştirilmesi amacı doğrultusunda yönlendirdi. Mussoli'nin uyguladığı İtalyan faşizmi jeopolitikçi ve jeostratejist Giovanni Gentile (1875-1944) tarafından şekillendirilerek bu ülkenin strateji doktrinine dönüşmüş bulunuyordu. Bu doktrinin özünü Roma İmparatorluğu'nun ruhu ve yayılmacı politikası oluşturuyordu. Aynı doktrin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya, Japonya ve İtalya'nın oluşturduğu blokun yenilgisine kadar İtalya'nın resmî jeostratejisinin ve devlet politikasının da özünü oluşturmuştur.

Aynı dönemde klasik İtalyan jeopolitiğinin daha farklı bir kanadı Giulio Douhet (1869-1930) tarafından oluşturulmuştur. Jeostratejist, teorisyen ve general Douhet, İtalya'nın askerî ve stratejik kurumları nezdinde özel bir nüfuza sahipti. Douhet'nin Hareket Halindeki Orduda Otomobillerin Kullanımı, Motorlar Üzerine, Soğuk Üzerine adlı kitapları ve askerî strateji konulu diğer eserleri İtalyan ordusunun örnek bellediği çalışmalardı.

Douhet'nin askerî teknolojiler ve havacılık öğretisi ve bu alanlardaki önerileri 1910-1920 yılları arasında Türkiye'yle savaşta, Libya'nın ve diğer Mağrip bölgelerinin işgali sırasında da uygulanmış bulunuyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İtalyan ordusunda karargâh komutanı olan Douhet, Akdeniz ve Adriyatik Denizi kıyılarındaki askerî operasyonlarda İtilaf Devletleri'nin İttifak Devletleri üzerindeki zaferine önemli katkılarda bulunmuştur.

1921 yılında tuğgeneral rütbesinde bulunduğu sırada ordudan ayrılan Douhet, Mussolini'nin askerî strateji karargâhına geçer ve kendisinin strateji danışmanı olur. Olanca gücünü stratejik araştırmalarına harcayan Douhet, Hava Hâkimiyeti adlı ünlü kitabını yayınlar ve modern dönemde savaşlarda hava kuvvetlerinin kullanılmasının stratejisini geliştirir. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın hava gücünü kullanma stratejisinin de tümüyle Douhet tarafından geliştirilmiş olduğu araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır.

Douhet profesyonel bir jeopolitikçiydi. Douhet'nin teorisine göre bir devletin halkının sosyal ve psikolojik durumu, devletin gücüyle doğru orantılıdır ve halkın dünya görüşüyle devletin gücü arasında bir uyum vardır. Herhangi bir devletin karadan, denizden ve havadan işgalinin ardından, ülke halkının düştüğü psikolojik durumu inceleyen Douhet, insanların psikolojik durumunu en fazla etkileyen şeyin havadan işgal olduğu kanaatine gelmiştir. Bu nedenle Douhet, gelecek savaşların topçu birlikleri, kara ve deniz kuvvetleriyle değil, daha fazla hava kuvvetleriyle sürdürülmesi gerektiğini savunmuştur. Douhet'ye göre bir ülkenin hava sahasına hâkim olmak, o ülke halkının psikolojisine hâkim olmanın temelini oluşturur.

Douhet, askerî havacılık üzerine kurduğu jeostratejik teorisiyle kendi döneminde yeni askerî ve jeostratejik doktrinlerin de temelini oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Avrupa devletlerinin askeri stratejisinde kara saldırısı doktrini hâkim konumda bulunuyordu. Bu nedenle kara birliklerinin geliştirilmesine daha büyük önem verilmekteydi. Oysa Douhet, ateşli silahların ve kara orduları çeşitlerinin saldırı amacıyla değil, savunma amacıyla kullanılması gerektiğini söylüyor ve yalnız-

ca savunmada bir üstünlük sağladığını iddia ediyordu. Saldırı kuvvetlerinin daha çok uçaklarla ve stratejik silahlarla *(roketler vb.)* donatılması ve savaşın da buna göre yapılması gerekiyordu. Douhet, yalnızca böyle yapıldığı takdirde saldırı operasyonlarının başarıyla gerçekleştirilebileceğini söyler.

Douhet'nin Avrupa ordularının saldırı stratejisinde yaptığı yenilik İkinci Dünya Savaşı'nda faşist Almanya tarafından geniş bir şekilde kullanılmış ve uygulanmıştır.

Douhet, hava kuvvetlerinin ulusal güvenliğin sağlanmasındaki rolü üzerinde de özellikle durmuştur. Douhet, havada üstünlük elde eden devletin savaşı kazanacağını savunmuştur. Douhet, bu teorisini Mussolini'ye ve onun askerî müttefiklerine de ısrarla kabul ettirmeye çalışmıştır. Almanya'nın ve oluşturduğu askerî blokun İkinci Dünya Savaşı'nı Avrupa'da büyük ölçüde hava kuvvetleriyle yürütmüş olması, bu sayede Fransa'yı teslim olmak zorunda bırakması, önemli yerleşim birimlerini havadan bombalamak suretiyle İngiltere'yi de savaşın dışına itmek istemesi tesadüf değildir.

Dünya jeostratejisinde askerî hava kuvvetlerinin rolü ve bu kuvvetlerin kullanımı üzerinde esaslı bir şekilde duran ilk isim Douhet'dir. Douhet, hava kuvvetlerinin ordu içinde başlı başına bir yapılanma olması, kendi stratejisine sahip bulunması, öncü ve yardımcı birliklerle beraber tek bir merkezden yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Douhet, askerî hava kuvvetlerinin bombardımancı saldırı güçlerinden ve yardımcı güçlerden oluşması gerektiğini söyler. Douhet'ye göre yardımcı güçler saldırı güçlerini kamufle etmek ve görevlerini daha rahat bir şekilde yapmalarını sağlamak amacına hizmet edecektir.

Douhet savaş, bombardıman ve saldırı uçaklarının yalnızca hava kuvvetlerinde değil, diğer askerî birliklerde ve bu arada deniz kuvvetlerinde de kullanılması gerektiğini söyler.

Douhet 1928 yılında *"Gelecekte Olası Savaş Biçimleri"* adlı makalesini yayımlamıştır. Bu makalesinde Douhet, askerî strateji konulu derin ve önemli görüşlerini ortaya koymuştur. Savaşta kara, hava ve deniz kuvvetlerinin kullanılması yöntemlerini öneren ve bunları izah eden yazar, savaşların öncelikli amaç ve karakteristiğini de analiz eder.

Araştırmacılar İkinci Dünya Savaşı'nda yalnızca Almanya'nın hava operasyonlarının değil, ABD'nin Japonya'ya attığı atom bombalarının da Douhet'nin hava hâkimiyeti stratejisinin bir ürünü olduğu kanaatindedirler. 1950'li yıllardan sonra, Soğuk Savaş döneminde NATO ve Varşova Paktı ülkeleri füze teknolojilerini ve nükleer silahların

rakip devletlerin topraklarına ulaştırılması yöntemlerini geliştirmekte ve diğer meselelerde Douhet'nin jeostratejik teorilerinden yararlanmışlardır.

Modern zamanda NATO güçlerinin, ABD ve diğer ülkelerin Kore'de, Vietnam'da, eski Yugoslavya'da, Afganistan ve Irak'ta gerçekleştirdikleri askeri operasyonlarda ağırlıklı olarak hava kuvvetlerini kullanmaları ve havadan bombardıman yapmaları da Douhet'nin *"gelecek savaşlarda hava kuvvetlerinin rolüne ilişkin teorisine"* dayanmaktadır.[37]

2.2. Klasik İngiliz-Amerikan Jeopolitiği: Ortaya Çıkışı, Özellikleri ve Temel Kuramları

İngiliz-Amerikan jeopolitik geleneğinin tarihini araştırmacılar yaklaşık olarak 19. Yy. ortalarından itibaren başlatırlar. Aynı dönemde İngiltere devasa bir sömürgeler imparatorluğuna dönüşmüştür, ABD ise merkezîleşmiş bir devlet kurmuş, ulusal görev, amaç ve çıkarlarını şekillendirmiş, önceliklerini belirlemiş ve İngiltere'yle ilişkilerini büyük ölçüde düzene sokmuştur. İki ülkenin resmî kurumları ve stratejistleri ABD ve İngiltere'nin hem ayrı ayrı, hem de beraber çıkarlarından, bu çıkarları gerçekleştirmenin yollarından, zorunlu jeopolitik ve jeostratejik adımlardan bahsetmekte ve ülkelerinin kamuoyunu gelecek dünya politikasına hazırlamaktadırlar.

Tarihî literatürde Anglosakson Okulu adıyla bilinen bu jeopolitik okulunun kurucuları Büyük Britanyalı jeopolitikçilerdir. Henry Thomas Buckle (1821-1862) bunlardan biridir. Coğrafi Determinizm Teorisi'nden hareketle Buckle, eserlerinde devletin oluşumu, kültürel ve sosyal gelişimi, halkların yeryüzündeki konumu vb. meselelere ilişkin çok sayıda görüş ortaya koyar ve Hegel'in coğrafi yaklaşımına benzer bir yaklaşım sergiler. Ne var ki Buckle, iklimin sosyal düzen üzerindeki etkisi konusunda Hegel'in söylediklerileyle yetinmemiş ve İngiltere'de Uygarlığın Tarihi adlı kitabında coğrafyanın toplum üzerindeki etkisine dair yeni düşünceler ortaya atmıştır.

Buckle, halkların ve devletlerin gelişiminde doğal coğrafi etkenlerin dört temel grubunun rol oynadığını belirlemiştir. Bunlar iklim, gıda, toprak ve genel doğal manzaradır. Buckle'a göre uygarlıkların gelişimini sağlayan ana nedenler Eski Dünya ülkelerinde toprağın verimliliği, Avrupa'da ise iklimin ılıman oluşudur.

İnsan düşüncesinin tarihî süreçler üzerindeki etki gücünü de kabul eden Buckle, toplumun gelişim ve ekonomik refah düzeyinin yalnızca doğanın cömertliğine bağlı olmadığını, hem de insanların iç enerjisiyle ilişkili bulunduğunu yazar. Doğal kaynak-

37 A.g.e., s. 189-193.

lar sabit ya da değişken, kısıtlı ya da bol olabilir. Fakat Buckle, insanın iç enerjisinin tüm bunlardan farklı olarak sınırsız olduğuna inanır. Buckle'a göre bir ülke halkının refah düzeyi, üzerinde yaşadığı toprağın verimliliği, aldığı gıdanın niceliği ve niteliği gibi, insanların iç enerjisi ve yeteneğiyle de doğrudan ilişkilidir.

Klasik İngiliz jeopolitiğinin ve jeostratejisinin en önemli isimlerinden biri de Kraliyet Deniz Gücü'nün Amiral Yardımcısı Philip Howard Colomb'dur (1831-1899). Colomb, literatüre daha sonraki Atlantizm tezleri için temel oluşturan Deniz Gücü Teorisi'nin kurucularından biri olarak girmiştir. Colomb, 1891 yılında yayımlanan Deniz Savaşı: Temel İlke ve Deneyimler adlı eserinde deniz devletleri ve bunların gücü konusunda ortaya çok sayıda görüş ve düşünce koymuştur. Bu görüş ve düşünceler daha sonra ABD'li Alfred Thayer Mahan tarafından geliştirilmiştir. Bu nedenle bazı araştırmacılar Deniz Gücü Teorisi'ni Mahan-Colomb Teorisi olarak anmaktadırlar.

Ünlü İngiliz tarihçi ve sosyolog Arnold Joseph Toynbee (1889-1975) de eserlerinde uygarlıklar arasındaki jeopolitik ilişkiler konusunda ilgi çekici görüşler ortaya atmıştır.

Toynbee, Tarih Bilinci adlı kapsamlı çalışmasında uygarlıkların geniş bir sınıflandırmasını yapar, uygarlıkların kaynaklarını ve halkların kültürel gelişimini *"meydan okuma ve tepki"* adını verdiği teorisi çerçevesinde izah eder.

Toynbee, bazı jeopolitikçilerin insanlığın ortak ve yekpare bir tarihe sahip olduğuna ve uygarlıkların yerel ve dairesel gelişimine ilişkin görüşlerini kabul etmeyerek, uygarlığın taşıyıcısı olan halkların somut tarihî zaman ve mekân çerçevesinde birtakım kültürel ilişkilere girerek belirli sosyal ve psikolojik durumlarla karşılaştıkları görüşünü savunmuştur. Bu duruma *"meydan okuma ve tepki"* adını veren Toynbee'ye göre bir uygarlığın yaşama gücünü belirleyen şey, kendi ilk benliğini kaybetmeden karşılaştığı yeni uygarlığın ilerici değerlerini başarılı bir şekilde benimseme yeteneğidir. Toynbee bu yeteneği somut bir uygarlığın taşıyıcısı olan insanın *(halkın)* yaratıcı enerjisi ve manevi çalışma gücüyle değerlendirir.

Tarihten birtakım örneklere başvuran Toynbee son 500 yılda Batı Avrupa uygarlığının, bu uygarlığın taşıyıcısı olan halkların işte o yaratıcı enerjiye ve manevi çalışma gücüne sahip olduklarını kanıtlayarak dünyada kültürel açıdan üstün konuma geldiğini ve kendini diğer bölgelere kabul ettirmeyi başardığını savunur. Osmanlı'nın 1683 yılında gerçekleştirdiği başarısız Viyana Kuşatması'nı Toynbee *"Doğu'nun Batı uygarlığı üzerindeki etkisine indirilen son darbe"* şeklinde değerlendirir.[38]

38 Дергачев, В. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 78-79 [Dergaçev, V. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 78-79].

Tarihin Coğrafya Ekseni Teorisi: Klasik Anglosakson Jeopolitik Okulu'nun kurucusu ve en önemli isimlerinden biri kendi döneminin en büyük jeopolitikçilerinden sayılan İngiliz bilim adamı, coğrafyacı, tarihçi, siyaset bilimci ve düşünür Halford John Mackinder'dir (1861-1947). Mackinder, jeopolitiğin Heartland, eksen bölgesi, iç ve dış kenar kuşak ülkeleri, iç okyanus bölgesi gibi birtakım terim ve kavramlarının da müellifi ve dünyanın siyasi tarihine ilişkin devrim niteliğindeki en özgün düşüncelerin sahibidir.

1904 yılında yayınlanan Tarihin Coğrafya Ekseni adlı eserinde Mackinder, siyasi coğrafya ve jeopolitik konusunda pek çok yeni düşünce ortaya koymuş ve bugün jeopolitiğin temel kuramlarından bir tanesi olarak kabul edilen Tarihin Coğrafya Ekseni Teorisi'ni geliştirmiştir.

Mackinder'in geliştirdiği teorinin asıl amacı tarih, coğrafya ve jeopolitik bilgisine dayanmak suretiyle büyük imparatorlukların ve öncelikli olarak vatandaşı olduğu İngiltere'nin dünya politikasındaki egemen rolünü ve dünyadaki üstün konumunu temin etmekti.

Mackinder, devletlerin elverişli konuma sahip olmasını yalnızca elverişli coğrafi bölgeyle değil, hem de jeopolitik, askerî ve stratejik açılardan dünyanın ortasında bulunmakla ilişkilendirir. Mackinder, jeopolitik bilgilere dayanarak askerî, stratejik ve jeopolitik anlamda yeryüzünün en elverişli bölgesinin Avrasya, Avrasya'nın merkezinin ise *"dünyanın kalbi"* denebilecek olan Heartland olduğunu iddia eder ve ünlü Heartland Teorisi'ni ortaya atar.

Mackinder, Heartlan'in *(bugünkü Doğu ve Batı Avrupa, Asya'nın kıtasal kısmıyla Rusya'nın Avrupa bölgesi, Afrika vb.)* tüm yeryüzünü kontrol etmek için en elverişli bölge olduğu görüşünü kanıtlamaya çalışmıştır.[39]

XII. Karl'ın ve Napolyon'un geniş Avrasya topraklarını işgal etme çabalarının sonuçsuz kalmasını, deniz devletlerinin ordu ve donanmalarının bu bölgeye girememelerini ve Heartland'in zapt edilememesini Mackinder, söz konusu coğrafyanın elverişli askerî ve stratejik konumuna bağlamıştır.

Mackinder, Dünya Adası'nın sınırları içinde bulunan Heartland'i konsantrik halkalardan oluşan bir sistem şeklinde yapılandırmıştır. Bu sistemin merkezinde Mackinder'e göre *"tarihin coğrafya ekseni"* ya da *"merkezî bölge"* bulunuyor. Mac-

39 Маккиндер, Х., *"Географическая ось истории" // Политическая история,* 1995, N-5, с. 162 [Mackinder, H., *"Tarihin Coğrafya Ekseni" // Politik Tarih,* 1995, Nu. 5, s. 162].

kinder Heartland'in sınır bölgelerini ise *"iç kenar kuşak" (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye)* ve *"dış kenar kuşak" (Büyük Britanya, Amerika, Kanada)* olmak üzere ayırmıştır. Mackinder *"iç kenar kuşak"* bölgesinin uygarlıkların hızlı geliştiği bölge olduğunu savunur.

Heartland jeostratejik sınıflandırmasının farklı bir versiyonu, Sibirya bölgesi, Yenisey'den batıdaki Avrasya toprakları hakkında jeopolitik bilgiler vb. Mackinder'den önce de gezginler tarafından biliniyordu. Kara ve deniz mekânlarının halkların ve devletlerin *(Eski Çin, Mısır, Hindistan, Antik Yunanistan, Roma, Kartaca vb.)* tarihindeki rolüne ilişkin çok sayıda görüş de Mackinder'den önce dile getirilmiştir. Fakat Tarihin Coğrafya Ekseni Teorisi'ni mantıklı bir şekilde ilk kez kanıtlayan ve geliştiren Mackinder'dir.[40]

Mackinder'in sisteminde Heartland'in dışında "dış halka" *(Afrika ve diğer bölgeler)* bulunur. Mackinder buna *"dış halka"* ya da *"ada halkası"* der. Bu bölge hem coğrafi açından anakaraların dışındadır, hem de kültürel açıdan geri kalmıştır.

Mackinder, iç kenar kuşağın kara ve deniz haydutlarının sürekli saldırısına uğradığını ve tepki bölgesi olarak daha dinamik bir gelişim sergilediğini belirtir. Mackinder'e göre tarih coğrafya ekseni, kıta ekseni çevresinde dönmeye devam eder.

Mackinder 20. Yy. başlarına gelininceye değin merkezî bölgeyle iç kenar kuşak arasında bir dengenin var olduğunu ve deniz devletlerinin (*İngiltere, ABD ve Japonya'nın)* Avrasya'ya, yani merkezî bölgeye *(gerçekte Rusya'ya)* saldırmak için yeterli güce sahip olmadıklarını söyler. Çünkü bu ülkeler Avrasya'nın stratejik açıdan önemli noktalarını ele geçirseler dahi, ellerinde tutacak güce sahip değillerdi. Öte yandan deniz devletleri ve bunların sömürgeleri de Rusya ve ABD'nin işgal girişimlerine karşı emniyette bulunuyorlardı.

İngiliz jeopolitikçiye göre bu durum, 20. Yy. başlarına gelininceye değin mevcut olmuştur. 19. Yy. sonlarında Rusya'da kapitalizmin ileri gelişim düzeyine ulaşması, demir yollarının yapılması, 20. Yy.ın 30'lu yıllarında hava ulaşımının ve askerî havacılığın gelişmesi güç dengesinin de değişmesine neden oldu. Sibirya'nın ve Uzakdoğu'nun doğal kaynakları endüstriyel dolaşıma girdi, hammadde ve ürün üretimi için devasa müesseseler kuruldu, yeni kentler, büyük askerî deniz üsleri ve modern donanma ortaya çıktı, demir ve kara yollarının geçiş kapasitesi arttı. Bu durum büyük ordu birliklerinin bir stratejik noktadan diğerine hızlı bir şekilde ulaşmasına olanak verdi.

40 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 113 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 113].

Öte yandan, 20. Yy. başlarında yeni ulaşım teknolojilerinin geliştirilmesi, kara ordularının genişletilmesi gibi gerçeklikler de jeopolitik güçler dengesini büyük ölçüde etkilemiştir. Deniz ve okyanus kıyısı ülkeleri *(Portekiz, İspanya, Hollanda, Fransa)*, 19. Yy. sonlarına doğru da Büyük Britanya tarihin arenasına çıkmaya başlar.

Mackinder'i tedirgin eden şey yeni durumda Avrasya'nın, yani Heartland'in iki büyük ülkesi olan Rusya'yla Almanya'nın gelişim hızı ve elverişli coğrafi konumudur. Mackinder, jeostratejik çıkar ve mantığın gelecekte bir Rus-Alman ittifakı doğabileceğine işaret ettiği kanısındadır. Böyle bir ittifakta Rusya, baskın *(yöneten)*, Almanya ise yönetilen konumunda bulunacaktır.

Mackinder, daha farklı bir senaryoyu da olası kabul etmiştir: Rusya öncelikle Avrasya'da tam bir hâkimiyet tesis edebilir, sonra daha geniş bölgeleri *(Mackinder'e göre bu bölgeler Avrasya'nın geri kalanı ve Afrika olabilir)* ele geçirmek suretiyle, "*kara*"nın tüm doğal ve hayati kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlayabilir. Bunun ardından Rusya, daha farklı coğrafyalarda da kendi çıkarlarını uygulamak suretiyle hâkimiyetini genişletebilir.

Mackinder, deniz devletlerinin gitgide Avrasya üzerinde kontrolü kaybedeceklerine ve Rusya'ya karşı koyamayacaklarına inanmıştır. Çünkü karasal blokun topraklarının genişlemesine ve maddi altyapısının güçlenmesine karşılık, iç kenar kuşak ülkeleri zayıflayacaktır ve bu da söz konusu ülkelerin çöküşüyle sonuçlanacaktır.[41]

İç kenar kuşak ülkelerinin zayıf yönlerinden biri de, Mackinder'e göre, deniz ulaşımının zayıflamasıdır. Çünkü Avrasya ülkeleri deniz yollarını kapatarak yük ve orduların hareketini önleyebilir, başülkeyle sömürge arasında teknik gereç, hammadde, ürün vb. naklini kısıtlayabilir.

Görüleceği üzere Mackinder 20. Yy. başlarında büyük donanmaya, demiryolu ve karayolu ağına sahip bulunan Rusya'dan çekinmiş ve gelecekte Rusya'yla Britanya İmparatorluğu arasında ciddi bir çatışma çıkacağını öngörmüştür. Mackinder'e göre Rusya'nın dış politikasının Hindistan yönünde gelişmesi de ihtimal dâhilindeydi ve bu durum Rusya'yla Büyük Britanya arasında ciddi boyutta çatışmaların nedeni olabilirdi. Demokratik İdealler ve Gerçekler (1919) adlı eserinde Mackinder "*merkez bölge*"ye artık "*Merkezî Kıta*" demektedir. Mackinder'in "*kıta*"sı daha geniş bir bölgeyi kapsamaktadır. Bazı Uzakdoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri bu kıtaya aittir. Söz konusu kitabında Mackinder "*Doğu Avrupa'yı kontrol eden ülkenin, Merkezî Kıta'yı; Merkezî*

41 Маккиндер, Х., *"Географическая ось истории" // Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 244-255 [Mackinder, H., *"Tarihin Coğrafya Ekseni" // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 244-255].

Kıta'yı kontrol eden devletin, Dünya Adası'nı; Dünya Adası'nı kontrol eden devletin ise tüm dünyayı kontrol edeceği" teorisini izah etmiştir.[42]

1942 yılında basılan araştırmasında Mackinder, jeopolitik konularını, dış politika ve blok içi güçlerin askerî paylaşımındaki değişiklikler meselelerini yeniden ele alarak değerlendirmiştir. Mackinder, gelecekteki küresel jeopolitik çatışmaların Merkezî Kıta ile iç kenar kuşak ülkeleri arasında ortaya çıkacağını öne sürmüştür. Siyaset bilimciler bu araştırmayı Mackinder'in bilimsel ve politik vasiyeti olarak değerlendirmektedirler. Mackinder bu eserinde tüm Batılı ülkeleri hem sözde, hem de işte Atlantik Uygarlığı görüşünü savunmaya davet eder. Mackinder'in vasiyetleri gerçekte Batılı devletlerin daha sonraki yıllarda NATO askerî ve politik blokunu kurmasıyla gerçekleştirilmiş oldu.

Mackinder'in temel görüşü Almanya'nın Rusya'yla işbirliği yaparak Heartland'in kontrolünü ele geçirmesinin önlenmesi yönündeydi. Böyle bir işbirliği kendi döneminde Almanya'yı merkezîleşmiş bir devlete dönüştüren *"Demir Şansölye"* lakaplı Bismarck'ın isteğiydi. Bismarck, Rusya'yla işbirliği yapmanın Almanya'ya zengin doğal kaynaklara, büyük iş gücüne ve iletişim teknolojilerine ulaşma olanağı vereceğine ve gelecekte Britanya İmparatorluğu'nun sonunu getirme fırsatını sağlayacağına inanmaktaydı.

Mackinder, Almanya-Rusya ittifakı tehlikesine ilişkin olarak kısa ve net konuşmuştur. Böyle bir ittifak ihtimalini göz önünde bulunduran Mackinder şöyle der: *"Doğu Avrupa'yı kontrol eden güç dünyayı da kontrol eder."*

Mackinder'in bu teorisi daha sonraki dönemde, özellikle 1917 yılından sonra Batılı ülkelerin Rusya'ya karşı tampon bölge oluşturmaları düşüncesini doğurmuştur.

Fakat Mackinder'in bütün çabalarına rağmen Versay Barış Antlaşması (1919) sonrasında oluşan ortam, çeşitli ülkelerin kendi çıkarları için yaptıkları başarısız manevralar ve yeni uluslararası ilişkilerin verimsizliği 20. Yy.ın 30'lu ve 40'lı yıllarında Nazi rejiminin dünya egemenliği için mücadeleye girişmesiyle sonuçlandı. Batılı ülkeler Hitler'i memnun etmek amacıyla üstün konumlarını 1938 yılı Eylül'ünde Münih'te Hitler'e teslim ettiler ve bununla tüm dünyayı sarsan İkinci Dünya Savaşı'nı tetiklemiş oldular. Führer'in öncelikli amacı zaten Mackinder'in teorisinde anlatıldığı gibi yeni araziler ele geçirmekten ve yeryüzünün hâkimine dönüşmekten ibaretti.

---

42 Mackinder, H., *Democratic Ideals and Reality,* New York, 1962, p. 113 [Mackinder, H., *Demokratik İdealler ve Gerçekler,* New York, 1962, s. 113].

Mackinder, 1943 yılında jeopolitik görüşlerinde ve modelinde önemli boyutta revizyon yapmıştır. Mackinder, yeni gerçekliği, SSCB ile yeni müttefiklerini, Büyük Britanya ve ABD'nin jeostratejik çıkarlarını ve bu çıkarların gerçekleşmesi ihtimalini dikkate almak zorundaydı. Yeni tanımlamada artık Kuzey Atlantik *(Atlantik Okyanusu'nun kuzeyi)* de Heartland'in sınırları içinde bulunuyordu. Batı Avrupa, İngiltere ve Karayip havzası ülkeleriyle beraber ABD de buraya girmekteydi.

Mackinder'in jeopolitik teorileri konusunu kapatırken, bu bilim adamının dünyanın en büyük jeopolitikçilerinden biri olarak kabul edildiğini, düşüncelerinin de eksiksiz ve kapsamlı bir jeopolitik kuramı oluşturduğunu vurgulamak gerekir.

Klasik Anglosakson jeopolitiğinin Amerikan kanadının temelini oluşturan kişi döneminin ünlü askerî denizcilik stratejisti, tarihçi, amiral ve ABD jeopolitik okulunun da kurucularından biri olan Alfred Thayer Mahan'dir (1840-1914). Mahan, yalnızca Amerika ve Atlantik jeopolitiğinin değil, dünya jeopolitiğinin, özellikle askerî-stratejik ve realist jeopolitik kuramların gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Jeopolitikte, Deniz Hâkimiyeti Teorisi'nin kurucusu olarak bilinen Mahan, 1890 yılında Deniz Gücünün Tarihe Etkisi adlı kapsamlı eserini yayınlatmıştır. Mahan bu eserinde yeryüzünde mevcut olmuş kara ve deniz imparatorluklarının tarih içindeki rolünü geniş bir şekilde analiz eder ve deniz ülkelerinin kara ülkeleri karşısında her açıdan üstün konumda bulunduğu kanaatine ulaşır.[43]

Mahan, Asya Sorunu ve Uluslararası Politikaya Etkisi (1900) adlı kitabın, askerî-politik ve askerî denizcilik konulu çok sayıda makalenin de yazarıdır.

Bilimsel literatüre kıyı şeridi ulusları terimini ilk kez sokan Mahan'dir. Mahan'e göre, yeryüzünde politika çoğunlukla zamanın insanlara verdiği enerji ve isteğe bağlı olarak ülke yöneticilerinin karakteri sayesinde ve girişimleriyle değişir. Fakat kıyı şeridi uluslarının tarihi, hükümetlerin becerikliliğinden ziyade yerleşim şartlarına, kıyı şeridinin elverişliliğine ve uzunluğuna, nüfusun sayısına ve karakterine, daha doğru ifade etmek gerekirse doğal etkenlere bağlıdır.

Mahan, yeryüzünün 30. ve 40. paraleller arasındaki bölgesini *"çatışma bölgesi"* olarak özellikle dikkat merkezinde bulundurmuştur. Mahan'e göre, okyanus kıyılarını kontrol eden devletlerle *(ABD ve İngiltere)* Avrasya kıtasının merkezinde yerleşen

43 Bkz. Мэхэн, А., *Влияние морской силы на историю: 1660-1783,* Москва, 1941 [Mahan, A., *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi: 1660-1783,* Moskova, 1941]; *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 221-243 [*Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 221-243].

ülkelerin *(Rusya, Almanya vb.)* çıkarları politikacıların isteklerine rağmen söz konusu bölgede sürekli ve zorunlu bir çatışmayı gerektirmektedir. Mahan, deniz imparatorluklarının çıkarlarını sağlamaları ve varlıklarını sürdürmeleri için kıta devletlerini Avrasya'nın içlerine doğru sıkıştırmaları, kıyı şeridini zapt etmeleri ve kıyı şeridi uluslarını kontrol altında tutmaları gerektiğini ve tüm bunları yapabilmek için hasmını askerî deniz üsleriyle kuşatmak zorunda olduklarını söylemiştir.

Deniz Gücünün Fransız Devrimi'ne ve İmparatorluğa Etkisi, Deniz Gücünde Amerika'nın Bugünkü ve Gelecekteki Çıkarları, Deniz Gücünün Savaşa Etkisi adlı eserleriyle Mahan 19. Yy. sonunda ve 20. Yy. başlarında Deniz Hâkimiyeti Teorisi'nin ideolojisini ve bu teoriyi uygulayacak olan politikacıların çalışma programını yapmıştır.

Deniz Gücünün Tarihe Etkisi adlı eserinde Mahan *"denize sahip olmanın, denizi kontrol altında tutmanın ve denizden verimli bir şekilde faydalanmanın bugün ve her zaman dünya tarihinde büyük bir etken olacağını"* söyler. Romalıların denizlerdeki egemenliği yüzünden Hannibal'ın Galya'yı geçebilmek için uzun ve tehlikeli bir yol kat etmek zorunda kaldığını ve bu yolculukta ordusunun yarısını kaybettiğini örnek olarak gösterir.

Mahan, denizin insanların yaşamında oynadığı rolü de etraflı bir şekilde inceler. Mahan'e göre deniz hem ticaret, hem savaş, hem sömürgeler elde etmek, hem de sömürgeleri elde tutmak için en elverişli araçtır.

Sömürgecilik, deniz ulaşımı yollarının ele geçirilmesi ve dış ticareti tekelleştirmeye çalışan devletlerin diğer girişimleri savaşları doğurmaktadır. Bu nedenle deniz gücünün tarihi bir anlamda da askerî tarihtir.

Mahan, seyahatlerin ve taşımacılığın denizden yapılmasının karaya kıyasla daha kolay ve ucuz olduğunu vurgular. Mahan'e göre bu durum denizlerin en büyük avantajıdır. Fakat ticaret gemilerinin özellikle savaş dönemlerinde askerî donanmayla desteklenmesi gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Mahan, ticaretin canlanmasıyla askerî donanmanın gelişmesi arasında doğrudan bir ilişki görmektedir. Mahan şöyle yazar: *"Bir ülke ticari ve askerî gemilerini kendi kıyılarından uzağa gönderiyorsa, o yerlerde üslere ihtiyacı olacaktır. Ticari amaçlı seferlerde gemiler bu üslerden gıda ve diğer şeyleri depolamak ve tehlikelerden korunmak amacıyla yararlanabilir, gerektiğinde bu üslere arkalanabilir."*[44]

---

44 Мэхэн, А., *Влияние морской силы на историю: 1660-1783,* Москва, 1941, с. 33-37 [Mahan, A., *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi: 1660-1783,* Moskova, 1941, s. 33-37].

Mahan'e göre kıyı şeridi uluslarının güttükleri politikanın hedefini belirleyen üç etken vardır:

- Mal üretimi ve üretilen malların değişimi talebi;
- Mal değişimini gerçekleştirebilmek için gemiciliğin geliştirilmesi;
- Sömürgelerin elde edilmesi amacıyla gemicilik operasyonlarının genişletilmesi ve limanların güvenliğinin sağlanması.

Mahan ulusların deniz gücünü de şu etkenlerle ölçmüştür:

- Coğrafi konum;
- Fiziki-coğrafi yapı *(doğal kaynaklar ve iklim)*;
- Arazinin yüzölçümü;
- Nüfusun sayısı ve halkın karakteri;
- Hükümetin politikası ve ulusal yönetimin özellikleri.

Mahan'in yaptığı millî karakter analizleri de ilgi çekicidir. Bilim adamına göre bir hükümetin karakterini belirleyen şey aydınların özgürlüğünün insanların kaderi üzerindeki etkisidir. Deniz gücünün arttırılması yöneticilerin bilgeliğine, insanların *(halkların)* enerjisine ve hükümetlerin iradesine bağlıdır. Her yöneticinin öncelikle halkın istidadını göz önünde bulundurması ve kalkınmayı bu yönde teşvik etmesi gerekmektedir.

Deniz Gücünde Amerika'nın Çıkarları adlı eserinde ve diğer pek çok eserinde Mahan jeopolitiğin pragmatik bir bilim alanı olduğunu iddia eder ve politikacılara, devleti yönetenlere pratik tavsiyelerde bulunması gerektiğini söyler. Mahan, ABD'nin dünya devletine dönüşmesi için ilk *"Pragmatik Öneriler Paketi"*ni hazırlayarak sunmuştur.

Mahan ABD'nin şunları yapmasını önerir:

- Bir deniz devleti olan Büyük Britanya'yla etkili bir işbirliğine girişmesini;
- Almanların deniz iddialarına karşı koymasını;
- Japonya'nın Pasifik Okyanusu'ndaki üstünlüğüne son vermesini;
- Asya halklarıyla mücadelede Avrupa halklarının yanında olmasını.

Mahan'e göre ABD'nin geleceği birleşik Amerika kıtasından güç almakla yeryüzünde ekonomik, stratejik ve hatta ideolojik ilişkilerde öncelikli konuma gelmesine ve bunun arkasından dünya egemenliğini elde etmesine bağlı olacaktır. Bilim adamına göre bunun gerçekleşmesi mümkündür. Fakat bunun için öncelikle Avrasya'nın kıta devletleri olan Rusya'yla Çin'in, ardından da Almanya'nın ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Mahan, bu karmaşık sorunun giderilebilmesi için Avrasya'ya karşı sistematik bir şekilde Anakonda Stratejisi uygulanmasını önermiştir.[45] Mahan'in önerdiği Anakonda Stratejisi'ni başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmek için ABD ve Büyük Britanya'nın Almanya, Japonya, Rusya ve Çin'e karşı yüz yıldan daha uzun süreden beri özel bir jeostratejik mücadele planı uyguladığını da belirtmek gerekir.

Anakonda Stratejisi Birinci Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri'nin desteklenmesi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Merkezî Avrupa, SSCB ve Japonya'nın sıkıştırılması, Soğuk Savaş döneminde ise SSCB, Küba ve Varşova Paktı ülkelerine karşı mücadele etmek amacıyla kullanılmıştır.

20. Yy.ın tamamında, özellikle 1970-1990 yılları arasında SSCB'yle çatışmanın en gergin döneminde Amerikalılar Mahan'in önerdiği jeostratejik programı gerçekleştirmek amacıyla askerî deniz gücünü arttırmış ve her alanda SSCB üzerinde savaş üstünlüğü kazanmışlardır. ABD'nin Soğuk Savaş'ı zaferle sonlandırması, SSCB'nin ve tüm sosyalist blokun iflası Amerika'nın dünyada en önemli askerî-politik güce ve deniz devletine dönüşmesini sağlamıştır.

Mahan'in pragmatik jeopolitik teorisinin takipçilerinden biri ABD'li bilim adamı, uluslararası ilişkiler profesörü Nicholas John Spykman'dir (1893-1943). Spykman, jeopolitiği çevrenin devlet hayatı üzerindeki ve yer yüzeyinin milli karakter üzerindeki etkisini araştıran bilim olarak değil, *"devletin verimli uluslararası politika yürütmesini olanaklı kılan analitik yöntem ve pratik düşünce"* olarak tanımlamıştır. Spykman'in tüm araştırmaları da bu yaklaşıma uygundu ve pragmatik olma özelliğine sahipti.

Spykman devletin jeopolitik gücünü şu on temel ölçütle değerlendirmiştir:

- Yer yüzeyinin şekli;
- Sınırlar;
- Nüfus;
- Doğal kaynaklar;
- Ekonomik ve teknolojik gelişme düzeyi;
- Sosyal entegrasyon düzeyi;
- Mali güç;
- Etnik birlik;
- Siyasi istikrar;
- Millî ruh.

45 Bu strateji 1861-1865 yıllarında Amerikan İç Savaşı sırasında General McClellan tarafından kullanılmıştır. Anakonda Stratejisi, anakonda yılanının kendi avını gövdesiyle sararak boğması misali, rakip devletlerin arazilerini denizden ve kıyıdan çevirmekten ibaretti. McClellan bu sayede etrafını çevirdiği düşmanın zamanla "boğulmasını" ve stratejik açıdan mahvolmasını sağlıyordu.

Spykman'e göre, jeopolitik olanakları bu ölçütlere uygun olmayan devletler egemenliklerinin bir kısmından vazgeçmek zorundadırlar.

Spykman doktrinin pratikteki mahiyeti ABD'nin Avrasya'nın kıyı şeridi, Avrupa, İslam dünyası, Hindistan, Çin, Güneydoğu Asya ülkeleri üzerinde etkili bir kontrole sahip bulunmasından ibaretti. Bilim adamına göre kara ve deniz güçlerinin çatışmasında zafere yalnızca bu çok önemli jeopolitik bölgeler üzerinde etkili bir kontrole sahip olmakla ulaşılabilir.

Spykman, Avrasya kıtasının batısından doğusuna uzanan iç kenar kuşak şeridine *"Avrasya Rimland'i" (İngilizce bir sözcük olan Rimland "kenar" anlamına gelen rim ile "kara, toprak" anlamına gelen land'den türemiştir)* der. Spykman, İngiltere'den başlayarak Japonya'da, Ohotsk Denizi'nde biten büyük karasal alanı kapsayan ve Kuzey Kutbu'yla Güney Kutbu arasında uzanan bölgeyi büyük deniz yollarını kontrol etme olanağı veren jeostratejik alan olarak değerlendirmiştir.[46]

Kendinden önceki jeopolitikçiler gibi Spykman de yeryüzünü jeopolitik açıdan iki bölgeye, Heartland'e ve Rimland'e ayırır. Fakat Spykman'e göre dünya egemenliğinin anahtarı Mackinder'in iddia ettiği gibi Heartland'de değil, Rimland'dedir. Bu durumda Spykman, Mackinder'in Heartland Teorisi'nin yerine Rimland Teorisi'ni koyar ve şöyle der: *"Rimland'i kontrol eden Avrasya'da egemen olur, Avrasya'da egemen olan dünyanın kaderini belirler."*[47]

Öte yandan Spykman, göçebe halkların tarihteki rolünün Mackinder tarafından fazlaca abartıldığı görüşündedir. Bilim adamına göre iç kenar kuşak Mackinder'in iddia ettiği gibi kara göçebelerinin baskısı sonucunda değil, kıyı şeridinin olumlu uyarı mesajı sayesinde şekillenmiş ve gelişmiştir. Bu suretle Spykman jeopolitikte Rimland Teorisi'nin kurucusu olarak tanınmıştır.

Spykman daha sonraki dönemlerde Atlantizm adlı jeopolitik kuramın esas ideologlarından biri olarak da tanınmıştır. Bilim adamı, eserlerinde dünyanın üç büyük güç merkezi olduğunu belirtmiştir:

- Kuzey Amerika'nın Atlantik Okyanusu kıyıları;
- Avrupa kıyıları;
- Avrasya'nın Uzakdoğu'su.

46 Spykman, N., *America's Strategy World Politics,* New York, 1942, p. 41 [Spykman, N., *Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi,* New York, 1942, s. 41].

47 Дугин, А. Г., *Основы геополитики. Геополитическое будущее России,* Москва, 2000, с. 62-63 [Dugin, A. G., *Jeopolitiğin Temelleri. Rusya'nın Jeopolitik Geleceği,* Moskova, 2000, s. 62-63].

Spykman gelecekte yeryüzünde Atlantik Bloku'nun *(ABD ve Avrupa ülkeleri birliği)* lider konumda bulunacağını öne sürmüştür. Öte yandan Spykman Hindistan'ın gelecekte dördüncü güç merkezine dönüşebileceğini belirtmiştir.

Jeopolitik literatürüne Merkezî Okyanus kavramını ilk kez sokan da Spykman'dir. Bilim adamına göre Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da Akdeniz'in Merkezî Okyanus konumunda bulunmasına karşılık, modern dünyada yeni bir jeopolitik gerçeklik olan *"Atlantik Kıtası"*, yani Batı Avrupa ve ABD bu konumdadır.

Spykman Avrupa'yı dünya egemenliği projesinde ABD'nin ekonomik, askerî ve entelektüel ilavesi olarak değerlendirmiştir. Bilim adamına göre ABD güç kazandıkça Avrupa kıtasının jeopolitik süreçlerdeki rolü ve Avrupa devletlerinin politik egemenliği azalacaktır. Kıtanın hâkimiyeti Atlantik mekânının tüm liderlerinin bir araya geldiği özel bir kuruma geçecek ve bu kurumda en önemli role ABD sahip olacaktır.

Öte yandan Spykman küresel anlamda Anakonda Stratejisi'nin kaçınılmazlığını ilk kez olarak iddia etmiş ve bu stratejinin Avro-Atlantik merkezin gücüyle Afrika-Asya, Arap ülkeleri, Hindistan ve Çin'in kıyı bölgeleri üzerinde uygulanabileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.

Spykman uluslararası ilişkilerde güç kullanılmasından yanadır. Spykman'a göre güç, küresel jeopolitikte kuralların ve düzenin mütemmim cüzüdür. Uluslararası hiyerarşide dış politikanın devletin durumunun ve konumunun iyileştirilmesine, en azından güç dengelerinin korunmasına hizmet etmesi gerekmektedir. Bilim adamı devletin gücünün, başarılı savaşlar yapabilme yeteneğine bağlı olduğunu söyler.

III. BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN ÖNEMLİ KATILIMCILARININ SAVAŞ DÖNEMİ JEOPOLİTİK KURAM VE HEDEFLERİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında tüm jeopolitik merkezleri, dünyanın en önemli teorisyen ve stratejistleri bloklar arası çatışmaya ve çatışan ülkelerin millî stratejik çıkar ve hedeflerinin belirlenmesi çalışmalarına katıldı.

Buna rağmen İkinci Dünya Savaşı döneminin en önemli teorik ve pratik meseleleri ve jeostratejik planları, çatışan ülkelerin yöneticileri, yani Almanya'da Adolf Hitler, ABD'de Franklin Roosevelt, SSCB'de Josef Stalin, İngiltere'de Winston Churchill, Fransa'da General Henri Philippe Pétain ve General Charles de Gaulle, Japonya'da Konoe Fumimaro ve Hideki Tōjō, İtalya'da Benito Mussolini tarafından hazırlanmıştır. Adları anılan kişiler tarih, siyaset, coğrafya ve jeostrateji alanlarında yeterli düzeyde bilgi ve belirli dünya görüşü sahibi olmanın ötesinde, hem de birer büyük stratejisttiler. Savaş döneminde bu kişilerin etrafında zamanın en önemli strateji uzmanlarının, teori ve uygulama alanında öncü isimlerin toplanmış olduğu da kuşkusuzdur. Gerçekte dünyayı yöneten ülke liderleri bu anlamda dönemin en önemli jeostrateji zekâ, düşünce ve birikimlerinin toplamını ortaya koymaktaydılar.

3.1. Almanya'nın Jeopolitiği

Adolf Hitler (1889-1945) döneminin büyük bir devlet adamı ve Üçüncü Reich'in lideriydi. Hitler 19. Yy. sonu ve 20 Yy.ın ilk yarısındaki tüm Alman jeopolitikçilerin teorilerini genellemek suretiyle Almanya'yı dünya devletine dönüştürecek yeni bir jeostrateji *(Faşizm Doktrini)* geliştirmiştir.

Hitler'in ve hasımlarının uyguladıkları dış politikanın sonucunda insanlık İkinci Dünya Savaşı felaketine sürüklenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'na da katılmış olan Hitler 1919 yılında Nasyonal-Sosyalist Parti'nin kurulması ve iktidar mücadelesi çalışmalarının başında bulunmuştur.

Çağdaşları Hitler'in özel bir zekâya ve jeopolitik düşünce yeteneğine sahip bulunmadığını yazmışlardır. Hitler, Alman jeopolitikçi K. Haushofer'in Yaşam Alanı Teorisi'ni ülkesinin resmî stratejisi olarak kabul etmiş ve iktidarda olduğu süre içinde bu teoriyi gerçeğe dönüştürmek için çalışmıştır.

Yaşam Alanı Teorisi'ni gerçekleştirmek amacıyla Hitler öncelikle tüm Yahudilerin mahvedilmesi, İngiltere'nin kontrolündeki Avrupa-Afrika sömürgelerinin ele geçirilmesi, daha sonra tüm doğu topraklarının *(Avrasya'nın)* ilhakıyla bir dünya imparatorluğunun kurulması için çalışmıştır. Hitler'in jeopolitik stratejisinin Haushofer'in teorisinden biricik farkı, dünyaya hâkim olmak uğrunda verilen mücadelede müttefik olarak Japonya'yla Rusya'yı *(SSCB'yi)* değil, Japonya'yla İtalya'yı seçmiş olmasıydı. Araştırmacılar Rusya'nın taleplerinin *(toprak ve sömürge taleplerinin)* daha büyük olduğunu ve Hitler'in bu talepleri kabul edememesini bu durumun nedeni olarak göstermektedirler. Öte yandan Rusya'nın kontrolündeki bazı topraklarda, özellikle Merkezî Asya, Balkanlar ve Kafkasya'da Almanya'nın da gözü vardı ve Hitler genel olarak Slavları pek sevmemekteydi.

Diğer diktatörler *(Stalin, Mao Zedong vb.)* gibi Hitler de tarihte özel bir iz bırakmıştır. Hitler'in Nasyonal-Sosyalist görüşleri ve gerçekleştirmeye çalıştığı jeopolitik strateji hem Alman halkına, hem de tüm insanlığa büyük felaketler getirmiştir.

Hitler'in Nazist jeostratejisinin temelinde Almanya için geniş yaşam alanlarının elde edilmesi ve yayılmacılık bulunuyordu. Hitler'in Avrasya'yı *(Heartland'i)* ele geçirmek ve Almanya'nın jeopolitik açıdan çok önemli olan bu altbölge üzerinde tam anlamda egemenliğini temin etmek, Kuzey Afrika'yı işgal ederek Alman endüstrisi için hammadde kaynağına dönüştürmek, dünyanın en önemli kara noktalarında Almanya'nın askerî üslerini kurmakla rakiplerin sömürgelerini kontrol etmek gibi jeopolitik planlarının gerçekleşmesi o dönemde ciddi boyutta bir uluslararası çatışma olmadan mümkün değildi.

Politik müttefikleri Japonya ve İtalya'yla beraber ve SSCB'yle anlaşma ortamında Hitler en önemli gücünü Büyük Britanya ile Fransa'ya ve bu ülkelerin kontrolündeki sömürgelere yönlendirmeyi düşünüyordu. Döneminin tüm jeopolitik ve jeostratejik teorilerine iyi aşina olan Hitler, Almanya'nın İtalya, Japonya ve Rusya'nın çıkarları arasında bir uyum sağlamak suretiyle tüm dünyaya egemen olabileceğine inanmaktaydı.

Hitler Japonya'nın uzunca bir süre Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu'da toprak talepleriyle meşgul edilebileceğini, İtalya'nın ise Almanya'yla beraber yaşam alanını genişletme sürecine katılacağını hesaplıyordu. SSCB'ye gelince, 1939 yılında bu ülkeyle on yıl süreli saldırmazlık antlaşması yapınca, Hitler Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la beraber SSCB'nin dikkatini Doğu'ya, yani Japonya'ya çekmek için çalışmaya başlamıştır.

Hitler, *"dünya sahnesinde yeri olmayan"* İngiltere'yi yenilgiye uğrattıktan sonra, Almanya'nın karasal dünya hâkimiyeti yolunda hiçbir ciddi engel kalmayacağına inanmaktaydı. Hitler, SSCB'yi kışın donmayan Hint Okyanusu'na inmesine izin vermek ve Avrasya'nın güneyindeki Basra Körfezi'ni kullanmakla Akdeniz'e ve Umman Denizi'ne çıkışını temin etmek, Türkiye'yi ise Büyük Britanya'yla ilişkilerini kesmek suretiyle kendi etki alanı içinde tutabileceğine ümit ediyordu. Daha sonra Büyük Britanya'ya ait diğer sömürgeleri ele geçirmekle Heartland'in Yeni Jeopolitik Eksen'ini oluşturmayı düşünüyordu. Yeni Jeopolitik Eksen Teorisi, yani Berlin-Roma-Moskova-Tokyo hattının oluşturulması görüşü Hitler'in jeopolitik stratejisinin Haushofer'in stratejisinden en büyük farkı ve yeniliğiydi.

Hitler Karadeniz boğazlarına ilişkin Tuna Sözleşmesi'nin *(1854 yılında Tuna Komisyonu'nun İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının ortak kullanımını öngören belgesi)* masaya yatırılmasını, Boğazların SSCB'ye açılmasını ve buna ilişkin yeni bir sözleşme hazırlanmasını sağlamayı da jeostratejik programına almış bulunuyordu. Hitler'e göre bu operasyona Almanya'yla beraber Türkiye, SSCB ve İtalya'nın da katılması gerekiyordu. Çin, Hitler'in sömürge planları içinde değildi, çünkü Hitler, dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin'e yönelik herhangi bir stratejinin gelecekte iflasa mahkûm olacağına inanıyordu. Bu nedenle Hitler, Çin'le ilgilenmeyi bütünüyle Japonya'ya havale etmiş bulunuyordu.

Hitler'in stratejisinde ABD, gelecekte gerçekleşmesi muhtemel Kara ve Deniz Güçleri çatışması çerçevesinde değerlendiriliyor ve bu Anglosakson ülkenin *"hesabının görülmesi"* daha sonraki döneme erteleniyordu. Hitler ABD'nin 1980'lere kadar dünyaya meydan okuyacak güce sahip olmayacağını öngörüyordu. Almanya'nın başı çekeceği Kara Avrupa'sının 1980'lerden itibaren ABD'yle mücadeleye girişeceğini ve Stalin'le beraber *(SSCB'yle anlaşmak suretiyle)* ABD'ye ne Avrupa'da, ne de Avrasya'da şans tanımayacağını düşünüyordu.

Anlaşılacağı üzere, dünya egemenliği planlarında Hitler SSCB'yi hem rakip, hem de müttefik olarak görüyordu. SSCB'yle çatışarak her şeyi kaybetmek tehlikesini göze alacağına, birtakım tavizler vermek suretiyle SSCB'yle işbirliği yapmanın daha doğru olacağını düşünen Hitler Sovyetler Birliği'ni memnun etmek amacıyla 1939 yılında

Baltık ülkelerinin ve Finlandiya'nın, 1940 yılında ise Balkanlar'ın bu ülkenin kontrolüne girmesine izin verdi.

SSCB ile İttifak Devletleri *(Almanya, Japonya, İtalya)* arasında Dörtlü Antlaşma da Rus tarihçilerin iddia ettikleri gibi Stalin'in girişimiyle değil, daha fazla Hitler'in jeostratejik planları doğrultusunda hazırlanmış bulunuyordu. Bu belge Avrasya'da ve Afrika'da etki alanlarının paylaşılmasını öngörüyordu; gizli protokol ise gelecekte ABD'ye karşı yürütülecek meridyenler arası mücadelenin ilkelerini kapsıyordu. Bunların dışında belgede Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sağlayan boğazlara ilişkin yeni bir sözleşmenin imzalanması, SSCB'nin askerî ve ticari gemilerini Boğazlardan serbest bir şekilde geçirme hakkı kazanması, Hint Okyanusu bölgesinde yeni sömürgeler elde edilmesi gibi planlara da değiniliyordu. İttifak Devletleri, SSCB'nin Boğazlarda güvenliğini temin edecek askerî üs kiralama hakkına ve Güney Kafkasya'yla Basra Körfezi bölgesinde yayılmacılık haklarına sahip olmasını da kabul ediyorlardı.

Tüm bunlar Hitler'in geleceğe yönelik stratejik planlarına asla uymamaktaydı. Hitler Avrasya'nın karasal bölgesini, yani Heartland'i kimseyle paylaşmak niyetinde değildi. Bu yüzden SSCB ile İttifak Devletleri arasında geleceğe yönelik müttefiklik olanakları görüşülürken, Almanya'nın stratejistleri bir yandan da SSCB'ye karşı Barbarossa Planı'nı hazırlamak hakkında Hitler'den gizli emir almış bulunuyorlardı. Bu plana göre Almanya'nın İngiltere'yi mağlup etmeden önce hızlı bir harekâtla SSCB'yi mağlup etmesi ve Volga Nehri'nden Arhangelsk'e kadar tüm bölgeyi kontrolü altına alması gerekiyordu.

Hitler'in jeopolitik planlarından biri de Avrupa ve mağlup edilmiş SSCB'nin Avrasya'daki toprakları üzerinde Avrupa Entegrasyonu adını verdiği stratejik doktrinini gerçekleştirmekti. Hitler ve Hitler'in ekonomi stratejistleri Avrupa'nın tamamına ve Avrasya'ya sahip olduktan sonra Avrupa Entegrasyonu Doktrini'ni gerçekleştirmekle ve merkezi Berlin'de olacak Avrupa Ekonomik Birliği, Avrupa Ticari Birliği, Avrupa Merkez Bankası gibi kurumları kurmakla tüm Heartland'i yönetmeyi planlıyorlardı.

Hitler elde edilecek yeni bölgelerde modern ulaşım ve iletişim hatlarının, askerî, ticari üslerin, hammadde ve işgücü üslerinin oluşturulmasına ve bunların tamamının bir merkezden yönetilmesine büyük önem veriyordu. Hitler'e göre Hollanda'nın Rotterdam kentinin Avrupa'nın merkezî deniz yük limanı, Ren-Main-Tuna Kanalı'nın Avrupa'nın iç su yolu olması gerekiyordu. Heartland'in geniş topraklarını ve büyük kentlerini birleştirecek olan stratejik açıdan önemli, hızlı ve modern otoyolların, deniz ve demiryollarının ekonomik ilişkileri pekiştireceği ve Avrupa'nın iç sınırlarını ortadan kaldıracağı öngörülüyordu.

Söz konusu jeoekonomik doktrin, bölgelerin yönetim biçimlerini ve yöntemlerini de kesin bir şekilde belirlemiş bulunuyordu. Bu bölgelerden bazıları endüstriyel üretim için hammadde kaynağı olarak, bazıları da gıda ve işgücü kaynağı olarak ayrılmıştı. Bazı diğer ülkeler, örneğin Çekoslovakya bağımsızlığını tam olarak kaybedecek, SSCB (*Rusya*) ise Ural'dan Doğu'ya, yani Sibirya'ya uzanan bölgede daha küçük bir ülke olarak varlığını sürdürecekti. Diğer bölgelerin eyalet, vilayet vb. statülerle doğrudan Almanya'ya katılması planlanıyordu.

Hitler'in Avrupa'nın ve SSCB'nin yeni baştan yapılandırılmasına ilişkin planı gerçek anlamda devasa ve akıl almaz bir jeoekonomik, jeostratejik ve jeopolitik bir plandı. Aslında Avrupa Birliği'nin bugünkü entegrasyonuyla Hitler'in *"Avrupa Entegrasyonu"* planı arasındaki en önemli farklar bugünkü entegrasyonun Birlik üyelerinin serbest iradesine dayanmasında, üyelerin sahip olduğu haklarda ve Avrupa Birliği'nin yönetiminde görülmektedir.

3.2. Japonya'nın Jeopolitiği

İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler'in faşist koalisyonunun ana müttefiki konumundaki ülke Japonya'dır. 1868 yılından itibaren ekonomisini ciddi boyutta modernleştiren, Avrupalı ve Amerikalı işadamları için kapılarını açık ilan eden Japonya, *"Aydınlanmış Yönetimin Dönemi"* denen Meiji döneminde Güneydoğu Asya'nın en büyük ekonomik ve askerî-endüstriyel güce sahip olan ülkesine dönüşerek bölgesinde kendi jeopolitik konumunu genişletmeye başladı.

Japon emperyalizminin ve büyük kapitalist şirketlerin artan gereksinimlerini karşılamak için yeni hammadde kaynaklarının ve sömürgelerin ele geçirilmesi gerekiyordu ve bu istikametteki çalışmaları Uzak Doğu, Güneydoğu Asya ve Güney Denizleri bölgesinde Japonya'yı kısa sürede hem sömürgeci ABD ve İngilizlerle, hem de yerel devletler ve halklarla karşı karşıya getirdi.

Emperyalist devletlerin Güneydoğu Asya'nın paylaşılması amacıyla 1894-1904 yıllarında ortaklaşa gerçekleştirdikleri askerî operasyonlar sonucunda imzalanan antlaşmaların kendi aleyhindeki sonuçlarını ortadan kaldırmak ve bölgede kaybettiği konumunu tekrar elde ederek çıkarlarını savunmak için Japonya uzun süreden beridir çalışmaktaydı. Araştırmacılar Japonya'nın bu yöndeki çalışmalarını Asyacılık adı altında inceleyerek Japonya'nın iki ana jeostratejik hedefinden biri olarak değerlendirmektedirler. Japonya'nın ikinci ana jeopolitik doktrini ise Çin'in, SSCB'nin ve bazı Batılı devletlerin Güneydoğu Asya'da ve bu arada Uzak Doğu'daki sömürgelerini ele geçirerek bölgenin biricik hâkimi konumuna gelmekten ibaretti.

Japon jeostrateji Almanya'ya bağımlı ve Almanya'dan bağımsız olmak üzere iki ayrı kanattan ibaretti. Bunlardan bağımsız olan stratejik kanadın temelini Kyoto Jeopolitik Okulu oluşturuyordu. Japon Jeopolitiğinin Manifestosu eserinin de yazarı olan Kamakini'nin yönetimi altında hazırlanan Kyoto Jeopolitik Teorisi Kyoto İmparatorluk Üniversitesi'nde hazırlanmış bulunuyordu ve Birinci Dünya Savaşı'na değin Japonya'nın en temel jeostratejik teorilerinden biri olarak kabul edilmekteydi.

Feodal Japonya'yı 1603-1870 yılları arasında yönetmiş olan Şogun sülalesi Tokugawa'nın son şogunu Yashinobu istifa ederek yönetimi imparatora devretti. İmparator Meiji 20. Yy.ın birinci yarısında Japonya ekonomisinin modernleştirilmesi sürecini tamamladı. Tokugawa'nın ulusal kalkınma konusundaki görüşlerini de göz önünde bulunduran ve başta Kamakini olmakla bu kalkınma için jeostratejik hareket planı hazırlayan Kyoto okulunun ideologları Japonya'nın kısa sürede bölgenin ve tüm dünyanın lider ülkelerinden birine dönüşmesi ve Asya'da egemen konuma gelmesi doktrinini gerçekleştirmeye başlarlar. Japonya, Güneydoğu Asya'da ve dünyada yeni jeopolitik iddialarla ortaya çıkmaya başladı.

Kyoto, jeopolitik teorisinin ana hedefleri Japonya'nın birliğini temin etmekten, Güneydoğu Asya'nın tamamında Japon halkının ulusal üstünlüğünü sağlamaktan *(Alman şovenizminin Japon versiyonu)* ve Güneydoğu Asya Japon İmparatorluğu'nu kurmaktan ibaretti. Kyotocular Güneydoğu Asya'da Batılılaşmanın etkisini azaltmak, Japonlaşmayı arttırmak ve bu sayede bölgede egemen konuma gelmek düşüncesindeydiler.

Japonya'nın ikinci önemli jeopolitik teorisi Almanlara bağlı bulunan teoridir. Bağımsız bir Japon jeopolitiği olarak değerlendirilen birinci teoriden farklı olarak bu ikinci teori, Almanların etkisi altında şekillenmiş ve resmî jeostrateji kuramına dönüşmüştür.

Almanya etkisindeki jeopolitiğin yandaşları, İsveçli bilim adamı Kjellén'in Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet kitabındaki görüşlerden ve Alman jeopolitikçi Haushofer'in teorilerinden hareketle Japonya'nın Yaşam Alanının Planlanması jeopolitik doktrinini öne sürmüşlerdir. Bu doktrinle 1920-1940 yılları arasında hatta Japonya'nın resmî politikasını belirlemek için çaba sarf etmişlerdir.

Yaşam Alanının Planlanması doktrinine göre Japonya başülke ve sömürgeler olmakla iki kısmından oluşacaktı. Başülke Japonya topraklarını kapsarken, sömürgelerin Mançurya'dan, Kore'den ve Formoza Adaları'ndan oluşması düşünülüyordu.

Almanya etkisindeki jeopolitiğin kurucuları 1940'lı yıllarda tesis edilen Japon Coğrafya Derneği'nin ve Total Savaşlar Enstitüsü'nün çalışanlarından oluşuyordu. Araştırmacılar Japonya'nın resmî jeostratejisini belirleyenlerin de, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın Almanya'nın yanında yer almasını sağlayanların da söz konusu jeopolitik okulunu temsil eden bilim adamları, teorisyenler ve devlet adamları olduğu görüşündedirler.

Japon jeopolitiğinde iki hâkim görüş vardı: Panasyacılık ve Japon Avrasyacılığı. Birinci görüşün yandaşları savaştan sonra Güneydoğu Asya Japon Devleti'nin kurulması, ikinci görüşün yandaşları ise Avrasya'nın tamamı üzerinde Japon egemenliğinin tesis edilmesi için çalışmaktaydı.

Panasyacılık düşüncesi Japon Nasyonal-Sosyalizminin lideri Ikki Kita'nın (1883-1937) 1923 yılında yayımlanan kitabında *(Kita, Hitler'in Mein Kampf'ının Japon versiyonunu yazmıştır.)* anlatılmıştır. Kita kitabında Japonya'nın yeniden yapılandırılmasına ve gelecek kalkınmasına ilişkin jeostratejik planını izah eder ve kamunun dikkatine sunar. Bu kitap, savaş yıllarında Japon Nazistlerin *"kutsal kitabı"* olmuştur.[48]

Kita'nın jeopolitik planına göre öncelikle Almanya'da olduğu gibi Japonya'da da nasyonal-sosyalist idare tesis edilecek, daha sonra Japonya Almanya'yla beraber yeryüzünün yeniden paylaşılması için mücadeleye katılacaktı. Bu mücadelede Japonya'nın misyonu *"Güneydoğu Asya halklarını emperyalistlerden kurtarmaktan"* ve yeryüzünün *"adil paylaşımına"* katılarak Avrasya Japon İmparatorluğu'nu kurmaktan ibaretti.

Savaş doktrinini hazırlarken Kita, 1920'lerde Japon hükümetine başkanlık yapmış olan General Tanaka Giichi'nin görüşlerinden yararlanmıştır. Giichi döneminde Japonya'nın resmî jeopolitik stratejisinin temeli ülkenin yaşam alanının genişletilmesi ve Asya'nın kıtasal alanlarının işgal edilmesi gibi hedeflerden oluşturuyordu. Giichi'nin iktidarı döneminde 1927 yılında Almanya'yla gizli Tanaka Memorandumu imzalanmış bulunuyordu. Japonya bu antlaşmayla Amerika'nın kıtada etkisini azaltmayı, Amerika'nın sömürgelerini kendi kontrolüne almayı ve diğer gizli askerî hedeflere ulaşmayı amaçlıyordu.

1940 yılında Japonya'nın yeni başbakanı olan Konoe Fumimaro, ülkesinin Güneydoğu Asya'nın egemen gücü rolünü üstlenmeye hazır bulunduğunu ilan eder. Aynı yılın sonbaharında Japon ordusu ABD'nin Hawaii Adaları'ndaki askerî üslerini bom-

48 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 188 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 188].

balar, Pasifik Okyanusu'ndaki askerî gemilerini batırır. 1942 yılında Japonya tarihinin en aşırılıkçı başbakanı olarak kabul edilen General Hideki Tōjō iktidara gelir ve yeni jeopolitik programını açıklar. Bu programda Japonya'nın Güneydoğu Asya'da Büyük Britanya, ABD ve SSCB'nin tüm etki alanlarına müdahalesi, bu ülkelerin askerî üslerini yıkması ve söz konusu bölgelerin Japonya'ya ilhakı öngörülüyordu. 1942-1943 yıllarında General Hideki Tōjō Çin'in bir bölümünü, Güney Çin Denizi kıyısındaki ülkeleri ve bölgeleri işgal ederek büyük bir coğrafyada kendi rejimini kurar.

Japonya'nın ikinci önemli jeopolitik teorisi olan Avrasyacılık daha ziyade İngiliz-Amerikan jeopolitiğine bir alternatif oluşturma amacını gütmekteydi. Bu jeopolitik teorisinin kurucusu Japon politikacı Konoe Fumimaro'dur (1891-1945). Konoe Fumimaro Japonya'nın iç politikasının yeniden yapılandırılması, tüm siyasal partilerin kapatılması, siyasi idarenin İmparatorluk Birliği'nin elinde toplanması gerektiğine inanmıştır. Bununla, gerçekte Hitler'in "Tek Millet, Tek Führer, Tek Parti" sloganından hareketle Japon Nasyonal-Sosyalist hükümetinin kurulması öngörülmüştür.

Japon Avrasyacılar öte yandan Büyük Güneydoğu Asya Etki Dairesi'ni oluşturarak bu dairenin kapsayacağı alanda merkezî yönetim sistemi kurmayı düşünüyorlardı.

Avrasyacılar; ABD ve Büyük Britanya'nın o dönemde ve gelecekte dünya egemenliğine sahip olmasını engellemek için deniz ve kara ülkelerinin yeni stratejik blokunu oluşturmayı da hedeflemekteydiler.

Konoe Fumimaro üç dönem Japonya'nın başbakanı görevini yürütmüş ve bu süre zarfında jeopolitik düşüncelerini gerçekleştirmek için ısrarla çalışmıştır. Japonya'nın 1940 yılında Almanya ve İtalya'yla imzaladığı üçlü antlaşmayı da ülkesi adına Konoe Fumimaro imzalamıştır.

Araştırmacılar, Konoe Fumimaro'nun savaştan önce bölgedeki Japon-Amerikan ilişkilerini düzene sokmak ve çatışmaya son vermek için ABD Başkanı Roosevelt'le anlaşmaya çalıştığını ve bunu başaramayınca yüzünü bütünüyle Almanya'ya döndüğünü belirtirler.[49]

Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında uyguladığı jeopolitiğin analizi; bu jeopolitiğin klasik Alman jeopolitikçisi Haushofer'in Berlin-Roma-Tokyo jeostratejik çizgisinin etkisi altında şekillendiğini ve Çin'in Güneydoğu Asya'da tamamen köşeye sıkıştırılmasıyla Japonya'nın egemenliğinin sağlanmasını, Pasifik

49 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 79-80 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 79-80].

Okyanusu etrafındaki İngiliz-Amerikan ve Uzakdoğu'daki SSCB egemenliğine son verilmesini hedeflediğini ortaya koymaktadır. Japonya ne istediğini ve savaştan ne beklediğini çok iyi biliyordu ve bu durum Japonya'nın jeopolitiğine yansımış bulunuyordu.

3.3. SSCB'nin Jeopolitiği

İkinci Dünya Savaşı döneminin ve savaştan sonraki on yılın en büyük jeostrateji dehalarından biri Josef Stalin'dir (1879-1953). 1922 yılından ölümüne kadar Komünist Partisi'ni ve 1941 yılından itibaren hem de Sovyetler Birliği'ni yöneten Stalin ülkesinin tamamında çok etkili bir diktatörlük rejimi kurmayı başarmıştır.

Stalin; irade sahibi, çalışkan ve geniş bir jeopolitik düşünceye sahip, önemli bir politikacı ve devlet adamıdır. Rus asıllı olmadığı halde Rus devletçiliğine gerçek anlamda bağlı biri olarak hayatını, Rus devletçiliği temelinde kurulan SSCB'nin bekçiliğine adamış ve olanca gücünü bu devletin güçlenmesine ve genişlemesine harcamıştır.

Stalin'in temel jeopolitik görüşü yeryüzünün tamamında proleter diktatörlüğüne dayalı sosyalist devletleri kurmaktan, bu devletleri tek bir sistem içinde bir araya getirmekten ve SSCB'yi söz konusu sistemin ideolojik ve politik merkezine dönüştürmekten ibaretti.

Eski Rusya İmparatorluğu'nun tamamında, yani Avrasya'da sosyalist rejimin hâkim olmasında, SSCB'nin kurulmasında, bu ülkenin Doğu ve Batı yönünde genişlemesinde, kapitalist ülkelerin 1918-1933 yıllarında SSCB'ye karşı uyguladıkları tecrit politikasının iflasında ve bu ülkenin tüm dünyada kabul görmesinde Stalin oldukça önemli ve belirleyici bir role sahip bulunmuştur.

SSCB'nin ve müttefiklerinin İkinci Dünya Savaşı'ndan zaferle ayrılmaları, savaşın ardından Doğu Avrupa ülkelerinde sosyalist rejimin tesisi ve bu ülkelerin Batı'ya karşı ortak jeopolitik ve askerî blok oluşturmaları da Stalin'in eseridir. Stalin'in, dönemin Amerikan ve İngiliz devlet başkanlarının adları "*Jeopolitikte Yalta-Potsdam dönemini başlatan kişiler"* olarak tarihe geçmiştir.

Stalin, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan sınıfsal ve ideolojik kamplaşmayı teşvik ve organize eden isimlerin de başında gelmektedir. Birbiriyle çatışan iki askerî ve siyasi bloktan *(NATO ve Varşova Paktı)* birinin, 50 yıldan daha uzun bir süreden beridir insanlığı tehdit altında bırakan nükleer yarışın ve Soğuk Savaş'ın bir kanadının öncüsü de Stalin ve Stalin'in yönettiği SSCB idi.

SSCB ve SSCB'nin Stalin döneminde oluşturulan müttefikler bloku sınıfsal çatışmaya dayalı olarak insanlığı yaklaşık 50 yıl boyunca tehdit altında bıraktıktan sonra, 1991 yılında Soğuk Savaş'ı yenilgiyle tamamlayarak tarih sahnesinden çekilmiştir.

3.4. Büyük Britanya'nın Jeopolitiği

İkinci Dünya Savaşı döneminde Büyük Britanya'nın politikasını belirleyen kişi döneminin ve 20. Yy.ın tamamının en ileri entelektüel düzeye ve parlak jeopolitik dehasına sahip en büyük politikacılarından biri olarak kabul edilen Winston Churchill'dir (1874-1965). Yaklaşık 10 yıl süreyle İngiltere'nin başbakanı olan Churchill Britanya tarihinin ve hayatta olduğu sürede tüm dünyanın en etkili politikacılarından biriydi.

Gazeteci, tank ve uçak tasarımcısı, politikacı, devlet başkanı ve Batı Avrupa entegrasyonunun kurucularından biri olarak Churchill ilgilendiği ve çalıştığı tüm alanlarda hep ileri düzeyde başarıya ulaşmıştır.

Tüm yaşamını Britanya'nın kalkınmasına adayan Churchill, ülkesinin dünyada öncü konuma gelmesi, ekonomik, siyasal, askerî, sosyal, kültürel vb. alanlarda gelişmesi için çalışmış ve bu çalışmalarında her zaman başarılı olmuştur.

Daima ileri görüşlü kişileri kendi etrafında toplayan Churchill, döneminin en önemli ve uzak görüşlü jeopolitikçilerinden ve jeostratejistlerinden de biridir.

Hitler karşıtı koalisyonun pekiştirilmesi ve SSCB'yle müttefiklik ilişkisinin verimliliği için büyük çabalar harcayan bir devlet adamı ve politikacı olarak Churchill, savaşın ardından Avrupa'da ve dünyada nüfuz alanları uğruna yapılan mücadelenin de mühim teorisyenleri arasındadır.

SSCB'nin Batı Avrupa'dan olabildiğince uzak tutulması, sosyalizmin dünya üzerinde yaygınlaşmasının önlenmesi, ABD'yle İngiltere arasında stratejik ortaklığın kurulması ve bu iki ülkenin tüm dünyadaki etkisinin arttırılması Churchill'in jeopolitik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Öte yandan Churchill, SSCB ve müttefiklerine karşı yürütülen Soğuk Savaş'ın da önemli isimlerinden biridir. Barışın atom silahı sayesinde korunması, yani nükleer teknolojinin caydırıcı unsur olarak kullanılması doktrini de, Avrupa Birliği (Avrupa Birleşik Devletleri) düşüncesi de Churchill'in eseridir.

Büyük bir politikacı ve devlet adamı olan, özgün jeopolitik görüşlere sahip bulunan Churchill, çağdaşları tarafından Eski Çağ'ın efsanevi kahramanları Sezar ve Cicero'ya benzetilmiştir.

Churchill'in dört ciltten oluşan Dünya Krizi (1923-1929), altı ciltten oluşan İkinci Dünya Savaşı (1938-1945) adlı eserleri ve diğer pek çok kitabı 20. Yy. jeopolitik düşüncesinin eşsiz kaynakları arasında yer almaktadır.

3.5. ABD'nin Jeopolitiği

Savaş döneminin önemli isimlerinden biri de ileri görüşlü ve iddialı devlet adamı, derin jeostratejik düşüncelere sahip askerî stratejist olarak kabul edilen ABD Başkanı Franklin Roosevelt'tir (1882-1945).

Gerçek anlamda çok büyük bir devlet adamı olan Roosevelt ABD tarihinde dört kez başkanlık koltuğuna oturan tek kişidir.

Harvard Üniversitesi mezunu olan Roosevelt, ABD Başkanı olduğu dönemde derin entelektüel birikime ve geniş düşünceye sahip strateji uzmanlarını kendi etrafında toplayarak ülkesini dünyanın bir numaralı devleti konuma getirmiş, ABD'nin Avrupa'yla stratejik ortaklığını ve kıta üzerinde sürekli nüfuzunu temin etmiştir.

Roosevelt'in Yeni Düzen adıyla geniş alanları kapsayan reformları ABD'de devlet-ekonomi ilişkisinin ileri bir biçimini ortaya çıkardı ve Amerika'yı kısa sürede dünyanın en gelişmiş ülkesine dönüştürdü. Öte yandan Roosevelt klasik Amerikan jeopolitikçilerinin *"uzak durmakla güvende olmak"* stratejisinden vazgeçerek özgür rekabet ortamında[50] dünyayı askerî açıdan kontrol altında bulundurma taktiğini benimsemiş ve uygulamıştır. Roosevelt 28. Başkan Thomas Woodrow Wilson'un Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde öne sürdüğü liberal dış politika önerisini tekrar gündeme getirmiş ve ülkesinin 1930'lu yıllardan sonraki resmî diplomasisi yapmıştır.

Wilson'un liberal dış politika görüşünün takipçilerinden biri de Amerikalı bilim adamı ve döneminin önemli bir jeopolitikçisi olan Isaiah Bowman'dır (1878-1950).[51]

---

50 Liberal ilişkiler teorisi ABD Başkanı Wilson tarafından önerilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı insanlığın küresel ölçekli son savaşı zanneden Wilson, "dünyanın demokrasi için kurtarılmasının" öneminden bahsetmiş ve uluslararası ilişkilerde liberal değerlere dair jeopolitik teorisini ortaya koymuştur. 1919 Paris Barış Konferansı'nda öne sürdüğü ünlü On Dört Madde önerisinde Wilson devletler arası ilişkilerin yeni liberal modelini savunmuştur. Bu maddeler açık diplomasi, serbest gemicilik, genel silahsızlanma, ticari kısıtlamaların ortadan kaldırılması, sömürge çatışmalarının barışçı yollardan sonlandırılması, Belçika devletinin tesisi, yabancı ülke ordularının Sovyet Rusya topraklarından çekilmesi, Milletler Cemiyeti'nin kurulması, milletlere "kendi kaderini belirleme hakkının verilmesi" ve diğer liberal önerileri kapsıyordu.

51 Bowman 1917-1950 yıllarında ABD Dış İlişkiler Konseyi'nin Başkanı olduğu dönemde hem Başkan Wilson'un ünlü On Dört Madde önerisinin fikir babası, hem de dönemin tüm Başkanlarının en önemli danışmanı konumunda bulunmuştur.

Yeni Dünya (1921) adlı kitabında Bowman, Wilson İlkelerinden *(On Dört Madde'den)* hareketle liberal dış politika doktrinini şekillendirmiş ve insanlık tarihinde sömürge politikasına son vermenin, liberal ilişkiler tesis etmenin, serbest ticarete ve ekonomik rekabete başlamanın zamanının geldiğini ilan etmiştir. Bowman, ABD'nin kendini okyanus aracılığıyla dünyadan tecrit etmeye son vermesi, Avrupa ve dünyaya açılması, Avrupa, Asya, Pasifik ve Atlantik kıyısı ülkeleriyle çok yönlü ticari ve ekonomik ilişkilere girmesi ve diğer liberal çalışmalar yapması gerektiğini söylemiştir.

Roosevelt, Wilson'un ve Bowman'ın liberal dış politika görüşlerini kabul ederek uygulamaya çalışmıştır. 1933 yılında SSCB'nin tanınması ve bu ülkeyle diplomatik ilişkiler kurulması da bu dış politika anlayışının bir sonucu ve Roosevelt'in eseridir.

Roosevelt'in jeopolitik kuramının *(doktrininin)* temelini ABD'nin askerî deniz gücünü arttırarak dünya okyanuslarına çıkması, diğer kara ve deniz devletlerinin yanı başında askerî, ticari ve diğer üsler kurması ve bu bölgelerdeki etkisini çoğaltması düşüncesi oluşturmuştur.

Ülkesinin güvenliği için askerî-coğrafi ve jeostratejik yerleşim özelliklerini göz önünde bulunduran Roosevelt, ABD'nin güvenliğini değil *(dört bir yandan denizler ve okyanuslarla çevrili olduğundan söz konusu dönemde ABD'ye herhangi bir saldırı düzenlenmesi olanaksız görülüyordu),* çeşitli bölgelerde askerî deniz üslerinin kurulmasını, dünyanın önemli noktalarında askerî güç bulundurulmasını ve bu gücün arttırılması sayesinde Amerika'nın nüfuzunun da arttırılmasını düşünmekteydi.

Roosevelt, Monroe Doktrini'nden hareketle[52] Kuzey Amerika'yla Güney Amerika'nın birleştirilmesini, Latin Amerika ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurulmasını ve Batı yarım küre üzerinde ABD'nin etkisinin arttırılmasını ülkesinin öncelikli jeopolitik hedefleri olarak belirlemiştir.

SSCB'yi tanıması, SSCB ile beraber Hitler karşıtı koalisyona katılması ve Yalta Konferansı'nda Doğu Avrupa'yı SSCB'ye bırakması, rakiplerinin Roosevelt'e saldırırken öne sürdükleri argümanlar olmakla beraber, Batı Avrupa'da ABD etkisinin arttırılmasına *(Lend-Lease Programı çerçevesinde*) büyük ölçüde katkıda bulunması Roosevelt'in ününü pekiştirmiştir. Roosevelt zamanında başlatılan ve daha sonraki başkanlar döneminde sürdürülen Atlantizm jeopolitik teorisi ABD'yi dünyanın en

52 Monroe Doktrini 2 Aralık 1823 tarihinde ABD Başkanı Monroe'nin Kongre'ye müracaatında ortaya konmuştur. Bu doktrin yeryüzünün meridyenlere göre Avrupa ile ABD arasında iki nüfuz alanına bölünerek yönetilmesini öngörmekteydi. Monroe Doktrini ABD'nin Avrupalıların nüfuz alanında onların işlerine karışmamasını, Avrupalıların da Batı yarım kürenin işlerine karışmasına izin verilmemesini öğütlüyordu.

güçlü devletine dönüştürmekle kalmadı, tüm kapitalist dünyanın çıkarlarının savunucusu konumuna da getirdi.

Roosevelt 1933-1945 yılları arasında ABD'nin yeni jeopolitik çizgisini belirlemiş ve uygulamıştır. Bu çizgi bir anlamda Bowman'ın liberal dış politika önerisinin kabul edilerek Amerika'nın izolasyondan çıkarılması, Avrupa ve dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi anlamına gelirdi. Diğer yandan modern teknolojik gelişmeler döneminde yalnızca Mahan'in önerdiği gibi deniz gücü sayesinde tüm dünyada hâkim konuma gelmenin mümkünsüzlüğünü anlayan Roosevelt askerî havacılığın oluşturulması için ciddi adımlar atmıştır.

ABD'nin söz konusu dönemdeki jeopolitiğinin belirlenmesinde Roosevelt, teoride ve pratikte Bowman dışında R. Strausz-Hupé, V. Stefanson, O. Lattimore, D. Wiles ve diğerlerinin hizmetlerinden de faydalanmıştır.

Yeni jeopolitik çizgisini belirlerken Roosevelt 1930-1940'lı yıllarda ünlü ABD'li stratejist, Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Müdürü N. Spykman'in Rimland teorisinden de yararlanmıştır. Spykman'in özellikle 1942 yılında yazdığı Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi ve 1944 yılında yayımlanan Dünya Coğrafyası adlı eserleri savaş döneminde ve savaştan sonra hem Roosevelt'in, hem de 1945 yılında başkanlık koltuğuna oturan Truman'ın çalışmalarının teorik altyapısını oluşturmuştur.

Roosevelt, Almanya'nın yenilgisinin ardından ABD ile SSCB arasında ortaya çıkacak olan çatışmayı da önceden görebilmiştir. Bu nedenle savaştan sonra Almanya ve Japonya'nın askerî gücünün korunmasını, bunların olası SSCB-Çin ittifakına karşı kullanılmasını, gelecekte Avrupa'da ABD'nin etkisi altında merkezî bir idarenin oluşturulmasını ve diğer hususları da jeostratejik çalışma programının önemli maddeleri olarak belirlemiştir.

IV. BÖLÜM

20. Yy.ın İKİNCİ YARISINDA VE GÜNÜMÜZDE BATILI DEVLETLERİN JEOPOLİTİĞİ

4.1. Karasal Avrupa Jeopolitiği: Özellikleri ve Ana Teorileri

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından geçen on yılda dünyanın jeopolitik okulları büyük ölçüde İngiliz-Amerikan ve SSCB jeopolitik teorilerinin etkisi altında bulunmaktaydı. Klasik Avrupa Jeopolitik Okulu ise hemen hemen tamamen iflas etmiş bulunuyordu. Zira Karl Haushofer'in savaş yıllarında Nazi rejimiyle işbirliği yapması ve Hitler'in ideologuna dönüşmesi yalnızca Almanya'nın değil, Avrupa'nın tamamının jeopolitik okullarının nüfuzuna ciddi bir darbeydi.

Öte yandan Karasal Avrupa Jeopolitik Okulu'nun önemli isimleri olan Alman, İtalyan ve Fransız bilim adamları savaş sırasında karşı kamplarda yer alarak birbirinin rakibine dönüşmüş ve birbiriyle mücadele içine girmişti. İsveç ve Belçika'nın bilim adamları ise belirli ölçüde tarafsızlıklarını koruyabilmek amacıyla çalışmalarını askıya almışlardı. Dolayısıyla savaş yıllarında ağır bir darbe alarak neredeyse iflas eden Karasal Avrupa Jeopolitiği'ne eski nüfuzunu geri kazandırmak için Avrupalı jeopolitikçiler onlarca yıl boyunca ciddi bir şekilde çalışmak zorunda kalmışlardır.

Jeopolitik araştırmaları 1950'lerden itibaren bazı Avrupa ülkelerinde tekrar yapılmaya başlamıştır. Özellikle Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika gibi ülkelerde eski ve yeni Karasalcılık ve Atlantizm teorilerinden daha farklı görüşler barındıran eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir süre sonra da Fransa ve Batı Almanya'da yeni jeopolitik hedefler dile getirilmeye başlandı, özellikle *"Ortak Avrupa"* düşüncesini kamuoyuna aşılamaya yönelik yeni karasalcı jeopolitik merkezleri ve akımları doğdu.

1950'lerde Belçika ile Batı Almanya'da ve *"karasalcı"* General Charles de Gaulle'ün cumhurbaşkanlığı yıllarında (1958-1969) Fransa'da jeopolitik araştırmaları yükselme dönemine girdi.

Charles de Gaulle, Amerikalı jeopolitikçilerin Atlantizm görüşünün ve ABD'nin Avrupa'da uyguladığı politikanın aleyhinde birtakım pratik adımlar attı. Fransa'yı Amerika'nın kontrolündeki NATO'dan çıkardı ve bütün yönleriyle ülkesinin stratejik savunmasını temin edecek yeni bir jeopolitik doktrinin hazırlanmasını istedi. SSCB'ye karşı tutumunu gözden geçiren Fransa, bu ülkeyle ilişkilerini iyileştirdi. Fransa'yla Almanya arasındaki işbirliği de arttırıldı. Gelecekte *"Atlas Okyanusu'ndan Ural'a tek Avrupa"* kurulmasına yönelik jeopolitik programına ilişkin söylentiler kamuoyu arasında yaygınlaştırılmaya çalışıldı.

Charles de Gaulle, Avrupa'yı gelecekte tam bir egemenliğe sahip stratejik karasal bölge olarak görüyor ve bu coğrafyadaki ülkelerin ortak bir blok içinde bir araya gelmesi gerektiğine inanıyordu. Charles de Gaulle'ün bu düşüncesi daha sonra jeopolitik literatürüne Avrupa Karasalcılığı adıyla bir jeopolitik teorisi olarak girmiştir. Aynı teoriden hareketle 1960'larda Fransa'yla Batı Almanya arasında politik, ekonomik ve mali alanlarda işbirliği yapılmıştır.[53]

1950-1960'lı yıllarda Avrupalı jeopolitikçiler ABD'nin jeopolitik projelerine daha sık katılmaya başlamışlardır. Savaş öncesinin jeopolitik okullarıyla bozulan ilişkiler onarılma yoluna girmiştir. Avrupalı bilim adamları jeopolitik görüşlerinde Anglosakson yaklaşımının çerçevesinden kurtulmaya başlamış ve kendilerini ABD'ye belli başlı jeopolitik kuramlarının asıl müellifleri olarak kabul ettirmişlerdir.

Karl Haushofer'in oğlu araştırmacı Albrecht Haushofer savaşın ardından babasının bilimsel çalışmalarını Nazi rejiminin gölgesinden kurtarmak, Avrupa jeopolitiğinin tarihi içinde babasının adını ve hizmetlerini unutturmamak için büyük çabalar harcamak zorunda kalmıştır. Albrecht Haushofer 1951 yılında yayınlanan Dünya Jeopolitiği ve Politik Coğrafya adlı eserinde babasının da yararlandığı Coğrafi Determinizm Teorisi'ni ciddi şekilde eleştirmiş ve yeni şartlarda bu teorinin bütünüyle hükümsüz kaldığını kanıtlamaya çalışmıştır.

A. Haushofer söz konusu eserinde ilk defa antropolojik jeopolitik yöntemini uygulamış ve klasik jeopolitikçilerin mekân teorisinin coğrafi ortam, insan faktörü ve dış politikadan oluşan yeni şemasını önermiştir. Bu, jeopolitikte bütünüyle yeni bir

53 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 131-132 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 131-132].

metodolojik yaklaşımdı ve jeopolitiğin bir bilim alanı olarak *"savaş doktrini"* damgasından kurtarılmasını hedefliyordu. A. Haushofer jeopolitiğe *"hümanist bilim"* imajı kazandırmak amacıyla antropolojik etkenlerden faydalanmak suretiyle jeopolitiğin insanlara hizmet eden bilim alanı olarak kabul edilmesi için çalışmıştır.

A. Haushofer'den sonra Kurt Vowinckel, Erich Obst, Adolf Grabowsky ve diğerleri de aynı tutumu sergileyerek hümanist karasal jeopolitiğin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Savaş öncesinde Avrupa karasalcılarının jeopolitiğin sınırlarını devletin mekân gereksinimi doğrultusunda zorunlu genişleme etkenleriyle ilişkilendirmelerine karşın, savaş sonrasında insan ve insanın gereksinimleri söz konusu etkenler sırasında öncelikli bir konuma gelmiş bulunuyordu. Anlaşılacağı üzere Alman jeopolitiğinde görülen bu yeni yönelim, klasik jeopolitik teorilerinden büyük ölçüde ayrılmaktaydı.

Jeopolitikte yeni yönelimin öncülerinden biri olan H. Fleig söz konusu dönemde Avrupa'ya Jeopolitik Miras Teorisi adlı yeni bir teori önermiştir. Fleig 1953 yılında yayınlanan *"Muzafferlerin Jeopolitik Mirası"* adlı makalesinde, insanoğlunun doğası gereği her zaman kendi etrafındaki boş toprakları sahiplenmek istediğini söylemektedir. Fleig, savaşta yenilen Almanya'nın Merkezî Avrupa'dan çekilmek zorunda kalmasının ardından bu bölgelerin Batı'nın muzaffer ülkeleri tarafından sahiplenildiği, Hitler'in ve militarist Japonya'nın kontrolü altındaki bölgelerin şimdi diğer Batı ülkelerinin kontrolüne geçtiği gerçeğini kendi görüşüne bir kanıt olarak zikreder. Nitekim SSCB önderliğinde sosyalist sistem de Avrupa'nın başka boşalan topraklarını ele geçirerek bu coğrafyada sosyalizm rejimini kurmuştur.[54]

Dolayısıyla, Karasal Avrupa Jeopolitiği İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kaybettiği nüfuzunu geri kazanmak için klasik jeopolitikçilerin sömürgeciliğe hizmet eden politikasından vazgeçerek insanı ve insanın gereksinimlerini, coğrafi etkenleri daha fazla önemsemeye başlamıştır.

20. Yy.ın 60'lı ve 70'li yıllarında bu okulun temsilcileri devletin kalkınması için şart olan zorunlu mekândan değil, insanın gereksinimlerinden, manevi gücünden, siyasal ve sosyal mücadelelerdeki çıkarlarından bahsetmeye başlamışlardır. Örneğin Alman bilim adamı R. Hichder, jeopolitiğin artık insan hak ve ihtiyaçlarını araştıran bir bilim alanı olma yoluna girdiğini belirtmiştir. Hichder'e göre Batı'da insan hak ve özgürlükleri jeopolitiğin temel söylemine ve öncelikli etkenine dönüşmeye başlamıştır.

---

54 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 101 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 101].

20. Yy.ın 70'li yıllarında Avrupa'da en yaygın jeopolitik düşünce Birleşik Avrupa düşüncesidir. Batı Avrupa'nın tamamında geniş bir yaygınlık kazanan bu görüş Amerikan Atlantizminin bir alternatifine ve Avrupa ülkelerinin resmî jeopolitik hedefine dönüşmekteydi. Söz konusu dönemde bu yönde birtakım pratik adımlar da atılmış bulunuyordu. Bu süreç Avrupa'da jeopolitik düşüncenin gelişmesi, yeniden yapılanması ve genişlemesi üzerinde olumlu bir etki yapmıştır.

1960-1970'li yıllarda Kara Avrupa'sı Jeopolitiğinde açıkça gözlemlenebilen bir teorik yönelim daha vardır. Bu yönelimin yandaşları K. Haushofer'in Zorunlu Yaşam Alanı Teorisi'ni yeni bir bölgeye, Afrika'ya uygulayarak geleceğin Birleşik Avrupa'sının arazi ve hammadde ihtiyaçlarını bu kıtadan karşılayabileceğini iddia etmişlerdir. Bu teorinin özü şundan ibaretti: Avrupa artık başkalarının topraklarını işgal etmeyecek, Afrika'nın zengin kaynaklara sahip fakat boş olan topraklarını iskân ederek, bu coğrafyanın ucuz iş gücünden ve doğal kaynaklarından faydalanacaktır. Bu görüşün takipçileri Avrupa'nın ekonomik entegrasyon ve hızlı kalkınma modeliyle Kuzey Afrika'da *"yeni zorunlu yaşam alanları"* kazanma görüşü arasında bir ilişki kurmak istemişlerdir.

Alman bilim adamlarından A. Chishki de *"Avrupa'nın Bir Numaralı Meselesi: Afrika"* adlı makalesinde, Birleşik Avrupa'nın gelecek kalkınmasını temin etmek için Afrika'ya yönelmesi gerektiğini yazar. Chishki şöyle der: *"Doğu toprakları artık Avrupa'ya kapanmıştır. Batı yönünde de yolun sonuna gelinmiştir. Dolayısıyla yalnızca Güney'e, Afrika'ya yönelme olanağı bulunuyor."*

Chishki'ye göre tropikal Afrika'yla birleşerek karasal sınırlarını bütünleyen Avrupa hem de kalkınmak için ihtiyaç duyduğu mekânı elde edecektir. Anlaşılacağı üzere bilim adamı Afrika'yı gelecekte jeopolitik çıkarların çatışacağı bir nokta olarak değerlendirmekte, Doğu'dan ve Batı'dan akın edecek işgal güçlerinin jeopolitik kampı konumunda görmekte ve Avrupalıları, bu kıtayı vakit kaybetmeden ele geçirmeye davet etmektedir.[55]

Anlaşılacağı üzere, Karasal Avrupa Jeopolitik Okulları 1960'larda çalışmalarına yeniden hız vermeye ve bağımsız araştırma merkezleri şeklinde gelişmeğe başlamışlardır.

20. Yy.ın 70'li yıllarında Avrupa'da İç Jeopolitik ya da Uygulamalı Jeopolitik adıyla yeni bir büyük akım doğdu. Bu akım birbirinden farklı metodolojiye ve uygulama yöntemine sahip birkaç okulu kendi bünyesinde toplamaktaydı. Fransız bilim adamı Yves Lacoste'un İç Jeopolitik Okulu bu akımın öncüsü rolündeydi.

55 A.g.e., s. 101-102.

Lacoste, jeopolitiğin, tarihî süreçlerin gelişimini tahmin etme özelliğini kabul etmez, kültürel-coğrafi düalizmden doğan ve temel evrensel düşünceye dayalı bir bilim alanı olduğunu inkâr eder. Lacoste jeopolitiğin küresel bir düşünce aracı olduğuna kuşku duyar, bu alanı sınırlı ve yerel analitik algı aracı olarak değerlendirir ve bu nedenle *"iç jeopolitik"* der.[56]

Anlaşılacağı üzere, İç Jeopolitik Akımı'nın yandaşları jeopolitiğin yalnızca küresel ölçekli jeostratejik meseleleri irdeleyen bir disiplin olarak tanıtılmasına karşı çıkmış, devletlerin iç meselelerinin incelenmesinde de bu disiplinden yararlanılabileceğini savunmuşlardır.

İç Jeopolitik Akımı yandaşları hatta jeopolitiğin kurucuları olan Ratzel, Kjellén, Mackinder, Mahan ve Haushofer'in Düalizm, Kara ile Deniz arasındaki sonsuz çatışma gibi kuramlarının yeni şartlarda hükümsüz kaldığına işaret etmiş ve uygulamalı bir disiplin olan jeopolitikten devletler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi, etnik çatışmaların ve demografik sorunların çözümlenmesi, siyasi seçimlerin analizi ve araştırılması gibi amaçlarla faydalanılabileceği düşüncesini kamuoyunun aklına sokmaya başlamışlardır.

İç Jeopolitik Akımı yandaşlarının bu görüşleri temelinde daha sonra Avrupa'da Uygarlıklar Jeopolitiği adı verilen liberal bir jeopolitik akımı da şekillenmiştir. ABD Başkanı Wilson'un bir zamanlar ortaya koymuş olduğu devletler arası liberal ilişkiler düşüncesi Avrupa liberalleri tarafından desteklenmeye başlanmıştır. Liberal ve adil dünya düşüncesini daha sonraki dönemlerde Fransız bilim adamları Blache, Demangeon, Lacoste, Fouchet de desteklemişlerdir.

Uluslararası ilişkilerde manevi değerlerin önemsenmesi, barışın korunması ve devletler arasındaki ilişkilerin eşitlik ilkesine göre düzenlenmesi, çatışma ve anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözüme kavuşturulması gibi düşünceler son zamanlarda Batılı ülkelerden bazılarında kurulmuş olan özel kurumlar *(enstitüler)* tarafından öne çıkarılmakta ve yaygınlaştırılmaktadır. Bilimsel literatürde irenoloji *(barış bilimi)* ve polemoloji *(savaş bilimi)* adıyla anılan alanlarla ilgilenenler Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü *(1959 yılında kurulmuştur)*, Stockholm Barış Enstitüsü, Viyana Uluslararası Barış Enstitüsü gibi kurumlar nezdinde liberal ve enternasyonalci görüşlerin analiziyle iştigal etmektedirler. ABD'de de S. Medlovich önderliğinde kurulan Dünya Düzeni Enstitüsü uluslararası politikaların liberalleştirilmesi ve enternasyonalleştirilmesi çalışmalarını yürütmektedir.

---

56 Нартов, Н. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 110-111 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 110-111].

Lacoste'un yaklaşımı, araştırmacılara göre, daha 20. Yy. başlarında Fransız bilim adamı André Siegfried tarafından öne sürülen Seçim Jeopolitiği Teorisi'ne benzemekteydi. Siegfried jeopolitiğin somut bir bölgede yaşayan insanların politik tercihlerini öğrenme aracı olarak kullanılmasını önermiştir. Bilim adamı, yeryüzünde coğrafi ve ekonomik bölgeler olduğu gibi, siyasi bölgelerin de var olduğunu söyler. Bu bölgelerin *"iklimini"* doğal şartlar değil, siyasi partilerin nüfuz alanları belirler. Jeopolitik araştırmaları sayesinde siyasi "*iklim*" de aynen coğrafi iklim gibi tetkik edilebilir. Siegfried, dünya kamuoyunun bölgesel (*yerel*) kamuoyuna kıyasla daha dayanıklı olduğunu da söyler.

Siegfried, kamuoyunun hızlı ya da yavaş değişmesinin "*rüzgârların hızına"* değil, politikacılar tarafından halkın maddi ve manevi çıkarlarının ne derecede karşılamasına ve seçmenin gereksinime bağlı olduğunu ifade eder. Çıkarların şekillenmesi ve seçmen kitlesinin gereksinimleri üzerinde pek çok faktörün ve bu arada kitle iletişim araçlarının da etkili olduğu ise kuşkusuzdur.

Lacoste, bu gerçeği kabul etmekle beraber, jeopolitik yaklaşımında bilişim toplumunun işlevselleştirilmesinin yeni kurallarını belirlemiştir. Lacoste, kamuoyu oluşturmada yalnızca aklın baskın olduğu rasyonel yaklaşımı önemsemez, insanları kalplerine ve duygularına hitap etmekle etkilemenin de çok önemli olduğunu vurgular. Lacoste'un ünlü sloganı şu şekildedir: *"Kalbinin sesini dinle!"* (*Daha doğru bir ifadeyle: "Kalp varsa, akla ne gerek var?"*) Lacoste, bu sloganın bulunmasında ve şekillenmesinde uzman imaj tasarımcılarının katkısı olduğunu belirtir. Bu tasarımcıların temel görevi politikacıların gerçek kimliğini değil, gerçeğe uzak "*imajını*" ortaya çıkarmaktır.

Lacoste'un yaklaşımında politikacıların yürüttükleri seçim kampanyalarında organizatör ve imaj tasarımcılarının önemli görevlerinden biri de rakibin kötü imajının oluşturulmasıdır. Lacoste, politikada rakiplere ilişkin olarak *"Ne kadar kötüyse, o kadar iyi."* ilkesinin uygulanmasını önerir.

Kamuoyunun yönlendirilmesinde kitle iletişim araçlarının, özellikle elektronik yayınların, radyo ve televizyonun büyük bir rolü vardır. Avrupa'nın modern uygulamalı jeopolitik akımlarında kitle iletişim araçlarının seçmenler üzerindeki etkisine dair birtakım yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri manevi, ekonomik, politik, etnik cepheleri olan ve "*medyatik imaj*" adıyla bilinen yaklaşımdır.

Bu yaklaşım, propagandası yapılacak kişiyi yapay bir şekilde karizmatik özellikler yüklenmiş olarak farklı cephelerden yansıtır ve jeopolitiğin temel ilke, kategori ve yöntemlerini kullanmakla seçmenin takdirinin kazanılmasını sağlar. Örneğin söz

konusu kişi herhangi bir bölgedeki konuşması sırasında o bölgenin özelliklerine ve bölge halkının tarihî, coğrafi, ekonomik ve etnik değerlerin etkisi altında şekillenen psikolojisine hitap eder. Bu durum seçmenle aday arasında bir yakınlaşma olmasını sağlar.

Avrupa'da Uygulamalı Jeopolitik ya da İç Jeopolitik yandaşları kitle iletişim araçlarını, elektronik seçim teknolojilerini ve küresel bilişim sistemine dönüşen interneti yalnızca seçim sürecinde herhangi bir adayın desteklenmesi amacıyla değil, devletlerin ve toplumların gelecekteki gelişim çizgilerinin ve halkların kaderinin belirlenmesi amacıyla da faydalanılabilecek önemli birer etken olarak değerlendirmektedirler.[57]

Günümüz Avrupa'sında yaygın İç Jeopolitik *(Uygulamalı Jeopolitik)*, Seçim Jeopolitiği gibi akımların klasik jeopolitiğin Deniz Gücü ve Karasal Güç teorileriyle de, zamanımızın Karasalcılık, Atlantizm, Mondializm gibi akımlarıyla da hiçbir ortak yönü bulunmamaktadır. İç Jeopolitik ve Seçim Jeopolitiği akımları bütünüyle yeni bir jeopolitik yaklaşımına dayanmaktadır ve uygulamalı özellik arz etmektedir.

1970'lerin Avrupa jeopolitiğinde ortaya çıkan akımlardan biri de Yeni Sağlar'dır. Bu akımın başındaki isimler Fransız bilim adamı Alain de Benoist ile Belçikalı jeopolitikçi Jean-François Thiriart'tı.

Benoist; klasik jeopolitiğin ulus devlet ve ulus devletin çıkarları gibi kategorilerinin artık yerini farklı ulusları ve etnik grupları ortak bir mekânda birleştiren *"Büyük Alan"* kategorisine bıraktığı kanısındadır. Benoist'ya göre devletler gelecekte çeşitli halkları, ulusları, etnik grupları kendi içinde barındıran *"Federal İmparatorluklara"* dönüşecektir. Benoist *"Tek Avrupa, yüz ulusal bayrak"* modelini gelecek dünya devletinin temel formülü olarak kabul etmiştir.[58]

Yeni Sağlar'ın en belirgin karakteristik özelliği İngiliz-Amerikan Atlantizmine açıkça muhalefet etmeleridir. Yeni Sağlar, Ortak Avrupa'da bölgesel birlikler formatında kurumların oluşturulmasını desteklemiş ve Amerikalı jeopolitikçilerin "*Megapolis Birlik"* formülüne karşı çıkmışlardır. Yeni Sağlar'a göre Ortak Avrupa'nın temellerini Almanya ve Fransa'dan oluşacak *"Merkezî Avrupa"* teşkil edecektir.

Yeni Sağlar'ın Atlantizm karşıtlığı Thiriart'ın *"Dublin'den Vladivostok'a Avrupa"* projesinde en bariz biçimiyle ortaya çıkmaktadır. Thiriart 20. Yy.ın en önemli küresel ölçekli projesi olan Büyük Avrupa'nın gerçekleştirilmesiyle ABD'nin dünya egemen-

57 A.g.e., s. 111-112.
58 A.g.e., s. 107-108.

liğinin önüne geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Avrupalılara Amerika'ya bağımlı olmaktan kurtulmanın özgün yöntemlerini öneren Thiriart, Rusların da mutlu olmak için Avrupa vatandaşı olmaları gerektiğini iddia etmiştir.

Yeni Sağlar'ın Milliyetçi-Bolşevik kanadının diğer temsilcileri Benoist ve Thiriart'tan daha ileri giderek ABD ile değil, Çin ve Hindistan'la beraber stratejik blok oluşturulması gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu düşüncenin yandaşları *"Avrupa'yla, hatta Doğu'yla beraber kurulacak bir blok Batı'yla kurulacak bir bloktan daha iyidir."* diyerek Amerika karşıtı faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Görüleceği üzere hem Benoist ve Thiriart'ın teorileri, hem de Milliyetçi Sağlar'ın sloganları K. Haushofer'in Berlin-Moskova-Tokyo karasal bloku düşüncesinin çağdaşlaştırılmış ve bir ölçüde hümanistleştirilmiş bir versiyonudur.

Haushofer'in jeopolitik görüşlerinin takipçilerinden ve Milliyetçi Bolşevikler'in yandaşlarından biri de Alman bilim adamı Jordis von Lohausen'dir. Lohausen'e göre bir devletin siyasi iktidarının uzun ömürlü ve sağlam olabilmesi için, devleti yöneten liderlerin evrensel düşünme yeteneğine sahip olmaları, jeopolitik dönem ve mekânları, yani binyılları ve kıtaları planlayabilmeleri gerekmektedir. Kıtasal Düşünmek, Cesurlar Gibi Karar Vermek adlı ünlü eserinde Lohausen, küresel ölçekli sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve coğrafi süreçlerin doğru anlaşılabilmesi için, bunların uzak gelecekte doğuracağı sonuçların iyi tahmin edilmesi gerektiğini yazar.

Lohausen, *"halkların binlerce yıllık tarihi içinde ve asırlar süren doğal ve kültürel aşamalar halinde ortaya çıkan temel ilke ve kategorilerin"* hiçbir şey ve hiç kimse tarafından değiştirilemeyeceğini söyler. Lohausen bu temel ilke ve kategoriler arasında öncelikle somut bir coğrafi bölgede yaşayan etnik grubu, bu etnik grubun dilini, doğal zenginliklerini, daha geniş anlamda ele alacak olursak coğrafi çevreyi zikreder. Lohausen, bir devletin gücünün, bulunduğu coğrafyaya bağlı olduğunu savunur.

Lohausen'e göre, Avrupa, geçici bir süreliğine Deniz Gücü'nün etkisi ve kontrolü altına girmiş olan karasal bölgedir. Avrupa'nın, kaderini değiştirmek için önemli adımlar atması gerekmektedir. Lohausen toprakları birkaç ülke tarafından paylaşılmış olan Prusya'nın birleştirilmesini önerir. Lohausen'e göre Prusya, Almanya'nın daha karasal ve "*Avrasyalaşmış*" bir parçasıdır.

Lohausen, Almanya'nın başkentinin Berlin değil, Königsberg olması durumunda Anglosakson uygarlığının deniz gücüne karşı Almanya'yla Rusya arasında işbirliği yapılmasının kaçınılmaz olacağını söyler. Lohausen ne Rusya'nın, ne de Almanya'nın

tek başına Anglosakson nüfuzuna karşı koyacak güce sahip olduğunu ifade eder. Zira bu ülkelerin arazi yapılanması jeopolitik anlamda tamamlanmış değildir. Bu nedenle sözü giden iki ülke daha elverişli jeopolitik ortama ve arazi yapılanmasına sahip olan ABD'yle baş edemez. Lohausen ABD'nin belirli bir süre SSCB karşısında üstünlüğe sahip olacağını ve SSCB'nin 1970-1980 yıllarında durumu dengeleyebileceğini tahmin etmekteydi. Lohausen bu dönemin, yani 20. Yy.ın 70-80'li yıllarının Kara Avrupa'sının yeni kalkınma dönemi, Avrasyalaşma dönemi olacağını öne sürmüştür.[59]

Günümüz Avrupa'sında Yeni Sağlar'ın görüşleri Avrupa'nın yeni milliyetçi Bolşevikleri olarak kabul edilen Avrupa Kurtuluş Cephesi tarafından savunulmaktadır. Bunlar Rus Avrasyacılardan A. Dugin'in teorilerinden faydalanmak suretiyle Thiriart'ın jeopolitik görüşlerini yeni ortamda sürdürmek için çalışmaktadırlar.

Son altmış senede, özellikle 1950-1990 yıllarında Avrupa'da İtalyan jeopolitik okullarının diğer ülkelerin jeopolitik okullarının epey gerisinde kaldığı görülür. Fakat bu dönemde İtalya'da da Thiriart'ın, Benoist'nın, Lohausen'in görüşlerinin takipçileri, Yeni Sağlar'ın ve Milliyetçiler'in yandaşları bulunmuştur. Bunların arasında en fazla dikkati çeken jeopolitik akımı Carlo Terracciano önderliğindeki akımdır. Terracciano, modern Avrupa karasalcılığının Avrasya'ya yönelmesi ve Rusya'yla, Doğu'yla, diğer Avrasya ülkeleriyle birlik içinde gelişmesi gerektiği kanısındadır.

Diğer Genç Avrupalı Sağlar gibi Terracciano da Avrupa Birliği'nin Avrasya coğrafyasıyla birleşmesi ve Vladivostok'tan Dublin'e kadar bir *"Avro-Sovyet İmparatorluğu"* kurulması gerektiğini savunmuştur. Fakat Terracciano'nun Fransız Sağlar'dan ve Avrupa'nın diğer jeopolitikçilerinden ayrıldığı noktalar da vardır. Terracciano, Avrupalıların Atlantizmle mücadelede İslam dünyasının olanaklarından geniş ölçüde yararlanması ve Amerikalılar aleyhinde çalışırken kendi çıkarlarını bu olanaklara uydurması gerektiği görüşündedir.

Terracciano, Avrupalıların İran, Irak, Suriye gibi Amerika karşıtı rejimleri desteklemesini, İslam köktendinciliği temelinde gelişen tüm hareketlerin ABD'ye karşı kullanılmasını önermiştir. Terracciano Avrupa, Rusya ve İslam dünyası arasında kurulacak bir birliğin Kara Avrupa'sının gelecekteki öncelikli jeopolitik hedefi olması ve Atlantizmin alt edilmesinde en önemli etken konumunda bulunması gerektiğini ifade etmiştir.

Soğuk Savaş döneminin iki büyük kampından birinin önderi olan ABD'nin böyle Amerika karşıtı jeopolitik teorilerinin Batı Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmasına izin

59 A.g.e., s. 108-109.

vermesi elbette ki mümkün değildi. Bu nedenle söz konusu teoriler *"marjinal teori"* damgası yiyerek kısıtlanmış, bunların yerine Avrupa'da Atlantizm desteklenmiş ve yaygınlaştırılmıştır. Avrupa'da, özellikle İtalya, Hollanda ve Fransa'da Yeni Sağlar'ın ve Milliyetçiler'in Amerika ve Atlantizm karşıtı teorilerinin alternatifi olarak 1970'lerde ortaya çıkan Atlantizm merkezleri, jeopolitik süreçlere ABD lehinde aktif bir şekilde iştirak etmişlerdir.

Yeni dönemde Avrupa'da desteklenerek geliştirilen Mondialist jeopolitiğin merkezleri de yine bu ülkelerde kurulmuştur. İtalyan bilim adamı K. Santaro önderliğinde Milano Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nde geliştirilen bu jeopolitik teorisi Amerikan-İngiliz Atlantizm teorisiyle hemen hemen aynıdır. Mondialistler Amerikalı jeopolitikçi F. Fukuyama'nın *"Tarihin Sonu"* adlı makalesinde ortaya konan görüşlerden hareketle ABD'nin egemen konumda olduğu, tek merkezden yönetilen dünya birliğini öne çıkaran Sınırsız Dünya Teorisi'ni desteklemektedirler. Modern dünyanın millî ve sosyal kargaşa ve anarşiyle dolu olduğunu, devletler arasında çatışmaların gitgide arttığını öne süren Santaro oldukça karamsar bir Mondialist senaryo üretmiştir:

- Yeryüzünün çatışmalı jeopolitik durumu ve uzun süren gerginlikler BM'nin ve diğer uluslararası kurumların etkisini kaybetmesine neden olacaktır;
- Doğu ülkelerinde milliyetçilik ve köktendincilik gitgide daha fazla güç kazanacak ve dünyanın jeopolitik dengesinin bozulmasına neden olacaktır;
- NATO güç kazandıkça Doğu'daki askerî bloklar iflas edecektir;
- Arazi paylaşımı kaynaklı yerel çatışma ve savaşların sayısı gitgide artacaktır;
- Tüm dünyada anarşi ortamı yaygınlaşacak ve yeryüzünün yönetilememesi tehlikesi büyüyecektir.

Santaro'ya göre tüm bunların önlenmesi yalnızca Dünya Hükümeti'nin kurulmasıyla mümkündür. Santaro Dünya Hükümeti görüşünü modern dünyanın temel jeopolitik görevi olarak öne sürmüştür.[60]

Günümüz Avrupa'sının Mondializm konusunda en ısrarlı jeopolitikçilerinden biri Fransız bilim adamı ve politikacı Jacques Attali'dir. Uzun bir süre Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand'ın danışmanı görevinde bulunan, daha sonra Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Başkanlığı yapan Attali son yirmi senede bu konuda onlarca kitap ve makale yayınlamış, Amerikalı jeopolitikçi Fukuyama'nın görüşlerine yakın bir teori ortaya koymuştur.

60 Нартов, Н. А., Нартов, В. А., *Геополитика,* Москва, 2007, с. 100-101 [Nartov, N. A., Nartov V. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2007, s. 100-101].

Diğer yandan Attali, Amerikalıların Avrupa'da *(Hollanda'da)* kurdukları Mondialist Bilderberg Kulübü'nün ve ABD'nin kurduğu Üçlü Komisyon'un Avrupa temsilcisi olarak çalışmıştır.

Attali'nin 1990 yılında yayınlanan Ufuk Çizgisi kitabında gelecek Mondialist dünyanın bir projesi önerilmiştir. Bu kitabıyla Attali, Atlantizmin iyimser versiyonunu ortaya koymuştur.

Gelecek dünyayı *"para asrı"* ve *"para düzeni"* olarak gören Attali, parayı toplumun hareketinin ve kalkınmasının temeli kabul eder. Attali'ye göre bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve küreselleşmenin hız kazanması dünyayı bütünleşmeye götürmektedir ve bu durum geçmişteki jeopolitik görüş ayrılıklarını geri plana itecektir.

Attali'ye göre para, modern çağda her türlü değerin evrensel ölçütü konumundadır. Tüm dünyada piyasa ilişkileri tam egemendir. Piyasa ilişkileri yalnızca finans kaynaklarının değil, bilişim teknolojilerinin de serbest hareketine dayanır, liberal demokratik görüşlerle desteklenir, jeopolitik düalizmi reddeder ve tek uluslu ortak bir dünyayı talep eder.

Attali'nin *"yeni dünyası"*nda jeoekonomik ilkelere dayalı ortak bir pazarın kurulması ve küreselleşme kaçınılmazdır. Bu dünyada coğrafi, etnik, manevi ve diğer ayırıcı etkenler değil, bütünleştirici ekonomik etken ön plandadır. Tüm devletler, tüm bölgeleriyle beraber dünya, dünyanın tüm borsa ve bilişim merkezleri, büyük endüstriye ve zengin doğal kaynaklara sahip olan ülkeler ve kentler üç merkezin etrafında dönmektedir.

Attali, gelecek dünyayı birleştirme şansına sahip olan bu üç jeopolitik merkezi şöyle sıralar:

Öncelikle, Amerika mekânı: Kuzey ve Güney Amerika'yı ortak mali ve ekonomik çatı atında birleştirecektir;

İkinci olarak, Avrupa mekânı: Avrupa'nın ekonomik birliği temelinde kurulacaktır;

Üçüncü olarak, Pasifik bölgesi: Tokyo, Tayvan ve Singapur'u tek bir merkezde birleştirecek ve etraf bölgeleri de kendi etrafında toplayacaktır.

Attali'ye göre, diğer bölgeler ve daha az gelişmiş ülkeler bu merkezlerin etrafında toplanacak ve bu suretle bir *"Ortak Dünya"* oluşacaktır.

Attali, gelecek dünya birliğinin siyasi sisteminin demokratik değerlere, ticari sisteminin serbest piyasa ilişkilerine, tüm diğer yaşam alanlarının ise sivil ve özgür yönetime dayanacağını söyler. Attali, bu üç değer sayesinde ulus devletlerin egemenliğinin gelecekte ortak insani değerlere dayalı dünya sistemine geçeceğini ve bu sistemde her şeyi paranın ve serbest ekonomik ilişkilerin belirleyeceğini savunur.

Modern Avrupa jeopolitiğinde, özellikle jeopolitik görüşlerin değişiminden sonraki dönemde çok sayıda yeni görüşe ve teoriye de rastlanabilir. Bunların arasında Alman ve Fransız bilim adamlarının önerdikleri birkaç teoriye göz atmak faydalı olacaktır:

Ekonomik Dünya Teorisi: Bu teori ünlü tarihçi ve Fransız tarih biliminin en önemli isimlerinden biri olan Fernand Braudel (1902-1985) tarafından ortaya konmuştur. Maddi Uygarlık: Ekonomi ve Kapitalizm, XV.-XVIII. Yüzyıllar (1967) adlı eserinde Braudel, insanlığın ekonomik gelişim sürecinin tüm ilke ve aşamalarını inceledikten sonra, yeryüzünde son beş-altı yüzyılda yaşanan ekonomik gelişmenin aşamalı bir şekilde *"otonom ekonomik bölgeler"* denebilecek birkaç bölge sayesinde olduğunu tespit eder. Teorisini, Akdeniz ekonomik bölgesi örneğinde açıklayan Braudel, söz konusu bölgelerin insanlığın büyük coğrafi bölgeler içinde bütünleşmesi, ekonomik birliklerin ortaya çıkması, etnik özelliklere dayalı olmayan insan topluluklarının doğması sürecinde önemli role sahip bulunduğunu ve bu rolünü günümüzde de sürdürdüğünü iddia eder.

Dördüncü Dünya Teorisi: Alman bilim adamı B. Nietschmann, Dördüncü Dünya Teorisi'ne dayanarak 1945-1993 yılları arasında tüm dünyada cereyan eden 122 yerel ve 97 uluslararası çatışmayı inceler; ulusal devlete sahip olmayan halklar ve etnik gruplar üzerinde özel bir araştırma yapar ve tüm bu araştırmaları sonucunda yeryüzünde cereyan eden çatışma ve savaşların temel nedeninin, büyük devletlerin küçük halklar üzerinde kurduğu baskı olduğu kanaatine varır.

Tüm yeryüzünü etno-kültürel gelişim düzeyine göre sınıflandıran Nietschmann, yaklaşık 5 bin farklı halkın kurmuş olduğu 200 devleti birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü dünya adlarıyla gruplara ayırır. Nietschmann modern devletlerin de pek çoğunun eski imparatorluklar gibi olduğunu, çok sayıda halkı ve etnik grubu kendi bünyesinde tuttuğunu söyler.

Nietschmann, bu küçük halkların, günün birinde kendi millî varlıklarını baskı altında tutan devletlerin *"mezarını kazacağını"* iddia eder.

Nietschmann büyük devletlerin, dünyanın etnik açıdan renkliliğini koruma görevini üstlenmeleri ve etnik kültürleri yaşatmaları önerisinde bulunur. Ulusal devleti olmayan etnik toplulukları *"dördüncü dünya"* adıyla değerlendiren Nietschmann'a göre yeryüzünde etnik, kültürel ve biyolojik çeşitliliğin korunması modern çağda insanlığın öncelikli görevlerinden biridir.

Tarihî Gelişim Teorisi: Bu teori bilimsel literatürde iki farklı biçimde sunulmaktadır. Bunlardan biri ortak dünya tarihî gelişim teorisidir ve ortak dünya kültürel birliğinin kurulması görüşünü kapsar. Bu teorinin yandaşları Avrupalı bilim adamları Johann Herder ve Karl Jaspers'tir.

Birinci teorinin tam tersi olan Tarihî Gelişim Teorisi ise İngiliz bilim adamları Oswald Spengler, Arnold Toynbee ve diğerleri tarafından önerilmiştir. Bilim adamları bu teoriyi Tarihî Uygarlık Tipleri Teorisi adıyla sunmuşlardır. Bu teorinin yandaşları klasik Rus jeopolitikçilerden N. Danilevski'nin etnik kültürel bireysellik görüşünü geliştirerek her kültürün kendine özgü etnosfere dayandığı düşüncesini öne çıkarmakta ve ortak dünya kültürü düşüncesinin gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu iddia etmektedirler.

Modernleşme Teorisi: Bu teori 1970'lerden sonra Avrupa'da ortaya çıkmış ve günümüzün Batılı jeopolitik teorileri arasında yaygınlık kazanmıştır. Modernleşme Teorisi yandaşları dünyanın geleneksel yaşam biçimlerinden Batılı değerlere dayalı modern yaşam biçimine geçilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Modernleşme Teorisi'nin temelinde Batı Avrupa'nın üç aydınlanmacı değeri olan rasyonellik, bireysellik ve maddilik ilkeleri vardır. Bu teoriye göre tüm insanların açık, liberal, demokratik ve piyasa ekonomisine dayalı devlet ve toplumlarda yaşaması, yasalar ve sosyopolitik davranış normları çerçevesinde, kendi akılları, düşünceleri ve çevreye ilişkin bilgileriyle hareket etmeleri gerekmektedir. Toplum kendi yaşamını her türlü otoriter yönetimden ve dış müdahaleden uzak olarak çoğunluğun iradesi doğrultusunda belirlemek zorundadır. Tüm sosyal kurumların ve devlet kurumlarının insana, insanoğlunun yaşamının iyileştirilmesine ve çalışmalarının verimliliğinin arttırılmasına hizmet etmesi gerekmektedir.

Modernleşme, devlet, toplum, halk, din ve birey ilişkilerinin en mükemmel biçimini geliştirmiş olan Batılı ülkelerin deneyimlerini ve Batılılaşma *(Vesternizasyon)* düşüncesini yaymaktadır. Bu teorinin özü *"Avrupalılar gibi düşünmek, yaşamak ve çalışmaktır"*.

Anlaşılacağı üzere Karasal Avrupa Jeopolitik Okulu savaştan sonraki dönemde ve günümüzde ağırlıklı olarak Alman, Fransız, İtalyan ve Belçikalı bilim adamları tarafından geliştirilmektedir. Bu bilim adamları, İngiliz-Amerikan Atlantik Okulu karşısında bir ölçüde bağımsızlıklarını koruyarak, Karasal Avrupa Jeopolitik Okulu'nun geleneklerini sürdürmektedirler. ABD Avrupa'da çok sayıda jeopolitik okulunu sürekli biçimde finanse etmekte, diğer karasalcı okulların alternatifi olarak geliştirmekte ve Kara Avrupa'sının jeopolitik okullarının bir araya gelerek işbirliği yapmasına engel olmaktadır. Buna rağmen Avrupa'da farklı jeopolitik teori ve yaklaşımlarının olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir.

Avrupa'nın Karasal Jeopolitik Okulu'nun gelişim yönü 20. Yy.da mekân jeopolitiğinden insan jeopolitiğine kaymış ve günümüz Avrupa'sında mevcut olan hümanist jeopolitik ortaya çıkmıştır. Günümüzde Avrupa jeopolitiği, mekândan, insanoğlunun ruhunun ve maneviyatının ihtiyaçları doğrultusunda ve davranış normları çerçevesinde yararlanmanın stratejisini geliştirmektedir. 21. Yy. başından itibaren Avrupa jeopolitiği birlik düşüncesini yaymakta, Avrupa Birliği'nin gitgide daha sıkı bir şekilde bütünleşmesi ve bu durumun tüm dünya için örnek teşkil etmesi gerektiğini savunmaktadır.

Diğer yandan Kara Avrupa'sı Jeopolitik Okulu'nun ideologları Avrupa'nın modern dünya politikasında ağırlığının arttırılması ve belirleyici etkene dönüşmesi için çalışmaktadırlar. Fransız J. Santer'in sözleriyle ifade edecek olursak, "*ekonomik açıdan büyük, fakat siyasi açıdan küçük"* Avrupa'nın tüm dünyada ciddi bir siyasi etkene dönüşmesi için çalışmaktadırlar. Örneğin eski Fransa Cumhurbaşkanı Chirac 2002 yılında AB toplantısında konuşurken, AB Komisyonu'nun ve AB'nin dünya ekonomisinde ve uluslararası ilişkilerde ağırlıklarını ve yetkilerini arttırarak önemli bir etken konumunda ortak hareket etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Chriac, Avrupa'yı tüm dünyada temsil edecek AB cumhurbaşkanı, AB başbakanı gibi görevlerin tesis edilmesini de önermiştir.[61]

Günümüzün Alman jeopolitikçileri ise Fransızlardan biraz farklı düşünmektedirler. Almanlar, Avrupa'nın politik açıdan ortak bir yönetimde bütünleşmesini, fakat bu arada iç politikada federatif yönetim unsurlarını muhafaza etmesini önermektedirler. Almanya'nın Dışişleri Bakanı J. Fischer de Avrupa'nın siyasi ve ekonomik entegrasyonunun pekiştirilebileceğini, fakat bunu yaparken yerel, ulusal meselelerde her ülkenin otonom yönetim kurumlarının muhafaza edilmesi gerektiğini savunmuştur.[62]

---

61 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 107 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 107].

62 Aynı yer.

Avrupa Birliği'nin modern entegrasyonunun temelini oluşturan şey Alman-Fransız barışıdır. Bu iki ülke Avrupa'da asıl tetikleyici güç konumundadır ve Avrupa'nın bütünleşmesi konusunda anlaşmak suretiyle tüm Avrupa ülkeleri için stratejik işbirliği örneği oluşturmuşlardır. Anlaşılacağı üzere 21. Yy.da AB dünyada bağımsız bir jeopolitik merkez rolünü yerine getirecektir.

ABD ve Avrupa'nın jeopolitik okulları arasındaki görüş ayrılıklarının nedenlerinden bir tanesi de gelecekte dünyanın yönetilmesi sorunudur. İkinci Dünya Savaşı'nı en az kayıpla atlatan ABD, savaştan ekonomik, askerî ve mali açılardan güçlü bir ülke olarak çıktı ve dünyanın önemli devletleri arasında öncelikli konuma geldi. Savaştan sonraki dönemde ABD'li jeopolitikçilerle diğer ülkelerin jeopolitikçileri arasında ciddi boyutta görüş ayrılıkları ortaya çıkmış bulunuyordu. Deniz Gücü'nün egemenliği düşüncesini yayan Atlantizmle Ortak Avrupa düşüncesini yayan Uygarlık Jeopolitiği yandaşları karşıt kamplarda yerlerini almışlardı.

Günümüzde Karasal Jeopolitik için karakteristik olan şey yeni jeopolitik görüş ve bu arada Avrupa entegrasyonu için yeni jeopolitik özdeşleme arayışlarıdır. Söz konusu arayışın ABD jeopolitiğinin ciddi kontrolü ve baskısı altında gerçekleşmesine karşın, Avrupa'nın stratejistleri ve bilim adamları son on yılda Amerika'nın uyguladığı politikaya ve attığı adımlara karşı hep daha fazla ve daha açık bir şekilde itiraz etmektedirler. Özellikle Fransa ve diğer AB ülkeleri Amerika'nın terörle mücadele adı altında gerçekleştirdiği dünya egemenliği politikasına her geçen gün daha fazla karşı çıkmaktadırlar.

4.2. İngiliz-Amerikan Atlantik Jeopolitiği: Özellikleri ve Ana Teorileri

20. Yy.ın ikinci yarısında dünyada jeopolitik teorileri ağırlıklı olarak İngiliz-Amerikan Okulu'nun etkisi altında ve jeopolitiğin kurucuları olarak kabul edilen Mackinder, Mahan, Spykman gibi isimlerin belirlediği yolda gelişmesini sürdürmüştür. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi, İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan Almanya'nın ve Hitler'in jeopolitik danışmanı olan Karl Haushofer'in yargılanmasının ve facialı bir şekilde hayatını kaybetmesinin ardından Alman Jeopolitik Okulu'nun temsilcileri Üçüncü Reich'le işbirliği yapmakta itham edilerek, muzaffer devletler ve bunların bilim çevreleri tarafından sıkı bir baskı altında tutulmuşlardır. Jeopolitikte Deniz Gücü çizgisi *(Anglosakson Okulu)* eskiden olduğu gibi gelişmesini sürdürerek ABD'nin resmî jeopolitik kuramına dönüşürken, Avrupa, özellikle Alman jeopolitiği *(Karasal Güç Okulu)* ciddi bir darbe almış ve gerçekte 1950'lerin sonlarına kadar etkisiz kalmıştır.

Jeopolitik ilişkilerin Potsdam dönemi ABD'nin gücünün ve ihtişamının tüm dünyada kabul görmesiyle başlamıştır. 1945 yılında ABD dünyanın en büyük askerî, ekonomik ve mali gücüne sahipti. Bu ülke 1945-1946 yıllarında tüm dünyanın GSYİH'sinin yüzde 50'sini üretmekteydi. Savaş döneminde savaşan ülkelere askerî gereç ve silah satışı yapan ABD yaklaşık olarak 23 bin ton altına da sahip bulunuyordu. ABD'li jeopolitikçiler doğal ve tarihî şartlar açısından ülkelerinin artık yalnızca Batı yarım kürede değil, tüm dünyada egemen olmayı en fazla hak eden ülke olduğunu söylüyor ve dünya çapında etkili olacak bir Amerikan Jeopolitik Okulu'nun kurulması gerektiğini vurguluyorlardı. 1942 yılında yayınladığı Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi adlı eserinde Spykman, bu düşünceyi ve bu düşünceyle ulaşılmak istenen hedefleri açıklamaya çalışmıştır.

Mackinder, 1943 yılında dünya modeli görüşünde önemli boyutta değişiklik yaparak Heartland'in sınırlarını Kuzey Atlantik'e kadar uzattı ve bu ikisini *"birleştirdi"*. Mackinder, İngiliz-Amerikan liderliğinde ve Karayip havzası ülkeleriyle işbirliği içinde bir jeopolitik modelini kanıtlamaya çalışmaktaydı.

ABD'li araştırmacı S. Huntington, 1945 yılında Uygarlığın İtici Güçleri adlı eserini yayınladı. 1944 ve daha sonra 1949 yıllarında ABD'de Dünya Pusulası ve Yeni Dünya Pusulası adlı jeopolitik çalışmaları yayınlandı. Bu çalışmalarda da gelecekte bir ABD-SSCB savaşının kaçınılmazlığından bahsedilmekteydi.

Söz konusu eserlerde *"Batı uygarlığının Avrasya halkları ve diğer kıtaların toplumları üzerinde doğal üstünlüğe sahip bulunduğu"*, *"saldırganlığın Rus, Alman, Yakın ve Orta Doğu halklarında genetik bir özellik olduğu", "bu halkların demokrasiyi kabullenme yeteneğinden mahrum oldukları"* gibi düşünceler açıkça savunuluyordu. Avrasya ülkelerinin doğal coğrafi konumunun bu ülkeleri işgal politikasına ittiği, SSCB'nin işgalci ruhunu Rusya İmparatorluğu'ndan aldığı iddia ediliyordu.

ABD'li jeopolitikçiler SSCB'ye *"zulüm imparatorluğu"* derken, tüm ülkeleri bu imparatorluğa karşı mücadelede işbirliğine ve güçlerini tek merkezde birleştirmeye davet ediyorlardı. ABD'lilere göre böyle bir merkez dünyanın herhangi bir noktasında cereyan eden süreçlere müdahale etme, olayları kontrolü altında tutma olanağına sahip bulunacak, bu *"denge ve istikrar"* politikasının başındaki devlet ise ABD olacaktı.

Dolayısıyla 20. Yy.ın ikinci yarısında jeopolitik teorileri İngiliz-Amerikan çıkarlarının temin edilmesi yönünde gelişmekteydi. Bu teorilerin geliştirildiği okul ve merkezler ABD'nin ciddi desteğini almaktaydı.

İngiliz-Amerikan jeopolitik okullarının temel özelliği çok iyimser ve etkin olmaları, açık bir pragmatizme ve gerçekçiliğe sahip bulunmalarıydı. Bu okullarda üretilen teoriler de stratejik hedeflerinin ve çalışma programlarının açıklığı, teoriyle pratiği harmanlama yeteneği, devletin stratejik çıkarlarıyla reel olanakları arasındaki uyumu iyi hesaplamaları ile dikkat çekmekteydiler. İngiltere ve Amerika'da bir disiplin hüviyeti kazandığı ilk dönemlerde jeopolitiğin ağırlıklı olarak uygulamalı bilim alanı şeklinde gelişmesi önemsenmiştir. Bu durum söz konusu jeopolitik okulunun kurucuları olan Mahan, Mackinder, Spykman, Kissinger, Brzezinski ve diğerlerinin hem teorisyen, hem de uygulayıcı olmalarının bir nedenidir. Bu isimler aktif politikanın içinde yer alan stratejistler olmaları itibariyle günlük jeopolitik süreçlerle ilgiliydiler, teorik ve pratik planlar yapmak zorunda kalıyorlardı. Yine bu nedenledir ki söz konusu isimlerin çalışmaları akademik araştırmadan daha ziyade jeostratejik doktrini andırıyordu.

İngiliz-Amerikan Jeopolitik Okulları'nın ayırıcı özelliklerinden bir tanesi de Atlantizm *(Deniz Gücü)* teorilerini savunması ve Karasal Jeopolitik Okulları'yla mücadele halinde bulunmasıydı.

Atlantizm teorileri daha sonra ABD'nin uluslararası politikasında resmî stratejiye dönüşmüştür. Bu stratejide olayların gelişimi iki yönde ele alınarak değerlendirilmiştir:

- Doğu'yla olası bir savaşta Batı'nın zafer kazanma şansı;
- Dünya Hükümeti'nin kurulması *(burada birbiriyle çatışan iki ideolojik kutup arasında uyum sağlanması ve kurulacak olan Dünya Hükümeti'nin yönetilmesine ilişkin meseleler gözden geçirilmiştir).*

Avrupalı stratejistlerle en büyük görüş ayrılığı, gelecekteki muhtemel gelişmelere ilişkin olarak yaşanmıştır. Dünya Hükümeti'nin yönetimi konusunda ABD ile Batı Avrupalı müttefiklerinin rolünün ve çıkarlarının tespiti meselesi ciddi tartışmalara neden olmuştur. ABD'li Atlantizm yanlıları ve Mondializm jeopolitikçileri *(SSCB'nin parçalanmasının ardından bunlara Yeni Dünya Düzeni teorisyenleri denmeye başlanmıştır)* ile Kara Avrupa'sı Jeopolitik Okulu'nun Karasalcı jeopolitikçileri *(bunlara Yeni Sağlar da denir)* ve Uygulamalı Jeopolitik yandaşları arasında ulusal çıkarların tespit ve temin edilmesi konusunda ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Jeopolitikte ve uluslararası ilişkilerde *"ulusal çıkar"* kavramını bir araştırma konusu olarak gündeme ilk getiren ABD'li teorisyen Hans Morgenthau'dur (1904-1980). Morgenthau siyasi realizm düşüncesinden hareketle uluslararası ilişkilere ulusal çıkar kavramını uygulamış ve pragmatizm düşüncesinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Morgenthau, ulusal çıkarın büyüklü küçüklü tüm devletlerin dış politikasının en yüce amacı olduğunu ve dış politika faaliyetlerinin temelini oluşturduğunu yazar.

Morgenthau, devletin ulusal çıkarlarını sürekli ve geçici olmak üzere ikiye ayırır.

- Sürekli *(temel)* ulusal çıkarlar: Devletin arazisinin, nüfusunun, kurumlarının, dış ticaretinin ve yatırımlarının, özel mülkiyetin dış tehlikelere karşı korunması; yabancı partnerlerle ilişki ve işbirliği içine girilmesi;
- Geçici (*tali*) ulusal çıkarlar: Devletin mevcudiyetini sürdürmesi açısından faydalı ve zararlı unsurların varlığının göz önünde bulundurulması; devletin hayati çıkarlarının ve güvenli ulusal kalkınmanın temini; yerel ve bölgesel çıkarların savunulması.

Ulusal çıkar kavramı üzerinde çalışan Morgenthau, bunun temin edilmesinin temelinde devletin gücünün yattığını söyler. Zira devletin gücü yoksa ulusal çıkarların temini söz konusu bile edilemez. Morgenthau, devletin gücünü yalnızca askerî güç olarak görmemiş, ülkenin coğrafi konumunu ve doğal kaynaklarını, ekonomik potansiyelini, askerî hazırlık ve gelişmesinin düzeyini, nüfusunu, halkın millî ruhunu ve millî tefekkürünü, devletin politikalarının halk tarafından desteklenme oranını, devletin diplomasisinin gücünü de göz önünde bulundurmuştur. Yeni dönemde İngiliz-Amerikan jeopolitiğinin ana çizgisinde gözlemlenen, ulusal çıkarların temin edilmesi temeline dayalı ana teoriler; Atlantizm, Mondializm, Yeni Dünya Düzeni ve diğerleridir.

Atlantizm Teorisi: ABD'de 20. Yy. ortalarından itibaren Spykman'in takipçileri tarafından geliştirilmiş ve yeni önerilerle zenginleştirilmiştir. Spykman'in görüşlerini analiz ederek geliştiren en önemli teorisyenlerden biri D. Meinig'dir.

Meinig, Avrasya Tarihinde Heartland ve Rimland adlı eserinde jeopolitik ölçütlerin yalnızca devletlerin ya da halkların Kara veya Deniz uygarlığına ait olmalarıyla değil, işlevsel kültürel yönelimleriyle de değerlendirilmesi gerektiğini yazar.

Meinig, Avrasya Rimland'inin tamamını işlevsel kültürel açıdan üç gruba ayırır:

- Birinci gruba Çin, Moğolistan, Vietnam, Bangladeş, Afganistan, Rusya, Doğu Avrupa, Baltık ülkeleri, Kuzey Kore girer. Meinig, bu bölgeleri Heartland'e *(Karasal Güç Bloku'na)* yönelimi olan bölgeler olarak değerlendirir.
- İkinci gruba Güney Kore, Myanmar, Hindistan, Irak, Suriye, Yugoslavya, daha doğru ifade etmek gerekirse jeopolitik açıdan tarafsız ülkeler girer.
- Üçüncü gruba Batı Avrupa, Yunanistan, Türkiye, İran, Pakistan ve Tayland girer.

ABD Jeopolitik Okulu'nun diğer temsilcileri gibi Meinig de Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Heartland'i SSCB ve Varşova Paktı Örgütü'ndeki müttefiklerinin arazisi olarak tanımlar ve buradan hareketle Heartland ile Rimland arasındaki çatışmayı Varşova Paktı Örgütü ile ABD önderliğindeki NATO arasındaki çatışma olarak niteler.[63]

Amerikalı jeopolitikçilerden W. Kirk Meinig'in işlevsel kültürel yaklaşımını geliştirerek, insanlık tarihinde en önemli rolü kıtanın iç bölgelerine kültürel uyarı mesajları gönderen kıyı uygarlıklarının oynadığını söyler. Kirk'e göre bu mesajların sıklığı birtakım şartlara bağlı olarak değişir.

Meinig gibi Kirk de insanlığın gelişimini deniz uygarlıklarının etkisine *(uyarı mesajlarına)* bağlamış ve bu olumlu uyarı mesajlarının asıl kaynağının ABD olduğunu iddia etmiştir.

Bilim adamı ve politikacı, ABD'nin eski dışişleri bakanlarından Henry Kissinger de Atlantizm Teorisi yandaşlarındandır. Kissinger, Atlantizm görüşünden hareketle ABD'nin tüm dünyanın güvenliği meselesinde özel bir rol üstlendiğini iddia eder.[64] Kissinger; paramparça sahil şeridi devletlerinin ve halklarının birleştirilmesi, bunların barış ortamında yaşayarak çalışması için gerekli şartların oluşturulması ve dış müdahalelerden korunması görevini ABD'nin jeopolitik stratejisine ilave etmek gerektiğini savunur. Kissinger'e göre bu görev SSCB ve Avrasya üzerinde tam bir kontrol sağlama çalışmalarında söz konusu devletlerin ve halkların ABD'nin yanında yer almasını sağlayacaktır. Kissinger, böyle bir davranışın bloklar arası çatışmada tarafsızlığını muhafaza eden, fakat Avrasya'ya yönelme ihtimali bulunan sahil şeridi bölgelerinin de ABD'yi desteklemesine yardımcı olacağı kanısındadır.

Kissinger, ABD'nin *"korkutma ve ödüllendirme"* yöntemiyle hareket etmesini önermiştir. Vietnam'a savaş ilan ederken, Çin'le işbirliği yapmayı öneren Kissinger, İran'da Muhammet Rıza Şah Pehlevi rejiminin, Ukrayna'da ve Baltık ülkelerinde milliyetçilerin desteklenmesini ister.

Kissinger'in jeopolitik görüşleri ABD ve Avrupa'da daha sonra *"hümanist jeopolitik"* adıyla tanınmıştır. ABD ve NATO'nun savaşın ardından kitle imha silahlarının yeni çeşitlerini geliştirmesi ve atom silahı yardımıyla savaştan caydırma politikasını

63 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 103 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 103].

64 Киссинджер, Г., *Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века,* Москва, 2002 [Kissinger, H., *Amerika'nın Bir Dış Politikaya İhtiyacı Var mıdır? 21. Yy.ın Diplomasisi Üzerine,* Moskova, 2002].

uygulaması da "barışçı ve hümanist" politika olarak sunulmuştur. ABD'nin ve NATO ülkelerinin nükleer silahları ve askerî üsleri *"kıyı şeridi ülkeleri birliğini"* dış müdahalelerden *(SSCB ve Çin'in müdahalesinden)* korumak amacını gütmekteydi. Bölgelerin jeopolitik ve coğrafi özelliklerini göz önünde bulunduran Kissinger gelecekte Avrasya ve SSCB üzerinde kontrol sağlamak için nükleer teknolojilerden ve askerî üstünlükten faydalanmak gerektiğini savunmuştur.

Yeni dönemde Atlantizm görüşlerinin savunucularından biri olan Saul Cohen, Bölgecilik adlı teorisinde tüm yeryüzünü jeopolitik ve jeostratejik tip olarak dört bölgeye ayırmıştır. Cohen birinci gruba ABD önderliğinde ticarete ve açık ekonomik ilişkilere yönelimli okyanus ülkelerini ve SSCB önderliğinde Avrasya'nın karasal devletlerinin bulunduğu bölgeyi dâhil eder.

Cohen, okyanus ülkelerini de dört jeopolitik bölgeye ayırır: İngiltere, ABD ve Karayip ülkeleri; Avrupa ve Mağrip ülkeleri; Güney Amerika ve Güney Afrika; Güneydoğu Asya adaları ve Okyanusya.

Cohen, Avrasya'yı da iki jeopolitik bölgeye ayırır: Heartland, yani SSCB ve Doğu Avrupa; Doğu Asya. Tüm bölgelerin jeopolitik, sosyoekonomik ve kültürel özelliklerini izah eden Cohen, bu bölgelere giren ülkelerin bir lider ülke etrafında birleşmelerinin nedenlerini de açıklığa kavuşturmaya çalışır.

Bölgesel lider olmaya aday beş jeostratejik merkezden bahseden Cohen, bunları *"birinci dereceden bölgesel liderler"* olarak tanımlar. Bunlar ABD, AB, SSCB, Çin ve Japonya'dır. Cohen *"ikinci dereceden bölgesel liderler"* olarak da birkaç jeopolitik merkezi zikreder. Bunlar Hindistan, Brezilya ve Nijerya'dır. Cohen, bu devletlerin de pek çok bölge ülkesini kendi liderlikleri altında toplayabilecekleri kanısındadır. Daha sonra Cohen, üçüncü, dördüncü ve beşinci dereceden bölgesel liderlerden ve bunların kendi komşuları üzerindeki etki gücünden bahseder.

Diğer ABD'li Atlantizm yandaşlarından, özellikle Kissinger'den farklı olarak Cohen, nükleer silahın savaştan caydırıcı unsur olarak kullanılmasını kabul etmez. Cohen, SSCB'nin sahip olduğu askerî potansiyel, nükleer başlıklı füzeler, okyanuslarda yüzen füze yüklü gemiler ve Karayipler bölgesindeki üsler var olduğu sürece, nükleer silahla savaştan caydırma politikasının başarı kazanmasının ve Rimland'in güvenliğinin sağlanmasının mümkün olamayacağını söyler.[65]

---

65 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 104-109 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 104-109].

1994 yılında yazdığı Yeni Dönemde Jeopolitik ve Eski Jeopolitiğin Geleceği adlı eserinde Cohen yeryüzündeki jeopolitik durumu, devletlerin nüfuz alanlarını ve diğer konuları geniş bir şekilde araştırmış ve Çokmerkezci Jeostratejik Güç Dengesi Teorisi'ni öne sürmüştür.

Cohen, tek kutuplu jeopolitik ilişkiler döneminden farklı olarak günümüzde hızlı gelişen ve değişken bölgesel ilişkilerin *(çokmerkezcilik ya da bölgecilik)* öne çıktığı kanaatindedir. Eski jeopolitiği zıtlaşma, çatışma ve savaşların bir parçası ve akıl hocası olarak niteleyen Cohen, yeni jeopolitiğin tüm dünyada devletler arasında işbirliği ve uluslararası barış aracına dönüşmesi, Yeni Dünya Düzeni'nin kurulmasına ve gelişmesine hizmet etmesi gerektiği kanısındadır. Cohen'e göre bunu başarabilmek için jeopolitiğin; modern çağın askerî ve politik çatışmalarını, sosyal süreçlerini ve çıkarlarını iyice araştırması, insanların uygarca bir arada yaşamasına yardımcı olması gerekmektedir.

Deniz ülkelerinin *(Rimland'in)* doğal üstünlüğüne dayalı ve bu ülkelerin jeostratejik çıkarlarını savunan bir teori olmakla beraber Atlantizm; stratejik ve askerî alanlarda bilimsel ve teknolojik devrim sayesinde ortaya çıkan yeniliklerin pratikte uygulanmasını da önermektedir. Atlantizm yandaşları yeni silah türlerinin ortaya çıkmasını, atom bombalarının, kıtalar arası balistik füzelerin ve seyir füzelerinin, stratejik bombardıman uçaklarının kullanılmasını *(bu uçaklar ilk kez Hiroşima ve Nagazaki kentlerinin bombalanmasında kullanılmıştır)* Deniz'in Kara karşısında üstünlüğü olarak nitelendirmişlerdir.

Fakat Atlantizm yandaşları diğer yandan, bilimsel ve teknolojik gelişmeler döneminde ve jeostratejik ölçütlerin değiştiği bir çağda dünyanın yeni jeopolitik doktrin ve yaklaşımlara gereksinim duyduğunu da itiraf etmişlerdir. Bu teorisyenlere göre klasik jeopolitiğin iki temel objesi olan Deniz Gücü ve Karasal Güç'e şimdi Hava Gücü'nün ve Uzay Gücü'nün de *(bilimsel literatürde bunlara ilişkin olarak Hava Hâkimiyet Teorisi ve Uzay Hâkimiyet Teorisi geliştirilmiştir)* eklenmesi gerekmektedir. Cephanelikler sırasına nükleer silahların, plazma ve lazer silahlarının eklendiği, uzay mekânının ve uydu olanaklarının jeostratejik amaçlarla kullanıldığı bir dönemde klasik jeopolitik doktrinleri artık hükümsüz kalmıştır.

İnsanlığın gelişim tarihi Atlantizm Teorisi'nin daha dinamik olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu teori, Deniz Gücü'nün tüm olanaklarından azami derecede yararlanmakla önemli sonuçlar elde etmiştir. Atlantizm Teorisi'nin saldırgan niteliğine karşın Karasal Güç Jeopolitiği pasif savunma konumunda bulunmuştur.

Neoatlantizm Teorisi: Soğuk Savaş'ta SSCB'nin yenilgiye uğramasından sonra, yani 1990'lı yıllardan itibaren İngiliz-Amerikan jeopolitik akımları birkaç farklı yönde gelişmeye başladı. Bu akımlardan biri S. Huntington'un öncülük ettiği Neoatlantizm Akımı'dır.

Henüz Harvard Üniversitesi'nde Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Başkanı olduğu sırada Huntington *"Medeniyetler Çatışması"* adlı makalesinde Neoatlantizm Doktrini'ni öne sürmüştür. Doktrinin ana fikri Kara ile Deniz'in, Batı ile Doğu'nun gelecek ilişkilerini belirleyecek temel ölçütün uygarlık farkı olacağı konusuydu.

Huntington Atlantizm yanlılarının Avrasyacılar üzerindeki zaferinin kesin bir zafer olmadığı ve Batı ile Doğu'nun eskiden olduğu gibi yine de uygarlık bakımından birbirine uzak olduğu kanısındaydı. Batı uygarlığının piyasa ilişkileri, liberal demokrasi, bireysellik, insan hakları gibi değerler üzerinde kurulmasına karşın Doğu uygarlığı gelenekçilik, ortaklık üzerinde kurulmuştur.

Batı uygarlığının günümüzdeki üstünlüğünün geçici olduğunu söyleyen Huntington, bu durumun Doğu'nun daha derinlerdeki kültürel katmanlarının açılarak ortaya çıkmasına yardım edeceğini ve dinî etkenlerin *(İslamiyet'in, Ortodoksluğun, Konfüçyüsçülük'ün ve Hinduizm'in)* toplumsal yaşam üzerindeki etkisini büyük ölçüde arttıracağını belirtir.

Medeniyetler Çatışması (1993) adlı eserinde Huntington daha önceki görüşlerini geliştirerek, 21. Yy.da çatışmaların öncelikli nedeninin ekonomi ya da ideoloji değil, uygarlık farkı olacağını iddia eder. Huntington'a göre *"medeniyetler çatışması"* dünya politikasının öncelikli etkenine, gelecekte çatışan kampların temas hattına ve uygarlıkları birbirinden ayıran çizgiye dönüşecektir.

Huntington, 21. Yy.ın genel manzarasını yedi-sekiz büyük uygarlığın çatışması ve bunlar arasında rekabetin artması şeklinde öngörmüştür. Bilim adamına göre Batı, Slav-Ortodoks, Konfüçyüsçülük (*Çin*), Japon, İslam, Budizm, Hinduizm, Latin Amerika ve hatta Afrika uygarlıkları daha açık bir şekilde kendilerini gösterecektir. Bu durum Batı ile Doğu arasında yeni bir çatışma için ortam hazırlayacaktır.[66]

Dolayısıyla Huntington'a göre, Atlantizm karşıtı tutum ve hareketlerin önlenmemesi, Batı karşıtı jeopolitik merkezlerin bir elde toplanamaması ve bunlar üzerinde etkili kontrol mekanizmalarının bulunamaması durumunda dünyada çatışmaların sürmesi kaçınılmazdır.

---

66 Хантингтон, С., *Столкновение цивилизаций,* Москва, 2005, с. 22-23 [Huntington, S., *Medeniyetler Çatışması,* Moskova, 2005, s. 22-23.].

Huntington'a göre, uygarlıklar arası çatışmaların önlenmesi için ABD ile Avrupa arasında birliğin temin edilmesi, Doğu Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin Batı uygarlığına yakın toplumlarının birleştirilmesi, uygarlıklar arasındaki yerel çatışmaların küresel savaşlara dönüşmesinin önlenmesi, Konfüçyüsçü Çin'in ve İslam devletlerinin askerî gücünün ve etkisinin kısıtlanması, Batı'nın askerî gücünü sürekli bir biçimde arttırmasının sağlanması, Uzakdoğu'da ve Güneydoğu Asya'daki askerî birliklerin sayısının arttırılması, Müslüman ve Konfüçyüsçü ülkelerle ilişkilerde bunların iç çekişmelerinden ve zorluklarından faydalanılması, bu ülkelerde Batılı değerleri destekleyen grupların güçlenmesinin sağlanması, Batı'nın değerlerini ve çıkarlarını yansıtan ve yasallaştıran uluslararası kurumların pekiştirilmesi ve diğer önlemlerin alınması gerekmektedir.[67]

Bu önerilerden de anlaşılacağı üzere Huntington, Batı'nın en önemli rakipleri ve karşıtları olarak Çin'i ve İslam dünyasını görmektedir. Huntington Rusya'yı da halen potansiyel olarak ABD ve NATO üyesi diğer ülkelerin güçlü bir rakibi konumunda görmektedir. Bu nedenle bilim adamı Rusya'ya karşı Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinden bir tampon bölge oluşturulmasını önermiştir.

Bazı araştırmacılar ABD başta olmakla NATO blokunun dünyada gerçekleştirdiği politikaları Huntington'un jeostratejik teorilerinin uygulaması olarak değerlendirmekte ve bunların yalnızca bir bilim adamının teorik görüşleri olmadığını, hem de Batı'nın jeostratejik doktrini olduğunu iddia etmektedirler.

Mondializm Teorisi: İngiliz-Amerikan Jeopolitik Okulu'nun İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kamuoyuna sunduğu en ünlü jeopolitik teorilerinden biri Mondializmdir. Aslında Mondializmin tarihi çok eskiye dayanmaktadır.

Tüm halkların bir tek merkezin idaresi altında birleşmesi, adil bir yönetimin ve müreffeh bir yaşamın var olduğu ortak dünya hükümetinin kurulması düşüncesi Mondialistlerden önce de biliniyordu. Çeşitli halkların bir şemsiye altında yaşaması olanağını ilk kez A. Comte 19. Yy.da Üçüncü Çağ'ın Öğretisi adlı eserinde izah etmeye çalışmış ve adil dünya hükümeti konusunda görüşlerini ortaya koymuştur.

1823 yılında ABD Başkanı Monroe, Mondializm düşüncesini Amerika kıtasında uygulamaya başlamıştır. Daha sonra Latin Amerika'da ve ardından Avrupa'da gerçekleştirilmesi düşünülen birleşme hareketinin tüm dünyada yaygınlaştırılması düşüncesi ve planı da kamuoyuna ilk kez Başkan Monroe tarafından sunulmuştur.

67 A.g.e., s. 496-532.

20. Yy.da bu düşünce ilk kez 1921 yılında ABD'li banker Morgan tarafından ortaya atılmış ve Morgan'ın kurduğu Uluslararası İlişkiler Konseyi'nin öncelikli hedefi olarak ilan edilmiştir. Morgan söz konusu kurum için tüm dünya nüfusunun ortak bir bayrak *(ABD bayrağı)* altında birleştirilmesi, bir Dünya Hükümeti'nin oluşturulması ve insanlığın adil bir şekilde yönetilmesi görevlerini hedef olarak göstermiştir.

ABD Başkanı Truman'ın 1945 yılında ortaya koyduğu ABD'nin *"üstünlüğü ya da dominantlığı"* iddiasını, *"tüm insanlığa mutluluk, refah ve barış vaadini"* daha sonraki yıllarda Mondialistler tüm dünyada yaygın bir şekilde uygulamaya koymuşlardır. Aynı dönemden itibaren ABD söz konusu düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla dünyada çok sayıda hükümetler arası kurum ve sivil toplum kuruluşu tesis etmiş ve bunları finanse etmeye başlamıştır.

Mondializmin ikinci önemli merkezi 1954 yılında ABD ve Avrupa'da kurulan Bilderberg Kulübü'dür. Bilderberg Kulübü'nün asıl amacı ABD ve Avrupa'nın siyaset, bilim, iş, finans çevrelerini bir araya getirerek Dünya Hükümeti düşüncesini müzakere etmek ve gerçekleştirmeye çalışmaktır.

ABD'nin üçüncü ve en önemli Mondializm merkezi ise 1973 yılında *"Yeni Dünya Düzeni'nin temellerini ve farklı yönetim biçimlerini"* bir doktrin olarak ortaya koymak amacıyla Brzezinski'nin başkanlığında kurulan Üçlü Komisyon'dur.

Üçlü Komisyon'un temel hedefi Mondializm Teorisi temelinde ve ABD önderliğinde *"Ortak Dünya Sistemine Geçiş Doktrini"*ni hazırlamaktır. Kısa sürede ortaya konan ve tartışmaya açılan modellerden biri Mondialistlerin *"Yeni Dünya Düzeni"*ne ya da *"Dünya Hükümeti"*ne geçiş, yani Konvergensiya *(Yakınsama)* Teorisi'ne dayanmaktaydı.

ABD toplumunda çeşitli etki olanaklarına ve büyük nüfuza sahip insanları *(örneğin politikacı, devlet adamı ve stratejist Z. Brzezinski; çok büyük mali güce sahip bulunan banker J. D. Rockefeller, siyasi ve askerî strateji uzmanı J. Ball vb.)* bir araya getiren Üçlü Komisyon, öncelikle Kuzey ve Güney Amerika'nın, Batı Avrupa'nın, Atlas ve Pasifik Okyanusu ülkelerinin Dünya Hükümeti'ne katılmasını ve bundan sonra tüm dünyada etkin olmayı hedeflemektedir.

Birtakım konularda *(örneğin ABD'nin dünya egemenliği ve Dünya Hükümeti'ni yönetebilecek olanaklara sahip bulunması, Dünya Hükümeti'nin temel yasa ve toplumsal davranış normlarının ABD'ninkilerle aynı şekilde düzenlenmesi vb.)* aynı görüşlere sahip olmakla beraber, Mondialistler gerçekte birbirinden bağımsız üç teori etrafında

bir araya gelmişlerdir. Bunlara bilimsel literatürde Neomondialistler de denmektedir. Söz konusu üç teoriden biri, daha önce de vurgulanmış olduğu üzere Soğuk Savaş döneminde Brzezinski tarafından önerilen ve "*çeşitli toplumsal ve siyasal yapılara sahip devletlerin ve halkların bir araya getirilmesi"* amacını güden Konvergensiya *(Yakınsama)* Teorisi'dir. Bu teori ve 1990 sonrasında ortaya atılan Mondializm teorilerinin çoğu araştırmacılar tarafından Neomondializm olarak nitelendirilmektedir.

İkinci önemli teori Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ve sosyalist sistemin iflasının eşiğinde yine ABD'li jeopolitikçilerden biri olan Fukuyama tarafından öne sürülen Tarihin Sonu Teorisi'dir.

Mondializmin üçüncü teorisi ise Brzezinski ve diğerleri tarafından önerilen Yeni Dünya Düzeni ya da ABD Egemenliğinin Yeni Biçimi Teorisi'dir.

Brzezinski'nin geliştirerek Konvergensiya Teorisi adıyla sunduğu teori tarihte ilk kez ABD Başkanı L. Johnson tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra aynı görüş Rus kökenli ABD'li sosyolog Pitirim Sorokin (1889-1968) tarafından geliştirilerek teorik açıdan kanıtlanmıştır. Konvergensiya Teorisi temelinde kapitalizmle sosyalizm arasında yeni kültürel ve ideolojik uygarlığın oluşturulması yöntemleri ise ilk kez Brzezinski başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanmıştır.

1986 yılında yayınladığı Oyun Planı: ABD-SSCB Rekabetinin Jeostratejik Çerçevesi adlı kitabında Brzezinski ilk defa olarak ABD ile SSCB arasındaki Soğuk Savaş'ın ve rekabetin ana nedenlerini tespit etmeye çalışmış, karşıt kamplar arasında Avrasya üzerinde kontrol sağlamak için verilen mücadelenin karakteristiğini yapmış ve iki jeopolitik blok, yani Atlantizm Bloku ile Karasal Güç Bloku arasındaki yakınlaşmanın modelini ve metodolojisini önermiştir.

Brzezinski ve Konvergensiya Teorisi yandaşları Atlantizm savunucularının Batı'nın Doğu üzerinde mutlak üstünlüğü ve zaferi görüşünden farklı olarak daha pragmatik ve elverişli görüşler öne sürmektedirler. Konvergensiya Teorisi yandaşlarına göre Avrasya'da nüfuz sahibi olmanın ve bu bölge halklarının itimadını kazanmanın yolu çatışmadan değil, yeni jeopolitik ilişkilerden, daha verimli ekonomik, sosyal, kültürel ve ideolojik bağların kurulmasından geçer.

Konvergensiya Teorisi yandaşları, sosyalizme karşı mevcut yöntemlerle mücadele etmenin hiçbir etkili sonuç vermeyeceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Batılı yönetim tarzının temel ilkelerini ve üstün yönlerini *(piyasa ekonomisi ve demokrasi gibi değerleri)* yılmadan geliştirmenin yanı sıra, Doğu ülkelerinin ve sosyalizmin bazı cazip

yanlarının ve programlarının *(örneğin sosyal eşitlik, aktif sosyal politika, ekonominin planlanması vb.)* da kabul edilerek uygulanması gerektiğini savunuyorlardı. Bu arada sosyalist kampın ülkelerinin de sınıf savaşı ve proleter diktatörlüğü adlarıyla uyguladıkları kapitalizm karşıtı çalışmalardan vazgeçmeleri, özgür düşünceye, piyasa ekonomisine ve özel mülkiyete olanak tanımaları gerekiyordu. Konvergensiya Teorisi savunucularına göre bu adımlar Avrasya'da ve tüm dünyada özgür rekabete, halklar arasında barışa ve huzura, refaha neden olacaktır ve bu durumda insanlığı mutlu bir gelecek bekleyecektir.

Görüleceği üzere, dünyada uluslararası ilişkilerin yeni bir boyut kazanmasına yönelik bu jeoekonomik proje Atlantizm yandaşlarının sert mücadele doktrini ile Mondializm yandaşlarının Yeni Dünya Düzeni dedikleri rejim arasında bir nevi geçiş formülüdür.

Tarihin Sonu Teorisi: Doğu Avrupa blokunun ve SSCB'nin parçalanmasının ardından ortaya çıkan Neomondialist teorilerin en önemlilerinden biri Francis Fukuyama'nın Tarihin Sonu Teorisi'dir. Fukuyama 1990'ların başlarında *"Tarihin Sonu"* adlı makalesiyle Neomondialist görüşlerini ortaya koymuştur.

Araştırmacılar, *"Tarihin Sonu"* makalesinde hiçbir ciddi ve güncel jeopolitik sorununun sonuna kadar ve derinlemesine açıklığa kavuşturulmadığı kanısındadırlar. Adı anılan makalesinde Fukuyama, yalnızca T. Hobbes, A. Comte, H. Spencer'in ve diğer pozitivist düşünürlerin görüşlerini yinelemiş ve bunlardan jeopolitik sonuçlar çıkarmıştır. Fukuyama, insanlığın tanıdığı sosyal ve siyasal düzenlerin en mükemmelinin ve mantıklısının kapitalizm, kapitalizmin en iyi örneğinin ise ABD olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Fukuyama, kapitalizmin ve kapitalizmin en belirgin işaretleri olan liberal demokrasiyle piyasa ekonomisinin dünyada hiçbir alternatifi olmadığına kesin bir şekilde emindir ve insanlığın geleceğinin bu değerlere bağlı olduğundan hiç kuşku duymamaktadır.

Pek çok konuda M. Weber'in görüşlerini yineleyen Fukuyama, tarihin, tüm dönemlerde ağırlıklı olarak verimsiz etkenler sayesinde gelişmeyi sürdürdüğünü ve verimliliğin yalnızca kapitalist düzende öncelikli etkene dönüştüğünü vurgular. Fukuyama'ya göre irrasyonalizmin son kalesi SSCB idi ve SSCB'nin çöküşüyle *"eski tarih"* bitmiş, piyasa ekonomisinin ve liberal demokrasinin tüm dünyada uygulandığı *"yeni tarih"* başlanmıştır.[68]

68 Фукуяма, Ф., *"Конец истории" // Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 568-590 [Fukuyama, F., *"Tarihin Sonu" // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 568-590].

Fukuyama'ya göre bu yeni dönemde tüm insanlık ortak ve uyumlu bir mekanizmayla birbirine bağlanmıştır, dünyanın tüm bölgeleri *"atomdaki elektronlar misali"* yeniden düzenlenmiş ve en büyük ekonomik ve nükleer merkezlerin etrafında toplanmak üzere yörüngelerini değiştirmişlerdir. Fukuyama yeni toplumsal davranış normlarının ve örnek yaşam kurallarının ABD örneğine göre düzenlenmesini tavsiye eder. *(Bu görüş jeopolitik literatüründe "Batılılaşma" adıyla anılmaktadır.)*

İngiliz-Amerikan jeopolitik merkezleri istisna tutulmakla, Fukuyama'nın Tarihin Sonu Teorisi'ni dünyada kimse gerçek kabul etmemiştir ve Fukuyama'nın düşünceleri ilk günden itibaren *"ütopik görüşler"* olarak eleştirilmiştir. Gerçekte İngiliz-Amerikan Okulu yandaşları da Fukuyama'nın Batılılaşma konusundaki iyimserliğini büyük ölçüde paylaşmamaktaydılar. Rus jeopolitikçi İ. Vasilenko'nun sözleriyle ifade edecek olursak: *"Fukuyama'nın teorisi ne tarihin sonu oldu, ne Yugoslavya'nın, Irak'ın ve Afganistan'ın bombalanmasını durdurabildi, ne dünyadaki yerel çatışmaları önleyebildi, ne de dünyanın ABD örneğinde olduğu gibi yeniden düzenlenmesini sağlayabildi."*[69]

Araştırmacılar, son yıllarda dünyada artan milliyetçilik, etnik ayrılıkçılık ve bölgesel çatışmalar ortamında ABD'nin takip ettiği standart dışı politikaların, bu ülkenin dünyadaki nüfuzunu kaybetmesine ve ABD karşıtlığının artmasına neden olduğu kanısındadırlar.

Fukuyama'nın iyimser jeopolitik teorisi böyle bir ortamda ne mevcut gerçeklikleri açıklayarak bir çıkış yolu önerebilmekte, ne de geleceğe yönelik ciddi bir tahminde bulunabilmektedir. Bu nedenledir ki Fukuyama'nın Tarihin Sonu Teorisi'yle aynı dönemde ABD'de daha gerçekçi görüşlere dayanan ve daha pratik çalışmaları hedefleyen yeni bir Neomondialist teori olan Yeni Dünya Düzeni Teorisi ortaya çıkmıştır.

Yeni Dünya Düzeni Teorisi: Diğer Mondialist teorilerde olduğu gibi bu teori de ABD'nin yeni şartlarda dünya egemenliğine ulaşma olanaklarını ve yollarını açıklama amacı gütmektedir. Yeni Dünya Düzeni Teorisi'ni ortaya koyanların başında Brzezinski gelir. Brzezinski Batı'nın Avrasya politikasının ve dünyanın diğer ülkelerinin aynı bölgedeki jeopolitik çıkarlarının toplu analizini yaptıktan sonra gelecek dünya düzenine ilişkin olarak önemli jeostratejik tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelerde ve yeni jeopolitik teorisinde Brzezinski daha önceki kültürel ve ekonomik yakınmasa teorisinden *(Konvergensiya Teorisi)* bir ölçüde geri adım atmıştır.

---

69 Василенко, *И.* А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 120 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 120].

Brzezinski ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin karasal Avrasya'da ciddi ve uzun süreli jeostratejiler uygulaması, etkili programlar geliştirmesi ve gerçekleştirmesi gerektiğini söyler.

Öte yandan Brzezinski, ABD'nin *"Avrasya satranç tahtası"* üzerinde nasıl hareket etmesi, önemli jeostratejik taşları nasıl yönlendirmesi, etki mekanizmalarını bölgede ne şekilde konuşlandırması gerektiğini de göstermiş ve düşüncelerini ikna edici delillerle desteklemiştir.

Brzezinski, Batı'nın Avrasya'nın önemli jeopolitik merkez ve halklarını nasıl etkileyeceği, nasıl yönlendireceği konusunda da tavsiyelerde bulunmuş ve ABD'nin dünyada uzun süreli, istikrarlı bir lider konumunda bulunmak için ciddi adımlar atması gerektiğini önermiştir.

1998 yılında yayınladığı Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri adlı eserinde Brzezinski gelecek dünyanın ana hatlarını ve ABD'nin dünya egemenliğinin yeni formülünü gösteren jeostratejik doktrinini öne sürmüştür. Brzezinski'ye göre Atlantistler ve Karasalcılar arasında Avrasya'ya hâkim olma mücadelesi 21 Yy.da da dünyanın en önemli jeopolitik meselesi olacaktır.

Brzezinski yeni binyılda dünya egemenliğine hak iddia edebilecek tek süper gücün ABD olduğuna inanır. Brzezinski bunun üç önemli nedenini sıralar:

- Öncelikle, ABD gerçek anlamda tek süper güç konumundadır;
- İkinci olarak, ABD pek çok açıdan Avrasya'nın çoğu lider ülkesinden daha öndedir;
- Üçüncü olarak, dünyanın merkezî alanı kabul edilen Avrasya, artık fiilen Avrasya dışındaki süper güçlerin *(ABD ve Avrupa Birliği kastedilmiştir)* etkisi altına girmiştir.

Brzezinski, söz konusu eserinde daha önceki hümanist düşüncelerinden geri adım atar ve SSCB'nin mirasçısı olan Rusya ile ABD arasındaki ilişkilerde daha sert bir tutum sergiler. Brzezinski'ye göre Rusya, artık ABD'nin herhangi bir konuda görüşünü almak zorunda olduğu ya da nüfuz alanlarını paylaşmak durumunda kaldığı bir ülke değildir. Bu nedenle Rusya ile ABD arasında eşit stratejik ilişkiler söz konusu dahi edilemez.

Brzezinski, ABD'nin Avrasya üzerinde egemenliği için ciddi bir model önermiştir. Avrasya'yı büyük bir satranç tahtasına benzeten Brzezinski, bu tahtanın üzerindeki taşların *(devletlerin ve halkların)* yönetilmesi için ortak bir sistem geliştirmiştir.

Brzezinski'nin Avrasya jeostratejisine göre ABD, bu bölgedeki gelecek adımlarını beş yıllığına, yirmi yıllığına ve yirmi yıldan daha uzun süreliğine olmak üzere üç dönem içinde planlamak zorundadır. Bu süreler içinde atılacak adımların da birbiriyle ilişkilendirilmesi ve yekpare bir jeostratejik sistem oluşturması gerekir. ABD her aşamada attığı adımların olumlu ve olumsuz sonuçlarını değerlendirecek, diğer "*oyuncuların*" bu adımlar karşısındaki tepkisini tahmin edecek ve gereken önlemleri alacaktır.

Brzezinski'nin jeostratejisine göre ABD, Avrasya'da hiçbir büyük devletin güç kazanmasına olanak tanımamak ve yaklaşık olarak aynı düzeyde bulunan birkaç güç merkezi arasında manevralar yapmak zorundadır. Çin'in, Rusya'nın, Japonya'nın, Hindistan'ın, İran'ın, Türkiye'nin ve diğer devletlerin bölgedeki nüfuzunu arttırmasına izin vermeyerek ve bu devletlerden her biri ile işbirliği yaparak, örneğin Ukrayna örneğinde olduğu gibi yeni devletleri güçlendirerek, bölgede özel jeostratejik manevralar gerçekleştirmek durumundadır. Bölgede nüfuzları arttırılan yeni devletlerin ABD'nin etkisini arttırmak anlamında ciddi destek almaları gerekmektedir.

Brzezinski, Post-Sovyet coğrafyasında Ukrayna'ya, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a, Orta Asya'da Özbekistan ve Kazakistan'a özel bir önem vermek gerektiğini vurgular. Bu devletleri Avrasya'da "*özel aktörler*" olarak nitelendiren Brzezinski, ABD'nin bunlarla işbirliği yapmasını ABD-Rusya ilişkileri açısından da önemser.

Brzezinski, Ukrayna'nın; Rusya'yı Avrasya'nın en büyük devleti ve stratejik öneme sahip aktörü statüsünden mahrum etmek anlamında önem taşıdığını vurgular *(Ukrayna'nın Rusya'dan kopması, Rusya'nın Karadeniz'e çıkış olanaklarını kısıtlamış ve 52 milyonluk Karadeniz havzasında Rusya'nın nüfuzunu azaltmıştır).* Brzezinski'ye göre Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan ise Doğu ile Batı arasında gelecek ilişkilerin alternatif güzergâhıdır.

Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın özel bir öneme sahip olduğunu belirten Brzezinski, ABD'nin Rusya'yla mücadelesinde Azerbaycan'ın ve Ukrayna'nın en önemli aktörler olacağını söyler. Brzezinski'ye göre Azerbaycan'ın Rusya'nın kontrolünde kalması durumunda Orta Asya devletlerinin tam bir bağımsızlık elde etmeleri zordur. Öte yandan bu durum Batı ile Doğu arasında alternatif ulaşım, iletişim ve enerji koridorları meselesinin de sonu anlamına gelecektir.

Brzezinski, kitabında Türkiye ile İran'a, özellikle bu ülkelerin Kafkasya'da ve Karadeniz havzasındaki çalışmalarına özel bir yer ayırmıştır. Brzezinski'ye göre SSCB'nin parçalanmasının ardından bu iki ülke söz konusu coğrafyalarda egemen olmak için ciddi bir rekabetin içine girmişlerdir ve bunlardan hiçbiri etkili ve kalıcı bir üstünlük

kazanamamaktadır. Çünkü bu iki ülke bölgede birbirine engel olmakta, biri diğerinin güçlenmesine izin vermemektedir. Brzezinski, NATO'nun bölgedeki ileri karakolu konumunda olan Türkiye'ye üstünlük tanır ve Batı'nın çıkarlarının savunucusu olarak bu ülkenin desteklenmesini ister.

Brzezinski, Orta Asya, Hazar havzası ve Güney Kafkasya'da mevcut jeopolitik ortamı etkileyen birkaç önemli merkeze dikkat çeker. Bunlar bazı bölge ülkeleri (Rusya, Türkiye, İran, Çin) ve birtakım uluslararası güçlerdir (Avrupa Birliği, NATO). Brzezinski, Rusya'nın bölgedeki olayları kontrol altında tutabilecek kadar güçlü olmadığını söyler. ABD'nin ise coğrafi açıdan bölgeye çok uzak olması dolayısıyla olaylar üzerinde ciddi bir etkiye sahip olamadığını savunur. Fakat ABD'nin sahip olduğu güç, bu ülkenin bölgedeki olaylara karşı kayıtsız kalmasına izin vermeyecektir.

Brzezinski, ABD'nin; hiçbir devletin kendi başına egemenliğe sahip olamayacağı, dünya birliğinin, özellikle AB ve ABD'nin bölgeye mali, teknolojik ve ekonomik açılardan serbest giriş olanağına sahip bulunacağı, jeopolitik çoğulculuğun, serbest ulaşım koridorlarının ve bu arada petrol ve doğalgaz hatlarının, Hazar havzasını ve Orta Asya'yı dünya pazarına birleştiren yolların ve diğer ulaşım araçlarının kurularak geliştirileceği bir ortam hazırlaması gerektiğini savunur. Bu açıdan Brzezinski Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan ve Ukrayna'nın özellikle dikkate alınması, Rusya, İran ve Çin'in de göz ardı edilmemesi gerektiği kanısındadır.

Brzezinski, Türkiye'ye bölgede özel bir rol ayırır. Brzezinski'ye göre Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlüsü Batı'yla beraber bölgenin jeopolitik durumunun en önemli ve belirleyici etkenlerini şekillendirmektedir.

İkinci jeopolitik etken olarak Brzezinski Rusya'yla İran'a özel dikkat ayırır. Brzezinski'ye göre bölgede Türkiye'nin güç kazanması birinci jeopolitik etkenin, zayıflaması ise ikinci jeopolitik etkenin güçlenmesine izin verecektir.

Brzezinski, ABD'nin desteğiyle güçlenecek olan orta düzeydeki yeni devletler aracılığıyla Avrasya'da Transavrasya Güvenlik Sistemi'nin kurulmasını önerir. Gelecekte NATO'nun partneri olarak görülen bu örgüt, Brzezinski'ye göre, Amerika yanlısı ne kadar çok ülkeyi kendi saflarına çekebilirse, o kadar verimli olacaktır.

Brzezinski, ABD'nin oluşturacağı yeni merkezleri gelecekte hem demokratik yönetimin sınırlarının genişletilmesi, hem de ABD'nin egemen olacağı ortak dünya yönetiminin şekillenmesi açısından önemsemiştir.

Brzezinski, ABD'nin dünya egemenliği stratejisinin açık ve gizli hedeflerini de analiz etmiştir. Brzezinski, ABD'nin Avrasya coğrafyasında jeopolitik çoğulculuğun temin edilmesinden yana olduğunu açık bir şekilde beyan eder. Bu, ABD'nin bölgedeki egemen konumuna karşı çıkabilecek herhangi bir Avrasya ülkesinin ya da koalisyonunun oluşmasına izin verilmeyeceği anlamına gelmektedir. Brzezinski, Avrasya'da ABD karşıtı koalisyonların ortaya çıkmasını bu devletin dünya egemenliği yolundaki en büyük engel olarak görmektedir. Özellikle Çin, Rusya ve İran arasında yapılacak bir ittifakı ABD'nin Avrasya politikasının çok büyük engellerle karşılaşması ve Amerika'nın stratejik çıkarlarının bozulması sürecinin başlangıcı olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle Brzezinski, ABD hükümetine, adları anılan ülkelerle gizli anlaşmalar yapmak ve ikili stratejik işbirliği projeleri geliştirmek suretiyle Amerika aleyhinde bir koalisyon kurulmasını önlemeyi tavsiye etmiştir.

Brzezinski, Çin ile Japonya'nın bir araya gelerek ABD karşıtı koalisyon oluşturmasını Avrasya'da ikinci büyük tehlikeli senaryo olarak değerlendirmiştir. Bunun önlenmesi için de ABD'ye, Japonya'yla ilişkilerini sıkı tutmasını ve bu ülkenin Çin'le yakınlaşmasına izin vermemesini önermiştir. Brzezinski'ye göre Japonya'nın, yüzünü Avrasya'dan dünyaya çevirmesi ve bu süreçte ABD'den gereken desteği alması için çalışmak icap ediyor. Öte yandan Brzezinski, ABD ile Japonya arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesini, ABD'nin Uzakdoğu'da kalıcılığının temin edilmesini de önemli jeostratejik adım olarak değerlendirmiştir.

Brzezinski, eserlerinde ABD'nin dünya egemenliği yolunda daha bir tehlikeden bahseder. Bu tehlike, Avrupa'da ABD karşıtlığının arttığı bir ortamda Fransa-Rusya ya da Almanya-Rusya ittifakının ortaya çıkması ihtimalidir. Brzezinski, bunu kuvvetli bir ihtimal görmemiş, fakat tarihte benzer gelişmelerin yaşandığını belirterek, Rusya'nın Avrupa'ya yönelik çalışmalarının önlenmesini, Rusya'yla Avrupa arasında ABD'nin çıkarlarından oluşan sürekli ve dayanıklı bir set kurulmasını önermiştir. Brzezinski ABD'nin gelecek yıllarda tüm ekonomik, politik olanaklarını ve uluslararası etki mekanizmalarını kullanarak Rusya, Çin, Japonya, Hindistan ve diğer büyük devletleri birbirinden kopuk bir şekilde tutmasını ve bu ülkelerin ABD ile ikili ilişkilerini geliştirmesini çok önemsemiştir.[70]

Brzezinski'nin Mondialist içeriğe sahip ve ABD'nin jeopolitik egemenliğinin gerçekleştirilmesini amaçlayan doktrini (Panamerikancılık) pek çok yönüyle NATO üzerinde kurulmuştur. NATO'nun genişletilmesi ve Rusya, Çin, Japonya gibi ülkelerle ikili

70 Бжезинский, З., *Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы,* Москва, 1998, с. 234-235 [Brzezinski, Z., *Büyük Satranç Tahtası. Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri,* Moskova, 1998, s. 234-235].

ilişkilerinin tesis edilmesi önerileriyle gelecekte bu örgütün Avrasya'ya doğru genişletilmesi, dünyanın jeopolitik açıdan önemli mekânları üzerinde etki gücüne sahip olması amaçlanmıştır.

2004 yılında yayınlanan Tercih: Küresel Hâkimiyet mi? Küresel Liderlik mi? adlı kitabında Brzezinski ABD'nin dünyadaki konumuna ve süper güç olarak üstlendiği misyona ilişkin daha önceki jeopolitik görüşlerini biraz daha geliştirmiştir. Brzezinski, ABD'nin dünya egemenliği olanağını dört meseleye dayanarak kanıtlamaya çalışmıştır. Bunlar askerî, ekonomik, teknolojik ve kültürel alanlardaki üstünlüklerdir. Brzezinski, bu üstünlüklerin ABD'nin dünya üzerindeki nüfuzunu arttırdığı görüşündedir. Bu sayede ABD, dünya egemenliği konusunda iddialı olabilecektir.

Brzezinski'ye göre ABD mevcut jeopolitik kaos ortamının giderilmesi, etnik ve dinî çatışmaların önlenmesi sürecinde önemli rol üstlenmek suretiyle ve tüm yeryüzünde barışı sağlamakla dünya egemenliğine ulaşabilir. Brzezinski ABD'yi; *"dünyayı yıkıcı demografik patlamaların etkisinden, yoksulluktan doğan düzensiz göçlerden, çarpık kentleşmeden, etnik ve dinî husumetten, kitle imha silahlarının kontrol dışı yaygınlaşmasından ve diğer olumsuz süreçlerden korumaya"* davet eder. Diğer yandan Brzezinski, dünya egemenliğine sahip olabilmek için ABD'yi küresel demokratik değerleri tüm dünyada desteklemeye davet eder. Siyaset bilimciye göre, ABD, demokrasi ve sivil yönetim konularında kimseye taviz vermemeli ve bu ilkeleri sürekli olarak geliştirmelidir.

11 Eylül 2001 tarihinden sonra dünyada ortaya çıkan durumu analiz eden Brzezinski, harekete geçmeden önce yeni jeopolitik yönelimlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini söyler. ABD'nin askerî gücü ile jeopolitik karşıtlarının sayısı arasında ciddi farkın ortaya çıkmasını, Avrupa Birliği içinde askerî-politik entegrasyonla ekonomik entegrasyon arasında uyumsuzluk olmasını, Çin'in yakın zamanda dünyada cereyan eden süreçlerle değil, daha çok kendi içindeki sorunlarla ilgilenmek zorunda kalacağını, Japonya'nın büyük bir askerî güce dönüşebileceğini ve bu yönde çalışmakta olduğunu günümüzün jeopolitik gerçeklikleri olarak değerlendirir.

Brzezinski, yeni dönemde, ABD'nin Transatlantik ve Pasifik stratejisini biraz daha geliştirmesi gerektiğini söyler. Diğer yandan son yıllarda Irak'ta ve dünyanın diğer bölgelerinde gerçekleştirilen terör karşıtı eylemler sırasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarına aldırmadan, ABD ile Avrupa arasındaki ilişkilerin gelecekte de muhafaza edilmesini ve daha da geliştirilmesini önerir. Brzezinski, ABD'nin her zaman Avrupa'nın çıkarlarını göz önünde bulundurması, Avrupa ile beraber olması, fakat egemen konumundan asla taviz vermemesi gerektiği kanısındadır.

Brzezinski, yeni jeopolitik ortamda, ABD'nin Pasifik stratejisinin, ince dengeler üzerinde kurulu üçlü ABD-Çin-Japonya ilişkilerine bağlı olduğuna inanmaktadır. Brzezinski, ABD'nin Doğu'daki destekçilerini güçlendirmesi ve bu bölgede ortaya çıkabilecek ABD karşıtı gelişmeleri önlemesi gerektiğini savunur. Bölgede Japonya'nın ve Çin'in kendi nüfuz alanlarını genişletmeye çalıştıklarını ve ABD'nin bu iki ülke arasında manevra yapmakla kendi konumunu pekiştirmesi gerektiğini söyler.[71] Brzezinski'nin yeni jeopolitik doktrininin en önemli özelliklerinden biri, ABD'yi, son yıllarda artış gösteren Amerika karşıtlığı hususunda ciddi önlemler almaya davet etmesidir. Brzezinski, ABD'nin dünyadaki nüfuzunu arttırmak için küreselleşmenin farklı modellerini, demokrasinin çeşitli bölgelerde uygulanmasını ve diğer konuları daha büyük incelikle ve bireysel yaklaşımla gerçekleştirmesi gerektiğini savunur.

Görüleceği üzere Brzezinski'nin bu teorisi de diğer Mondialist teoriler gibi ABD'nin çıkarlarının ve egemen konumunun korunmasına yönelik jeostratejik bir doktrindir. Modern çağın İngiliz-Amerikan jeopolitik teorilerinden bahsederken üzerinde durulması gereken bir isim daha vardır. Bu, ABD'de etkin Carnegie Vakfı'nın analisti olan siyaset bilimci Robert Kagan'dır.

Kagan, ABD'li ve Avrupalı jeopolitikçiler arasındaki görüş ayrılığını ilk kez olarak açıkça tetkik etmiştir. Kagan, iki okulun temsilcileri arasında askerî gücün çeşitli amaçlarla kullanımı, bunun verimliliği ve etik normlarına uygunluğu, askerî güç kullanımının tüm dünyada ne derecede tasvip edildiği gibi konularda önemli görüş ayrılıkları görüldüğü sonucuna ulaşmıştır. Kagan'a göre Avrupalılar ABD'nin sık sık güce başvurmasına itiraz etmekte ya da böyle bir tutumu kabul etmemektedirler. Avrupalılar, daha çok uluslararası hukuk normlarının diplomasi ve işbirliği yoluyla uygulanmasını istemektedirler ve Kant'ın Sürekli Barış Teorisi'ne dayanmakla tüm dünyada barış ve huzurdan yana tavır takınmaktadırlar. ABD'li jeopolitikçiler ise bunun tersine, uluslararası hukuk normlarının ihlal edildiği yerde derhal güç kullanılmasını istemektedirler. Kagan, günümüzde ABD'li ve Avrupalı siyaset bilimciler arasında jeopolitik ve stratejik görüş birliğinin hemen hemen mevcut olmadığı, aradaki anlaşmazlığın gitgide derinleştiği kanısındadır. Avrupalı ve ABD'li entelektüeller de aralarındaki stratejik anlaşma kültürünü çoktan kaybetmiş oldukları konusunda hemfikirdirler. Avrupalılar ABD'nin birtakım iç yasalarını, örneğin herkesin silah taşıma hakkına sahip olmasını, idam cezasının varlığını ve bazı davranış normlarını da kesinlikle kabul edememektedirler.[72]

---

71 Бжезинский, З., *Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство,* Москва, 2004, с. 117-118, 131, 253 [Brzezinski, Z., *Tercih: Küresel Hâkimiyet mi? Küresel Liderlik mi?,* Moskova, 2004, s. 117-118, 131, 253].

72 Кейган Р., *"Сила слабости" // Внешняя политика нового века,* Москва, 2002, с. 127-157 [Kagan, R., *"Güç ve Zayıflık" // Yeni Yüzyılın Dış Politikası,* Moskova, 2002, s. 127-157].

1970-1990'lı yılların İngiliz-Amerikan Atlantik ve Mondialist teori merkezleri klasik jeopolitik yaklaşımların metodolojik temellerini yeni baştan izah etmeye de çalışmıştır. Yeni metodolojik yaklaşımları değerlendiren ABD'li araştırmacı L. Christoph, *"modern jeopolitikçilerin haritaya doğanın insana verdiklerini değil, insanın doğayı ne şekilde yönlendirdiğini görmek için baktıklarını"* söyler.

Batılı jeopolitikçiler, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin bugünkü düzeyinin, özellikle askerî teknolojilerin modern çağdaki olanaklarının klasik jeopolitik teori ve yasalarıyla kesinlikle uyuşmadığı görüşünden hareketle, klasik jeopolitiğin ve jeostratejinin eskimiş olduğunu, ciddi biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğini söyler, yeni konstrüksiyonlar ve projeler önermeye başlarlar.

Modern jeopolitik yaklaşımlara ilişkin ikna edici kanıtlar öne süren araştırmacılardan biri ABD'li jeopolitikçi A. P. Seversky'dir. Seversky'nin jeopolitik modeline göre dünya endüstriyel ve askerî güç açısından iki büyük kampa ayrılmıştır ve bunların başında ABD ile SSCB durmaktadır. ABD önderliğindeki kamp, Batı yarım kürenin büyük bir kısmını; SSCB önderliğindeki kamp ise Dünya Adası'nın büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Seversky'ye göre bu iki güç Kuzey Amerika ve Avrasya üzerinde yaklaşık olarak aynı nüfuza sahiptir.

Teknolojik gelişmeler; askerî alanda ve güvenlik uygulamalarında yeni askerî-stratejik yaklaşımın geliştirilmesini gerektirmekte ve jeopolitikçilerin jeopolitiğin bilimsel temellerini yeniden oluşturmaları ihtiyacını doğurmaktadır. Bu görüşleri ilk ortaya atan ABD'li araştırmacı D. Dabney, siyasi süreçlerle coğrafi ortam arasındaki ilişkilerde teknik etkenlerin rolü konusunu ciddi bir şekilde araştırmıştır. Dabney, jeopolitik gerçekliklerin coğrafya ve teknoloji için bir arka plan görevini yerine getirdiğini yazar. Bu arka plan, bir istikamet belirler, bir biçim ilham eder ve savaş sırasında sıradağların, köprülerin ve istihkâmların ordu üzerindeki etkisini tespit eder.

NATO'nun askerî stratejisi ve jeopolitiği için teknik açıdan küreselleşmenin karakteristik olduğunu vurgulayan Dabney, nükleer silah aracılığıyla savaştan caydırma politikasında askerî teknolojilerin coğrafi etkenlerden ağır bastığı kanısındadır. Dolayısıyla başlıca jeopolitik konum ve ölçütler, stratejik baskınlık doğal ve coğrafi etkenlerle değil, askerî teknolojilerle belirlenir. Başka bir ifadeyle atom çağı ve atom teknolojileri doğal ve coğrafi etkenler üzerinde devrim niteliğinde bir zafer kazanmıştır. Böyle bir yaklaşım, yani teknolojik etkenlerin kesin bir üstünlüğünün kabul edilmesi gerçekte klasik jeopolitiğin teorik kaynaklarının, sosyal ve politik yapısının, coğrafi yaklaşımlarının inkâr edilmesi ve bunlar olmadan da jeopolitiğin bir bilim alanı olarak gelişmesini sürdürebileceğini kabul etmek anlamına gelir.

Davranışçı Jeopolitik *(Behaviorizm)*: İngiliz-Amerikan Jeopolitik Okulu'nun temsilcilerinin bir grubu Davranışçı Jeopolitik Kuramı'ndan hareketle uluslararası ilişkilerin daha liberal bir modelini insanlığa önermişlerdir. Davranışçı Jeopolitik yandaşları Brzezinski'nin belirlemiş olduğu *"halkların satranç tahtası üzerindeki konumuna"* müdahale etmeden farklı ekonomik, kültürel, askerî ve politik yapılara sahip ülkeler ve ülke birlikleri arasındaki sınırları aşma yeteneğine sahip yeni liberal ilişkiler sistemi önermişlerdir. Bu sistemde ideolojik ve jeopolitik etkenler değil, daha çok teknik etkenler, kitle iletişim araçları ve birleştirici araçlar öne çıkmaktadır.

Liberal Davranışçı Jeopolitik Okulu'nun ortaya çıkışı 20. Yy.da yaşanan savaş ve çatışmaların insanlığa getirdiği felaketlerle, savaş dönemlerinde insanlık dışı gelişme ve hareketlerin istatistiğinin yapılarak duyurulmasıyla ilişkili bulunmuştur. Bu teorinin asıl amacı uluslararası ilişkilerin objektif kurallarının ve gerçekliklerinin araştırılarak halka aynen aktarılması, iki kutuplu dünya düzeninde mevcut subjektif çıkarların, politikaların ve çatışan görüşlerin uluslararası ilişkiler sisteminin belirleyici yönelimlerine dönüşmesi şemasının açıklığa kavuşturulmasıdır.

Davranışçı Jeopolitik görüşünün yandaşı olan çoğu bilim adamı ve politikacı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı siyasi coğrafyasında uluslararası ortamın jeopolitik yansımasında iki kutupluluğun onarılmasına karşı çıkmaktadırlar. Bazı jeopolitikçiler iki kutuplu dünya düzenini kurmaya başlamışlardır. Fakat atom ve uzay çağında dünya ekonomisinde ve politikasında çok kutupluluk ve karşılıklı etkileşim ortamı gelişmektedir.[73]

Atlantizm, Mondializm, Konvergenisya, Neomondializm ve diğer İngiliz-Amerikan jeopolitik teorilerinin ortak yönü farklı yöntem ve araçlarla da olsa tüm dünya halklarını, farklı milletleri, kültürleri ve uygarlıkları tek bir merkezde birleştirmeye çalışmaları ve bu birlik içinde ABD'nin egemen konumunu temin etmek istemeleridir.

Çağımızda Atlantizmin dönüşüme uğramış yeni jeopolitik teori ve yaklaşımları arasında özellikle dikkati çeken birtakım başka teoriler de vardır:

Jeopolitik Pragmatizm Teorisi: Bu teori daha çok jeoekonomik özellik taşımaktadır. Britanya'nın eski başbakanlarından Henry John Temple'ın (1784-1865) ünlü *"İngiltere'nin ebedi dostları yoktur, ebedi çıkarları vardır."* sözüne dayalı olarak gelişen Pragmatizm Teorisi modern dünya jeopolitiğinde dış politikada realist bir yaklaşım olarak devletlerin özel pragmatik ve egoist çıkarlarının temininde yaygın bir

73 Нартов, Н. А., *Геополитика*, Москва, 2004, с. 97 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 97].

şekilde kullanılmaktadır. Jeopolitik literatürde temelleri ABD başkanlarından Wilson tarafından atılan İdealizm Teorisi'yle[74] tamamen çelişen Pragmatizm Teorisi, yeryüzünün ekonomik, sosyal, iş, enerji, iletişim, ulaşım vb. kaynaklarına sahip olmak için devletler arasında sürüp giden mücadele mantığına dayanmaktadır.

Jeopolitik Pragmatizm Teorisi yandaşları modern uluslararası ilişkilerin tüm sorumluluğunu büyük devletlerin omuzlarına yüklemekte, yeryüzünün maddi ve manevi zenginliklerinin ve iş gücünün paylaşılmasında, arazi, yerleşim ve yer değişimi stratejilerinin belirlenmesinde ve jeostratejik meselelerin planlanmasında da bu devletlerin rolünü özel olarak vurgulamaktadırlar.

Günümüzde Jeopolitik Pragmatizm Teorisi ABD'nin dünya politikasında ve BM Güvenlik Konseyi'nin çalışmalarında gözlemlenmektedir. BM ve ABD dünya düzeninin ve yeryüzünde cereyan eden önemli süreçlerin öncelikli katılımcıları olmayı kendileri için bir görev addetmektedirler.

Açık (Liberal Demokratik) Toplum Teorisi: Bu teori Avusturya kökenli Britanyalı bilim adamı, sosyolog Karl Popper (1902-1994) tarafından öne sürülmüştür. Viyana'da doğan Popper, 1945 yılında İngiltere'ye taşınmış ve Londra Üniversitesi'nde ders vermiştir. Popper, Açık Toplum ve Düşmanları adlı kitabında ve diğer pek çok eserinde açık toplum düşüncesini ilk kez olarak ortaya koymuş ve açık toplumun özelliklerinden bahsetmiştir. Popper'in Açık Toplum Teorisi'nin temelinde özgür insan, özgür insanın kişisel özellikleri ve düşünceleri vardır.

Ekonomik Liberalizm Teorisi: Bu teoriyi dünyada ortaya koyan kişi filozof Friedrich August von Hayek'tir (1899-1992). Avusturya kökenli Hayek, İngiltere'de yaşamış ve Nobel Ödülü almıştır.

Kanun, Mevzuat ve Özgürlük adlı ünlü kitabında Hayek ekonomik özgürlüğün ve liberal ekonominin üstünlüklerini analiz ederek kendi teorisini kanıtlamaya çalışmıştır.

Hayek, eskiden insanların ahlak ve davranış normlarının ağırlıklı olarak özel mülkiyet ve aile temelinde şekillenmesine karşılık, modern insanın daha geniş bir değerler dünyasına adım atması ve tüm faaliyetini ekonomik kalkınma temelinde belirlemesi gerektiğine kanidir. Hayek, ekonomik açıdan özgür olmayan insanın, politik açıdan da

74 Wilson uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan sorunların ve çatışmalı konuların Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenmesi; devletler arası ilişkilerin ve dünya politikasının temellerini açık liberal ilişkilerin oluşturması gerektiğini savunmuştur.

özgür olamayacağını ve genel anlamıyla özgür olamayacağını söyler. Özel mülkiyeti, ekonomik özgürlüğün temeli ve garantörü kabul eden Hayek, serbest ekonomik rekabeti de insanoğlunun en değerli faaliyet alanı olarak tanımlamıştır.

Etnomerkezcilik Teorisi: Bu teori bir vakitler klasik Rus düşünürler tarafından ortaya konmuş ve daha sonraki dönemlerde bazı Batılı jeopolitikçiler tarafından geliştirilmiştir.

Özellikle Ruslar, Avrasya coğrafyasının diğer halkları ve devletleri tarafından ortaya atılmış olan Panslavizm, Pantürkizm, Panarabizm, Panislamizm ve benzer teoriler, modern dönemde Hıristiyan dünyada, Avrupa ve ABD'de Panortodoksluk, Pankatolisizm, Avrupamerkezcilik, Atlantizm ve diğer adlarla geliştirilmiştir ve günümüzde de geliştirilmektedir. Bu teorilerin çoğunun temelinde milliyetçilik, etnik ve dinî ayrılık düşünceleri ve özel üstünlük felsefesi bulunuyor.

Ortak Dünya Jeoekonomisi: Bu teori, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'liler tarafından ortaya konmuştur. ABD'li tarihçi George Frost Kennan, Hitler karşıtı koalisyon üyelerinin işbirliğiyle kurulabilecek Ortak Dünya Ekonomik Birliği'nin hem sosyalist, hem de kapitalist ülkeleri kendi bünyesinde toplaması gerektiğini savunmuştur. Kennan ve takipçileri ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde 1947 yılında Batı Avrupa'ya gösterdiği yardımın Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerine de yapılmasını ve Batı Avrupa ülkeleriyle kurulan ilişkilerin bu ülkelerle de tesis edilmesini önermekteydiler.

Bu görüşün yandaşları SSCB ve sosyalist blokla doğrudan mücadele etmek değil, bunların ekonomik yapılanmasına destek vererek ekonomilerini liberalleştirmek ve bu ülkeleri ortak dünya ekonomisine entegre etmek gerektiği görüşündeydiler. Ortak Dünya Jeoekonomisi Teorisi yandaşları bu suretle iki karşıt sistem arasındaki çatışmayı belirli ölçüde yumuşatmayı düşünüyorlardı. Teorinin asıl mahiyeti bütünleşme yoluyla çatışmadan kaçınmaktı.

Dünya Sistemi Jeopolitik Okulu: Bu teori ABD'li bilim adamı Immanuel Wallerstein, tarafından öne sürülmüş ve geliştirilmiştir. Wallerstein, yeryüzünde ekonomik gelişmenin son beş-altı yüzyılda ağırlıklı olarak birkaç *"ekonomik bölge"* çerçevesinde yaşandığını iddia etmiştir.

Wallerstein bu bölgeleri özel *"ekonomik dünya sistemleri"* olarak tanımlar ve buradan hareketle modern dünyada ekonomi politikasına ilişkin kendi görüşünü ortaya koyar.

Modern Dünya Sistemi, Kapitalist Dünya Ekonomisi ve diğer eserlerinde[75] Wallerstein dünyada ekonomik kalkınmanın üç tipini belirler ve bunların tarihî çerçevesini çizer:

- Mini sistem: İlkel toplum düzeni ve akabinde aşiret-kabile düzeni dönemi.
- Dünya sistemi: Feodal düzende ve kapitalizmin ilk aşamasında var olan ekonomik yapılanma; askerî-bürokratik rejimlerin, emperyalist devletlerin ekonomisi de bu tipe girer. Bu ekonomiler ağırlıklı olarak tarıma dayalıdır.
- Kapitalist düzenin mevcut ekonomik yapılanması: Wallerstein bu yapılanmayı dünya ekonomik sisteminin temeli ve egemen dönemi olarak niteler.

Kapitalist ekonomik sistemin son 400 yıllık tarihini araştıran Wallerstein, bu sistemin Hollanda, Britanya ve ABD dönemlerini özellikle vurgular ve bu dönemlerin birinden diğerine geçiş için yaklaşık olarak 200 yıllık bir zamanın gerektiğini söyler. Wallerstein'e göre her dönem üç aşamadan oluşmuştur. Birinci aşama, dünya savaşı aşaması; ikinci aşama, büyük devletlerden birinin egemenliği aşaması; üçüncü aşama ise bu devletin iflası aşamasıdır.

Wallerstein, Hollanda döneminin 1618-1672 yıllarını, Britanya döneminin 1792-1896 yıllarını kapsadığını, ABD döneminin ise 1914 yılında başladığını söyler.

Dünya Sistemi Teorisi'yle, Wallerstein, hiyerarşik bir yapılanma da önermiştir. Dünyanın ortak ekonomik gelişme sistemini uluslararası ilişkilerin özel bir öznesi olarak niteleyen Wallerstein, bu öznenin devletler arasındaki ilişkileri etkileyen bir faktör olduğunu da kabul etmiştir.

Daha sonraki dönemde Wallerstein, kendi teorisini, Rusyalı ekonomist N. Kondratyev'in Konjonktür Dönemi Teorisi'yle birleştirerek Dünya Siyasetinde Uzun Dönemler ya da Liderlik Dönemleri adlı teorisini geliştirmiştir.

Bu teoride jeopolitik, ekonomik kalkınmayla ilişkilendirilmiş ve dünyanın herhangi bir ülkesinin ekonomik kalkınmasının bitişinin, o ülkenin jeopolitik egemenlik döneminin de sonunu getirdiği iddia edilmiştir.

Hayati Çıkar Alanları Teorisi: Yeni dönemin başlıca jeoekonomik teorilerinden biri Hayati Çıkar Alanları Teorisi'dir. ABD'li bilim adamları tarafından ortaya atılan

75 Wallerstein, I., Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System, Cambridge: Cambridge University Press, 1992; Wallerstein, I., The Capitalist World-Economy, Cambridge: Cambridge University Press, 1979; Wallerstein, I., The Modern World-System, Cambridge: Cambridge University Press, 1992; Wallerstein, I., The Politics of the World-Economy, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

bu teori, ABD'nin dünyanın çeşitli bölgelerindeki çıkarlarının her halükârda savunulmasını önermektedir. Özellikle ABD'li araştırmacılar S. Cohen, S. Huntington ve N. Spykman'in eserlerinde ABD'nin yeryüzündeki ekonomik, politik, askerî çıkarlarının ve güvenliğine ilişkin çıkarların bölgelere göre gruplandırılması ve korunması meselesi ortaya atılarak izah edilmiştir.

ABD'nin hayati çıkarlarının olduğu bölgelerde bu ülkenin askerî üslerinin kurulması önerilmiştir.

Kuzey-Güney Jeoekonomik Teorisi: Bu teori, modern Batı jeopolitiğinin hem Avrupa, hem de Atlantik okullarının temsilcileri tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Teorinin yandaşları Kuzey ile Güney'i iç ve dış parametrelerine göre karşılaştırmakta, bunların jeopolitik ve jeoekonomik özelliklerini açıklığa kavuşturmaktadırlar.

Jeopolitik literatüründe Kuzey, düzen, kural, refah ve zenginlik; Güney ise işsizlik, sefalet, çatışma ve sorun kavramlarıyla özdeşleştirilmektedir.

Kuzey-Güney Jeoekonomik Teorisi'nin temelinde Soğuk Savaş döneminden günümüze kadar devam eden sınıf çatışması, kapitalist ve sosyalist dünyanın teorisyenleri arasındaki ideolojik çatışma bulunmaktadır. Bu teoriyi yayan jeopolitik araştırma kurumları da yukarıda anılan ideolojik postulatlardan hareketle "Kuzey" ve "Güney" terimlerini jeopolitik anlamda kullanmışlardır.

Kuzey terimi, eskiden beri ve günümüzde de ABD, Kanada ve Batı Avrupa'yı ifade etmek üzere kullanılır. Bazı durumlarda bu terim Japonya, İsrail, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı da kapsar.

Güney terimi ise ağırlıklı olarak Afrika kıtasını, Hint Okyanusu kıyısı ülkelerini, Avrasya'yı ve Rusya'nın büyük bir bölümünü kapsamaktadır.

V. BÖLÜM

RUS JEOPOLİTİK OKULU: OLUŞUMU, TEORİK KAYNAKLARI, KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ VE ANA TEORİLERİ

Rus jeopolitik okulu, Batı Avrupa ülkelerindeki ya da ABD'deki okul ve akımlar gibi, ülkenin tarihî gelişimiyle, jeopolitik kurumlarının şekillenmesiyle ve dünyadaki jeopolitik süreçlerle uyumlu bir biçimde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Rusya'nın jeopolitik düşünce merkezlerinin oluşumunda önemli rolü bulunan tarihî hadiseler 9. Yy.da Kiev Rus Devleti'nin kurulması, 10. Yy.da Hıristiyanlığın kabulü, 13-15. Yy.larda yabancı ülkelerle savaşlar, 15-19. Yy.larda Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü ve merkezîleşmiş Rus devletinin ortaya çıkışı, ardından ülke topraklarının yeni sömürgeler sayesinde genişletilmesi ve Rusya'nın Avrasya'nın en önemli imparatorluklarından birine dönüşmesidir.

Rus jeopolitik akımları ve merkezleri, etkin oldukları tüm dönemlerde Rusya'nın dünyanın jeopolitik yapısı içindeki yeri ve önemine ilişkin çeşitli teori, görüş ve doktrinler ortaya atmış ve bu ülkeyi yeryüzünün büyük jeopolitik aktörlerinden birine dönüştürmek için ciddiyetle çalışmışlardır.

Rus jeopolitik okulunun temsilcileri Antik Çağ ve Orta Çağ'ın teorik kaynaklarından faydalanmakla beraber, kendi jeopolitik görüşlerini geliştirmişlerdir. Jeopolitik bu, ülkede de ilk kaynaklarını coğrafyadan, sosyal bilimlerden ve doğa bilimlerinden almış, farklı disiplinler içinde ve çeşitli cereyanlar çerçevesinde, birbirinden farklı adlar altında gelişmiştir.

Rusya'da, devletleşme, görece olarak geç başladığından, jeopolitik çalışmalarının tarihi de Orta Çağ'ın son döneminden daha eskiye uzanamamaktadır.

Yabancı tarihçiler klasik Rus jeopolitikçilerini Doğu ve Avrasya jeopolitik akımları içinde ayrı bir bölümde ele alarak değerlendirmektedirler. Rus jeopolitik okulunun 19. Yy.a kadarki, klasik ve modern dönemlerinin en ünlü temsilcileri jeopolitik biliminin dünya çapındaki isimleri sırasında zikredilerek araştırılmaktadır.

5.1. Orta Çağ'da ve Yeni Çağ'da Rusya'da Jeopolitik Akım ve Görüşler

Rusya'ya ilişkin en eski yazılı kaynak, yaklaşık olarak 12. Yy.a aittir. Bunlardan bilim dünyasının malumu olan iki eser 12. Yy.a ait olduğu sanılan Geçmiş Yılların Hikâyeleri ve İgor Destanı adlı kaynaklardır. Bu iki eser, önemli jeopolitik kaynaklar olarak da kabul edilmektedir ve söz konusu dönemde Rusların sahip olduğu jeopolitik görüşlerin birtakım çizgilerini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserlerde etraf bölgelerin ve komşu halkların topraklarının işgaline, büyük mekân düşüncesinin yaygınlaştırılmasına ilişkin bilgilere rastlanır; Rusların komşuları, komşu ülkelerin nüfusu ve coğrafyası hakkında hangi malumatlara sahip olduğu görülür. Her iki eserde işlenen ana fikir, başka halkların topraklarının işgal edilmesi ve bu bölgelere kalıcı bir şekilde yerleşmektir.

Bu ilk kaynaklardan da görüleceği üzere arazi etkeni, başkalarının topraklarının işgal edilmesi, daha geniş coğrafyalara yayılmak ve daha geniş alanlara sahip olmak düşüncesi tüm dönemlerde Rus tarihinin ve jeopolitiğinin öncelikli maddesi olmuştur. Daha sonraki dönemlerin Rus jeopolitikçileri de millî dünya görüşünün ve hedeflerinin ana maddesi olarak ya coğrafi mekân, ya da dinî misyonerlik etkenini belirlemişlerdir. Rusya'nın yüzölçümüne göre dünyanın en büyük ülkesi oluşu ve Orta Çağ'dan itibaren Ortodoks Hıristiyan dünyasının merkezi olarak kabul edilmesi de muhtemeldir ki bu ülkenin ve Rusyalı jeopolitikçilerin millî kodlarıyla ilişkilidir.

Rusya'nın tüm dönemlerde izlediği jeopolitiğin analizi, bu ülkenin diğer sömürgeci imparatorluklardan *(örneğin Hollanda, İngiltere, Fransa ve diğerlerinden)* büyük ölçüde farklı olduğunu ortaya koymuştur. Batı Avrupa'nın İngiltere, Fransa, Hollanda gibi sömürgeci devletlerini Doğu'daki sömürgelerden büyük su havzaları, okyanuslar ve denizler ayırmaktaydı ve başülkenin toplumsal ve ekonomik yapısı, yönetim sistemi ve devlet yapısı sömürgelerden ayrı bir şekilde ve kendi doğal gelişim süreci içinde gelişme göstermekteydi.

Oysa Rusya İmparatorluğu'nda sömürgeler hiçbir su havzasıyla ayrılmadan başülkeyle yekpare bir coğrafi mekânda buluşuyor ve bir bütün oluşturuyordu. Bu nedenledir ki Rusların, diğer imparatorlukların yaptığı gibi işgal ettikleri bölgeleri yalnızca sömürge ya da yarı sömürge durumunda tutarak bunlardan faydalanmakla

kalmamaları, sömürgeleri başülkeyle bütünleştirmeleri, yurtlandırmaları, kendi dilini, dinini ve kültürünü sömürgelerde yaygınlaştırmaları, yerli halkı asimile etmeleri de gerekiyordu.

İşgal edilen bölgelerde yerli halkla işgalci halkın dili, dini, kültürel varlığı ve tarihî kaderi arasında bir çatışma ortaya çıkıyordu. Ve bu çatışma her zaman egemen konumda bulunan ve sayısal üstünlüğü de elinde tutan Rusların zaferiyle sonlanıyordu. Dili, dini, tarihi ve kültürü bambaşka olan bir halkın millî köklerinden, kültüründen ve dünya görüşünden yalnızca zor kullanmak suretiyle koparılması elbette ki çok da kolay olmamaktaydı. Bu nedenle Ruslar, işgal ettikleri coğrafyalarda dinî etkinliklerine ve misyonerlik çalışmalarına hız vermekteydiler. Ünlü Rusyalı filozof N. A. Berdyayev'in sözleriyle ifade edecek olursak, yaşamın herhangi bir önemli dönemecinde zafer, maddi güçle değil, manevi güçle kazanılabilir ve bu sayede tüm dünyaya hükmedilebilir. Bu nedenle her şeyde Allah'ın buyruğuna uymak gerekir.[76]

Panortodoks düşünce akımı: Kiev Rus Devleti'nin Hıristiyanlığı kabulü, Doğu Slavlarının ve bu arada Rusların da kültürel ve jeopolitik açılardan gelişimini ve kaderini belirledi. 1453 yılında Osmanlıların Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'u fethederek Bizans'ın sonunu getirmesi ise Ruslar için bulunmaz bir fırsat oldu ve büyük ölçüde Rusların işine yaradı. Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü Ortodoks Rusya'nın jeopolitik ve kültürel hedeflerinde birtakım değişiklikler yapmasına neden oldu. Moskova knezleri merkezîleşmiş Rus devletini kurma yönündeki çalışmalarını artık Ortodoks Bizans'ın mirasçısı olarak Hıristiyanlığın kalkınması üzerinden sürdürmeye başladılar.

16. Yy.da Rusya'da Moskova'nın *"Üçüncü Roma"* olduğunu savunan jeopolitik görüş, dolayısıyla bir Panortodoks düşünce akımı ortaya çıktı. Rus Ortodoks kilisesinin liderleri Bizans'ın egemenliğinden kurtulunca, kendilerini "*Ortodoks kültürüne sahip tüm halkların çıkarlarının savunucusu"* olarak tanıtmaya başladılar. Bir süre sonra Moskova Knezi III. İvan'ın son Bizans imparatorunun yeğeni ile evlenmesi, Rusların, Hıristiyan dünya içindeki itibarını biraz daha arttırdı. Gerçekte Bizanslılar bu nikâh sayesinde Moskova'yı dinî açıdan kendi etkileri altına tekrar sokmak istemekteydiler.[77] Fakat Moskova knezleri söz konusu akrabalığı kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı başardılar ve kendilerini Bizans azizlerinin mirasçısı olarak ilan ettiler. Bu sayede Moskova knezlerinin tahta çıkış törenine dinî önderliği devralma töreni de eklendi. Rus çarları yepyeni bir statü, bir kutsallık kazanmış oldu ve daha önceler Bizans im-

76 Бердяев, Н. А., *Судьба Россuu*, Москва, 1990, с. 193-196 [Berdyayev, N. A., *Rusya'nın Kaderi,* Moskova, 1990, s. 193-196].

77 Aynı dönemde Rus Ortodoks Patrikliği Roma Papalarının Osmanlılara karşı oluşturduğu ve tüm Hıristiyan dünyayı katmaya çalıştığı Floransa Birliği'nden ayrıldığını duyurmuştur.

paratorlarının yerine getirdikleri görevleri bir ölçüde kendi üzerine alma hakkını elde etti. Bu dönemden itibaren Rus çarları Ortodoksların yaşadıkları tüm bölgelerin dinî önderi ve Ortodoks halkların çıkarlarının savunucusu konumunda tanındı.

Moskova Knezliği, parçalanmış Rus knezeliklerini Ortodoksluk inancı altında yavaş yavaş kendi etrafında birleştirmeye ve geleceğe yönelik jeopolitiğini belirlemeye başladı. Panortodoks düşünce akımı Rusya'da klasik jeopolitik akımı olarak gelişti. Rusya İmparatorluğu genişledikçe Panortodoks misyonerliği işgal edilmiş bölgelerde etkinliğini arttırdı, Slavları ve diğer halkları *(Sırpları, Bulgarları, Hırvatları, Slovenyalıları, Romenleri)* Osmanlı'nın egemenliğinden kurtarmak adı altında kendi tarafına çekmeye çalıştı.

Panortodoksluğun günümüzde bilinen en eski yazılı belgesi Pskov ekümeni Yeleazarov'un Filofey Manastırı'na yazdığı mektuptur. Mektupta şöyle denmektedir: *"Tüm Hıristiyan çarlıkları kutsal kitaba uygun bir şekilde Rus Knzeliği'nin etrafında bir araya gelmeye karar verdiler. Çünkü ilk iki Roma'nın iflasından sonra Üçüncü Roma (Moskova kastedilmiştir – A. H.) görevi devralmıştır ve asla bir Dördüncü Roma olmayacaktır."*[78]

Batıcılık ve Slavcılık (Slav Hayranlığı): 19. Yy. başlarından itibaren Rusya İmparatorluğu'nda daha geniş yaygınlık kazanan jeopolitik akımlar dünyadaki jeopolitik çıkar, hedef ve yönelimlere göre şekillenen Batıcılık ve Slavcılık *(Slav Hayranlığı)* akımlarıdır.

Ünlü Rus filozof ve ilahiyatçı V. V. Zenkovski'ye göre Rusya Fransız Devrimi'nin ve Napolyon'un 1812 yılı savaşının ardından yavaş yavaş Avrupa'ya yönelmeye ve bu jeopolitik bölgenin halklarıyla ilişkiler kurmaya başlamıştır. Zenkovski'ye göre Rusya'da Batıcıların ve Slav hayranlarının ortaya çıkmasına neden olan şey bu iki tarihî gelişmedir.[79]

Batıcılıkla Slavcılık birbirine bütünüyle zıt iki jeopolitik akımdır. Kırım Savaşı sırasında ve özellikle 1854 yılında Batılı devletlerin ve halkların Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alarak Rusya'yı büyük bir hezimete uğratmalarının ardından Rusya'da Batı karşıtlığı arttı ve Slavcılık gelişti. Bu iki jeopolitik akımın yandaşları Rusya'nın gelecekteki gelişmesi için farklı jeopolitik teoriler ortaya koymaktaydılar.

---

78 Дергачев, В. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 282 [Dergaçev, V. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 282].

79 Зенковский, В. В., *Русские мыслители и Европа,* Москва, 1997, с. 38 [Zenkovskiy, V. V., *Rus Düşünürleri ve Avrupa,* Moskova, 1997, s. 38].

Rusya'da Batıcılık akımının yandaşları dönemin iyi eğitim görmüş ve geniş dünya görüşüne sahip aydınları A. İ. Gertsen, K. D. Kavelin, N. V. Stankeviç, N. P. Ogaryov, belirli ölçüde V. G. Belinski, S. Turgenev ve diğerleriydi. Daha sonraki dönemde devlet otoritesine karşı gelen Dekabristler de bunların arasına katılmışlardır.

Batıcılar Rusya'nın insan hakları ve kalkınma yolunu seçmesi ve bu değerlerin üreticisi ve öncüsü olan Batı Avrupa'yla beraber hareket etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Batıcılara göre Rusya'nın Batı'nınkinden farklı, kendine özgü gelişim çizgisi I. Petro tarafından sonlandırıldı ve Rusya Batı'ya, ortak Batı uygarlığına doğru yönlendirildi. I. Petro'nun Batı'ya yönelme politikasının doğruluğunu savunan Batıcılar, Rusya'nın *"geri kalmış patriarkal Asyalı"* imajından kısa sürede kurtularak Batı uygarlığına yönelmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.

Batıcıları diğerlerinden ayıran özelliklerden biri de toplumsal, sosyal ve millî görüşler ortaya atmaları, Fransız ütopik sosyalistlerinin *(Saint Simon, Charles Fourier vb.)* ve Alman nasyonal-sosyalistlerin *(Hegel, Fichte vb.) "üstün ulusal devlet"* düşüncelerine katılmalarıydı. Batıcılık akımının yandaşlarından Belinski'nin arkadaşı Botkin'e mektubunda bu durumun açık bir kanıtı görülebilmektedir. Belinski, *"Bugün Rusya'da her şeyden daha fazla bütün idealların en iyisi olan sosyalizm hakkında düşünmekteyim."*[80] diye yazar. Görüleceği üzere Batıcılar, söz konusu dönemde ortak Avrupa uygarlığıyla beraber ütopik nasyonal-sosyalizm görüşlerini de yaymak için çalışmışlardır.

Slavcılık *(Slav hayranlığı)* akımının Rusya'daki temsilcileri daha çok dönemin milliyetçi vatansever hareketinin yandaşları olan A. S. Homyakov, Kireyevski Biraderleri, Aksakov Biraderleri ve Y. F. Samarin'dir.

Rus jeopolitiğinde Slavcılık akımının geniş analizi bu akımın en önemli temsilcilerinden biri olan V. İ. Lamanski'nin Asya-Avrupa Anakarasının Üç Dünyası (1916) adlı eserinde yapılmıştır. Lamanski'ye göre yeryüzünde diğer uygarlık merkezleriyle beraber ortak bir Slav kültürü anlayışı da mevcuttur ve bu gerçeğin Avrupa'da ortak Cermen kültürüne karşı kullanılması gerekmektedir. Lamanski, Slavcılığın ortak bir ilke ve idea olarak Avrupa'nın tamamına kabul ettirilmesini ve Avrasya'nın en önemli jeopolitik düşüncelerinden birine dönüştürülmesini önermiştir. Lamanski'ye göre Rusya İmparatorluğu merkezî Asya topraklarını ilhak etmek ve ortaya alternatif bir düşünce koymak suretiyle Avrupa'da geniş bir yaygınlığa sahip bulunan Roman-Cer-

80 Исаев, И. А., Золотухина, Н. М., *История политических и правовых учений России XI-XX вв.,* Москва, 1995, с. 258 [İsayev, İ. A., Zolotuhina, N. M., *11.-20. Yy.larda Rusya'da Siyaset ve Hukuk Öğretileri,* Moskova, 1995, s. 258].

men düşüncesi ve dünya görüşü karşısında üstünlük kazanabilir. Öte yandan Lamanski, Rusya ve Avrupa uygarlık mekânları arasında Asya kültür mekânını apayrı bir bölge olarak ele almış ve *"eski, yıkılmak üzere olan bir dünya"* şeklinde nitelendirmiştir.[81]

Slavcılar *"insanlığın ortak uygarlığı"* kavramının boş bir söylemden öteye gitmediği kanısındaydılar. Onlara göre, her ülke ve her halk kendine özgü bir kültüre sahiptir ve etrafındaki yakın halklarla beraber bir "ortak uygarlık" teşkil eder. Batıcıların tersine Slavcılar I. Petro'nun Rusya'da millî düşünceyi sekteye uğrattığını, Avrupa'dan bambaşka bir kültüre ve dünya görüşüne sahip olan Rusya'yı zorla Avrupalılaştırdığını, Batılı değerlerle yerel gelenek ve görenekleri birbirine karıştırdığını iddia etmiş ve I. Petro'nun reformlarını sert bir dille eleştirmişlerdir. Slavcıların en etkin milliyetçi ideologlarından biri olan Homyakov Rusya'nın *"milletler üstü"* bir Ortodoks Hıristiyanlık düşüncesinin önderi olarak manevi ve dinî bağlamda herkesten daha fazla çalışıp çabalamak zorunda olduğunu yazmaktaydı. Slavcılar Rusya'nın kendi yolundan sapmaması, Avrupa'nın Hıristiyan nüfusu arasında Ortodoksluğun propagandasını yapması ve bu nüfusu ortak Slav uygarlığı etrafında bir araya getirmeye çalışması kanaatindeydiler. Rusya'nın gelişim çizgisinin yönüne ilişkin olarak Batıcılarla Slavcılar arasındaki görüş farkı ve çatışması 19. Yy. sonu ve 20. Yy. başlarında Rusya'da başka isimler altında sürdürülmüştür. Aynı çatışma Halkçılar ve Marksistlerle Smenovekh Hareketi *(bu akımın yandaşları Bolşevik Devrimi öncesinde Rusya'yı terk eden devrim karşıtlarıydı)* arasında devam etmiştir. Daha sonra Prag ve Paris'e yerleşen Smenovekh Hareketi yandaşları Rusça Smena Vekh adlı bir dergi tesis etmiş ve Avrasyacılık adı altında çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Günümüz Rusya'sında da bunlara benzer Batıcı ve Batı karşıtı jeopolitik akımların mevcut olduğunu belirtmek gerekir.

Panslavizm ve Anti-Panslavizm akımları: Rusya Slavcılarının bir grubu 19. Yy. ortalarında dünya Slavlarının çıkarlarının ve güvenliğinin temin edilmesi için Slavların ortak bir düşünce ve uygarlık zemininde bir araya gelerek Avrupa'da ve dünyada Slav olmayanlarla mücadelede ortak bir cephe oluşturmalarını hedefleyen Panslavizm Jeopolitik Akımı'nı ortaya çıkarmışlardır.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile mücadelesi döneminde ve Kırım Savaşı öncesinde bu akım özellikle güçlenmiştir. Bu akımın Rusya'daki önderi jeopolitikte Kültürel Yaklaşım Teorisi'nin de kurucusu olarak kabul edilen Nikolay Yakovleviç Danilevski'dir (1822-1885). Danilevski eserlerinde Rusya'yı tüm Slav halkların millî ve dinî çıkarlarının savunucusu olarak tanımlar, dünya Slavlarını Rusya'nın önderliği altında bir araya gelmeye ve ortak bir mücadeleyle Osmanlı egemenliğinden kurtulmaya davet eder.[82]

81 A.g.e., s. 259-260.

82 Данилевский, Н. Я., *Россия и Европа,* Москва, 1991 [Danilevski, N. Y., *Rusya ve Avrupa,* Moskova, 1991].

Panslavizm akımının kökeni 18. Yy. sonlarına ve 19. Yy. başlarına kadar uzanır. Aynı dönemde Slav halklarının ve bazı diğer halkların *(Çeklerin, Hırvatların, Sırpların, Romenlerin, Bulgarların ve diğerlerinin)* düşünce adamları bir araya gelerek Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak mücadele etmek konusunda görüş alışverişinde bulunuyorlardı. Çek halkının ulusal özgürlük hareketinin önderleri olarak kabul edilen Pavel Šafarik (1795-1861) ve Josef Dobrovsky (1753-1829) bu görüş alışverişleri sırasında ilk defa olarak Panslavizm düşüncesini ortaya atmışlardır. Panslavizm Jeopolitik Akımı daha sonra bu düşünenin geliştirilmesi suretiyle ortaya çıkmıştır. Panslavizm Akımı yandaşları Slavların Habsburg İmparatorluğu içinde Almanlaştırılmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolündeki topraklarda sömürülmesine karşı mücadeleye kalkmışlardır.

Panslavizm daha sonraki dönemde Sırbistan ve Hırvatistan'da Ljudevit Gaj (1809-1872) ve tarihçi İvan Kukuljević Sakcinski (1816-1889) tarafından İllirizm adı altında yaygınlaştırılarak Güney Slav halklarının yaşadıkları tüm bölgelere girmiştir. Bu düşüncenin savunucuları Büyük İllirya adlı bir Slav devletinin kurulmasını, Almanların ve Türklerin egemenliği altındaki tüm Slavların özgürlüklerini kazanarak bu devletin sınırları içinde bir araya gelmesini kendileri için hedef olarak belirlemişlerdi. Panslavizm akımı içinde Rus hayranlığı çizgisi özellikle belirgindi. Bu çizgiyi savunanlar Rusluk yanlısı düşüncelerle tüm Slavların Rusya öncülüğünde bir araya gelmesi, dillerini ve kültürlerini Rusya'nın diline ve kültürüne yakınlaştırması gerektiğini iddia ediyorlardı. Söz konusu akım, Rusya'da, Danilevski önderliğindeki temsilciler dışında Sırbistan'da Vuk Karadžić, Karadağ'da Petar Petrović-Njegoš gibi pek çok taraftar bulmuştur.

Rusofobi görüşünün tam tersini savunan Anti-Panslavizm akımlarından biri de Mutlakçılar'dı. Bu akımın en büyük yandaşı, dönemin ünlü Rusyalı diplomatlarından olan A. M. Gorçakov'du. Gorçakov hem Batıcıların, hem de Slavcıların bazı görüşlerini kabul eder, fakat pek çok düşünce ve önerilerini gerçekdışı ve abartılı bulur. Gorçakov'a göre Rus misyonerliğinin ve Batıcıların bazı görüşleri tarih içinde belirli dönemler ve somut mekânlarda doğru bir taktikle uygulamaya konabilirse, *"mutlak sonuç"* alınabilir. Diplomat, Rusya'nın hem Avrupa'da, hem de Asya'da olması gerektiğini, bir yandan Avrupalılaşırken, bir yandan da millî özgünlüğünü koruması gerektiğini savunmuştur.

Gorçakov'un görüşleri daha sonraki dönemde biraz farklı biçimde K. N. Leontyev önderliğindeki başka bir Anti-Panslavizm yanlısı grup tarafından sürdürülmüştür. Bu grubun temsilcilerine göre tüm Slavların bir merkez etrafında birleştirilmesi ve ortak Slav devletinin kurulması Rusya İmparatorluğu'nun çöküşünün başlangıcı anlamına gelecekti. Zira Rusya İmparatorluğu'nun yalnızca Slavlardan oluşması bu dev-

letin küresel ruhunu mahveder, Avrasya ve dünya uygarlığına uzanan yolunu tıkar. Leontyev, Rus hayranlığını *"Panslavizm'in romantizmi"* şeklinde tanımlar ve Rusya İmparatorluğu'nun Avrasya'nın daha büyük arazilerini ve halklarını ilhak etmesi ve gelişmesini Batı Avrupa'ya doğru sürdürmesi gerektiğini savunur.[83]

Görüleceği üzere, söz konusu dönemde Rusya'nın hangi gelişim çizgisini izlemesi gerektiği, Batı'ya mı yoksa Doğu'ya mı yöneleceği meselesi, Rus düşüncesi ve bu düşüncenin yaygınlaştırılması, uygarlıklar arası ilişkilerde Rus-Slav birliği ve Avrasyacılık, Hıristiyan misyonerliği ve Rusya gibi konular, devlet ve devlet yönetimi sorunu gibi pek çok jeopolitik sorun Rusyalı aydınların ve jeopolitikçilerin dikkat merkezinde bulunmuştur.

5.2. Rus Jeopolitiğinin Kaynakları ve Klasik Rus Jeopolitik Teorileri

Kültürel Yaklaşım Teorisi: Rus jeopolitik okulunun şekillenmesi, temel teorik kaynaklarının oluşması ve daha sonraki gelişimi üzerinde en fazla etkili olan isimlerden biri 19. Yy. düşünürlerinden, klasik jeopolitiğin Kültürel Yaklaşım Teorisi'nin kurucusu, pek çok jeopolitik teriminin ve kavramının müellifi, ünlü Rusya ve Avrupa (1868) kitabının yazarı Nikolay Yakovleviç Danilevski'dir (1822-1885).

Kendinden önceki jeopolitikçilerin tersine, Danilevski, küresel değişimlerin birtakım devletlerin, halkların ya da milletlerin değil, ortak uygarlığa sahip bulunan büyük kültürel ve dinî toplulukların eseri olduğunu iddia etmiş ve kanıtlamaya çalışmıştır. Kendilerine özgü uygarlık türleriyle diğerlerinden ayrılan topluluklara *"tarihî tipler"* adını veren Danilevski bunları sınıflandırmış, ortaya çıkış ve gelişme süreçlerini araştırmaya çalışmıştır.[84]

Danilevski'ye göre yeryüzünde yaşanan en büyük süreçler ve gerçekleşen önemli olaylar uzun bir süre aynı ortamı paylaşmış; dil, maneviyat, psikoloji ve siyaset ortaklığına sahip bulunan insan topluluklarının *(tarihî uygarlık tiplerinin)* eseridir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından 19. Yy.a kadar gelmiş geçmiş tüm uygarlıkların *(tarihî tiplerin)* bir sınıflandırmasını da yapan Danilevski, günümüzde mevcut olmayan Peru ve Meksika uygarlıkları da dâhil olmakla on üç tarihî tipi belirlemiştir. Bun-

---

83 Исаев, И. А., Золотухина, Н. М., *История политических и правовых учений России XI-XX вв.,* Москва, 1995, с. 258-260 [İsayev, İ. A., Zolotuhina, N. M., *11.-20. Yy.larda Rusya'da Siyaset ve Hukuk Öğretileri,* Moskova, 1995, s. 258-260].

84 Данилевский, Н. Я., *Россия и Европа,* Москва, 1991 // *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 710-711 [Danilevski, N. Y., *Rusya ve Avrupa,* Moskova, 1991 // *Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 710-711].

lar Mısır, Çin, Sami *(Asur, Babil, Fenike)*, Hint, İran, Yahudi, Yunan, Roma, Arap *(Yeni Sami)*, Avrupa *(Roman-Cermen),* Slav uygarlık tipleridir. Danilevski'ye göre bu uygarlıklar kendi kültürel düzeylerine uygun toplumlar ve sosyal tabakalar ortaya çıkarmışlardır; bunların arasındaki politik, kültürel, psikolojik gelişim düzeyi farklılığı sonsuza kadar sürecektir.[85]

Danilevski, uygarlıklar arasındaki fark ölçütünü göstermekle kalmamış, uygarlıkların beş temel gelişim yasasını da belirlemiştir. Bunlar dil birliği, siyasal bağımsızlık, karşılıklı etkileşim, çeşitli etnik köklerin imtizacı ve tedrici gelişme sürecidir.

Görüleceği üzere Danilevski, uygarlık tiplerini, somut bir mekân çerçevesinde kendi iç yasalarıyla sürekli bir şekilde değişerek gelişen canlı bünyeler olarak tanımlamıştır. Danilevski, yeryüzünün bölgelerinin, yani coğrafi mekânların bu uygarlıklar tarafından yurtlandırılmasını da sürekli ve mantıklı bir süreç olarak kabul etmiştir.

Danilevski'nin jeopolitik teorisinde mekân kavramı, yalnızca üzerinde yaşanan arazi ve insanları hayati kaynaklarla besleyen toprak değil, ortak bir uygarlık alanı olan, millî kalkınmayı teşvik eden, yurtseverlik duyguları empoze eden ve manevi değerleri canlı tutan bir mekândır. Danilevski, somut bir mekân üzerinde yaşayan halkın millî köklerinden ve kültürel değerlerinden kopması halinde, ciddi bir tarihî tehlikeyle yüzleşeceği uyarısını yapar. Mekânın millî gurur kaynağı olan değerleri yaşattığı süre içinde o mekân üzerinde yaşayan halkın da millî ruh ve yurtseverlik duygusuyla mekânı tüm tehlikelere karşı savunacağını ifade eder. Rusyalı araştırmacılardan bazıları Rusya'nın İsveç ve Polonya'yla, Napolyon ve Hitler'le savaşlarında ve diğer savaşlarda kazandığı zaferlerin Danilevski'nin jeopolitik teorisini doğruladığı kanısındadırlar. Araştırmacılara göre bu zaferleri temin eden en büyük güç Rus halkının yurtseverliğinden kaynaklanan millî ruhtu.

Slav uygarlığının özellikleri ve geleceği konusunda da Danilevski'nin farklı bir jeopolitik görüşü vardır. Danilevski'ye göre yeryüzünün geleceğini belirleyecek olan şey Avrupa, ABD ve Slav birliğine ait üç uygarlık tipi ve bunlar arasındaki dengelerdir. Slav halklarının tamamının aynı uygarlık tipine sahip olduğunu ifade eden Danilevski, bunların birleşerek eski Bizans'ın başkenti Konstantinopolis merkezli *(Danilevski bu kente Çargrad der)* tek bir devlet kurmalarının elzem olduğunu söyler. Fakat Danilevski, Türkleri ve Türklerin eseri olan Avrasya jeopolitik gerçekliğini bütünüyle ve kasıtlı olarak inkâr etmiştir. Danilevski'nin tarihî tipler sınıflandırmasında Rusya'ya ve yeryüzünün tamamına uzunca bir süre korku salan Türk uygarlığının ve kavminin adı

85 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 139-146 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 139-146].

bile geçmez. Bu durum Danilevski'nin Türklere karşı hissettiği nefretin bir göstergesidir.

Danilevski'nin teorisinin Rusya'daki takipçileri bilim adamı ve filozof K. Leontyev ile ünlü Avrasyacı Savitski'dir. Bunlar Danilevski'nin Kültürel Yaklaşım Teorisi'ni Rusya'ya ve Avrasya'daki diğer toplumlara uygulayarak kendilerine göre birtakım jeopolitik sonuçlara varmışlardır.

Coğrafi Determinizm Teorisi: Klasik Rus jeopolitiğinde, Coğrafi Determinizm Teorisi'nin en önemli araştırmacısı ünlü bilim adamı Lev Meçnikov'dur (1838-1888). Meçnikov'un, ölümünden sonra 1889 yılında yayımlanan Uygarlık ve Büyük Tarihî Nehirler: Modern Toplumların Ortaya Çıkışına Dair Coğrafi Teori adlı eserinde coğrafi şartların, insanların yaşamı ve devletlerin kalkınması üzerindeki etkileri Rus jeopolitiğinde ilk defa olarak incelenmiştir.[86]

Devletin ve toplumun gelişmesinde doğanın ve hidrosferin rolü konusuna temas eden Meçnikov, tüm uygarlıkların gelişim süreçlerindeki ana aşamaları belirleyen şeyin insanoğlunun hidrosferle teması, hidrosferi kendi gereksinimleri doğrultusunda yönlendirme yeteneği ve doğa üzerindeki hâkimiyeti olduğunu yazar.

Meçnikov, insanların nehirlerden, denizlerden ve okyanuslardan faydalanmasına göre insanlığın gelişiminin üç aşamasını tespit eder. Meçnikov'a göre bu üç aşama, insanların su kaynaklarını, öncelikle nehirleri, sonra denizleri ve daha sonra okyanusları kullanmaya başlamasıyla ilişkilidir. Suyu ve suyun insanlara sağladığı sınırsız olanakları insan toplumlarının gelişmesindeki en önemli etken olarak değerlendiren Meçnikov, yeryüzündeki uygarlığın tarihini su yollarının kullanılma tarihiyle ilişkilendirmiştir.

Meçnikov'un sınıflandırmasında insan uygarlığı su yollarının kullanımına göre nehir, deniz ve okyanus uygarlıklarına ayrılır. Tarihî gelişim süreci içinde bu uygarlıklar değişerek bir aşamadan diğerine geçer.

Meçnikov'a göre insanların nehirlerden yararlanmaları, nehir kıyılarında yerleşim birimlerinin ortaya çıkması ve gelişmesi dönemi ilkel toplumun kapalı uygarlığı dönemidir. Tarihin daha sonraki dönemlerinde deniz uygarlığı, nehir uygarlığını saf dışı bırakmış, büyük halkların ve devletlerin, geniş üretim ve ticaret ilişkilerinin ortaya çıktığı daha gelişmiş bir toplumsal düzene geçilmiştir. Meçnikov'a göre uygarlığın en ileri

86 Мечников Л.И., *Цивилизация и великие исторические реки*, Москва, 1995 [Meçnikov, L. İ., *Uygarlık ve Büyük Tarihî Nehirler*, Moskova, 1995].

aşaması ise insanların okyanuslardan faydalanmayı öğrendikleri ve okyanusları kendi gereksinimleri doğrultusunda kullandıkları dönemden itibaren başlar ve bu dönem kapitalist toplum düzeninin geçerli olduğu döneme uymaktadır.

Mekânın benimsenmesine ilişkin olarak da kendine özgü bir görüş ortaya koyan Meçnikov, insanların çevreden yararlanmalarının ve çevre üzerinde etkili olmalarının siyasal ve sosyal durumlarına göre değişiklik gösterdiği kanısına varmıştır. Meçnikov'a göre insanlar nehir kıyılarına yerleşmek ve nehirlerden faydalanmak için kölelik düzeninden ve despotizmden, denizleri fethetmek için serflerin *(toprak kölelerinin)* emeğinden ve oligarşik feodal düzenden, okyanuslara açılmak için de özgür çalışma iradesinden, eşitlik ve dayanışma ilkelerinden yararlanmışlardır. Meçnikov doğanın ve mekânın fethi için insanlar arasında ortaklık ve işbirliğine duyulan ihtiyaç arttıkça, insan toplumlarının sosyal düzeninin de geliştiğini, dolayısıyla uygarlıkların değiştiğini öne sürmüştür.[87]

Rus jeopolitik okulunda Coğrafi Determinizm Teorisi 19. Yy.ın ünlü araştırmacıları S. Solovyov, B. N. Çiçerin, A. P. Sapov ve diğerlerinin eserlerinde de geniş bir şekilde izah edilmiştir.

Jeostratejik Kalkınma Teorileri: Klasik Rus jeopolitiğinde birtakım önemli jeostratejik görüşlerin ve özellikle Askerî-Stratejik Teori'nin müellifi Rus ordusunun General Feldmareşali ve askerî stratejist Dmitri Milyutin'dir (1816-1912). Milyutin, jeopolitik ve jeostrateji konulu çok sayıda eserin de yazarıdır. Milyutin'in Askerî Coğrafya ve Askerî İstatistiğin Önemi Üzerine Eleştirel Çalışmalar adlı eseri uzunca bir süre dünyanın siyaset bilimcilerinin büyük ilgisine mazhar olmuştur. Bu eserinde Milyutin, Rus jeopolitiğinin askerî-stratejik meselelerinin ve hedeflerinin teorik ve pratik temellerini belirlemiştir.[88] Öte yandan aynı çalışma Rusya'da askerî coğrafyanın nesnesine ilişkin tartışmaları da sonlandırmıştır. 40 yaşında general rütbesine terfi eden, geniş bir dünya görüşüne ve analitik düşünme yeteneğine sahip bulunan Milyutin, 1860 yılında Rusya'da Harbiye Bakanı Yardımcısı olarak görev yapmış, daha sonra Harbiye Bakanı görevine kadar yükselmiştir. II. Aleksandr'ın iktidarının (1855-1881) sonlarına doğru Rusya'nın Dışişleri Bakanlığı'nı da fiilen Milyutin yönetiyordu.

Milyutin, Rusya'nın bir imparatorluk olarak gelecekteki önceliklerini belirlemiştir.

87 Мечников Л.И., *Цивилизация и великие исторические реки,* СПб., 1898, с. 220, 270-271, 443 [Meçnikov, L. İ., *Uygarlık ve Büyük Tarihî Nehirler,* Sankt-Petersburg, s. 220, 270-271, 443].

88 Bkz. Морозов, Е. Ф., *"Последний фельдмаршал" // Русский геополитический сборник,* Москва, 1996, N-2, с. 33-34 [Morozov, E. F., *"Son Feldmareşal" // Rus Jeopolitik Mecmuası,* Moskova, 1996, Nu. 2, s. 33-34].

Rusya'nın en büyük rakibi olarak Büyük Britanya'yı gören Milyutin, bu devlete karşı herhangi bir etkin girişimde bulunmak için henüz erken olduğunu da vurgulamıştır. Milyutin'e göre Rusya Kırım Savaşı'nda (1853-1856) aldığı yaraları henüz sarabilmiş değildi. Öte yandan Milyutin, Avrupa'da ve Yakın Doğu'da dengeleri korumak için Rusya'nın Almanya'yla askerî ve politik ittifak yapmaya ihtiyacı olduğunu da belirtmiştir.

Milyutin, Orta Asya'nın, söz konusu dönemde Türkistan diye adlandırılan büyük coğrafyanın Rusya'ya ilhakını hem şiddetle tavsiye etmiş, hem de bunun nasıl yapılması gerektiğini göstermiştir. Orta Asya'nın Rusya'ya ilhak edilebilmesi için Milyutin'e göre öncelikle Orta Asya kentlerinin göçebe aşiretlerle feodal bağlarının ortadan kaldırılması gerekiyordu. Milyutin, Türkistan'ın önemli mıntıkalarını işgal etmek için askerî plan da yapmıştır. Generale göre bu mıntıkalar gelecekte Britanya İmparatorluğu'nun asıl güç kaynağı olan Hindistan'ı tehdit etmek ve bu coğrafyaya müdahalede bulunmak için kullanılabilirdi.

Milyutin, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla jeopolitik ilişkilerine de değinmiş ve iki devlet arasındaki çatışmanın sonlandırılmasının yollarını göstermiştir. Harbiye Bakanı'nın planına göre Türklerin yakın gelecekte Avrupa'nın tamamından sürülmesi, Slavların, Rusya'nın kontrolü altında bir araya gelecekleri Balkan Konfederasyonu'nun kurulması, Karadeniz ve Akdeniz'in boğazlarının serbest bölge olması ve tüm devletlere açık hale gelmesi gerekiyordu.

İran ve Çin devletlerinin bağımsızlıklarını ve emniyetlerini İngilizlerin müdahalesinden korumak amacıyla Rusya'dan destek istemelerini göz önünde bulunduran Milyutin, bu devletleri Rusya'nın doğal müttefikleri olarak görmüş ve bu müttefiklik ilişkisinin sürdürülmesi gerektiğini söylemiştir. Milyutin'in uzak görüşlülüğünün ve planlarının faydasını Rusya, 1877-1878 yıllarında Türkiye'yle yaptığı savaşta görmüştür. Rus ordusu Balkanlar'da Türkiye üzerine yürürken, İngiliz donanması da Çanakkale Boğazı'ndaki hedefleri yalnız başına sahiplenmek için harekete geçmeye çalışıyordu.

Milyutin, Avrasya, Avrupa, Orta Asya, Kafkasya ve Balkanlar'daki jeopolitik ve jeostratejik durumu oldukça net bir biçimde görebilmiş ve gelecek gelişmeleri de Askerî-Stratejik Teori'yi kullanmak suretiyle planlamıştır. Gelişmeleri birtakım objektif ve subjektif etkenlerle izah eden Milyutin, Rusya'nın gelecekteki stratejik hedeflerini de belirlemiştir.

Rus jeostratejisinde askerî coğrafya bilgisini pratikte kullanan, askerî coğrafyayı

teorik bir bilim alanı ve askerî stratejinin bir parçası yapan ilk bilim adamı ve asker de Milyutin'dir.

Askerî coğrafyanın ve askerî istatistiğin nesnesi sorununa da eğilen Milyutin, devletin kalkınmasının ve işlevselleştirilmesinin genel ve özel yönlerini; siyasal düzen, ekonomik ve askerî güç, arazi, coğrafi konum, komşular da dâhil olmakla genel topoğrafik özellikler, sınırların durumu gibi jeostratejik konuları da irdelemiştir. Askerî coğrafya konusundan bahsederken Milyutin, haritada geniş bir alana "serpiştirilmiş" ya da yekpare bir "kütle" gibi görünen ülkelere de, tamamen kara, ya da tamamen deniz devleti olan ülkelere de, daha az ya da daha çok orduya sahip olan ülkelere de, kara ordularını ya da donanmayı tercih eden ülkelere de rastlandığını söyler.

Buradan da görüleceği üzere Milyutin daha 1846 yılında, yani İngiliz-Amerikan jeopolitik okulunun kurucularından olan Mackinder henüz doğmadan ve diğer ABD'li jeopolitikçi, Deniz Gücünün Tarihe Etkisi adlı eserin yazarı olan Mahan henüz 6 yaşındayken jeostratejik mekânın önemi, kıyı şeridi ve sınır çizgilerinin belirlenmesi, devletlerin savunmasında farklı ordu türlerinin görevleri gibi konulardan bahsetmiştir.

Milyutin, jeopolitiğin temel ilkeleri, iskânın ve devlet yapısının jeopolitik ve jeostratejik ilişkilerdeki rolü gibi meselelere de temas etmiştir.

Rusya'nın 19. Yy.a ait askerî-stratejik kaynakları arasında dönemin askerî stratejistlerinden V. F. Golovaçev'in (*jeopolitik konulu Tarihe Nazaran Donanmanın Rusya İçin Önemi adlı eserin yazarıdır*), S. A. Skregin'in *(Denizcilik ve Rus Devleti'nin Kalkınmasına Etkisi adlı eserin yazarıdır),* Amiral Yardımcısı, ünlü deniz gezgini, etnograf, ekonomist ve politikacı V. M. Golovnin'in *(Donanma Kaptanı Golovnin'in 1811-1812-1813 Yıllarında Japon Esaretindeki Serüvenleri adlı eserin yazarıdır)*, Rus donanmasında üsteğmen rütbesiyle görev yapmış olan tarihçi Y. N. Kvaşnin-Samarin'in *(Rus Toprağında Deniz Düşüncesi: Askerî Denizcilik Açısından Petro'ya Kadarki Rusya Tarihi adlı temel kaynaklardan birinin yazarıdır)* ve diğer teorisyen ve stratejistlerin eserleri de zikredilebilir.

Milyutin'in bazı jeostratejik görüşlerinin takipçisi olan Kvaşnin-Samarin askerî donanmanın Rusya tarihindeki yeri konusunu araştırmıştır. Bilim adamı, Rusya'nın en temel çıkarlarının denizlerde olduğunu ve bu çıkarları savunmak için donanmanın en değerli araç hükmünde bulunduğunu Rusya'da henüz çoğu kişinin anlayamadığından yakınır.

Kvaşnin-Samarin, kendi döneminin denizcilik tarihinde stratejik meseleleri ve je-

opolitik sorununu herkesten daha kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Bilim adamının Rus Devleti'nin kuruluşunda ve 8-18. Yy.lar arasındaki tarihinde donanmanın rolüne ve önemine ilişkin eserleri çoğu araştırmacı tarafından söz konusu dönemin denizcilik tarihini ve jeopolitiğini öğrenmek için en temel kaynaklar olarak değerlendirilmektedir.

Golovnin'in jeostrateji ve askerî coğrafya konulu eserleri de kendi döneminde yalnızca Rusya'da değil, Avrupa'nın tamamında en çok okunan eserler sırasındaydı. 1861 yılında Sankt Petersburg'da basılan 1824 Yılında Rusya Donanmasının Durumu adlı eser, barındırdığı jeopolitik görüşlerle araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Milyutin'in jeopolitik doktrinini destekleyen ve görüşlerini aynen kabul eden Vandam ve Samarin de Rusya'nın jeopolitik ve jeostratejik anlamda en büyük düşmanının İngiltere olduğunu belirtmişlerdir. Vandam ve Samarin, Rusya'yla İngiltere arasındaki çatışmanın dünyanın jeostratejik manzarasını belirlediği görüşündedirler.

Vandam ve Samarin deniz ve kara devletleri arasındaki çatışmadan açıkça bahsetmişlerdir. Hem bunlar, hem de diğer Rusyalı jeostratejistler, Anglosaksonların dünya egemenliğine ulaşmaları yolundaki en büyük engelin Ruslar olduğunu vurgulamışlardır.

Bu araştırmacılara göre Anglosaksonların temel amacı Rusları Pasifik Okyanusu'ndan Sibirya'nın içlerine sürmek, Rusya'yı da Asya'dan kuzeye doğru, 30-40. Kuzey enlemleri arasındaki bölgeye sıkıştırmaktı.

Rusyalı politikacılara birtakım pratik önerilerde bulunan Vandam, Anglosakson yayılmacılığı karşısında hezimete uğramamak için ülkenin askerî gücünü arttırmak, Britanya İmparatorluğu'na ve İngiliz despotizmine karşı kara devletlerinin koalisyonunu oluşturmak gerektiğini yazar. Vandam'a göre böyle bir koalisyon Rusya, Fransa ve Almanya tarafından gerçekleştirilebilirdi.

Görüleceği üzere, söz konusu dönemde Rusyalı jeopolitikçilerin ve diğer bilim adamlarının strateji ve askerî coğrafya konulu çalışmalarında mekân mücadelesi, doğal ve coğrafi etkenlerin devletlerin kalkınması ve askerî operasyonlar üzerindeki etkisi; askerî strateji ve askerî coğrafya araçları; askerî operasyonlarda topoğrafya bilgisi; arazinin, nüfusun, ekonomik durumun, devlet yapısının, askerî yönetimin, iklimin, etnolojinin, felsefenin ve hatta dinin ve ilahiyatın jeopolitik durum üzerindeki etkisi gibi meseleler millî-ideolojik bir yaklaşımla teorik açıdan ele alınarak değerlendirilmiştir.

5.3. Klasik Rus Jeopolitiğinde Alan ve Mekân Meseleleri

Araştırmacılara göre, söz konusu dönemin ünlü coğrafyacı gezginlerinin eserleri de klasik Rus jeopolitiğinin gelişimini önemli ölçüde etkileyen kaynaklar arasındadır. Bunlardan ünlü coğrafyacı ve gezgin İ. V. Voyeykov'un Pasifik Okyanusu Yeryüzünün En Önemli Deniz Yoluna Dönüşecek mi adlı eseri ve demograf Veniamin Petroviç Semyonov-Tyan-Şanski'nin Avrupa Halklarının Sömürge Hareketlerinde Rusya'nın Rolü adlı kitabı hem Rus jeopolitik okulunun, hem de klasik dünya jeopolitiğinin teorik temelinin oluşmasına katkıda bulunan önemli kaynaklardır. Bu çalışmalarda jeopolitiğin en mühim konularından biri olan devletin kalkınmasında mekân sorunu irdelenmiş ve Rusya örneğinde açıklığa kavuşturulmuştur.

V. P. Semyonov-Tyan-Şanski (1870-1942) büyük gezgin, coğrafyacı ve demograf Pyotr Petroviç Semyonov-Tyan-Şanski'nin oğludur. Semyonov-Tyan-Şanski, 1915 yılında yayınlanan Rusya Açısından Muazzam Toprak Mülkiyeti Üzerine adlı politik coğrafya denemesinde tüm dünyanın dikkatini çeken pek çok coğrafi ve jeopolitik meseleye temas etmiştir. Bilim adamının, Rusya'nın doğal sınırlarına ilişkin olarak aktardığı bilgiler kendi döneminin jeopolitik manzarasını ve karakteristiğini yansıtan en önemli bilgilerdir. İnsan yerleşimleri, nüfus yoğunluğu, yeryüzü şekilleri, göç hareketleri, sıra dışı yerleşim ve yer değişiklikleri, doğal sınırlar, Pasifik dışındaki bölgelerde insanlığın temel kalkınma ölçütleri ve diğer meseleler bu eserde irdelenmiştir.[89]

Coğrafi açıklamalarında Semyonov-Tyan-Şanski sık sık Alman jeopolitikçi Ratzel'in Yaşam Alanı Teorisi'ne atıfta bulunmuştur. Fakat bilim adamının *"Zorunlu Alan"* ve *"Büyük Alanların Biçimi"* konusundaki görüşleri büsbütün yeni ve özgündür. İnsanlığın ilk yerleşim bölgelerinin haiz olması gereken şartlar, insanlığın gelişiminde Buz Devri'nin önemi, yeryüzündeki üç ara deniz ve okyanuslara geçiş sistemleri, siyasi güçte arazi etkeni, çemberimsi, denizden denize ve topaksı araziler, bu arazilerden faydalanmanın sonuçları gibi coğrafi ve jeopolitik kavramları herkesten önce açıklayan da Semyonov-Tyan-Şanski'dir.

Semyonov-Tyan-Şanski, Ekvator ve 45. Kuzey enlemi arasındaki üç büyük okyanus koyunun bulunduğu geniş bir coğrafyayı ele alarak değerlendirmiştir.[90] Ünlü coğrafyacı bu bölgelerde, yani üç ara deniz çevresinde ve bunların arasında *(Hindiçin'de,*

---

89 Семенов-Тян-Шанский В. П., *О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии,* СПб., 1915, с. 32-33 [Semyonov-Tyan-Şanski, V. P., *Rusya Açısından Muazzam Toprak Mülkiyeti Üzerine. Politik Coğrafya Denemesi,* Sankt-Petersburg, 1915, s. 32-33].

90 Bunlar Akdeniz'le Karadeniz'i, Doğu Çin ve Güney Çin Denizleriyle Japon Denizi'ni ve Sarıdeniz'i, Karayip Denizi'yle Meksika Körfezi'ni birleştiren boğazlar ve bölgelerdir.

Anadolu'da ve Arabistan Yarımadası'nda) daha güçlü ve özgün uygarlıkların, Ari-Sami, Moğol-Malay, Aztek-İnka devletlerinin geliştiğine dikkati çeker. Semyonov-Tyan-Şanski'ye göre söz konusu bölgede yerleşen zayıf kavim ve ırklar halen Neolitik Çağ'da bulunuyorlar.

Semyonov-Tyan-Şanski, ara denizler bölgesinde uygarlıkların ve dinî sistemlerin daha erken şekillendiğini söyler. Gelecekte üç denize aynı anda hâkim olabilecek kişinin ya da devletin dünya egemenliğini de elinde bulunduracağını belirtir.

Semyonov-Tyan-Şanski, yeryüzü bölgeleri üzerinde jeopolitik kontrolün *(mekân hâkimiyetinin)* tarih içinde ortaya çıkan üç ana sistemini de tarif etmiştir:

Birinci sistem: Ara denizlerde ortaya çıkan ve karasal devletleri *(başülkeleri)* birleştiren çemberimsi sistemdir. Bu sisteme giren ülkeler çemberler oluşturarak iç deniz bölgelerini kontrol altında tutma olanağına sahiptiler. Semyonov-Tyan-Şanski deniz çemberine Yunanların, Kartacalıların, Romalıların, Venediklilerin ve Cenovalıların yerleştikleri bölgeleri dâhil eder. 17. Yy.da İsveçlilerin ve 19. Yy.da I. Napolyon'un söz konusu çemberleri kontrol etmek istemesini de mezkûr kişilerin dünya egemenliğine sahip olma çabası şeklinde açıklar.

İkinci sistem: Büyük Coğrafi Keşifler döneminde Avrupalılar tarafından keşfedilen topaksı arazilerdir. Bu bölgelerde limanlar, yerleşim birimleri ve askerî üsler denizlerin ve okyanusların stratejik açıdan önemli noktalarına kurulmuştur ve sağlam bir savunma çizgisi oluşturmaktadır. Fakat Portekizler, İspanyollar, Hollandalılar ve Fransızlar tarafından kurulan bu sistem 19. Yy.da İngilizler tarafından etkisiz hale getirilmiştir. İngilizler topaksı savunma sistemini tampon ülkelerin askerî olanakları ve güçlü savunma unsurları sayesinde aşmaya muvaffak olmuşlardır. Aynı taktiği İngilizler 20. Yy.da SSCB'ye ve ABD'ye karşı da uygulamaya çalışmışlardır.

Üçüncü sistem: Karasal arazi sistemidir. Semyonov-Tyan-Şanski, toprakları denizden denize uzanan devletlerin karasal sistem oluşturabileceklerini belirtir. Bilim adamı Rusların ve Amerikalıların bu sistemi büyük bir başarıyla oluşturduklarını da vurgular. Rusların karasal sisteminin olumlu ve olumsuz yönlerinden bahsederken Semyonov-Tyan-Şanski arazinin genişliğini ve gelişmiş merkezle gelişmemiş taşra arasındaki bağların gevşekliğini bu sistemin en önemli kusurları olarak gösterir.

Semyonov-Tyan-Şanski'ye göre Rusya'nın sürekli gelişmesini ve kalkınmasını temin etmek için taşrada nüfus yoğunluğunun arttırılması ve ulaşım altyapısının geliştirilerek merkez bölgesindeki düzeye ulaştırılması gerekmektedir. Bunu gerçek-

leştirmenin ise iki yolu vardır: Ya merkezin Yekaterinburg'a taşınması, ya da Asya vilayetlerinde kültürel ve ekonomik açıdan gelişmiş sömürge anklavlarının kurulması gerekiyordu. Semyonov-Tyan-Şanski Ural, Yenisey Eyaleti'nin dağlık bölgesiyle beraber, Altay, Yedisu bölgesiyle beraber Türkistan ve Baykal havzası gibi bölgelerin zapt edilerek bu yerlerde Rusya'nın hızlı ve gelişmiş anklavlarının oluşturulması gerektiğini söyler. 21. Yy. başlarında Rusya'nın Asya kısmında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, demografik zorluklar karşısında araştırmacılar Semyonov-Tyan-Şanski'nin jeopolitik önerilerinin öneminin altını bir kez daha çizmektedirler.

Rusya'nın sahip olduğu geniş topraklar hakkında çok önemli bazı görüşler ortaya koyan Semyonov-Tyan-Şanski denizden denize uzanan arazilerin avantajları ve dezavantajlarından, devletin yönetim merkezinin coğrafi merkezine yakın olmasının öneminden, Rusya'nın Asya ve Avrupa diye iki kısma ayrılmasının olumsuz sonuçlarından da bahseder ve yeni toprakların benimsenmesinde kültürel, ekonomik ve askerî sömürge üslerinin rolünü açıklığa kavuşturur.

1916 yılında basılan *"Avrasya'da İnsan Yerleşimlerinin Coğrafi Değerlendirilmesi ve Slavların İlk Yurdu Üzerine"* adlı makalesinde Semyonov-Tyan-Şanski, yeryüzü şekillerinin coğrafi ve astrocoğrafi durumları arasında bir ayniyet olduğunu söyler ve ilgi çekici bir görüş ortaya koyar: *"İnsanlığın tedrici oluşumu insan topluluklarının geniş arazilere yayılmasının, yabancı istilalar ise bu toplulukların devletlere ayrılmasının temel nedenidir."*

Coğrafi bölgelerin benimsenmesinin iki yolu olan yurtlandırma ve istila konusuna da değinen Semyonov-Tyan-Şanski, istilaya kıyasla yurtlandırmanın her daim yerli halkın daha düşük şiddette tepkisine yol açtığını ve daha verimli olduğunu söyler. İstila sırasında yerli halkın iç enerjisini ciddi bir kayıp vermeden gelecek mücadeleler için muhafaza etmesine karşın, yurtlandırma sayesinde bölgede tedrici olarak yayılma olanağı elde edilir, uzun süreli ve sağlam bir devlet sistemi kurulur, güç kaybı yaşanmaz ve bu sayede devlet daha güçlü hale gelir, bölgenin yerli halkının kültürü üzerinde önemli ölçüde etkili olma şansı kazanılır.

Semyonov-Tyan-Şanski'ye göre barış yoluyla yurtlandırma *(yayılma)* süreci bölge üzerinde değil, daha çok insanların manevi yaşamı, özellikle dili, yaşam biçimi ve iştigal alanı üzerinde derin etki bırakır. Coğrafi şartlar insanları, doğanın muziplikleri karşısındaki dayanıklılıklarına göre göçebe ve yerleşik halklar olmak üzere iki gruba ayırır. Yurtlandırma politikası yerleşik yaşamı yaygınlaştırır, göçebelerin yaşamında önemli değişikliklere neden olur ve bunların zaman içinde asimile edilmeleriyle sonuçlanır.

1928 yılında basılan Bölge ve Ülke adlı eserinde Semyonov-Tyan-Şanski daha önceki jeopolitik görüşlerini bir hayli geliştirmiştir. Araştırmacılar Semyonov-Tyan-Şanski'nin Rusya'nın o dönemdeki coğrafi ve jeopolitik mekân karakteristiğini tümüyle ihtiva eden bir teori ortaya koyduğu kanısındadırlar. Semyonov-Tyan-Şanski kendi araştırmasına coğrafi disiplinlerin yapısındaki boşluğu dolduran antropocoğrafya adını vermiş ve bunu, insan topluluklarının manevi dünyalarının ve yerleştikleri arazilerin coğrafyası olarak tanımlamıştır.[91]

Semyonov-Tyan-Şanski insanın doğal yetenek ve nitelikleriyle beraber ekonomik faaliyetini devletin şekillenme sürecinin önemli etkeni olarak değerlendirir ve geleneksel Coğrafi Determinizm Teorisi'ne antropolojik bir hüviyet kazandırır. Bilim adamına göre jeopolitik önem açısından büyük alanlar doğal, coğrafi ve kültürel etkenler dışında, bölgede yaşayan insanların ekonomik faaliyetlerinin sonuçlarına da bağımlı durumdadır. Semyonov-Tyan-Şanski Rusya'nın tarihî, istatistiksel ve demografik verilerine dayanmak suretiyle sömürge istihkâmları *(stratejik askerî üsler)* konusunda *"garanticilik", "yerel politik gücün aksi"* ve *"çıkış notası"* kuramını geliştirmiştir. Bilim adamı hem yurtlandırma, hem de istila için politik ve coğrafi açıdan elverişli bölgelerin seçilmesi gerektiğini savunmuştur.

Jeostratejik düşünceleri askerî coğrafya ve askerî istatistik açısından irdeleyen Milyutin'den ve ülkesinin coğrafi meselelerini ve arazi sorunlarını ele alan Semyonov-Tyan-Şanski'den farklı olarak, 20. Yy. başlarında Rusya'da arazi üzerinde tam bir jeopolitik ve askerî-stratejik kontrol sağlama konusuna değinen orijinal jeopolitik eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların arasında Aleksey Yefimoviç Vandam'ın (1867-1933) 1912 yılında yayınlanan Durumumuz adlı eserini özellikle vurgulamak gerekir.[92]

Rusya'nın Avrasya'daki jeopolitik mekân karakteristiğini herkesten daha önce betimleyen Vandam, Rusların geniş arazilere sahip olmalarına karşın, diğer halklara kıyasla zor iklim şartlarında ve elverişsiz bölgelerde yaşadıklarını söyler. Bu görüşünü daha sonraki yıllarda geliştiren Vandam, çok soğuk kışların, zorlu kuzey ikliminin ve çamurlu yolların Rus halkının yaşamını ve çalışmalarını zorlaştırdığını belirtir. Ilıman iklime sahip Batılı halklar bunun ne anlama geldiğini bilemezler. Sıcak denizlere çıkışı olmayan Rusya ürünlerini, yurtdışına çıkarmakta da zorluklarla karşılaşmaktadır ve bu durum Rusya'nın endüstrisinin ve dış ticaretinin gelişmesi önünde engeldir. Bilim adamı, Rus halkının *"güneşe ve sıcak suya"* içgüdüsel olarak meylettiğini ve bu meylin Rus devletinin yaşam mücadelesini şekillendirdiğini savunmuştur.

91 Семенов Тян-Шанский В. П., *Район и страна,* Москва, 1928, с. 160-161 [Semyonov-Tyan-Şanski, V. P., *Bölge ve Ülke,* Moskova, 1928, s. 160-161].

92 Вандам, А. Е., *"Наше положение" // Геополитика и геостратегия,* Москва, 2002, с. 102 [Vandam, A. Y., *"Durumumuz" // Jeopolitik ve Jeostrateji,* Moskova, 2002, s. 102].

Klasik Rus jeopolitiğinde coğrafi mekân ve Rusya'nın coğrafi karakteristiği konularında önemli çalışmalar yapan isimlerden biri de Mihail Vasilyeviç Lomonosov'dur (1711-1765). Lomonosov'un, Kuzey Denizlerinde Çeşitli Yolculukların ve Sibirya Okyanusu'ndan Doğu Hindistan'a Yolun Kısa Betimlemesi (1763) ve Sibirya Okyanusu'ndan Doğu'ya Geçiş Yolu Arayan Deniz Komutanlığı Subayları İçin Örnek Kurallar (1765) adlı eserleri gerçek anlamda birer jeopolitik ve jeostratejik yol haritasıdır.

5.4. Rus Jeopolitiğinin Karasal Temeli Avrasyacılık ve Avrasyacılığın Ana Düşünceleri

20. yy.da Rus jeopolitik okulunda en geniş yaygınlığa sahip bulunan jeopolitik akım Avrasyacılıktır. Bu akımın temsilcileri Rusya devletinin ve Rus toplumunun Avrasya jeopolitik mekânının söz konusu dönemdeki durumuna ve gelecekteki muhtemel gelişmesine bağlı olarak ilk realist jeopolitik kuramını ortaya koymuşlardır.

Klasik Rus jeopolitiğinde *"Karasal Heartland"* düşüncesini ilk kez ortaya atanlar da Avrasyacılardır. Rusya'da jeopolitik terimini ilk kullanan, pek çok jeopolitik kavram ve terimini ilk kez açıklayan, jeostratejik görüşleri tarihî literatüre sokan, yeryüzünün özgün jeopolitik modelini çizen, Rusların millî jeopolitik görev ve hedeflerine ilişkin gerçekçi doktrin ve teoriler geliştirenler de Avrasyacılardır.

Araştırmacılardan bazıları Avrasyacılık görüşlerinin tarihî köklerinin 15. Yy.a uzandığını öne sürmüşlerdir. 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin ardından dünyada Ortodoksluğun merkezi Moskova'ya kaydı. 15. Yy. sonu ve 16. Yy. yeni Velikorus millî bilincinin şekillendiği dönem olarak kabul edilmektedir.[93] Yeleazarov'un Filofey Manastırı'na gönderdiği ve daha önce bahsettiğimiz mektup da aynı dönemde yazılmıştır. Yeleazarov'un bu mektupta ortaya koyduğu görüşler Slavcıların ideologları olan Aksakov Biraderleri, İ. Kiriyev ve A. Homyakov tarafından geliştirilmiştir. Aynı düşünceler daha sonra Avrasyacıların eserlerinde daha da ileri götürülmüştür.

Rusya'da Avrasyacılık hareketini 20. Yy. başlarında dil bilimci ve filolog Knez N. S. Trubetskoy'un (1890-1938), Ortodoks ilahiyatçı G. V. Florovski'nin (1893-1979), ünlü sanat bilimci P. P. Suvçinski'nin (1892-1985) ve diğerlerinin başlattığı kabul edilir. Bu isimlerin arasına daha sonraki yıllarda tarihçi G. V. Vernadski (1887-1973), çok yönlü

93 Velikorus millî düşüncesinin temelinde Rus topraklarının ve Büyük Slav bozkırlarının birleştirilmesi, Ortodoks ve Bizans kültür mirasının muhafazası ve bu yönde millî-dinî görüşlerin ortaya atılarak yaygınlaştırılması bulunuyordu.

bilim adamı, filozof, hukukçu ve büyük entelektüel zekâ İ. A. İlyin (1882-1954) ve 1917 yılının Ekim Devrimi'nden sonraki dönemin diğer Rusyalı bilim adamları katılmıştır.

Avrasyacılık Teorisi'nin kurucularından ve en büyük araştırmacılarından biri, klasik Rus jeopolitiğinin ünlü isimlerinden filozof, bilim adamı, ekonomist ve geniş bir entelektüel zekâya sahip olan Pyotr Nikolayeviç Savitski'dir (1895-1968).[94] Savitski, 1921 yılında Sofya'da Knez Trubetskoy'la beraber Avrasyacılık Hareketi'ni başlatmıştır. Savitski bu hareketin en önemli teorisyeni ve ideologudur. Savitski ile Trubetskoy aynı yıldan itibaren Doğu'ya Gidiş ve Yollarda: Avrasyacıların Düşünceleri adlı iki dergi yayınlamaya başlamışlardır. Bu dergilerde yeni jeopolitik hareketin temel görüşlerine ilişkin yazılar yayımlanmış, jeopolitiğin pek çok sorunu ve teorisi özgün bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Bu dergilerde yer alan yazılarda Avrasya teriminin bir jeopolitik mekân olarak izah edilmesi, Rus toplumunun oluşumunda ve kalkınmasında bu mekânın önemine, Avrasya'nın ve Avrasya'da yaşayan nüfusun özelliklerine dair görüşler yalnızca jeopolitikçilerin değil, Batı'nın geniş okur kitlesinin de ilgisini çekmiştir.

SSCB'nin kurulması ve dünyada jeopolitik çatışmanın yayılması döneminde Avrasyacılık Hareketi'nin merkezi Batı'nın resmî çevrelerinin de desteğiyle 1926-1929 yıllarında tedrici olarak Sofya'dan Paris'e kaymıştır. Kısa bir süre sonra Paris'te Avrasya adlı gazete yayınlanmaya başlamıştır.

Daha sonraki yıllarda Avrasyacıların Paris merkezinin yönetimi Rus kökenli jeopolitikçi L. P. Karsavin'in kontrolüne geçmiştir. Karsavin'in Sovyet rejimine yakınlaşmaya ve SSCB hükümetiyle işbirliği içine girmeğe çalışması 1930'larda Avrasyacılığın iflasına neden olmuştur. Karsavin ve yandaşlarının pro-sosyalist ve Pro-Sovyet tutumu Avrasyacıların en önemli teorisyenleri tarafından takdir edilmediğinden, söz konusu jeopolitik akımın varlığına 1930'larda son verilmiştir.

Savitski de dâhil olmakla pek çok Avrasyacının dünya görüşü Slavcıların eserlerinin etkisinde şekillenmiş bulunuyordu. Avrasyacıların görüşleri üzerinde özellikle N. Y. Danilevski ve K. N. Leontyev'in (1831-1891) eserlerinin etkisi büyüktü. Leontyev'in

94 Savitski Petrograd Teknik Enstitüsü'nün Ekonomi Bölümü'nü bitirmiş, siyasi bakışlarıyla Kadetler'e ve Kırım'da Vrangel'in ordusunda hizmet eden eski legal Marksist Pyotr Struve'ye yaklaşmış, 1917 yılı öncesinde bir süre Rusya'nın Norveç Büyükelçiliği'nde çalışmıştır. Vrangel'in hezimetinin ardından Bulgaristan'a kaçmış ve bu ülkede Rus Düşüncesi adlı dergide çalışmıştır. Daha sonra Çekoslovakya'ya geçerek 1920'lerin sonlarına kadar burada yaşamış, Prag'da Rus Hukuku Fakültesi'nde İstatistik ve Ekonomi Kürsüsü'nde doçent olarak görev yapmıştır. 1945 yılında Prag'ın Sovyet ordusunca işgalinin ardından Savitski Avrasyacıların Sovyet yanlısı tutumuna itiraz etmiş ve dava arkadaşlarıyla beraber tutuklanarak 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1956 yılında aklanınca Prag'a dönmüş ve 1968 yılında ölmüştür. Savitski hayatının son günlerine kadar öğrencisi ve takipçisi olan Lev Gumilev'le mektuplaşmıştır.

ünlü *"Slavcılık vardır, Slavizm yoktur."* sloganı Avrasyacılar tarafından da desteklenmiştir. Leontyev'e göre Slav halkları arasında etnik ve lengüistik açıdan yakınlık bulunması, bunların kültür ve karakter açısından da aynı oldukları anlamına gelmemekteydi.

Slavcılarda olduğu gibi Avrasyacıların da en temel görüşü Rus tarihinin, geleneklerinin ve kültürünün özgünlüğünün kanıtlanması ve korunmasıydı. Avrasyacılık Hareketi yandaşlarını bir araya getiren şey Rusya'nın başlı başına bir uygarlık merkezi olduğu düşüncesiydi. Avrasyacılara göre bu uygarlığın kalkınmasının en önemli etkeni Avrasya altbölgesidir.

Fakat Avrasyacılar Slavcıların gözü kapalı takipçileri değillerdir. Avrasyacılar, Velikorus kültür birliğini dinî ve etnik özelliklerden *(Ortodoksluk ve Slavlık özelliklerinden)* ayrı değerlendirmek konusunda Slavcıların haklı olduğuna kanidirler. Öte yandan Slavların 19-20. Yy. kültürünü Rus kültürüyle aynı tutmak ve bunların tamamını Velikoruslar olarak kabul etmek mümkün olduğu görüşündedirler. Savitski şu hususu özellikle vurgular: *"Slav dünyasının ortak kültüründen ve bunun Rus kültürünün aynısı olduğundan bahsetmek için hiçbir nedenimiz yok. Rus kültürü kendine özgü bir kültürdür; bu kültür hem Avrasya'ya, hem de Asya'ya ait unsurları kendi bünyesinde toplar."* Savitski'ye göre bu, Rus kültürünü güçlü kılan bir özelliktir. Bizans örneğine de değinen Savitski şöyle yazar: *"Batı'nın ve Doğu'nun kültürel unsurlarını kendinde toplamakla beraber, Bizans'ın kültürü bütünüyle Avrasya kültürüdür."*[95]

Diğer yandan Slavcılardan farklı olarak Avrasyacılar dinî ve kültürel yakınlığın etnik birlikten daha önemli olduğunu kabul eder, tarih ortaklığına dayanan birliklerin etnik birliklere kıyasla avantajlı durumunun da altını çizer. Rus kültürünün Doğu köklerine ilk kez yönelen Leontyev'in daha önce değindiğimiz sloganını Avrasyacılar işte böyle anlamakta ve algılamaktaydılar.

Avrasyacılar dünyanın ve Rusya'nın tarihi, gelişimi ve Rusya coğrafyasında yaşayan insanların karakteri konusunda özgün bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Avrasyacıların teorisinde Rusya, Batı ile Doğu ve Avrupa ile Asya arasında ilişkiyi temin eden merkez konumunda bulunan Heartland'in özel etnocoğrafi ve kültürel niteliklere sahip ülkesidir.

---

95 Савицкий, П. Н., *"Географические и геополитические основы евразийства" // Континент Евразия,* Москва, 1997, с. 39-42 [Savitski, P. N., *"Avrasyacılığın Coğrafi ve Jeopolitik Temelleri" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997, s. 39-42].

Görüleceği üzere Avrasyacıların Rusya'nın dünya jeopolitiğindeki yeri ve rolüne ilişkin görüşleri hemen hemen tamamen Slavcıların ve F. M. Dostoyevski'nin millî görüşleri temelinde şekillenmiş bulunuyordu. Avrasyacılar bu görüşleri geliştirmiş, Kalkınma Alanı Teorisi adıyla Heartland'in karasal alan anlayışı ve Coğrafi Çevre Teorisi'yle mezcederek, söz konusu bölgede insanlığın ve büyük insan topluluklarının ortaya çıkışının ve gelişmesinin karakteristik yönlerini özgün bir yaklaşımla izah etmişlerdir.

Avrasya'nın coğrafi ortamı ve Kalkınma Alanı Teorisi: Savitski Avrasya'ya *"Özel kalkınma alanı"* ya da *"özgün coğrafi çevre"* der. Avrasya'da *"iç"* sosyal ve tarihî yapıyla *"dış"* coğrafi çevre arasındaki bütünlüğün, uyumun ve bağlılığın altını çizer ve bu durumun Avrasya'da *"sıkı bir çevre"* ile *"özel bir uyuma"* dayalı bir *"kalkınma alanı"* oluşturduğunu iddia eder.

Avrasyacılar, Avrasya'nın coğrafi ortamı ve arazisi konusunda birtakım özgün düşüncelere sahiptiler. Eski dünyanın iki değil, üç anakaradan oluştuğunu ilk kez Profesör V. İ. Pamanski 1892 yılında ortaya atar ve bunların sınırlarını belirlemeye çalışır. Fakat bu üçüncü anakaraya ismini veren Avrasyacı Savitski ve Savitski'nin takipçileridir. Bunlar Avrasya adını verdikleri üçüncü anakaranın sınırlarını Rusya İmparatorluğu'nun sınırlarıyla aynı tutmuşlardır. Konuya ilişkin olarak Savitski, Rusya'nın kendini dünyanın merkezi olarak görme hakkına Çin'den daha çok sahip olduğunu belirtir. Savitski'ye göre Almanya, Avrupa'da bulunduğundan dolayı "dünyanın merkezi" olarak sunulmaktadır, oysa Avrupa zaten dünyanın batısındadır ve bu durumda dünyanın tam merkezinde yer alan bölge kuşku yok ki Rusya'dan başkası değildir. Bilim adamına göre Rusya ne Avrupa'nın bir parçası, ne de Asya'nın uzantısıdır; Rusya "Avrasya" adlı başlı başına bir dünyadır.[96]

Savitski Avrasya'yı dünyanın *"özel bir bölgesi",* iklimi ve diğer coğrafi koşulları açısından kapalı ve tipik bir kıta olarak tanımlar. Savitski Avrasya derken Doğu Avrupa'yı, kuzeyde tundra bölgesini, Batı Sibirya'yı, güneyde Türkistan bozkırlarını, dağlarla çevrili doğu, güneydoğu ve güney arazilerini, Eski Dünya'nın okyanusa kısıtlı çıkış olanağına sahip denize bitişik bölgelerini, yani Karpatlardan Hingan'a kadarki büyük coğrafyayı kasteder.

Avrupa için karakteristik olan okyanus endüstrisi kendine özgü bir ekonomik kalkınma yolu ve coğrafi ortamı olan Avrasya için hemen hemen söz konusu değildir. Savitski şöyle der: *"Avrasya'nın tüm nehirleri boylam yönünde akar ve güçlükle geçilen geniş bozkırları Batı Sibirya'yla birleştirir. Bozkırlar kıtanın tarihî temelidir. Avrasya'yı*

96 A.g.e., s. 224-226.

birleştiren güç bir devlet olamazdı. Bilakis, bozkıra sahip olan, kolayca Avrasya'nın tamamını siyasi açıdan birleştirebilirdi. Avrasya'nın birleşmesinin temel şartı büyük bir güce sahip olan bozkırın kendisidir."[97]

Avrasyacıların nazarında Avrupa, Batı Avrupa'dan ibarettir ve buranın coğrafi ortamını belirleyen şey okyanustur. Doğu Avrupa ise Avrasyacıların gözünde karasal iklime sahip bulunduğundan Avrupa'nın değil, Batı Sibirya ve Türkistan bozkırıyla beraber Avrasya'nın bir parçasıdır. Avrasyacılar Avrasya'yla Asya'yı aynı tutmamışlardır. Savitski şöyle yazar: *"Eski dünyanın orta kısmı (Avrasya) güneyde sıradağlar, kuzeyde orman ve tundra bölgesiyle beraber Karpatlardan Hingan'a kadar kesintisiz uzanan tepe ve çöl şeridiyle belirlenebilir. Avrasyacılar bu bölgeyi gerçek anlamda Avrasya olarak kabul etmektedirler."*

Dolayısıyla Savitski'ye ve yandaşlarına göre Avrasya, doğal ve coğrafi ortamıyla, tarihî ve kültürel özellikleriyle ayrılan bir *"yaşam alanı",* Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran bir mekândır. Bu görüşe göre Avrasya *(Rusya İmparatorluğu)* Eski Dünya'nın merkezi konumundadır. Savitski, Alman jeopolitikçi Ratzel'in kullandığı Raum terimini bir anlamda yeni mekâna, yani Avrasya'ya uygulamıştır. Savitski'nin teorisine göre *"kalkınma alanı" (mekân)* bu alan üzerinde yaşayan nüfusun *(uygarlığın taşıyıcısı olan insanların)* doğrudan etkisini hisseder ve insanların faaliyetine uygun biçime girer. İnsanlığın bir bütün olarak kalkınma alanı yeryüzüdür. Fakat bu *"büyük kalkınma alanı"* kendi içinde *"küçük alanlara"* bölünür. Savitski'nin Kalkınma Alanı Teorisi Avrasya örneğinde insan topluluklarının çok sayıda biçimini ve kültürel tipini bir araya getirerek küçük alanlar ve kültürler için birleştirici unsura dönüşür. Sahip olduğu topraklarla beraber Rusya, Rus kültürü, tarihi ve devleti Savitski'ye göre Avrasya'nın temel birleştirici unsurudur ve bu açıdan Savitski Rusya'yı Ratzel'in C. Schmitt'in ve klasik karasal jeopolitikçilerin Raum ve Grossraum dedikleri mekânla aynı tutmuştur. Savitski Avrasya'yı *(Rusya'yı)* Mackinder'in Heartland'ine benzetir ve tarih içinde bu bölgede dünya kültürünün ve tarihinin sentezlendiğini, sonuçta özel bir ortamın şekillendiğini yazar.[98]

Avrasya kültürü ve uygarlığı: Savitski'nin Kalkınma Alanı Teorisi'nde Avrasya'nın *(Rusya'nın)* kültür ve uygarlık temelleri, kültürel kalkınmasının karakteristiği özgün bir şekilde izah edilmiştir. Araştırmacılar Savitski'nin ve Trubetskoy'un Avrasya uygarlığına yaklaşımında Danilevski'nin özel bir etkisi bulunduğu kanısındadırlar. Danilevski'nin görüşlerinin Avrasyacılar üzerindeki etkisi özellikle Trubetskoy'un Avrupa ve İnsanlık adlı kitabında açıkça görülmektedir.

97 A.g.e., s. 229-230.

98 A.g.e., s. 283.

Danilevski'nin Tarihî Uygarlık Tipleri Teorisi evrensel Avrupa kuramlarıyla çatışmaktaydı. Avrupa tarihinde Danilevski'den önce Rusya'nın, Rusya'nın Avrasya'daki sömürgelerinin ve komşularının tarihi, kökeni ve kültürü ayrıca ele alınmamakta ve Avrasya'nın tamamının tarihi *"Doğu Halkları Tarihi"* adıyla Avrupa tarihinin bir ilavesi olarak araştırılmaktaydı. Danilevski'nin tarihî uygarlık tipleri insanlığın gelişiminde çeşitli yönler ve tipler olduğu gerçeğini ortaya koydu.[99]

Araştırmacılara göre, Danilevski'yle Avrasyacılar arasında Rus kültürünün ve dünya uygarlıklarının gelişimi konularında önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Rusya'yı, Avrasya'yı, tüm Slavları ve Rusları bir tek uygarlık tipinin çatısı altında birleştirerek Slav tipi olarak tanımlayan Danilevski'ye karşılık, Avrasyacılar Rusya'yı ve Rusları çeşitli kültürlerin ve uygarlıkların sentezinden oluşan *"özel ve özgün bir Avrasya kültürünün"* taşıyıcısı olarak görmekteydiler. Öte yandan Danilevski, Rusya'yla Avrupa'nın manevi değerleri gibi politik, ekonomik ve askerî çıkarlarının da çatıştığı görüşündeydi. Danilevski'ye göre Rusya politik anlamda yalnızca Avrupa değil, hem de Avrupa karşıtıdır. Avrasyacılar Danilevski'nin Avrupa karşıtı tutumunu kısmen paylaşmakla beraber, Türklük karşıtı tutumunu asla paylaşmamaktaydılar.[100]

Örneğin Bozkır ve Yerleşik Yaşam adlı makalesinde Savitski; Danilevski ve takipçileri de dâhil olmakla Rus milliyetçilerinin ciddi itirazlarına neden olan Turancı bir tutum sergilemiş ve Moğolların Avrasya'daki rolünü jeostrateji, devletçilik ve kültürel kalkınma açısından olumlu değerlendirmiştir. Savitski Rusya'nın jeopolitik bağımsızlığı ve gerici Roman-Cermenlerin manevi işgalinden kurtulmuş olması nedeniyle yalnızca Moğollara borçlu olduğunu yazar. *"Moğollar olmasa Rusya da olmazdı."* diyen Savitski, bu görüşünü şöyle açıklar: Avrasya'nın ormanlık alanlarla çevrili Avrupa kısmıyla bozkırlardan oluşan Asya kısmını ve bu bölgelerde yerleşik çok sayıda halkı jeopolitik ve jeostratejik anlamda birleştiren, şekillendiren ve gelecek için bütünleştiren Moğollardı. Diğer yandan Batı Avrupalıların denizci duygularına karşılık Moğollar karacı duygularını muhafaza etmek suretiyle söz konusu bölgede bütünleştirici misyon üstlenmişlerdir ki bu misyon daha sonra bütünüyle Ruslara geçmiştir. Rusları büyük Moğol hanlarının mirasçısı adlandıran Savitski, Avrasya'da ormanlarla bozkırları birleştirme işinin Cengiz Han ve Timur tarafından başlatıldığını, Ruslar tarafından bitirildiğini belirtir.[101]

---

99 Данилевский, Н. Я., *Россия и Европа,* Москва, 1991 // *Геополитика: Антология,* Москва, 2006, с. 710-711 [Danilevski, N. Y., *Rusya ve Avrupa,* Moskova, 1991 // J*eopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006, s. 710-711].

100 Нартов, Н. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 128-129 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 128-129].

101 Савицкий, П. Н., *"Степь и оседлость" // Континент Евразия,* Москва, 1997, с. 232 [Savitski, P. N., *"Bozkır ve Yerleşik Yaşam" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997, s. 232].

Görüleceği üzere Savitski'nin Avrasya kültürüne ilişkin düşüncelerinin Trubetskoy'un düşüncelerinden ve Danilevski'nin Tarihî Uygarlık Tipleri Teorisi'ndeki yaklaşımından temel farkı, Avrasya'nın çeşitli halklarının kültürlerinin sentezine ilişkin iddialarıdır. Savitski, Panslavizm yanlıları içinde yalnızca Leontyev'in Rus kültürünün diğer Slavların kültürüyle aynı tutulmasına karşı çıkacak gücü kendinde bulduğunu söyler. Fakat Savitski'ye göre: *"Rus kültürünü hem Avrupa ya da Slav kültürüyle karıştıran, hem de Moskova'yı Asya olarak gören yabancıların gözlemlerini kimse ciddi almamaktaydı. İranlılar Rusları Turan'ın mirasçısı olarak değerlendirmekteydiler. Fakat Rus kültürünün Turan'la aynı kabul edilmesi de, aynen Slavcılık gibi tek taraflı bir yaklaşımdır. Turan unsuru da, Slav, İran, hatta Avrupa unsuru da Rus kültürünün, Avrasya uygarlığının bir parçasıdır... Rus kültürü Avrupa, Asya unsurlarının ya da herhangi diğer unsurların mekanik birleşmesinden ibaret değildir. Rus kültürü tamamen özgün bir kültürdür ve dünya için tarihî değeri ve önemi Avrupa ya da Asya kültürlerinden daha az değildir. Bu kültürün Avrupa ve Asya kültürlerine karşı Orta Avrasya kültürü olarak korunması gerekir."*[102]

Savitski kültürün çeşitli kültürel unsurların rastlantısal birleşmesi olarak değerlendirilmesine itiraz eder; kültürü organik, spesifik bir birlik olarak, canlı bir bünye olarak değerlendirir.

Avrasya sözcüğünün dar ve somut anlamını coğrafi bütünlük içinde ve açıkça belirtmekle, Savitski Rus-Avrasya kültürünü Avrasya'yla ilişkilendirir ve Avrasya'yı Rusya önderliğinde özel bir kültür alanı olarak kabul eder. Avrasya kültürünün pek çok kültürle ilişkili olduğu kuşkusuzdur, fakat bu kültüre en yakın, akraba kültür Asya kültürüdür. Savitski şöyle der: *"Asya da onun evidir. Bu nedenle gelecekte I. Petro'nun başlattığı işi sürdürmek ve sona erdirmek, Avrupa'da dönüşümü gerçekleştirdikten sonra Asya'da da dönüşüm yapmak kaçınılmazdır."*[103]

Avrasya'da Etnik Jeopolitik İlişkiler Konsepti: Savitski'nin teorisinde uygarlıklar arasındaki sınırlar sabit ve bitmiş gerçeklik değil; hareketli, dinamik ve değişkendir. Uygarlık sınırları sosyoekonomik, kültürel, politik, askerî, doğal etkenlere bağlı olarak şekillenir ve değişir. Avrasya'nın merkezî bölgesinin iklimi sabit olduğundan bu bölgenin kültürü de sistemli ve bütündür. Söz konusu bölgede yaşayan halklar ortak üretim faaliyetinde ve birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde bulunduklarından, aralarındaki kültürel sentez de güçlüdür.

---

102 Савицкий, П. Н., *"Географический обзор России – Евразии" // Континент Евразия,* Москва, 1997, с. 179-281 [Savitski, P. N., *"Rusya'nın, Avrasya'nın Coğrafi Özeti" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997, s. 179-281].

103 Aynı yer.

Avrasya'nın ekonomisi daima bağımsız bir yapılanmaya sahip bulunmuştur. Savitski'ye göre Avrasya bir *"kara-okyanus alanı"* ve *"özel karasal dünyadır".* Rusya'nın ve Avrasya'nın kıyıları okyanus ekonomisine bağlıdır. Karasal iklim Avrasya'nın, dünya ekonomisinin diğerleriyle eşit haklara sahip katılımcısı olmasını önlemektedir. Avrasya gerçekte dünya ekonomisinin *"dikkat çekmeyen bir parçasına" d*önüşebilir. Karasal bölgeler dünya okyanusuna uzak bulunduğundan elverişsiz konuma sahiptir. Bu dezavantaj yalnızca bağımsız bir ekonomi oluşturmak ve komşu halklarla ekonomik değişim içine girmek suretiyle giderilebilir. Savitski'ye göre Rusya'nın *(Avrasya'nın)* geleceği *"başkalarının siyasetini taklit etmeden Rusya karasalcılığını uygulamaya ve tüm kavimlerin buna uymasını sağlamaya"* bağlıdır. Karasal iklimi, okyanuslara uzaklığı, ormanla bozkırın sembiyozunu ve diğer etkenleri Savitski, Avrasya'nın (Rusya'nın) ekonomik birliğini zorunlu kılan şartlar olarak değerlendirmiştir.[104]

Savitski, Hingan'dan Tuna'ya uzanan geniş bozkırlara sahip bulunmanın Avrasya'nın en önemli coğrafi özelliği olduğunu yazar. Bu durum Avrasya'nın pek çok göçebe kavim *(Hunlar, Alanlar, Peçenekler, Moğollar vb.)* için geçit rolünü oynamasına, çeşitli jeopolitik kombinasyonların ortaya çıkmasına, geniş bozkırları kalabalık kitleler halinde geçen kavimler arasında etkileşim oluşmasına hız kazandırmıştır... Avrasya ender durumlarda dışarıdan bir müdahaleyle karşı karşıya kalmıştır. Ve bu dış müdahaleler hiçbir zaman ciddi bir başarıyla sonuçlanmamıştır. Örneğin Çinliler 18. Yy. sonlarına değin Büyük Çin Seddi'nin kuzeyine doğru uzanan bölgeye yerleşememişlerdir. Araplar 7. Yy.da Orta Asya'yı ele geçirmekle beraber burada kalıcı olamadılar ve kendi topraklarına dönmek zorunda kaldılar, kalanlar ise asimile oldu... Tarih, büyük devletler olan İskit, Hun, Moğol ve Rus devletleri hakkında pek çok arkeolojik kaynak, vakayiname ve diğer hatırayı bugüne ulaştırmıştır. Slavlar söz konusu bölgenin öncü kavmi konumunda bulunuyorlardı. Slavlar daha girişimci ve diğer kavimlerin kültürüne, askerî yapısına, devlet örgütlenmesine karşı daha hassastılar. Bizans kültürü ve Moğol devletçiliği Slavları diğer süperetnoslarla çatışmaya sevk etmiştir. Avrasya, geniş coğrafyaya yayılmış olması nedeniyle ve büyük oranda da Slavların karakteristik özelliği yüzünden daima siyasi birlik içinde bulunmak istemiştir. Avrasya'nın özgünlüğü konusunda Savitski, bu bölgenin coğrafyasının siyasi birliği teşvik ettiğini belirtmiştir. Bu açıdan yüzölçümüne göre Roma İmparatorluğu'nu ve Arap Hilafeti'ni geride bırakan bir devlet kurmuş olan Cengiz Han'ın Avrasya'daki rolünü özellikle vurgulayan Savitski şunları yazar: *"Moğollar Avrasya'nın tarihî mekânını, rolünü ve görevini şekillendirmiş, jeopolitik birliğinin ve politik yapısının temelini atmışlardır."*[105]

---

104 Савицкий, П. Н., *Континент – океан,* Москва, 1997, с. 43-46 [Savitski, P. N., *Kıta ve Okyanus,* Moskova, 1997, s. 43-46].

105 A.g.e., s. 45.

Avrasyacıların İdeokratik Devlet Stratejisi: Rus jeopolitik literatüründe ideokrasi terimi, bu kavramın pratikte kullanımından epey sonra kullanılmaya başlar. Bu terim, Avrasyacıların ve Savitski'nin eseridir. Savitski'nin Avrasyacılığının en önemli meziyetlerinden biri ideokratik olmasıdır. Savitski, özel şartları nedeniyle Avrasya'da Batı'da var olan pragmatik-ticari siyasi yönetim rejimlerinin kurulmasının mümkün olmadığı görüşündedir. Klasik Avrupa jeopolitikçilerinin deniz ile kara *(liberal demokrasi ile ideokrasi)* arasındaki çatışmanın sonsuza kadar süreceği görüşünü kabul ederek, Karasal Avrasya'nın birleştirilmesi ve yönetilmesi sürecinde Batı Avrupalıların *"ticari demokrasisinin" değil, Avrasya'nın "cazip bir ülküye ve otoriter bir kahramana"* sahip rejiminin işe yarayacağını söyler. Savitski'nin ideokrasisi diktatörlük, mutlak monarşi ve diğer yönetim biçimlerini kapsar.

Savitski, Rus devletçiliğinin ideolojik ve idari temellerinin *"manevi ve ideolojik liderler tarafından hazırlanması; maddi ihtiyaçlardan, pragmatizmden, demokrasiden, liberalizmden ve ticari çıkarlardan uzak olması, manevi açıdan birleştirici, teşvik edici ve girişimci olması"* gerektiğine kanidir.

Avrasya'nın doğal ve coğrafi ortamında ormanlarla bozkırlar birbirini tamamladığı gibi, Ruslarla diğer süperetnoslar da uyumlu bir şekilde birbirini tamamlamakta ve yalnızca ekonomik ve kültürel açılardan değil, askerî ve politik açılardan da bölgenin bütünlüğünü sağlamaktadır. Avrasya'nın siyasi yapısını büyük ölçüde belirleyen şey coğrafi ortam, siyasi ve tarihî şartlardır. Bu durum sosyal yaşamın *"millî ve dinî hoşgörüye"* dayanması ve yöneticilerin *"zorunlu devletçiliği"* ilke edinmesine bağlıdır. Bu düşünceler Savitski'nin ideokratik görüşlerinin ürünüdür.

Görüleceği üzere Avrasyacılar Rusya'da sakin Rus süperetnosunun ve bozkır süperetnoslarının, göçebe ve yerleşik halkların yalnızca otoriter bir siyasi hâkimiyeti olabileceğini düşünmektedirler. Avrasyacılar, bu gerçeğin hem Moğol hanları, hem de Rus knezleri tarafından algılandığını söylüyorlardı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Avrasyacılar merkezîleştirilmiş Rus Devleti'nin kurulmasında Moğolların önemli hizmeti olduğunu vurgulamaktaydılar. Trubetskoy, Kiev Rus Devleti'yle Rusya arasındaki ortaklığın ad ortaklığından öteye gitmediği ve bu ikisinin hem coğrafi, hem ekonomik, hem de siyasi açıdan farklı devletler olduğu, aralarında hiçbir halef-selef ilişkisi bulunmadığı kanısındadır. Rus Knezliklerinin Moğollar tarafından işgali ve bunların Büyük Moğol devletine ilhakı Rus knezlerinin hem devletçilik tekniklerini gözlemlemelerine, hem de devletçiliği manevi açıdan hissetmelerine olanak vermiştir. Bu suretle 16. Yy. başlarına doğru Rusya'da Kiev Rus Devleti'nin devletçilik algısı yerini *"Çok sayıda halktan oluşan merkezîleşmiş Rusya*

Devleti" algısına bıraktı. Bu düşünceyi gerçekleştirmeye ve Rus topraklarını merkezî bir yönetim altında birleştirmeye çalışan I. İvan, Rusya'yı birleştirerek güçlü bir devlet haline getirmek için etkili otoriter rejime ihtiyaç olduğunu anlıyordu. Bu nedenle *"ideokratik"* Rusya'nın ortaya çıkışının tarihi, I. İvan döneminden başlatılır.

Söz konusu dönemde Rus jeopolitikçileri ve ideologları manevi açıdan kendilerine yakın buldukları Bizans devletçiliğinden faydalanma yolunu seçmişlerdi. Ortada taklit edilecek bir örnek de bulunuyordu. Moğolların ideolojilerinin Slavlaştırılması ve Ruslaştırılması gerekiyordu. Avrasyacılar, özellikle Savitski, Rusların manevi açıdan Bizans'a yakınlığına karşılık, jeopolitik anlamda Moğolların halefi olduğunu ve bu açıdan Bizans'a yabancı olduğunu savunurlar. Moğol akınlarının ardından Rusya bütünüyle Moğol Devleti'nin jeopolitik alanı içine girmiş bulunuyordu. Bu yüzden Avrasyacılar, Rusya'nın jeopolitik açıdan Bizans'ın değil, Moğolların halefi olduğunu kabul etmenin daha adaletli bir tutum olacağı kanısındaydılar. Şu görüş Avrasyacı Savitski'ye ait: *"Rusya Büyük Hanların mirasçısıdır; Asya'yı birleştiren Cengiz'in ve Timur'un başlattığı misyonun takipçisidir."* Savitski Moğolların başlattığı işi devam ettiren Moskova knezlerinin yalnızca Rus topraklarının tamamını değil, Avrasya'nın tamamını merkezî bir yönetimde birleştirdiklerini yazar. Rusya, 15. Yy.dan sonra pratikte Avrasya'nın yerine geçmiş bulunuyordu.[106]

Avrasyacı Trubetskoy, ise Avrasya'nın *(Rusya'nın)* merkezî Moğol Devleti'nin ortadan kalkmasının ardından Moskova knezlerinin ormanla bozkırı birleştirmesi ve bu iki unsurun sentezi sonucunda ortaya çıktığını savunur. Rus devletçiliği Moğol devletçiliğinden daha güçlü olmuştur. Çünkü Rus devletçiliği dinî ve hayatî temele de sahipti, yani Ortodokslukla günlük hayat arasındaki karşılıklı etkileşime dayanmaktaydı. Günlük hayatla kastedilen toplumun tamamı için ortak günlük yaşam biçimiydi.

Trubetskoy, I. Petro'dan sonraki dönemde Rusya'da var olan devletçiliği *"anti-millî monarşi"* olarak niteler, Rusya'nın doğal jeopolitik yöneliminden vazgeçerek yapay biçimde Avrupa devleti olmaya çalışmasını ve doğanın kendine biçtiği *"merkezî toprak"* olma rolünü bırakmasını Avrupa'nın bir uzantısına dönüşmek olarak değerlendirir.[107]

Rus filozof, Avrasyacı İvan Aleksandroviç İlyin (1882-1954) de Avrasya'nın özgün jeopolitik ve coğrafi konumunun, Rusların özel bir uygarlık taşıyıcısı durumuna gel-

106 Савицкий, П. Н., *"Степь и оседлость" // Континент Евразия,* Москва, 1997, с. 334-336 [Savitski, P. N., *"Bozkır ve Yerleşik Yaşam" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997, s. 334-336].

107 Трубецкой, Е . Н., *"Старый и новый национальный мессианизм" // Очерк русской философии и истории,* Москва, 1994, с. 264-266 [Trubetskoy, Y. N., *"Eski ve Yeni Ulusal Mesyanizm" // Rus Felsefesinin ve Tarihinin Hikâyesi,* Moskova, 1994, s. 264-266].

mesinin, Rus millî-manevi değerlerinin diğer halklarla etkileşim içinde şekillenmesinin ve Rusların dış dünyayla ilişkilerinin irdelenmesine büyük katkılarda bulunmuştur. İlyin'in pek çok görüşü jeopolitik biliminin kurucusu olarak kabul edilen Rudolf Kjellén'in Doğal Bünye Teorisi'yle uyumlu görünmektedir.

Bizi Bekleyen Görevler adlı ünlü eserinde İlyin, devletin nüfusuyla birlikte *"canlı bünye"* olduğunu yazar. Avrasya *(Rusya)* canlı bünyesini İlyin, toprakların ve halkların mekanik birlikteliği olarak değil, yüzyıllar içinde şekillenen doğal birliktelik olarak yorumlar. İlyin'e göre bu birlikteliğin şekillenmesinde toprak, coğrafi şartlar ve özel bir kültüre sahip bulunan insanlar belirleyici rolü oynamışlardır. İlyin, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren Rusya'nın dört bir yandan açık bozkırlarla çevrili olduğunu ve savunulan sınırları olmadığını yazar. Eskiden beri *"açık geçit"* olarak bilinen Rusya, göçebe kavimlerin Doğu'dan ve Güneydoğu'dan Batı'ya hareket ettikleri yol üzerinde bulunuyordu. Bu nedenle Rusya her zaman kendini savunmak ihtiyacı hisseden bir bünye durumundaydı.

Rusya'nın coğrafi konumunun *"büyük nehirler ve uzak denizlerle"* belirlendiğini savunan İlyin, Rusya'nın devlet başkanlarının, özellikle I. Petro'nun denizlere inmek, deniz kıyılarına yerleşmek, nehirlerin aşağı akarını ele geçirmek uğruna yaptığı çalışmaları doğru bir politika olarak değerlendirmiştir.

İlyin'e göre insanlık geliştikçe "*tek parça halinde bulunan bünye parçalanacak",* tüm dünya birbiriyle rekabete girişecek, devletler en önemli noktalarda üsler kurmak, tam şekillenmemiş ve savunması zayıf olan yeni devletleri açık ya da gizli şekilde işgal etmek için çalışacak, büyük devletler zenginliklerini, konumlarını ve stratejik çıkarlarını yeni kurulan daha küçük devletlere bırakacaktır.

Rusya'yı da parçalamayı, bu ülkenin sınırları içinde çatışmalar ve iç savaşlar çıkarmayı, etnik sorunlar oluşturmayı ve bölgeyi sürekli bir savaş alanına dönüştürmeyi planlayan güçler konusunda uyarıda bulunan İlyin, bu durumda Rusya'da çıkarları olan Almanya, İngiltere, Japonya, ABD ve Kanada'nın hangi adımları atacağına dair tahminler yürütmeye de çalışmıştır.

İlyin, bir *"bünyenin"* parçalanmasının ve bileşenlere ayrılmasının her zaman zor bir süreç olduğunun altını özellikle çizmiştir. Böyle bir sürecin zamanımızda yaşanması İlyin'e göre insanlık için bir felakete neden olabilir.[108]

---

108 *Ильин И. А., Наши задачи, т. 2, кн. 1,* Москва, 1993, с. 327 [İlyin, İ. A., *Bizi Bekleyen Görevler, 2. C., 1. Bölüm,* Moskova, 1993, s. 327].

Son olarak, Avrasyacılığın Rus jeopolitiğinin önemli bir akımı olmanın ötesinde; Rus tarihinin, kültürünün, toplumsal ve siyasal yaşamının gerçek durumunu, Rusya'nın dış dünyayla ilişkilerinin etraflı bir konseptini hazırlayarak ortaya koyan ilk realist jeopolitik okulu olduğunu vurgulayalım.

5.5. 20. Yy.ın İkinci Yarısında ve Günümüzde Rusya'da Jeopolitik Teori ve Akımları

Yeni Avrasyacılık: İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ve Soğuk Savaş döneminde (1945-1991) Rusya jeopolitiğinde Avrasyacılık düşüncesi tarih sahnesinden büsbütün silinmedi ve 1960'larda Lev Nikolayeviç Gumilev (1912-1992) tarafından tekrar gündeme getirildi.[109]

Rus jeopolitiğinde Trubetskoy ve Savitski'nin Avrasyacılık görüşünün takipçileri ve araştırmacıları zaten bulunuyordu. Fakat bunlar birbirinden kopuk ve dağınık bir şekilde çalışmaktaydılar. Dağınık bir halde çalışmalarını sürdüren Avrasyacı araştırmacı ve bilim adamları 20. Yy.ın 60'lı ve 70'li yıllarında yeni bir entelektüel oluşumu ortaya çıkardı ve Yeni Avrasyacılık akımı doğdu. Bu akımın başında bulunan isim Lev Gumilev'di.[110]

Ünlü Rusyalı bilim adamı G. V. Vernadski 1970 yılında Gumilev'e gönderdiği mektupta, Gumilev'in *"etnik grup", "doğal çevre"* ve diğer kavramları biyosfer açısından incelediğini, önemli araştırmalarını genişleterek derinleştirdiğini vurgular ve bu çalışmaların jeopolitik araştırmalarına ve yeni bir dünya görüşünün şekillenmesine *"büyük ivme"* kazandırdığını söyler.

Vernadski'nin *"büyük ivme"* kazandığını söylediği yeni dünya görüşünün temelinde Gumilev'in jeopolitik bilimi için yepyeni bir kavram olan passionerlik kavramı bulunuyordu.

---

109 Lev Gumilev Rusyalı ünlü şairler Nikolay Gumilev ile Anna Ahmatova'nın oğludur. Hayatı boyu birtakım takiplere uğramış, defalarca tutuklanmış ve yıllarca hapis yatmıştır. Gerçek anlamda bilimsel çalışmalar yapma olanağını yalnızca 1967 yılında, yani 55 yaşında bulunduğu sırada elde eden Gumilev, kısa bir sürede yeni dönemin Rus-Sovyet jeopolitik teorileri tarihinde devrim niteliğinde bir değişikliğe imza atmıştır. Yaklaşık olarak aynı kaderi paylaştığı Savitski'yle yalnızca bir kez 1966 yılında Prag'da gerçekleşen uluslararası konferansta karşılaşma imkânı bulmuş, daha sonra yıllarca mektuplaşmıştır. Savitski'yle karşılaşması ve mektuplaşmaları Gumilev'in düşünceleri, özellikle Avrasyacılık görüşü üzerinde etkili olmuştur.

110 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 154-155 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 154-155].

Passionerlik Teorisi: Rus jeopolitiğinde ne isimlerini Gumilev'den önce duyurmuş olan Savitski ile Trubetskoy, ne de Vernadski Passionerlik Teorisi'nden bahsederler. Bu jeopolitikçilerin Avrasyacılık görüşü tarihî gerçeklerin ve coğrafi etkenlerin tesiri *(sentezi)* sayesinde ortaya çıkan insan toplumunun, özel bir Avrasya-Rusya uygarlığının ve jeopolitik realitesinin araştırılarak ortaya konmasından ibarettir. Gumilev'in doktrini ise adı geçen Avrasyacıların tarih ve coğrafya yaklaşımının jeopolitikçi Vernadski'nin babası olan ünlü doğa bilimci V. İ. Vernadski'nin Biyosfer ve Biyosferin Biyokimyasal Enerjisi Teorisi'yle mezcedilmiş ve mantıksal açıdan özgün bir şekilde kanıtlanmış yepyeni bir teori olan Passionerlik Teorisi'ne dayanmaktaydı. Gumilev bizzat kendisi bu hususta şöyle der: "*G. V. Vernadski'nin bir tarihçi ve jeopolitikçi olarak tek eksiği, babasının (Bilimler Akademisi azası G. İ. Vernadski'nin) biyosfere ilişkin düşüncelerini benimsememiş olmaktı.*" Gumilev'in bu eleştirisinin Bernadski tarafından da kabul ve itiraf edildiği söylenir.[111]

Gumilev, kendi dönemine kadar Rusya'da kimsenin bilmediği etnoloji bilimini ilk defa olarak ortaya koymuştur. Gumilev'den önce Rusya'da halkların ve etnik grupların tarihi, yaşamı, etnogenezi, kökeni, gelişim aşamaları, kültürleri arasındaki karşılıklı etkileşim meseleleri tarih ve özellikle etnografya disiplinlerince ve betimlemeli olarak incelenmiştir. Gumilev'in etnoloji bilimi ise *"biyosferde coğrafya, tarih ve insan etkenleri arasındaki karşılıklı ilişki ve etkileşimin araştırılmasını"* hedeflemekteydi. Gumilev'in biyosfer konusundaki bilgi ve düşüncelerinin kaynağı V. İ. Vernadski'nin Biyosfer (1926) adlı kitabında izah edilen teoriydi.

Gumilev'e göre biyosferde yaşanan birtakım değişiklikler ve kimyevi süreçler, çeşitli kozmik ışınlar ve diğer dış etkiler yeryüzündeki olaylara passioner ivme *(bu, daha etkin bir hale gelebilmek için gerekli olan hırsı ortaya çıkaran doğal enerji olarak da anlaşılabilir – A. H.)* kazandırmaktadır. Bu sayede insanlar *(halklar, etnik gruplar vb.)* dış dünyadan aldıkları enerjiyi ve doğal hırsı bilinçli bir şekilde herhangi bir etkinlik alanına yönlendirir. Bu durum yeryüzündeki hem yapıcı, hem de yıkıcı süreçlerin özünü oluşturur. Gumilev'e göre, insanlar söz konusu passioner ivme sayesinde kendilerini birtakım ülkülere feda eder, yerleşim birimlerini, kültürleri ve uygarlıkları kurar ya da yıkar.

Passioner ivmenin somut bir zaman diliminde Avrasya'nın çeşitli halklarının yaşamında ne şekilde belirdiğini araştıran Gumilev özgün ve oldukça ilgi çekici jeopolitik sonuçlara ulaşır.

---

111 Гумилев Л. Н., *Ритмы Евразии,* Москва, 1993, с. 15-16 [Gumilev, L. N., *Avrasya'nın Ritimleri,* Moskova, 1993, s. 15-16].

Hayalcilik Belası adlı makalesinde Gumilev, daha önceki kara jeopolitikçilerinin tamamı gibi; halklar, kültürler, toplumlar ve uygarlıkların canlı bünyelerin geçtiği aşamalardan geçtiğini, yani doğduğunu, geliştiğini, yaşlandığını ve sonda iflas ederek tarih sahnesinden çekildiğini kabul eder. Aynı süreci Avrasya açısından şerh ederken Gumilev, bu büyük anakaranın yaşam ritmini, etnik ve kültürel gelişimini, jeopolitik bir realiteye dönüşme sürecinin çeşitli aşamalarındaki önceliklerini belirleyen şeyin passionerlik ivmesi olduğu sonucuna varır.

Klasik jeopolitiğin Kültürel Yaklaşım Teorisi'ne karşı çıkan Gumilev, etnik gruplar arasındaki farkın birer uygarlık ölçütü olarak kabul edilen üretim yöntemleri, kültür ve eğitim düzeyinde ortaya çıkmadığı kanaatine gelmiştir. Etnik grupları birbirinden ayıran şey, insanoğlunun yaşamının ilk yıllarında ebeveynlerinden, akranlarından ve çevrelerindeki diğer insanlardan aldığı ve daha sonra tüm yaşamı boyu üzerlerinde taşıdığı davranış kalıpları ve karakterlerdir. Gumilev, toplumdan farklı olarak etnik gruplarda toplumsal düşünceyi birtakım kararların değil, duyguların ve şartlı reflekslerin belirlediğini öne sürmüştür. Etnik grup ya da başlı başına bir birey, coğrafi ortama uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Fakat yeni bir çevreye uyum sağlamak ve özellikle yeni bir etnik grup oluşturmak için potansiyel güce ve desteğe ihtiyaç vardır. Gumilev'e göre bu güç ve destek passionerliktir. Gumilev'in ulaştığı bu sonuç bilim adamının Passionerlik Teorisi'nin hangi yönüyle yeni olduğunu da ortaya koymaktadır. V. İ. Vernadski'nin *"biyosferin canlı varlıklarının biyokimyasal enerjiyi yuttuklarına"* ilişkin teorisini somut olarak insanlara ve etnik gruplara uygulayan Gumilev, insanların dış dünyadan aldıkları enerjiyi yutma ve kullanma yeteneğinin farklı olduğunu söyler.

Gumilev, insanları bu özelliğine göre üç gruba ayırır:

Birinci gruba giren insanlar söz konusu enerjiyi kendi hayatlarını sürdürme içgüdüsü olarak algılarlar. Gumilev'in armonik *(uyumlu)* insanlar dediği bu insanlar yalnızca yaşamak için çalışırlar ve hayattan başka beklentileri yoktur.

İkinci gruba giren insanlar aşırı enerjiye sahiptirler. Gumilev bunlara passioner insanlar der. *(Latince kökenli passio sözcüğü "hırs" anlamına gelir.)* Bu insanlar ülküleri uğruna her şeyi göze alabilirler ve ömürleri boyu passioner insanlar olarak kalırlar.

Üçüncü gruba giren insanlar ise sıradan bir yaşamın gerektirdiğinden daha az passionerlik sergiler, *"çalışmamak amacıyla"* yaşarlar ve kendi gereksinimlerini diğerlerinin sırtından karşılamaya çalışırlar. Gumilev bu gruba giren insanlara pasif insanlar der.

Gumilev'e göre, tüm halklarda ve etnik gruplarda söz konusu insan gruplarının oranı zaman zaman değişmektedir. *"Passioner insanların çoğunlukta olduğu halklarda passionerlik ivme kazanır ve bu halklarda millî girişimcilik büyük artış gösterir. Halkın çoğunluğu passioner insanlardan oluşur ve böylelerinin sayısı doğal popülasyonda gitgide artarsa, etnik grubun davranış kalıplarında değişiklik görülür, bir bütün olarak etnik grubun girişimciliği ve etkinliği artar. Sürekli biçimde artan passioner enerjinin fazlasının bir yerlere harcanması gerekmektedir. Bu enerji fazlası birtakım yapıcı ya da yıkıcı amaçlar doğrultusunda kullanılabilir."*

Halkın biyokimyasal enerjiyi normal miktarlarda aldığı, yalnızca kendi soyunu devam ettirmeye çalışan nüfusun yaşadığı bölgelerde etnik grup etken ve saldırgan değildir, hayatından bütünüyle memnundur ve hayatında herhangi bir değişiklik yapmayı düşünmemektedir. Passioner insanların sayısının ve alınan enerjinin miktarının fazla olduğu toplumlarda girişimci ruh yükselir ve insanlar daha fazla etkinlik sergileyerek her şeye hazır hale gelirler. Bu girişimcilik ve aktivitenin bazen etnik grubun tüm liderlerinin ve daha sonra onlarının soyunun da *(savaşta, engizisyon ateşinde ya da askerî kamplarda)* mahvına neden olması da mümkündür. Bu durumda söz konusu etnik grup tekrar birinci gruba giren, yani yalnızca hayatlarını idame ettirmeye çalışan, hayatlarından memnun olan insanlardan oluşan bir topluluğa dönüşür.

Passionerlik ivmesinin başlangıcından *(hayatından memnun toplumda ilk passioner insanların ortaya çıkışından)* dinginlik haline dönüşe kadar geçen süreye homeostaz adını veren Gumilev bu dönemin yaklaşık olarak 1200-1500 yıl sürdüğünü söyler. Bu zaman zarfında passionerlik kesin bir şekilde artış gösterir ve yükseliş dönemi başlar. Etnik sistemin yapısı sürekli karmaşıklaşınca, farklı unsurlardan *(zümrelerden)* yeni ve yekpare bir etnik grup oluşur. Passionerlik zirveye ulaştığında farklı davranış kalıplarına ve farklı kültürlere sahip olan etnik gruplardan oluşan bir süperetnos ortaya çıkar. Milletin tarihinin bundan sonraki aşaması passionerliğin inişe geçmesi sonucunda süperetnosun yol açtığı parçalanmalara, yani sürecin tersine dönmesine bağlıdır.

Etnik passionerliğin sona ermesi; passioner insanların her kuşakta daha da azalması, bu insanların kurdukları sosyal sistemin gelişmelere ayak uyduramaması ve çevreye kıyasla etkisiz hale gelmesi sonucunda olur. Millet gitgide daha ağır şartlara uyum sağlamak ve yeniden yapılanmak zorunda kalır, bu durumu kabullenir. Yeniden yapılanma sürecinin başarılı olduğu durumlarda millet, etnogenezin yeni aşaması olan pasiflik aşamasına kadar yaşama şansı elde eder. Pasiflik aşamasında passionerlik, etnik varlığı tedrici olarak ortadan kaldırır, insanlar yalnızca maddi nimetlerden haz duyar hale gelirler. Passionerliğin kritik sınırın altına düşmesi durumunda insan-

ların maddiyattan aldıkları aldatıcı haz da kaybolur ve milletin mevcudiyeti ortadan kalkar. Hayatta kalanlar ya asimile olarak diğer etnik gruplara dönüşür, ya da hayatlarının sonuna kadar varlıklarını etnik azınlıklar şeklinde sürdürürler.

Gumilev'e göre milletin hayatında en zor anlar etnogenez aşamalarının değişmesi ve geçiş dönemleridir. Aşamalar arasındaki geçişler passionerlik düzeyine ve yeni aşamaya uyum sağlamak için davranış kalıplarının değişmesinden doğan psikolojik uçuruma bağlı bir buhran dönemidir.

Bazı konuların tartışmaya açık olduğu bir tarafa, araştırmacılar Gumilev'in etnogenez yaklaşımının ve Velikorus Devleti'nin ortaya çıkış tarihi sorunu karşısındaki tavrının pek doğru olduğu görüşündedirler. Gumilev, Velikorusları büyük bir passionerlik etkisiyle ve Türk-Slav karışımı şeklinde ortaya çıkan özel bir etnik grup olarak görmüştür. Bu görüşüyle Gumilev gerçekte eskiden Türk kavimlerinin yerleştikleri ve ele geçirdikleri topraklar üzerinde jeopolitik kontrolün daha sonra Rusların eline geçişini de izah etmiştir.

Gumilev, doğal çevrenin ve coğrafi şartların etnik grubun şekillenmesi üzerindeki etkisini, etnik gruplar arasındaki ilişkilerin biçim ve özelliklerini de özgün bir şekilde açıklığa kavuşturmuştur. Gumilev etnik gruplar arasındaki ilişkilerin üç farklı biçiminden bahsetmiştir:

Sembiyoz: Etnik gruplar arasında uyum durumudur; bu durumda her etnik grup kendine ait çevrede, doğal ortamda yaşar ve millî özelliklerini muhafaza eder. Sembiyoz durumunda etnik gruplar karşılıklı ilişki içinde bulunur ve birbirlerini zenginleştirir. Bu durum etnik grupların yaşam olanaklarını arttırır ve ülkeyi daha güçlü kılar.

Xenia (misafir olma): Bir *"misafir"* etnik grubun başka bir etnik grubun bölgesine yayılmasıdır. Bu durumda *"misafir"* etnik grup toplu halde yaşar ve *"ev sahibinin"* etnik sistemini ihlal etmez. Bu durum karışık etnik gruplar için tehlikeli değil. Fakat *"misafir"* etnik grup toplu halde yaşamayı sonlandırırsa, kimera durumu gerçekleşir.

Kimera: Farklı unsurların birleşmesi durumudur. Bir süperetnosa ait iki farklı etnik grup aynı coğrafi mekânda karşı karşıya geldiği ve bunların etnik değerleri arasında uyumsuzluk ortaya çıktığı durumlarda, etnik gruplar aynı mekânda karışık olarak yaşar. Bu durumda yıkımlar, kanlı olaylar ve etnik gruplardan birinin mahvı mutlaktır. Bir etnik grubun mahvı süreci 150-200 yıldan daha fazla devam edebilir.[112]

112 A.g.e., s. 178-179.

Gumilev'in Avrasya'nın Ritimleri adlı eseri: Avrasya'nın Ritimleri L. N. Gumilev'in son eseridir. Gumilev bu eserini bitirememiş ve yayınlayamamıştır. Gumilev bu son eserinde etnogenez teorisinden hareketle Avrasya'da cereyan eden jeopolitik süreç ve tarihî olayların geniş bir manzarasını çizmek istemiş, çeşitli dönemlerde kıtanın entegrasyonuna katılan kavimlerin (*Türklerin, Hunların, Moğolların, Tatarların ve Rusların)* tarihini yansıtmayı amaçlamıştır.

Diğer Avrasyacılar gibi Gumilev de Avrasya'yı çeşitli halkların ve kavimlerin, birbirinden farklı millî ve dinî uygarlıkların sentezinden şekillenen, gelişerek ortak özellikler kazanan, kendine özgü insan toplumlarına sahip bulunan orijinal bir yaşam alanı olarak görmüş, Avrasyalıları ise özgün bir uygarlığın sahipleri, bir süperetnos olarak kabul etmiştir. Avrasya'yı Batı'nın ya da Doğu'nun uzantısı, taşra gibi görenlerin düşüncelerini kabul etmeyen Gumilev, söz konusu coğrafyayı bağımsız ve dinamik bir kültür, etnogenez ve devletçilik merkezi, bir toplumsal ve siyasal merkez olarak tanımlamıştır. Gumilev'e göre Avrasya'da bölgesel ve azonal manzaraların uygunluğu, kıtanın ekonomik ve coğrafi bütünlüğü burada ortak bir uygarlık sisteminin oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Avrasya'da doğa, toplum, insanlar ve kavimler birbiriyle çatışmamakta, bilakis biri diğerini tamamlamaktadır.

Kendinden önceki Avrasyacıların, Slavların etnogenezi, kültürü ve uygarlığına ilişkin görüşlerini geliştiren ve tamamlayan Gumilev, kendilerine özgü bir kültürel ve toplumsal karakteristiğe sahip bulunan Velikorusların Trubetskoy ve Savitski'nin iddia ettikleri gibi Doğu Slavların bir kanadı olmadığı, Türklerle Slavların kaynaşmasından oluşan *"özel bir kavim"* olduğu kanaatine varmıştır. Moğolların Rus topraklarını yağmaladığı iddiasını kabul etmeyen Gumilev, *"Rus Devleti'ni Katolik Avrupa'nın saldırganlığından kurtaranların"* Moğollar olduğunu kanıtlar.

Avrasya *"mega-kıtasının"* sınırlarını Gumilev şu şekilde belirler: Batı Avrupa Avrasya'dan ocak ayının eksi izotermiyle ayrılır (*sınırın doğusunda ocak ayının orta sıcaklığı eksidir)*. Avrasya güneyden Kafkas, Kopet, Pamir, Tyan-Şan *(Tanrı)* dağlarıyla, kuzeyden geniş taygalarla, doğudan Büyük Çin Seddi'yle çevrilmiştir. Gumilev Avrasya'yı üç kısma ayırır: Bunlardan birincisi Yukarı Avrasya'dır. Buraya Moğolistan, Tuva ve Transbaykal girer. Bu bölgenin iklimi çok kuru, dağların iklimi ise rutubetlidir. İkinci kısım Kazakistan ve Orta Asya'dan oluşan Güney Avrasya'dır. Üçüncü kısım Batı Avrasya bir miktar rutubetlidir. Gumilev Batı Avrasya'ya Doğu Avrupa'yı dâhil eder. Burası karatopraklı bölge, orman ve çöl kuşağıdır.

Avrasya'nın doğusunda Mongoloidler *(eskiden Türkler, 13. Yy.dan itibaren Moğollar)*, güneyinde Moğol, Türk ve İranlıların karışımı halklar, Batı Slavlar ve Fin-Ugorlar

yaşar. Bu halkların tamamı Avrasya'nın yerlileri olarak kabul edilebilir. Çünkü bunların gerçekleştirdikleri göçler kendi etnik çevreleri ya da buna uygun etnik çevrelerin sınırları içinde basit bir yer değişikliğinden ibaretti. Yabancıların *(Çinliler, Araplar, Yahudiler, Almanlar, İsveçliler, Lehler vb.)* bu bölgeye müdahalesi ender görülmüş ve olumsuz sonuçlanmıştır.[113]

Gumilev, passionerliğin artışı ve azalışıyla halkların yaşamında devrî değişikliği, dünyanın jeopolitik haritasındaki değişiklikleri, sınırların herhangi bir halkın lehinde ya da aleyhinde değişmesini, bazı kavimlerin ya da devletlerin ortadan kalkmasını ve bunların yerine yenilerinin gelmesini ve diğer jeopolitik süreçleri birbiriyle ilişkili şekilde açıklamıştır. Passionerlik Teorisi'ni Avrasya Rusya'sına uygulayan Gumilev, 12. Yy.da Rusya'nın iç çekişmelerle knezliklere parçalandığını ve Rusların Kiev Rus Devleti dönemindeki passionerliğin bu noktada sona erdiğini, yaklaşık 200 yıl süren gerileme döneminin başladığını söyler. Daha sonra Ruslar yeni bir passionerlik dönemine girmişlerdir ve passionerlik hamlesi Avrasya'nın tamamını harekete geçirerek Moskova Knezliği'nin yükselmesini sağlamıştır.

Gumilev, ilk passionerlik dönemini Katoliklik ve Bizans'la, ikinci passionerlik dönemini ise Moğollarla ilişkilendirmiştir. Gumilev'e göre Moğolların yaklaşık 1200 yıllık passionerliği Rusya'da Ruslarla kaynaşarak yeni bir süperetnos *(Velikoruslar)* doğurmuş ve tarih sahnesine çıkarmıştır. Dolayısıyla yeni passionerlik aşamasında bayrak Avrasya'ya, yani Velikoruslara geçmiştir.

Rusya'yı kurtaran hamleden bahsederken Gumilev, Moğolları ve Moğolların Bizans'a karşı akınlarını kastetmekte ve bunları Rusya'nın kurtarıcıları olarak değerlendirmekteydi. Gumilev, Rus Knez Aleksandr Nevski, Büyük Litvanya Prensi Mindaugas, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi gibi insanların aynı dönemde doğduklarına dikkat çeker. Bu kişiler yurtlarını yabancı müdahalelere karşı savunmuş, ülkelerinin ve halklarının nüfuzunu arttırmışlardır. Aleksandr Nevski yabancı saldırganlara karşı mücadelesinde Batu Han'dan ve diğer Moğol Hanlarından yardım almıştır. Bu nedenle Gumilev Moğol ordularının Avrasya'ya göçünü ve Rusya'yı boydan boya geçmesini asla bir işgal olarak değerlendirmez. Gumilev hatta Hunların büyük bir kısmının *"Hıristiyan ve Velikorusların atalarının bir kolu"* olduklarını yazar.

Jeopolitikçi N. A. Nartov, Jeopolitik (2004) adlı kitabında Gumilev'in Avrasyacılığını analiz ederken, bilim adamının etnogenez, passionerlik ve jeopolitik görüşlerinden takdirle bahseder.[114]

---

113 A.g.e.

114 Нартов, Н. А., *Геополитика,* Москва, 2004, с. 147-148 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004, s. 147-148].

Yeni Avrasyacılar: Görüleceği üzere Avrasyacılık teorisi L. Gumilev'in çabaları sayesinde hem SSCB'nin, hem de modern Rusya'nın temel jeopolitik akımlarından birine dönüşmüştür. Son yıllarda Rusya'da yapılan araştırmalar, yazılan kitaplar, birtakım gazete ve dergilerde yayınlanan çok sayıda makale de bu durumu kanıtlamaktadır. Tarihçi, etnograf ve coğrafyacı L. Gumilev'in eserlerinin tekrar basılarak yayılması da bu bilim adamının jeopolitik teorisine ve Avrasyacılığa duyulan büyük ilginin en önemli kanıtlarındandır. Bu eserlerden birkaçı Azericeye de aktarılmıştır.

Son on yılda Rusya'da L. Gumilev'in bilimsel çalışmalarına ve ilk Rusyalı Avrasyacıların eserlerine duyulan ilgi büyük ölçüde artmış ve jeopolitik, bir disiplin olarak bilim ve toplum çevrelerinin, yükseköğretim kurumları öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin ilgi odağı ve çalışma alanı haline gelmiş bulunuyor.

Avrasyacılık günümüzde Rusya dışındaki bazı ülkelerde de ilgi çeken jeopolitik akımlardandır. Dünyanın irili ufaklı pek çok ülkesinde araştırma merkezleri, jeopolitikçiler, siyaset bilimciler, cumhurbaşkanları ve politikacılar, devlet danışmanları ve tekelci çok uluslu şirketler bu alana ilgiyle yönelmektedirler.

20. Yy.ın 90'lı yıllarında Avrasya'nın, Rusya'nın, Post-Sovyet ülkelerinin nüfusu, yüzölçümü, doğal ve coğrafi durumu üzerine, Rusya-Avrupa, Avrupa-Asya ilişkileri konulu çok sayıda araştırma çalışması yayınlanmaktadır.

Bazı Rus ve Sovyet kökenli ABD'li bilim adamları *(örneğin Aleksandr Ryazanovski ve Aleksandr Yanov)*, Amerikalı jeopolitikçi M. Vassini, ABD Başkanı J. Carter'in eski Millî Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski vb. Yeni Avrasyacılar arasında zikredilebilir.

Araştırmacılar, Rusya'nın tarihî kaderinin tüm dönemlerde Asya, Avrasya'nın kuzeyi, Turan ve Türk halklarıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Avrasyacıların takipçileri, seleflerinin çalışmalarından yalnızca birtakım bilimsel, teorik ve jeopolitik sonuçlar çıkarmakla kalmamış, son yıllarda hem de yeni bir akım ortaya çıkarmışlardır. Bu akım Yeni Avrasyacılık adını almıştır.

Modern Rusya'nın 1990'lı yıllardan itibaren en yaygın jeopolitik düşünce akımı haline gelen Yeni Avrasyacılık yandaşları Den gazetesini ve Elementı dergisini yayınlamakla, milliyetçi görüşlerini daha geniş kitlelere duyurmaya çalışmaktadırlar.

Gumilev'in Passionerlik Teorisi'ni kendi hedeflerine ve dünya görüşlerine uygun bir hale sokan Yeni Avrasyacılar dünyanın bugünkü durumunu Batı'nın buhranı, gerilemesi ve çöküşü olarak değerlendirerek yeni bir Velikorus politikasını ilan etmiş ve toplum içinde kalabalık bir taraftar kitlesi bularak bilfiil siyasete de girmişlerdir.

Yeni Avrasyacıların Britanya kanadı ise SSCB döneminin Soğuk Savaş ve ideolojik çatışma kompleksinden kurtulmuş olarak Avrupa Birliği'ni yeni bir karasal güç gibi kabul etmiş ve hem AB ile hem de Savitski, Vernadski, Trubetskoy dönemlerinde henüz biricik süper güç konumuna gelmemiş olan ABD ile ilişkilerde yeni bir işbirliği formülü önermişlerdir. Bu grubun temsilcileri Rusya'yı karasal dünyanın Büyük Alan'ı olarak görüyor, Avrupa sosyalizmi görüşlerini kendi görüşlerine uygun bir hale getirerek yaygınlaştırmaya çalışıyor, Batı'nın liberal değerlerine ve etnik milliyetçiliğe karşı çıkıyor.

Yeni Avrasyacıların başka bir kanadı da Batı karşıtı bir tutum sergileyerek Rusya-İran arasında karasal güç birliği önerisinde bulunuyor. Bu gruba göre Rusya stratejik ortak olarak İslam ülkelerini, öncelikle İran ve Irak'ı seçerse Avrasya'nın güneybatısında Anti-Atlantik stratejisi için bir üs oluşturabilir ve gelecek planlarını gerçekleştirebilir. Bu grubun temsilcileri Türk halklarıyla Ruslar, Müslümanlarla Ortodokslar arasında olumlu bir iletişim ortamı kurulabileceği ve bunların ekonomik ve politik çıkarlarıyla manevi değerlerinin de uyumlu olduğu kanısındadır. Söz konusu grubun temsilcileri Atlantizm düşüncesine, Mondializme ve Avrupalı jeopolitikçilerin karasalcılığına karşı çıkmaktadırlar.

Görüleceği üzere Avrasyacılığa duyulan ilgi 21. Yy. başlarında da azalmamıştır. Avrasyacıların 2001 yılında gerçekleşen kurultayında tüm Rusya çapında etkin bir politik ve toplumsal örgüt olan Avrasya Hareketi tesis edilmiştir. Kurultay beyannamesinde Yeni Avrasyacılığın bilimsel, rasyonel ve etkili bir metodolojiyle politik arenaya güncellik ve pratiklik getirdiği vurgulanmaktadır. Yine beyannamede Yeni Avrasyacılığın yalnızca bir felsefi görüş olmadığı, gerçek bir stratejik planlama aracına dönüşerek Rusya'nın karşı karşıya kaldığı Avrasyacılık mı, yoksa Atlantizm mi seçimini Avrasyacılık lehinde çözüme kavuşturacağı da belirtilmiştir.

Gumilev'in yeni dönemdeki takipçileri Avrasyacılığı *"çeşitli halkların ve devletlerin millî ve dinî yaşantısındaki en ince ayrıntıları dahi algılama ve kabul etme olanağı veren tarihî ve dinî oluşum"* şeklinde tanımlamaktadırlar.

Rusya'nın Yeni Avrasyacılarının pek çok görüşü farklı dinlere ve milletlere mensup kişilerce de kabul görmektedir. Bu insanlar *"çiçeklenen komplikelik"* görüşünün Yeni Avrasyacılık hareketinin temel ilkesi olduğu kanaatindedirler. Bu, Avrasyacılıkta

Rusya'nın sınırları içinde yaşayan tüm halklara ve etnik gruplara yer olduğu anlamına gelmektedir. Yeni Avrasyacılar politik anlamda merkezci görüşe sahiptirler. Yeni Avrasyacılık, Rusya'nın politik ve ideolojik hayatında kendini açık bir şekilde Atlantizme karşı bir alternatif olarak öne çıkarmaktadır.

Yeni Avrasyacılığın Rusya'daki en önemli temsilcilerinden biri jeopolitikçi Aleksandr Dugin'dir. Dugin, üniversite eğitiminin ardından uzunca bir süre çeşitli gazete ve dergilerde editörlük yapmış, özellikle jeopolitik yayın organları olan Elementı dergisini ve Evraziyskoe Obozrenie gazetesini yönetmiştir. Dugin'in jeopolitik konulu irili ufaklı kitaplarının sayısı onlarcadır. Bunların içinde en önemlileri Jeopolitiğin Temelleri (Moskova, 1997), Yolumuz (Moskova, 1999) ve Avrasyacılığın Temelleri (Moskova, 2002) adlı eserlerdir. Jeopolitik dünya görüşü açısından Dugin; Batıcılık, liberalizm ve muhafazakârlık karşıtı, milliyetçi sağ görüşlü ve muhalif bir politikacı olarak tanımlanabilir. Merkezci gibi görünmeye çalışmakla beraber Dugin, gerçekte milliyetçi muhalefet konumundadır.

Dugin'in jeopolitik felsefesinin temelinde Kültürel Yaklaşım Teorisi vardır. Dugin özellikle Alman jeopolitikçiler Oswald Spengler, Carl Schmitt ve Avrupa'nın Yeni Sağlar'ının görüşlerini yinelemektedir. Avrupa'nın Yeni Sağlar'ı gibi Dugin de Batı'nın liberal teorilerini ve piyasa ekonomisi sistemini eleştirerek üçüncü bir yol aramayı önermektedir. Bu yol kapitalizmin ve komünizmin dışında üçüncü bir yol olacaktır. Bu yeni yol arayışının Dugin'i daha büyük bir coğrafyaya, jeopolitik öneme sahip denizleri, ticaret yolları ve geniş kara alanları olan Avrasya'ya yönlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Dugin'in Avrasyacılığı Dugin'in kendine özgü bir dünya görüşüne dayanmaktadır. Gumilev'in Avrasyacılığını analiz eden Dugin buradan dört sonuç çıkarmıştır. Dugin'in Gumilev'in Avrasyacılığından çıkardığı sonuçlar şunlardan ibarettir:

- Avrasya bütün yönleriyle bir etnogenez ve kültür taşıyıcısı olma anlamında özel *"yaşam alanı"* idi. Dolayısıyla Atlantizm yandaşlarının dünyanın genel manzarasını çizerken ortaya koydukları *"Batı ve diğerleri"* tezi reddedilmekte, çok kutuplu dünya görüşü benimsenmekte ve Avrasya uygarlığının bu kutuplardan birinin temelini oluşturduğu kabul edilmektedir.
- Ormanla bozkırın jeopolitik sentezi sonucunda, Rusya'nın büyük devlet olma geleneğinin ve gerçekçi kültürel ve stratejik kontrol mekanizmalarının, bu devlete Asya ve Doğu Avrupa üzerinde kontrolü elinde bulundurma olanağı sunduğu kanaatine varılır. Bu durum Batı'yla Doğu arasındaki dengenin korunmasını ve Doğu kültürünün yükselerek dünya kültürü düzeyine gelmesini mümkün kılmaktadır.

• Batı uygarlığı son etnogenez aşamasında bulunmaktadır ve kimerik etnik grupların baskın olduğu bir mekândır. Dolayısıyla bugün Batı'da bulunan kalkınma merkezinin zamanla genç etnik grupların yerleştiği bölgelere ve bu arada Avrasya'ya kayması gerekmektedir.
• Yakın zamanda kimsenin beklemediği ve planlamadığı birtakım passioner etkenler dolayısıyla yeryüzünün politik ve kültürel haritasının değişmesi ve bugünün baskın uluslarının saf dışı kalması olasıdır.

Görüleceği üzere Dugin, Gumilev'in Avrasyacılık teorisinden yalnızca kendi dünya görüşüne uyan birtakım sonuçlar çıkarmıştır. Dugin'in Rusya'ya ilişkin jeopolitik düşüncelerinin temelinde şu beş ana tez bulunmaktadır:

• C. Schmitt'in tarih anlayışı: *"kökleşmiş doğal ortam"* ve millî iradenin mevcutluğu;
• Rus toplumundaki kutuplaşmanın ortaya çıkması, dostlar ve düşmanlar, düşmanların belli oluşu;
• Durumun istisnailiğinin itiraf edilmesi ve bu durumda karar almanın zorunluluğu;
• Rusya'nın düşmanlarının ABD ve İngiltere olduğunun açıklığı;
• Gerilla faaliyeti zorunluluğunun kabul edilmesi, Rus toplumunun Alman nasyonal-sosyalistlerinin düşüncelerine benzer düşünceler etrafında bir araya getirilmesi ve mücadele içgüdüsünün güçlendirilmesi.[115]

Görüleceği üzere Dugin'in Avrasyacılığı tamamen Batı karşıtlığı üzerinde kurulmuştur, deniz ve kara uygarlıkları arasındaki çatışma tezinin günümüz Avrasya'sına uygulanması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Dugin'in Avrasyacılığı politik arenada birkaç kavramla sıkı bir şekilde ilişkilidir:

Öncelikle, ideokrasiyle ilişkilidir. Dugin'e göre tüm Avrasya devletlerinin ve bu devletlerin tüm vatandaşlarının Avrasyacılığı kendileri için yüce bir ülkü haline getirmesi, bu yüce ülküye hizmet etmesi gerekmektedir.

İkinci olarak, Avrasyacılık hareketinin Avrasya Seçimi adı verilen bir hareketi ortaya çıkarması gerekir. Bu hareketin Avrasya'nın özel yüzey şeklinden kaynaklanan ve bölge halkı için gerekli olan kolektif sorumluluk, karşılıklı yardımlaşma, güçlü irade, dayanıklılık, otoriteye itaat gibi vasıfları kendine barındırması icap etmektedir.

115 Дугин А. Г., *Консервативная революция,* Москва, 1994, с. 67-68 [Dugin, A. G., *Muhafazakâr Devrim,* Moskova, 1994, s. 67-68].

Üçüncü olarak, hukuki açıdan Avrasyacılığın temelini demotiya kavramının oluşturması önerilir. Demotiya, Antik Yunan demokrasisinden de, İngiliz demokrasisinden de farklı, yeni bir demokratik norm olacaktır. Bu ne Avrupa'nın günümüzdeki liberal demokrasisine, ne de Rusya'da eskiden var olan köylü özyönetmine ya da Zemski Soborlar'ın yönetimine benzeyecektir. Demotiyanın Avrasya otoriterizmine ve hiyerarşik yönetim rejimine dayanması gerekir.

Dugin'e göre Rusya, Batı ya da Doğu kültürünün değil, özel bir Avrasya kültürünün taşıyıcısıdır. Bu kültür Avrasya'nın batısının ve doğusunun değerlerini kendi bünyesinde bir araya getirmiştir. Jeopolitikte kendine özgü bir milliyetçilik anlayışına sahip olan Dugin, Rusya'yı tarihin ekseni olarak değerlendirmiş ve tüm uygarlıkların bu eksen etrafında döndüğünü söylemiştir.

Dugin'e göre Avrasyacıların kendi mekânları üzerinde tam bir kontrol sağlamaları yalnızca bu özelliklere sahip bir nüfus sayesinde mümkün olabilir.

Rusya'da Yeni Avrasyacılar arasında Dugin'den farklı düşünceler ortaya koyanlar da vardır. Örneğin Rostislav Turovski, klasik jeopolitikçilerin kara ile deniz çatışmasına ilişkin düşüncelerinin bugün önemini büsbütün kaybettiği görüşündedir. Turovski'ye göre bugünkü devletlerin yapısında, sosyal, politik ve kültürel yaşamında hem kara, hem de deniz uygarlığına ait unsurlar iç içe geçmiş durumdadır ve bu nedenle söz konusu çatışmanın sürmesi mümkün değildir. Zira kara devletlerinin denizlere çıkışı ve deniz devletlerinin karalara çıkışı bulunmaktadır ve devletleri deniz ya da kara devletleri olarak iki gruba ayırmak imkânsızdır.[116]

Görüşleri itibariyle Yeni Avrasyacılığa yakın olan Rusyalı jeopolitikçilerden biri de Rus komünistlerin lideri Gennadi Züganov'dur. Züganov, Büyük Avrasya devletinin *(birliğinin)* Post-Sovyet coğrafyasında kurulmasını, Rusya'nın, Balkan ülkelerinin, Arap dünyası'nın ve ABD karşıtı diğer ülkelerin bir araya getirilerek gerçek ve caydırıcı bir jeopolitik etken oluşturulmasını önermektedir. Dengeler politikası tezinden hareketle Züganov, büyük alanlar etkeni sayesinde dünyadaki güç dengelerinin korunmasından ve yeryüzündeki tüm halkların çıkarlarının ortak noktasının bulunmasından yanadır. Züganov'a göre Rusya, devlet yapısını buhrandan kurtarmak, eski manevi sınırlarını yeni ilkeler ve teknolojiler yardımıyla onarmak suretiyle ABD karşısında yeni bir stratejik güç, yeni bir kutup oluşturabilir ve bu durum dünyadaki politik ve askerî dengelerin korunması için yeterli olur.[117]

116 Туровский, Р. Ф., *Политическая география,* Москва, 1999, с. 36 [Turovski, R. F., *Siyasi Coğrafya,* Moskova, 1999, s. 36].

117 Зюганов, Г. А., *Россия - Родина моя,* Москва, 1998, с. 158 [Züganov, G. A., *Vatanım Rusya,* Moskova, 1998, s. 158].

Bir diğer Yeni Avrasyacılık akımı da Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in önerisiyle kurulan ve eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden bazılarının katıldığı Avrasya Ekonomi Topluluğu'dur. Bu topluluğa katılan devletler jeoekonomik anlamda karşılıklı ilişkilerini geliştirmekte, ortak uluslararası ekonomi, ulaşım, iletişim projeleri gerçekleştirmek suretiyle *"ekonomik Avrasyacılık"* politikası uygulamaktadırlar.

Yeni Avrasyacıların başka bir grubu ise ağırlıklı olarak *"Milliyetçi Avrasyacılık"* görüşlerine sahip olmakla ilk Rusyalı Avrasyacıların çalışmalarının etraflı bir şekilde araştırılması ve günümüz Rusya'sında uygulanması önerisinde bulunmakta, birtakım çevrelerin buyruğuna göre hareket ederek daha çok milliyetçilik ve şovenizm sloganları seslendirmekte, Rusların, Türk halklarının ve bölgede yaşayan diğer etnik grupların millî duygularını suiistimal etmektedir. Bu akımın lideri Rusya'da Liberal Demokrat Parti'nin Başkanı V. V. Jirinovski'dir. Jirinovski, Son Güney Çıkarması (Moskova, 1994) adlı kitabında, pek çok diğer kitap ve makalesinde Rusya'nın bugünkü jeopolitik durumunu ve gelecek planlarını kendine özgü bir şekilde yorumlamaktadır.[118]

Rusya'yı ABD, Japonya ve Çin gibi büyük devletlerle kıyaslayan Jirinovski, ülkesinin sözü edilen devletlerden çok daha güçlü ve önde olduğunu iddia eder. Jirinovski'ye göre günümüzde Rusya'nın en önemli jeostratejik hedefi kendisini tehdit eden millî-dinî, kültürel-tarihî yönelimlerden ve diğer tehlikeli meyillerden kurtulmak olmalıdır. Jirinovski, söz konusu tehditlerin SSCB'nin parçalanmasının ardından daha fazla güçlendiği, Türkiye ve İran'ın Post-Sovyet coğrafyasına müdahalesi sayesinde arttığı ve Orta Asya ve Kafkaslarda Müslüman nüfusun Rusya karşıtı çalışmalarının hızlanmasına neden olduğu kanısındadır.

Jirinovski, Rusya'nın SSCB döneminin tüm ulaşım, sınır ve çıkış noktaları üzerinde kontrolü zorla ele almasını, Baltık Denizi ve Karadeniz bölgesindeki dış politikasını daha fazla etkinleştirmesini önermektedir.

Jirinovski'nin politik görüşleri milliyetçi ve ırkçı bir tez olan Velikorus *(Büyük Rusya)* tezine dayanmaktadır. Aynı tezden hareketle Jirinovski Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini, Afganistan'ı, Pakistan'ı, Hindistan'ı ve Hindiçin bölgesini işgal etmesini önermektedir.

Rusya'da Milliyetçi Avrasyacılığın Jirinovski dışında da birtakım temsilcileri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Üçüncü Roma, Rus Jeopolitik Dergisi, Çağdaşlarımız gibi

118 Жириновский, В. В., *Очерки по геополитике*, Псков, 1997 [Jirinovski, V. V., *Jeopolitik Üzerine Denemeler,* Pskov, 1997].

dergiler etrafında bir araya gelerek milliyetçi görüşler dile getirmektedirler. Aralarında Türklük ve Müslümanlık karşıtı görüşler beyan edenler, Rusya içinde Türklerin ve Müslümanların sayısının artmasından duydukları endişeleri dile getirenler, Türklerin ve Müslümanların zorla göçe tabi tutulması, üzerlerinde çeşitli baskılar kurulması, sayılarının azaltılması için önlemler alınması önerisinde bulunanlar da vardır. Rusya'nın Milliyetçi Avrasyacıları bu ülkenin Avrasya'daki egemenliğini muhafaza edebilmek için Müslüman-Türk uygarlığının gelişimini önlemesi ve Slav-Ortodoks uygarlığının kalkınmasına müsait ortam hazırlaması gerektiği görüşündedirler. Bu teorinin önemli ideologlarından biri olarak kabul edilen İ. Kuzmenko'ya göre, Rusların bir coğrafyaya toplanması, Rus topraklarının yüzölçümünün ve bu topraklar üzerinde yaşayan Rusların sayısının sürekli artışının sağlanması gerekmektedir. Rusya'nın sınırları içinde bulunan ve Ruslar dışındaki etnik grupların yaşadıkları tüm eyaletlerin Rusya'dan koparılarak uzaklaştırılması ve diğer etnik unsurlardan *"arındırılmış"* Rusya Devleti'nin kurulması, Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya ve bazı diğer bölgelerin Ruslaştırılmasının hızlandırılması gerektiği de bu ideoloji yandaşlarının iddiaları arasındadır.

Öte yandan Kuzmenko, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın Avrupa'yla sınır bölgelerinin, Kazakistan'ın Rusya'yla sınır bölgelerinin, Avrasya'da Rusların toplu olarak yaşadıkları büyük yerleşim birimlerinin, Avrupa ve Çin sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafyanın Rusya'ya ilhakını ve bu sayede gelecek yüzyıl içinde Rusya devletinin sınırlarının Rusya İmparatorluğu'nun 1917 yılındaki sınırlarına ulaştırılması gerektiğini savunmaktadır.[119]

Rusya'da milliyetçi akımın diğer temsilcileri V. Aksyuçic ve N. Pavlov, kendileriyle aynı görüşte olan bazı din adamlarıyla bir araya gelerek daha geniş planlar ve daha maceracı jeopolitik tezler ortaya atmışlardır. Bunlar Slav kökenli ve Ortodoks mezhebinden olan tüm halkların yaşadıkları toprakların Rusya'ya katılmasını, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın ilhakını, Rusya'nın Kafkasya ve Merkezî Asya'dan çekilmesini, tarihteki Kiev Rus Devleti'nin sınırlarının ve ideolojik ilkelerinin günümüzde geçerli kılınmasını önermekte, 19-20. Yy.ların Panslavizm ve Panortodoksluk görüşlerini yaymaktadırlar.

Rusya'da etkin jeopolitik akımlardan biri de Yeni Batıcılık tezine dayanmaktadır ve 1990'larda Rusya'nın dışişleri bakanı olan A. Kozırev'in adıyla Kozırev Doktrini olarak anılmaktadır. Bu akımın jeopolitik görüşleri 1990'larda Rusya'da resmî devlet politikası düzeyinde uygulanmıştır.

---

119 Кузменко, *И.*, *"Геополитика Святой Руси" // Третий мир,* N 1, 1994, c. 11 [Kuzmenko, İ., *"Kutsal Rusya'nın Jeopolitiği" // Üçüncü Dünya,* Nu. 1, 1994, s. 11].

Kozırev Doktrini yandaşları Batı değerlerinin propagandasını yapıyor, Rusya'nın her konuda Batı'nın tavsiyelerine uyması, siyasi yönetim, ekonomik kalkınma, kültür meselelerinde Batı standartlarına ulaşmayı hedef alması, Batılılaşması gerektiğini savunuyorlar. Günümüz Rusya'sında Kozırev Doktrini yandaşları Sağlar Bloku ve Yabloko Partisi etrafında bir araya gelen liberal politikacılardan ibarettir. A. Çubays'ın *"Liberal İmparatorluk"* önerisi de Kozırev Doktrini çerçevesinde ele alınabilir.

Rusya'da dikkat çekici jeopolitik akımlardan biri de V. L. Cinburski'nin felsefi görüşlerinde ifadesini bulan akımdır. "Rusya Adası: Rus Jeopolitiğinin Geleceği" adlı makalesinde Cinburski Rusya'nın eskimiş jeopolitik kodunun değiştirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Cinburski'ye göre Rusya, imparatorluğa ayarlı jeopolitik kodunun yerine 20. Yy. sonunda *"ada"* kodunu ikame etmek zorundadır. Cinburski'nin bu görüşü Mackinder'in Heartland teorisiyle de, Avrasyacıların imparatorluk teorisiyle de çelişmektedir.

Cinburski'nin *"Rusya Adası"* okyanuslarla çevrili bir karasal alandır. Bu alan Avrupa'dan boğazlarla ayrılmış, Baltık Denizi bölgesi ve Doğu Avrupa'yla çevrilmiştir. Bu teoride Rusya bir jeopolitik objesi olarak sürekli etkin olan üç özellikle tanımlanır:

Öncelikle, Rus halkının Roman-Cermen etno-kültürel platformunun doğusunda, Avrupa'yla Çin'in arasında yekpare bir jeopolitik etken konumunda bulunması. İkinci olarak, Rusya'nın çok geniş coğrafyaya, Sibirya ve Uzakdoğu'da iskân edilmemiş topraklara sahip bulunması ve bunlar sayesinde Doğu'dan gelecek tehlikelerden korunma olanağı. Üçüncü olarak, Rusya topraklarının Batı'da Romen-Cermen Avrupa'sından büyük halklar ve topraklarla *(Doğu Avrupa Slavları ve bunların yaşadıkları topraklarla)* ayrılması.

Cinburski'ye göre Rusya Adası jeopolitik açıdan özgün bir konuma sahip bulunmakla kalmıyor, bu konumu ve sahip olduğu kalkınma potansiyeli sayesinde Batılı devletler ve diğer komşularıyla ilişkilerini istediği gibi geliştirebilme olanağını da elinde bulunduruyor. Cinburski, Rusya'nın eski imparatorluk iddialarından vazgeçerek *"ada içinde"* hızlı bir kalkınma yoluna girmesi, Ural'ın ötesindeki toprakların yurtlandırılması ve sahiplenilmesi meselesine yoğunlaşması gerektiği kanaatindedir. Cinburski, Rusya'nın küresel sorunlarla değil, daha çok iç sorunları ve bölgesel meselelerle ilgilenmesi gerektiğini ve 280 yıllık imparatorluk tarihinin Bolşevik Devrimi'yle beraber sona erdiğini düşünmektedir.[120]

120 Цинбурский, В. Л., *"Остров России. Перспектива российской геополитики" // Полис,* N 5, 1993, с. 3 [Cinburski, V. L., *"Rusya Adası. Rus Jeopolitiğinin Geleceği" // Polis,* Nu. 5, 1993, s. 3].

Jeopolitik görüşlerini Cinburski, *"kültür jeopolitiği"* adıyla sunmaktadır. Fakat bu jeopolitik yaklaşım Amerikalı jeopolitikçi Huntington'un kültürel yaklaşımından farklıdır. Bu fark öncelikle, Cinburski'nin tezinin Huntington'unki gibi küresel özellik taşımamasından ve Rusya'ya özgü bir tez olarak geliştirilmesinden ibarettir. Öte yandan Cinburski, söz konusu ettiği yeni uygarlığı Avrasya coğrafyasında yerleşik bir uygarlık olarak düşünmüş ve Batı Avrupa'nın Roman-Cermen, Yakın Doğu ve Orta Doğu'nun Arap-Fars uygarlıklarıyla Rusya, Çin ve Hindistan uygarlıklarını da buraya dâhil etmiştir. Cinburski, SSCB'nin parçalanmasının ardından söz konusu uygarlıklar arasında bir *"koridor"* oluştuğu görüşündedir ve bu koridor Avrasya'dan başlayarak Polonya'yı, Baltık ülkelerini birleştirir, Pamir ve Tyan-Şan'a kadar uzanarak Doğu Avrupa'nın, Balkanların, Kafkasya'nın ve Merkezî Asya'nın tamamını dolaşır. Avrasya uygarlıklarını birbirine bağlayan bu koridora Cinburski, Büyük Limitrof adını vermiştir. Avrasyacılardan farklı olarak Cinburski, Rusya'nın Avrasya'nın kurucusu değil, yıkıcısı konumunda bulunduğuna kanidir. Oysa Büyük Limitrof, eski Avrasya'dan kalan yegâne uygarlık bağıdır ve gelecek dünya politikasının ve jeopolitiğinin ikinci kutbu bu bağ üzerinde kurulabilir.[121]

Görüleceği üzere Cinburski, Rusya'yı Avrupa Birliği ile Asya ve Pasifik bölgesi arasındaki ilişkiyi temin eden *"jeopolitik eksen"* olarak değerlendirmekte, gelecekte Rusya'nın bu büyük coğrafyaları ve uygarlıkları bir araya getirmek suretiyle yeni bir askerî, politik ve jeostratejik unsura dönüşebileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.

Cinburski'nin jeopolitik doktrini bir anlamda ABD'li jeopolitikçi Brzezinski'nin Avrasya'ya yönelik tezinin alternatifidir. Brzezinski de gelecekte dünyayı yönetecek gücün öncelikle Avrasya'ya sahip olması, Avrasya'nın giriş ve çıkış, ulaşım ve komünikasyon noktalarını, enerji alanlarını ve diğer stratejik bölgeleri kontrol etmesi, Doğu'yla Batı arasındaki ulaşım koridorunu elinde bulundurması gerektiğini söyler. Öte yandan Brzezinski'nin Avrasya haritasıyla Cinburski'nin Avrasya haritasının uyumlu olduğu da görülür.

Görüleceği üzere günümüzde Rus jeopolitiğinde Batıcılara ve Batıcılık karşıtlarına, Avrasyacılara ve Avrasyacılık karşıtlarına, milliyetçilere ve enternasyonalcilere, dincilere ve nasyonal-sosyalistlere, dolayısıyla jeopolitik bilimine malum olan tüm akımların yandaşların rastlanmaktadır.

---

121 Цинбурский, В. Л., *"Земля за Великим Лимитрофом" // Бизнес и политика,* N 9, 1995 [Cinburski, V. L., *"Büyük Limitrof'un Ardındaki Ülke" // İş ve Politika,* Nu. 9, 1995].

VI. BÖLÜM

TÜRKLERİN JEOPOLİTİK GÖRÜŞ VE TEORİLERİ

Jeopolitik literatürde Türkiye Cumhuriyeti Eski ve Orta Çağ'da çeşitli devletler ve imparatorluklar kurmuş olan Türklerin ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak kabul edilir; bu nedenle araştırmacılar Türklerin 20. Yy.a kadarki jeopolitik görüşlerine ilişkin bilgileri ağırlıklı olarak Osmanlı kaynaklarında ararlar. Türklerin İslamiyet öncesi göçleri ve İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından izledikleri yayılmacı politika, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmaları, Osmanlı'nın askerî ve politik uygulamaları ve çevresiyle jeopolitik ilişkileri, Avrupa'da merkezîleşmiş devlet kurdukları ve yayılmacılık faaliyeti izledikleri döneme ilişkin jeopolitik hedef ve faaliyetleri hakkında bilgiler eskiden beri dünya kamuoyuna hep Batılı ve Rusyalı araştırmacılar tarafından sunulmuştur. Bu nedenledir ki, Türk milletine ve bu milletin kurduğu devletlere, izlediği politikaya, çevresiyle jeopolitik ilişkilerine dair dünya kamuoyuna daha çok olumsuz bilgiler, tekyönlü değerlendirme ve yorumlar sunulmuş, dolayısıyla tarih içinde çok önemli bir role sahip bulunmuş olan bu millet hakkında gerçeğe pek uymayan bir izlenim oluşturulmuştur.

6.1. Osmanlı Türklerinin Jeopolitik Görüşleri Üzerine

Bu kitap üzerinde çalışırken Türklerin Atatürk'e ve Cumhuriyet'e uzanan mekân görüşleri ve jeopolitik düşünceleri konusunda Osmanlı'dan önce ya da Osmanlı döneminde yazılmış herhangi bir kaynağa, yazılı belgeye rastlayamadık. Araştırmacılar Türk jeopolitiğinde bütün dönemlerde *(son birkaç yıllık çalışmalar istisna tutulmak kaydıyla)* ciddi teorik analizler içeren eserlerin yokluğunu vurgulamaktadırlar. Bilim adamlarına göre jeostratejik yaklaşım ve planlamadan, bir amaca yönelik jeopolitik çalışmalardan yoksunluk, devletin ve ordunun yapılandırılmasıyla, daha geniş coğrafi bölgelerin fethedilmesi ve yönetilmesi konularında teorik görüşlerle pratik faaliyet arasında uyumun olmaması Türklerin en büyük eksiğidir. Elbette bu, Türklerin

kendi faaliyetleri üzerinde durup düşünmedikleri, yaptıkları fetihleri *"körü körüne"* gerçekleştirdikleri ve 600 yıl boyunca büyük coğrafi mekânları ve halkları *"rastgele"* yönettikleri anlamına gelmez. Kaynaklar bunun aksini söylüyor ve Türklerin Antik Çağ'ın hem dinî hem de diğer temeller üzerinde kurulmuş olan çeşitli imparatorlukları ve bunların nasıl yönetildiği konusunda bilgilere sahip bulunduklarını, öte yandan, kendilerini ilgilendiren bölgelerin coğrafi, askerî ve jeostratejik özelliklerini, bu bölgelerde yerleşik halkların askerî ve ekonomik gücü, dinî ve millî gelenekleri konusunda ve diğer uygarlık ölçütleri hususunda önemli ölçüde bilgi sahibi olduklarını ortaya koyuyor. Türklerin sefer ettikleri bölgelerdeki çalışmaları da Türk komutanların ve bunları sevk eden merkezî idarenin bölge coğrafyası konusunda ciddi jeopolitik bilgilere sahip olduklarını ve birtakım jeostratejik ve jeopolitik planlar çerçevesinde hareket ettiklerini kanıtlamaktadır. Bununla beraber Türk komutanların ve diğer üst düzey yöneticilerin, ya da bunların etrafındaki stratejist ve teorisyenlerin jeopolitik görüşlerine ilişkin açık yazılı belgeler ne bunların etkin oldukları, ne de daha sonraki dönemlerde bulunabilmiştir. Türklerin jeopolitik görüşlerini, siyasi ve strateji çalışmalarını yansıtan, jeostrateji ve mekân konusundaki bilgilerimize önemli katkıda bulunacak olan birtakım belgelerin Türkiye'nin ya da diğer ülkelerin arşivlerinde bulunma ve bugüne kadar muhafaza ediliyor olma ihtimali de yok değildir. Fakat bu kaynaklar yayınlanarak geniş okur kitlesinin kullanımına sunulmamıştır. Bu nedenle Türklerin jeopolitik görüş ve teorilerini tespit edebilmek için yaptıkları çalışmaları takip etmek, aldıkları kararları, gittikleri ülkelerde yerel halkla ilişkilerini ve diğer meseleleri analiz etmek gerekmektedir.

Türklerin kurduğu Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın jeopolitik ilişkiler sahnesine Antik Çağ'ın dinî ve diğer temeller üzerinde kurulu imparatorluklarının yıkıldığı, millî ve merkezîleşmiş devletlerin kurulmaya başladığı Orta Çağ'da çıkmıştır. 500 yılı aşkın bir süre en önemli gelişmelerin merkezinde yer almış olan bu imparatorluk 20. Yy. başlarında Avrupa'da kapitalist düzenin gelişmesi, sömürge imparatorlukları arasındaki çatışmaların artması sonucunda başlayan Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda iflas etmiştir. Türkler, söz konusu dönemin en önemli jeopolitik olayları olan halkların birleştirilmesine ve Avrupa'da ulusal devlet temelinde merkezîleşmiş devletlerin kurulması çalışmalarına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı Türklerinin en güçlü oldukları ve verimli bir şekilde kalkındıkları dönem tüm kıtaları birleştiren çok önemli jeopolitik ve jeostratejik bölgelere sahip bulundukları ve dünya ülkelerinin ticaret ilişkilerini kontrol ettikleri *(15. Yy. başlarından 17. Yy. sonlarına uzanan)* dönemdir.

Avrupa'da merkezîleşmiş devletlerin ve burjuvazinin ortaya çıkışı, millî aristokrasilerin ve kapitalizmin gelişmesi 16. Yy. sonlarından ve 17. Yy. başlarından itibaren

Osmanlı yönetimine karşı yerel halkların ve devletlerin direnişinin güçlenmesine, birleşik Avrupa güçlerinin direnişi karşısında Osmanlı'nın zamanla zayıflamasına, jeopolitik öneme sahip bölgeleri arka arkaya kaybetmesine ve sonda yeni sömürge imparatorluklarının baskısı altında iflasa uğramasına neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu 18 ve 19. Yy.larda da dünyanın jeopolitik güce ve konuma sahip bulunan en önemli devletlerinden biri olmayı, birtakım denizleri, kıyı bölgelerini ve karasal alanları kontrolü altında tutmayı sürdürmüştür. Fakat dünyada sömürgecilik faaliyetlerinin gitgide artışı ve Atlantik bölgesinden Büyük Britanya'nın *(Atlantizm)*, Kara Avrupa'sından Fransa ve Avusturya-Macaristan'ın *(Karasalcılık)*, Avrasya'dan Rusya'nın *(Avrasyacılık)* sürekli artan baskıları karşısında sıkışan Osmanlı, bu durumdan kurtulmak için yollar aramıştır. Gerçekte Osmanlı'nın 20. Yy. başlarında sözü edilen politik güçler karşısında kendisiyle hemen hemen aynı konumda bulunan Almanya'yla yakınlaşması ve bu ülkeyle beraber Birinci Dünya Savaşı'na katılması zorunlu bir adımdı, şöyle ki Türkler için statükoyu korumaktan başka bir çıkar yol bulunmuyordu.

Almanya önderliğindeki askerî blokun Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi hem Almanya'nın sömürgecilik planlarına ve bu yönde uygulamaya çalıştığı politikaya, hem de Osmanlı'nın jeopolitik varlığına son verdi ve bu iki devletin dünyanın büyük devletleri arasından çıkarak *"ikinci dereceli devletlerin"* safına gerilemesiyle sonuçlandı. Birinci Dünya Savaşı'na kadar tarih sahnesinde çok önemli role ve öneme sahip bulunan Türklerin uğradığı akıbet daha acıklı oldu. İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Çin, Japonya, Almanya ve Rusya'yla beraber Avrupa'nın ve dünyanın sekiz en büyük imparatorluğundan biri olan Osmanlı Devleti, bu gelişmelerle karşısında jeopolitik mücadele alanını terk etti. Beş yüzyıldan daha uzun bir süre tüm dünyayı titreten Osmanlı sülalesinin iktidarına da son verildi.

Çoğu araştırmacıya göre Osmanlı'nın en önemli jeopolitik sorunları sürekli olarak yeni coğrafyalar işgal etmekten ve sık sık kendi coğrafi bütünlüğünü ihlal ederek coğrafi mekân unsurlarını, askerî-stratejik unsurları ve sınırlarını değiştirmek zorunda kalmaktan; yeni devletler, halklar ve toplumlarla temas ve mücadele halinde bulunmak, komşuluk ve sınır güvenliği sorunlarını çözmek zorunluluğundan; büyük göçlerden kaynaklanan problemleri çözmek durumunda kalmaktan; Araplardan devralınan Müslüman-Yahudi-Hıristiyan çatışmasını sürdürmek ve 11-20. Yy.lar arasında İslamiyet'i korumak ve yaymak görevini yerine getirmek zorunda bulunmaktan; Avrupa'nın içlerine girdikçe daha sıkı direnişle ve daha zor savaş şartlarıyla karşılaşmaktan ibarettir.[122]

122 İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005, s. 66.

Birtakım araştırmacılar ise imparatorluğu yönetenlerin kendi dönemleri için evrensel anlamda jeopolitik ve jeostratejik dünya görüşlerinin geriliğini, Osmanlı padişahlarının ciddi teorik ve pratik çalışma programına sahip bulunmamalarını, askerî harekâtların ve fethedilen ülkelerin yönetiminin bir anlamda üstünkörü yapılmasını, uygulanan jeopolitiğin olası sonuçlarının önceden tahmin edilmemesini Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün en önemli nedenleri olarak göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü bu devleti yönetenlerle dönemin en önemli jeopolitik düşünce sahipleri arasındaki bağların zayıf olması ya da hiç olmaması gibi bir nedene bağlayanlar da çıkmıştır. Şöyle ki Osmanlı padişahlarının Fransız Baden ve Montesquieu, İngiliz Mackinder, Amerikalı Mahan ve Spykman, Alman Ritter ve Haushofer, İtalyan Machiavelli, Rus Danilevski, Meçnikov ve Milyutin gibi jeopolitikçileri ve jeostratejistleri bulunmamaktaydı. Adları anılan teorisyenler kendi ülkelerinin ve halklarının tarihini, uluslarının ve devletlerinin çıkar ve hedeflerini, komşu devletlerle ilişkilerinin amaç ve istikametlerini analiz etmek suretiyle devletlerinin atacakları adımları teorik temellere oturtuyor ve yöneticilere jeostrateji konusunda tavsiyelerde bulunuyorlardı. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun etkin olduğu tüm dönemde böyle jeopolitik düşünce örneklerine rastlanamamaktadır.[123]

18. Yy. sonlarından itibaren daha önce adını andığımız imparatorluklardan farklı olarak sömürge ve işgal politikası uygulamayı bir nevi reddetmesi ve mevcut jeopolitik mevkilerini korumakla saray çekişmeleriyle ilgilenmek zorunda kalması, imparatorluğun iç bütünlüğünün ve dış sınırlarının güvenliğini ciddi bir şekilde temin edememesi de Osmanlı'nın çöküş nedenleri arasında gösterilmektedir. Araştırmacılara göre Osmanlı İmparatorluğu sınırları boyu yalnızca birtakım askerî savunma setleri kurmuş ve dönemin icapları olan stratejik önlemleri almamıştır. Örneğin Rusların verimli bir şekilde kullandıkları jeopolitik etki alanları oluşturmak, sınır boylarındaki halklara yönelik birtakım çalışmalar gerçekleştirmek, belirli amaçlara yönelik göç ve yurtlandırma politikaları uygulamak gibi önlemlerin de Osmanlı Türkleri tarafından büyük ölçüde göz ardı edildiği görülür. Bu nedenle geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı orduları, sınır boyları ve merkezî yönetim arasında ciddi boyutta iletişim kopuklukları yaşanmıştır.[124]

Öte yandan Osmanlılar girdikleri bölgelerde var olan yerel gelenekleri, uzun tarihî devirler içinde şekillenen sosyal ilişkileri aradan kaldırmayı düşünmemiş, bilakis muhafaza etmeye çalışmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitiğini karakterize eden en önemli özellikler bu devletin çok geniş coğrafi bölgeleri ve farklı uygarlıkları kapsamasıdır. İmparatorluğun ilk dönemlerinde yöneticiler pragmatik askerî komu-

123 Bkz. Davutoğlu, A., *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu,* Ankara, 2008, s. 45-51.
124 A.g.e., s. 53.

tanlardı ve bunların meşruiyetinin temelinde daha geniş coğrafyaların fethini temin edecek başarılı askerî seferler bulunuyordu. Fakat Osmanlı Devleti, fethettiği bölgelerde yalnızca yönetimi ele almak ve bölge halkını vergilendirmekle yetiniyordu. Osmanlı, diğer jeopolitik ve jeostratejik çalışmaları, örneğin Rusların yaptığı etnik ve dinî yurtlandırmayı, yerli halkı dil, din ve millet açısından asimile etmeyi ve kendine bağımlı hale getirmeyi, uzun süreli gizli jeopolitik etki mekanizmaları oluşturmayı ihmal etmiştir. Türklerin jeopolitik şiarı *"ya mekân üzerinde tam bir egemenlik temin etmek, ya da o bölgeden çekilmek"* şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu tutum araştırmacılar tarafından Osmanlı'nın daha sonraki yenilgilerinin ana nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.[125]

Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin ardından, yani 1919-1920 yıllarından itibaren Türkler yalnızca diğer kıtalarda, bir vakitler egemen oldukları topraklarda değil, anayurtları olan Anadolu'da da zorlu ve sıkıntılı jeopolitik süreçlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum Mustafa Kemal Atatürk'ü ve silah arkadaşlarını harekete geçmek, milleti seferber ederek silaha sarılmak, Türk halkının milli onurunu, devletini ve bütünlüğünü savunmak zorunda bırakmıştır.

6.2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu Atatürk'ün Jeopolitik Görüşleri

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönem Türklerin eski imparatorluk iddialarından tümüyle vazgeçtiği, Türk milletinin Atatürk önderliğinde seferber olarak modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu ve Türkiye'nin bu yeni statüsüyle bölgesinin ve dünyanın jeopolitik yaşamına katıldığı dönemdir.

Türkiye'nin devlet adamları ve politikacıları arasında jeopolitik terimini ilk kullanan ve kendi jeopolitik görüşlerini açık bir şekilde dile getiren kişi de yeni Türkiye'nin kurucusu Atatürk'tür. Atatürk Türkiye'nin jeopolitik mekânının Avrasya olduğunu söylemiş ve ülkesinin en önemli ilişkilerini bu coğrafyada yerleşen devletler ve halklarla geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Avrasyacılık terimi Türkiye jeopolitiğinde coğrafi mekân anlamında Atatürk'ten önce de kullanılmıştır. Bu terimi Türkiye'nin jeopolitik düşünce arenasına Osmanlı'nın son döneminde, 1908 yılında klasik Turancı ideolog Ziya Gökalp çıkarmıştır.[126] Daha

125 A.g.e., s. 51-52.

126 Ziya Gökalp'ın "Avrasyacılık-Turancılık" görüşleri daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrasya için Rusya'yla mücadelesinde Türk milliyetçiliğinin yükselmesine hizmet etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de jeopolitik görüş sahipleri Yusuf Akçura, Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan Avrasyacılığı Türkiye'nin resmî stratejisi düzeyine getirmek için çalışmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920-1930'lardaki dış politikasında Atatürk Avrasyacılığı kendine özgü bir yaklaşımla uygulamış ve ülkesinin bölgedeki jeopolitik ilişkilerinin tesis edilmesinde Avrasyacılıktan başarılı bir şekilde yararlanmıştır.

sonraki dönemde bu terime jeopolitik mekân anlamı verilmiştir ve Avrasyacılık, Türkiye'nin resmî dış politika çizgisi olarak çeşitli dönem ve şartlarda güncelleştirilerek kullanılmıştır.

Avrasya'nın iki büyük devleti olan Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının çöküşünün ardından Türkiye'de ve Sovyet Rusya'da Avrasyacılık yeni cumhuriyetlerin devlet stratejisi konumuna getirilerek Anglosakson Atlantizmine ve Avrupa karasalcılığına karşı kullanılmaya çalışılmıştır. 1919-1922 yılları arasında ve İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Sovyet Rusya'da Lenin, Türkiye Cumhuriyeti'nde Atatürk ve silah arkadaşları Avrasyacılık politikasını takip ederek hem birbirleriyle, hem de diğer bölge ülkeleriyle jeopolitik ilişkilerini geliştirmeye özen göstermişlerdir. Özellikle Atatürk, Rusya'yla ilişkilere büyük önem vermiştir. Bu önem hatta Türkiye'nin söz konusu yıllarda İngiliz-Amerikan blokunun Sovyet Rusya'ya ve daha sonra SSCB'ye karşı düşmanca tavır takınması nedeniyle uzunca bir süre Milletler Cemiyeti'ne üye olmak istememesine kadar vardırılmıştır.

Fakat Türkiye'nin Rusya'yla her türlü coğrafi ve bölgesel ilişkisini desteklemekle beraber, Atatürk, ülkesinin Sovyetleşmesine asla izin vermemiştir. Lenin'le *"iyi ilişkileri"* nedeniyle çağdaşlarının, Türkiye için söz konusu dönemde biricik çıkış yolu olarak görülen Osmanlı imajından uzaklaşmak ve sosyalizmi benimsemek yolunu izleyeceğini ve enternasyonal bir devlet kuracağını tahmin etmelerine karşılık, Atatürk farklı bir yol seçti. Atatürk Türkiye'yi *"Türklerin millî varlığını muhafaza eden ve geliştiren"*, kapitalizmle sosyalizm arasında orta yol tutan tarafsız bir devlet yapmayı seçti. Lenin'in *"Proletarya için vatan değil, ortak çıkarlar vardır."* sloganıyla Atatürk'ün *"Bir Türk için vatandan aziz hiçbir nimet yoktur"* sözü elbette ki hiçbir şekilde uyuşmamaktaydı.

Siyasi ve ideolojik açılardan zıt iki sistem arasında manevra yaparak ülkesinin ulusal çıkarlarını kollamak için tarafsız kalabilmek Atatürk için çok kolay olmamıştır. Fakat kendi döneminin en güçlü ve yenilmez millî iradesini ve görüşünü ortaya koyan Atatürk özel bir uzak görüşlülük örneği sergilemek ve dengeli bir politika izlemek suretiyle bu işin üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Atatürk, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış, Avrupa'da var olan sosyal, siyasal ve kültürel sisteme uygun bir yönetime ve sivil toplum kuruluşlarına sahip bulunan ve bu arada millî ve manevi değerlerini muhafaza eden, ne sosyalizmin ne de Atlantizmin çekim alanına girmeyerek kendi bağımsız yolunu çizen bir ülke olarak görmekteydi. Atatürk Avrupalı ve Rusyalı jeopolitikçilerin uygarlık sınıflandırmalarını reddederek uygarlığı "ortak insani değer" olarak kabul ediyordu. Türkiye'nin çağdaş ve laik devlet yapısına ilişkin olarak Atatürk şunları söylemiştir: *"Ülkeler çeşitlidir,*

fakat uygarlık tektir ve milletin kalkınmak için bu tek uygarlığa katılması gerekir... Osmanlı Devleti'nin düşüşü Batı'ya karşı elde ettiği başarılardan çok mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan ilişkileri kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi, bunu tekrar etmeyeceğiz... Siyasetimiz, geleneklerimiz, çıkarlarımız bizi fikir ve eğilim yönüyle bir Avrupa Türkiye'sine, yani Batı'ya dönük bir Türkiye'ye yöneltiyor... Ülkemizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün çalışmamız Türkiye'de çağdaş ve buna göre Batılı bir hükümet oluşturmaktır."

Atatürk'ün jeopolitiği öte yandan pratikliğiyle de dikkati çekmekteydi. Avrupa devletlerinden farklı olarak dönemin Türkiye'sinde bağımsız devlet kurma görüşlerinin ve yeni yönetim ilişkilerinin temelinde *"üçüncü zümrenin"* ya da millî burjuvazinin değil, başta bizzat Atatürk olmakla askerî ve sivil bürokrasinin bulunuyor olması bunun öncelikli nedeniydi.

Atatürk, Türkiye'nin dış politikasını ülke içindeki sosyal, politik ve ekonomik durumla sıkı şekilde ilişkilendirmiştir. Atatürk'ün uyguladığı radikal reformlar Türkiye'nin modernleşmesine ve Batı'ya dönük bir gelişim çizgisi benimseyen ülke olarak tanınmasına sebebiyet verdi. Fakat aynı dönemde bazı Batılı ülkeler ve bu arada ABD de Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesini pek istemiyorlardı. Bu ülkeler Türkleri *"ezeli vatanları olan Asya'ya sürmek"* gerektiğine inanıyorlardı. Bu görüşte olanlar Türkiye'nin Avrupa'yla birkaç asırlık ilişkilerinin tarihini de yeni baştan yazmaya çalışıyorlardı. Atatürk'ün Lenin'le yakınlaşmasını teşvik eden en önemli hususlardan biri Batı'nın hem Rusya'ya, hem de Türkiye'ye karşı takındığı aynı tavırdı. Atatürk Osmanlı'dan dolayı kimseye hesap vermeyi düşünmezken, Lenin de Rusya İmparatorluğu'ndan dolayı kimsenin önünde hesap vermeyi kabul etmiyordu. Her iki devlet adamı kendi jeopolitik görüşlerine uygun bir şekilde ve halklarının millî iradesine dayanmak suretiyle ülkeleri için yeni bir yaşam kuruyor, ülkelerini uluslararası camianın diğerleriyle eşit haklara sahip birer üyesi konumuna getirmek için çalışıyordu.

Atatürk, Osmanlı'dan miras olarak alınan pek çok sorunun aradan kaldırılması ve Büyük Britanya, Fransa, ABD gibi büyük devletlerin Atlantizm siyasetine bağımlı hale gelmeden bu devletlerle iyi ilişkiler kurmak için çalışıyordu. Söz konusu dönemde Türkiye, Boğazlar ve Musul meselesinde İngiltere; Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki birtakım mevkilerle ilgili olarak Fransa, Yunanistan, Avusturya-Macaristan ve diğer ülkelerle jeopolitik ve jeostratejik sorunlar yaşamaktaydı. 20. Yy.ın 20'li ve 30'lu yılları boyunca tüm bu meselelerin barış yoluyla ve ortak çıkarlar gözetilmekle çözüme kavuşturulması Atatürk'ün dikkat merkezinde bulunmuştur.

Aynı dönemde Türkiye'nin ve Atatürk'ün jeopolitik çalışmalarının en zayıf yönünü Türkiye'nin sınırları dışında kalan Müslüman ve Türk halklarla, yani Yakın Doğu'nun,

Afrika ve Asya'nın, SSCB'nin Müslüman halklarıyla ilişkiler oluşturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde jeopolitik açıdan önemli tüm bu bölgelerden uzaklaştırılmasının ardından Türkiye, bazı istisnalarla İkinci Dünya Savaşı sonuna değin Müslüman halklarla jeopolitik önem arz edecek hiçbir ciddi ilişki içinde bulunmamış, bu halkların çağrılarına ve millî hareketlerine yanıt ve destek vermemiş, bu yönde herhangi bir aktiflik sergilememiştir. Sonuçta söz konusu halklar ve ülkeler daha farklı jeopolitik etkiler altına düşmüşlerdir ve dünyada Müslüman-Türk birliğinin zayıflamasına izin verilmiştir.

Jeopolitik faaliyetinde ve dış politikasında öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlenmesi, SSCB ve Avrupa ülkeleriyle ilişkiler için çaba harcayan Atatürk, Türkiye'nin Yakın Doğu'nun ve Müslüman dünyasının sorunlarının çözümüne katkıda bulunmasına izin vermemiştir. Gerçekte Atatürk, Osmanlı Devleti'nin Arap ve Müslüman dünyasında gerçekleştirmiş olduğu tüm işgal politikasından ve bu bölgeler üzerinde tüm iddialardan vazgeçmekle beraber, hem de Türkiye'yi yeryüzünün en önemli jeopolitik ve jeostratejik alanları olan Yakın Doğu ve Orta Doğu'dan, Arap topraklarından koparmıştır.

Oysa aynı dönemde yeni cumhuriyet hükümetinin öç almaya yönelik her türlü politikaya uzak duracağını beyan etmesi, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında dostane ilişkiler tesisi için iyi olanaklar açmış bulunuyordu. Fakat 1926 yılında Irak'la Türkiye arasında sınır tespitine ve iki ülkenin iyi komşuluk ilişkilerine dair Büyük Britanya, Irak ve Türkiye arasında imzalanan antlaşma, 1929 yılında Yemen'le, 1937 yılında Mısır'la imzalanan dostluk antlaşmaları dışında Türkiye Arap ülkeleriyle hiçbir ciddi jeopolitik ilişki içinde bulunmamıştır. Bu durum Türkiye'nin jeopolitiğinde Yakın Doğu ve Orta Doğu yönünün çok zayıf olduğunun kanıtıdır.

Atatürk'ün jeopolitik görüşlerinin önemli bir bölümü İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da ve dünyada jeopolitik ve jeostratejik güçlerin bloklar oluşturduğu ve savaşa hazırlandığı dönemde gerçekleştirilmiştir. Faşist rejimin hâkim olduğu İtalya'nın, Almanya'nın da desteğiyle 1930'larda Akdeniz havzasında kontrolü ele geçirmeye çalışması Türkiye'nin bu bölgedeki jeopolitik çıkarlarını bir kez daha tehlikeye atmıştır.

1931 yılının Mart'ında gerçekleşen Büyük Faşist Konseyi toplantısında Mussolini, Afrika ve Asya'ya yönelik işgal planlarını açıkladı ve bu planları kısa sürede gerçekleştirmeye başlayacağını ilan etti. İtalya'nın bu planların Türkiye'yi hedef almadığını belirtmesine karşılık Atatürk hükümeti haklı olarak tedirginlik duymaya başladı ve birtakım önleyici tedbirler almaya yöneldi. Sovyetler Birliği'ne *"karşılıklı yardım antlaşması"* imzalamayı öneren Türkiye, ret cevabı aldı. Sovyetler Birliği'nin yöneti-

cileri aynı dönemde jeopolitik manevralar yapmaktaydı ve Stalin'in *"Bolşevizm'den kurtulan Türklere",* Rusların eskiden beri Çargrad adıyla andıkları İstanbul'a ve Boğazlara ilişkin birtakım gizli amaçları bulunuyordu. Öte yandan Moskova, Hitler'in ve müttefiklerinin öncelikle kime saldıracağını ve hangi yönde hareket edeceğini henüz tahmin edebilmiş değildi. Bu nedenle Stalin, dönemin şartları içinde söz konusu antlaşmanın yalnızca Türkiye'nin çıkarına olacağını düşünüyordu.

Karşılıklı yardımlaşmaya ilişkin anlaşma 1931-1932 yıllarında Türkiye tarafından birkaç defa gündeme getirilmekle beraber Sovyetler Birliği'nce pek önemsenmedi. SSCB, İtalya'ya karşı savaşa Türkiye'nin yanında girmeyi de açık bir dille reddetti. Buna karşılık Türkiye, Almanya'yla savaşta Sovyetler Birliği'nden taraf olmadı. Dolayısıyla 1932 yıllarından itibaren SSCB ile Türkiye'nin jeopolitik çıkarları ve yolları kesin bir şekilde ayrıldı. 1932 yılının Temmuz ayında Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne yöneldi ve bu örgütün üyesi oldu.

Atatürk'ün 1938 yılının 10 Kasım'ında vefatının ardından da Türkiye, Batı ile Doğu arasında dengeli politika izlemeyi sürdürdü. Temelleri Atatürk tarafından atılan *"Özel Avrasyacılık"* jeopolitik çizgisinin ve ülkenin millî güvenlik önceliklerinin değiştirilmesi ya da yeniden belirlenmesi yönünde Atatürk'ün vefatından sonra da hiçbir ciddi adım atılmadı.

Araştırmacılara göre, Faşist Almanya'nın SSCB ile savaşa girme olasılığının gittikçe artması üzerine Türkiye her iki tarafla oldukça hassas ve dengeli bir politika izlemek durumunda kalmıştır.

Türkiye'nin resmî olarak *"tarafsız ülke"* statüsüyle savaşın dışında kalmayı seçmesi ise bu ülkenin söz konusu dönem için en doğru adımı ve en büyük başarısı olarak değerlendirilmektedir.

Her gün daha da artan askerî saldırı tehlikesinin önlenmesi için Türkiye güvenli bir savunma sistemi oluşturmak ve bunu uluslararası antlaşmalarla pekiştirmek zorundaydı. Türkiye bu jeopolitik hedefi başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmiştir.

Türkiye'nin 1940'lardan itibaren attığı diğer adımlar bu ülkeyi sosyalist SSCB'den daha fazla uzaklaştırdı ve kapitalist Batı'ya, özellikle Atlantizm görüşüne *(söz konusu dönemde bu görüş daha çok İngiltere'nin ve ABD'nin çıkarlarını ifade ediyordu)* yakınlaştırdı. Sonuçta, savaş sonrasının ideolojik çatışma döneminde (1945-1991 yılları) Türkiye bir NATO üyesine dönüşerek Batı'nın Avrasya'daki en önemli Sovyet karşıtı üslerinden biri oldu.

6.3. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye: Jeopolitik Hedef ve Teorileri

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye tekrar ciddi ve zorlu bir jeopolitik seçim yapmak zorunda kaldı. Almanya'nın kesin bir şekilde saf dışı bırakılması ve Avrupa'nın sınıfsal değerler temelinde iki bloka ayrılması, jeostratejik açıdan çok önemli bir coğrafyada yer alan Türkiye'nin tarafsız kalmasını neredeyse imkânsız hale getiriyordu. Savaşın ortalarından itibaren Stalin'in Türkiye konusunda sergilediği zıtlıklarla dolu ve bir anlamda Türkiye'nin çıkarlarına ters olan politikanın ülkenin toprak bütünlüğü açısından tehlike oluşturması ve diğer nedenler dolayısıyla Ankara, savaşın sonunda Avrasyacılıktan vazgeçerek Avro-Atlantik bloka katıldı ve ABD ile stratejik ilişkiler tesis etti.

Bu adımın birtakım politik ve tarihî nedenleri de bulunuyordu. Öncelikle, savaş sürecinde ABD'nin Avrupa'da uyguladığı jeopolitikle Türkiye'nin uluslararası çıkarları arasında bir uyum ortaya çıkmış bulunuyordu. Öte yandan Türkiye'nin iç politikada antikomünist tavır alması ve savaşın sonuna doğru SSCB ile birtakım arazi sorunları yaşaması, ABD'nin bu bölgede stratejik ortak olarak Türkiye'yi seçmesini etkilemiştir.

Soğuk Savaş döneminin tüm ideolojik çatışmalarında Türkiye hem Yakın Doğu ve Orta Doğu'da, Kafkasya ve Orta Asya'da, hem de tüm dünyada cereyan eden süreçleri Atlantizmin bakış açısına göre değerlendirmiştir. Türkiye'nin dış politikasının en büyük önceliklerinden biri ABD ile askerî ve politik ortaklığı korumak ve geliştirmekti. Türkiye'de etkin partilerin dış politika konularında farklı görüşlere sahip bulunmalarına karşılık, bunların çoğu ABD ile stratejik ortaklığın sürdürülmesinden yanaydı. İktidara gelen tüm partiler ABD'nin Yakın Doğu ve Orta Doğu'da uyguladığı jeopolitiği desteklemiş ve SSCB'nin bu bölgedeki etkisini aza indirmek için çalışmışlardır.

Türkiye'nin NATO'ya girmeye çalışması ve bu örgütle işbirliği yapması söz konusu dönemde alınabilecek biricik doğru karardı. Çünkü jeopolitik açıdan Türkiye'nin güvenliğini NATO düzeyinde garanti edebilecek başka bir kurum ya da ülke bulunmamaktaydı.

NATO'ya üye olmasının ardından Türkiye'nin hem jeopolitik konumu, hem de ekonomik ve askerî durumu büyük ölçüde iyiye gitmiştir. Öncelikle, Türkiye hükümeti NATO'nun birtakım altyapı ihtiyaçlarının karşılanması, NATO ordularının teçhizatı, askerî taşımalar ve diğer programlar için Batı ülkelerinden özel yardımlar almaya muvaffak olmuştur. Diğer yandan Türkiye, ABD'nin isteği üzerine oluşturulan Orta Doğu Komutanlığı adlı askerî ittifakta önemli bir yer işgal edebilmiş ve bu sayede Yakın Doğu'da ve Orta Doğu'da jeopolitik konumunu pekiştirmeyi başarmıştır. Adnan

Menderes hükümetinin bu yöndeki etkin çalışması ABD tarafından yanıtsız bırakılmamış ve ABD Dışişleri Bakanlığı 1952 yılında Türkiye'nin yeni askerî pakt projesine katılmasını *"özgür dünyanın savunma sisteminde stratejik bir konuma sahip olmak"* şeklinde değerlendirmiştir. ABD bu planıyla SSCB'nin tüm güney komşularının ortak savunma sistemini oluşturmayı düşünüyordu. Bu sistemin ana komuta merkezinin Türkiye'de bulunması öngörülüyordu. Aynı dönemde ABD'li yetkiler Yakın Doğu'da ve Avrasya'da Türkiye ile İsrail'i tam anlamıyla güvenilir iki ülke olarak görmekteydi.

6.4. Modern Türkiye'nin Jeopolitik Teori ve Akımları

1991 yılına gelindiğinde SSCB'nin ve sosyalist blokun ABD ve Avro-Atlantik blok karşısında aldığı yenilgi dünyanın jeopolitik durumunda önemli değişikliklere neden oldu. Araştırmacılar bunu *"deniz uygarlığı"* olan ABD ve NATO'nun *"kara uygarlığı"* olan sosyalist blok üzerinde ciddi bir başarısı ve zaferi olarak değerlendirmektedirler. Bu zaferin ardından Atlantizm yandaşları *(ABD ve Avrupa Birliği)* dünya politikasının ana ve belirleyici aktörleri konumunda Yeni Dünya Düzeni adı verilen jeopolitik yapının yönetilmesi, devletler ve halklar arasındaki ilişkilerin şekillenmesi süreçleri üzerinde önemli ölçüde etkin olmaya başladılar.

Soğuk Savaş döneminin en önemli aktörleri ve bunların fonksiyonları da büyük ölçüde değişikliğe uğradı. Atlantizm yandaşları arasında farklı zümreler oluştu. Doğu Avrupa ülkelerinin birliğe alınmasının ardından, birlik içinde ABD, Doğu ve Batı Avrupa, Türkiye çizgileri kendini gösterir oldu.

Eski SSCB'nin, Avrupa'yla Asya kıtaları arasındaki eski sosyalist ülkelerin ve Türkiye'nin de bulunduğu coğrafya hiçbir *"ideolojik renk"* taşımadan *"Avrasya"* adıyla anılmaya başlandı. SSCB'nin mirasçısı olduğunu ilan eden Rusya Federasyonu Avrasya altbölgesinde yeni jeopolitik hedef ve görevlerle *(Avrasyacılık)* ortaya çıktı ve bölgenin lider ülkesi konumuna olan iddiasıyla kendine özgü jeopolitiğini uygulamaya girişti.

Asya'nın büyük ve güçlü ülkelerinden biri olan Türkiye de ideolojik çatışmanın sona ermesinden, Rusya ve eski sosyalist blok ülkeleriyle işbirliğine konan yasağın ortadan kalkmasından faydalanarak yeni şartlar altında kendi jeopolitik konumunu gözden geçirmek istedi. Türkiye'nin politikacılarının ve jeopolitikçilerinin bir grubu Yeni Dünya Düzeni olarak adlandırılan tek kutuplu dünyada ülkenin yerini, rolünü ve statüsünü belirlemekle uğraşırlarken, başka bir grup bu elverişli ortamı fırsat bilerek Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşıtı cephede yer aldığı ideolojik çatışma dönemini yeniden değerlendirerek ülkenin jeopolitik durumunu bir daha gözden geçirmek,

Batı'yla Rusya arasında dengeli politika izlemenin, Avrasyacılarla Atlantizm yandaşlarının jeopolitik çıkarlarını dengede tutmaya çalışmanın doğru olduğunu kanıtlamak için çaba gösterdiler.

1991 yılından beri aradan geçen zamanda Türkiye'nin hem resmî jeopolitik faaliyetinde, iktidar ve muhalefet partilerinin açıklamalarında, hem de bilim ve düşünce adamlarının değerlendirmelerinde ülkenin gelecekteki jeopolitik çizgisine ilişkin birbirinden farklı yaklaşımlar olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'nin gelecekte de yalnızca Batı'yla ilişkilerini geliştirmesi ve Avrupa'ya entegrasyon çalışmalarını yıldırmadan sürdürmesi gerektiğini savunanlar olduğu gibi, ülkenin yüzünü Batı'dan ve Avrupa'dan Asya'ya çevirmesi, Rusya, Çin, İran, Hindistan ve diğer büyük devletlerle birlikte yeni bir dünya gücü ortaya çıkarması, Avrupa Birliği'ne bir alternatif olarak örneğin Şanghay İşbirliği Örgütü'nün geliştirilmesi için çaba harcaması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır. Türk toplumunun milliyetçi kesimini temsil eden güçler ise Türkiye'nin *"Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk topraklarını, Müslüman Türk halk ve devletleri kendi etrafında toplamasını ve 21. Yy.da bir dünya gücüne dönüşmesini"* önermektedirler. Görüleceği üzere Türk toplumunda Türkiye'nin dünyadaki jeopolitik misyonu, konumu ve rolü, dünya politikası üzerinde etkili olma olanakları ve gücü, ulusal çıkarları ve bu çıkarların sağlanması yolları vb. konularda görüş ayrılığı mevcuttur ve tüm bu meseleler geniş çaplı tartışmaların konusu olmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik durumunun ve ana hedeflerinin belirlenmesi, dünyadaki rolünün arttırılması, jeopolitik gücünün değerlendirilmesi, bölgenin Rusya, Çin, İran gibi ülkeleri ve Yakın Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesi ve diğer hususlarda da farklı yaklaşımlar ve yer yer hatta karşıt görüşler söz konusudur.

Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 20. Yy.ın 90'lı yıllarının sonundan 2000'li yılların başlarına kadar Türkiye'nin koalisyon hükümetlerinin hep parti çıkarlarına dayalı dış politika takip ettikleri, uzun süreli ve tek bir politik çizgi belirlemeyerek daha çok geleneksel ve risksiz bir yol izledikleri görüşündedir. İktidar partilerinin çalışmalarında öncelik Avrupa Birliği üyesi olmaya verilmiştir. Çoğu politik çevrede Türkiye'nin er geç Avrupa Birliği üyesi olacağına inanılıyor, fakat *"Adriyatik'ten Çin'e kadar Türkiye"* iddiasını dile getirmekten de geri durulmuyordu. Araştırmacılar bu dönem politikacılarını Orta Asya'nın ve Yakın Doğu'nun Müslüman Türk halklarını kendi etraflarında toplayamamakla, İslam kardeşliği ve kültürel birliği adı altında gerçekte birtakım komşu Müslüman ülkelerle ilişkileri bozmakla, Batı'yla bütünleşme sloganı altında aslında Türkiye'yi üçüncü dünya ülkesi konumuna düşürmekle suçlamaktadırlar.[127]

127 Davutoğlu, A., *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu,* Ankara, 2008, s. 45-46.

Öte yandan A. Davutoğlu Türkiye'nin son yıllardaki jeopolitik başarısızlıklarının nedenini koalisyon hükümetlerinin yürüttüğü dış politikanın derin stratejik teori ve analizlere, kuvvetli ve sürekli bir siyasi iradeye, ortak bir stratejik çizgiye, plan ve programa dayanmamakta görmektedir. Davutoğlu'na göre dış politikada kısa sürede sonuçlar almaya yönelik uygulamalar sonda başarısızlığa ve iflasa mahkûmdur. Dış politikada her şey sabit ve uzun süreli programlara, coğrafya, kültür ve nüfus etkenlerine, ortak jeopolitik görüşe, yönetici seçkinler zümresi, bürokrasi ve halk arasında çıkar ortaklığına, önemli boyutta toplumsal tabakalaşmanın önüne geçilmesine bağlıdır. Toplum üyelerinin çıkarlarının sık sık değişiklik göstermesi, toplumsal tabakalardan biri için hayati önem arz eden değerlerin diğerleri için hiçbir anlam ifade etmemesi ülkeyi hem içte, hem de dışta zayıf düşürür. Davutoğlu'na göre Türk jeopolitiğinde uzun süreli sabit yönetimin, ortak bakış açısının ve genel bir taktiğin olmaması hem dış politika stratejisinin ve yönetiminin, hem de Türk toplumu arasında etnik düzenin ve uyumun bozulmasına neden olmuştur.[128]

Türkiye'nin devlet politikasında ve bu arada dış politikasında da son beş yılda jeopolitik çizgi değişikliği gözlemlenmektedir. Özellikle AKP'nin tek başına iktidar olmasının ardından Türkiye, bölgesinde ve dünyada farklı, daha bağımsız bir jeopolitik uygulamaya çalışmakta, ulusal çıkarlarının temini için çabalamakta, yabancı ülkeler ve uluslararası jeopolitik aktörlerle ilişkilerini ve siyasi kararlarını daha önceki yıllarda olduğu gibi *"NATO'nun ve ABD'nin uslu yandaşı"* olarak değil, *"bağımsız bir dünya devleti"* olarak gerçekleştirmek için gayret sarf etmektedir. Esasında *"Dünya ve bölge ülkeleriyle sıfır sorun ve azami entegrasyon.", "Türkiye'nin AB'ye ihtiyacı, AB'nin Türkiye ihtiyacından daha fazla değildir.", "Nerede bir Türk varsa, orada Türkiye'nin ulusal çıkarları vardır.", "Türkiye'nin NATO ve ABD ile olduğu gibi, diğer ülkelerle de ortak çıkarları vardır.", "Türkiye dünyanın Müslüman ülkelerinin ve halklarının himayecisidir."* gibi stratejik yaklaşımlara dayanan bu jeopolitik çizginin birtakım sonuçları artık görülmektedir. Biz, bu yeni çizginin tüm dünya Türklerinin millî iradesine dönüşmesi, sürekli ve doğru bir şekilde uygulanması halinde, Türkiye'nin ABD hariç tutulmakla on büyük dünya devletinden *(İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya, Rusya, Çin vb.)* biri olmasını sağlayacağı kanaatindeyiz. Bu hedefin gerçekleşmesi için Türkiye'nin çağdaş jeopolitik düşünce merkezlerinin ve teorisyenlerinin de ciddi bir şekilde çalışması, Türk toplumunda jeopolitik irade ve düşünceyi geliştirecek, yönetici sınıfları, siyasi ve toplumsal çevreleri jeostratejik konularda bilgilendirecek yeni eserler ortaya koyması gerekmektedir. Oysa bugün Türk siyaset biliminde birbirini yalanlayan ve bütünüyle karşıt tutumlar ortaya koyan birkaç kitap istisna tutulmak kaydıyla, jeopolitik alanında herhangi bir ciddi ve ağırlıklı teorik literatür mevcut değildir.

128 A.g.s., s. 47.

Araştırmacılar, Türklerin uzunca bir süre jeopolitik araştırma ve propaganda merkezlerine sahip bulunmamaları, içte ve dışta cereyan eden jeopolitik süreçleri ve kendi jeopolitik konumlarını bağımsız bir şekilde araştıramamış olmaları nedeniyle, son iki yüz yılda dünyada gerçeğinden büsbütün farklı bir imajla tanındıklarını, öte yandan modern Türkiye'nin dünya düzeninin hızla değiştiği 1990'ların yeni jeopolitik gereksinimleri karşısında tepki vermekte geciktiğini iddia etmektedirler. Bunun sonucunda Türkiye, Batı için jeopolitik önem taşıyan birtakım etkenlerden gitgide mahrum kalmış, bölgede ortaya çıkan yeni jeopolitik şartları iyi bir şekilde değerlendiremeyerek ekonomik, politik, sosyal, millî ve dinî üstünlüğünü ve etki gücünü kullanamamış ve sonuçta çok önemli jeopolitik ve jeostratejik fırsatları kaçırmıştır. Hatta iddiaya göre, Birinci Körfez Savaşı *(Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda ABD'nin bölgeye ordu sevk etmesi)* sırasında Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'ndan talep ettiği *"Musul Vilayeti'nin durumunu belirleyen 1918-1922 ve 1926 yılları olayları ve daha sonraki dönemlerde dünya güçlerinin bu meseleye ilişkin gerçekleştirdikleri jeopolitik"* konulu rapor ne adı söylenen kurum, ne de herhangi başka resmî kurum tarafından sunulabilmiştir.[129] Bu tarihten itibaren Cumhurbaşkanı Özal'ın girişimleriyle Türkiye'de Jeopolitik Araştırmalar Enstitüsü, resmî ve sivil jeopolitik araştırmaları merkezleri kurulmaya başlanmıştır. Yapılan analizler sonucunda o tarihe kadar, Türkiye gibi önemli jeopolitik konuma sahip bir ülkenin askerî ve sivil yükseköğrenim kurumlarında hiçbir jeopolitik araştırmanın yapılmadığı ve jeopolitik dersinin okutulmadığı da ortaya çıkmıştır. Millî Güvenlik Akademisi'nde bile *"Türkiye Jeopolitiği"* adlı ders yalnızca 1995 yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır.[130]

Ağırlıklı olarak 2000'li yıllardan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan resmî ve sivil çalışmalar sonucunda Türkiyeli pek çok araştırmacı ve akademisyen bu boşluğu doldurmak, Türklerin millî kimliğini, Antik ve Orta Çağ'da Türklerin jeopolitik görüş ve çalışmalarını, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek tarihini, Türklerin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarındaki jeopolitik ve jeostratejik faaliyetini ve diğer meseleleri açıklığa kavuşturmak, bunları analiz ve şerh ederek dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla birtakım eserler yayınlamaya başlamışlardır.[131]

129 İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005, s. 11.

130 Aynı yer.

131 Gürün, K., *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul, 1981; İlhan, S., *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası,* Ankara, 1999; İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005; Güvenç, B., *Avrupa ve Türkiye İlişkilerinin Tarihî kaynakları, Gelişmesi ve Bugünkü Sorunları,* Ankara, 1999; Türkdoğan, O., *Türk Tarihinin Sosyolojisi,* İstanbul, 2003; Yavuz, G., *Büyük Orta Doğu,* İstanbul, 2004; Bilgin, M., *Avrasya Enerji Savaşları,* İstanbul, 2005; Kaynak, M., *Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler,* İstanbul, 2005; Bulut, A., *Küresel Haçlı Seferi,* Ankara, 2005; Fukuyama, F., *Devlet İnşası. 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim.* İstanbul, 2005; Davutoğlu, A., *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu,* Ankara, 2008; Yeniçeri, Ö., *Bugünden Yarına Türk Dünyasında Stratejik Bakış,* İstanbul, 2008; *Avrasya'da Türk Jeopolitiği,* Ankara, 2009; Yavuz, C., *Jeopolitik ve Strateji* // http:www.turksam.org vb.

Fakat mevcut boşluğun doldurulması, Türklerin tarih içinde ortaya koydukları güç jeopolitiğinin *(askerî güce verdikleri önemin analizinin, halkların birleştirilmesinde, devletlerin kurulmasında ve yıkılmasında aldıkları rolün değerlendirilmesinin)*, eskiden beri kültürler ve uygarlıklar jeopolitiğindeki rolünün ve yerinin, 20. Yy.ın sınıfsal ve ideolojik jeopolitiğindeki öneminin, modern zamanların küresel ekonomik, politik ve uluslararası jeopolitik düzenindeki çıkar ve hedeflerinin geniş bir şekilde araştırılması, Türkiye ve dünya kamuoyuna ulaştırılması için bu çalışmalar yeterli değildir. Türk toplumunun jeopolitik konusunda bilgilendirilmesi, kamuoyunda bir jeostrateji düşüncesinin oluşturulması ve bunun yönlendirilmesi de Türkiyeli jeopolitikçileri bekleyen önemli görevler arasındadır.

Bazı araştırmacılar Türk jeopolitiğinin hedefleri arasında uzun zamandan beri yer alan Avrupa Birliği'ne girme hedefini ve bu yöndeki resmî çalışmaları eleştirmekte, AB üyesi olması durumunda Türkiye'nin bağımsız bir jeopolitik çizgi izleme şansını kaybedeceğini, ortak Avrupa politikası çerçevesinde bağımsız bir politika yürütmesinin mümkün olmayacağını, komşu Avrasya ve Orta Doğu ülkeleriyle, Türk ve Müslüman halklarla ilişkilerini kısıtlamak zorunda kalacağını vurgulamakta ve Türkiyeli politikacıları yüzlerini Batı'dan Avrasya'ya çevirmeye, Avrasyacılık jeopolitik çizgisini izlemeye davet etmektedirler.[132]

Genel olarak Türk jeopolitiğinde, özellikle Türk jeopolitiğinin teorik merkezlerinde Türkiye'nin Batı'ya dönük jeopolitik çizgisini destekleyenlerle beraber, yeni bir jeopolitik çizginin, yani Avrasyacılığın yandaşlarının sayısı da artmaktadır. Avrasyacılık yandaşları da farklı gruplar halinde değerlendirilmektedir. Türk Avrasyacıları *"Türkiye merkezli Avrasyacılar"* ve *"Türk-Slav birliği yandaşları"* olmak üzere iki gruba ayrılabilir.

Son zamanlarda, özellikle 2003 yılında ABD'nin Irak'a askerî operasyonundan, Avrupa Birliği'nin Kıbrıs konusunda Türkiye karşıtı tutum sergilemesinden ve Türkiye'nin AB üyeliğinin çeşitli bahanelerle reddedilmesinden sonra Türkiye'de Avrasyacılık çizgisi daha fazla kuvvetlenmiştir. Hatta Türkiye'nin bazı milliyetçi ve solcu güçleri *(Ülkücü Hareket, halkçı sol gruplar, İşçi Partisi yandaşları vb.)* bir araya gelerek Kızılelma Koalisyonu adlı solcu jeopolitik örgütünü kurmuş ve Türkiye'nin AB üyeliği için çalışmalara son verilmesi, ülkenin yüzünü kesin bir şekilde Avrasya'ya dönmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır. Bazı siyasileri, eski emniyet ve ordu mensuplarını ve çok sayıda sivil toplum kuruluşunu da kendi saflarına katan Kızılelma Koalisyonu dünyadaki küreselleşme cereyanına, Türkiye'nin AB şartlarını yerine getirmekle bölünme ve millî

132 İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005, s. 19; Külebi, A., *Altüst Olan Stratejik Öngörüler ve Türkiye,* Ankara, 2007, s. 3 vb.

kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına itiraz etmekte ve *"bölgecilik"* şeklinde tanımlanan alternatif politika önerisinde bulunmaktadır. Bölgecilik olarak adlandırılan jeopolitik çizginin mahiyeti Türkiye'nin Rusya, Çin, İran ve bölgenin diğer ülkeleriyle bir araya gelerek AB'ye alternatif bir Avrasya Birliği oluşturmasından ibarettir.[133]

Araştırmacılara göre, SSCB'nin parçalanması, komşu Avrasya ülkeleriyle jeopolitik ilişkilere yönelik yasağın kalkması ve Türkiye'nin önünde Avrasya coğrafyasında yeni olanaklar açılması, bu ülkede hem teorik, hem de uygulamalı jeopolitikle iştigal eden kişileri harekete geçirmiş ve daha etkin bir şekilde çalışmaya teşvik etmiştir. Fakat her yerde olduğu gibi Türkiye'de de jeopolitik ve bu arada Avrasyacılık yanlısı jeopolitik merkezleri siyasi etkilerden büsbütün bağımsız bir şekilde çalışma ve ülkenin öncelikli çıkarlarını araştırma olanağından mahrum kalmıştır ve farklı politik ve sosyal çevreler jeopolitiği ve bu arada Avrasyacılığı da kendi dünya görüşlerine ve siyasi çizgilerine uygun bir şekilde yorumlamaya kalkmışlardır. Bazıları Avrasyacılığı Türkiye'nin yüzünü Batı'ya değil, Avrupa'yla Asya arasında *(Avrasya'da)* bulunan ülkelere ve halklara çevirmesi ve gelecek kalkınmasını bu bölgenin Türk ve Slav halkları ve devletleriyle işbirliği içinde planlaması şeklinde yorumladıkları halde, Avrasyacılığı, Turancılık, yani Türk ve Müslüman halkların Türkiye'nin etrafında bir araya gelmesi şeklinde yorumlayanlar, 21. Yy.ı *"Türk yüzyılı"* yapmak gibi milliyetçi sloganlar dile getirenler de bulunmaktadır.[134]

Araştırmacılara göre Türk Avrasyacılığının en belirgin özelliği jeopolitik analiz ve teorilerin ciddi bilimsel ve teorik çalışmalardan çok yüzeysel ve duygusal sloganlara ve söylemlere dayanması, bu hareketin yandaşlarının da entelektüel ve aydınlardan daha ziyade duygularıyla hareket eden yoksul halk kitleleri olmasıdır.[135] Aynı şeylerin günümüzün Rusyalı Avrasyacılarının büyük çoğunluğu için de geçerli olduğunu belirtmek zorundayız. Hem Rusya'nın, hem de Türkiye'nin Avrasyacılık yanlısı jeopolitik merkez ve gruplarının çoğu bu altbölgenin ülke ve halklarının, etnik, millî, dinî ve kültürel topluluklarının uygarlık sınırlarını, jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik ilişkilerinin tarihini, ana hedef ve görevlerini, ulusal çıkarlarının ortak ve farklı yönlerini bütünüyle ve doğru düzgün bir şekilde araştırmadıklarından, bunların jeopolitik görüşleri, teorileri ve vardıkları sonuçlar ciddi eleştiriler karşısında hiçbir varlık gösterememektedir. Türkiye'de sıkça yinelenen *"Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk devletleri ve halkları"* söyleminin coğrafi ve jeopolitik anlamı, Türkiye-Çin ve Türkiye-

133 Akgül, F., *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık,* İstanbul, 2009, s. 162-163.

134 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Gültepe, N., *Turancılık Tarihinin Kaynakları*, İstanbul, 1999; Akgül, F., *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık,* İstanbul, 2009.

135 Bkz. Erol, M., *"Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık" // Stratejik Analiz,* Nu. 60, Nisan, 2005, s. 79.

Rusya ilişkilerinin millî, kültürel, coğrafi ve jeostratejik alanlarının analizi gibi konular halen ciddi biçimde araştırılmaya muhtaçtır.

Fatih Akgül Türk Avrasyacılığını üç ana akım halinde değerlendirmiştir. Bu üç akım muhafazakârların, milliyetçilerin ve sol *(sosyalist)* görüşlü Avrasyacıların temsil ettikleri akımlardır.[136] Araştırmacıya göre, muhafazakâr Avrasyacılık günümüzde Türkiye'nin Dışişleri Bakanı A. Davutoğlu önderliğinde gerçekleştirilen resmî dış politikada kendi yansımasını bulmaktadır. Bu akım "Yeni Osmanlılık" jeopolitik teorisine dayanmakla Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası arenada bir dünya devleti düzeyine getirmeyi, Türkiye'nin jeopolitik konumunu iyileştirmeyi ve yeryüzünde cereyan eden küresel önemi haiz pek çok gelişmeye katılmasını temin etmeyi amaçlamaktadır. Davutoğlu'nun uyguladığı politikaya göre Türkiye AB ile yandaşlık ve ABD ile stratejik ortaklık ilişkilerinden faydalanmak suretiyle Rusya'nın bölgede yürüttüğü Slav-Ortodoks Avrasyacılığına *(Yunanistan, Güney Kıbrıs, Ermenistan ve İran'la geliştirdiği jeopolitik müttefiklik ilişkilerine)* karşı Batı'yla ve Türkiye'ye yakın birtakım ülkelerle beraber daha farklı bir Avrasyacılık geliştirmek ve bölgede *"yeni bir jeopolitik güç"* konumuna gelmek zorundadır. Muhafazakâr Avrasyacılar Türkiye'nin yeni jeopolitik konuma ulaşmasını etkin bir uluslararası jeopolitik uygulamak, tüm bölge devletleriyle *"sıfır sorun ve azami entegrasyon"* politikası gütmek, Türk diasporasının ve Türkiye'nin ekonomik potansiyelinin olanaklarını kullanmak suretiyle sağlamaya çalışıyor ve küresel jeopolitiğe *"dünyada Türk kimliğinin muhafaza edilmesi ve daha da güçlendirilmesi"* yöntemiyle karşı koymayı düşünüyor.[137]

Muhafazakâr Avrasyacılar Avrasya mekânında hem Müslüman Türk devletlerle, hem de diğer ülkelerle işbirliğini arttırmak, bölgede Rusya'yla jeopolitik denge kurmak ve Türkiye'nin komşu ülkelerle tüm sorunlarını çözüme kavuşturmak için çaba harcamaktadırlar.

Milliyetçi Avrasyacılar daha çok *"Turancı Avrasyacılık"* görüşünden hareketle tüm Türk halklarını bir araya getirmeye ve Pantürkizm'i, yani çağdaş Türk Birliği görüşünü ihya etmeye çalışmaktadırlar. Milliyetçilerin bölgede Rusya'yla ortak politika yürütmenin aleyhinde bulunmadığını da vurgulamak icap eder. Milliyetçi Avrasyacılar Avro-Atlantik güçler karşısında Rus-Slav Birliği ile Türk Birliği arasında jeopolitik ortaklığı en büyük ve en güçlü jeopolitik oluşuma dönüştürme olasılığını asla muhal görmemektedirler.

136 Akgül, F., *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık,* İstanbul, 2009, s. 164.

137 Aynı yer.

Avrasyacıların üçüncü grubu olan sol *(sosyalist)* görüşlü güçler ve stratejik merkezler kendilerini en dürüst Atatürkçüler olarak tanıtmakta ve görüşlerini birtakım dergiler, gazeteler ve diğer yayınlar aracılığıyla duyurmaya çalışmaktadırlar. Bunlar Avrasya coğrafyasında *"halk devleti"* kurma hedefini gerçekleştirmek, bölgenin tüm devletlerini ve halklarını ortak çıkarlar etrafında birleştirmek ve bu suretle *"huzurlu ve müreffeh bir Avrasya Birliği"* oluşturmak istemektedirler. Türkiye'de yayımlanan Aydınlık dergisi, Ulusal Kanal adlı televizyon kanalı ve İşçi Partisi etrafında bir araya gelen solcu Avrasyacılar Rusya, Çin, Orta Asya ülkeleri ve diğer ülkelerin ortak olacağı *"solcu halk birliği"* düşüncesini ve Anti-Atlantik görüşleri yaymaya çalışmakta, Türkiye'nin Atlantik ortaklığı yerine Avrasya ortaklığını tercih etmesi gerektiğini savunmakta ve bu sayede tüm bölgenin refaha kavuşacağına inanmaktadırlar.

Türk jeopolitiğinde Avrasyacıların daha farklı şekilde sınıflandırılması çabalarına da rast gelinir. Örneğin Mehmet Açа Türkiye'deki Avrasyacıları altı farklı grup halinde ele almıştır: Sultan Galiyev'in[138] Sosyalist Turan Devleti görüşünün savunucuları; Atilla İlhan'ın Kemalist Avrasyacılığı; İşçi Partisi ve Doğu Perinçek tarafından savunulan Avrasyacılık; Ulusal ve Yeni Avrasya dergileri etrafında bir araya gelen milliyetçi Avrasyacılar; Türkiye'nin stratejik araştırmalar merkezi ASAM tarafından yönlendirilen Avrasyacılık; Zaman gazetesi ve Gülen yandaşlarının Diyalog Avrasya Platformu etrafında bir araya gelen muhafazakâr Avrasyacılar.[139]

Suat İlhan ve Atilla İlhan ise Avrasyacıları iki ana gruba ayırır ve Rusya'da Dugin ve Jirinovski gibi jeopolitikçilerin görüşlerini destekleyerek Rus-Türk jeopolitik birliğini savunan ve gerçekleştirmeye çalışan Avrasyacıları (İşçi Partisi, Aydınlık dergisi, Ulusal Kanal ve Ulusalcı İşadamları Derneği USİAD) birinci gruba, Türkistan merkezli Avrasyacılık çizgisi izleyenleri ise ikinci gruba dâhil ederler. Adları anılan araştırmacılar bu ikinci gruba kendilerini, Anıl Çeçen'i, Yeniçağ Grubu'nu, Namık Kemal Zeybek'i, ASAM'ı ve Avrasya Televizyonu'nu dâhil etmektedirler.[140] Araştırmacılara göre, Atatürkçü görüşlere sahip bulunmaları, Türkiye'nin AB'ye yönelik çabalarının yerine Avrasya'ya dönük politikaların ikame edilmesini istemeleri ve Batı karşıtı olmaları iki grubun ortak yönüdür.[141]

---

138 Tatar Türklerinin lideri olan Sultan Galiyev SSCB çapında üst düzey yönetici konumuna gelmiş inançlı bir sosyal demokrattı. Galiyev Orta Asya, Güney Kafkasya ve Anadolu Türklerinin sosyalizm bayrağı altında bir araya gelmesi için çalışmış, Rusya'da Türk milliyetçisi, Türkiye'de ise Rus yanlısı olarak tanınmıştır.

139 Bkz. Açа, M., *Avrasyacı Yaklaşımın Türkiye Çeşitlenmeleri ve Türk Dünyasının Geleceği. Bağımsızlıklarının Onuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri,* İstanbul, 2002.

140 İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005, s. 212-213.

141 Aynı yer.

Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı ve Vakıf Başkanı Akkan Suver günümüzde Türkiyeli Avrasyacılar arasında Milliyetçi Avrasyacılığa yakın fakat kendine özgü ve sürdürülebilir jeopolitik bir tutum sergilemektedir. Bu görüşe göre Avrasya coğrafi anlamda iki farklı kıtanın birleştiği mekân olmakla beraber, jeopolitik anlamda bu iki kıtanın millî, manevi ve toplumsal normlarını ve değerlerini şekillendiren ve ulusal sınırları aşarak *"evrensel jeopolitik birlik"* hüviyeti kazanan bir altbölgedir. Akkan Suver ve Marmara Grubu 15 yıldan beridir iki kıtanın çeşitli halk ve devletlerini bir araya getiren Avrasya Birliği görüşünü yaymakla kalmamakta, her sene bu halk ve devletlerin resmî ve sivil temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da zirve toplantıları da gerçekleştirmekte ve Çin'den Adriyatik'e büyük bir jeopolitik mekânda Avrupa Birliği benzeri bir Avrasya Birliği oluşturulmasını savunmaktadırlar.[142]

Akkan Suver, 1998 yılından beri aralıksız olarak gerçekleştirdiği Avrasya Ekonomi Zirveleri'nde Avrasya felsefesini bir uygarlık düşüncesi olarak değerlendirmektedir. 2008 yılında kaleme aldığı "Gelecek Avrasya'dır" kitabında Akkan Suver'in Avrasya ile ilgili tespitleri şöyledir:

"Avrasya felsefesine yaklaşırken yaşamakta olduğumuz kürselleşme çağında, küreselleşmeye toptan karşı çıkarak, Avrasya'yla ilişkilerimizi yeterli görerek Türkiye'yi küreselleşmenin dışında tutmaya çalışmak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Önemli olan, ulusal menfaatlere ve ulusal kültürlere zarar vermeden küreselleşmenin içinde yer almaktır.

Küreselleşme karşıtı bir tavır oluşturarak, bütün dünyayı etkisi altında tutan küresel olgulara karşı koymak da mümkün değildir. Milli devlet ortamı içinde ve yerel boyutlarda gelişmiş insanın ufkunu, küresel boyutlar taşıyarak, küresel düşünen ama yerel çözümleyen bir düşünce oluşturmak zorundayız. Böylesine bir durum çağdaş uygarlığa ayak uydurabilmenin bir ön şartıdır.

Çağdaş uygarlığın üstüne çıkmayı da, milli bir hedef gibi yorumlamalı, insanlarımızı bir taraftan milli ve manevi değerlerimize bağlı fertler olarak yetiştirirken, öte yandan da, milli kimliklerinden taviz vermeden evrensel değer ve oluşumlarla uyumlu şahsiyetler haline getirmek şuuru içinde olmalıyız. Dolayısıyla çağdaşlık ve ilericilik düşüncesi, çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkma doğrultusunda ele alınmalıdır. Günümüzün deyimiyle Avrasya birlikteliğimizde; AB ilişkilerimizde, NATO sorumluluklarımızda, ABD partnerliğimizde, İslam ülkeleriyle temaslarımızda küresel düşünüp, ulusal bir hareket tarzını geliştireceğiz. Kendimiz için oluşturacağımız bu hareket tar-

142 Bkz. 13. Avrasya Ekonomi Zirvesi, 5-7 Mayıs 2010, İstanbul, 2010, *Gelecek Avrasya'dır* kitabı, 2008

zının partnerlerimiz tarafından da kendi ölçü ve kriterlerine göre değerlendirmelerini de teşvik edeceğiz. Böylelikle ortak değerler üzerine ilişkiler oluşacak ve belirli konularla sınırlı kalmayan geniş ve kapsamlı bir birliktelik oluşacaktır.

Avrasya'nın birlikteliğine neden gerek görüyoruz?

Zira Avrasya'da küreselleşme bizi ortak paydalara yöneltmektedir.
Küreselleşme olmazsa yabancılaşma ve yalnızlaşma yalnız ekonomik boyutta değil ruh yapımızda da kendini gösterecektir.

Küreselleşmenin ortaya koyduğu değişimin ihtişamında kendi hayat sahnemizdeki değişiklikler yalnız ekonomik yapılanmada değil ahlaki ve sosyolojik bünyenin değişimlerinde de gözlenecektir.

İşte Avrasya'da birlikteliğin ruhu budur.

Ben bu ruhu, Avrasya'nın yeniden tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte fark edenlerin ortaya koyduğu değer ölçüleriyle ele almaktan yanayım. Nasıl dünkü bölünmüş Avrupa'nın hasım ülkeleri ortak değerler zemininde yeniden bir araya gelmişse, Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan coğrafyanın da yeni bir ortaklık anlayışına yönelmesi gerekmektedir.

Avrasya bizim önceliğimizdir.

Türkiye'deki tüm Avrasyacılar jeopolitik görüşlerini Atatürk'ün düşünce ve görüşlerine dayandırmaya çalışmaktadırlar. *"Yeni Osmanlılık"* görüşüne sahip muhafazakârlardan milliyetçi sağ güçlere kadar herkes, savunduğu Avrasyacılığı Atatürk'le ilişkilendirmektedir. Günümüz iktidarı da AKP ile Putin ve Medvedev arasındaki jeopolitik işbirliğini Atatürk'ün bir vakitler Avrasya bölgesinde Lenin'le beraber gerçekleştirmeye çalıştığı dostluk ve jeopolitik işbirliğiyle kıyaslamaktadırlar.

Muhafazakâr Avrasyacılar bugünkü bölge politikalarını da Atatürk'le ilişkilendirmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken Atatürk'ün Pantürkizm ve Turancılık görüşlerine belli mesafede durarak Türkiye sınırları dışındaki Türklerle ilişkilerde daha dikkatli hareket ettiğini, emperyalist politikaları reddederek Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde uygar bir ulus devleti kurduğunu, "*Yurtta sulh, cihanda sulh"* sloganıyla hareket ederek bölgenin tüm halkları ve devletleriyle ortak çıkarlar çerçevesinde ilişkiler tesis ettiğini, aşırı milliyetçi görüşleri kabul etmeyerek enternasyonalci bir bölge politikası izlediğini öne sürmektedirler.

Milliyetçi Avrasyacılar ise Atatürk'ün kendi döneminde uyguladığı politikada, kendilerinin Türk Birliği'ne dayalı Turancı Avrasyacılıklarına bir dayanak aramaktadırlar. Milliyetçi Avrasyacılar Atatürk'ün İstiklal Muharebesi yıllarında ve daha sonraki dönemde takip ettiği Avrasya politikasında hem Pantürkizm, hem de Turancılık bulunduğuna inanmaktadırlar. Milliyetçilere göre, Atatürk günün birinde SSCB'nin parçalanacağına, Orta Asya'nın ve Güney Kafkasya'nın Türklerinin bir araya geleceklerine, tüm dünya Türklerinin birlik olacağına inanmış ve Türkiye'nin bu günlere hazırlıklı olmasını istemiştir.

Türkiye'nin sol görüşlü Avrasyacıları ise jeopolitik görüşlerini izah ederken Atatürk'ün Anadolu'da *"mazlum milletlere örnek teşkil eden antiemperyalist mücadeleyi"* başlatmasından ve daha sonra laik bir ulus devleti kurarak Avrasya'nın işgal atlında inleyen tüm halklarına örnek olmasından bahsetmektedirler.

Görüleceği üzere Atatürk'ün jeopolitik görüşleri günümüz Türkiye'sinin jeopolitikçilerinin teorilerinde ve çalışmalarında bunların kendi dünya görüşlerine ve yönelimlerine uyacak şekilde kullanılmaktadır.

Öte yandan Türkiye'de Atatürk'ün Avrasyacılığının günümüzdeki Avrasyacılık akımlarından, özellikle milliyetçi Avrasyacıların görüşlerinden büyük ölçüde farklı olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bunlara göre, Atatürk'ün jeopolitik görüşlerinde millet kavramı asla bir ayırıcı unsur olarak yer almamıştır. Atatürk'ün millet anlayışının temelinde *"ortak yaşama isteği; ortak coğrafyanın paylaşılması; yüzyıllar içinde şekillenmiş olan ortak tarihin ve kültürün muhafazası; şovenizmden, etnik ya da dinî ayrımcılıktan ve bölücü milliyetçilikten uzak olma arzusu"* bulunuyordu.[143]

Hamza Eroğlu, hatta Atatürk'ün Türk milliyetçiliği anlayışının yanlış algılanmasını önlemek amacıyla hayatının son yıllarında milliyetçilik yerine ulusçuluk kavramını kullandığını söyler. Günümüzün Rusyalı ve Türkiyeli Avrasyacıları da Avrasyalı kavramını *"aynı bölgeye ait olmak"* anlamında bir terim yerinde kullanmaktadırlar. Atatürk'ün vatanseverlik kavramı da Rusçada patriyotizm şeklinde kullanılmaktadır.

143 Eroğlu, H., *Türk İnkılap Tarihi,* Ankara, 1990, s. 391-392.

VII. BÖLÜM

JEOPOLİTİĞİN BİLİM OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

7.1. Jeopolitik Kavramı

"Jeopolitik bilimi" terimi dünya siyaset biliminde bir asırdan daha uzun bir süreden beridir kullanılmaktadır. Tüm bu süre zarfında jeopolitiğin bir bilim olarak mahiyeti, sınırları, nesnesi ve konusuna ilişkin görüş alışverişi ve tartışmalar sürmüştür.

Jeopolitik genç olduğu kadar dinamik bir bilim alanıdır ve insanlığın siyasi düşüncesindeki değişikliklere bağlı olarak hızla değişmekte ve gelişmektedir.

Hem geleneksel *(klasik),* hem de modern jeopolitikte jeopolitik kavramının genel geçer bir tanımı yoktur. Bu durum aslında şekillenme süreci devam eden ve gelişmekte olan tüm sosyal bilimler için söz konusudur.

Dünyada jeopolitiğin bir bilim alanı olarak şekillenmesi süreci 19. Yy. sonlarında başlar ve siyasi coğrafyanın konuları alanına birtakım müdahalelerle gelişerek 1950'lerde büyük ölçüde sona erer.

Mesele şu ki kökeni Büyük Coğrafi Keşiflere dayanan siyasi coğrafya, söz konusu dönemde büsbütün farklı sorunların çözümünü amaçlamaktaydı. Bu sorunlar arasında Büyük Coğrafi Keşifler sonucunda elde edilen bilgilerin genellemesinin yapılması, yeni coğrafi, politik ilişki ve hedeflerin sistematikleştirilmesi, eski ve yeni dünyanın coğrafi haritasının yeniden çizilmesi gibi konular özellikle günceldi. Tüm bu çalışmalar büyük emek ve gayret gerektiriyordu. Çoğu araştırmacı bu nedenle siyasi coğrafyanın jeopolitikten daha önce doğduğu ve öncelikli olarak *"not almak"* işlevini yerine getirdiği kanısındadır.

Klasik jeopolitikçiler jeopolitiği ilk başlarda devletlerin yeni araziler üzerinde ve yeni şartlarda *"karar almak", "irade ortaya koymak"* işlevini yerine getiren bir alan olarak görmüşlerdir.

Siyasi coğrafyanın temelini 1897 yılında yazdığı Politik Coğrafya adlı eseriyle Alman bilim adamı Friedrich Ratzel'in (1844-1904) attığı, jeopolitik kavramını ise bilime bundan yaklaşık 20 yıl sonra Alman hayranı İsveç kökenli bilim adamı Rudolf Kjellén'in (1864-1922) getirdiği kabul edilir.

Kjellén Bir Yaşam Biçimi Olarak Devlet adlı eserinde jeopolitiği *"somut bir mekânda yerleşen, sürekli genişleyen ve gelişen, coğrafi ve biyolojik bünyelerin bir karışımı olan devlet hakkında bilim"* şeklinde tanımlamıştır.

Ratzel'e göre jeopolitik devletin çevresi, komşuları ve öncelikle bulunduğu coğrafi ortamla ilişkilerini inceler ve coğrafi ortamla *(çevreyle)* etkileşimden doğan sorunları çözüme kavuşturmayı hedefler.

Öte yandan Ratzel jeopolitiği *"coğrafi açıdan izah edilen siyaset*" ve bağımsız bir araştırma konusuna sahip bulunmayan *"ara disiplin"* olarak değerlendirir ve daha fazla siyasete yakın bulunan, siyasi şartlara ve bunların coğrafi bakış açısıyla analizine yoğunlaşan bir alan gibi tanımlar.

Eski Sovyetler Birliği'nde ve sosyalist bloku ülkelerinde jeopolitiğin çok ilginç bir mazisi olmuştur. 1917 yılına kadar Rus jeopolitik okulu dünyanın en önemli ve öncü jeopolitik merkezlerinden biri olmasına rağmen, ihtilal sonucunda iktidara gelen Bolşevikler bu bilimi gayriresmî olarak yasakladılar. Bu nedenle söz konusu coğrafyada jeopolitik 20 Yy.ın 80'li yıllarına gelininceye değin illegal bilim alanı, emperyalist dünyanın arazi iddialarına ve işgallerine hak kazandıran sahte burjuva teorisi olarak tanımlanmış ve bu bilim alanının ana konularının ve nesnelerinin araştırılması görevi *"Ekonomik ve Siyasi Coğrafya"* adlı disipline tevdi edilmiştir.

20. Yy.ın 80'li yıllarından itibaren bilimsel düşüncenin bu yönü tüm sosyalist dünyada ve bu arada SSCB'de yeniden değerlendirildi. Daha önceki bakış açılarından zamanla vazgeçildi ve jeopolitik olumsuz bir burjuva teorisi gibi değil, farklı coğrafi etkenlerle mekânın konumunu, birtakım doğal kaynakların siyasi açıdan değerlendirilmesini, iklim, nüfus yoğunluğu ve nüfusun artış hızı gibi etkenlere göre belirlenen özel devlet politikasını ve özellikle stratejik dış politikayı konu edinen Batı siyaset teorisi gibi kabul edilir oldu.

1917-1991 yılları arasında SSCB'de jeopolitik okul adıyla etkin olan bilimsel araştırma merkezlerinin bulunmamasına karşılık, Politbüro üyelerine özel gizli rapor ve çalışma belgelerinin bazı enstitülerde ve harp akademilerinde hazırlandığını ve *"gizlidir"* notuyla araştırmacılardan saklandığını belirtmek gerekir.

SSCB'nin dış politikası ve diğer ülkelerle stratejik ilişkileri gerçekte jeopolitik bilgilerine ve bilimsel araştırmaların sonuçlarına dayanıyor ve ülkenin stratejik çıkarlarını ifade ediyordu. Yükseköğrenim kurumlarında doğrudan jeopolitik derslerinin okutulmamasına karşın, siyasi coğrafya, topoğrafya, siyaset bilimi, askerî strateji gibi derslerde öğrencilere jeopolitik bilgileri de aktarılmaktaydı.

SSCB'nin çöküşünün ardından jeopolitik araştırmaları tüm dünyada ve bu arada eski sosyalist blok ülkelerinde hız kazandı, jeopolitik kavramı genişledi, jeopolitiğin konuları genişleyerek arttı, bir bilim alanı olarak jeopolitik daha somut ve uygulamalı disiplin niteliği kazanarak dünyada cereyan eden değişikliklere aktif bir şekilde müdahale etmeye ve ivme kazandırmaya başladı. Bu durum kuşkusuz ki öncelikle jeopolitiğin pek çok alanının bilimsel altyapısının genişlemesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Araştırma konuları daha çok devletin arazisi ve nüfusu, halkların etnik özellikleri, mekân ve uygarlıkların karakteristiği, ülkelerin askerî gücü, güvenliği ve yayılmacılığı gibi jeopolitik ve jeostratejik meseleleri kapsayan klasik jeopolitikten farklı olarak modern jeopolitik çoğunlukla devletin uluslararası arenadaki ekonomik ve politik, teknolojik, mali güç ve olanakları, yenileşim *(inovasyon)* olanakları, enerji olanakları, dünyadaki olumlu imajı ve uluslararası süreçler üzerindeki etkisi, uygarlık göstergeleri *(kültürel gelişimi, küresel bilgi ve iletişim teknolojilerine ulaşımı, sanal etki alanı vb.)* gibi konularla ilgilenen yeni bir bilimsel yöne kaymıştır.

Bu değişim yalnızca jeopolitiğin bir bilim alanı olarak araştırma nesnesini değil, dünya düzeninin temel dayanaklarını, stratejik ve siyasi değerlendirmelerin ölçütünü de değiştirmiş, modern zamanda devletlerin gücünün büyük araziler ve askerî güçle değil, yukarıda sıralanan etken ve araçlarla ölçüldüğünü de kanıtlamıştır.

Araştırmacılar, devletlerin gücünün, dünyada cereyan eden süreçler üzerindeki etkisinin ve uluslararası arenadaki imajının 20. Yy. başlarındaki gibi büyük mekânlar, nüfus, doğal kaynaklar ve askerî olanaklarla değil (*bunların özel önemi de göz ardı edilmemek kaydıyla)* jeoekonomik ölçütler ve yukarıda değinilen araçlarla ölçüldüğü kanısındadırlar.

Modern jeopolitikte kullanılan teori ve görüşler jeopolitiğe daha çok ekonomi ve uygarlıklar açısından yaklaşmayı gerektirmekte ve jeopolitiğin akademik ve uygulamalı bir disipline *(uygulamalı jeopolitik ya da jeostrateji)* dönüşmesini sağlamaktadır.

Akademik jeopolitik günümüzde daha çok dünyanın jeopolitik açıdan tarihî dönemlerinin araştırılması ve yeniden değerlendirilmesi aracılığıyla yeryüzünde var olan düzenin yapısını ve değişimini, devletlerin jeopolitik kodlarını ve şifrelerini, büyük devletlerin çöküş ve parçalanma nedenlerini inceler, birtakım bilimsel sonuçlara ulaşır ve bilimsel tahminlerde bulunur.

Jeopolitik araştırmalarının özellikleri öncelikle tarihî ve modern jeopolitik yasalarının incelenmesi ve bunların genellemesinin yapılması, çok standartlı siyasi yaklaşımlardan, temel dinî ve millî üstünlüklere dayalı yaklaşımlardan, coğrafi-ekonomik determinizmden vazgeçilmesidir.

Günümüzde araştırmacılar uygulamalı jeopolitik akımlarını pragmatik ve idealist akımlar olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

Pragmatikler ağırlıklı olarak klasik jeopolitik görüş ve teorilerinin analizine dayanmakla devletler arası ve iç çatışmaların değerlendirilmesi ve çözümlenmesi, uluslararası ilişkilerin tesisi, devlet yönetimi sistemleri, yönetim sistemleri arasındaki farklar ve bunların dünya politikasına etkisi, modern dünya düzeni ve bu düzenin karakteristiği, çatışma bölgelerindeki süreçler üzerinde etkili olma, zor kullanılması ihtimalleri *(askerî ve ekonomik yaptırımlar*) gibi meselelerle iştigal etmektedirler.

İdealist jeopolitikçiler ise olaylara daha çok uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk normları açısından bakmakla dünyada adil ve insani uluslararası ilişkilerin kurulması ve liberal dünya düzeni gibi görüşleri yaymaktadırlar. Günümüzde dünyada pragmatik jeopolitik görüşler idealistlere kıyasla daha ağır basmakta ve daha geniş yaygınlığa sahip bulunmaktadır.

Hem pragmatik, hem de idealist jeopolitik yaklaşımların araştırılmasında ve gerçekleştirilmesinde politik coğrafyanın ve özellikle bu alanın konusu olan devlet biliminin, siyasi bölge biliminin, bölgesel siyaset biliminin ve seçim coğrafyasının rolünün özellikle vurgulanması gerekir.

Bu suretle 21. Yy.ın ve Üçüncü Binyılın evrensel gereksinimleri, uluslararası ilişkilerin ve dünya düzenin mevcut durumu bir bilimsel veriler sistemi olarak jeopolitiğin de anlamını, nesnesini, konusunu ve metodolojisini etkilemiş, kategorilerini genişletmiş ve dönüşümünü kaçınılmaz kılmıştır.

Dünyanın ve insanlığın geleceğine ilişkin talep ve gereksinimler jeopolitikçileri klasik jeopolitiğin temel ilkelerini, değerlendirme ölçütlerini, jeopolitik bilgi ve postulatları yeni baştan değerlendirmek ve bugünün ihtiyaçlarına göre düzenlemek zorunda bırakmıştır.

Rusyalı araştırmacı E. Pozdnaykov'a göre jeopolitik; coğrafi çevrenin siyasi etkenleri etkileme olanaklarının tespitine, araştırılmasına ve devletin ekonomik, ekolojik, askerî, stratejik güvenliğinin sağlanmasına hizmet eder. Devletin arazi sorunları, sınırları, nüfusu da dâhil olmakla, sahip bulunduğu stratejik olanakların konuşlandırılması ve kullanımına ilişkin her şey uygulamalı jeopolitiğin konuları arasına girmektedir. Dolayısıyla, kısaca ifade etmek gerekirse, Pozdnyakov'a göre jeopolitik mekân üzerinde kontrol sağlamaya ilişkin bilgiler sistemidir.

Birtakım araştırmacılara göre jeopolitik; mekânı doğal anlamda değil, daha çok siyasi ve stratejik anlamda ve devletlerin subjektif bakış açısıyla ele almaktadır; siyasi coğrafyaya kıyasla jeopolitik daha dinamik bir bilim alanıdır.

Günümüzde jeopolitik yalnızca dünya düzeninin değiştirilmesinde ana düşünce ve araç konumunda değil, hem de lider ülkelerin stratejik politikalarına ve insanlığın geleceğine ilişkin tahmin yürütmede de anahtar konumunda bulunuyor.

Jeopolitik bir devleti; kendine ait mekânı ve bu mekân üzerinde yaşayan nüfusu *(vatandaşları)* olası dış tehlikelerden koruma yöntemleri konusunda bilgilendirir.

Modern jeopolitikçiler dünyanın günümüzde geçerli olan siyasi sınırlarıyla coğrafi ve ekonomik sınırları arasında uyumsuzluk olduğunu jeopolitiğin kendine özgü yönlerinden biri olarak sunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle devletlerin siyasi sınırlarıyla kültürel ve iletişimsel sınırları arasında kesin bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu nedenle klasik jeopolitikçilerin jeopolitiğin temelleri, konusu, nesnesi ve öznesine ilişkin birtakım düşüncelerinin bilim ve tekniğin günümüzde ulaşmış olduğu gelişme düzeyi çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Burada bir genelleme yapacak olursak, günümüzde jeopolitik; somut amaca yönelik ve subjektif, bilimsel ve ideolojik, teorik ve uygulamalı bir çalışma alanı olarak yeryüzünün *(kıtaların, bölgelerin, ülkelerin, kara, deniz ve hava mekânının, askerî kozmik mekânların vb.)* durumunu ve bu durumu etkileyen faktörleri *(coğrafi, tarihî, siyasi, ideolojik, demografik, iletişimsel, dinî, manevi, sosyal, ekonomik, askerî vb. etkenler),* ülkelerin ve ülke birliklerinin jeostratejik kalkınmasının tetikleyici gücünü ve çalışma ilkelerini inceleyen bir disiplin olarak tanımlanabilir.

ABD'de yayımlanan Encyclopedia Americana'da jeopolitik; coğrafi, tarihî, siyasi ve diğer etkenlerin ortak etkisini incelemekle devletin stratejik potansiyelini ve gücünü araştıran bilim olarak tanıtılmıştır. Amerikalı bilim adamı J. Gaddis'e göre bir bilim olarak jeopolitik, son tahlilde devletlerin jeopolitik kodlarının oluşturulması amacına hizmet eder.

Jeopolitik kod herhangi bir ülkeye ilişkin olarak o ülkenin bizzat kendisi, komşuları, dostları ve rakipleri hakkında tüm görüşleri, dış politikasının görev ve hedeflerini, jeostratejik doktrinini ve güvenlik doktrinini belirleyen ve birtakım bilim kurumları tarafından hazırlanan yasaların ve yürütülen çalışmaların toplamıdır.[144]

Jeopolitik, dünyada cereyan eden uluslararası, bölgesel ve devletler arası süreçleri doğrudan araştırmaz *(bunların araştırılması uluslararası ilişkiler disiplininin görevidir)*, yalnızca bunlara dayanır ve tepki verir.

7.2. Jeopolitiğin Nesnesi ve Konusu

Jeopolitiğin nesnesi ve konusuna ilişkin tartışmalar siyaset bilimciler arasında yaklaşık bir asırdan beridir sürmektedir. Bu tartışmalardan her zaman olumlu sonuçlar çıkmamaktadır ve bazen jeopolitik bir bilim alanı olarak taşıdığı özelliklerden mahrum bırakılmakta, sınırları oldukça afaki ve kesinlikten uzak bir şekilde çizilmekte, jeopolitiğin araştırma konuları ekonomi, politika, coğrafya, askerî strateji, ekoloji, doğal kaynaklar, uluslararası ilişkiler, dış politika ve diğer bilim alanlarının konularıyla karıştırılmaktadır. Bu durum özellikle SSCB'nin ve sosyalist blokun diğer ülkelerinin bilim merkezlerinde uzunca bir süre mevcut olmuştur.

Ortaya çıktıkları günden itibaren siyasi coğrafyayla jeopolitiğin nesnesi ve konusu, işlev ve yasaları sürekli bir tartışma konusudur. Jeopolitik alanında çalışan hemen her araştırmacının bu iki disiplinin benzer ve farklı yönleri, nesnesi ve konusu üzerine görüş bildirdiği ve kendi düşüncelerini ortaya koyduğu söylenebilir.

Oysa jeopolitiğin asıl meselesi herhangi bir disiplinle karşılaştırılmak değil, herkesçe kabul görecek bir tanımının yapılması, konusunun, nesnesinin ve araştırma yöntemlerinin kesin bir şekilde tespit edilmesidir. Siyaset bilimciler yüz yıldan beridir şu sorunun yanıtını aramakta ve birbiriyle hem uyumlu, hem de çelişen farklı yanıtlar ortaya koymaktadırlar: Jeopolitik nedir; neyi araştırır ve nasıl araştırır?

144 Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005, с. 26 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005, s. 26].

Daha önce de belirtmiş olduğumuz üzere jeopolitikçiler bu konuda açıkça iki cepheye ayrılmışlardır. Bu iki cephe klasik geleneksel jeopolitikçilerle *(1990'lara kadar etkin olan birtakım jeopolitik okullarının temsilcileri de bu gruba girer)* modern uygarlık jeopolitikçilerinden oluşur.

Klasik jeopolitikçiler arasında jeopolitiğin görevleri, nesnesi ve konusuna ilişkin görüşlerini en geniş bir şekilde ifade edenler Ratzel ile Kjellén'dir. Ratzel'e göre jeopolitik; siyasi etkenlerin mekânla karşılıklı ilişkisinin ülkenin arazisi, nüfusu ve öznelerin kültürel davranışları üzerindeki etkisini inceler.

Kjellén ise jeopolitiğin araştırma nesnelerini ve içeriğini üç gruba ayırır ve şöyle anlatır:

Monopolitik: Somut olarak herhangi bir devletin siyasi çevresini, dış dünyanın ve siyasi müttefiklerinin bu devlet üzerindeki etki ve baskısını inceler.

Morfopolitik: Devletin arazisinin yüzölçümünü ve yüzey yapısını inceler.

Fizyopolitik: Devletin arazisinin jeostratejik içerik ve karakteristiğini, fiziki ve coğrafi niteliklerini inceler.

Kjellén, devleti çeşitli açılardan inceleyen beş disiplini özellikle vurgulamıştır. Bunlar jeopolitik, politik ekonomi, demopolitik, sosyopolitik ve kratopolitiktir. Kjellén, bu disiplinler arasında önceliği jeopolitiğe verir ve jeopolitiğin temel görevini devletin bir bünye olarak büyüme ve gelişme ihtiyacını ve yeryüzünün paylaşılması sayesinde bu ihtiyacın karşılanmasının kaçınılmazlığını kanıtlamak olarak tanımlar.

Kjellén, büyük devletlerin, nüfusun artan gereksinimlerini karşılamak amacıyla ve planlı olarak *"yaşam alanlarını"* genişletmekte olduklarını belirtir. Dolayısıyla jeopolitiğin bu konuda devletin öncelikli yardımcısı olması gerekir. Klasik Alman jeopolitikçilerden Haushofer ise jeopolitiği *"devletin coğrafi bilinci"* olarak değerlendirmiştir. Haushofer'e göre devletin jeostratejik mekân ve arazi karakteristiğinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, doğru politik kararların alınması ve kapsamlı pratik çalışmaların gerçekleştirilmesi her alanda zafer kazanmayı sağlar. Bu açıdan Haushofer jeopolitiği *"uygulamalı siyasi liderlik sanatı"* olarak tanımlar.

Klasik ABD jeopolitiğinin kurucularından olan Spykman, jeopolitiğin öncelikli görevinin *"coğrafi konumun özelliklerine bağlı olarak devletin güvenliğine ilişkin meseleleri araştırmaktan"* ibaret olduğunu söyler.

Klasik jeopolitikçilerin çalışmaları üzerinde bir genelleme yapacak olursak, jeopolitiğin nesnesi ve konusunun şunlardan oluştuğunu söylemek icap eder:

- Evrensel mekân: kara, su (*denizler ve okyanuslar)*, Dünya'yı çevreleyen hava katmanı; milyonlarla yıldan beri yeryüzünde cereyan eden deniz ile kara, hava ile toprak, uygarlıklarla insan toplulukları arasındaki iletişim; devletler arasında sınırlar, doğal kaynaklar ve zenginlikler nedeniyle yaşanan çatışmalar;
- Jeopolitik süreçler ve dünyanın jeopolitik yapısının oluşmasına ve değişmesine neden olan olaylar;
- Uygulamalı jeopolitik etkinlik sürecine katılan devletler, halklar, bunların nitelikleri, özellikleri ve bunlar arasında karşılıklı ilişki;
- Somut tarihî şartlarda algı, millî ruh, sosyal etkinlik ve psikolojik çevre.

Araştırmacılar, herhangi bir etkenin jeopolitik açıdan değerlendirilmesinin tarih içinde farklılık gösterdiği görüşündedirler. Örneğin iki yüz yıl önce jeopolitik önem açısından coğrafya, doğal çevre şartları, iklim, mekân ve askerî etkenler, yayılmacılık ve üretim güçlerinin geliştirilmesi öncelikli olduğu halde, günümüzde farklı devletlerin ve devlet birliklerinin dünyanın stratejik hammadde, enerji ve iletişim mekânları üzerindeki etki dairesinin *(güç merkezinin)* paylaşılması ve yeniden paylaşılmasının kurallarının irdelenmesi öncelik teşkil etmektedir.

Araştırmacılar klasik *(geleneksel)* jeopolitikten farklı olarak modern jeopolitiğin temelini daha fazla jeoekonominin oluşturduğu kanısındadırlar. Klasik jeopolitikçilerin, jeopolitiğin temel yasası olarak Temel Düalizm Yasası'nı kabul etmelerine karşın, modern jeopolitikçiler Uygarlıklar Jeopolitiği Teorisi'ni tercih etmektedirler. 21. Yy.da dünyanın post-endüstriyel modelden küreselleşme aşamasına geçmesi jeopolitik durumun da değişmesine ve birtakım yeni nitelikler kazanmasına neden olmuştur. 150-200 yıl öncesine kıyasla jeopolitik çalışmalarında yeni etkenler ön plana çıkmaktadır.

Jeopolitik; coğrafya, tarih, ekonomi, demografi, etnografya, ilahiyat, çevre bilimi, askerlik bilimi, strateji, ideoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerin verilerine dayanmak suretiyle yeni bilimsel sonuçlara ulaşmaktadır.

Jeopolitiğin uğradığı değişiklik bu bilim alanının araştırma nesnesini de önemli ölçüde değiştirmiş ve genişletmiştir. Modern jeopolitik, klasik araştırma konularının yanında devletlerin ve devlet birliklerinin yeryüzündeki çok yönlü ve çok uluslu ulaşım ve iletişim araçları, elverişli mekânlar, maddi ve manevi kaynaklar üzerindeki etki ve kontrol olanaklarını, devletlerin tüm hayati konulardaki güvenlik ve ulusal çıkarlarını ve diğer konuları da incelemektedir.

Klasik jeopolitik, Sosyal Darwinizm, Coğrafi Determinizm, Askerî-Stratejik Yaklaşım, Uygarlık Farkı, Kara ile Deniz arasında sonsuza kadar sürecek çatışma, Büyük Alan Teorisi, Heartland, Rimland, Dünya Egemenliği, Dünya Düzeni gibi pek çok jeopolitik teori ve görüşe dayanmak suretiyle devletlerin jeopolitik ve jeostratejik adımlarını planlıyor, askerî yayılmacılığın ve sömürge yayılmacılığının gerçekleşmesi için çalışıyor, askerî, politik, ekonomik ve kültürel baskıların güç kullanmakla desteklenmesi gerektiğini kanıtlamak için çaba harcıyordu. Ne var ki günümüzde bu teorilerin tamamı gitgide birer *"ütopyaya"* dönüşerek jeopolitikçilerin ilgi alanı dışında kalmaktadır.

Kitle imha silahları taşıyan stratejik, taktik ve balistik füzelerin sayısının neredeyse İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan askerî uçak sayısına eşit olduğu modern çağda askerî ve politik mekânların birtakım doğal, coğrafi etkenler aracılığıyla savunulmasından bahsetmek artık söz konusu değildir.

Ya da örneğin Kara ile Deniz arasındaki çatışmanın *(klasik jeopolitiğin Temel Düalizm Teorisi)* modern tarihin itici gücü olduğu görüşünü bilim çevreleri kabul etmemektedir. Aynı şeyler geleneksel ve klasik jeopolitiğin diğer teori ve görüşleri için de söylenebilir.

Bu durum hiç kuşkusuz klasik jeopolitiğin teori ve görüşlerinin insanlığın tarihi içindeki rolünü asla inkâr etmez. Fakat jeopolitik; akademik, politik, realist, somut, tarihî ve pratik bir disiplinlindir. Bu disiplinin hangi konuları araştıracağını ve hangi nedenle araştıracağını da doğal olarak insanlığın teorik ve pratik gereksinimleri belirleyecektir.

21. Yy.da askerî ve mali bilgiler, iletişim teknolojileri ve inovasyonları, kültürel ve manevi kaynaklar gibi etkenler jeopolitiğin araştırma nesneleri arasında öncelik kazanmıştır. Bu durum devletin kendisinin, askerî sisteminin ve ekonomik yapısının küresel enformasyon ağına ve teknolojilere bağlılığının ileri aşamasına ulaşıldığı anlamına gelmektedir.

Jeopolitiğin konuları eskiden beri ve modern zamanda da küresel ve bölgesel sorunların çözümünde jeopolitik özneler arasındaki karşılıklı ilişkiler olarak mütalaa edilmiştir.

Günümüzde bu konuların sırasına modern çağın enformasyon savaşları, jeopolitik özneler arasında iletişimsel ve psikolojik etki çalışmaları ve kamuoyunun yönlendirilmesi meselesi de eklenmiştir.

Görüleceği üzere, jeopolitiğin nesnesinin sürekli değişmesine karşılık, konuları belirli ölçüde sabit kalmaktadır.

Dünya politikasının küreselleşmesi, çok kutuplu, çok boyutlu ve çok yönlü bir duruma gelmesi sonucunda günümüzde herhangi bir devletin "*gerçek statüsü"* yalnızca büyük yüzölçümüne ve nüfusa sahip bulunmasıyla belirlenememektedir. Bunu belirleyebilmek için çok yönlü, kompleks araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Modern jeopolitik, öte yandan devletin uzun dönemli ulusal çıkarları, mekân karakteristiği ve buna dayalı olarak yürüttüğü politika arasındaki karşılıklı ilişkiyi de irdeler. Devletlerin ulusal çıkarı kavramı ve uyguladıkları politika subjektiftir ve devleti yönetenlerin karakterine, dünya görüşüne, dış dünyaya karşı tutumuna, ülkesinin olanaklarını ve çıkarlarını ne şekilde değerlendirmesine, hangi stratejik doktrini takip etmesine bağlı olarak değişiklik gösterir.

Bilim ve tekniğin gelişmesi sayesinde jeopolitiğin nesneleri arasına 20. Yy. ortalarından itibaren teknik ve ekonomik süreçler de eklenmiştir. Aynı yüzyılın sonundan itibaren bilimsel ve teknik gelişme, doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi, atıkların geri dönüşümü ve çevre sorunları, toplumsal iş bölümü, satış ve iş gücü piyasasıyla ekonomik süreçlerin gerçek anlamda küreselleşmesi ve diğer etkenler dünyanın jeopolitik ortamına gitgide daha fazla etki yapmaya başlamıştır.

Uluslararası ticarette, sermaye ve yatırımların devletler arası hareketinde, iş gücü ve dövizin yerleşmesinde, bilgi akışının hareketlenmesinde ve diğer süreçlerde de küreselleşme açıkça gözlemlenmektedir.

Benzer gelişmeler uluslararası yaşamın tüm alanlarında önemli değişikliklere neden olur. 21. Yy.da ekonomik etkenlerin daha fazla etki gücüne sahip olacağı, uluslararası anlaşmazlıklar arasında ekonomik anlaşmazlıkların ilk sırayı alacağı konusunda net tahminler yürütülebilir. Ekonomik anlaşmazlıkların çözümlenmesinde askerî ve askerî-politik güç kullanılması da ihtimal dâhilindedir. Bu gücün durumunun ülkelerin ekonomik durumuna bağlı olacağını da vurgulamak gerekir.

Ekonomik süreçler, bilim ve tekniğin gelişmesi yüzyıllar içinde şekillenmiş olan jeopolitik ve jeostratejik değer, kavram ve hedefleri değişikliğe uğratmakla kalmaz, coğrafi ortam, çevre, insan ve toplum *(sosyal durum, doğal kaynaklar, üretimin yerleşmesi, iş gücünün kullanımı, yeni kentlerin kurulması vb.)* üzerinde de büyük bir etki bırakır. Bu yüzden jeopolitik ortamda ekonomi etkeninin gitgide daha fazla önemsenmesi gerekecektir.

Uluslararası ilişkilerin her biçim ve düzeyinde, devletler arasında ilişkilerin tesis edilmesinde ekonomik çıkarlar jeopolitiğin ulusal güvenlik gibi temel kavramlarının dahi önüne geçmektedir. Küresel ekonomik süreçlerin aşırı dinamikliği dikkat çekici olmakla beraber, jeopolitik durumun değişken olacağı haberini de önceden vermektedir.

Modern jeopolitikte ülkelerin varlıklarını sürdürmelerinin coğrafi ve jeostratejik şartları da önemlidir.

Fakat yukarıda sayılan unsurların tamamı modern dünyanın jeopolitik durumunu, devletler ve uluslar arasındaki ilişkilerin dinamiğini nitelendirmek ve herhangi bir devletin ya da devletler birliğinin uluslararası ilişkilerdeki ve dünya politikasındaki yerini kesin bir şekilde belirlemek için yeterli değildir.

Modern dünyanın jeopolitik ortamı üzerinde büyük etkiye sahip bulunan ve jeopolitiğin araştırma konuları arasına giren birtakım diğer etkenler de vardır. Araştırmacılar söz konusu etkenleri şu şekilde sınıflandırmaktadırlar:

- Dünya nüfusunun kültür ve eğitim düzeyinin gitgide artması; yeni teknolojilerin kullanımının yaygınlaşması ve bunların insanoğlunun düşüncesine hâkim kesilmesi; ekonominin, bilimin, askerî endüstrinin ve diğer alanların küreselleşmesi;
- Kültür düzeyinin yükselmesinin ve uygarlıkların gelişmesinin dinler üzerinde ciddi bir etkiye neden olması; sınıf çatışmasının ve Soğuk Savaşın'ın sona ermesiyle uluslararası arenada jeopolitik dengelerde dinin öneminin artması;
- Siyasi rejimlerin verimliliğinin, yurttaşların düşüncesinin ve yönetici seçkinler zümresinin deneyimliliğinin, ülke halkının kurallara ve toplumsal davranış normlarına uyma alışkanlığının jeopolitik durum üzerindeki etkisinin artması;
- Daha önceki yüzyıllarda özel önem atfedilen birtakım jeostratejik ve coğrafi savunma unsurlarının *(geniş topraklara sahip olma, sınırların korunmasında okyanus, deniz, dağ, tepe, nehir ve ormanların rolü)* modern çağda bilimin ve tekniğin gelişmesi nedeniyle güncelliğini kaybetmesi;
- Elektronik ve dijital haberleşme araçlarının gelişmesi sayesinde geleneksel iletişim biçimlerinin önemini büyük ölçüde kaybetmesi; bunun yerine enerji taşımacılığında boru hatlarının, gemiciliğin ve tankerlerin, demiryollarının ve hava taşımacılığının rolünün çok artması;
- Uluslararası arenada büyük yüzölçümüne sahip ülkelerin değil, ciddi bilim, iletişim ve inovasyon potansiyeline, ileri teknolojilere ve mali kaynaklara sahip ülkelerin rolünün artması;

• Jeopolitik ve yerel anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında askerî güç kullanımının ve *"lokal savaşların"* sayısının artması;[145] silahlanmanın hızlanması; askerî güce, askerlerin eğitimine, donanımına ve sevkine duyulan gereksinimin artış göstermesi;
• Modern çağda insanlık için en önemli tedirginlik konularından biri olan nükleer silaha sahip ülkelerin sayısının artması;
• Uluslararası hakemlik rolünü ve hakkını gitgide kendine daha fazla yakıştıran NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi ve bunu hayati çıkarları için bir tehdit olarak gören birtakım ülkelerin *(Rusya, Çin vb.)* Avrasya'da yeni güvenlik önlemlerine girişmeleri;
• Asya'nın güneyinde, Güneydoğu Asya ülkelerinde demografik durumun değişmesi *(hızlı nüfus artışı)* nedeniyle ekonomik, sosyal, askerî ve ekolojik sorunların boy göstermesi ve bu durumun *"büyük güçlerin"* jeopolitik dengesini önemli ölçüde etkilemesi vb.[146]

7.3. Jeopolitiğin Kategorileri

Her disiplin gibi jeopolitiğin de içeriği bilimsel kavramlarına, yani kategorilerine yansımıştır.

Jeopolitik siyasal kurumların, öncelikle devletlerin ve devlet birliklerinin mekân üzerindeki kontrolünün temellerini, olanaklarını, biçimlerini ve mekanizmalarını araştıran bilim alanıdır. Bu bilim alanının jeopolitik mekânın karakteristiğini, yapısını ve gelişim dinamiğini çeşitli açılardan izah eden kategorileri araştırmacılar için karmaşık ve zor jeopolitik sorunların anlaşılmasında anahtar rolünü oynar.

Klasik jeopolitikte kategori kavramı özel bir araştırma nesnesi değildir. Klasik jeopolitikçiler coğrafi etkenlerin toplumun siyasal ve sosyal durumu, kalkınması üzerindeki etkisini araştırmak, siyasetin mekânla ve diğer coğrafi etkenlerle *(doğal kaynaklar, nüfus, üretim ilişkileri vb.)* bağlılığını ortaya koymak için jeopolitiğin kategorileriyle beraber diğer bilimlerin, örneğin coğrafyanın *(mekân, mekân karakteristiği, çevre, mesafe vb.),* askerlik biliminin *(güç dengesi, etki alanı, tampon bölge, güvenlik şeridi vb.)*, felsefenin *(ulusal çıkar, millî ülkü, uygarlık vb.)* kategorilerinden yararlanmışlar-

145 Burada Filistin-İsrail, ABD-Irak, Çeçenistan-Rusya, Ermenistan-Azerbaycan, Rusya-Gürcistan arasındaki çatışmalar, eski Yugoslavya'da, Abhazya'da ve Güney Osetya'daki çatışmalar kastedilmiştir. Yapılan analizler gelecekte çatışma bölgelerinde askerî güç kullanımının artacağını ortaya koymaktadır. Yeryüzünün paylaşılması ve ham madde kaynaklarının elde edilmesi için yapılan rekabet, ekonomik zıtlıklar ve satış pazarları uğrunda mücadele gitgide daha da şiddetlenmektedir.

146 Марниченко, А. И., *Геополитика,* Москва, 2009, с. 7-8 [Marniçenko, A. İ., *Jeopolitik,* Moskova, 2009, s. 7-8].

dır. Daha sonraki dönemde jeopolitiğin bir bilim alanı olarak gelişmesiyle bu alanın kategoriler sistemi ve kavramları da genişler ve içerik olarak zenginlik kazanır. Örneğin bazı jeopolitikçiler artık bu disiplinin askerlik işlerini ilgilendiren alanını jeostrateji kategorisiyle ifade etmeye başlarlar. Diğer yandan jeostrateji kategorisinde karasal alan, deniz alanı, hava alanı, karasal güç, deniz gücü, hava gücü gibi kavramlar ortaya çıkar.

Klasik Anglosakson ve Kara Avrupa'sı jeopolitiğinin kurucuları bilimsel literatüre yeni jeopolitik kavramları eklerler. Örneğin Mackinder dünya politikasında eksen kavramını *(Heartland),* Spykman Rimland ve kıyı şeridi kavramlarını, Schmitt deniz gücü ve karasal güç kavramlarını, Mahan, Danilevski, Milyutin vb. Atlantizm, Avrasyacılık kavramlarını, Haushofer karasal blok kavramını jeopolitik literatürüne sokar. Jeopolitiğin gelişmesi ve jeopolitik görüşlerin değişikliğe uğramasıyla beraber siyaset bilimciler bu disiplinin özel kavram ve kategoriler sisteminin de geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi için özel bir dikkat ve çaba ayırmak zorunda kalırlar.

Çağdaş dünyanın jeopolitik kurumları ve bunların özellikleri, küreselleşen dünyada devletler arası jeopolitik ilişkilerin düzenlenmesi, ulusal çıkarların dengesi, düzeni ve dinamizmi, uluslararası ve yerel entegrasyon süreçlerinin yönü yalnızca özel jeopolitik kavram ve kategorilerinin doğru ve eksiksiz bir şekilde anlaşılması ve sınıflandırılması sayesinde açıklık kazanabilir. Araştırmacılar bir bilim alanı olarak jeopolitiğin bütün dönemlerde en temel kategorisinin jeopolitik mekân olduğu ve jeopolitikçilerin bu mekân üzerinde kontrol olanaklarını temin edecek çeşitli teoriler öne sürdükleri konusunda görüş birliği içindedirler.

Jeopolitik mekân: Devletin ya da devletler birliğinin kontrolü altında bulunan coğrafi, siyasal, idari, kültürel alanların ve ekonomi, hukuk, iletişim, güvenlik alanlarının tümüyle kapsandığı, fakat dış dünyadan somut sınırlarla ayrılmayan (*özel olmayan*) bölgedir. Jeopolitik mekânlar statü açısından çeşitli gruplara ayrılır:

1. Devletlerin özel fiziki ve coğrafi mekânları. Buraya her devletin egemenliği altında bulunan şu alanlar girer:

a) Karasal alanlar. Dünyada en büyük karasal alana sahip ülkeler Rusya (17 milyon kilometrekare), Kanada (9,9 milyon kilometrekare), Çin (9,6 milyon kilometrekare), ABD (9,4 milyon kilometrekare), Brezilya (8,5 milyon kilometrekare), Avustralya (7,7 milyon kilometrekare), Hindistan (3,3 milyon kilometrekare), Arjantin (2,8 milyon kilometrekare) ve Kazakistan (2,7 milyon kilometrekare); en küçük karasal alana sahip ülkeler ise Vatikan (0,44 kilometrekare) ve Monako'dur (1,96 kilometrekare). Bir jeo-

politik etken olarak karasal alanın karakteristiği devletin yüzölçümü, denizlere çıkışı, iklimi, toprağın verimliliği, doğal kaynaklar, içme suyu rezervleri, yenilenen enerji kaynakları olanakları ve diğer ölçütlerle yapılır.

b) Su alanları. Su alanları da kendi içinde ikiye ayrılır:

i) Ulusal kara suları: Kıyıları yalnızca bir devletin sınırlarına düşen denizler ve yüzölçümü 24 deniz milinden fazla olmayan limanlar, körfezler vb.;

ii) Kıyıdan 12 deniz mili mesafeye kadar olan alanlar.

Bir devletin kara sularının üstü ve dibi devletin egemenlik alanıdır. Uluslararası sularda ise her devlet kıyıdan 200 millik alanda balık avlamada üstünlük hakkına sahiptir. Bir jeopolitik etken olarak su alanının karakteristiği karasal alanla iletişimsel bağlarının durumu, adaları, kıyılarının kullanıma yararlılığı, su rezervleri ve sualtı maddi zenginlikleri, balıkçılığa ve diğer deniz ürünlerinin avlanmasına elverişli olması, gemicilik olanakları, deniz endüstrisi ve ticaretinin durumu ve diğer ölçütlerle yapılır.

c) Hava alanı. Bir devletin hava alanı kara ve su alanlarının üzerinde 110 km yükselen boşluğu kapsar. Buradaki 110 kilometrelik yükseklik günümüzün teknolojik şartları altında itibaridir. Çünkü en gelişmiş hava savunması teknolojilerine sahip ülkeler dahi hava alanlarının 40-50 km kadar yüksekliğini kontrol altında tutabilmektedirler. Bu nedenle hava alanı gerçekte kontrol edilebilen alanla sınırlıdır.

Hava alanının jeopolitik ve jeostratejik önemi askerî ve sivil amaçlarla kullanılmaya uygunluğuyla belirlenir. Son birkaç on yılda bilim ve teknolojinin gelişmesi sayesinde yalnızca hava alanının değil, uzayın olanaklarının da insanlığın gereksinimleri doğrultusunda kullanılmasında devrim niteliğinde ilerleme yaşanmıştır. Günümüzde uzay mekânı jeostratejik kontrol açısından insanlığın bildiği en verimli mekanizmanın kurulmasına olanak vermiştir.

2. Arktik Bölge. Kuzey Buz Okyanusu bölgesi, yani Norveç, Danimarka, Kanada, ABD ve Rusya'nın kıyılarına yapışık ve bu ülkeler arasında beş kutup bölgesine ayrılmış olan buz çölüdür.

3. Uluslararası alanlar. Bu alanlar hiçbir devletin egemenliği altında değildir. Açık denizler ve bunların üzerindeki hava sahası, devletlerin yargı alanı dışında kalan deniz ve okyanus dipleri, Antarktika, Ay ve gezegenlerle beraber uzay böyle alanlardır.

4. Karma bölgeler. Kıyı devletlerinin, doğal yataklarında keşif yapma ve bunları kullanma hakkına sahip bulunduğu kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeler böyledir.

5. Geçici statüye sahip bölgeler. Statüleri uluslararası hukukla belirlenen bölgelerdir. Özel manda altındaki bölgelerle ortak egemenliğin tesis edildiği kondominyumlar, protektoralar, sömürgeler, dominyonlar, kimseye ait olmayan bölgeler ve diğer statüdeki yerler böyledir.

6. Herhangi bir devletin toprağı sayılan otonomiler. İç *(yerel)* yönetim rejimine sahip federatif yapılar *(örneğin Rusya Federasyonu'nun idari birimleri, Fransa'nın komün ve departmanları)* böyledir.

7. Kontrol dışı mekânlar.[147]

İlk beş gruba giren bölgelerin statüsü uluslararası hukuk normlarına göre düzenlendiği halde, altıncı gruba giren bölgelerin konumu herhangi bir ülkenin anayasasıyla düzenlenen iç yönetim yapısında belirtilmiştir. Sonuncu gruba giren bölgeler ise, grup adından da anlaşılacağı üzere hiçbir yasal statüye sahip bulunmayan, kontrol dışı mekânlar olarak kabul edilmekte ve birtakım illegal rejimler, etnik ayrılıkçı gruplar ya da silahlı örgütler tarafından yönetilmektedir.

Jeopolitik mekânlar karakteristik özelliklerine, birtakım diğer jeopolitik ölçüt ve değerlere göre de sınıflandırılabilir:

- Yüzölçümüne ve coğrafi özelliklerine göre *(yüzölçümüne, kara ya da deniz mekânının yüzölçümüne, yüzey şekline, nüfusuna, nüfusun etnik yapısına, doğal kaynaklarına ve iklim özelliklerine göre)*;
- Hava mekânına ve uzay karakteristiğine göre *(hava sınırları ve bunları kontrol altında tutma olanaklarına, hava yollarına hâkim olma ve bunları kullanma yetisine, uzaydan yararlanma yetisine, hava ve uzay ulaşım araçlarına sahip olma durumuna, Yer'in çevresini ve uzayı kontrol etme ve gezegenler arası askerî saldırı yapma olanağına göre)*;

147 SSCB'nin parçalanması ve modern çağın çatışmaları "kontrol dışı mekânlar" adıyla anılan yeni bir mekân türünü ortaya çıkarmıştır. Bu mekânlar uluslararası hukukun ya da herhangi bir devletin egemen yönetimi altında değildir. Örneğin Dağlık Karabağ, Abhazya ve Transdinyester'de ayrılıkçı rejimlerin etkin olduğu bölgeler hukuki açıdan Azerbaycan, Gürcistan ve Moldova'nın kontrolünde bulunmakla beraber, fiilen kimsenin kontrolünde değildir ya da uluslararası hukukun tanımadığı rejimlerin kontrolündedir. Filistin Devleti'nin, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, Taliban kontrolündeki Afganistan topraklarının, Kolombiya'nın, Dudayev dönemindeki Çeçenistan'ın ve diğer bölgelerin statüsünün belirsiz olması bu coğrafyaların da kontrol dışı mekânlar kategorisinde ele alınmasına neden olmaktadır.

• Siyasi karakteristiğine göre *(siyasi ve idari sınırlarına, nüfusunu idari kontrol altında tutabilme olanaklarına göre)*;
• Ekonomik karakteristiğine göre *(bir devletin kendi komşuları, bölgesi ve dünya üzerinde ekonomik tesir olanaklarına, yabancı memleketlerin ekonomik yaşamına katılımına, ulusal para biriminin konvertibilitesine ve etki alanına, yabancı sermaye yatırımına, hisselerdeki payına vb. göre)*;
• Kültürel ve iletişimsel karakteristiğine göre *(devletin kendi yurttaşları ve yabancılar gözündeki gerçek imajı, ulusal dilin ülke içindeki kullanımı ve dünyadaki yaygınlığı, ülkenin kendi sesini uluslararası kamuoyuna duyurabilme olanağı, sınırları dışında iletişim mekânına ulaşımı ve uluslararası iletişim ağına çıkış durumu, yabancı iletişim merkezlerinin etkisinden korunma şansı, devletin yönetim kurumlarının sanal internet ortamında temsil olunma durumu vb. göre).*

Araştırmacılar, yukarıda sıralanan tüm hususlar araştırılmadan herhangi bir devletin, kontrolü altındaki mekân üzerinde tam, verimli ve egemen bir yönetim tesisinin zor olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.[148]

Jeopolitik yaklaşıma göre mekân kategorisi devletler arası karşılıklı etkileşim alanı olarak pek çok coğrafi, ekonomik, askerî, demografik, politik, kültürel, dinî ve etnik etkenlerin tesirine maruz kalmaktadır.

Jeopolitik alan: Jeopolitiğin bu kategorisi herhangi bir devletin ya da devletler blokunun somut bir mekân üzerindeki kontrolünü ifade eder. Rusyalı bilim adamı K. V. Pleşşakov jeopolitik alanlar için özgün bir sınıflandırma önermiştir. Bu sınıflandırmaya göre jeopolitik alanın aşağıdaki türleri bulunur:

1. Endemik alan. *(Yunanca "yerli" anlamına gelen endemos sözcüğünden türetilmiştir.)* Devletin sürekli kontrolü altında bulunan bölgedir. Endemik alanın, bu alanı kontrol altında tutan devlete ya da millî topluma ait olduğu komşuların çoğunluğunca kabul edilir.

2. Sınır alanı. Herhangi bir devletin kontrolü altındadır, fakat demografik, etnodemografik, ekonomik, politik açılardan tam bir uyumun sağlanamadığı arazilerdir. Bu alanlar genellikle millî azınlıkların yerleştiği bölgelerdir. Komşu ülkeler bu arazilerin kime ait olduğu konusundaki kuşkularını sıklıkla dile getirmekle beraber, söz konusu bölgeleri kendi egemenlik alanları olarak da görmemektedirler *(örneğin Avrasya Rus-*

148 Тузиков, А. З., *Основы геополитики,* Москва, 2004, с. 7-16 [Tuzikov, A. Z., *Jeopolitiğin Temelleri,* Moskova, 2004, s. 7-16].

ya'sının Kuzeydoğu, Uzakdoğu bölgeleri, Kafkasya, Kaliningrad, Karelya, Volga boyu, Müslüman Türklerin yerleştikleri bölgeler vb.).

3. Çapraz alan. Birkaç komşu devletin hak iddia ettiği mekândır.

4. Jeopolitik üs alanı. Herhangi bir devletin total alan dışında kontrolü altında bulundurduğu arazidir. Fakat buradaki iletişim hatları farklı devletlerin kontrolü altında bulunabilir.

5. Total alan. Millî toplumun kontrolü altındaki mekândır.

6. Meta alan. Birden fazla ülke ya da devlet tarafından aynı anda sahiplenilen topraklardır. Bu sahiplenme çoğu zaman jeopolitik baskılar altında gerçekleşmektedir.[149]

Jeopolitik mekân kontrolü: Bu kategori belirli mekânlar üzerinde devlet kontrolünün ve yönetiminin derecesiyle mekânın dış dünyayla ilişkilerinin düzeyini kapsar.

Jeopolitik mekân kontrolünün çeşitli biçimleri bulunur. Bunlardan askerî, siyasi, ekonomik, demografik, iletişimsel, dinî kontrol mekanizmaları en eski dönemlerden itibaren jeopolitikçilerin malumudur.

20. Yy. sonlarından itibaren jeopolitikte ideolojik, teknolojik ve kültürel kontrolün rolünden daha geniş bir şekilde bahsedilmeye başlanmıştır.

Mekân kontrolünün biçim ve mekanizmalarının incelenmesinin jeopolitiğin öncelikli görevleri olduğunu düşünen araştırmacılar, bu biçim ve mekanizmaların zamanla değiştiği kanısındadırlar. Söz konusu değişiklik şu şekilde izah edilmektedir:

- Öncelikle, tam bir mekân kontrolü yalnızca eski sömürge rejimlerine özgü olmuş ve günümüzde yerini daha çok jeopolitik hatlar, yani iletişim hatları, ticaret hatları ve mal dolaşımı, bilgi akışı, jeopolitik üsler üzerinde kontrole bırakmıştır.
- İkinci olarak, askerî kontrol zamanla yerini ekonomik kontrole bırakarak ikinci sıraya gerilemektedir ve ekonomik çıkarlar büyük devletlerin nüfuzunun, jeopolitik ve jeostratejik kudretinin temel göstergesine dönüşmüştür.

149 Плещаков, К. В., *"Геополитика в свете глобальных перемен" // Международная жизнь,* N 10, 1994, с. 32-34 [Pleşşakov, K. V., *"Küresel Değişimler Işığında Jeopolitik" // Uluslararası Yaşam,* Nu. 10, 1994, s. 32-34].

21. Yy. başından itibaren bazı araştırmacılar, uluslararası ilişkilerin jeopolitik paradigmalardan tamamen jeoekonomik paradigmalara kaymış olduğu görüşünü ortaya atmaktadırlar. ABD'li bilim adamı E. Luttwak, İtalyan bilim adamları J. Carlo ve P. Savona, Rusyalı araştırmacı E. Koçetov ve diğerleri artık dünyanın eski jeopolitik yasalarla değil, yeni jeoekonomik yasalarla yaşadığı kanısındadırlar. Adları anılan bilim adamları bu görüşlerini kanıtlamak için günümüzde uluslararası ilişkilerin ve çatışmaların arkasında mekân ve askerî güvenlik çıkarlarından çok, ekonomik ve ticari çıkarların, maddi değerlerin, enerji ve hammadde rezervleriyle teknoloji ve inovasyonun bulunduğunu öne sürmektedirler ve tüm bunlar jeoekonominin alanına girmektedir.

Jeopolitik hat: Bu kategori jeopolitik mekânın önemli yapılanma unsurlarından biri olarak kabul edilir; kara, deniz, hava ulaşımı hatlarını, önemli mal ve hammadde nakli yollarını ve komünikasyonları birleştiren stratejik koridorları kapsar. Jeopolitik hatlar tüm zamanlarda büyük devletlerin gizli jeostratejik mücadelesinin nesnesi olmuştur ve bu durum bugün de söz konusudur.

Dünya düzeni: Devletlerin ve halkların küresel etki olanaklarının, güçlerinin ve ortak çıkarlarının karşılıklı etkileşim içinde bulundukları faaliyet düzlemidir ve jeopolitiğin önemli kategorilerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Dünya düzeni iç yönetimlerinin biçim ve özelliklerini bağımsız bir şekilde belirleyen, egemenlik alanları üzerinde her türlü dış müdahaleyi reddeden bağımsız devletlerin toplamından oluşmuştur. Dünya düzeni, bu düzeni oluşturan devletlerin ekonomik, askerî, siyasi ve ideolojik güçlerini göz önünde bulundurur ve bunların ortak temeli üzerinde varlığını sürdürür; devletler arası çalışmalarda tüm bu alanları kapsayacak şekilde uyum ve düzeni tesis eder.

Çağdaş dünyada jeopolitik aktörler arasındaki ilişkilerin üç kompleks türü belirlenmiştir:

- Devlet-devlet ilişkileri *(devletler arası ilişkiler)*;
- Devlet-şirket ilişkileri *(devletin diğer jeopolitik aktörlerle ilişkileri);*
- Şirketler arası ilişkiler.

Tüm zamanlarda dünya düzeninin özelliklerini bu düzeni oluşturan aktörlerin, yani imparatorlukların, ulus devletlerin ve devlet birliklerinin, devlet üstü ve devletler arası örgütlerin tipi ve gücü belirlemiştir. Devletlerin ya da devlet birliklerinin belirli bir süre içindeki gücü ve baskınlığı zamanla değişiklik göstermiş ve bir baskın güç yerini diğerine bırakmıştır. Eski Çağ'ın Yunan şehir devletlerinden ABD'nin egemenliği altında Yeni Dünya Düzeni denen bugünkü düzene kadar güç dengeleri aşama aşama değişmiş, güç merkezleri birbirinin yerini almıştır.

Çağdaş dünya düzeninin resmî yönetim organı BM'dir.

Jeostratejik ve jeopolitik bölge: Jeostratejik bölge kavramı coğrafi özellikleri, düzenli ticari ilişkileri, kültürel ve ideolojik iletişimiyle seçilen büyük ve çok uluslu mekânları ifade eder. Jeopolitik bölge ise jeostratejik bölgenin bir parçası olarak özel mekân ölçüleri, çok yoğun ve kapsamlı ekonomik, politik ve ticari ilişkileriyle seçilmektedir *(örneğin Avrupa, ABD, Çin, Rusya, Güneydoğu Asya vb.)*. Jeopolitik bölgeler de politik bölgelere ayrılır. Politik bölgelerin sınırları ülkelerin sınırlarıyla aynıdır. Politik bölgelerin iç yapılanması merkezden, merkezle bölgeler arasındaki ilişki hatlarından ve jeopolitik açıdan temellendirilmiş sınır göstergelerinden oluşur.

Devlet: Pek çok diğer bilim alanı gibi jeopolitik de devlet kavramını incelemektedir. Jeopolitik devleti hem uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak ele alır, hem de bu kavramın içeriğini *(kategori olarak)* farklı açılardan tetkik eder. Bir jeopolitik aktör olarak devlet çalışmamızın ilgili bölümlerinde değerlendirildiğinden, burada ağırlıklı olarak kategori kavramı ve içeriği üzerinde durulacaktır.

Toplumun örgütsel ve politik bir yapılanması olmak itibariyle devlet, belirli bir bölgede kurulan merkezî yönetim kurumudur. Bir kamu yönetimi sistemi olarak devlet iç yapılanmaya ve işlevlerini yerine getirebilmek için gereksinim duyduğu birtakım organlara sahiptir. Devlet toplumu örgütler, yönlendirir, yönetir, bireyleri ve iç kurumları arasındaki ilişkileri düzenler, yasalara ve davranış normlarına uyulmasını sağlar.

Devletin üç temel işlevi bulunur:

Örgütsel işlevi: Toplumun birliğini ve iç yönetimi temin eder; yurttaşlar arasında yasalara ve ortak yaşam kurallarına uyulmasını kontrol eder.

Özel işlevi: Ulusal çıkarların ve devlet politikasının gözetilmesini sağlar.

Hukuki işlevi: Ülke içinde ortak bir hukuk sisteminin oluşturulmasını ve idare edilmesini, devlet mekanizmalarının çalışmasını ve kuvvetler ayrılığını, yönetici birimler arasında dengenin korunmasını temin eder.

Devletin tüm bu işlevleri ikiye ayrılır:

- İç işlevler *(devletin kendi sınırları içinde ve kendi kamuoyu arasındaki işlevleri)*;
- Dış işlevler *(devletin kendi sınırları dışında, uluslararası arenadaki işlevleri)*.

Devletler arası blok: Dünya ya da bölge ülkelerinden bir grubun siyasal, askerî, ekonomik, kültürel, dinî, millî vb. etkenlere ve çıkarlara dayanarak oluşturdukları, ortak ya da uyumlu politika takip eden ve merkezîleşmiş yapıya sahip bulunan örgüt.

Süper güç: Yeryüzünün herhangi bir noktasında cereyan eden ekonomik, askerî, kültürel vb. gelişmeleri bir güç merkezi olarak etkileyebilen ve kendi çıkarlarını çeşitli yöntemlerle temin edebilen büyük devlet ya da devletler birliği jeopolitik literatürde süper güç olarak kabul edilir. Yalnızca bir ya da birkaç bölge üzerinde aynı etkinliğe sahip olan devlete ise bölgesel devlet denir. Günümüzde süper güç olma konusunda ABD'nin, Çin'in, Rusya'nın ve ortak politika yürütmek anlamında AB'nin iddialı bulunmasına karşılık, jeostratejik ölçütleri itibariyle Çin ve Rusya'nın yalnızca bölgesel devlet oldukları söylenebilir.

Jeostrateji: Devletlerin önceden belirlenmiş jeopolitik hedeflerinin ve millî güvenlik doktrinlerinin yerine getirilmesi stratejisi jeostrateji kategorisini oluşturur. Jeopolitik değerlendirmeyle devletin dış politikasının bir yönünü oluşturan jeostrateji:

• Hem kapsamına göre *(küresel, bölgesel, ülkeler arası jeostrateji vb.);*
• Hem de mekân etkenine göre *(kara, deniz, hava, uzay jeostratejisi vb.)*
sınıflandırılabilir.

Jeostrateji; her devletin yöneticilerinin ve kamuoyunun kendi ülkesinin dünyadaki konumunu, rolünü, jeopolitik durumunu, ulusal çıkar ve önceliklerini, muhtemel dış tehlikeleri ne şekilde değerlendirdiğine bağlı olarak subjektif bir nitelik göstermektedir.

Devletlerin jeostratejisi öte yandan:
• Somut olarak birtakım ülkelerle tarihî ve çağdaş ilişkiler göz önünde tutulmakla *(stratejik ortaklık, dostluk, tarafsızlık, rekabet anlamında);*
• Millî, dinî, sınıfsal taassuba dayalı olarak oluşturulabilir ve bu durumda yabancı aktörler özel bir metodolojiyle sınıflandırılarak farklı gruplarda mütalaa edilir.

Jeoekonomi: Uluslararası ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi sonucunda yeryüzünde yekpare bir ekonomik sistem şekillenmiş, devletlerin ve devlet birliklerinin ulusal ekonomileri ve endüstrileri gitgide birbirine daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Çok uluslu ve yabancı yatırım piyasalarında yüksek teknolojili üretim süreç ve ilişkilerinin gelişmesi, küresel ölçekli ve aralıksız çalışma rejimine sahip maliye ve hammadde piyasalarının varlığı ekonomik yaşamı tamamen küreselleştirmiştir. Ekonomik çıkarlar uğrunda mücadele, ekonomik rekabet, ekonomik işbirliği ve yandaşlık gibi

karakterize edilen çağdaş jeoekonomik süreçlere çeşitli devletlerle bunlara ait şirketler, ulusal ve çok uluslu ticaret kuruluşları, formel ya da formel olmayan uluslararası, bölgesel ve yerel ekonomik örgütler katılmaktadırlar.

Ekonomik küreselleşme uluslararası iş bölümünü derinleştirmiş ve yönelimlerini belirlemiştir. İnsanların hareket özgürlüğü ulusal sınırları ve ayırıcı setleri aşma olanağı tanıyarak piyasaların bölümlenme ölçütünü değiştirmiştir. Yeni jeoekonomik mekân ve ilişkiler kavramını doğuran tüm bu gelişmeler ve kitabın ilgili bölümlerinde açıklanan küresel ekonomik süreçler modern jeopolitiğin kategorilerinden olan jeoekonominin alanına girmektedir.

İtalyan bilim adamları J. Carlo ve P. Savona jeoekonominin modern özelliklerini ve jeopolitikten temel farkını şu şekilde izah etmişlerdir: En önemli görevi devletin mekân üzerindeki etkisini ve kontrolünü tespit etmek, bunu korumak ve genişletmek olan jeopolitikten farklı olarak jeoekonomi yalnızca devletin değil, özel mülkiyet sahiplerinin, çok uluslu şirketlerin, genel ve yerel aktörlerin de uluslararası ekonomik çıkarlarının temin edilmesi için çalışır. Diğer yandan jeopolitikte devlet; kendi olanaklarını tam anlamıyla kontrol edebildiği, güçlü ve zayıf yönlerini açıklığa kavuşturabildiği halde, jeoekonomide devletin süreçler üzerindeki kontrolü ve etkisi tam ve doğrudan değil, kısmi ve dolaylıdır. Jeoekonomide çok sayıda karar ve etki merkezi vardır ve bazen devletin çıkarları diğer aktörlerin çıkarlarının çok gerisinde kalabilmektedir.

Öte yandan siyasi ve stratejik rekabete dayalı jeopolitik görevlerden farklı olarak jeoekonomi; ulusal ekonominin uluslararası arenadaki rekabet gücünün arttırılması amacıyla ulusal ekonominin kalkınması için temel oluşturan eğitimin, bilimin ve altyapının geliştirilmesini devletten talep etmektedir.[150]

Siyasi mekân ve sınırlar: Jeopolitiğin en önemli kategorileridir.

- Siyasi mekân: Bir devletin; dış dünyadan sınırlarla ayrılan ve egemen iradesini eksiksiz uyguladığı arazidir ve devletin mevcudiyetinin ilk şartıdır.
- Sınırlar: Genellikle siyasi coğrafyanın araştırma konusu sayılmakla beraber, hem de jeopolitik kategoridir. Jeopolitik kategori olarak sınır; bir ülkenin siyasi mekânının toplumsal ve askerî güvenliğinin sağlanmasında önemli rol oynar, dış dünyayla ilişkilerin çerçevesini belirler ve mekânın dışarıdan müdahalelere karşı korunmasının en önemli unsurlarından biri olur.

150 Карло, Ж.; Савона, П., *Геоэкономика,* Москва, 1997, с. 34-35 [Carlo, J.; Savona, P., *Jeoekonomi,* Moskova, 1997, s. 34-35].

Sınırın en temel jeopolitik fonksiyonları şunlardan ibarettir:

- Ulusal egemenliğin etki alanının ayrılması;
- Devlet savunmasının ve güvenliğinin ön çizgisinin oluşturulması;
- Sınır komşularından ve diğer ülkelerden göçlerin önlenmesi ve istenmeyen kişilerin giriş çıkışlarına engel olunması;
- Suçluların ve canilerin yakalanması;
- İthal ve ihraç edilen malların vergiye tabi tutulması;
- Ülkeye sokulan mallar üzerinde kontrolün sağlanması;
- Döviz kurunun ve uçuşların kontrol altında tutulması, sıhhî güvenliğin sağlanması vb.

Devlet sınırı: Devletin yapısına, ülkenin millî ve kültürel özelliklerine, sınır ve gümrük kontrollerine, dış ticaret normlarına ve diğer ölçütlere bağlı olarak tespit edilmiş siyasal ve ekonomik hudutlardır.

Sınırlar ve sınır bölgeleri bir devletin dış dünyayla temas noktası olmak anlamında özel hukuki ve jeopolitik statüye sahiptir. Bir ülkenin jeopolitik sorunları genellikle mevcut sınır bölgelerinin kontrolü, birleşme ve siyasal alanın benimsenmesi sürecinde ortaya çıkar. Klasik jeopolitikçilerden Ratzel bu özelliği vurgulamıştır. Ratzel, sınırı canlı bir bünye olan devletin *"taşra organı"* şeklinde değerlendirir ve bünyede cereyan eden değişiklikleri, bünyenin gelişmesini, gücünü ya da zayıflığını yansıttığını söyler.

Alman jeopolitikçilerden Albrecht Haushofer de sınır sorunu üzerinde özellikle durmuştur. Halkların millî tefekkürünün ve ruhunun şekillenmesinde jeopolitik duygularla beraber devlet sınırlarının etkisini de araştıran Haushofer sınırın *"cansız bir varlık"* olmadığını, *"insan bünyesinde deri ve diğer koruyucu organlar gibi"* dış dünyanın etkisiyle sürekli değişikliğe uğradığını *(genişleme ve daralma anlamında)* iddia etmiştir.

Sınır sorununu jeopolitik açıdan ilk inceleyenlerden biri Britanyalı devlet adamı George Nathaniel Curzon'dur (1859-1925). İngiltere'nin sömürgesi konumunda bulunan Hindistan'da genel vali olduğu sırada Curzon, sınırların belirlenmesinin pek çok Asya halkının gelişimi açısından öneminden, göçebeler için sınırlara ilişkin yasaların kabulünün ve uygulanmasının zorluğundan ve genel olarak sınır işlerinde Asya deneyiminden geniş bir şekilde bahseder.

Curzon *"belirlenmiş bir çizgi"* olan sınırın daha fazla Avrupa'da yaygın olduğunu söylemiştir.

Devletler arasındaki sınır sorununu çözmek için de Curzon, tampon bölge oluşturulmasını önermiştir.

Çıkarlar (ulusal çıkarlar, devlet çıkarları, koalisyon çıkarları vb.): Jeopolitik çıkar, jeopolitiğin en önemli kategorilerinden biridir.

Her devletin başkanı ya da en yüksek siyasi kurumu ülkesinin ulusal çıkarlarını belirler ve takip eder. Her devlet için ulusal çıkarlar öncelikle fiziksel varlığını, sınırlarının dokunulmazlığını, yurttaşlarının güvenliğini ve müreffeh yaşamını, egemenlik haklarını ve bağımsız yönetimini temin etmekten, sürdürmekten ve korumaktan ibarettir.

Ulusal çıkarlarını belirlerken devlet; yurtiçi ve yurtdışında stratejik çalışmalarının yönünü de belirlemiş olur ve sonuç itibariyle çeşitli coğrafyalarda *(küresel, bölgesel düzeyde ya da kendi sınırları içinde)* jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik konumunu pekiştirmek, çıkarlarını geliştirmek ve korumak için çalışır.

İnsanlığın ortak çıkarlar sisteminin bir bileşeni olarak ulusal çıkar; ulus devleti biçiminde şekillenmiş bir yönetim biriminin algılanan ve dış dünyanın gerçeklikleriyle uyumlu çalışma hedefidir. Ulusal çıkarla devletin çıkarları aynı anlama gelir ve her açıdan birbiriyle uyumludur. Ulusal çıkarlar olmadan devlet; devlet olmadan ulusal çıkarlar var olamaz. Bu yüzden araştırmacılar ulusal çıkarları *"ulus devletin çıkarları"* şeklinde de tanımlamaktadırlar. Ulusal çıkarların halkların ve devletlerin yaşamını, dış dünyayla ilişkilerini ve çalışmalarını belirlediği ve yönlendirdiği kabul edilir. Bu çalışmalar savunma, saldırı, işgal ya da bağımsızlık kazanma amaçlı olabilir.

Günümüzde ulusal çıkar derken öncelikle ekonomik, siyasal, bilimsel, teknolojik, kültürel, askerî kalkınma sayesinde devletin gücünü ve etkinliğini arttırması, her açıdan ulusal güvenliğin ve toplumun ekonomik, entelektüel, manevi kalkınmasının sağlanması kastedilir.

Ulusal çıkarların temin edilmesi şunlara bağlıdır:

- Ülkenin doğal *(coğrafi)* ortamının özelliklerine, sosyoekonomik ve politik yönetim sisteminin verimliliğine, halkın millî, kültürel değerlerinin ve uygarlık değerlerinin düzeyine;
- Dış dünyanın olanaklarına, devletler arası ilişkilerin düzeyine ve takip edilen dış politikanın başarısına.

Ulusal çıkarların kısıtlanmasının nedenleri arasında şunlar zikredilebilir:

- Doğal *(objektif)* neden olarak kaynak yetersizliği ve devletlerin karşılıklı şekilde birbirinin çıkarlarına hassasiyeti;
- Subjektif neden olarak devletlerin ulusal çıkarları arasında uyumun çeşitli etkenler dolayısıyla bozulması; siyasi yönetimden, devlet başkanının kişiliğinden, politik ve millî iradesinden, dinî ya da millî bakış açısından ve stratejik koşullardan kaynaklanan tavizler vb.

Ulusal çıkarların tespiti ve korunması belirli ölçüde subjektif özellikler taşıyan bir etkinliktir ve öncelikle herhangi bir ülkenin uluslararası hukukun norm ve ilkelerine ne derecede uyduğuna ve bunları ne ölçüde göz önünde bulundurduğuna bağlıdır. Gerçekte günümüzün jeopolitik ilişkilerinin temelinde devletin gücü sayesinde elde edilen *"pragmatik çıkarlar"* ve bunların korunması bulunuyor. Aradaki fark yalnızca jeopolitik açıdan güçlü bazı devletlerin ya da devlet birliklerinin yeryüzünün maddi ve manevi zenginliklerinin tamamına birden ve derhal; diğer devletlerin ise parça parça ve zaman içinde sahip olmayı istemelerindedir. Bunlardan bazıları ulusal çıkarlarını aktif bir işgal ve yayılmacılık politikasıyla, diğerleri ise dolaylı yollardan gerçekleştirmek için çalışmaktadırlar.

Ulusal çıkarların temin edilmesinde takip edilen yollar yüzyıllar içinde ortaya çıkmış, şekillenmiş ve mükemmelleşmiştir. Bazı devletler *(örneğin ABD, Çin, Rusya, Japonya vb.)* jeopolitik güçlerini ve etkinliklerini arttırmaya çalışırken, diğerleri çeşitli koalisyonlar *(örneğin NATO, AB vb.)* kurmakla mevcut mekânlar üzerinde ve kilit bölgelerde *(örneğin Balkanlar, Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları, Kafkaslar, Yakın Doğu vb.)* liderlik için gizli ya da açık mücadele etmektedirler.

Modern dünyada ulusal çıkarlarla küreselleşme arasında ciddi bir mücadele süreci yaşanmaktadır. Uluslararası yaşamın gitgide daha fazla küreselleşmesi millî değerlere dayalı olarak gelişen halkların ve bunların yerel yönetim kurumlarının bağımsızlığını zamanla daha fazla kısıtlamaktadır. Bu durum, söz konusu halkları ve devletlerini çıkarlarını savunmak ve etnik, dinî, sınıfsal özelliklerini muhafaza etmek için daha fazla mücadeleye teşvik etmektedir. Bu nedenle küreselleşme bir yandan millî sınırları kaldırarak insanlığın modern uygarlık, teknoloji ve inovasyon değerlerine dayalı ortak bir zemin oluştururken, diğer yandan etnik azınlıkların organize olmasını, millî ve dinî ayrılıkçılığın fazlalaşmasını, kökten dinciliğin artmasını ve buna dayalı çatışmaların sıklaşmasını körüklemektedir.

Bunun dışında küreselleşme; tarihleri çok eskiye dayalı milletleri de bazen çeşitli zümrelere ayrılarak monoetnik siyasal otonomi elde etmek, etnik arındırma yapmak gibi hareketlere teşvik etmektedir. Sonuçta yeryüzünde *"aktif etnik volkanlar"* oluşmaktadır. Örneğin Güney Kafkasya'da açık bir şekilde aşırı milliyetçilik, etnik arındırma, kışkırtma politikası ve saldırgan bir tutum izleyen Ermenistan'ın tavırları ve takip ettiği politika bölge ülkeleri arasında ciddi bir jeopolitik çıkar çatışması doğurmaktadır.

Günümüzde yeryüzünde mevcut ülkelerden yalnızca yüzde 20'si etnik açıdan homojen bir yapıya sahip, tek milletli ülkedir. Böyle ülkelerde dahi toplumun *"üst"* ve *"alt"* zümreleri arasında anlaşmazlık, daha doğru ifade etmek gerekirse sınıfsal çatışma, bölgeler arası çıkar çatışması ve diğer sorunlar görülebilir.

Bazen bir halkın farklı devletlerin sınırları içinde yaşayan gruplarının çıkarları da çatışabilir. Eskiden iki farklı Almanya'nın sınırları içinde yaşamış olan insanların, bugünkü Güney ve Kuzey Kore halklarının ve diğer halkların durumu buna birer örnektir.

Ulusal çıkarların ortasının bulunmasında BM Antlaşması, AGİT İlkeleri, uluslararası hukukun diğer norm ve ilkeleri doğrultusunda yapılmış olan devletler arası anlaşmalar önemli bir role sahiptir.

Uluslararası hukuk ülkelerin egemenlik haklarının ve bağımsızlığının korunmasını, fiziki mevcudiyetlerine ve iç işlerine herhangi bir dış müdahaleye izin verilmemesini ve uluslararası arenada tanınan sınırlarının dokunulmazlığının teminini öncelikli şartlar olarak belirlemiştir.

Devletin gücü: Bu kategori tarih içinde öncelikle devletin askerî gücü olarak algılanmıştır. Tarihî kaynaklar daha iyi silahlara sahip olan, daha iyi hazırlanan ve eğitim gören bir ordusu, deneyimli ve disiplinli komutanları, kararlı ve iradeli yöneticileri *(çar, kral vb.)* olan devletlerin her zaman savaşlardan zaferle çıktığını gözler önüne sermektedir.

Askerî güç, coğrafi parametreler da dâhil olmakla bir ülkenin bilimsel ve teknik açılardan gelişmişlik düzeyi, millî ruhu ve askerî düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Bir devletin güç kazanması ya da zayıflaması her zaman devletin ekonomik, mali ve entelektüel potansiyeli de dâhil olmakla yukarıda anılan etkenlere bağlı bulunmuştur.

Siyaset bilimciler 20. Yy.ın ikinci yarısından itibaren yeryüzünün paylaşılmasının yalnızca devletlerin askerî gücüyle değil, ekonomik, mali, kültürel, ideolojik, iletişimsel yayılmacılıkla da mümkün olabileceğini düşünmektedirler.

Günümüz jeopolitikçilerinden çoğuna göre devletin gücü somut olarak herhangi bir parametrenin mutlak büyüklüğüyle değil, değerlendirme sisteminde karşılıklı kompleks göstergelerle belirlenir, devletlerin uluslararası ilişkilerde elde ettiği sonuçların interaktif değerlendirilmesi sürecinde ortaya çıkar ve bir anlamda devletin gücünü gösteren farklı parametrelerin birbirinin yerini alması ve birbirini tamamlamasıyla ölçülür.

Jeopolitik rekabet: Bu kategori devletler arasındaki rekabet ve çıkar çatışmasından doğan jeopolitik durumu ifade eder. Jeopolitik rekabet yatay rekabet, dikey rekabet ve lokal rekabet şeklinde ortaya çıkabilir. Yatay rekabet karalar ya da denizler üzerinde, dikey rekabet havada ve uzayda, lokal rekabet ise büyük güçlerin çıkarlarının çatıştığı noktalarda *(örneğin 1962 yılında Küba'da, 1979-1989 yıllarında Afganistan'da, 1960-1970'li yıllarda Yakın Doğu'da vb.)* gerçekleşir. Jeopolitik çatışmalar çoğunlukla yeryüzünün paylaşılması ya da yeniden paylaşılması, tartışmalı bölgelere sahip olma ve etki alanının genişletilmesi amaçlarından doğar.

Güç dengesi: Jeopolitiğin önemli kategorilerinden biridir ve yeryüzünde sınıfsal ya da diğer *(millî, dinî, ekonomik veya sosyal temel; uygarlık veya misyonerlik temel*i) bir temele dayalı olarak çatışan, uluslararası politikanın belirleyici unsurlarına dönüşen güçlerin *(devletlerin ya da devlet birliklerinin)* varlığını kapsar.

Dünya üzerinde güç dengesi tarih içinde değişiklik göstermiştir. Eski ve Orta Çağ'da birtakım imparatorluklar, 20. Yy.da sınıfsal çatışmaya dayalı tarafların ve tarafsız ülkelerin oluşturdukları bloklar *(1917-1991 yılları arasında SSCB, ABD ve bunların müttefikleri ile tarafsız ülkelerin bloklarından oluşan iki kutuplu güç dengesi)*, günümüzde ise NATO ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü *(Rusya ve bazı diğer BDT ülkeleri)* ile Çin ve bazı diğer ülkeler arasında kurulan güç dengesi bu durumun birer örneğidir.

SSCB'nin çöküşünün ve sosyalist sistemin iflasının ardından dünyadaki güç dengesinde köklü değişiklik gerçekleşti. İki kutuplu dünya düzeni sona erdi ve Yeni Dünya Düzeni denen tek kutuplu bir dünya ve politik düzen ortaya çıktı.

Yayılmacılık: Jeopolitiğin önemli kategorilerinden biridir. Bu kavram herhangi bir bölgenin istilasını ya da askerî ve siyasi etki alanı içine alınmasını ifade eder.

Maddi zenginliklere ulaşmanın temel yolu olan toprak işgalinin her zaman güncelliğini muhafaza ettiği gerçeği bir tarafa, yayılmacılığın yalnızca askerî işgal şeklinde değil, ekonomik *(ticari, mali)*, kültürel, ideolojik, iletişimsel yayılmacılık olarak da gerçekleşebileceği tecrübelerle sabittir.

19-20 Yy.larda yeni yaşam alanlarının elde edilmesi amacıyla karaların ve denizlerin, hammadde kaynaklarının askerî yöntemle işgali yayılmacılığın temel biçimiydi. Günümüzde yayılmacılık daha çok insan, bilim, teknoloji, inovasyon, hammadde, kültür kaynakları için, yani yeryüzünün maddi ve manevi değerleri için yapılan mücadele biçimini almış bulunuyor.

Batı: Coğrafi anlamda yön, yarım küre bildiren yer adı; jeopolitik anlamda ise bir kategorinin adıdır. Jeopolitik kategori olarak kullanıldığında *"Batı"* sözcüğüyle daha fazla demokratik değerlerle, Yahudi-Hıristiyanlık inançları ve Antik Roma'dan gelen geleneklerle yaşayan, yönetilen en mükemmel toplum; ülke içinde yurttaş dayanışmasının ve ülkeler arasında uygarca bir arada yaşama normlarının hâkim olduğu jeostratejik güç merkezleri olarak kabul edilen Avrupa Birliği ülkeleri, ABD, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya kastedilir. Jeopolitik anlamda Batı terimi Katolik Hıristiyanların coğrafi ve dinî birliği olarak 13-15. Yy.larda Müslümanlar ve Ortodoks Bizans'la mücadele çağrılarının yapıldığı dönemlerden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren Katolikliğin ve Hıristiyanlığın *"merkezî birliği"* şeklinde anlaşılır olmuştur.

Doğu: Aynen Batı gibi hem coğrafi, hem jeopolitik anlam ifade etmektedir. Eski Çağ tarihinde bu ad Mısır, Mezopotamya, İran, Çin ve Hindistan uygarlıklarını kapsar. Asya'ya ait olmak, üretim ilişkilerinin yakınlığı, toprak ve su üretim sistemlerinin müşterekliği bu uygarlıkların ortak yönüdür.

Doğu ülkelerinin çoğunda siyasal iktidar despotizme dayanmakta, hâkimiyet bir kişinin *(padişah, firavun, çar, imparator vb.)* elinde bulunmakta ve bu kişi *"kutsalların yeryüzündeki temsilcisi"* olarak sunulmaktadır.

Bugün dünyada Doğu jeopolitik anlamda genellikle Asya'nın ve Afrika'nın sosyoekonomik ve siyasal modernleşme geçiren; fakat toplum yapısında ve idaresinde eski Asya'nın pek çok özelliğini henüz muhafaza eden devletleri *(örneğin Arap ülkelerini)* ifade etmek üzere kullanılır. Bazen *"Doğu"* derken yalnızca Müslüman dünya kastedilir. Edebiyat ve deneme yazılarında Doğu; genellikle fakirlik, iç çekişmeler, terörizm ve ülkeler arası çatışmalarla anılmaktadır.

Jeopolitik araştırmalarında, buraya kadar anlatılan ve kitabın sonundaki sözlükte izah edilen kategoriler dışında jeopolitiğe yakın disiplinler olan siyaset biliminin, uluslararası ilişkilerin, askerlik biliminin ve diğerlerinin de kategorilerinden yararlanılmaktadır. *"Saldırı", "askerî güç", "güç kullanmakla savaştan caydırma", "nükleer denge ve parite", "nükleer caydırıcılık"* gibi kategoriler de bunlardandır ve kitabın sonunda yer alan sözlükte izah edilmiştir.

7.4. Jeopolitiğin Temel Yasaları

Diğer toplum ve doğa bilimleri gibi jeopolitik de kendi yasalarıyla devletlerin toplumsal, ekonomik, siyasal, askerî vb. sistemlerini jeopolitik açıdan irdeler. Jeopolitiğin kendine özgü birtakım yasaları vardır.

Jeopolitiğin temel yasalarından biri yeryüzünün coğrafi yapısının ve tarihî uygarlık tiplerinin araştırılmasında kullanılan Temel Düalizm Yasası'dır. Klasik Batı jeopolitiğinin hemen hemen tüm isimleri *(Kjellén, Mahan, Mackinder, Haushofer*) ve Rusyalı araştırmacılardan Danilevski, V. Semyonov-Tyan-Şanski, Savitski, Gumilev vb. söz konusu yasadan bahsetmiş ve bunu kendi argümanlarıyla izah etmeye çalışmışlardır.

Temel Düalizm Yasası'na göre uluslar ve devletler Kara ve Deniz ulusları ya da devletleri olmak üzere ikiye ayrılır ve insanlığın tüm tarihi içinde bu iki grup birbiriyle çatışmış, mücadele etmiştir. Bu yasayı ortaya koyanlara göre Kara devletlerinden olan eski Isparta Devleti ve Roma İmparatorluğu ile Deniz devletleri olan Atina ve Kartaca arasında başlayan jeopolitik alan ve kaynaklar uğrunda mücadele günümüzde Avrupa'nın ve Batı'nın Deniz devletleriyle Avrasya'nın Kara devletleri arasında sürmektedir ve gelecekte de sürecektir.

Klasik jeopolitiğin kurucuları olan Mahan ve Mackinder'e göre kara ve deniz güçleri arasındaki bitmek bilmeyen husumetin oldukça ciddi nedenleri bulunuyor. Adları anılan jeopolitikçiler bu husumeti birer sağlam politik ve askerî temele sahip bulunan iki unsur, yani akıcı-değişken *(Deniz)* ve pek-sabit *(Kara)* uygarlık tipleri ve bu arada demokrasiyle ideokrasi arasındaki tükenmez çatışmayla açıklamışlardır.

Görüleceği üzere Temel Düalizm karasal güçleri askerî-otoriter ve ideokratik uygarlığın, deniz güçlerini ise ticaret uygarlığının ve demokrasinin temsilcileri olarak görmektedir. Kara devletlerinin ayırıcı özelliği kesin sınırlarının ve mekânının bulunması, halkın yerleşik yaşam biçimi ve muhafazakâr görüşlülüğü, ciddi toplumsal davranış normları ve düzenli toplumsal yaşamdır.

Kara dayanıklı ve istikrarlı olarak nitelendirilmiştir. Bu istikrar kurallara uymada, gelenek ve göreneklerde, toplumsal düşüncede kendini göstermekle beraber, kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır da. Kara ulusları yerleşik yaşama sahiptir, bireysellikten uzak ve kolektif davranış normlarına uymaya eğilimlidir. Karada ciddi yönetim ve davranış hiyerarşisi bulunur.

Jeopolitikçiler deniz devletlerinin ise karanın tam tersi bir uygarlık olduğu görüşündedirler. Ticaret uygarlığı olan deniz ulusları ya da devletleri daha dinamiktir ve teknolojik kalkınmaya daha meyyaldir, bireysel girişimciliği takdir eder. Bu gruba giren topluluklarda bireyin ya da toplumun başlıca özelliklerini deniz belirler. Bu grupta girişimcilik ve sıra dışı kararlar alma yeteneğine sahip olmak büyük değer ifade eder. Manevi ve hukuki normlar, yasalar ve ilkeler deniz toplumlarında daha erken ortaya çıkar. Deniz uygarlığı kara uygarlığına kıyasla daha tempolu bir şekilde kalkınır, manevi ve kültürel değerlerini daha kolay değişebilir, yeni keşiflere ve maceralara hep daha fazla ilgi duyar.

Yeryüzünde deniz uygarlıkların gücünün Büyük Coğrafi Keşifler döneminden itibaren artmaya başladığı kabul edilir. 20. Yy. sonlarında Anglosakson kapitalizminin ve sanayiciliğinin bir bütün halinde şekillendiği dönemde deniz gücü de zirveye ulaşmıştır. 20. Yy. ortalarından itibaren ABD deniz gücünün temel dayanağına dönüşmüştür.

20. yy. ortalarında sosyalizmle kapitalizm arasında artan çekişme ve Soğuk Savaş jeopolitik hedefleri daha belirgin hale getirmiştir. SSCB'nin kara, ABD'nin ise deniz güçlerinin başına geçmesiyle jeopolitik düalizm yasası zirveye ulaşmıştır.

Klasik jeopolitiğin ikinci temel yasası, çevrenin insanlığın gelişimindeki özel rolünü gözler önüne seren Mekân Etkeni Yasası'dır.

Toplumsal gelişmede mekân etkeninin rolünü jeopolitiğin ikinci temel yasası olarak ilk kez Amerikalı bilim adamı Mahan ortaya koymuş ve daha sonraki dönemde diğer jeopolitikçiler geliştirmişlerdir.

Deniz Gücünün Tarihe Etkisi adlı eserinde Alfred Mahan mekân etkeninin devletlerin ve halkların yaşamında ve gelişimindeki rolünün liderlerin, insanların ve halkların rolünden daha az olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır. Mahan'e göre elverişli doğal *(coğrafi)* ortamdaki devletler ve halklar, karakterleri ve yönetim biçimleri ne olursa olsun, daha hızlı gelişmektedirler. İddiasını kanıtlamak için İngiltere'nin 19. Yy.daki gelişmesini örnek gösteren Mahan, bu ülkenin gelişmesini tetikleyen şeyin *"sahip olduğu mekânın avantajları"* olduğuna kanidir.

Çağdaş Rus jeopolitikçilerden bazıları farklı bir jeopolitik gerçeklik olan *"kara ve denizin sentezini"* bu bilim alanının üçüncü yasası olarak sunmaktadırlar. Rusyalı bilim adamlarından Aleksandr Dugin, Nikolay Nartov vb. jeopolitik mekân tipleri arasında kara ve deniz mekânları dışında bu ikisinin de özellik ve avantajlarını kendi bünyesinde birleştiren *"kıyı şeridi"* mekânı bulunduğunu da iddia etmişlerdir. Adları anılan

bilim adamları kıyı şeridi mekânlarının yalnızca kara ya da yalnızca deniz mekânına sahip devletlerin ikisinden de avantajlı olduğu ve söz konusu avantajın kıyı şeridi ülkelerinin daha hızlı gelişmesine olanak verdiği görüşündedirler. Sahipleri bu teoriye Kara ve Denizin Sentezi Yasası adını vermişlerdir. Fakat bunun henüz Rusya'nın bilim merkezleri dışında bir jeopolitik yasası gibi kabul görmediğini belirtmek gerekir.

Klasik jeopolitiğin dünyanın jeopolitik gelişiminin, devletlerin küresel gücünün ve yeryüzünün etki alanlarına sahip olmanın temelleri olarak sunulan jeopolitik yasaları, günümüzün pratik jeopolitiğinde hemen hemen hiç uygulanmamaktadır. Bu yasalardan yalnızca akademik jeopolitikte ve jeopolitik araştırmalarında jeopolitiğin gelişim tarihinin, evrelerinin ve genel geçer kurallarının öğrenilmesinde yararlanılır.

7.5. Jeopolitiğin İşlevleri

Kendine özgü araştırma nesnesi ve konusu olan başlı başına bir bilim alanı gibi jeopolitik devletler ve bloklar arasında cereyan eden jeopolitik ilişkileri, jeoekonomik ve jeostratejik süreçleri çeşitli yöntemlerle araştırmakta ve birtakım pratik öneriler sunmaktadır. Teorik ve pratik öneri ve görevler jeopolitiğin etkin olduğu ve hizmet ettiği ulusal toplumda *(devlet içinde)* ve dünyada birtakım bilimsel ve pratik işlevler üstelenmesine olanak vermektedir.

Yönetim işlevi: Jeopolitiğin en önemli işlevlerinden biri uygulamalı *(yöneten ve buyruk veren)* bir bilim alanı olmasıdır. Bu işlev öncelikle ampirik bilginin derlenmesi ve analizi, yönetime ilişkin somut yargı ve kararlara varılması sürecinde ortaya çıkar.

Siyasi ve askerî liderlerin jeopolitik analiz yapılmadan ve olası sonuçlar önceden değerlendirmeden doğru karar almaları, jeopolitik süreçleri doğru okumaları, herhangi bir somut sosyal, siyasal, mali, ekonomik alanı yönetmeleri mümkün değildir. Her türlü çalışma alanında, yönetimle ilgili kararların alınması sürecinde, sorun çözümünde, çeşitli güçlerin, siyasal, coğrafi, ekonomik, askerî ve diğer etkenlerin doğru bir şekilde değerlendirilmesinde, çeşitli olayların doğuracağı etkilerin tahmin edilmesinde siyasal, askerî, toplumsal, ekonomik ve diğer risklerin önceden belirlenmesi ve karşıt güçlerin tepkisinin hesaba katılması zorunludur.

Dolayısıyla yönetim işlevi somut bir şekilde jeopolitik süreçlerin yönetilmesinde, politik görüş, akım ve düşüncelerin şekillenmesinde, insan topluluklarının, örgütlerin ve toplumun yönetilmesi sürecinde pratik kararların alınmasında ve uygulanmasında bariz bir şekilde öne çıkmaktadır.

Jeopolitikte pratik kararlar, bu kararları alanların karakterine, kişiliğine, dayandığı bilgilerin objektif ya da subjektif olmasına bağlı olarak iki grup halinde mütalaa edilir: Objektif kararlar ve subjektif kararlar.

Algılama işlevi: Jeopolitik yalnızca uygulamalı değil, hem de subjektif ulusal ve etnik yaklaşımların dışında bulunan akademik bir disiplindir ve bu yönüyle bir araştırma, genelleme yapma, değerlendirme ve tahmin yürütme aracıdır.

Bu disiplin ortaya çıktığı günden itibaren insanlığa çok sayıda jeopolitik ve jeostratejik yasa, teori ve konsept sunmuş; ciddi genellemelerde, değerlendirmelerde ve neden-sonuç ilişkileri üzerinde kurulu bilimsel önerilerde bulunmuştur.

Bir akademik alan olarak jeopolitik devletlerin, bölgelerin ve devlet birliklerinin uyguladıkları politikaların stratejik yönünü, açık ve gizli amaçlarını, düşünce ve planlarını, devletlerin ve kavimlerin gelişiminin doğal, coğrafi, sosyokültürel ve tarihî yönlerini ve eğilimlerini inceler, değerlendirir ve algılar.

Araştırmacılara göre ülkelerin ve halkların jeopolitik gelişimi, millî özellik ve geleneklerinin şekillenmesi çeşitli durumların, süreçlerin ve olayların değişiminin eseridir. Jeopolitik algı tüm bunları karşılaştırmalı biçimde incelemek ve daha geniş ampirik araştırmalarda faydalanmak suretiyle jeopolitik gerçeklikleri tespit eder, süreçler konusunda yeni ve deneysel olarak kanıtlanan bilgileri derler ve geneller.

Bu durum dünyanın jeopolitik haritasında küresel ve bölgesel süreçlerin algılanması ve anlaşılması olanağını sunar. Böyle bir algı için jeopolitiğin diğer mantıksal yöntemlerden, örneğin analiz ve sentez yönteminden, tümevarım ve tümdengelim yöntemlerinden yararlandığı da kuşkusuzdur. Çünkü somut bir jeopolitik durum, veri ya da sürece ilişkin çok sayıda bilgiyi genellemek ve güncellemek gerekmektedir.

Siyasi olayların katılımcılarına ilişkin verilerin algılanabilmesi ve değerlendirilebilmesi için bunların sosyal ve manevi yönlerinin, çıkar ve taleplerinin, devletlerin ve halkların kültür düzeyinin, pratik ve sözlü davranış kalıplarının, hatta hobilerinin bilinmesi bile araştırmacının işine yaramaktadır.

Tahmin yürütme işlevi: Jeopolitik bir devletin sınırları içinde ve komşuluğunda cereyan eden olayların algılanmasına yardımcı olmanın dışında, muhtemel tehlikeler *(siyasal, toplumsal, etnik, stratejik, askerî vb.)* konusunda tahminler de yürütür ve pratik tavsiyelerde bulunur.

Jeopolitiğin tahmin yürütme işlevi algılama işlevinden doğar ve bu işlevle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Jeopolitikte tahmin yürütme güçlerin ve mekânların gelişimine ilişkin doğru ve etraflı bilgilerin alınması, bunların karşılıklı ilişkilerinin yönünün belirlenmesi, ülkelerin ya da birliklerin konfigürasyonunun açıklığa kavuşturulması, bunların uluslararası ya da yerel *(etnik)* ilişkiler üzerindeki etkisinin tespiti, doğabilecek yerel sorunların çözülmesi, önlenmesi ya da çatışmaların sona erdirilmesine yönelik önlemlerin alınması amacıyla yapılır.

Jeopolitik tahminin değeri esaslılık ve doğruluk derecesiyle, vatandaşların, ülkenin, bölgenin ve tüm insanlığın çıkarlarına ilerici anlamda hizmet etmesiyle, jeopolitik değişiklikleri tetiklemesiyle ölçülür.

Küresel ve bölgesel jeopolitik değişikliklere ilişkin kısa ya da uzun süreli tahminlerin yürütülmesi çeşitli anket ve soruşturmaların, uzun süreli gözlemlerin yapılmasını gerektirir. Bu durumda karşılaştırmalı, analojik ve bazı diğer yöntemlerin kullanılması istenmeyen jeopolitik gelişmelerin önceden görülebilmesine olanak verir.

İdeolojik işlev: Teorik ve pratik bir bilim alanı olmanın ötesinde jeopolitik hem de devletler için ideolojik araç işlevini yerine getirmektedir. Diğer işlevler gibi jeopolitiğin ideolojik işlevi de çok yönlüdür.

Araştırmacılar onlarca yıldan beri ülkeler ve bloklar arasındaki sınıfsal ve ideolojik çatışmaların, küresel ve bölgesel çatışmaların temelinde jeopolitik ideolojinin olduğu kanaatindedirler. İdeolojik cephelerden bir tanesinin başında bulunan SSCB'de Batı'nın klasik jeopolitik teori ve öğretileri *"emperyalizmin işgalci politikası", "faşizm ideolojisi", "gelişmiş ülkelerin dünya egemenliğine ulaşmak çabası", "saldırganlık girişimi"* vb. olarak değerlendirilmiş ve jeopolitik *"asılsız burjuva bilimi"* olarak tanıtılmıştır.

Bu arada Batılı jeopolitikçiler de SSCB'yi *"sahte", "yalancı"* ve *"doğal gelişme kurallarına dayanmayan"* bir rejim olarak tanıtmakla bu ülkenin tüm teorik ve pratik adımlarını kuşkuyla karşılamışlardır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde politikacılardan birinin söylediği *"Güçlünün yanında güçsüz hep suçludur."* sözünün jeopolitik ideolojiye tamamen uyduğunu belirtmek gerekir. Bu nedenledir ki uluslararası arenada ve yerel toplumlarda jeopolitik tüm zamanlarda ideolojik silah işlevini yerine getirmiş ve pratikte güçlü devletlerin avukatlığına soyunmuştur.

7.6. Jeopolitiğin Metodolojik Paradigmaları

Jeopolitik; durum ve süreçleri araştırmak amacıyla jeopolitik bilimi çeşitli bilimsel ve teorik yaklaşımlardan, açıklamalardan, analiz yöntemlerinden, modellerden ve algılama araçlarından faydalanır. Siyaset biliminde buna bilimsel metodoloji denir. Jeopolitik, diğer sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin, siyasi coğrafya, tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe ve diğerlerinin araştırma ve algılama araçlarından ve bu arada sistematik yaklaşım, karşılaştırmalı analiz, tarihî değerlendirme, normatif değer, fonksiyonel yaklaşım, istatistik yöntemlerinden yararlanır.

Jeopolitik araştırmalar sırasında sosyopolitik süreçleri ve devletler arası ilişkileri anlamanın daha başka yöntemleri, örneğin strüktürel-fonksiyonel analiz yöntemi, kurumsal, antropolojik, genel mantıksal, ampirik yöntemler ve diğerleri de kullanılır. Araştırmacılar, diğer bilim alanlarında olduğu gibi jeopolitiğin gelişmesinin ve özelliklerinin de bu disiplinin paradigmalarının somut zaman ve mekâna göre değişiklik göstermesine bağlı olduğu kanısındadırlar.[151]

Somut bir dönemin jeopolitik süreçlerinin dinamiğinin, mahiyetinin, halklar ve devletler arasındaki mekân ilişkilerinin, mücadele ve çatışmaların nedenlerinin ve kökenlerinin algılanması, sistematik bir şekilde araştırılması ve değerlendirilmesi jeopolitik algı ve kavrama modellerinin doğru bir şekilde seçilmesine ve bilimsel paradigmalara bağlıdır.

Siyaset bilimciler bilimsel paradigmaların değişmesinin çeşitli teorisyenlerin dünya görüşlerindeki ve teorilerindeki değişiklikle ilişkilendirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Tam tersine, tarihî süreçlerde yaşanan değişikler ve siyasi tarihin yeni dönemine girilmesi sonucunda bilimsel paradigmaların değiştiğini ve bu durumun teorisyenlerin dünya görüşü üzerinde de etkili olduğunu öne sürmektedirler.

Herhangi bir somut tarihî dönemin siyasi gereksinimleri jeopolitiğin araştırma nesne ve yöntemlerinin seçimi, görev, amaç ve yaklaşımlarının belirlenmesi, bakış açısının netleşmesi ve hatta bazen araştırma konusunun bile bütünüyle değişmesi üzerinde etkili olmaktadır. Jeopolitiğin paradigmaları dönemin pratik ihtiyaçları doğrultusunda değişir, yenilenir ve değer ölçütleri şemasını belirler.

Jeopolitik mekânların karakteristiğinin araştırılmasında, devletler arasındaki mekân ilişkilerinin analizinde ve değerlendirilmesinde sergilenen teorik yaklaşımlara,

151 Paradigma; somut bir mekân ve zaman çerçevesinde toplum ve doğa olaylarının açıklanması ve çözüme kavuşturulması için geliştirilen bilimsel teorik yaklaşım modeli ve değerlendirme ölçütüdür.

dayanılan etkenlere ve ait oldukları jeopolitik döneme nazaran jeopolitik paradigmalar dört grup halinde değerlendirilir:

- Ulus devlet içerikli;
- İdeolojik-sınıfsal içerikli;
- Uygarlık içerikli;
- İletişim içerikli.[152]

Ulus devlet veya hukuk paradigması: Jeopolitiğin bir disiplin olarak gelişmeye başladığı 19. Yy.ın ikinci yarısından itibaren tüm klasik jeopolitik teorilerinin temel ölçütlerinin, teorik yaklaşımlarının ve araştırmaların temelinde ulus devlet, ulus devletin ortaya çıkışını ve gelişmesini sağlayan etkenler *(doğa, insan, uygarlık vb.),* ulus devletlerin hakları meselesi bulunmuştur. Bunu araştırmacılar jeopolitiğin ilk paradigması olarak değerlendirmektedirler.

Ulus devlet paradigmasına göre dünyanın jeopolitik yapısının, halklar ve devletler arasındaki ilişkilerin temelinde büyük ulus devlet yapılanmalarının kurdukları ve uyguladıkları hukuk normları vardır ve zaten böyle olması gerekir. Siyaset bilimciler insanlığın en eski zamanlardan bugüne kadarki en gelişmiş ve mantıklı kurumu olarak gördükleri ulus devleti zaman ve mekân meselelerinin, gelecekteki ortak yaşam normlarının ve toplumsal hayatın gereksinimlerinin çözüme kavuşturulmasında tek doğru yapılanma olarak kayıtsız şartsız kabul etmekte ve tüm jeopolitik teorilerin temelinde ulus devlet kurumunun bulunduğunu savunmaktadırlar.

Ulus devlet kurumunun özelliklerine gelince, adı geçen paradigmanın savunucuları, tarihte yalnızca somut bir mekânda istikrarlı millî ya da çok uluslu nüfus rezervine, yönetici seçkinler zümresinin desteğiyle şekillenmiş etkin yönetim kurumlarına, toplumsal yaşamın davranış normlarını belirleyen yasalara ve içte siyasi dayanışma halinde olan topluma sahip bulunan ulus devletlerin sonsuza kadar kalıcı olacağı görüşündedirler.

Ulus devlet paradigması birtakım değişikliklerle günümüzde de uluslararası jeopolitik ilişkilerin öncelikli paradigmalarından biri olmayı sürdürmektedir.

İdeolojik paradigma: İnsanlık tarihinde "ideolojik çatışma aşamasının başlangıcı ve evrensel sınıf mücadelesi dönemi" olarak değerlendirilen Ekim Devrimi jeopolitiğin ulus devlet ve hukuk paradigmasında da önemli ölçüde nitelik değişikliğine neden olmuştur. Üstelik uluslararası jeopolitik ilişkilerin değerlendirilmesinde "*sınıf mü-*

152 Василенко, И. А., *Геополитика современного мира,* Москва, 2006, с. 37 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006, s. 37].

cadelesi" ve *"sınıfsal çıkarlar"* gibi ölçütler *(ideolojik paradigmalar)* jeopolitikçilerin önüne yalnızca teorik postulatlar şeklinde değil, SSCB adlı anti-millî ve antikapitalist bir rejimin ortaya çıkışıyla pratikte *(gerçekte)* de çıkmış oldu. Kendine *"tüm dünyada komünist devrimi gerçekleştirmek"*, *"kapitalist dünyanın mezarını kazmak"*, *"dünya üzerinde işçi sınıfının diktatörlüğünü kurmak", "burjuvaziyi ve ulus devletleri mahvetmek"* gibi akıl almaz jeopolitik hedefler belirleyen bu rejim jeopolitiğin paradigmalarını değiştirmekle kalmadı, klasik jeopolitikçiler üzerinde şok etkisi de oluşturdu.

İdeolojik çatışma 1917-1991 yılları arasında tüm jeopolitik teorilerin, araştırmaların, güç merkezlerinin konumunu gösteren çatışma çizgilerinin en önemli ve belirleyici unsuru oldu.

Söz konusu dönemin jeopolitik ilişkilerinin merkezinde sınıfsal çıkarlar ve sınıf mücadelesi ideolojisine dayanılmak suretiyle yapılan *"bakalım kim kimi alt edecek*" savaşı vardı. Bu nedenle dünyada cereyan eden her türlü uluslararası, bölgesel ve ülke içi meseleler her iki cephede sınıf çıkarları açısından değerlendirilmiş ve rakibi dünya kamuoyunun gözünden düşürmek amacıyla kullanılmıştır.

Sınıfsal ve ideolojik çatışma döneminin ilk aşamasında SSCB'nin bariz bir ideolojik üstünlüğü bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın acılarını yaşamış olan dünyada, yoksul insanlar arasında Marksizm-Leninizm klasiklerinin uzun sürede oluşturarak ortaya koydukları cazip sosyalizm ideolojisinin, *"İnsanlara barış, halklara özgürlük"* gibi popülist ulusal ve sınıfsal birlik sloganlarının yaygınlaştırılması ve geniş kitlelerin ütopik bir *"eşitlik"* kavramı etrafında birleştirilmesi çok da zor değildi. Bu yüzden sosyalizmin ideologları kısa sürede Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında çok sayıda yandaş bulabilmiştir. Bu durumda Batı da sosyalist cephenin ideolojik propagandasına *"üstün Batı değerleri"* olarak sunulan insan hakları, özgür dünyanın sınırlarının genişletilmesi, özel mülkiyetin korunması gibi *"ideolojik silahlarla"* yanıt vermeye çalışmıştır. 1920'li yıllardan itibaren Batılı ülkeler ABD önderliğinde kısa sürede seferber olarak sosyalizm ve SSCB karşıtı blok oluşturmuşlardır. Bu durum iki cephe arasındaki ideolojik çekişmenin şiddetini büyük ölçüde arttırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşın ardından her iki cephe dünyanın çeşitli ülkelerini ve halklarını kendi taraflarına çekmek suretiyle sonraki 50 yılda tüm insanlığı tehdit eden ideolojik çatışmayı sürdürmüştür.

Soğuk Savaş adıyla anılan bu dönemde hem jeopolitik mekân kavramına ve bu mekân üzerinde cereyan eden devletler arası ilişkilere, hem de insanlığın geleceğine yönelik beklentilere, gitgide şiddetlenen ideolojik çekişmeye matuf jeopolitik görüş-

ler sistemi ideolojik paradigmalar çerçevesinde şekillenmiş ve ülke içi süreçler uluslararası arenaya taşınarak hasımla mücadele aracına dönüştürülmüştür.

Uygarlık paradigması: Sosyalizmle kapitalizm arasındaki çekişmede 1991 yılında SSCB'nin çöküşü ve daha önce sosyalist sistemin iflası küresel düzeyde jeopolitiği ideolojik paradigmalar çerçevesinden çıkardı ve yeni, daha farklı yaklaşımlar doğurdu.

Jeopolitikçiler yeni dönemin jeopolitik paradigmasına *"uygarlık yaklaşımı"* adını verdiler. Henüz 1970'li ve 1980'li yıllarda Avrupa'da birtakım bilim adamlarının ortaya attıkları uluslararası hukuka dayalı devletler arası ilişkiler, insan etkeniyle insanın çıkarlarına ve özgür hareketi düşüncesine dayalı *"uygar dünya düzeni"* konsepti, ortak küresel dünya ve insanlığı tehdit eden küresel doğal ve toplumsal sorunların üstesinden dayanışmayla gelmek düşüncesi vb. uygarlık yaklaşımının metodolojik temellerini oluşturuyordu.

Görüleceği üzere, temelleri daha 18. Yy.ın idealist düşünürlerince atılan devletler arasında eşitliğe ve adalete dayalı ilişkilerin tesis edilmesi, insanoğlunun çıkarlarının, maneviyatın ve aydınlanmacılığın her şeyden önce gelmesi gibi düşünceler iki asırlık coğrafi ve ideolojik çatışmalar döneminin ardından uygarlık jeopolitiği adı verilen akımlar aracılığıyla yeniden insanlığın önüne konmuş ve yeni jeopolitik paradigmaların özünü oluşturmuştur.

Yeni Dünya Düzeni adı verilen sivil jeopolitik teorilerin temelinde de gerçekte uygarlık paradigmaları vardır. Eskiden, özellikle klasik jeopolitikte insanlığın tarihî gelişiminin temelinde yalnızca birkaç büyük devletin ve kavmin bulunduğu iddia edilirken, 1991 yılından itibaren bilim adamlarının önemli bir grubu çok sayıda devletin ve kavmin uygarlığın kurucuları arasında olduğunu iddia etmeye ve insanlığın bugünkü gelişim düzeyinin çeşitli uygarlıkların gelişme sürecinde birbirine katkıda bulunmasının eseri olduğunu savunmaya başlamışlardır. Araştırmacılar modern dünyanın beş ana uygarlığının temsilcilerinin yeryüzündeki tüm toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel süreçlerin istikametini belirlediği kanaatindedirler.[153]

Zamanımızda S. Huntington gibi uygarlıkları karşı karşıya koyan ve aralarında hiçbir zaman bitmeyecek bir çatışma olduğunu savunan, aynı çatışmanın günümüzde de sürdüğünü ve gelecekte jeopolitik ilişkilerin uygarlıklar çatışması temelinde kurulacağını savunan araştırmacılar da vardır. *(Bu konulara kitabın ilgili bölümlerinde*

153 Batı Avrupa'nın Katolik Hıristiyanları, Doğu Avrupa ve Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanları, İslam Dünyası, yani Afrika'ya, Orta Doğu'ya ve Büyük Çin Seddi'ne kadarki geniş coğrafyaya yayılmış olan Müslümanlar, tropik subkontinent olan Hindistan ve Hintliler ve Asya-Pasifik Okyanusu bölgesinin Budist ve Konfüçyüsçü uygarlığının temsilcileri kastedilmiştir.

temas edilmiştir.) Fakat günümüzde jeopolitiğin değer yargılarında ve sistemlerinde yaşanan değişiklik ve uygarlık yaklaşımının öne çıkması oldukça önemlidir.

Jeoekonomik ve iletişimsel paradigmalar: İnsanlığın çağdaş gelişim düzeyindeki gereksinimler ve tehlikeler, küresel sorunlar ve bunlara çözüm bulma çabaları, 21. Yy. başlarında eski post-endüstriyel millî toplumlardan yeni çok uluslu ekonomiye ve iletişim toplumuna geçiş gibi devrim niteliğindeki değişiklikler dünyanın jeopolitik haritasını ve özelliklerini de değiştirmekle kalmayarak, bir bilim alanı olarak jeopolitiğin araştırma nesnesini, jeopolitik kategorilerin içeriğini ve bunların izahını gözden geçirme ihtiyacını doğurdu. Bu gelişme de doğal olarak modern jeopolitik dönemin yeni jeoekonomik ve iletişimsel paradigmalarının ortaya çıkmasına ve jeopolitik biliminin öncelikli değer ölçütlerine dönüşmesine neden oldu.

Jeoekonomik ve iletişimsel paradigmalara göre günümüzde uluslararası jeopolitik ilişkilerin temelinde artık büyük devletlerin yeryüzünün askerî ve politik açıdan elverişli bölgeleri, coğrafi mekân ve diğer doğal çıkarlar uğrunda mücadelesi ve jeopolitikçilerin bu mücadele hususundaki bilimsel tartışmaları değil, daha fazla uluslararası jeoekonomik ve iletişimsel etkenler *(bu etkenlerden kitabın ilgili bölümlerinde bahsedilmiştir),* ekonomik, ticari ve iletişimsel çıkarların temini ve muhafazasına ilişkin görevler vardır. Yeryüzünün çağdaş jeopolitik dinamiğinin ve yönelimlerinin de yine bu temeller üzerinde cereyan ettiği gerçekliği anlaşılmıştır. Günümüzde dünyada temel jeoekonomik ve iletişimsel rezervlerin üretimi, satışı ve hareketinin kontrol altında tutulması, yeryüzünün tamamının kontrol altında tutulmasına eşdeğer kabul edilmektedir. Mekân kavramı gitgide sınırlarla çevrili kapalı bir bölge olmaktan çıkarak daha çok sanal hüviyet kazanmaktadır. Bu durum jeopolitiğin öncelikli görevlerinden biri olarak kabul edilen *"siyasi mekân üzerinde ulusal kontrolü"* ve *"somut mekân çerçevesinde egemenliği"* ülkeler açısından epey güçleştirmektedir. Geniş iletişim, internet, basın ve reklam ağlarına sahip olan çok uluslu güçler *(ve bu arada devletler)* herhangi bir ülke içinde istedikleri iletişim, reklam, toplumsal ve politik kontrol olanaklarını harekete geçirebilmektedirler.

Devletlerin jeopolitik güç ölçütleri değişmekte, askerî ve politik etkenlerin yerini ekonomik, teknolojik ve iletişimsel etki mekanizmaları almaktadır. Jeopolitik araştırmalar gitgide jeoekonomik ve iletişimsel özellikler kazanmaya, geleneksel teori, akım, kavram, kategori ve görüşler yerini yenilerine bırakmaya başlıyor. Daha önceki askerî ve politik imparatorluk düşünceleri *"ekonomik dünya", "ekonomik egemenlik", "bölgesel ekonomi", "bölgesel ekonomik birlikler", "bölgesel ekonomik çıkarlar", "küresel internet alanı ve bu alanın kontrolü", "küresel iletişim alanı ve bu alanın yönetimi"* gibi bilimsel kategorilerle daha fazla zenginlik kazanmaktadır.

Ekonomik gelişmelerin ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle yalnızca jeopolitik mücadele biçimleri değil, geleneksel jeopolitik egemenliğin, jeopolitik zaman ve mekân dinamiğinin yöntem ve kavramları da değişikliğe uğramaktadır. Sanal iletişim mekânının değerlendirilmesi ve iletişim teknolojilerinin yardımıyla jeopolitik mücadelenin yeni biçimleri ortaya çıkmaktadır.

Örneğin günümüzde iletişim paradigmaları dünyanın jeopolitik dinamiğinin öncelikli hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde birkaç önemli görev üstlenmiştir:

- Yeryüzündeki jeopolitik değişimlerin mevcut durumunun ve geleceğe yönelik beklentilerin analizi, sınıflandırılması ve ilgili süreçlerin yönetilmesi;
- Değişim nedenlerinin açıklığa kavuşturulması, olası etkilerinin değerlendirilmesi ve geleceğe yönelik tahminler yapılması;
- Modern jeopolitik ilişkilerin dinamiğinin kavramsal teorisinin ve neden-sonuç sisteminin önerilmesi ve izahı.

Yeryüzünün bugünkü jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik durumunun fazlasıyla karmaşık, çok yönlü ve çetrefil olması nedeniyle iletişimsel paradigma bu mevcut durumu *"jeopolitik kaos"* adlı yeni bir kategori uygulamak suretiyle değerlendirmeye çalışmaktadır.

Her ülkenin dış ve iç yönetimi günümüzde jeoekonomik ve iletişimsel paradigmaların ne derecede ustalık ve başarıyla kullanılmasına bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

7.7. Jeopolitikte Araştırma Yöntemleri

Jeopolitik araştırmalarda da diğer sosyal bilimlerin, yani siyasi coğrafya, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, felsefe ve diğerlerinin yöntemlerinden yararlanılır. Bu yöntemlerden en yaygın kullanılanları aşağıdakilerdir:

Sistematik yaklaşım yöntemi: Bu yöntemi kullanan jeopolitik araştırmacıları, sosyoloji ve siyaset biliminde de yaygın uygulanan ve bir zamanlar Marksizm-Leninizm klasiklerinin de faydalanmış oldukları *"bir objeyi yekpare bir bünye olarak tam ve sistematik biçimde araştırma"* ilkesinden hareket etmektedirler. Bu yöntemin mahiyeti sosyal yaşamın herhangi bir alanını ve bu arada dünyanın jeopolitik durumunu da *"çevresiyle kesintisiz bir ilişki içinde bulunan, yekpare, karmaşık, mükemmel ve kendi kendini yöneten bir bünye"* gibi incelemekten ibarettir.

Bu yönteme göre herhangi bir sosyal sistem ve bu arada jeopolitik sistemler de kendi varlığını sürdürmek, genişlemek ve gelişmek için çaba harcar. Sistem, bu süreçte birtakım fonksiyonları yerine getirir. Bu fonksiyonlar arasında jeopolitik açıdan en önemlisi *"dünyanın maddi ve manevi değerlerinin ve doğal kaynaklarının paylaşılması, kullanımı ve kullanım amacına"* ilişkin olarak yurttaşlarca alınan kararların *"mutlak model"* olarak kabul edilmesidir.

Etkinlik yöntemi: Bu yöntem siyaset bilimi, psikoloji ve sosyolojide psikolojik ya da sosyopsikolojik yöntem olarak da değerlendirilir. Etkinlik yönteminden daha geniş çaplı ve evrensel toplumlara geçişte bireylerin, milletlerin, sınıfların ve kitlelerin tek başına ve gruplar halinde sergiledikleri etkinliğin psikolojik özelliklerinin araştırılmasında faydalanılır.

Jeopolitikte etkinlik yöntemi jeopolitik süreçlerin manzarasının hareket dinamiğinin araştırılması ve analizinde kullanılır.

Etkinlik yöntemi jeopolitik süreçlerin; etkinliğin spesifik bir türü olarak, çeşitli aşama ve derecelerle gerçekleştirilen, canlı ve zincirleme bir süreç olarak ele alınmasını gerektirir.

Jeopolitik etkinliğin amaçlarının belirlenmesi ve karar alma mekanizmaları etkinlik yönteminin temel metodolojik altyapısını oluşturur:

- Jeopolitik etkinliklerin gerçekleştirilmesi amacıyla kitlelerin örgütlenmesi ve potansiyelin seferber edilmesi;
- Grupların ve kitlelerin etkinliğinin düzenlenmesi;
- Belirlenen hedeflere varmak için takip edilecek yolların analizi ve etkinlik sonuçlarının kontrol altında tutulması;
- Yeni hedeflerin ve bekleyen meselelerin izah edilmesi vb.

Bilim adamlarının çoğu spesifik gelişme ve etkinlik yöntemini somutlaştıran bir yöntem olarak eleştirel-diyalektik yöntemin kullanılması gerektiği görüşündedir. Bu yöntem eleştirel analize dayanmak suretiyle jeopolitik akımların, karşıtlıkların toplum içindeki kaynağının, ekonomik, sosyal ve siyasal değişikliklerin özelliklerini irdeler. Marksistler, Neo-Marksistler, sol liberaller ve sosyal-demokratlar bu yöntemi yaygın olarak kullanmaktadırlar.

Karşılaştırmalı yöntem: Bu yöntem toplumsal yaşamı irdeleyen pek çok bilim alanında ve bu arada tarihte, sosyolojide, coğrafyada, siyaset biliminde kullanılır. Antik Çağ düşünürlerinden Platon, Aristoteles ve diğerleri de karşılaştırmalı yöntemi kullanmışlardır.

Karşılaştırmalı yöntemi sosyolojiye getiren kişi Fransız filozof Auguste Compte'tur (1798-1857). Daha sonraki dönemde siyaset bilimciler ve jeopolitikçiler karşılaştırmalı yöntemden faydalanmışlardır.

Jeopolitik araştırmalarında karşılaştırmalı yöntem herhangi bir spesifik yaşam biçiminin tespit edilmesinde, bunun diğerlerinden farklı ya da diğerleriyle benzer yönlerinin ortaya konmasında, gerekli durumlarda en uygun çözümlerin bulunmasında ve karşılaştırma gerektiren diğer durumlarda kullanılır.

Bu yöntem öte yandan pratikte diğer ülke ve halkların jeopolitik deneyimlerinden somut zaman, çevre ve mekân çerçevesinde yaratıcı şekilde faydalanma olanağı sunar.

Karşılaştırmalı tarihî yöntem eskiden beri tüm sosyal bilimlerde uygulanmıştır. İnsanlığın gelişim tarihi içinde tüm aşamaların deneyimlerinin, yinelenen tarihî olayların incelenmesi, geçmiş, bugünkü ve gelecek tarihî süreçler arasında ilişki ve etkileşimin açıklığa kavuşturulması felsefede, sosyolojide, tarihte, siyaset biliminde olduğu gibi jeopolitikte de her dönemde önemli olmuştur.

Normatif değer yöntemi: Bu yöntem herhangi bir tarihî verinin devlet, millet ve birey için öneminin jeopolitik değerlendirme yöntemiyle belirlenmesini öngörür. Jeopolitik değerlendirmede temel ölçütler haklılık ya da haksızlık, diğer ülkelerin ulusal hak ve özgürlüklerine saygı ya da saygısızlık olabilir.

Normatif değer yöntemine göre devlet adamlarının ve siyasi liderlerin çalışmalarında ve kararlarında ülkesinin çıkarları ile beraber, uluslararası etik değerlere ve hukuk normlarına uygun hareket etmeleri gerekir.

Diğerleri gibi bu yöntemin de pek çok kusurlu yönü olduğu açıktır. Bu kusur öncelikle, söz konusu yöntemin gerçek siyaset ve siyasetçi kavramıyla insani ve manevi normlar arasında bir bağlılık aramasındadır. Normatif değer yöntemi siyaseti ve siyasetçileri idealize eder. Oysa siyasetçiler de bazen iyi düşünülmemiş adımlar atar, yanlış kararlar alır ve bu yanlış kararlar sonucunda dünyanın jeopolitik haritasında olumsuz yönde büyük değişiklikler yaşanır.

Fonksiyonel yöntem: Bu yöntem toplumsal yaşamın çeşitli alanları arasında ilişki ve etkileşimin, ülkeler arasındaki ekonomik ve politik ilişkilerin, çekişme ya da askerî çatışmaların, nüfus yoğunluğu ve göç hareketlerinin, kitlelerin siyasi etkinliğinin, halkın manevi ve psikolojik durumuyla ilgili meselelerin araştırılmasında kullanılır.

Fonksiyonel yöntem jeopolitik kararların etik normlarına uzaktır ve ağırlıklı olarak pozitif pragmatik şartlara dayanır. Ünlü İtalyan düşünür ve politikacı Machiavelli bu yöntemi yaygın olarak kullanan ilk kişilerdendir. Machiavelli, Prens adlı eserinde gerçek politikada yalnızca dinî dogmaların değil, etik değerlerin de bir kenara bırakılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Machiavelli fonksiyonel *(işlevsel)* politikanın metodolojik yapısını ve gerçek politikayı toplumsal yaşamın her türlü çelişkisiyle bir arada analiz etmiştir.

Davranışçı yöntem: Bu yöntem, jeopolitikte davranışçı akım ve teorinin yandaşları tarafından yaygın olarak kullanılan bilimsel yöntemdir. Davranışçı yöntem diğer sosyal bilimlerde ve bu arada sosyoloji araştırmalarında da kullanılır.

Davranışçı yöntemin mahiyeti herhangi bir hususta açık, kesin ve somut bilgi ve deneyimlere dayanmak suretiyle karar almaktan ibarettir. Bu yöntemi daha sonra 28. ABD Başkanı olan Thomas Woodrow Wilson (1856-1924) jeopolitikte ilk defa 1880 yılında kullanmıştır.

Wilson hem iç politikada, hem de jeopolitikte şahsiyet *(lider)* etkenine özel bir önem atfeder ve insanların çalışmalarını, onların çıkarlarının hangi düzeyde temsil edildiğini liderin yeteneğine ve dünya görüşüne bağlar. Wilson'a göre insanların *(bu arada halkların ve devletlerin de)* çıkar ve hedeflerinin neler olacağını somut anlamda lider belirler, şekillendirir, önerir ve ifade eder. Davranışçı yöntemin en belirgin özelliği insanların gerçek gereksinimlerinin belirlenmesi meselesinin liderin mahiyeti meselesiyle bir arada değerlendirilmesidir. Teoride, liderlerin aldıkları kararların; temsil ettikleri insanların gerçek sosyal gereksinimlerini yansıtmadığı, daha çok subjektif, spesifik ve bireysel anlam taşıdığı belirtilir.

Davranışçı yöntem, araştırmacılara, devletlerin jeopolitik etkinliklerinin ve uluslararası ilişkilerin incelenmesinde insanların *(halkların ve devletlerin)* sosyal gereksinimlerinin tespit edilmesinin ötesinde, bu insanları yöneten liderin kişilik özelliklerinin, davranışlarının, psikolojik durumunun da göz önünde bulundurulması gerektiğini söyler.

Strüktürel-fonksiyonel analiz yöntemi: Bu yöntemde araştırmacı; jeopolitiğin aktörleri olan toplum, devlet, devletler birliği ve diğer özneleri karmaşık yapılı birer sistem olarak değerlendirir. Sistemin her unsuru, örgütün belirlediği programa uygun hareket eder, sistemin fonksiyonlarını, talep ve beklentilerini yerine getirir. Aktörün *(toplumun, devletin, birliğin vb.)* temel meselesi unsurlar yardımıyla sistemin dengesini muhafaza etmekten ve gerçekleştirmekten ibarettir.

Kurumsal yöntem: Bu yöntem de jeopolitiğin aktörleri olan çeşitli kurumların faaliyetinin araştırılmasında uygulanır. Kurumsal yöntem yardımıyla jeopolitiğin birtakım aktörlerinin, devlet kurumlarının, partilerin, diğer örgüt ve birliklerin faaliyetleri ve fonksiyonları incelenir. Kurumsal yöntem 20. Yy. başlarına gelininceye değin siyaset biliminde, sosyolojide ve jeopolitikte yaygın olarak kullanılmıştır.

Antropolojik yöntem: Bu yöntemin diğerlerinden farkı jeopolitik değerlendirmelerin temeline sosyal, sınıfsal, ulusal etkenleri değil, bireyin doğal ihtiyaçlarını ve özellikle maddi ihtiyaçlarını *(hava, su, giysi, barınma, güvenlik ihtiyaçları vb.)* koymasıdır. Bu yöntemin yandaşları ırksal, coğrafi, sosyal ve diğer farklılıklarına bakmaksızın tüm insanları eşit haklara sahip varlıklar olarak kabul eder ve insanların biyolojik, sosyolojik, manevi, psikolojik durumlarındaki eşitsizliği subjektif etkenlerle ilişkilendirir. Antropolojik yönteme göre önemli jeopolitik kararların alınması sırasında insanların *(özellikle liderlerin)* davranışlarını belirleyen şey yalnızca doğal, coğrafi, maddi, sosyal, sınıfsal, millî, ırksal özellikler değil, bunların yanında hem de bireysel psikolojik durum, içgüdüler, entelektüel ve diğer davranışsal özelliklerdir. Bu yöntem bireyin *(liderin)* karakterine ve doğasına bağlı içgüdüsel, irrasyonel motiflerin farklılığını incelemek suretiyle jeopolitik manzaranın, alınan kararların mahiyetinin ortaya konmasında araştırmacıya yardım eder.

Genel mantıksal yöntemler: Bu yöntemler diğer insani ve sosyal bilim alanlarında olduğu gibi jeopolitikte de kullanılır. Bu yöntemlerin mahiyeti genel mantıksal algı araçlarının, analiz ve sentez, tümevarım ve tümdengelim, tarihî ve mantıksal analizlerin karşılaştırılması, soyutlaştırma ve somutlaştırma, deney, modelleştirme, sibernetik, matematik, öngörü yöntemlerinin ve diğer yöntemlerin olanaklarından faydalanmakla jeopolitik etkinlik ve ilişkilerin temellerini, neden ve sonuçlarını belirlemekten ibarettir.

Ampirik yöntem: Bu yöntem jeopolitiğe sosyoloji, istatistik, sibernetik gibi bilim alanlarından gelmiştir. Belgelerin öğrenilmesi ve analizi, anket ve deneyler, oyun teorileri vb. ampirik yöntemin unsurlarıdır.

Somut mekân yöntemi: Diğerlerine oranla daha yeni olan bu yöntem jeopolitiğe siyasi coğrafyadan geçmiştir. Modern jeopolitikte en yaygın kullanılan yöntem olan somut mekân yönteminden jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik ilişkilerin, küresel, bölgesel ve ülkeler arası olayların mekân karakteristiğinin incelenmesinde, jeopolitik durumların açıklığa kavuşturulmasında, devletlerin somut çıkarlarının ve bu çıkarların temininin küresel, bölgesel ve yerel sonuçlarının irdelenmesinde yararlanılır.

7.8. Jeopolitikte Aktörler

Bir bilim alanı olarak jeopolitik, politik sosyolojinin aktör[154] kavramını bilimsel araştırmalarda kullanmaktadır. Jeopolitikte aktör, somut bölgeler ya da mekânlar konusunda kendine özgü düşünceleri çerçevesinde amaçlarını belirleyerek bunları çeşitli biçimlerde ve bu arada talep biçiminde de ifade eden; kişi, kurum ve bölgelerin karşılıklı çalışmasını koordine etmek suretiyle herhangi bir mekân üzerinde amaca dönük etki oluşturan kişi ya da kurumların toplamıdır.

Küreselleşmenin, liberalleşmenin ve demokratikleşmenin artmasıyla jeopolitik dönüşümün modern talep ve etkilerinin ortaya çıkması sayesinde dünya üzerinde jeopolitik aktörlerin sayısı her gün daha da kalabalıklaşmaktadır.

Siyaset biliminin jeopolitik alanında bugüne kadar ortaya çıkan ve etkili olan tüm jeopolitik aktörler aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

- Klasik ya da geleneksel jeopolitik aktörler: Devletler ya da devlet birlikleri, ordu, dinî ve millî kurumlar klasik jeopolitik aktörlerdir.
- Yeni jeopolitik aktörler: Siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, zor kullanmaktan yana olan kavgacı ulusal ve sosyal gruplar, kitle iletişim ve haberleşme araçları ve bazı jeoekonomik aktörler (*genellikle çok uluslu şirketler)* yeni jeopolitik aktörler olarak kabul edilir.
- Diğer jeopolitik aktörler: Milliyetçi politikalar izleyen ve buna yönelik özel jeopolitik projeler hazırlayan örgüt ve gruplar da jeopolitik aktörler olarak kabul edilmektedir. Milliyetçi siyasi partiler, ulusal ve kültürel birlikler ve diğer kavgacı, bölücü milliyetçi örgütler bunların arasında özellikle seçilmektedir.

Jeopolitik aktörler sorunu "*mekân algısı"* ve *"mekân pratiği"* kavramlarıyla ilişkili şekilde araştırılmaktadır.

a) Klasik (Geleneksel) Jeopolitik Aktörler

Klasik jeopolitik aktörler derken öncelikle geleneksel olarak uluslararası ilişkilerin öznesi konumunda kabul edilen ve egemenlik hakları uluslararası normlarla korunan devlet, halk, ordu ve dinî kurumlar anlaşılır.

154 Aktör: Herhangi bir belirli amaç güden, bu amacını ifade eden ve gerçekleştirmek için çaba harcayan, belirli bir etkinliği bulunan kişi ya da kurumlardır.

Devlet

Jeopolitiğin merkezî kategorisi ve aktörü devlettir. Devletin öncelikli özellikleri konusuna bu kitabın diğer bölümlerinde değinildiğinden, burada devletin varlığının en önemli üç şartını zikretmekle yetinelim. Bunlar meşru yönetim yapısının varlığı; toplumun ve nüfusun tam idaresi; coğrafi açıdan bütünlük arz eden ve üzerinde egemenlik tesis edilen bir araziye sahip bulunmaktır.

Devlet bir kurum olarak tüm yönetim kurumlarının toplamından oluşur. Toplumun yönetilmesini ve yönlendirilmesini temin etmek için devletin hükümete, ilgili devlet memurlarına ve ülke gelirlerinin planlı bir şekilde paylaşılmasını sağlayan bütçeye sahip olması gerekir. Kurum olarak devlet, sınırları içinde nüfuza, halkı üzerinde meşru yönetim yetkisine ve bu arada tek başına fiziksel güç uygulama hakkına sahiptir.

Devletin nüfuzunun gerçekleştiği, bu nüfuzun tecessüm ettiği simgelerin ve devletin yüksek yönetim kurumlarının bulunduğu yer, başkenttir.

Jeopolitik açıdan nüfuz kavramı diğer önemli kavramla, nüfuzun en yüksek ifadesi olan egemenlik kavramıyla sıkı bir şekilde ilişkilidir. Devletin egemen yönetiminin kesintisiz bir şekilde sağlanması ve devletin sınırları içinde herkesin bu yönetime bağlı olması, nüfuzun en önemli göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Nüfus (Halk) ve Devlet

Ünlü sosyolog M. Weber'e göre devlet, halk üzerinde *"kurumsallaşmış siyasi hâkimiyet grubudur"*. *"Hâkimiyet grubu"* sosyolojide genel bir anlam taşımakla beraber, jeopolitikte birbirinden farklı gerçeklikleri ifade eder. Örneğin devlet derken bazen bir bölgede yaşayan halkın tamamı kastedilmiş olur; ya da devlet derken ülke arazisinin ve vatandaşlarının toplamı kastedilir.

Tüm devletlerde halkın bir grubu devlete ve nüfusun ana kitlesine *(hâkim halka ve gruba*) karşı marjinal tavır sergiler. Bunlar çeşitli dinî, millî ve sosyal azınlıklarla yabancı ülke vatandaşları ya da vatansızlardır. Bazı ülkelerde iktidarla halk *(vatandaşlar)* arasındaki bağlar çok zayıftır. Bu durum iktidarın sınırlı bir grubun, örneğin bir etnik grubun, siyasi partinin, bölgesel klanın, kilisenin ya da başka bir kurumun elinde bulunması halinde gözlemlenir. Böyle devletlerde idari kurumların meşruiyeti tartışma doğurur ve devletin demokratik ya da otoriter bir idareye sahip bulunduğu açıklığa kavuşturulmaya çalışılır.

Devlet, hükümet ya da yönetim: Jeopolitik literatürde çoğu zaman yönetim organları ya da hükümet ile devletten aynı şey gibi bahsedilir. Oysa birbiriyle sıkı bir şekilde ilişkili olmakla beraber, bunlar arasında önemli farklar da bulunmaktadır. Devlet derken kesintisiz siyasi iktidar kastedilir; bu iktidar anayasa ve diğer yasalarla tespit edilir ve korunur. Hükümet ise demokratik sistemlerde belirli bir dönem için seçimler, atamalar ya da darbeler sonucunda şekillenir, değişir, düşer, çekilir vb.

Devlet bir siyasi yönetim müessesesidir ve başlı başına hiçbir mesuliyete sahip değildir. Oysa hükümet; belirli bir zaman süresinde devlet ve devletin vatandaşlarının kaderi için mesuliyet alır ve bir yürütme iktidarı olarak devletin çıkarları adına her türlü çalışmayı yapar. Devletin sorumluğunu almakla ve devletin yürütme iktidarı konumunda bulunmakla beraber hükümet, asla devletin yerini almaz. Çünkü demokratik toplumlarda siyasi yapılanma iktidarın yürütme, yasama ve yargı olmak üzere farklı kollara ayrılmasını öngörmüştür.

Hükümet teorik açıdan devletin nüfusunu temsil eden ve halkın seçimler aracılığıyla şekillendirdiği bir yönetim müessesesidir. Seçimler demokrasi kurallarına tamamen uygun yapıldığı zaman çoğunluğun oyunu alan kişi ya da siyasi güç iktidara gelir. Dolayısıyla devletten farklı olarak hükümet herkesin değil, toplumun belirli bir kesiminin, seçimleri kazanan kişiye ya da partiye oy veren çoğunluğun temsilcisidir. Hükümetin öncelikli görevi, kuşku yok ki, bu çoğunluğun çıkarlarını etkili bir şekilde savunmaktan ibarettir.

Egemenlik ve iç işlerine müdahale etmemek: Devlet, sınırları içinde tam bir egemenlik hakkına sahip olan tek aktördür. Devlet, sınırları içinde başka hiçbir güce tabi değildir. Fakat günümüzün küreselleşen dünyasında devletlerin egemenliği büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Siyaset biliminde artık kısıtlı egemenlik çağından bahsedilmeye başlanması tesadüf değildir.[155]

Gerçekte devletin egemenliği öncelikle uluslararası birlik ve hukuk tarafından tanınan yüce bir ilkedir. BM Antlaşması'nın 2. maddesi tüm üye devletlerin eşit egemenlik haklarını ve iç işlerine müdahale edilmemesi ilkesini garantiye almıştır. Uluslararası arenada devletlerin egemenlik haklarının bu şekilde tanınmasına ilk kez 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması'nda rastlanır; aynı yaklaşım daha sonra Milletler Cemiyeti ve BM çerçevesinde geliştirilmiştir.

155 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Глобализация,* Кемерово, 2007, с. 61-66 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Küreselleşme,* Kemerovo, 2007, s. 61-66].

Fakat egemenlik, iç yönetimle ilgili bir kavram olmanın ötesinde, hem de bir ölçüde devletin dünya çapında sahip olduğu jeopolitik olanakların göstergesi olarak da değerlendirilir. Uluslararası ilişkilerde bazı ülkeler diğerlerine oranla daha fazla etki gücüne ve hareket olanağına sahiptir. Başta ABD olmakla dünyanın güçlü ülkeleri diğer pek çok ülkenin politikasına ve iç işlerine karışmaktadırlar. Pek çok ülke ise egemenliğini yalnızca kendi sınırları içinde temin etmeye çalışır. Bu ülkeler uluslararası arenada gerçek anlamda bağımsız bir politika yürütmek olanağına sahip değillerdir. Siyaset bilimcilerin çoğu uluslararası aktörleri *"birinci"* ve *"ikinci"* grup olmak üzere iki gruba ayırır. Birinci gruba gerçek egemenliğe sahip olanlar, ikinci gruba ise gerçek egemenliğe sahip olmayanlar girer.[156]

Egemenlik uluslararası hukukun *"iç işlerine karışmamak"* şeklinde ifade edilen ilkesinde kendi ifadesini bulmuştur. Bu ilkeye göre hiçbir ülke diğerinin iç işlerine karışma hakkına sahip değildir. Fakat günümüzde bu ilkenin mutlak bir şekilde gözetildiği söylenemez. Güçlü devletler ve diğer jeopolitik aktörler (*dinî kurumlar, uluslararası örgütler, kitle iletişim araçları, çok uluslu şirketler, hükümetler arası örgütler ve sivil toplum kuruluşları, sınır tanımayan sağlık, çevre örgütleri vb.)* devletlerin iç politikasına müdahale etmektedir. Buradan yola çıkarak, devletlerin ve hükümetlerin uluslararası politika arenasında temel jeopolitik aktörler olmakla beraber, egemenliklerinin belirli oranda kısıtlandığı söylenebilir. Bu husus modern jeopolitiğin gerçekliklerinden ve yazılmamış kurallarından biridir.

Hâkimiyet mekânı: Teorik olarak devletin egemenliği belirli bir coğrafya üzerinde, yani devletin sınırları içinde temin edilir. Bu nedenle sınırlar ve bu sınırlarla ayrılan hâkimiyet mekânları uluslararası hukukun önemli unsurlarındandır. Fakat bu, devletlerin kendi sınırları içinde her türlü etkinliği yapabildiği ya da kendi sınırları dışında hiçbir etkinlik yapamayacağı anlamına gelmez. Devletler pek çok durumda kendi sınırları dışında ve tamamen yasal olarak birtakım etkinliklerde bulunabilir ya da birtakım işlevlerini yerine getirebilir. Bu, devletler ve hükümetler arasında imzalanan antlaşmalar sayesinde mümkün olur. Örneğin Rusya, birtakım antlaşmalara dayanarak bazı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde askeri güç bulundurur ve bazı ülkelerin dış sınırlarını kontrol eder. ABD, Büyük Britanya ve Fransa nükleer güce sahip ülkeler olarak NATO üyesi diğer ülkelerin savunmasında görev alır.

Devletin dış egemenliği ve etkisi BM aracılığıyla gerçekleştirildiğinde evrensel özellik taşıyabilir. BM Güvenlik Konseyi üyeleri, özellikle daimi üyeler dünya politikası üzerinde böyle bir etki gücüne sahiptir.

156 Jackson, R., *Quasi-states, Sovereignty, International Relations and the Third World,* N. Y., 1990, p. 436.

Herhangi bir devletin ya da devletler grubunun diğer devletlerin sınırları içinde egemen etkinlikte bulunması ve tesir gücüne sahip olması uluslararası ekonomi ve finans kurumları, örneğin Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Dünya Ticaret Örgütü aracılığıyla da mümkündür.

Devletlerin diğerleri üzerinde etki gücü, istikrarlı siyasal sisteme, ekonomik ve askerî güce sahip bulunmalarına bağlıdır. Bu açıdan jeopolitikte güçlü ve zayıf, istikrarlı ve istikrarsız, dünya çapında ya da bölgesel çapta etki olanağına sahip bulunan devlet kavramları yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Ordu

Teorik açıdan ordu jeopolitik aktör olarak kabul edilmemekle beraber, pratikte jeopolitiğin klasik aktörlerinden biridir. Bilindiği üzere ordu, ait olduğu ülkenin siyasal iktidarının emrindedir. Ordu bir güç odağı olarak, gerekli durumda devletin *"meşru fiziksel zor kullanma"* hakkını gerçekleştirir. Bu hak uluslararası hukuk tarafından da tanınmıştır.

Demokratik ülkelerde ordu, devletin güvenliği amacına hizmet eder ve siyasal iktidarın emrindedir. Fakat bu durumun bazı istisnaları da görülebilir. Örneğin Türkiye'de ordu siyasete karışmamakla beraber, devletin laiklik ilkesi ve demokratik temelleri tehlikeye girdiğinde siyasete müdahale eder ve kendi gücünü gösterir.

Fakat genel olarak bakılınca ordunun gücünün keyfi kullanılması yalnızca antidemokratik ülkeler için karakteristik olan bir durumdur. Böyle ülkelerde ordu, sivil yönetim kurumlarıyla bir rekabet içine girer ve özerk bir kurum olarak hareket etmeye çalışır. Bazı ülkelerde ordu siyasal iktidarın emrinden büsbütün çıkar ve aktif, bazen de baskın bir siyasi güce dönüşür. Bu duruma daha çok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde rastlanır. Gelişmekte olan ülkelerden bazılarında devlet başkanlarının eski ordu mensupları arasından seçilmesi ve hükümetin de böyle kişilerden oluşması siyasi gelişmelerde ordunun rolünün artmasına neden olur. Bu yönetim biçimine siyaset biliminde cunta denir.

Dinî Kurumlar

Dinî kurumlar, temel sosyal ve manevi kurumlar olmakla beraber, devletlerin toplumsal yaşamında ve dünyada oldukça önemli jeopolitik aktör olarak kabul edilir. Bunların jeopolitik aktör olmalarını sağlayan en önemli nedenlerden biri dindar halkı ve toplumun kaderini belirleyen pek çok önemli meselede alınacak kararları

dinin adından konuşmak suretiyle etkileme olanağına sahip bulunmalarıdır. Öte yandan, dindar nüfusun desteğini almak isteyen devlet kurumları; siyasi partileri de dinî kurumları toplumsal yaşamın içine daha fazla çekmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, dinî kurumların toplumsal süreçlerin jeopolitik dinamiğinin merkezinde yer almasına olanak verir.

Dinî kurumlar herhangi bir ülkede toplumsal ve siyasal istikrarın muhafazasını ya da ihlalini büyük ölçüde etkileyebilir. Dinî kurumlar toplumun memnun ya da memnuniyetsiz kesimlerinin herhangi bir hareketini destekleyebilir, hatta böyle hareketleri yönetebilir. Günümüzde dünyada din özgürlüğünün, dinî kurumların faaliyetinin ve göçlerin yaygınlaşması pek çok demokratik ülkede çifte dinî vatandaşlık olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yani bir devletin vatandaşları dinî inanç açısından farklı mezheplere ya da cereyanlara mensup olabilir, çeşitli dinî kurumlara bağlı hale gelebilir. Başka bir ifadeyle, bireyler hem vatandaş olarak devlete, hem de dinî inancına göre herhangi bir dinî kuruma bağlı olabilir. Bu durum toplum içinde sosyokültürel çeşitliliğin artmasına, bazı durumlarda çatışma ya da istikrarsızlığa neden olabilir.

Herhangi bir dinî kurumun jeopolitik faaliyeti ve rolü uluslararası, bölgesel ya da ülke çapında gerçekleşebilir; bu faaliyet, kurumun ait olduğu devletin politikasıyla uyumlu ya da bu politikanın zıddına yürütülebilir.

Dinî kurumlar örgütsel açıdan çeşitlilik göstermekle beraber, bunların hemen hemen hepsinin hiyerarşik yapıya sahip olduğu söylenebilir. Yani bu kurumların yönetim işleriyle ilgilenen idarecileri, birtakım mülki fonksiyonlar üstlenen memurları *(ruhbanlar, imamlar, papazlar vb.)* ve sıradan inananları vardır. Bazı dinî kurumlar tek kişi tarafından, bazıları ise belirli bir grup tarafından ortaklaşa yönetilir. Örneğin Katolik ve Ortodoks kiliseleri tek kişinin iradesine tabi hiyerarşik ve merkezîleştirilmiş örgüt yapısına sahiptir. Katolikler Papa, Ortodokslar Patrik tarafından yönetilir. Budizm ve Hinduizm de hiyerarşik bir yapıya sahiptir. İslamiyet ise tek bir merkezden yönetilmemektedir. Tüm Müslümanların formel olarak bağlı bulundukları Mekke'de ve daha sonra Arap hilafetinin çöküşünün ardından Osmanlı döneminde İstanbul'da bulunan halifelik müessesesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla beraber TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihli kararıyla ilga edilmiştir. Fakat pek çok ülkede İslamiyet'in mezhep ve tarikatlarına ait çeşitli dinî merkez ya da kurumlar etkin jeopolitik aktörler olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Dinî kurumlar ve din adamları, toplumun diğer kesimlerinden büyük ölçüde seçilmektedir. Başlı başına bir zümre olarak şekillenen din adamlığı, toplumda sosyal, kültürel ve siyasal açıdan önemli role sahiptir. Öte yandan din adamları önemli de-

recede teşvik etme olanağına sahip bulunduğundan, yalnızca dindarların değil, diğer vatandaşların da siyasi tutumunu etkileyebilir. Bu ise din adamlarının, iktidarların belirlediği jeopolitik hedeflerin gerçekleştirilmesini ciddi boyutta etkileyebilen aktörler olduğu anlamına gelir.

Herhangi bir dine inananlar, dinî kurum ya da cemiyetlerin kural, gelenek ve törenlerine ciddi bir şekilde uyar ve din adamlarının nüfuzunu kabul eder. Toplumda dinî kural ve törenlere ne derecede sıkı bir şekilde uyulmaktaysa, dinin toplumsal teşvik *(seferberlik)* gücü o ölçüde büyüktür. Böyle toplumlarda dinî kurumlar diğer güç odakları ve bu arada siyasi iktidarlar tarafından da kaale alınmak zorundadır.

Din ile devlet arasında hukuksal ve anayasal ilişkiler: Orta Çağ'da devlet ile din dünyanın hemen hemen her yerinde sıkı bir şekilde ilişkili bulunmuştur. Bu durum herhangi bir dinin devletin dini ya da resmî din ilan edildiği, dinî hukukun devlet yönetiminin temelini oluşturmasına dayalı olarak kurulan monarşilerde ya da dinerkçi (*klerikal*) rejimlerde kendi ifadesini bulmuştur.

Dinerkçi rejimlerde devletin dini anayasanın garantisi altında bulunur; devlet başkanının ve memurların bu dine itikat etmesi şart koşulur. Bu nedenle dinî kurumlar iktidarla halk arasında aracı konumunda bulunur. Bazı durumlarda ise dinlerden biri *"resmî din"* ilan edilir. Bu, devletin söz konusu dini resmen tanıdığı ve o dinin faaliyet özgürlüğüne garanti verdiği anlamına gelir. Bu durum resmî dinî kurumun devletçe tanındığı ve yasal olarak faaliyetini sürdürdüğü pek çok laik devlette mevcuttur.

Dinerkçi devletlerin sayısı az değildir. Bunlar üç grupta ele alınabilir:

- Hıristiyan dinerkçi devletler. Bunlar da kendi içinde Katolik *(Vatikan, Arjantin, Belçika, Bolivya, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, İrlanda, Ekvador, İspanya, Guatemala, İtalya, Nikaragua, Panama, Peru, San Salvador ve Venezuela),* Ortodoks *(Yunanistan)*, Lüteryen *(Danimarka, Finlandiya, İzlanda ve Norveç)*, Anglikan ve Presbiteryen *(Büyük Britanya)* olmak üzere ayrılır.
- Müslüman dinerkçi devletler. Bu devletlerin nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardır ve İslamiyet devlet dinidir. Bunlardan bazıları kendilerini resmî olarak *"İslam devleti"* şeklinde tanıtmaktadır. Afganistan, İran, Pakistan, Sudan ve Suudi Arabistan böyle devletlerdir.
- Üçüncü gruba İsrail *(Yahudilik)*, Nepal *(Hinduizm)*, Myanmar, Butan ve Tayland *(Budizm)* girer.

Laiklik: Dünya devletlerinin pek çoğu laik devlettir. Böyle ülkelerde din ile devlet ayrıdır; din, devlet yönetimine ve siyasete karışmamaktadır. Vatandaşların inanç ve itikadı kişisel mesele olarak görülür. Dinî kurum, örgüt ve cemiyetlerin faaliyeti ise yasalarla düzenlenir.

Bazı ülkelerde devletin laikliği anayasada belirtilmiştir. Örneğin Azerbaycan, Fransa, Avusturya, Hindistan böyle ülkelerdendir.

Hagiografi:[157] İnsanların dini görüşleri bazen coğrafi adlarla sıkı şekilde ilişkili olabilir. Kutsal dinî kitaplarda, mitolojik hikâye ve yazılarda birtakım coğrafi bölgelerin, su objelerinin ya da kentlerin adları zikredilir. Bunlardan bazıları daha sonra din adamları tarafından kutsal yerler olarak tanıtılır. Böyle yerler jeopolitik ve dinî önem açısından ait bulunduğu ülkeler ve dindarlar için büyük önem taşır. Böyle kutsal yerler sosyokültürel açıdan önem arz etmekle beraber, hem de önemli jeopolitik kaynaklar olarak görülür. Böyle mekânlardaki resimler bilimsel literatürde hagiografi adıyla anılır. Böyle resimler sayesinde herhangi bir kutsal mekân ya da bölge insanların özel ilgi odağı haline gelir. Azerbaycan'da Ashab-ı Kehf ve pek çok başka kutsal mekân bu durumun birer örneğidir.

Askerî ve dinerkçi çevreler: Dinî kurumların tüm jeopolitik çalışma ve projeleri kutsal kitapların ya da diğer dinî kaynakların emirleri çerçevesinde şekillenmez, bazen siyasi etkiler altında gelişir. Tarihte uzunca bir dönem din ile devlet işlerinin sıkı bir şekilde ilişkili bulunduğu bilinmektedir. Avrupa sömürgeciliği, Haçlı Seferleri, İslamiyet'in yayılmacılığı gibi uluslararası jeopolitik olaylar sırasında devletle din arasında uyumlu bir çalışma olduğu görülür. Dinerkçi devletlerin çoğunda dinî kurumlar kimi zaman kutsal misyonlarının dışına çıkarak temsil ettikleri ülkenin yayılmacı savaşlarına destek vermiş ve ülke sınırlarının genişletilmesini kutsal dinî görev olarak ilan etmişlerdir. Dinî kurumlar bazen milliyetçi bir tavır sergileyerek, temsil ettikleri ülkenin yayılmacı, emperyalist projelerini desteklemişlerdir. Çeşitli dinî cemiyet ve akımlar arasındaki çatışmalar sırasında da dinî kurumlar jeopolitik bir etkene dönüşerek diğer ülkeler ve halklar üzerine yürüyüşler düzenlenmesini ve birtakım insanlık dışı uygulamaları desteklemişlerdir. Fakat dinî kurumlar, birlikte hareket ettikleri devletler gibi doğrudan yeni mekânlar elde etmek amacı gütmez, yalnızca başka ülkelerin halkı üzerinde manevi (*dinî*) tesir icra etmek amacı güder.

157 Hagiografi: (Yunanca "kutsal" anlamına gelen hagios ile "yazmak" anlamına gelen grafo'dan türemiştir) Kutsal kişilerin hayatını anlatan eserler; abartılı ve gerçeklikten uzak yaşam hikâyeleri.

b) Yeni Jeopolitik Aktörler

Modern sosyolojide yeni jeopolitik aktörler derken siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, jeoekonomik çok uluslu şirketler, uluslararası finans kuruluşları, kitle iletişim araçları, devletlerin kontrolü dışındaki birtakım silahlı gruplar vb. kastedilir. Yeni aktörlerin çoğu uluslararası arenada etkindir ve hiçbir devlete doğrudan bağlı değildir. Dünyanın önde gelen çok uluslu kuruluşlarının 1990'lardan itibaren uluslararası arenada etkin olmanın dışında, birtakım devletlerin sınırları içinde bu devletlerle etkili bir rekabete giriştikleri de görülür. Bu durum bir jeopolitik kavramı olan *"devletin egemenliği"* kavramının mahiyetini günümüzde büyük ölçüde değiştirmiştir.

Siyasi Partiler

Siyasi partiler; kendileri için belirledikleri hedefler, siyasi örgüt özelliği taşıması, her düzeyde iktidar mücadelesi vermesi, alternatif yönetim projeleri ve bu arada jeopolitik projeler önermesi, herhangi bir ülkenin halkından oluşan çok sayıda üye ve yandaşa sahip olmasıyla diğer jeopolitik aktörlerden ayrılmaktadır.

Siyasi partileri diğer örgütlerden ayıran özellikler arasında bunların uzun süre etkin olması *(partiler, kurucusunun örgütten ayrılmasından sonra bile etkin olmayı sürdürür),* ülke çapında yerel örgütlere sahip bulunması, ulusal düzeyde çalışmalarda bulunması ve seçimlerde halkın oyunu almak için mücadele etmesi de sayılabilir.

Dünyada siyasi partilerin mahiyetinin anlaşılması için üç önemli husus göz önünde bulundurulur: Partinin hangi siyasi ve ideolojik temeller üzerinde kurulması; tek merkezden yönetilen bir örgüt olup olmadığı; somut olarak hangi sınıfsal ya da sosyal çıkarları temsil ettiği.

Siyasi partiler ortak siyasi görüşlere sahip olan kişi ya da grupların ideal toplum düzeni için mücadele etmek, yönetimde ya da maddi zenginliklerin paylaşılmasında rol almak amacıyla yaptıkları işbirliği olarak da değerlendirilmektedir.[158]

Siyasi partiler, parti başkanını iktidara getirmek suretiyle toplum üzerinde kontrol olanağına sahip bulunmak, maddi zenginliklerin paylaşılması sürecini yönetmek, üyeleri ve yandaşları için daha fazla maddi çıkar sağlamak amacı güden gruplar olarak da kabul edilmektedir. Birtakım Batılı siyaset bilimciler siyasi partileri devlet yönetimini kendi kontrolü altına almayı amaçlayan, halkın desteğini kazanmak için daha

158 Санистебан, Л. С., *Основы политической науки,* Москва, 1992, с. 70 [Sanisteban, L. S., *Siyaset Biliminin Temelleri,* Moskova, 1992, s. 70].

farklı görüşlere sahip bulunan siyasi gruplarla mücadele eden ve toplumun siyasi açıdan aktif üyelerini bir araya getiren örgütler olarak da tanımlamışlardır.[159]

Ülkelerin ve halkların gelişim sürecinde tarihî ve sosyokültürel şartların çeşitliliği, partilerin yapı, işlev, ülkü, çalışma şekli vb. açısından birbirinden farklı olması, siyasi partilerin farklı türlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu nedenledir ki bilimsel literatürde siyasi partilerin sınıflandırılması amacıyla farklı yöntemler kullanılmaktadır.

Siyasi partileri karakterize eden en önemli işaretlerden biri ideolojidir. Bu açıdan partiler sağ, sol *(komünist, sosyal-demokrat*), liberal, dinî ve milliyetçi örgütler olarak ayrılır.

Siyasi partiler doktrinlerine *(çalışma programlarına)* göre de sınıflandırılır ve devrimci, reformcu, muhafazakâr ve irticacı örgütler olarak ayrılır.

Partilerin sınıflandırılmasına yaygın olarak kullanılan ölçütlerden biri de partinin iktidardaki yeri ya da iktidara kıyasla bulunduğu yerdir. Bu açıdan partiler iktidar ve muhalefet partileri, legal ve illegal partiler, büyük ve küçük partiler, tek başına ya da koalisyona girmekle iktidar olan partiler olmak üzere gruplara ayrılır.

Çoğu parti, program ve beyanatlarında dış dünyayla ilişkiler ve jeopolitik konularında farklı görüşlere yer verir. Bu görüşler daha çok ülkenin sınırları ve komşuları, askerî ya da sivil yönetimi, jeopolitik hedefleri gibi konulara ilişkindir ve partinin jeopolitik anlayışından kaynaklanır. Etnik bölücü partilerin programlarında sınır sorunları ve bunların çözümü yollarına, egemenlik ve bölücülük yönelimlerine, ülke topraklarından bir bölümünün ayrılmasına ya da statüsüne, herhangi bir bölgenin nüfusunun bağımsızlık isteklerinin öne çıkarılmasına ve diğer jeopolitik konulara ilişkin görüşlere yer verilir. Örneğin İspanya'da Baskların Batasuna Partisi, Fransa'da Korsika Ulusal Kurtuluş Cephesi, Kanada'da Québec, Türkiye'de teröre kaymış olan PKK benzer talepleri dile getiren partilerdir.

Siyasi partilerin jeopolitik talepleri daha çok bu partilerin etnik, milliyetçi, bölgesel ya da federal partiler olmasına bağlıdır.

Etnik partiler belirli sosyokültürel gruplardan destek alır. Bu partiler, etkin oldukları ülke içinde kendilerine ve temsil ettikleri etnik gruba idari ve bölgesel otonomi verilmesi, vergi muafiyeti getirilmesi, yerel yönetim hakkı tanınması, bütçeden daha

159 Шаран, П., *Сравнительная политология, ч. 1-2,* Москва, 1992, с. 203-204 [Şaran, P., *Karşılaştırmalı Siyaset Bilimi, 1. ve 2. Bölümler,* Moskova, 1992, s. 203-204].

büyük pay ayrılması gibi talepler öne sürer. Etnik partiler bazı durumlarda ülkenin anayasal düzenini ihlal ederek toprak bütünlüğünün bozulması, sınırların değiştirilmesi, temsil ettikleri etnik grubun bağımsız bir devlet kurması ya da başka bir devletle birleşmesi gibi talepler de dile getirebilir.

Milliyetçi partiler ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan milletin sözcülüğünü üstlenir ve bu milletin iradesinin ifadecisi olduğunu iddia eder. Bu partiler genellikle devlet yönetiminin merkezîleştirilmesi, merkezkaç eğilimlerin önlenmesi taleplerini dile getirir. Bazı aşırı milliyetçi partilerin daha keskin taleplerle öne çıktıkları da görülür. Üniter Rusya, Millî Azınlıklardan Arındırılmış Gürcistan, Büyük Sırbistan, Büyük Ermenistan, Büyük Arnavutluk gibi sloganlarla sahneye çıkan aşırı milliyetçi partiler bu durumun birer örneğidir. Böyle partilerin agresif ve realiteden uzak jeopolitik projeleri çoğu zaman bir çatışma ortamı doğurur ve sonda başarısızlığa uğrar.

Bölgesel partiler bir ülkenin herhangi bir bölümünün etnik açıdan karışık bir yapıya sahip bulunan nüfusunun çıkarlarını savunur. Söz konusu nüfus ülkede çoğunluğa sahip olan milletten de, azınlıklardan da olabilir. Bölgesel partileri etnik partilerden ayıran en önemli özellik de bundan ibarettir.

Pek çok ülkede etnik ve bölgesel partilerin kurulması ve faaliyeti yasaklanmıştır. Çünkü bu partiler ülkenin sosyal ve ulusal istikrarını ve toprak bütünlüğünü tehdit etmektedirler. Federal partiler ulusal ve sosyokültürel sınırların ve engellerin ortadan kaldırılması amacıyla birleştirici jeopolitik projeler öneren partilerdir. Bu partiler hemen her zaman devletlerin bölgesel çapta ve daha büyük ölçekte entegrasyonunu sağlamak amacıyla çalışmaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşlarının *(STK)* ortaya çıkışı ve gelişmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uluslararası ilişkiler sisteminin ve bugünkü jeopolitik yapının önemli özelliklerinden biridir. Bazı verilere nazaran günümüzde yeryüzünde var olan STK'ların sayısı 100 binlerle ifade edilmektedir. Fakat önemli olan bunların sayısı değil, yeryüzünde cereyan eden sosyal ve siyasal gelişmeler üzerindeki etkisi ve bu etkinin giderek artmasıdır. Birtakım uzmanlar STK'ları *"dünyanın yeni hâkimleri"* olarak görmektedirler.[160] Bu değerlendirme bir kadar abartılı olabilir, fakat STK'ların günümüzde dünyanın önemli jeopolitik aktörleri arasında yer aldığı kuşkusuzdur.

160 Spiro, P., *New Global Communities Nongovernmental Organizations in International Decision-Making Institutions,* Washington Quarterly, 1995, p. 45-56.

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 27 Şubat 1950 tarih ve 288-B numaralı kararında sivil toplum kuruluşlarının BM'nin çalışmalarına *"hükümetler arası antlaşmalar dışı örgütler"* olarak katıldığı belirtilir. STK'ların bağımsızlığı, bunların devletler ya da birtakım resmî kurumlar tarafından finanse edilmeyeceği anlamına gelmez. Bu durum pratikte çok yaygındır ve son yıllarda STK'ları finanse edenler arasında devlet kurumlarının ismi daha sık geçmektedir.

STK'lar diğer kurumlardan büyük ölçüde farklıdır. En temel fark, bunların aktif siyasete doğrudan katılmayarak daha çok sivil girişimler olarak toplumsal, sosyal, kültürel, çevresel etkinlikler gerçekleştirmesidir. İkinci önemli fark STK'ların kâr amaçlı olarak çalışmaması ve elde ettikleri geliri yalnızca tüzüklerinde belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanmasıdır.

Sivil toplum kuruluşları ulusal ve uluslararası düzeyde etkin olabilir.

Sivil toplum kuruluşlarının tipleri: STK'lar oldukça çeşitlidir ve bunların bir-iki ölçütle sınıflandırılması mümkün değildir. Sosyolog Denis Chartier STK'ları kuruluş yeri, ilk ve sürekli çalışma alanı, hukuki doğası, finans kaynağı, örgütsel ve idari yapısı ve büyüklüğüne göre sınıflandırmayı önermiştir.[161]

Pek çok ülkede STK'lar örgütsel yapı açısından çeşitli olabilir. STK'ların birlik, vakıf, dernek, ticari olmayan şirket, hayır kurumu vb. biçimlerde olduğu görülür. Azerbaycan'da sivil toplum kuruluşlarının birlik ve vakıf şeklinde kurulması daha yaygındır.

STK'ları karakterize eden en önemli işaret, bunların etkinlik alanıyla ilişkilidir. Etkinlik alanına bağlı olarak STK'lar insani, sosyal, ekonomik, çevresel örgütler, insan hakları örgütleri vb. olarak sınıflandırılabilir.

Jeopolitik anlamda STK'ların yeri, bunların toplum içinde ve dünyada cereyan eden süreçler ve diğer jeopolitik aktörler üzerindeki etkisiyle belirlenir. STK'lar herhangi bir ülkede sosyal kalkınmayı, yerel ve merkezî yönetimleri, herhangi bir alandaki devlet politikasını etkileme gücüne sahip olabilir.

Etki gücüne göre STK'lar iki grup halinde değerlendirilebilir: Herhangi bir ülke içinde etkin olan STK'lar; uluslararası arenada etkin olarak pek çok ülkenin iç meselesini ve uluslararası konuları etkileme gücüne sahip bulunan STK'lar.

---

161 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 365 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 365].

Uluslararası arenada etkin olan STK'lar daha çok insani konularla, insan hakları ve çevre konularıyla ilgilenmektedir. Örneğin Sınır Tanımayan Doktorlar, Sınır Tanımayan Gazeteciler, Uluslararası Af Örgütü, Özgürlük Evi *(Freedom House)*, Uluslararası Şeffaflık Örgütü *(Transparency International)*, Yeşil Barış *(Greenpeace)* vb. Büyük devletler STK'ları etkili birer jeopolitik araç olarak kullanmaktadırlar. Uluslararası arenada etkin olan birtakım STK'lar diğer ülkelerin sınırları içinde çalışmalarını sürdürebilmek için büyük devletlerden finansal ve politik destek almaktadır. Örneğin ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı *(USAID)*, Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü *(IRI)*, Ulusal Demokrasi Enstitüsü *(NDI)*, Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı *(IFES)* ve diğer bazı örgütler ABD Kongresi ve Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edilmektedir. Benzer STK'ları Avrupa'nın büyük devletleri, Rusya, Çin ve diğer ülkeler de finanse ederek kullanmaktadır.

Günümüzde bir devletin diğerinin iç işlerine karışması uluslararası ilişkilerde gözetilmesi gereken temel ilkelerin ihlaliyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle benzer müdahalelerin daha çok STK'lar eliyle gerçekleştirilmesine özen gösterilir. Bu müdahaleler insan hak ve özgürlüklerinin korunması, siyasi çoğulculuğun desteklenmesi, insani yardım adıyla perdelenmektedir. Dolayısıyla, bir ülkenin rızası dışında iç işlerine müdahale edilmesinin özel bir aracına dönüşen STK'lar, uluslararası ilişkilerde yeni bir ilkenin, *"başka ülkelerin iç işlerine karışmak hakkının"* gerçekleşmesini de sağlamaktadır. Örneğin BM'nin 1991 yılında Irak'a ve 1992 yılında Somali'ye askerî müdahalesine izin veren kararların alınmasında üye ülkelerin değil, daha çok STK'ların raporlarına dayanılmış olması bu görüşü doğrulmaktadır.

Çok Uluslu Jeoekonomik Aktörler

Küreselleşme döneminin yeni jeopolitik aktörleri arasına çok uluslu şirketler de girmiştir. Bunların çoğu ABD, Avrupa ve Japonya kökenlidir. Örneğin ABD kökenli 162, AB kökenli 155, Japonya kökenli 126, İsviçre ve Güney Kore kökenli 13'er, Kanada kökenli 6, Brezilya ve Avustralya kökenli 5'er çok uluslu şirket vardır. Geri kalan tüm ülkelerin çok uluslu şirketlerinin toplamı ise 11'dir.[162]

Büyük çok uluslu şirketler uzun süreden beridir ulusal sınırların dışına taşarak dünya çapında çalışmaktadır. Günümüzde dünyanın 75 farklı ülkesinde 500 bağlı şirkete sahip bulunan Unilever ya da kârının yüzde 75'ini ABD dışından elde eden Exxon gibi şirketler yalnızca itibari olarak *"ABD şirketi"* şeklinde tanımlanabilir.

162 Немова, Л. А., *"Глобализация: некоторые аспекты воздействия на экономику Канады" // США-Канада: Экономика, политика, культура,* N 5, 2000, с. 18 [Nemova, L. A., *"Küreselleşme: Kanada Ekonomisine Etkisinin Bazı Yönleri" // ABD-Kanada: Ekonomi, Politika, Kültür,* Nu. 5, 2000, s. 18].

Çok uluslu şirketler ekonomik gücüne göre çoğu ülkeden daha zengin olabilir. Örneğin Japonya kökenli Mitsubishi toplam ürün kapasitesine göre yalnızca 21 ülkenin gerisindedir. Devletler ve çok uluslu şirketler da dâhil olmakla, dünyanın en büyük 100 ekonomik gücünden 51'i çok uluslu şirketlerdir. En büyük 200 çok uluslu şirket dünya ticaretinin yüzde 25'ini kontrol altında bulundurmaktadır.[163]

Son zamanlarda çok uluslu şirketler arasında çeşitli alanlarda işbirliği ve birleşme meyilleri bunların dünya ekonomisindeki ağırlığını daha fazla arttırmaktadır. Bu durum çok uluslu şirketleri dünya çapında jeopolitik ve jeostratejik aktörlere, bazen hatta devletler için ciddi birer rakibe dönüştürmektedir.

Çok uluslu şirketlerin politikası, şirket yöneticilerinin aldıkları kararlarla belirlenir. Bu yöneticiler her zaman şirketin genel merkezinin bulunduğu ülkenin vatandaşlarıdır. Dolayısıyla, çok uluslu şirketlerin faaliyetinin, aslında bu şirketlerin ait olduğu ülkenin jeopolitiğinin bir uzantısı olduğu söylenebilir. Bu nedenledir ki çok uluslu şirketlerle ulusal devletler arasında ulusal ve uluslararası çıkarların korunmasına ilişkin olarak sıkça çekişme yaşanmakta ve bu çekişmelerde taraflar kendi çıkarlarını öne almaya çalışmaktadırlar. Çok uluslu şirketlerin ülkeler üzerindeki jeoekonomik etkisi her halükârda birtakım siyasi etkiler de doğurmaktadır.

Uluslararası Finans Kuruluşları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi ve finans alanlarında uluslararası işbirliğinin gelişmesi ABD ve bazı Avrupa ülkeleri arasında imzalanan Bretton Woods Antlaşması'na dayanılarak kurulan birtakım para ve finans kuruluşlarının ortaya çıkışıyla sonuçlandı. Öncelikle iki büyük uluslararası finans kurumunun, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBRD) kurulması karara alındı. 1971 yılında ABD doların serbest bir şekilde altınla değiştirilmesine son verince, Bretton Woods Antlaşması'na da son verildi. Fakat IMF ve IBRD çalışmalarını genişleterek sürdürdü ve küresel ölçekte birer ekonomi ve finans kurumuna dönüştü. IBRD'ye bağlı kuruluşlar olarak 1956 yılında Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), 1960 yılında Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ve 1988 yılında Çok Yanlı Yatırım Garantisi Ajansı (MIGA) kuruldu. Daha sonra bu kurumlar bir araya gelerek Dünya Bankasını (WB) kurdu. Bu beş kurumun politikası ve uluslararası arenada çalışması birbiriyle sıkı şekilde ilişkilidir ve hemen hemen tek bir merkezden yönetilmektedir. IBRD üyeleri yalnızca IMF üyeleri arasından, diğer üç kuruluşun üyeleri ise yalnızca IBRD üyeleri

163 Перегудов, С. П.; Семененко, И. С., *Корпоративное гражданство как новая форма отношений бизнеса, общества и власти,* Москва, 2006, с. 59 [Peregudov, S. P.; Semyonenko, İ. S., *Ticaret, Toplum ve İktidar İlişkilerinin Yeni Biçimi Olarak Kurumsal Vatandaşlık,* Moskova 2006, s. 59].

arasından seçilir. Söz konusu kurumlar formel olarak BM'nin özel kuruluşları sayılmakla beraber, gerçekte ABD'nin birtakım kurumlarının kontrolü altında *"tamamen bağımsız"* çalışmaktadır.[164] Bu kurumlar uluslararası çapta ekonomi, siyaset, kültür alanlarında ve sosyal alanda çok uluslu projeler gerçekleştirmek yetkisine de sahip bulunuyor.

Günümüzde Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun politikaları üzerinde en fazla etki gücüne sahip olan ülkeler, bu kurumların büyük hissedarları olan ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir.

Uluslararası finans kuruluşları küreselleşmenin hızlandığı günümüz şartlarında dünyada ekonomik liberalleşme, piyasa ekonomisi normlarının standartlaştırılması ve serbest ticaret fikirlerinin gerçekleştirilmesi sürecine aktif olarak katılmaktadır. Ülkelerin iç süreçlerini ve jeopolitik süreçleri yönetmeye çalışmak da bu kuruluşların çalışmaları arasında önemli yer işgal etmektedir.

Dünya Bankası'nın ve Uluslararası Para Fonu'nun genellikle ulusal devletlere maliye yardımında bulunduklarını vurgulamak gerekir. Fakat söz konusu kuruluşlar bu yardımı yaparken, devletlerin iç ve dış politikasını, jeopolitik hedeflerinin şekillenme ve gerçekleştirilme sürecini etkileyen, bazen hatta bu süreçleri belirleyen birtakım şartlar öne sürmektedirler. Başka bir ifadeyle, uluslararası finans kuruluşları dünyada cereyan eden politik ve jeostratejik süreçlere doğrudan katılmamakla beraber, yaptıkları çalışmalar dolayısıyla uluslararası çapta tüm gelişmelerin, çeşitli ülke ya da bölgelerin sosyal ve siyasal yaşamında cereyan eden olayların merkezinde yer almaktadır.

Kitle İletişim Araçları (Medya) ve Jeopolitik

Kitle iletişim araçlarının *(medyanın)* önemli jeopolitik aktöre dönüşmesi göreceli olarak daha geç döneme, yani Soğuk Savaş dönemine rastlar. Medyanın bir enformasyon kurumu ya da ticari bir yapı olarak dünyanın hiçbir ülkesinde jeopolitik süreçlerin bağımsız bir aktörü olarak rol almadığını söylemek gerekir. Kitle iletişim araçları çoğunlukla ait oldukları ülkelerin ya da çok uluslu şirketlerin çıkarlarının savunucusu konumunda bulunmaktadır. Çoğu zaman da medya daha güçlü ekonomik ya da siyasal aktörlerin siparişlerini yerine getirir, bunların etkisi ve kontrolü altında çalışır.

---

164 *Международные отношения: теории, конфликты, организации,* Москва, 2004, с. 126 [*Uluslararası İlişkiler: Teoriler, Çatışmalar, Örgütler,* Moskova, 2004, s. 126].

Medyanın çalışmalarındaki jeopolitik unsur, kitle iletişim araçları yardımıyla dünyada ya da herhangi bir ülke içinde kamuoyunun şekillendirilmesinden, birtakım düşüncelerin insanların zihnine işlenmesinden, insanların millî, sosyal duygularına etki edilmesinden, toplum içinde birlik ruhunun ortaya çıkarılmasından ya da tersine, bozulmasından ibarettir. Medya çoğu defa asıl jeopolitik aktörlerin elinde güçlü bir araca dönüşerek birtakım amaçlar doğrultusunda kullanılır.

Kitle iletişim araçları asıl jeopolitik aktörler tarafından kısa ve uzun vadeli amaçlar için kullanılabilir. Kısa vadeli olarak ülkede yürütülen politikanın propagandası, herhangi bir siyasi adımın açıklanması ve bunun doğruluğunun kanıtlanması, siyasi rakiplerle mücadele vb. çalışmalarda medyanın gücünden faydalanılır. Bu durumda medya hem de siyasi sürecin katılımcılarıyla halk arasında bir aracı konumunda bulunur. Uzun vadeli olarak kitle iletişim araçlarından insanların jeopolitik düşüncesinin şekillendirilmesi ve mekân pratiğinin geliştirilmesinde yararlanılır.

Jeopolitiğin ana aktörlerinin hedefleri doğrultusunda kitle iletişim araçları herhangi bir ülkede siyasi durumun istikrara kavuşturulması ya da tersine, karmaşıklaştırılması için kullanılabilir.

Uluslararası arenadaki etkileri bakımından dünyanın en önemli medya kurumları arasındaki rekabet, bunların ait oldukları devletlerin jeopolitik çıkarları doğrultusunda dünya kamuoyunu etkilemenin en önemli yöntemlerinden biri olarak görülmektedir. Bu rekabetin merkezinde televizyon kuruluşları vardır. Yakın Doğu'da cereyan eden süreçlerin aydınlatılması, insanların doğru ve hızlı bir şekilde bilgilendirilmesi açısından CNN ve El-Cezire kanalları arasında mevcut rekabet bunun örneklerinden biridir. Bu rekabete bir yanıt olarak hatta Fransa'da daha objektif bilgi almak amacıyla son yıllarda CNN'in Fransız versiyonun kurulması önerilerinin duyulması şaşırtıcı değildir.

Küreselleşen dünyada medyanın, özellikle elektron iletişim araçlarının teknik olanaklarının artması ve bunların merkezîleşmesi sonucunda söz konusu rekabetin daha da artacağı ve medyanın, uluslararası jeopolitik ilişkilerin düzenlenmesi ve yönetilmesinde en önemli mekanizmalardan birine dönüşeceği yönünde tahmin yürütülebilir. Bu rekabet ortamında dünyanın en önde giden uluslarının, sınıflarının, sosyal grupların ve bütünüyle dünya kamuoyunun jeopolitik düşüncesinin ve siyasi görüşünün şekillendirilmesi ve kontrol edilmesi çalışmalarının en önemli görev olacağı da kuşkusuzdur.

Silahlı Gruplar

Modern dünyada etkin jeopolitik aktörlerin bir grubunu çeşitli millî ve dinî, sosyal, sınıfsal ve ideolojik ya da diğer temeller üzerinde oluşturulan ve devletlerin kontrolünden çıkmış olan silahlı gruplar teşkil eder.

Silahlı grupların oluşmasının ana nedenlerinden biri herhangi bir ülkede bazı etnik grupların mevcut politik, ekonomik, sosyal, ulusal ya da dinî durumdan hoşnut olmayarak bu duruma karşı silahlı mücadeleye girişmesidir. Böyle silahlı gruplar hemen her zaman siyasi partilerin ya da benzer örgütlerin girişimiyle kurulmuştur. Büyük Britanya'da İrlandalıların, Fransa'da Korsikalıların, İspanya'da Baskların, Türkiye'de Kürtlerin silahlı hareketi bunun örnekleridir.

Bazı ülkelerdeki silahlı gruplar ise dış güçlerce oluşturularak, söz konusu ülkenin toprak bütünlüğünün ihlal edilmesi, ülkede etnik ayrımcılığın körüklenmesi, siyasal rejimin değiştirilmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Yine Türkiye'deki Kürt hareketi, eski SSCB sınırları içindeki etnik ayrılıkçı rejimlerin *(Dağlık Karabağ, Abhazya, Transdinyester vb.)* silahlı grupları bunların arasında zikredilebilir.

Bazı durumlarda silahlı gruplar yabancı işgalden kurtulmak, kaybedilen ulusal hakların tekrar elde edilmesi gibi amaçlarla ülke halkının kitlesel direnişi şeklinde oluşturulabilir. 1920-1923 yıllarında Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen ulusal direniş hareketi, İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme karşı SSCB'de ve dünyanın pek çok ülkesinde gerçekleşen silahlı gerilla direnişi bunun örnekleridir.

Silahlı gruplar iç amaçlar, örneğin mevcut iktidarın ya da rejimin zor kullanılmakla değiştirilmesi amacıyla da oluşturulabilir. Bu grupların hem demokratik ülkelerde, hem de demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerde kurulabildiği ve yerine göre farklı yönetim biçimlerini desteklediği görülmüştür.

Siyaset bilimciler, ekonomik bakış açısıyla oluşturulan silahlı grupların ya da terör hareketlerinin her zaman yoksulluğun bir sonucu olduğu kanısındadırlar. Bu görüş belirli oranda doğru olmakla beraber, silahlı gruplardan bazılarının toplumun yüksek zümresine ait ve büyük maddi olanaklara sahip kişilerce kurulup yönetildiği gerçeğinin akıldan çıkarılmaması gerekir.

Günümüzde dünyadaki silahlı grupların çoğu militarist hareketler olarak kabul edilir. Bunların önemli bir bölümü sınıfsal ve ideolojik, millî ve dinî görüşler temelinde *(örneğin Hizbullah, El-Kaide, Peru ve Uganda'daki Hıristiyan hareketleri vb.)*

ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar, İslamcı silahlı örgütleri de bu gruba sokmaktadırlar. Fakat Filistin'de, Irak'ta, Lübnan'da ve diğer ülkelerde etkin silahlı grupların çoğunun dinî ideolojiyi sırf dinî amaçlarla değil, bağımsızlık, özgürlük, toprak bütünlüğünün sağlanması, millî hakların korunması gibi amaçlarla kullandıklarını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Bazı silahlı grupların *(örneğin Kolombiya'da)* Marksist retoriğe dayanmak suretiyle mücadele ettikleri görülür. Angola'da UNITA, Nikaragua'da Kontralar da aynı şekilde, fakat zıt ideolojik temellere dayalı olarak mücadelelerini sürdürmektedirler.

Çeşitli ülkelerde *"halk birlikleri"* ya da *"silahlı halk gücü" (milis)* adıyla bilinen silahlı gruplar da mevcuttur. Bunlar hemen her zaman toplumun alt katmanlarınca oluşturulur ve düzenli orduyu desteklemek amacı güder. Bu silahlı birlikleri devlet değil, çeşitli siyasal partiler *(örneğin Lübnan'da olduğu gibi*) ya da etnik, dinî vb. gruplar oluşturur.

Jeopolitikte *"özel silahlı birlikler"* olarak tanımlanan birtakım silahlı gruplara da rastlanır. Bunlar devletin, halkın, siyasi partilerin değil bireylerin, klanların, soy ve aşiretlerin, ekonomik birliklerin ve mafya örgütlerinin çıkarlarını savunur.

Bazı devletler silahlı kuvvetlerini *(orduyu)* kurmak yerine paralı silahlı gruplardan hizmet almayı yeğlemektedirler. Paralı silahlı gruplar bu alanda profesyonelleşmiş birtakım kurumlarca oluşturulur.

Dünya üzerinde en ünlü paralı silahlı birlikler Executive Outcomes ve Sandline International adlanan birliklerdir.

Bu paralı birlikler eski ordu ve istihbarat birimleri mensuplarından oluşur. Bu kişiler söz konusu silahlı birliklere girerken yalnızca maddi çıkar gözetmektedirler.

Afrika kıtasının bazı ülkelerinde *(Liberya, Sierra Leone)* ideolojik temellere dayanmayan silahlı birlikler de mevcuttur. Bunların ana hedefi silahlı müdahaleyle iktidarı ele geçirmekten ibarettir.

Buraya kadar değinilen tüm silahlı grup ve birlikler siyasi, ideolojik, millî, dinî vb. jeopolitik ve jeostratejik projeler ve amaçlar doğrultusunda dünya çapında ya da çeşitli coğrafyalarda ve ulusal devletlerin sınırları içinde cereyan eden süreçleri etkilemeye çalıştıklarından birer jeopolitik aktör olarak değerlendirilmektedirler.

Jeopolitik Aktör Olarak İnsanlar

Jeopolitik hedeflerin gerçekleştirilmesi her zaman birtakım ölçütler ve etkenlere göre farklı gruplar halinde bir araya gelmiş olan insanların katılımıyla mümkün olmuştur. Jeopolitik açıdan insan grupları arasında en önemli role sahip olanlar etnik gruplar, ırklar ve milletlerdir. Bazı şartlar altında jeopolitik aktörler olarak ortaya çıkan diğer insan gruplarının rolü millî ve etnik temellere dayalı olarak bir araya gelen insanların rolünden daha az değildir. Örneğin sınıf temelinde birleşen insanların 1917 yılında Rusya'da gerçekleştirdikleri *"proletarya devrimi"* 20. Yy.da tüm dünyanın jeopolitik düşüncesini meşgul etmiş ve insanlık için tehdit oluşturmuştur. Son yıllarda jeopolitikte birtakım aşiret, klan ve çetelerin gerçekleştirdiği evrensel çapta olaylar sık sık gündeme gelmektedir. Öte yandan daha farklı özellikler temelinde bir araya gelmiş insan gruplarının, azınlıkların ve bu arada göçmen birliklerinin hareketleri dünya çapında tedirginlik doğurabilmektedir.

Batı jeopolitiğinde sosyal mahiyeti açısından en önemli insan grubu (*aktör*) halk terimiyle ifade edilir. UNESCO'nun 1990 yılının Şubat ayında gerçekleşen konferansında bu terim açıklığa kavuşturulmuştur. Konferansın yayımladığı Genel Beyanname'de halk; ortak tarihî geleneklere, ırksal ya da etnik köken ortaklığına, kültürel birliğe, ortak dile, ortak ekonomik yaşama sahip olan insan topluluğu şeklinde tanımlanmıştır. Araştırmacılar, herhangi bir sosyal grubun, kendini halk olarak tanıtma arzusuna sahip bulunmasının çok önemli olduğunu vurgularlar. Araştırmacılara göre, bu arzu olmadan, diğer işaretlerin var olması durumunda bile yekpare bir halktan bahsetmek mümkün değildir. Sosyologlar halk terimini açıklarken bazen birtakım başka özelliklere de işaret ederler. Sürekli bir ekonomik birliğin varlığı, uluslararası arenada tanınma, halkın iradesine tabi ortak yönetim ve insan haklarına saygı duyulan toplumun mevcutluğu bu özellikler sırasındadır.

Kimi sosyolojik araştırmalarda etnik grubu belirlemekte kullanılan ölçütlerle halkı belirlemekte kullanılan ölçütler hemen hemen aynıdır. Bu durumda söz konusu olan şey aynı dile ve dine sahip bulunan, kendini tarih içinde belli bir ülkeye ya da bölgeye bağlı sayan insan topluluğudur. Jeopolitikte ise etnik grup kavramı daha çok etnik azınlık kavramının bir versiyonu olarak kullanılır.[165]

İnsanların ırksal özelliklerine göre jeopolitik açıdan araştırılması konusuna gelince, İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazi ideologlarının ırklar konusunda uyguladıkları politika, telkin ettiği teori ve bunun politik amaçlarla kullanılması ırk kavramını bilim

165 Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009, с. 379 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009, s. 379].

camiasının gözünden düşürmekle kalmamış, bu kavramın bilimsel amaçlarla kullanılmasını da mümkünsüz kılmıştır.

Jeopolitikte insan grupları arasında aşiretlere de özel bir önem verilir. Aşiret, en eski dönemlerden itibaren ortak kültüre *(ortak dile ve dine)* ve ortak tarihî yerleşim bölgesine sahip olan, büyük olmayan insan topluluğudur. Bu eski sosyal yapı bazı köy birliklerinde ve göçebe hayvancılıkla iştigal eden insanlar arasında halen varlığını korumaktadır. Etnik gruplardan farklı olarak aşiretler, söz konusu aşiretin ilk kurucusu olarak kabul edilen kişinin *(çoğu zaman mitolojik bir kişilik)* soyundan gelen insanlar olarak görülür. Aşiretler siyasal açıdan otonom birlikler olmakla beraber, bazen daha büyük birliklerin içinde yer alabilir. Benzer aşiretlere Fas'ta ve Suudi Arabistan'da rastlanır.

Soy, aşiretten daha küçük insan topluluğudur. Soy, ailenin daha geniş biçimi olarak da kabul edilebilir. Çoğu zaman soy, aşiretin bir parçası olarak da algılanmaktadır. Arap Dünyası'nda benzer sosyal birliklere çokça rastlanır.

Kastlar ve zümreler bireylerin topluluk içinde oluşturdukları birliklerdir. Kastlar, bir anlamda sosyal sınıfların *(katmanların)* ya da grupların eşanlamlısı olarak görülebilir. Herhangi bir kastın üyelerinin toplumsal görüşleri aynıdır ve kast üyeleri arasında birlik ruhu vardır. Günümüzde kastlar Hindistan'da ve Japonya'da toplumun sosyal yapısında önemli role sahiptir.

Çeteler büyük şehirlerde oluşur. Bunlar aşiret ya da kastların modern biçimi olarak görülebilir. Bu sosyal birlikler için birlik ruhu oldukça önemlidir. Çeteler büyük kentleri birtakım sektörlere ayırmak suretiyle, sosyal süreçleri dikkat çekmeden, perde arkasından etkilerler.

Millet

Milletin jeopolitik aktörler arasındaki tarihi yeterince uzundur. Bu kavramın günümüzde taşıdığı anlam Orta Çağ'daki, Yeni Çağ'daki ve En Yeni Çağ'daki anlamlardan büyük ölçüde farklıdır. Siyaset biliminde ve sosyolojide milletle ilgili iki zıt kuram *(Alman kuramı ve Fransız kuramı)* vardır.

Alman kuramı Alman düşünürler Herder (18. Yy.) ve Fichte (19. Yy.) tarafından ortaya konmuştur. Herder, her milletin karakterini belirleyen şeyin doğal şartlar, iklim ve fiziki coğrafya etkenleri olduğu kanısındadır. Bu etkenler milletin yaşam biçimini, çalışma alışkanlıklarını, yaşam değerlerini ve yaratıcılık yönelimlerini şekillendirir.

Herder dil birliğini her şeyin üzerinde görür ve milletin en temel özelliği olarak kabul eder. Herder dilin öte yandan milletin kültürünün ifadesi olduğu kanısındadır. Herder ve Fichte milletin tanımında kan ve ırk bağını da temel kabul etmişlerdir. Alman düşünürlere göre millet, aynı gruba giren insanların objektif birliğidir. Başka sözle, insanın millî kimliği doğduğu andan itibaren bellidir. Millî kimliğin kaybedilmesi, değiştirilmesi ya da inkâr edilmesi mümkün değildir. Örneğin Alsace halkı Fransa sınırları içinde yaşamakla beraber, milliyet açısından Alman olarak kalacaktır. Bu kuram bilimde, milletin biyolojik kuramı ya da kültürel kuramı olarak bilinir.

Ernest Renan tarafından ortaya konan Fransız kuramına göre ise millet tarihî gelişimin ürünüdür. Bu nedenle milletin tanımında ırk temel olarak kabul edilemez. Çünkü hiçbir millet etnik açıdan homojen değildir, çeşitli etnik grupların karışımından oluşmuştur. Örneğin Fransızlar Galyalı, Roman ve Cermen kavimlerinin imtizacından doğmuştur. Dil birliğinin de temel kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü dil birlik çağrısı olmakla beraber, bu birliği zorunlu kılmamaktadır. Örneğin Büyük Britanyalılar ve ABD'liler aynı dili konuşmakla beraber, farklı milletlerdir. İspanyolca konuşan milletler için de aynı şey söylenebilir. İsviçreliler dört farklı dil konuşmakla beraber kendilerini ortak İsviçre milletinin bireyleri olarak görmektedirler. Renan, ortak coğrafyanın *(mekânın*) da milletin şekillenmesi için belirleyici etken sayılamayacağını savunur. Çünkü sınırlar siyasi olgudur ve tarih içinde çeşitli merkezler arasındaki siyasi çekişmeler sonucunda şekillenmiştir. Renan'a göre millet, insanların tarihî gelişim süreci içinde ortaya çıkan manevi birliği ve gönüllü seçimidir. Renan'ın kuramı bilimde tarihi seçime dayalı elektif *(seçmeli)* kuram olarak bilinmektedir. Modern jeopolitikte millet; kendine özgü jeopolitik düşünce, algı ve çıkarları ile seçilen, bir kalkınma projesi belirlemiş olan ve devleti olan ya da bunu isteyen halk olarak kabul edilmektedir.

Ulus Devlet

Herhangi bir milletin millî iradeye dayanarak yüksek amaçlar uğrunda yaptığı tarihî mücadele, nihayette bağımsız bir devletin kurulması ile son bulur.

Bilindiği üzere ulusal devletlerin oluşması *(ulus devlet formülüne dayalı olarak)* modern dünyanın simasını, politik haritasını ve yeryüzündeki yeni jeopolitik ilişkilerin karakterini de belirlemiştir. Şöyle ki, Avrupa'nın siyasi haritası 17-19. Yy.larda bu coğrafyada cereyan eden millî hareketlerin ve devletler arasındaki rekabetin sonucunda şekillenmiştir. Afrika kıtasındaki millî devletlerin çoğunluğu ise sömürge döneminde imparatorlukların kendi işgal bölgelerinde yapay ve rastlantısal bir şekilde bir araya getirdikleri halkların ve kabilelerin yerleştikleri bölgelerde ortaya çıkmıştır.

Ulus devlet kavramının jeopolitikteki ilk pragmatik izahını yapan Yves Lacoste'tur. Lacoste'a göre ulus devlet denince nüfusunun çoğunluğunu herhangi bir ulusun oluşturduğu devlet anlaşılır. Fakat yeryüzünde böyle devletlerin sayısı fazla değildir. Ulus devletlerin çoğunluğu Avrupa kıtasındadır. Diğer coğrafyaların halkları içinse ulus devlet ulaşılmaya çalışılan bir hedef, ülkü konumundadır.

Ulusal Haklar ve Halkların Kendi Kaderini Belirlemesi İlkesi

Kendi kaderini belirleme, uluslararası hukukun temel ilkelerinden bir tanesi olarak herhangi bir halkın kendi yaşamını bağımsız bir şekilde kurma arzusunu ve hakkını ifade eder. Bu ilke tarih içinde insan toplulukları arasında etnik farklılıkların var olması ve bu temelde ulusal devletlerin kurulması arzusuyla doğrudan ilişkili bulunmuştur. Halkların kendi kaderini belirleme ilkesinin tarihî kökleri Fransız Devrimi'ne uzanmaktadır. Fransız devrimciler *"Avrupa'da halkların istedikleri siyasal birlikleri oluşturmak ve kendi kaderlerini belirlemek hakkını"* tanıyan maddeler hazırlamışlardı. Buna göre halklar kendi kaderlerini belirleyecek siyasal kararlar almak ve bu kararların sorumluluğunu taşımak için millî irade ortaya koymak suretiyle en yüksek statülü jeopolitik aktörlere dönüşüyorlardı.

Daha sonra 1896 yılında II. Enternasyonal ulusların kendi kaderini belirleme hakkını tanıdı. Bu maddelerden yararlanan V. Lenin, 1916 yılında kaleme aldığı Sosyalist Devrimi ve Ulusların Kendi Kaderini Belirleme Hakkı adlı eserinde ulusların kendi kaderini belirleme ilkelerini kendi görüşleri ve mantığı doğrultusunda izah etti. Lenin'e göre her halkın, ulusun, etnik ya da millî grubun siyasal kaderini ve yönetim şeklini belirlemek, herhangi bir devletin bir parçası olmak hususunda özgür bırakılması gerekirdi. Fakat Lenin, söz konusu hakkın proletaryaya verilmesi gerektiğini savunuyordu. Lenin, bu durumda çeşitli ülkelerin halklarının farklı millî birlikler oluşturmak istemeyeceklerini, *"özgür halkların"* ve bu halkların en bilinçli kesimi olan işçi sınıfın "*sömürücülere karşı mücadelede birleşerek ortak bir dünya devleti kuracaklarını"* iddia etmekteydi.

Halkların kendi kaderini belirleme ilkesini 1916 yılında ABD Başkanı Wilson da şerh etmiştir. Wilson da her halkın varlığını herhangi diğer halklarla beraber, herhangi bir devletin sınırları içinde ya da başlı başına sürdürme hakkına sahip olması gerektiğini söylemiştir. Fakat Lenin'den farklı olarak Wilson bu hakkın yalnızca proletaryaya değil, halkın tamamına verilmesini öneriyor ve bunu söylerken daha çok temel siyasal hakların *(söz konusu olan demokrasi ve seçim hakkı*) tanınması ilkesinden hareket ediyordu. Wilson'un bu önerisi Paris Barış Konferansı'nın 1919 yılında kabul edilen beyannamesine de dâhil edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde kendi kaderini belirleme ilkesi *"halkların hakları ve yeryüzünün yeniden paylaşılması"* bağlamında dünya jeopolitiğinin gündemine çıkarılır ve daha fazla etnik *(millî)* çıkar anlamı taşımaya başlar. Bu dönemde daha önce söz konusu edilen haklara ilaveten irredantist projelerin gerçekleştirilmesi hakkı *(bir devletten ayrılarak başka bir devletle birleşmek ya da bir devletten ayrılarak bağımsız olmak hakkı)* da gündeme gelir. Halkların kendi kaderini belirleme ilkesi İkinci Dünya Savaşı döneminde daha fazla halkların kendini savunma ve Nazizm'e karşı mücadele etme hakkına dönüştü.

Savaştan sonraki kamplaşma yıllarında halkların kendi kaderini belirleme ilkesi yine jeopolitik mücadelenin temel ilkelerinden biri oldu. Özellikle Soğuk Savaş döneminde ve dünyada millî bağımsızlık hareketlerinin yaygınlaştığı 1950'lerde ve 1960'larda hem ABD ve NATO ülkeleri, hem de SSCB ve sosyalist blok ülkeleri kendi kaderini belirleme hakkını üçüncü dünya ülkelerini ve bu ülkelerin halklarını kendi taraflarına çekmek amacıyla kullanmaya başladılar.

Kendi kaderini belirleme ilkesi 1919-1920 yıllarında Avrupa'da Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının parçalanması ve ulusal devletlerin ortaya çıkması, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Asya ve Afrika'da sömürgeciliğin çöküşü ve halkların özgürlük kazanması, 1991 yılında SSCB'nin ve sosyalist blokun bazı diğer ülkelerinin parçalanması sürecinde de yaygın olarak kullanılmıştır.

Dünya tarihinde son iki yüzyılda kendi kaderini belirleme hakkının gerçekleştirilmesi sürecinin üç farklı biçimi tespit edilmiştir. Birinci: Bir halk, yerleştiği sınırlar içinde, bir zamanlar yönetimi altına girdiği devletten bağımsızlığını kazanır. İkinci: Bir halk, herhangi bir devletten ayrılarak başka bir devletle birleşir. Üçüncü: Bir halk, sınırları içinde bulunduğu devlette geniş otonomi *(kendini yönetme)* hakkı kazanır ve aynı devletin bir parçası olarak kalmaya devam eder. BM günümüzde kendi kaderini belirleme hakkına sahip bulunan ve otonomisi olmayan 12 bölge tespit etmiştir. BM'nin yaklaşımına göre bu haktan yalnızca herhangi bir ülkenin ana nüfusunu oluşturan halktan millî özelliklerine göre ayrılan ve tarihî nedenlerden dolayı kendi kaderini belirleyememiş olan halklar *(millî azınlıklar değil)* yararlanabilir.

Bazı durumlarda herhangi bir ülkenin sınırları içindeki millî azınlıklardan biri toplu olarak yerleştiği bölgede, o ülkenin çoğunluğunu oluşturan nüfustan sayı bakımından fazla olmasından faydalanmakla birtakım siyasi iddialarla örgütlenerek ayrılıkçı jeopolitik talepler ve bu arada kendi kaderini belirleme hakkı isteyebilir *(örneğin Dağlık Karabağ'da Ermeniler, Transdinyester'de Ruslar vb.)*.

BM'nin ortaya çıkışından ve kendi kaderini belirleme hakkının uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri olarak ilan edilmesinden itibaren pratikte bu hak, uluslararası hukukun daha önemli bir unsuru olan *(uluslararası hukukun öznesi ve kurucuları milletler değil, devletlerdir)* devletlerin toprak bütünlüğü ilkesiyle çatışmıştır. Çünkü yeryüzünde var olan yaklaşık 2 bin sosyokültürel birlik *(millet, halk ve etnik grup*) yaklaşık 205 devlet halinde birleşmiştir. Bu etnik birliklerin tamamı ya da belirli bir bölümü kendi kaderini belirleme hakkını gerçekleştirmeye kalkacak olursa, modern dünya düzeninin bütünüyle altüst olması gerekir. Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler gibi birtakım millî azınlıkların da bu hakkı elde etmeye çalıştıkları göz önünde bulundurulacak olursa, yeryüzündeki jeopolitik ilişkilerin ne hale geleceğini düşünmek çok zor olmasa gerek.

Milliyetçilik: Bir milletin jeopolitik anlamda kendini tanıması milliyetçilikle sıkı bir şekilde ilişkilidir. Milliyetçilik, millî duyguların uyanışının ifadesi ve herhangi bir ulusun, yaşadığı devletin sınırları içinde ve dışında diğer milletlerden daha üstün olması ilkesine ve çabasına dayalı bir siyasal doktrindir. Milliyetçilik arazi, ve mekân sorunlarının doğduğu jeopolitik süreçlerde daha baskın biçimde ortaya çıkmakta ve olayların gelişimi üzerinde etkili olmaktadır.

Milliyetçiliğin her zaman olumsuz bir tavır ve davranış olarak değerlendirilmediğini ve yeryüzünde yalnızca yıkıcı bir etken olmadığını da vurgulamak gerekir. Bazen milliyetçilik yardımıyla hayati önemi haiz sosyal, ulusal ve evrensel jeopolitik sorunların çözüme kavuşturulması, herhangi bir ülkenin halkı arasında birlik ve beraberliğin sağlanması da mümkün olmaktadır.

Azınlıklar

Azınlık kavramı bir ülkenin ana nüfusu içinde var olan çeşitli sosyal, millî ve dinî grupları bildirir. Terim modern siyasi literatüre 20. Yy. başlarında girmiş ve zamanla daha çok etnik azınlık anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Uluslararası hukukta azınlık terimi bir ülkenin ana nüfusundan etnik, lengüistik ve dinî özellikleriyle seçilen ve bu farklılığı sürekli biçimde korumaya çalışan insan grubunu ifade etmek için kullanılır.[166]

BM Antlaşması'nda ve 1949 yılında imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde azınlıklara ilişkin özel maddelerin yer almadığını vurgulamak gerekir. BM hukukuna göre politik yaşamın uluslararası birlik tarafından tanınan aktörleri

166 A.g.e., s. 389.

*"yalnızca devletler ve vatandaşlar"*dır. Bununla beraber, BM'nin temel ilkelerinden biri olan *"ayrımcılığa izin verilmemesi"* ilkesi doğrudan azınlıklara uygulanmakta, dolayısıyla azınlıklar reel siyasal aktör olarak tanınmaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. maddesi ırkına, derisinin rengine, cinsiyetine, diline, dinine, siyasi ya da diğer görüşlerine, sosyal ve millî kökenine, maddi durumuna bakmaksızın tüm insanların eşit hak ve özgürlüklere sahip bulunduğu ilkesini tespit etmiştir.

Azınlıklarla ilgili daha etkin çalışmalar yapan uluslararası kurum Avrupa Konseyi'dir. Avrupa Konseyi çerçevesinde 4 Mart 1991 tarihinde Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konvansiyonu, 1992 yılında ise Bölgesel Diller ve Azınlık Dillerine İlişkin Avrupa Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu belgeler Avrupa'da ulusal ve sosyal azınlıkların korunması için hukuki altyapıyı oluşturmuştur.

Azınlıkların jeopolitik tipleri: Jeopolitik literatüründe azınlık ölçütü ve azınlıkların sınıflandırılması birtakım işaretlere dayanılmakla belirlenir:

- Azınlık nüfusunun ülkenin genel nüfusuna ya da ülkenin belirli bir bölgesinin nüfusuna oranı;
- Azınlığın, yaşadığı ülkeyi vatan olarak görüp görmediği;
- Azınlığın bir ya da birden fazla devletin sınırları içinde yaşaması.

Sosyologlar, bu işaretlere dayanmak suretiyle etnik azınlıkların dört grubunu belirlemişlerdir:

- Herhangi bir devletin sınırları içinde yaşayan ve kendi bağımsız devletlerine sahip olmayan azınlıklar *(örneğin Mısır'da yaşayan Kıptîler, Almanya'da yaşayan Sorblar, Fransa'da yaşayan Bretonlar, Gürcistan'da yaşayan Abhazlar vb.)*;
- Birden fazla devletin sınırları içinde yaşayan ve kendi bağımsız devletlerine sahip bulunmayan azınlıklar *(örneğin Kürtler, yaklaşık 30 ülkede yaşayan Çingeneler, İspanya ve Fransa'da yaşayan Basklar ve Katalanlar, Batı Afrika'da yaşayan Peullar, Latin Amerika'da yaşayan Kızılderililer vb.)*;
- Başka bir devletin sınırları içinde yaşayan, fakat kendi ulusal devletlerine de sahip bulunan azınlıklar *(örneğin Finlandiya'da yaşayan İsveçliler, Afganistan'da yaşayan Tacikler, Endonezya'da yaşayan Papualılar vb.*);
- Birden fazla devletin sınırları içinde yaşayan, fakat kendi ulusal devletlerine de sahip bulunan azınlıklar *(örneğin dünyanın pek çok ülkesinde yaşayan Çinliler, Yunanlar, Yahudiler, Macarlar, Ruslar, Türkler, Ermeniler, Azeriler vb.)*.

Azınlıklar ekseriya yaşadıkları ülkenin sınırları içinde otonomi elde etmek, bazı durumlarda bu ülkeden ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak ya da başka bir devletle birleşmek istemektedirler. Bu, uluslararası hukukta yer almayan ve dünyada jeopolitik anlamda en fazla çatışma doğuran durumdur.

Yerli Halk Sorunu

Uluslararası hukukun ilk kez tespit edildiği Vestfalya Antlaşması'ndan (1648) bugüne değin dünya politikasında çözüm bekleyen sorunlardan biri *"yerli halkın hakları"* meselesidir. Bu mesele *"kendi kaderini belirleme"* ilkesiyle sıkı bir şekilde ilişkilidir ve dünya üzerinde çeşitli bölgelerde yerli halkın göçmenler karşısındaki haklarının korunmasına dayanır. Yerli halk sorunu Avrupa'da merkezîleşmiş devletlerin oluşması ve sömürgecilik hareketlerinin, yani başkalarının topraklarının ele geçirilmesi suretiyle ulusal jeopolitik alanın genişletilmesi hareketinin yaygınlık kazandığı dönemden itibaren öne çıkmaya başlamıştır. Aynı sorun Amerika'nın keşfi ve iskânı sırasında Avrupalılarla Kızılderililer, Avustralya'nın iskânı sırasında Aborjinlerle beyazlar, Sibirya'nın ve Avrasya'nın diğer bölgelerinin Ruslar tarafından işgali sırasında yerli halklarla işgalci Ruslar arasındaki çatışmalar ve diğer tarihî olaylarla gelişmiştir.

Yerli halklar sorunu günümüzde BM'nin de gündemindedir ve yerli halkların haklarının korunması talepleri dile getirilmektedir. Bu açıdan olası etnosit *(kültürel kırım)* ve jenosit *(soykırım)* durumlarının önlenmesine, yerel halkın gelenek ve göreneklerini sürdürmek hakkına saygı gösterilmesine özellikle önem verilir. Yerli halkın haklarının korunması amacıyla halkların kendi kaderini belirleme hakkının, otonom yönetim oluşturma hakkının ve bir bölgede toplu biçimde yaşama hakkının bunlara da uygulanması istenir.

Yerli halk hem uluslararası politikada, hem de iç politikada yaygın, hatta bazen yapay bir şekilde kullanılan bir politika kavramıdır. Şöyle ki, halkların kendi kaderini belirleme ilkesinden bazen aslında yerli halktan olmayan ve bölgeye daha sonra yerleşmiş bulunan bazı etnik gruplar da yararlanmak istemekte ve bu durumda yalan iddialarla ortaya çıkmaktadırlar. Örneğin Kosovalı Arnavutlar Sırbistan'da Sırplardan daha eski olduklarını iddia etmişlerdir. Ya da Transilvanya Romenleri Macarlarla çekişmelerinde eski Dak kabilelerine dayanmak suretiyle bölge üzerinde hak iddia etmektedirler. Yahudiler ise Kudüs üzerindeki iddialarını eski Yahudi Krallığı'nın varlığına bağlamaktadırlar. Ermeniler de Türkiye ve Azerbaycan topraklarının bir bölümünün sözde eski Ermenistan toprakları olduğunu ve buralarda eskiden beri Ermenilerin yaşadığını kanıtlamaya çalışmak gibi abes bir işle iştigal etmektedirler.

Görüleceği üzere, *"yerli halktan sayılmak"* hakkını kullanmaya çalışmak bazı durumlarda politik ve etnik iddialar çerçevesinde birtakım sorunların çözümünde jeopolitik etken olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla bazı etnik gruplar kendi kaderlerini belirleme ya da daha geniş haklar elde etme adıyla asılsız iddialar öne sürmektedirler. Arazi tartışmalarında ve politik iddialarda tarihe dayanmanın aşırı ırkçı ve milliyetçi hareketleri tetiklediği tecrübeyle sabittir. Bu hareketler ise her zaman etnik arındırmayla sonuçlanmaktadır. Balkanlarda yaşanan kanlı olaylar, Azerilerin Ermenistan'dan ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinden zorla göç ettirilmesi ve Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali bu durumun bariz örnekleridir.

Diasporalar

Diaspora, herhangi bir ulusun çeşitli ülkelerde yaşayan ve ana yurtları ile ilişkilerini koparmayan grubudur. Diasporalar herhangi bir nedenle meydana gelen göç hareketleri sonucunda ortaya çıkar. Diasporalar çok uluslu jeopolitik olay *(fenomen)* olarak kabul edilir. Ekonomik diasporalar genellikle fakirlik sonucunda, politik diasporalar ise yerel yönetimlerin takipleri sonucunda doğar. Fakat her iki diaspora uluslararası ilişkileri etkileyen faktörlerdir ve dünya üzerinde geniş yaygınlığa sahiptir.

Diasporalar, ait oldukları ülkenin dış politikasında rezerv güç konumundadır ve uluslararası politikada önemli jeopolitik etkenlerden biridir. Örneğin dünyada Yahudi, Rum, Ermeni diasporalarının ve Arap ülkelerindeki Filistin diasporasının gücü, bunların kendi ülkelerindeki güçlerinin birkaç katına eşittir. Fakat tüm millî azınlıklar ve göçmenler diaspora olarak kabul edilemez. Diaspora olmak ve bir jeopolitik etkene dönüşebilmek için azınlığın bir amaç etrafında bir araya gelmesi ve örgütlenmesi gerekmektedir. Örneğin, Çin dışında yaşayan Çinlilerin sayısı 50 milyon kişinin üzerindedir. Asya ve Okyanusya ülkelerinin ekonomik yaşamında Çinliler bazen yerli halktan çok daha fazla etkilidirler. Tayland'da ordu, yönetim ve politikanın Tay halkının kontrolünde bulunmasına karşılık, ülke ekonomisi bütünüyle Çinlilerin elinde bulunuyor. ASEAN ve Güneydoğu Asya ülkelerinde de Çinliler ekonomik kalkınmada önemli etken olarak görülmektedir. Fakat Çinliler örgütlenme açısından dünyadaki en zayıf gruplardan biri olarak kabul edilirler ve henüz bir Çinli diasporasından bahsedilememektedir. Çinlilerin dünya üzerindeki jeopolitik etkinliği Çin'den yönetilmemektedir. Dolayısıyla Çinli göçmenler henüz kendileri için jeopolitik proje ve amaçlar belirlemiş ve bunların gerçekleştirilmesine yönelik olarak çalışmaya başlamış değillerdir; bu nedenle bir jeopolitik etkene dönüşmemişlerdir.

Filistin diasporası Arap ülkelerinde, Yakın Doğu'da ve Arap Yarımadası'nda, özellikle Ürdün ve Libya'nın politik yaşamında önemli role sahiptir. İsrail-Filistin çatışması

sürecinde doğan bu diaspora bağımsız Filistin devletinin kurulmasını sağlamak gibi bir jeopolitik projeyi gerçekleştirmeye çalışmakta ve bu yönde başarılı olmaktadır. Bu nedenle Filistin diasporası bir jeopolitik etken olarak kabul edilebilir.

Bir diasporanın jeopolitik aktör ve etken olarak görülebilmesi için bu diasporanın belirlediği hedefin jeopolitik özellik taşıması bazen yeterli olmamaktadır. Diasporanın jeopolitik aktöre dönüşebilmesi için gerçek bir güce ve etkiye sahip bulunması da gerekmektedir. Diasporanın hem bulunduğu, hem de ait olduğu ülkenin iç politikasını, iktidardaki ve muhalefetteki güçlerin izledikleri politikayı etkileme gücüne sahip bulunması icap etmektedir. Bunu yapabildiği zaman diaspora yalnızca bir sosyopolitik ve sosyoekonomik etken değil, hem de jeopolitik etken olarak kabul edilir ve lafını dinletebilir konuma gelir. Örneğin dünyadaki Yahudi diasporası ve bunun İsrail devletiyle ilişkileri, Ermeni diasporası ve bunun Ermenistan devletiyle ilişkileri, söz konusu diasporaların uluslararası jeopolitik etken olarak kabul edilmelerini sağlamıştır.

Azeri diasporası, Azerbaycan devletinin uyguladığı sistemli politika doğrultusunda son yıllarda örgütlenme dönemine girmiştir. Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun adil bir şekilde çözüme kavuşturulmasında uluslararası desteğin arttırılması ve Azerbaycan'ın dış dünyayla ekonomik ve politik bağlarının geliştirilmesi zarureti Azeri diasporasının önüne yeni görevler çıkarmıştır.

Tarihî şartlara ve gereksinimlere bağlı olarak diasporaların öneminin artıp azalabileceğini, ya da bunların hedeflerinin değişebileceğini de vurgulamak gerekir. Örneğin ABD'de bulunan Slovak ve Çek diasporaları Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya-Macaristan'dan ayrı bağımsız bir Çekoslovakya devletinin kurulmasına nail olduktan sonra jeopolitik etken olarak gündemden kalkmış ve daha sonraki yıllarda fazla etkili olmamıştır.

Getto

Dünya pratiği, herhangi bir diasporanın üyelerinin yerleştikleri ülkede toplu halde yaşadıklarını, örneğin bir kentin kenar mahallelerinde toplu halde yerleştiklerini ortaya koymuştur. Böyle yerler jeopolitik literatürde getto terimiyle *(Getto terimi önce Venedik'te Yahudi mahallelerini ifade etmek üzere kullanılmış, daha sonra ABD'de etnik azınlıkların ve zencilerin yaşadıkları yerlere de getto denmiştir)* ifade edilmektedir. Gettolar çoğunlukla herhangi bir etnik grubun yerleştiği bölge olmakla beraber, fakirlik ve suç oranının çok yüksek olduğu yerler olarak da algılanmakta ve jeopolitikte devletlerin arzu etmedikleri bir gerçeklik olarak görülmektedir.

Göçmenler

Günümüzde dikkati çeken, hem devletler arası hem de iç ilişkilere etki eden süreçlerden biri de göçmen akınlarıdır. Bu akınlar her zaman fakir ülkelerden zengin ülkelere doğru yönelmiştir. Bugün gelişmiş ülkelerde yaşayan nüfusun yüzde 10'unu göçmenler oluşturur. İsviçre ve Lüksemburg'da bu rakam yüzde 30'a, Kuveyt'te ise yüzde 65'e ulaşmıştır.[167]

Göçmenlere karşı sergilenen tutum tüm ülkelerde aynı değildir. Aşırı sağcı siyasi partiler bazı ülkelerde göçmenlere karşı sert bir tutum izlemektedirler. Bu tutum ekonomik sıkıntı ve krizler döneminde daha fazla sertleşmektedir. Daha etkili yasal düzenlemelere gidilmesine rağmen, göçmen akınlarını önlemek mümkün olmamaktadır ve göçmenlerin ikinci kuşağı, artık yerleştikleri ülkenin eşit haklara sahip vatandaşlarına dönüşmektedirler.

7.9. Jeopolitikte Mekân Algısı ve Mekân Pratiği

a) Mekân Algısı

Mekân algısı jeopolitik aktörlerin ideolojik, teorik çalışmalarında ve uygulamalarında dayandıkları ve politik tutumlarını belirleyen en önemli unsurdur. Mekân algısı kavramını bilime getiren kişi Fransız filozof Henri Lefebvre'dir. Yine bir Fransız olan Yves Lacoste daha sonra bu kavramın içeriğine ilişkin geniş çaplı araştırmalar yapmış ve mekân algısı terimini yaygın bir şekilde kullanmıştır.[168]

Mekân algısı çoğu zaman jeopolitik aktörlerin çalışmalarında bir ilke olarak ortaya çıkar, onların dünya görüşüne dönüşür ve jeopolitik tutumlarının temelini oluşturur. Mekân algısının jeopolitik aktörlerin siyasi, ekonomik, sosyal ve manevi davranışlarıyla ulusal iradesini etkilediğini ve jeopolitik aktörlerle sürekli bir temas halinde bulunduğunu da vurgulamak gerekir.

Araştırmacılar mekân algısının birkaç tipini belirlemişlerdir. Bunların çoğu devlet örgütü, bölgesel elit, siyasi partiler, bireyler vb. üzerinde kurularak siyaset biliminin özneleriyle ilişkilendirilmektedir. Mekân algısının en basit kavramı arazidir. Bu kavram jeopolitik literatürde farklı şekillerde sınıflandırılmış ve izah edilmiştir. Örneğin kontrol dışı arazi, istenen arazi, istenmeyen arazi, savunulacak arazi, terk edilecek arazi, sabit arazi, sabit olmayan arazi, askerî müdahaleye uğrayan arazi vb.

167 A.g.e., s. 394.
168 A.g.e., s. 342.

Bazen jeopolitik aktörlerden herhangi biri ve bu arada devletler de kendine ait araziyi genişletmek amacıyla plan yapar ya da bu yönde bir arzusu olduğunu beyan eder. Bazı durumlarda jeopolitik aktör, kendine ait arazinin küçülmesini önerir ve bu durumu nüfusun etnik yapısının *"arındırılması"* ihtiyacıyla açıklar.

Mekân algısı sınır kavramıyla sıkı bir şekilde ilişkilidir ve bunun çevresinde oluşturulabilir. Örneğin 1870-1918 yıllarında Almanya'yla Fransa'yı ayıran ve bu iki devlet arasında uzun süren savaşa neden olan Vosges'in Mavi Çizgisi kavramı belirli ölçüde öç duygusunu ifade ediyordu ve bu yönüyle jeopolitik mekân algısı anlamında ciddi bir proje olarak kabul ediliyordu. Doğal sınırlar kavramı da benzer meseleler sırasında anılabilir. Örneğin 19. Yy.ın ilk çeyreğinde Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya Askerî Komutanlığı Kaçar Hanedanı'yla Rusya arasındaki sınırın *(Kuzey Azerbaycan'la Güney Azerbaycan arasındaki sınırın – A. H.)* Aras Nehri olduğunu iddia ederek Nahçıvan ve İrevan Hanlıklarının da Rusya'ya ilhakını öneriyordu.

Mekân algısı çoğu zaman başkent kavramıyla da ilişkilidir. Başkent seçimi güvenlik, tarih, meşruiyet, eyaletlerle ilişki gibi çeşitli açılardan izah edilmenin ötesinde, hem de jeopolitik açıdan anlam ifade etmektedir. Örneğin Macar devrimciler 1848 yılında Macaristan'ın başkentinin Pressburg *(bugünkü Bratislava)* değil, Budapeşte olması konusunda ısrarcıydılar. Rusya'nın başkentinin 1918 yılında Petrograd'dan Moskova'ya taşınması, 1923 yılında Türkiye'nin başkentinin Ankara olması, 1990'larda Kazakistan'ın başkentinin Astana olması birtakım diğer etkenlerle beraber, esasında jeopolitik mekân algısının ve bundan hareketle jeopolitik aktörlerin varmış olduğu kanaatlerin bir sonucudur.

Mekân algısı bölgelerin yapılandırılması kurallarıyla ya da bölgelerin statüsü kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Herhangi bir jeopolitik aktör devlet yönetiminin daha fazla merkezîleştirilmesi ya da tersine eyaletlere daha fazla serbestlik ve yetki tanınması talebinde bulunabilir. Bazen herhangi bir topluluk dinî ve millî özellikleri nedeniyle toplu halde yaşadığı bölgede otonomi isteyebilir. Benzer talepler ileri götürülerek politik talep düzeyine çıkarılınca bağımsızlık ve ülkeden ayrılma isteğine dönüşebilir ve siyasi çatışma doğurabilir. Bir ülkenin herhangi bir bölümünün ya da tamamının başka bir ülkeye ilhakını isteyen siyasi güçlere de rastlanır. Moldova'nın Romanya'ya ilhak edilmesi için mücadele eden siyasi ve sosyal çevreler bu durumun bir örneğidir.

Jeopolitik aktörlerin mekân algısıyla gerçeklikler hiçbir zaman birbirine uymamaktadır. Zira mekân algısı her aktörün dilek ve temennilerinin subjektifliğinin etkisinden kurtulamamaktadır. Bu nedenle gerçeklikle gerçekliğin algılanışı arasında fark ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla her aktörün dünyaya bakışı ve dünyayı değerlendirmesi subjektiftir. Jeopolitik aktörün somut bir mekânın ve manevi değerlerin temsilcisi olmak

anlamında kendi ülkesiyle bağlı bir türlü, dünyanın geri kalan kısmına ilişkin başka türlü görüşleri bulunur ve bunlar subjektif görüşlerdir. Bu iki görüş birbiriyle sıkı şekilde ilişkilidir. Örneğin Batı, Özgür Dünya, Üçüncü Dünya, Türk Dünyası, Müslüman Dünyası gibi kavramlar aktörlerden bazıları için sınırları kesin bir şekilde belirlenmiş bölgeler anlamına gelmekle ve yeryüzünün farklı coğrafyalarını ifade etmekle beraber, birtakım jeopolitik aktörler için olumlu ya da olumsuz anlamda belirli kültürlerin ya da uygarlıkların temsilcisi, belirli niteliklerin taşıyıcısı çağrışımını yapmaktadır.

Sözü edilen tüm mekân algıları ve kavramlar küresel anlamda birer siyasi araç özelliği taşımakla beraber, öncelikle jeopolitiğin halka, geniş kitlelere yönelik pratik ifadesidir.

Mekân algılarının bir türü de coğrafi haritalardır. Her devletin harita üzerine yansıyan arazisi insanlarda birtakım izlenimler uyanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle jeopolitik aktörler her zaman haritaları kendi amaçları doğrultusunda düzenler, bölgelerin renklerini ya da sınır çizgilerini yine bu amaçlar doğrultusunda değiştirirler. Örneğin dünya kamuoyunu yanıltmak ve Dağlık Karabağ'ın statüsü konusunda yanlış bilgilendirmek amacıyla Ermeniler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin söz konusu bölgesini haritalarda genellikle bağımsız bir ülke ya da Ermenistan'ın bir parçası gibi göstermektedirler.

Jeopolitik algı kategorisine mekân adı da girer. Mekân adı hem de bir dünya görüşünün ifadesidir. Toplumsal düzen değişikliği sık sık mekân adlarının da değiştirilmesi sonucunu doğurur. Mekân adı herhangi bir jeopolitik aktörün baskısıyla değiştirilebilir ya da herhangi bir mekâna birtakım adların verilmesi yasaklanabilir. Örneğin Danimarka'nın güneyindeki Schleswig adı Almanya'yı anımsattığı için Danimarkalıların talebiyle Jutland şeklinde değiştirilmiştir. Yunanlar Makedonya adının kendilerine ait olduğunu öne sürerek Makedonya Cumhuriyeti'nin uluslararası arenada bu adla anılmasını engellemek istemektedirler.

Önemli jeopolitik anlayış ve etkinliklerden biri de devlet adlarının değiştirilmesidir. Bu gelişme her zaman jeopolitik dönem ya da jeopolitik mekân değişikliğine işaret etmektedir. Pek çok ülkenin sömürge durumundan kurtulunca adını değiştirdiği bilinmektedir. Örneğin Afrika kıtasında eskiden sömürge durumunda bulunan Yukarı Volta *"Burkina Faso"*, Dahomey *"Benin",* Rodezya *"Zimbabve"* adını almıştır. Seylan Adası 1948 yılında bağımsızlık elde etmiş ve 1972 yılında adını Sri Lanka olarak değiştirmiştir. Benzer durumlara farklı bölgelerde rastlanabilmektedir.

b) Mekân Pratiği

Jeopolitik aktörler yalnızca mekân anlayışına göre değil, mekân içi ilişkilerin özellikleri, yani mekân pratiği açısından da birbirinden farklıdır.

Her jeopolitik aktör *(devlet, halk, grup, örgüt, birey vb.)* tarih içinde kendine ait bir mekân pratiği şekillendirir. Bu pratik söz konusu mekânda yaşayan halk üzerinde yönetim ve kontrolün, toplumu oluşturan sosyal grupların doğru bir şekilde yönlendirilmesinin, toplumun istikrarının, toplum içinde millî, dinî ve sosyal dayanışmanın pekiştirilmesinin öncelikli aracı olur. Şöyle ki dünyanın birtakım ülkelerinde nüfusun belirli bir kısmının *(etnik, sosyal, dinî açıdan farklı bir grubun)* toplumun geri kalanından seçilmesi pratiği halen söz konusudur. Bu durum söz konusu nüfusun jeopolitik açıdan yönetilmesinin toplumun geniş kesimlerine oranla daha zor, bazen imkânsız hale gelmesiyle sonuçlanır. Örneğin Post-Sovyet coğrafyasında etnik ayrılıkçılık hareketlerinin doğurduğu mekân yönetimi sorunları *(Dağlık Karabağ, Abhazya, Transdinyester vb.)* bu durumun bir örneğidir. Son dönemlerde bazı Batılı ülkelerde eski göçmenlerin ve diğer bazı grupların toplu yaşadıkları ve sosyoekonomik sorunların daha fazla olduğu gettolar da jeopolitik mekân pratiğinin yapılmasını gerektirir. 2006 yılında Paris'in kenar mahallelerinde ağırlıklı olarak Müslümanların oturduğu yerlerde çıkan arbede ve yangınlar, İstanbul'un kenar mahallelerindeki gecekondularda oturan Kürtlerin kent içinde karışıklık çıkarma çabaları bu durumun açık örnekleridir.

Bir ülke içinde yalnızca millî ya da dinî değil, sosyal grupların da birbirinden büyük ölçüde seçildiği durumlara da rastlanabilir. Kentler, köyler ve mahalleler bu yerlerde oturan sosyal ve millî grupların yaşam biçimine uygun bir şekilde kurulur. Fakat son on yılda küreselleşmenin etkisiyle büyük kentlerde aynı gruptan insanların belirli mekânlarda toplu yaşamaları oldukça zorlaşmış ve bu insanların karşılıklı faaliyeti de kısıtlanmıştır. Yerleşim yerlerinin belirli ölçüde demokratikleşmesi ve küreselleşmesi süreci gözlemlenmektedir.

VIII. BÖLÜM

DÜNYANIN JEOPOLİTİK YAPISININ ŞEKİLLENMESİ: JEOPOLİTİKTE DÖNEMLER VE MODELLER

8.1. Dünyanın Jeopolitik Yapılanmasının Özellikleri ve Dünya Sisteminin Sınıflandırılması

Bugünkü jeopolitik yapının şekillenmesinden önce insanlığın binlerce yıl süren zorlu bir tarihi vardır. Bu tarih içinde insan toplumları ve grupları sosyal ve siyasal özelliklerine, maddi ve manevi gereksinimlerine, bu gereksinimlerin önem ve ivedilik derecesine göre kendi aralarında çeşitli ilişki biçimleri tesis etmiş, savaşlara girmiş, büyük devletler ve imparatorluklar kurmuş ya da yıkmışlardır. Tüm bu süreçte yeryüzünde hayat devam etmiş, insanoğlu en zorlu koşullara uyum sağlamayı, kurtuluş çareleri bulmayı ve gelişmesini sürdürmeyi başarmış ve hep yeni yerleşim yerleri, köyler, kentler ve ülkeler kurmuştur. İnsanların birbirinden uzak, birbiriyle ilişki kurmadan uzun süre yaşaması elbette ki mümkün değildi. Bu yüzden yerleşim yerleri kendi aralarında ilişkiler kurmuş, ticaret yapmış, savaşmış ve barışmış, birtakım antlaşmalar imzalamış ve ilişkilerinin geleceğine dair vaatlerde bulunmuşlardır. Tüm bunlar günümüzde var olan ve *"uluslararası ilişkiler sistemi"* şeklinde nitelendirdiğimiz bir gerçekliğin ilk tohumlarıydı.

Jeopolitiğin bir bilim olarak ortaya çıkışıyla beraber araştırmacılar; bu disiplinin temel nesnesini ve konusunu oluşturan ve söz konusu dönemde hemen her gün değişen mekân yapılanmasını *(jeopolitik yapılanmayı)* ve bu mekân üzerinde devletlerce uygulanan jeopolitiği tetkik ve analiz etmeye, bu konuda çeşitli görüş ve teoriler geliştirmeye başladılar. Yeryüzünün jeopolitik yapılanmasının ya da politik düzeninin şekillenmesinin çeşitli aşamaları, *"yaşam alanları"* üzerinde kontrolün farklı biçim ve modelleri gibi meseleler insanların zihnini meşgul etmeye başladı.

İnsanoğlu tarafından iskân edilen tüm alanlar *(tüm kent, köy, kasaba ve diğer yerleşim birimleri)* yeryüzünün toplam karasal alanının yüzde 2'lik bir bölümünü oluşturmaktadır. Buna rağmen insanoğlu *(devletler ve devlet birlikleri kurmakla)* 21. Yy. başlarına değin dünyanın tüm önemli kara, su ve hava mekânları, hatta uzay mekânı üzerinde jeopolitik ve jeostratejik kontrol için *"ileri karakol"* görevini yerine getirecek kurumlarını oluşturmayı başarmıştır.

Yeryüzünde nüfus yoğunluğu analiz edilirse, yaklaşık 6 milyarlık nüfusun çoğunluğunun Asya'da, Avrupa'da ve ABD'nin kuzey ve güney kıyılarında yaşamakta olduğu görülecektir. Yeryüzünün karasal alanının topu topu yüzde 15'lik bir kısmında kilometrekare başına 10 kişiden fazla insan düşer. Karasal alanın yaklaşık yüzde 50'lik bir bölümünde kilometrekare başına 1 kişi, yüzde 25'lik bir bölümünde ise kilometrekare başına 1 kişiden daha az nüfus düşmektedir; yüzde 10'luk bir karasal alanda ise hiç insan yaşamamaktadır. Yeryüzünün mekân olarak boyutu iki bin yılda değişmediği halde, nüfusu 230 milyon kişiden 6 milyar kişiye ulaşmıştır.[169]

Aşağıdaki olaylar yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın oluşmasını ve dinamiğini etkileyen evrensel ve çığır açıcı nitelikte gelişmelerdir:

- 4-6. Yy.larda Avrasya'da Kavimler Göçü;
- 15-17. Yy.larda Büyük Coğrafi Keşifler;
- Sanayi Devrimi ve kapitalist ilişkilerin gelişmesi;
- Yeryüzünde birtakım bölgelerin sömürgeleştirilmesi ve yurtlandırılması;
- Kuzey Amerika'nın, Sibirya'nın iskânı vb.

Yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın değişmesini önemli ölçüde etkileyen faktörlerden bir tanesi de birtakım devletlerin önemli mekânlar üzerindeki kontrol mekanizma ve araçlarını değişmeleri ve yenilemeleridir. 15. Yy.dan itibaren insanların geliştirerek uyguladıkları teknolojik araçlarla ulaşım, savunma ve saldırı araçları, yeni teknolojiler devletlerin farklı mekânlar üzerindeki etkinliklerine de birtakım yenilikler getirmiştir. Bu durumun dünyanın jeopolitik dinamiğini etkilememesi düşünülemezdi.

Yeryüzünde jeopolitik yapılanmayı öncelikle etkileyen unsurlardan bir tanesi insanların nehirleri ve nehir boylarını jeopolitik amaçlarla kullanmalarıdır. Daha sonra insanoğlunun gemiciliği geliştirmesi ve deniz ulaşımının olanaklarından faydalanması jeopolitik anlamda ileri doğru bir hamle olarak daha geniş mekânlara ulaşma şansı doğurmuştur. Denizin ve su ulaşımının jeopolitik yapılanmadaki önemini kanıtlayan

169 Мухаев, Р. Т., *Геополитика,* Москва, 2007, с. 23 [Muhayev, R. T., *Jeopolitik,* Moskova, 2007, s. 23].

delillerden biri eski dünyanın Mezopotamya, Mısır, Roma, Bizans, Kartaca, Hindistan, Çin gibi devletlerinin ve Orta Çağ'ın Arap Hilafeti'nin hep su havzalarının etrafında ve deniz kıyısında kurulmasıdır.

Gemiciliğin ve deniz ulaşımının gelişmesi denizler aracılığıyla yeni mekânların sahiplenilmesine, farklı coğrafyaları birleştiren yolların bulunmasına ve bu yolların kullanılmasıyla ülkeler arasında ilişkiler tesis edilmesine, zamanla bu ilişkilerin pekiştirilmesine olanak vermiştir.

Denizlere çıkış olanağı diğer yandan yeryüzünde ortak bir mekân *(arazi)* sisteminin kurulması ve kontrol altında tutulması, özellikle Avrupa'dan Hindistan'a, Doğu Asya'ya ve diğer yerlere ticaret yollarının keşfedilmesi, yeni ticaret ortakları bulunması ve bunlarla ilişkilerin geliştirilmesi açısından deniz devletlerine avantaj sağlamıştır. Avrupa devletlerinin Atlantik yönünde mekân ve ticaret yolları arayışlarının Anadolu ve Suriye'nin Türkler tarafından zapt edilerek Doğu'nun ticaret yollarının Avrupalıların yüzüne kapanmasından sonra başlaması tesadüf değildir.

Jeopolitik yapılanmayı etkileyen evrensel ve çığır açıcı olaylardan birinin Büyük Coğrafi Keşifler olduğu kuşkusuzdur. Yeni coğrafyaların, halkların, ülkelerin ve ticaret yollarının bulunması ticari ve jeopolitik ilişkilerin gelişerek dünya ölçütünde ilişkiler olmasını sağladı. Atlas Okyanusu'na çıkış olanağı Avrupa'nın Akdeniz'i kullanarak gerçekleştirdiği geleneksel jeopolitik hatları ve ticaret yollarını değiştirdi, bu sayede İtalya ve Prusya gibi devletlerin üstün konumu İngiltere ve Hollanda gibi ülkelere geçti.

Büyük Coğrafi Keşifler'in en önemli jeopolitik sonucu Batılı ülkelerin yeni mekânları zapt etmesi ve sömürgeleştirmesi, halkları ve toplulukları farklı coğrafyalara göç ettirerek yerleştirmesi, yeni halklar ve devletler oluşturarak bunları Avrupa'nın sömürge imparatorluklarının kontrolü altında tutmasıdır.

Bunun akabinde 18-19. Yy.larda Sanayi Devrimi, kapitalist üretim ilişkilerinin, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi, halkların ve devletlerin okyanuslara çıkışının sağlanması, kara ülkeleri arasında demiryolu ulaşımının gelişmesi de dünyanın modern jeopolitik yapısının temellerini oluşturmuştur. Ulaşım ve iletişim alanındaki devrimin *(özellikle demiryollarının çekilmesinin)* sonucunda 20. Yy. başlarından itibaren büyük karasal arazilerin sahiplenilmesi ABD ve Almanya gibi ülkelerin gelişerek imparatorluklarla rekabete girişmesine ve Rusya'nın büyük coğrafyalar üzerinde kontrolünü arttırmasına olanak vermiş, dolayısıyla jeopolitik ve jeostratejik hedef ve amaçlarla beraber insanlığın mekân anlayışını da bütünüyle değiştirmiştir.

Karasal alanların yurtlandırılması ve yeryüzünde ulaşım yollarının *"kapalı çemberinin"* oluşturulması işinde en önemli jeostratejik adım Süveyş ve Panama Kanallarının çekilmesiyle Hint Okyanusu'yla Akdeniz'in ve Atlas Okyanusu'yla Pasifik'in birleştirilmesidir.

Yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın şekillenmesini ve insanlığın jeopolitik anlayışının bütünüyle değişmesini sağlayan önemli etkenlerden biri de hava ulaşımının gelişmesi sonucunda insanların dağlar, ormanlar, denizler, okyanuslar, bataklıklar gibi doğal engelleri aşarak dünyayı havadan izleme şanslarının oluşmasıdır. Bu gelişme büyük devletleri ve bunların jeopolitik merkezlerini güvenlik önlemlerini gözden geçirmek ve yeni adımlar atmak zorunda bırakmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından jeopolitik mekânların iskân edilmesi ve bu mekânlar üzerinde kontrol sağlanmasında yeni ve daha ileri teknolojilerin kullanılması, yeryüzünün herhangi bir noktasına nükleer füzelerle darbe indirme olanağının gerçeğe dönüşmesi, insanlığın stratejik, taktik ve balistik füzelere sahip olması ve diğer teknolojik gelişmeler sayesinde mevcut jeopolitik ilişkiler bütünüyle değişikliğe uğradı. Bu gelişmeler o güne kadar Amerikalıların zihninde var olan *"jeostratejik güvenlik önlemi olarak okyanus"* kavramını altüst etti ve yeryüzündeki güvenlik sistemini daha fazla karmaşıklaştırdı. Yeni jeostratejik gerçeklikler evrensel boyutta felaketlerle sonuçlanabilecek devletler arası ve bloklar arası çatışmaları doğurdu.

İnsanlık 1950'li yıllardan iki ideolojik ve askerî blok arasındaki çatışmanın sona erdiği zamana (1991 yılına) kadar felaketin eşiğinde bulunmuş, söz konusu çatışmanın olası sonuçlarını araştırmak, analiz etmek ve önlemeye çalışmak suretiyle jeopolitik tefekkürünü geliştirmiş, iki cepheyi oluşturan ülkeleri bu tehlikeli zıtlaşmadan vazgeçirmek için çaba harcamıştır. Ölüm taşıyan ve tüm insanlığa felaket vaat eden bu askerî ve stratejik teknolojiler çağında, dünya düzeninin yeni gereksinimleri karşısında bir zamanlar büyük jeopolitik keşifler sayılan Heartland, Rimland, Yaşam Alanı gibi teorilerin artık gülünç göründüğü de bir gerçekti.

Nihayet SSCB'nin parçalanması, sosyalist sistemin iflası sayesinde yeryüzünde bloklar arası askerî, politik ve ideolojik çatışma dönemi sona erdi. Bu durum da dünyanın jeopolitik yaşamında ve yapısında, mekân kontrolü sisteminde ve diğer hususlarda ciddi değişikliklere yol açtı.

Dünya sistemi ve yeryüzünün jeopolitik yapısı bugün yekpare bir mekâna dönüşmüş olarak teknik ve teknolojik gelişmeler, evrensel tehlikeler önünde aşağı yukarı aynı durumdadır. Artık tüm jeostratejik mekânlar ve bu arada Kara Avrupa'sı, Atlantik

Amerika'sı, Avrasya, Pasifik ülkeleri ve diğerleri aynı statüye sahip bölgeler olarak kabul edilmekte, bunlar arasında merkez - taşra ayrımı yapılmamaktadır.

Görüleceği üzere yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın şekillenmesi ve dinamiği tüm zamanlarda uluslararası süreçler, ülkeler arasında mekân kontrolü alanında rekabet, mekân kontrolünün biçim, araç ve mekanizmalarının değişmesi gibi gelişmeler eşliğinde olmuştur. İlk zamanlar doğrudan askerî müdahale ve mekânların boydan boya işgali şeklinde gerçekleşen mekân kontrolü, daha sonra jeostratejik önem taşıyan noktaların, hatların, maddi ve manevi kaynakların, iletişim ve ulaşım hatlarının kontrolünü ele geçirmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Sömürge imparatorluklarının çöküşüyle jeopolitik kontrolün bambaşka felsefesi, metodolojisi ve pratiği ortaya çıkmıştır; modern gelişmeler, küreselleşme, elektronik iletişim teknolojilerinin gelişmesi jeopolitik kontrol mekanizmalarında da devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır.

Yeryüzünde jeopolitik yapılanma her dönemde devletlerin, devlet birliklerinin, çeşitli yerel, bölgesel ya da uluslararası kurumların ve diğer jeopolitik aktörlerin küresel boyuttaki etkisiyle değişmiştir. Bu küresel etkinin özellik, biçim ve istikametlerini devletlerin ve devlet birliklerinin sahip bulunduğu stratejik potansiyelin göstergesi kabul edilen pek çok jeopolitik, coğrafi, tarihî, politik, askerî, ekonomik, kültürel ve insani etken belirlemiştir.

Dünya sistemi ve dünyanın jeopolitik yapılanması devletlerin ve bu devletlerin oluşturduğu blokların stratejik potansiyeline ve jeostratejik gücüne uygun bir biçimde şekillenmiş ve herhangi bir devletin dünya sistemi içindeki statüsü *(küresel, bölgesel ve lokal boyuttaki statüsü)*, dünya siyasetindeki yeri, yeryüzünün maddi ve manevi kaynaklarının paylaşımındaki rolü yazılı olmayan birtakım kurallar ve teamüllerle belirlenmiştir.

Dünya Sisteminin Sınıflandırılması

Araştırmacılar dünya sistemini ve bu sistemin jeopolitik yapısını farklı yaklaşımlarla sınıflandırmışlardır.

Uygarlık Yaklaşımı: Bu yaklaşımda insan toplumlarının sosyokültürel sistemlerinin oluşumunun ve birliğinin uygarlık temeli ve biçimi göz önünde tutulmaktadır.[170]

170 "Uygarlık" terimi çeşitli disiplinlerde birbirinden farklı kavramları karşılamaktadır. Jeopolitik anlamda "uygarlık" insanlığın, "barbarlık" dönemi sonrasındaki daha uygar sosyokültürel ilişkileri kendinde barındıran herhangi bir özel tarihî gelişim aşamasını karşılar.

Coğrafi mekâna bağlı olarak üç *"uygarlık"* tipi belirlenmiştir: Yerel, bölgesel ve evrensel *(örneğin, Doğu Uygarlığı, Batı Uygarlığı, Kara Uygarlığı, Deniz Uygarlığı vb.)*.

"Uygarlık" ekonomik yapı ve kültür farkı açısından da sınıflandırılabilir. Örneğin davranış normlarına ve geleneklere göre uygarlık farkı belirlenebilir. İnsanın yaşamın anlamına ilişkin görüşleri ya da çalışma, dinlenme, kader, adalet, adaletsizlik gibi konulardaki düşünceleri de uygarlık düzeyiyle izah edilir.

Son zamanlarda, özellikle ABD'li bilim adamı S. Huntington'un Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması adlı kitabının yayınlanmasının ardından dünya sisteminin ve yeryüzündeki jeopolitik yapılanmanın değerlendirilmesinde Uygarlık Yaklaşımı adı verilen özel bir teorik yaklaşım geliştirilmiştir.[171]

Huntington'a göre insanlık 19. Yy.da coğrafi farklılıklar, 20. Yy.da ideoloji farkı nedeniyle karşı karşıya gelmiştir, 21. Yy.da ise uygarlık farkı yüzünden karşı karşıya gelecektir. Huntington, modern dünyada 6 farklı uygarlık tipini belirler: Hint, İslam, Japon, Ortodoks, Çin ve Batı uygarlıkları *(ilaveten Afrika ve Latin Amerika uygarlıkları)* ve üçüncü binyılda çatışmaların bu uygarlıklar arasında cereyan edeceğini öne sürer. Huntington'a göre uygarlık farkı millî farklardan daha derin ve sağlam temellere dayanmıştır ve uygarlık farkının ortadan kaldırılması millî farkların ortadan kaldırılmasından katbekat daha zordur.

Gelişmişlik Düzeyi Yaklaşımı: Dünya sisteminde ve jeopolitik yapılanmada farklı bir sınıflandırma türü ülkelerin birinci, ikinci, üçüncü ya da dördüncü dünya ülkesi olmak üzere farklı gruplarda toplanması suretiyle yapılan, yani ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve nüfusun refah durumuna dayalı sınıflandırmadır.

- Birinci dünya ülkeleri grubuna ABD, gelişmiş Avrupa ülkeleri, Kanada, Japonya ve birkaç Asya ülkesi girer. Bu sınıflandırma ülkelerin ekonomik ve teknolojik açılardan gelişmişlik düzeyi, ülke halkının refah durumu, kişi başına düşen GSYİH ve millî gelir miktarına göre yapılır.
- İkinci dünya ülkeleri grubuna daha önce sosyalist blok içinde yer alan Avrupa ülkeleri, Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri, Çin, Kuzey Kore, Türkiye ve gelişen diğer ülkeler girer.
- Üçüncü dünya ülkeleri grubuna 1950'lerden sonra dünyada sömürge düzeninin çökmesinin ardından bağımsızlık elde eden Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri girer. Bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal yaşamı pek çok yönüyle,

171 Bkz. Хантингтон, С., Столкновение цивилизаций, Москва, 2005 [Huntington, S., Medeniyetler Çatışması, Moskova, 2005].

örneğin ekonominin gelişmemiş olması, zayıf bir toplumsal ve sınıfsal yapıya sahip bulunması, köylü nüfusun ağır basması, millî sermayenin az gelişmesiyle benzerlik gösterir. Böyle ülkelerde devlet yönetiminde geleneksel patriarkal unsurların, aşiret-kabile yönetimi unsurlarının izleri halen gözlemlenir.

• Dördüncü dünya ülkeleri grubuna Afrika ve Asya'nın en yoksul ülkeleri, örneğin Haiti, Somali, Etiyopya, Sudan, Bangladeş vb. girer. 1980'lerde dünyada 47 adet dördüncü dünya ülkesi bulunmasına karşılık, günümüzde bu rakam 30'a gerilemiştir. Bu ülkelerde kişi başına düşen GSYİH 500 ABD dolarının altındadır.

Küresel Yaklaşım: Dünya sisteminin ve yeryüzünün jeopolitik yapılanmasının sınıflandırılmasında kullanılan farklı bir yaklaşım da küresel yaklaşımdır. Ünlü ABD'li siyaset bilimci ve sosyolog I. Wallerstein iki farklı jeopolitik yapılanma biçimini belirlemiştir: Bir tek devletin çatısı altında birleşen çeşitli aktörlerden ve geniş coğrafyalardan oluşan Dünya İmparatorluğu ve politik açıdan bağımsız olmakla beraber ekonomik entegrasyon sayesinde birbiriyle bağlantılı Dünya Ekonomik Sistemi. Wallerstein'e göre Dünya İmparatorluğu askerî ve ya da siyasi bir yönetimin birleştirdiği geniş coğrafyalardır. Örneğin Antik Çağ'da Büyük İskender'in, I. Darius'un, daha sonraki dönemlerde Napolyon'un hâkimiyeti altındaki halkların ya da SSCB'yi oluşturan farklı halkların, kültürlerin, dinlerin ve ekonomik yapıların bir tek siyasi iktidarın yönetimi altında bulunması. Dünya Ekonomik Sistemi'nin örneğini ise Wallerstein'e göre 14. Yy.da Moğolların kurdukları sistem ya da 20. Yy.da Varşova Paktı ülkeleri, günümüzün AB'si oluşturuyor.

Merkez-Taşra Yaklaşımı: Dünya sisteminin sınıflandırılmasında Merkez-Taşra Yaklaşımı da ABD'li siyaset bilimci Wallerstein tarafından öne sürülmüştür. Wallerstein tüm ülkelerle beraber dünya sistemini merkez, yarı taşra ve taşra olmak üzere üç gruba ayırmıştır.

• Merkez grubuna Wallerstein'e göre dünyanın en büyük ve lider ülkeleri olan ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Japonya, İskandinav ülkeleri vb. girer. Bu ülkeler diğerlerinden daha erken bir zamanda kapitalizme adım atmış ve endüstri devriminden geçerek kapitalist düzenin en ileri noktasına varmışlardır. Yarı taşra ve taşra ülkelerine ileri teknoloji ürünlerini ihraç edenler de bu ülkelerdir.

• Yarı taşra ülkeleri grubuna merkez ülkeleriyle taşra ülkeleri arasındaki gelişmiş sanayi ülkeleri girer.

• Taşra ülkeleri grubuna ise Wallerstein'e göre Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın kapitalizmi seçen az gelişmiş ülkeleri girmektedir.

Wallerstein'e göre, dünya sistemi ve yeryüzünün jeopolitik yapılanması bu üç grup arasındaki nicelik ve nitelik değişikliğine bağlı olara değişmektedir. Ülkelerin gelişerek ya da bilakis güç kaybederek bir gruptan diğerine geçmesi dünya sistemini ve jeopolitik yapılanmayı etkilemektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da İtalya ve İspanya, Asya'da Japonya gibi ülkelerin merkez grubuna yükselmesini ya da 1960'lardan sonra Güneydoğu Asya'nın ve Latin Amerika'nın birtakım ülkelerinin bu gruba yaklaşmasını da Wallerstein kendi teorisine birer kanıt olarak öne sürmektedir.

Yeni Jeopolitik Yapılanma Yaklaşımı: Bu yaklaşım dünya sisteminin ve yeryüzünün jeopolitik yapılanmasının değerlendirilmesinde hem uygarlık yaklaşımından, hem de millî ve toplumsal yaklaşımdan daha farklıdır. Bu yaklaşımın mahiyeti dünyanın küreselleşmesi ve özel bir jeopolitik etki gücüne sahip aktörlerin sayısının artması sonucunda insanlığın jeopolitik etki ve güç merkezlerinden daha ziyade jeoekonomik ve çok uluslu faktörlere bağımlı duruma geldiği iddiasıdır.

Söz konusu yaklaşıma göre post-endüstriyel Doğu ile ileri gelişmişlik düzeyine varmış olan Batı'nın çok uluslu şirketleri doğdukların ülkenin sınırları dışına taşarak tüm dünyada etki gücüne sahip bulunmaktadır. Bu gerçek, jeopolitik yapılanmanın yepyeni bir yaklaşımla incelenmesini gerektirmektedir. Bu yaklaşıma göre yeryüzü dört farklı jeopolitik bölgeye ayrılmaktadır: Post-endüstriyel Kuzey, endüstriyel Batı, hızlı gelişen Doğu, endüstriyel gelişme aşamasına gelmemiş olan ve hammadde kaynağı olarak kabul edilen Güney.

Yaklaşım farkına göre dünyanın modern jeopolitik sisteminin başlıca iki etki alanı bulunuyor:

- G7 olarak bilinen *(Rusya'nın katılımıyla G8 olmuştur)* ülkelerin devlet başkanları zirvesinde alınan stratejik kararlar;
- Merkezîleşmiş jeostratejik bölgelerin parçalanarak küçük bağımsız devletlere dönüşmesi ve bunların yeryüzündeki jeopolitik öneminin artması *(örneğin SSCB'nin ve Yugoslavya'nın parçalanması, Filistin devletinin kurulması vb.).*

8.2. Dünyanın Jeopolitik Yapılanmasının Dönemleri ve Karakteristik Özellikleri

Yeryüzünde jeopolitik yapılanma süreci jeopolitiğin bir disiplin olarak ortaya çıkışından birkaç yüzyıl önce başlamıştır.

Dünya ülkelerinin jeopolitik mekânlarının belirlenmesi deneyimi yaklaşık beş asır önce, İspanya ve Portekiz arasında *"yeryüzünün paylaşılmasına ilişkin"* devletler ara-

sı antlaşmalarla, yani 1494 yılında imzalanan Tordesillas Antlaşması ve 1529 yılında imzalanan Zaragoza Antlaşması'yla başlar. Bu süreç 1991 yılında SSCB'nin ilgasına ilişkin olarak Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Devlet Başkanlarının imzaladığı Belovejskaya Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

Görüleceği üzere, ülkelerin dünyanın bugünkü jeopolitik haritası üzerindeki yerinin belirlenmesi için insanlık yaklaşık 5 asırlık bir zamana ihtiyaç duymuştur.

Yeryüzünde jeopolitik yapılanma dönemi Avrupa'da cereyan eden devletler arası ilişkilere bağlı bulunmuştur. Avrupa'yı uzunca bir süre kontrolleri altında tutan Batı Roma ve Bizans *(Doğu Roma)* imparatorluklarının gitgide güç kaybetmesi ve bağımsız olmak için çaba harcayan kralların güçlenmesi söz konusu coğrafyayı milletlerin ve millî çıkarların çatışma sahnesinde dönüştürmüştür.

Avrupa'nın kralları artık Roma papalarının Hıristiyanlık temeline dayalı hâkimiyetini ya da Bizans imparatorlarının zayıflamış hâkimiyetini kabul etmek istemiyorlardı. 15-17. Yy.larda yeterli güce ve orduya sahip bulunan krallar yukarıda adları anılan merkezlere itaatten kaçınarak İspanya ve Portekiz'in ardından sömürgeciliğe ve *"ulusal mekânlarını"* genişletme çalışmalarına hız verdiler. Bu durum kısa sürede Avrupa'nın hemen hemen tüm halklarının katıldığı uzun savaşların başlamasına neden oldu. Savaş dönemi Vestfalya Antlaşması'na ve Avrupa'da devletler arası ilişkilerin belirli bir sisteminin kurulmasına kadar devam etti.

Söz konusu savaşlar hem Avrupa toprakları, kıtanın jeopolitik açıdan elverişli bölgeleri, hem de diğer kıtaların toprakları ve yeni sömürgelerin ele geçirilmesi amacıyla yapılmaktaydı.

1917 yılında Rusya'da gerçekleşen sosyalist devrim ve ardından SSCB'nin kurulması dolayısıyla dünyanın sınıf temelinde, mülkiyet ilişkileri ve yönetim biçimleri açısından çatışan iki cepheye bölünmesi yeni jeopolitik realiteyi doğurdu.

Yeni ortam dünya çapında önemli jeopolitik aktörlerin *(devletlerin ve devlet birliklerinin*) mücadele yöntemlerini geliştirmek amacıyla teorik ve pratik çalışmalar yapılması gereksinimini ortaya çıkardı. 20. Yy.ın ilk yarısından itibaren uluslararası arenada ve devletler arası ilişkilerde yaygın bir şekilde siyasal, coğrafi ve jeostratejik etkenlerin uygulanmasına başlandı.

Avrupa'da merkezîleşmiş devletlerin ortaya çıkışıyla aynı döneme denk gelen ve kapitalizmin gelişmesini körükleyen sömürgecilik hareketi kısa sürede tüm dünyaya

yayıldı ve yeryüzünün jeopolitik yapılanmasını önemli ölçüde etkiledi. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etti ve yeryüzünün yeni baştan paylaşılmasını talep eden Almanya'nın yenilgisinin resmiyet kazandığı 1919 yılı Versay Antlaşması'yla sona erdi.

Versay'da muzaffer devletler Almanya'yı *"önceki düzene"* uymak zorunda bırakarak *"geleneksel sınırlarına"* döndürdü, Osmanlı İmparatorluğu'nu *"ilga ederek"* sömürgelerini paylaştı ve Rusya İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Sovyet rejimiyle uzun sürecek bir mücadeleyi başlattı.

Dünyanın Jeopolitik Yapısının Şekillenmesi Tarihi

Yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın tarihiyle uluslararası ilişkilerin tarihi birbirine uyar. Batılı araştırmacılar yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın *(dünya sisteminin şekillenmesinin)* ya da *"Dünya Birliği"*nin ortaya çıkışı ve bunun üzerinde jeopolitik kontrolün sağlanması sürecinin üç dönemini belirlemişlerdir.[172]

Birinci Dönem: Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkışı ve sömürgecilik hareketinin başlaması, yeryüzünde imparatorluk kontrol sisteminin kurulması (*1648-1945 yılları arasını kapsar; jeopolitik yapının şekillenmesinin Vestfalya [1648] ve Versay [1919] dönemlerinden oluşur*);

İkinci Dönem: İki kutuplu dünya düzeninin ve jeopolitik kontrolün var olduğu dönemdir; jeopolitik yapının şekillenmesinin Potsdam döneminden (1945-1991) oluşur, SSCB'nin parçalanmasına ve Yeni Dünya Düzeni adı verilen düzenin kurulmasına kadar devam eder;

Üçüncü Dönem: Güç dengesine ve karşılıklı kontrole dayalı sistemin kurulduğu *(Yeni Dünya Düzeni adı verilen)* dönemdir; jeopolitik yapının şekillenmesinin Belovejskaya (1991) dönemine denk gelir.

Araştırmacılara göre dünyanın jeopolitik yapısının şekillenmesi sürecini ve bu sürecin üç dönemini belirleyen birtakım objektif ve doğal etkenler bulunmaktadır:

- Devletler ve devlet birlikleri jeopolitik çıkarlarını temin etmek amacıyla uluslararası arenadaki diğer aktörler üzerinde tam bir kontrol sağlamaya çalışmış ve bunun için her türlü *(askerî, politik, sosyal, ekonomik vb.)* aracı kullanmışlardır;

172 Gilpin, R., War and Change in World Politics, Cambridge, N. Y., 1983.

• Devletler ve devlet birlikleri, büyük güçler hedeflerine ulaşmak için küresel ölçekte sömürgeciliğin, işgalin ve diğer aktörleri kontrol altında tutmanın özel ve belirli ölçüde anlaşmalı bir sistemini oluşturmuş, dünyada güç dengesini kurmuş, sömürge halklarının yönetilmesinin teorik ve pratik sistemini geliştirmekle yeryüzünde kontrolü gerçekleştirmişlerdir;
• Uluslararası jeoekonomik yapının şekillenmesi, faaliyeti ve bu yapı üzerinde kontrol sağlama mekanizmaları güç merkezlerinin ve önemli aktörlerin, üzerinde anlaşmaya vardıkları bir paylaşım sistemine *(güçlerin ve rezervlerin paylaşımı sistemine)* uygun olarak yapılmıştır; ekonomik, siyasi ve diğer baskı araçlarının kullanılmasının ana hatları, normları ve işlevleri ortaklaşa belirlenmiştir.

Örneğin I. Napolyon'un yaptığı savaşların önlenmesi, Fransa'nın Vestfalya *"kurallarına"* boyun eğmesinin sağlanması, Viyana Kongresi'nin (1814-1815) Avrupa'da mevcut jeopolitik yapının, güç dengelerinin ve karşılıklı kontrol mekanizmalarının muhafaza edilmesine ilişkin faaliyeti bu durumunun açık birer delilidir.

Vestfalya Dönemi: Jeopolitik Yapılanmada Merkezî Ulus Devlet Modelinin Ortaya Çıkması (1648-1914)

Papalar Dönemi'nin sona ermesiyle Avrupa'da ülkeler arasında millet, merkezîleşmiş ulus devlet ve özel mekân ilkesine dayalı ilişkilerin şekillenmesi için ortam oluştu. Ulus devletlerin dünyanın jeopolitik yapılanmasının temel aktörlerine dönüşmesi, devletler arasında küresel ölçekte mekân mücadelesinin başlaması, kapitalist ilişkilerinin gelişmesi gibi olaylar hep jeopolitik yapılanmanın Vestfalya dönemi içinde cereyan etmiştir. Modern dünya politikasının ve uluslararası ilişkilerin ilkelerinin temelleri de Avrupa'da 1648 yılında imzalanan Vestfalya Antlaşması'yla atılmıştır.

Batı Avrupa Yeni Çağ olarak kabul edilen 16-17. Yy.larda artık 1300-1450 yıllarının sıkıntılarından, ekonomik, demografik ve ekolojik felaketlerin etkisinden yavaş yavaş kurtulmaya başlar. Kentler, bölgeler kendi aralarında geniş bir mal, para, ticaret ve üretim ilişkisine girerek kapalı hayatlarından kurtulur ve gelecek kapitalist ilişkiler düzenin temelleri atılır. Avrupa'nın Venedik kenti, Flandre bölgesi kentleri, Hansa Kentler Birliği üyesi olan kentler artık gerçek birer ticaret, sanayi, üretim merkezine, mal ve para ilişkileri merkezine dönüşmüş ve çevrelerini de olumlu yönde etkilemeye başlamıştır.

Yeni ekonomi, kültür ve ticaret merkezleri olan bu kentler zamanla kıtanın sınırlarını aşarak diğer coğrafyalarla da ticaret, zanaatkârlık ilişkilerine girer. Bu merkezler Roma papalarının çürük ve muti Orta Çağ yönetim tarzıyla yetinmemekte, milliyet ve din prangasından kurtulmak istemektedirler.

Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin lideri konumunda bulunan İspanya, Portekiz, İngiltere ve Hollanda artık Fransa, Almanya, Polonya ve İtalya kentlerinin soluğunu enselerinde hissetmektedirler.

16. Yy. başlarında Avrupa'da aşiretler, halklar, krallar ve yüksek din adamları arasında zıtlıklar artık ne Roma papalarının, ne de yerel yöneticilerin önleyebileceği bir düzeye varır. Millî egemenlik ve ulus devlet düşüncesi insanların zihnine hep daha kuvvetle hâkim kesilir ve dünyevi devlet düşüncesi dinî devlet düşüncesine karşı daha fazla ağır basmaya başlar; bu durum, neticede yeni jeopolitik yapılanma yolunda ilk adım olur.

Aynı dönemde Hıristiyanlığın parçalanması, Protestanlığın ve Ortodoksluğun yeni merkezlerinin ortaya çıkması ve bunların Roma papalarına rakip olması dünyevi ulus devlet yandaşlarının işini daha da kolaylaştırır. Millî bilincin şekillenmesi için artık yalnızca pratik değil, ideolojik bir dayanak da bulunuyordu. Ulus devlet yandaşları insanları yalnızca yurttaşlık ya da milliyet farkına göre değil, dinî inanç farkına göre de ayırmaya başlarlar. Bu durum yeni jeopolitik yapılanmanın ve devletler arası ilişkiler modelinin ortaya çıkışı sürecinde ikinci adım olarak kabul edilebilir.

15-18. Yy.larda Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkışını ve yeni jeopolitik yapılanmayı etkileyen önemli unsurlardan biri de devlet yönetimi biçimleri arasındaki farklılıklardı. Aynı imparatorluktan kopan Avrupa ülkeleri millî özelliklerine, gelenek ve göreneklerine, tarihî gelişim süreçlerine uygun olarak mutlak monarşi *(Fransa, Prusya, Avusturya, İspanya, Rusya)* ve anayasal monarşi *(Büyük Britanya, Hollanda vb.)* şeklinde birbirinden farklı rejimler tesis etmişlerdir. Bu iki yönetim biçimini tercih eden ülkelerin iç işlerindeki farklılıklara rağmen, dış ilişkilerde ulusal çıkarlarından taviz vermeyen merkezîleşmiş ulus devletler olması yeni jeopolitik yapının şekillenmesi sürecinde üçüncü adım olarak kabul edilebilir.

Yeni dönemin jeopolitik yapılanmasını ve devletler arası ilişkiler sistemini etkileyen en önemli hadise ise bu sistemin çalışma ilkelerini tespit eden Vestfalya Antlaşması ve bu antlaşmadan doğan hukuk normlarıydı.

1618 yılında başlayan ve dinî, millî, coğrafi çıkarlar, aşiret çıkarları ve diğer nedenlerle hemen hemen Avrupa'nın tamamının katıldığı Otuz Yıl Savaşı'nın sona ermesi ve 1648 yılında Vestfalya Antlaşması'nın imzalanması dünya tarihinde yeni bir dönemi başlattı. Tarihî literatürde bu dönem ulus devletlerden oluşan aktörlerin karşılıklı çıkarlarına dayalı yeni uluslararası ilişkilerin şekillendiği dönem olarak değerlendirilmektedir.

Aynı milletten olan ve aynı dili konuşan nüfusun ortak millî coğrafya üzerinde devlet kurması düşüncesi ve diğer ulus devletlerin de aynı hakka sahip olduğunun kabul edilmesiyle karşılıklı çıkar dengesinin korunması ilkeleri Vestfalya Antlaşması'yla beraber Avrupa'da ortaya çıktı ve buradan tüm dünyaya yayılmaya başladı.

Vestfalya Antlaşması Avrupa'da ortaya çıkan yeni devletler ve hukukun öznesi olan diğer kurumlar arasında ilk uluslararası hukuk ve prensipler sistemini de şekillendirmiş oldu. Bu belgeye göre:

- Her hukuki öznenin *(devletin)* diğer devletler tarafından tanınan sınırları, bu sınırlar içinde tamamen egemen bir hâkimiyeti, güvenliğinin garantisi olan millî ordusu vardır;
- Her devlet iç ve dış politikasını bağımsız şekilde belirler ve diğer devletlerin de aynı hakka sahip olduğunu kabul eder;
- Ulus devletler ekonomik, sosyal ve kültürel stratejilerini belirlemekte, diğer devletlerle karşılıklı ilişkiler tesis etmekte ve diplomatik kurumlarını oluşturmakta özgürdür ve diğer devletlerin de bu haklarına saygı duymak, iç işlerine karışmamak zorundadır.

Vestfalya Antlaşması'na göre jeopolitiğin başlıca kategorilerinden biri olarak kabul edilen ulus devlet *(hukuki özne)* kavramının mahiyetini oluşturan dört temel vardır:

1. Arazi;
2. Aynı arazi üzerinde toplu halde yaşayan nüfus;
3. Egemen bir yönetim, yani halkın kabullendiği meşru bir hâkimiyet;
4. Diğer devletler tarafından tanınmış olmak.

Vestfalya Antlaşması'na katılan Avrupa devletleri kendi aralarında kıtanın jeopolitik sistemini ve bu sistem üzerinde kontrolün ulus devlet modelini tespit ederek, Avrupa'da devletler arası ilişkilerin yeni ekonomik, politik ve kültürel çerçevesini oluşturdular. Bu durum söz konusu dönemde uluslararası ilişkiler sisteminin ve Avrupa'nın jeopolitik yapısının şekillenmesinin ve gelişmesinin temeli oldu.

Vestfalya sistemi ve buna dayalı jeopolitik model ilk aşamada, görüleceği üzere, Avrupa devletlerinin ortak çıkarlarının korunmasını, aralarındaki ilişkilerin düzenlenmesini, çıkabilecek coğrafi, millî vb. sorunların ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir.

Öte yandan Vestfalya sistemi belirli sınırlar içinde güç kullanma hakkını ve ulus devlet kurumlarının egemenlik hakkını açıkça yüce bir hak olarak tanımış ve bu suretle Papalar Dönemi'nin Avrupa'da ortaya çıkardığı hiyerarşik dinî, millî, toplumsal vb. aktörleri sahip oldukları yetkilerden mahrum bırakmış, Avrupa'da jeopolitik yapıyı bütünüyle değiştirmiştir. Bu sistem yalnızca devlet içinde aktörleri değil, *"sınırlarını genişletme"* döneminin pek çok ulus devletini, yerel yönetim kurumlarına sahip küçük siyasi yapılanmaları, halkları ve etnik grupları da işgal politikalarının hedefine çevirdi ve egemen yönetim yetkilerinden mahrum bıraktı.

Sömürgecilik hareketi yaygınlaştıkça Vestfalya jeopolitik sistemi Avrupa'nın sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılmaya ve sömürge imparatorlukları arasındaki ilişkilerde geçerli olmaya başlar, bu imparatorlukların çıkarlarının çatıştığı durumlarda anlaşmazlıkların giderilmesinde uygulanır olur. 19. Yy. sonlarından itibaren imparatorluklar arasındaki jeopolitik ilişkiler; yeryüzünde imparatorlukların iradesi dışında herhangi halkın, milletin, sosyal grubun, yerli topluluğun haklarını dikkate almayacak biçimde dengelenmiş bulunuyordu. *"Kim daha erken sahiplendi"* kuralı imparatorluklar arasındaki ilişkilerde jeopolitik ve uluslararası ilişkilerin temel hukuk normuna dönüşmüştü.

Devlet kurmada millî ve coğrafi kriterlerin göz önünde tutulduğu model çeşitli biçim ve özellikler kazanarak 17-19. Yy.larda dünyanın farklı bölgelerinde de uygulanmaya başladı. İşgal edilen topraklarda krallar yalnızca maddi kaynakları yağmalamak ve toprakları sahiplenmekle yetinmediler, yerli halk arasında kendi dillerini, dinlerini, kültürlerini ve geleneklerini de zorla yaygınlaştırdılar. Bu süreç farklı kıta ve bölgelerde farklı şekillerde devam etti. Bazen daha fazla güç kullanmakla başka bir devletin toprakları zorla işgal edilir ve merkezî hâkimiyete bağlanırken, bazı yerlerde toplumun tarihî gelişim özellikleri, kapitalist ilişkilerinin gereksinimleri ve millî bilincin düzeyi göz önünde bulunduruluyor ve sömürgecilik hareketi millî devletlerin birtakım yönetimsel unsurlarının muhafaza edilmesi suretiyle gerçekleştiriliyordu. Bazı bölgelerde hatta nüfusun millî ve etnik özelliklerinden kaynaklanan yerel yönetim kurumları ve ulus devletin birtakım sembolleri *(örneğin Knezlikler, hanlıklar, sultanlıklar vb.)* korunuyor ve bunlarla yarı bağımlı bir ilişki tesis ediliyordu. Vestfalya Antlaşması'nın ve bu antlaşmayla belirlenen ulus devlet haklarına dayalı ilkelerin tüm bu süreçler üzerindeki etkisi kuşkusuzdu.

Söz konusu dönemde Vestfalya Antlaşması dünyada uluslararası hukuk konumuna gelmeye başladı ve yalnızca Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkileri düzenlemesinde uygulanmakla kalmayarak, bu devletlerin etki alanına giren diğer ülkelerin ve sömürgelerin yönetilmesinde de uygulanmaya başlandı. Örneğin 1713 yılında Büyük Britanya önderliğindeki koalisyonla Fransa-İspanya ittifakı arasındaki savaşın bitirilmesinde ve imzalanan Utrecht Antlaşmasında yine Vestfalya Antlaşması'nın normları rehber edinilmiştir.

Fransa imparatoru Napolyon'un 19. Yy. başlarında Avrupa ve Rusya'da uyguladığı yayılmacı politikanın önlenmesinde ve Avrupa genelinde bir barış imzalanmasında da yine Vestfalya Antlaşması'na dayanılmıştır.

Vestfalya sistemi ve buna dayalı jeopolitik yapılanma Avrupa'da yaklaşık 150 yıl, yani Fransız Devrimi'ne kadar sürmüştür.

Aynı süre içinde Avrupa'nın ve dünyanın jeopolitik yapısını büyük ölçüde etkileyen üç büyük savaş yaşanmıştır. Bunlar 1701-1714 yılları arasında devam eden İspanya Veraset Savaşı, 1700-1721 yılları arasında devam eden Büyük Kuzey Savaşı ve 1740-1748 yılları arasında devam eden Avusturya Veraset Savaşı'dır. Bu savaşların sonuçları Avrupa'nın jeopolitik yapısında ve siyasi sisteminde önemli değişikliklere yol açmıştır.

17. Yy. sonu ve 18. Yy. başlarında büyük ve güçlü devlet statüsüne sahip İspanya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Danimarka, 18. Yy. sonlarından itibaren de Polonya gücünü kaybetti, buna karşılık İngiltere ve Fransa daha fazla güçlendi, Avusturya ve Prusya da güç kazandı. 19. Yy. başlarına doğru Rusya Avrupa kıtasında önemli jeopolitik etkene ve dünya devletine dönüştü, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrasya'dan yavaş yavaş sürmeye başladı.

Dönemin özelliklerinden biri de yeni devletler arasında deniz ve okyanus aşırı sömürgelerin, bunların su havzalarının ve iletişim hatlarının, diğer kıtalardaki toprakların ve bu arada ABD'nin, Afrika'nın, Asya'nın, Uzakdoğu'nun sahiplenilmesi için yapılan mücadelenin daha fazla şiddetlenmesidir.

Söz konusu dönemin jeopolitik açıdan büyük önem taşıyan gelişmelerinden bir tanesi de 14. Yy.dan itibaren Avrupa'nın tamamını gerginlik ve korku altında tutan Osmanlı İmparatorluğu ordularının ilk kez olarak Viyana yakınlığında birleşik Avrupa kuvvetlerine yenilerek geri çekilmesi (1682-1683) ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun iç buhranlar nedeniyle zayıflamasıdır. Bu önemli olay Avrupa

devletlerinin, İngiltere ve Rusya'nın jeopolitik planlarını değişmelerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarına, Balkanlar'a, Orta Asya ve Kafkasya'ya, Hazar Denizi, Karadeniz ve Akdeniz bölgelerine, Boğazlara, nihayet Müslüman Türk halkların ve devletlerin bulundukları coğrafyalara, Mısır'a ve Arap Dünyası'na saldırmaya başlamaları için bir işaret olmuştur.

Viyana Dönemi: Jeopolitik Yapılanmada Güç Dengesi Modeli

18. Yy.dan itibaren Avrupa'da ipler yeni bir toplumsal gücün, burjuvazinin eline geçer. Geniş olanaklara sahip bulunan burjuvazi iktidar olmak ister. Fabrikalarda üretilen malların fiyatlarına getirilen kısıtlamalar yüzünden burjuvazi kral saraylarının ve feodal şatolarının duvarlarını delerek geçer, Bastille'yi yıkar, 10 bin Katolik manastır ve kilisesini dağıtır ve Fransa'nın her noktasında yüzlerce giyotin kurar. Burjuvazinin parası dünya egemenliğine ulaşmak isteyen I. Napolyon'u iktidara taşır.

Fakat Fransa'yı *"Okyanus Egemenliği"* siyasi blokunun merkezine dönüştürmek ve Avrupa'da artık şekillenmiş bulunan Vestfalya sistemine dayalı jeopolitik düzeni Fransa yararına değiştirmek Napolyon'a nasip olmaz.

İmparatorun İngiltere'yi abluka yoluyla, askerî, ekonomik, politik ve diğer yöntemlerle boğmak, Avrupa'nın ve dünyanın denizlerinde jeopolitik ve jeostratejik üstünlüğe sahip olmak girişimi neticesiz kalır. Bu yetmezmişçesine uluslararası jeopolitik arenasına yeni bir ciddi rakip, yani Rusya çıkar. Rusya Napolyon aleyhindeki çalışmalarında Prusya ve Avusturya'ya yardım eder ve sonuç itibariyle Napolyon yenilgiye uğratılır.

Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın ortak çabalarıyla yenilgiye uğratılan Fransa imparatoru 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Vestfalya Antlaşması'na dayanılmakla, işgal ettiği tüm topraklardan vazgeçmek zorunda bırakıldı ve ulus devletlerin *(o tarihte artık çok sayıda milleti sınırları içinde barındıran imparatorlukların)* ihlal edilmiş *"egemenlik hakları"* ve *"toprak bütünlüğü"* iade edildi.

Vestfalya Antlaşması'nın ilkelerine dayanan ve bu antlaşmanın şartlarını bir kez daha onaylayan Viyana Barışı daha sonra jeopolitik ilişkilerde *"Viyana sistemi"* adıyla literatüre geçti ve büyük imparatorluklar arasında jeopolitik çıkar dengesinin sağlanması dönemi olarak değerlendirildi.

Viyana Kongresi'nde dünyadaki jeopolitik gerçekliklerin temelini oluşturan merkezîleşmiş ulus devletlerin *(imparatorlukların)* hakları, bunların kontrolü ya da

etkisi altında bulunan mekânların durumu, imparatorluklar arası ilişkiler ve bu ilişkilerin prensipleri, sömürgecilik politikası ve bu politikanın temelleri, işgal altındaki halklar, devletler ve diğer aktörlerle ilişkilerde gözetilecek normlar ve diğer hususlar onaylandı ve daha sonra siyaset bilimi literatüründe *"uluslararası ilişkilerde Viyana sistemi" (Concert of Europe)* adıyla anılacak bir modelin oluşturulmasına çalışıldı.

Viyana Antlaşması çeşitli halkların ve milletlerin zorla herhangi bir devletin bayrağı altında bir araya getirilmesi, bunların egemenlik haklarının ihlal edilmesi, topraklarının işgal edilmesi ve zayıf ulusların sömürülmesi uygulamasını sonlandırmadı, bilakis, bu gerçeklikleri bir nevi *"yasallaştırdı"*, dünyada mevcut jeopolitik gerçeklikleri, güçlü imparatorlukların hâkimiyetini ve bunlar arasındaki güç dengesinin bozulamayacağını bir kez daha onayladı.

19. Yy. sonlarında güç kazanan bazı Avrupa ülkeleri I. Napolyon'u takip etmek, yeni sömürgeler elde etmek ve jeopolitik hedeflerine ulaşmak için harekete geçtiler. Tüm yeryüzü kısa bir süre zarfında gerçekte Avrupa'nın sömürgesi konuma geldi ve birkaç Avrupa devleti arasında paylaşıldı. Bu dönemden itibaren Avrupa tarihi, dünya tarihine dönüşmeye başladı.

Araştırmacılara göre Viyana sisteminin temelinde de gerçekte Vestfalya'da belirlenen coğrafi mekân üzerinde kontrol ilkeleri, yani merkezîleşmiş millî imparatorluk ilkesi bulunuyordu. Yeryüzünün jeopolitik açıdan önem taşıyan tüm mekânları dönemin en büyük jeopolitik aktörleri arasında, yani birer sömürge imparatorluğu olan Rusya, Avusturya-Macaristan, Britanya, Prusya *(Almanya)* İmparatorlukları ve 19. Yy. ortalarından itibaren formel olarak cumhuriyet sayılan Fransa arasında paylaşılmış bulunuyordu.

1877 yılında Osmanlı sultanı da *"imparator"* sanını kabul etti ve artık büyük ölçüde zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar önemli bir jeopolitik aktöre, Yakın Doğu'nun ve Güneydoğu Avrupa'nın önemli jeopolitik aktörüne dönüştürmek için çaba harcadı.

Viyana Antlaşması'nın ardından 1815 yılında Rusya İmparatoru, Katolik Avusturya İmparatoru ve Protestan Prusya Kralı, Kutsal İttifak'ı kurdular ve Avrupa'da ortak insani çalışmalar yapmak konusunda antlaşma imzaladılar. Bu antlaşma 19. Yy. ortalarına kadar Avrupa'da asıl söz sahibi olan İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'yla mücadelede Rusya'yı daha etkili bir konuma getirdi ve Avrasya'nın en güçlü ülkesine dönüştürdü. Rusya kısa sürede Baltık Denizi, Karadeniz ve Hazar Denizi kıyılarında, Merkezî Asya'da, Balkanlar'da ve Kafkasya'da yeni sömürgeler ele geçirdi ve Büyük

Britanya'nın dünya egemenliği yolunda ciddi bir tehlikeye dönüşmeye başladı. Bu nedenle Rusya'yla Türkiye arasında 1853-1856 yıllarında cereyan eden Kırım Savaşı'nda Büyük Britanya Rusya'ya karşı neredeyse Avrupa'nın tamamını seferber etti ve bu ülkenin büyük bir hezimete uğramasını sağladı.

Rusya'nın kısa sürede güçlenmesi ve Avrasya'nın en önemli ülkesine dönüşmesi söz konusu dönemde Avrupa'da ve dünyada egemen konumda bulunan İngilizleri kuşku yok ki çok tedirgin etmekteydi. İngilizler çeşitli diplomatik ve diplomasi dışı yöntemler, askerî manevralar, *"Böl ve yönet", "İngiltere'nin ebedî dostları yok, ebedî çıkarları vardır"* gibi şiarlar ve insanlık dışı politikalar aracılığıyla dünyayı yönetme işini kimseyle paylaşmak istemediklerini açıkça ortaya koymaktaydılar.

Araştırmacılar, Rusya'nın Karadeniz ve Baltık Denizi üzerinde tam bir kontrol sağlamasına ve bu denizleri birer *"Rus gölüne"* dönüştürmesine, Balkanlar'da, Akdeniz kıyılarında, Kafkasya'da ve Merkezî Asya'da at oynatmasına İngilizlerin göz yummasının jeopolitik açıdan zaten mümkün olamayacağının altını çizerler. Çünkü bu durumda Rusya iki kilit nokta, Atlas Okyanusu ve Akdeniz üzerinde kontrol olanağı elde edecekti. Bu kontrol ise Rusya'ya tüm dünyada İngiltere'nin gücüne ve konumuna eşit bir imparatorluk kurma olanağını verecekti.

Rusya'nın Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Viyana sisteminde birtakım değişiklikler yapıldı. Avrupalı hâkimlerin 1815 yılında kurdukları Kutsal İttifak parçalandı ve Vestfalya sistemi ciddi bir krize girdi. Prusya güçlenerek 1870-1871 yıllarında Fransa'yı yenilgiye uğrattı ve Alsace-Lorainne bölgesini kendine kattı. Aynı yıl Prusya'nın temelleri üzerinde Birleşik Alman İmparatorluğu kuruldu ve bu imparatorluk Avrupa'da cereyan eden jeopolitik olaylara daha sık müdahale eder oldu.

Aynı dönemde sömürgecilik hareketi Avrupa'da olduğu gibi tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamış bulunuyordu. Bu durum jeopolitik ilişkilerin açıkça daha fazla sertleşmesine neden olmaktaydı.

Sömürgecilik Hareketinin Dönemleri, Özellikleri, Karşıtlıkları ve Vestfalya Sisteminin Buhranı

Tarihî literatürde sömürgecilik hareketinin dönemleri ve bu dönemlerin özellikleri aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır.

Birinci Dönem: 1494-1600 yılları arasını kapsar. *"Rekabetsiz sömürgeciliğin"* mevcut olması bu dönemin en temel özelliğidir. İspanya ve Portekiz'in başı çektiği, bir

süre sonra Hollanda ve İngiltere'nin de katıldığı bu dönemde sömürgecilik hareketinin başlıca hedefi Avrupa ve Latin Amerika'nın halkları ve ülkeleridir.

Bu dönemde sömürgeciler önce Avrupa'da, sonra da diğer kıtalarda sömürgeleştirdikleri topraklar üzerinde *"kapitalizmi geliştirme"* işini yönetmişlerdir. Yeni sosyoekonomik ilişkiler, kapitalizmin kuralları bu ülkelerde ortaya çıkıyor, şekilleniyor ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Her sömürgeci devlet, sömürgeleştirdiği bölgelere kendi yaşam biçimini, dilini, sosyoekonomik ilişkiler ve iş ilişkileri sistemini zorla kabullendirmiş, yerli halkı geleneksel yaşam biçiminden kopmak zorunda bırakmıştır.

İkinci Dönem: 1600-1800 yılları arasını kapsar. Bu dönemde sömürgecilik hareketine yukarıda adları anılan devletlerle beraber Fransa, Danimarka, İsveç ve Prusya da katılmıştır. Sömürgeleştirilen bölgeler sırasına Karayipler ve Kuzey Amerika, Afrika ve Hindistan'ın toprakları ve limanları da eklenmiştir. 1783 yılında Versailles kentinde ABD *(bu ülke bağımsızlığını 1776 yılında kazanmıştır)*, Büyük Britanya, Fransa, İspanya, Hollanda arasında imzalanan antlaşma Latin Amerika'da ve Karayipler bölgesinde sömürgecilik hareketinin sonuç ve koşullarını belirler, sömürgecilik hareketinin ikinci dönemini büyük ölçüde bitirmiş olur.

Üçüncü Dönem: 1800-1900 yılları arasını kapsayan üçüncü dönemde ağırlıklı olarak İngiltere ve Fransa Güneydoğu ve Güney Asya'da, Hindiçin'de, Yeni Zelanda'da, Avustralya ile Avrupa-Asya deniz yolu üzerindeki ada ve yarımadalarda; ABD ve eski sömürgeciler Amerika'da ve Karayiplerde; Rusya, Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Polonya, Prusya ve diğer imparatorluklar Avrasya'da egemen olmak için mücadele etmişlerdir.

Dördüncü Dönem: 1900-1945 yılları arasını kapsayan dördüncü dönem birkaç büyük sömürge imparatorluğunun *(İngiltere, Fransa, ABD, Rusya, Japonya, İtalya, Osmanlı vb.)* kendi aralarındaki çatışmalar ve bunlarla dönemin en büyük ekonomik ve askerî gücüne sahip bulunan Almanya arasındaki zıtlıklarla geçimiştir.

Sömürgeciler bazı askerî ve jeopolitik etkenleri göz önünde bulundurmak suretiyle ve sömürgeleştirdikleri halkın direncini kırmak, tüm doğal kaynakları sömürmek, diğer sömürgeci devletlerle ilişkilerini düzenlemek gibi amaçlarla, işgal ettikleri bölgelerin halkına birtakım yasal statüler vermiş ve sömürgelerde farklı yönetim biçimleri uygulamışlardır.

Örneğin Endonezya, Malezya ve Güney Arabistan'da sultanlık, Hindiçin'de protektora, Hindistan'da prenslik sistemi, Myanmar ve Nijerya'da yarı bağımsız yönetim

rejimi uygulanmıştır. Tüm bu kurumların liderleri genellikle yerel yönetim meseleleriyle iştigal etmekteydiler. Diğer hususlar, özellikle sömürgelerdeki teçhizat ve hammaddenin muhafazası, yönetilmesi ve kullanımı, dış taşımalar ve benzeri jeostratejik öneme sahip meseleler sömürgecilik faaliyetini uygulayan kurumların kontrolü altında bulunmaktaydı.

Tüm dünyada sömürgeciliğin geniş yayıldığı 16-19. Yy.lar zarfında iç bağımsızlığını muhafaza edebilmiş devletler de bulunuyordu. Bu durum genellikle sömürge imparatorlukları arasındaki zıtlık ve çatışmaların bir sonucuydu ve bunlardan hiçbiri söz konusu ülkeleri yalnız başına tamamen işgal edebilecek güçte değildi. Daha doğru bir ifadeyle, birkaç sömürge imparatorluğunun çıkar ve ilgi alanı içinde bulunan böyle devletler başarılı manevralarla göreceli olarak bağımsızlıklarını sürdürebilmekteydiler. Gerçekte bu formel ve yalnızca iç işlerine münhasır bir bağımsızlıktı. Çünkü bu devletlerin de arazileri, doğal zenginlikleri ve insan kaynakları kendilerine dayatılan tek taraflı antlaşmalar sayesinde sömürge devletlerinin kullanımına açık hale gelmiş bulunuyordu. Böyle devletlerin arazileri ve bu araziler üzerinde uygulanan politika sömürge devletlerinin kontrolü altındaydı.

Açıkça görülmektedir jeopolitik yapılanmanın ve uluslararası ilişkilerin yalnızca Vestfalya döneminde büyük, güçlü ve bağımsız Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerde birtakım kural ve düzenlemelerin yapılması mümkün olmuştur. Bu devletlerin dış dünyayla, diğer kıtalardaki ülkelerle ilişkileri alanında ise tam bir karmaşa söz konusuydu ve hiçbir uluslararası kural ya da hukuki düzenleme mevcut değildi.

Sömürge imparatorlukları ekonomik, askerî güç ve olanakları ölçüsünde jeopolitik çıkarlarını temin etmek, kapitalist ilişkileri geliştirmek, büyün endüstri kurumlarının gitgide artan iş gücü, hammadde ve doğal kaynak gereksinimlerini karşılamak amacıyla Afrika'ya, Asya'ya, Latin Amerika'ya ve diğer bölgelere saldırmakta, ülkeleri işgal ederek ülke halkını esaret altına sokmakta, bu ülkelerde istedikleri rejimi kurmakta ya da dayattıkları antlaşmalarla kendi şartlarını bu ülkelere dikte etmekteydiler.

Emperyalizmin gelişmesi ve bu süreçte yeni topraklara, hammadde, iş gücü ve pazarlara sahip olma gereksiniminin doğması yeryüzünün birkaç sömürge imparatorluğu arasında paylaşılmasıyla sonuçlanmış bulunuyordu. 1914 yılında yeryüzünün tamamının yaklaşık olarak şu şekilde paylaşıldığı görülmektedir:

İngiltere: Yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük sömürgeci devleti İngiltere'ydi. Merkezîleşmiş devletin kurulması, 15. Yy.da kapitalist ilişkilerinin şekil-

lenmesi ve 1642–1649 yıllarının burjuva devriminin ardından kapitalizmin gelişmesi İngiltere'yi dönemin en güçlü devletine dönüştürmüş bulunuyordu. Dünya denizlerinde tam bir hâkimiyet sağlayan İngiltere en fazla sömürgeye sahip olan devletti. Hindistan, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, İrlanda gibi daha pek çok ülkeyi sömürgeleştiren İngiltere 37 milyon nüfusu ile 500 milyondan fazla nüfusun yaşadığı ve dünya ülkelerinin toplam yüzölçümünün yüzde 70'ini oluşturan sömürgelere sahipti.

Afrika'nın geniş arazileri *(Doğu'da Mısır, Sudan, Kenya, Uganda, Somali; Güney'de İngiliz-Boer Savaşı sonucunda 1910 yılında Britanya İmparatorluğu'na bağlı olarak kurulan Güney Afrika Birliği; Batı'da Nijerya, Altın Sahil bölgesi, Sierra Leone, Namibya)*, Güney Asya'da Belucistan, Afganistan ve Çin'in Tibet bölgesi, Endonezya, Fiji ve Solomon Adaları gibi jeopolitik açıdan önemli yerler de İngiltere'nin sömürgeleriydi.

Fransa: Avrupa'nın İngiltere'den sonra en güçlü ülkesi Fransa'ydı. 20. Yy. başlarında Gabon, Kongo, Madagaskar, Senegal, Çad, Cezayir, Fransız Polinezyası Fransa'nın sömürgeleri arasındaydı. Afrika topraklarının yaklaşık yüzde 30'u Fransa'nın kontrolü altında bulunuyordu. Diğer yandan Fransızlar Hindiçin'de İngilizlerle mücadele ederek çok sayıda sömürge elde edebilmişlerdi. Okyanusya'da Tahiti, Yeni Kaledonya ve diğer yerler de *(toplam 9 milyon kilometrekarelik bir alan)* Fransa İmparatorluğu'nun sömürgeleriydi.

Almanya: Ulusal birliğin ve merkezîleşmiş devlet çıkarlarının şekillenmesinde Almanya ve İtalya biraz geride kalmakla beraber, 19. Yy. sonu ve 20. Yy. başlarında bu ülkeler de *"güneşin altında bir yer kapmak"* iddialarını açıkça ortaya koymaktaydılar. Bu durum söz konusu ülkelerin gelecekte İngiltere ve Fransa'yla çatışmak zorunda kalacaklarının bir işaretiydi.

Sömürgecilik hareketine diğerlerinden daha geç başladığından, Almanya sık sık diğer ülkelerin *"nüfuz alanına"* müdahale etmek ve dolayısıyla bu ülkelerle çatışmak zorunda kalıyordu. Fakat geç kalmış olmakla beraber Almanya kısa sürede 12 milyon kişinin yaşadığı 3 milyon kilometrekarelik bir alanı ele geçirerek Afrika'da güney sömürgelerine, Tanzanya, Kamerun ve Togo'ya, Okyanusya'da İngiltere ve Hollanda'ya ait tüm sömürgelere, Yeni Gine adalarına ve İspanya-ABD savaşının ardından Mariana Adaları'na ve Karolin Adaları'na sahip oldu.

Türkiye: Osmanlı İmparatorluğu 15-18. Yy.larda Avrasya'nın en büyük devletiydi. Vestfalya sisteminin şekillenmesinden önce Karadeniz ve Akdeniz etrafında Ortodoks Bizans İmparatorluğu'nun sahip olduğu tüm yerler, Balkanlar'ın büyük bir bölümü, Doğu Avrupa'nın bir parçası, Afrika'da Mısır ve Lübnan, Yakın Doğu ve Orta Doğu'da

Müslüman Arapların yaşadığı topraklar, Kafkasya, Orta Asya'nın bir bölümü, Doğu Trakya ve Ege etrafındaki topraklar Osmanlı padişahlarının yönetimi altında bulunuyordu. Gerilemeye başladığı 18. Yy. ortalarında bile Osmanlı İmparatorluğu yeryüzünün jeopolitik açıdan en önemli noktaları olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın geçit noktaları, Boğazlar ve diğer mekânlar üzerinde kontrolü elinde tutuyordu. Söz konusu dönemde Türkiye Batı Avrupa'nın en büyük ülkeleri için ciddi bir rakip ve sorun olarak kabul ediliyordu.

Belçika: Bu ülke Avrupa'da diğer devletlere kıyasla geniş topraklarına Afrika Kongo'sunu da eklemiş bulunuyordu.

İtalya: Söz konusu dönemde epey zayıf durumda olduğundan İtalya Afrika'nın Mağrip bölgesi, Somali ve Libya'nın bir bölümü, bazı Yunanistan ve Batı Anadolu Adalarıyla yetinmek zorunda kalmıştı.

ABD: 20. Yy. başlarından itibaren Avrupa'da ve dünyada cereyan eden gelişmelere daha sık müdahale eden yeni ve güçlü bir devlet ortaya çıkmıştır. Bu devlet ABD'dir. Hızla dünyanın politik arenasında güçlü ve etkili bir faktöre dönüşen ABD zamanla kendi çıkarlarını ortaya koymaya başlamıştır. ABD sömürgecilik hareketine 1789 yılında Hawaii Adaları'nı ele geçirmekle başlar. Daha sonra İspanya'yla 1898 yılında yaşanan savaşın akabinde Küba'yı, Pasifik Okyanusu'ndaki Guam Adası'nı, Karayiplerde Porto Riko'yu, Panama Kanalı etrafındaki arazileri, daha sonra Merkezî Amerika, Karayip havzası ve Latin Amerika'nın büyük bir bölümünü ve nihayet 1917 yılında Virjinya'yı zorla ya da parayla İngiltere, Portekiz ve İspanya'dan alarak kontrolü altına sokar.

Japonya: Güneydoğu Asya'da en büyük sömürgelere sahip olan ülke Japonya'ydı. Söz konusu dönemde Japonya, Rusya'yla girdiği uzun savaşta Kuril Adaları'nı geri almış, 1894-1895 yıllarında Çin'le savaşın ardından Tayvan'ı ve bazı Çin adalarını, Ruslarla 1904-1905 savaşının ardından Sahalin'in güneyini, Port Artur ve Kwantung arazilerini *(bunlar aslında Çin'in arazileriydi)*, 1910 yılında ise Kore'nin tamamını sömürgeleştirmiş bulunuyordu.

Rusya: Yüzölçümüne göre dünyanın ikinci büyük sömürgeci devleti Rusya'ydı. Yeryüzünün tüm karasal alanının altıda biri bu ülkenin kontrolü altında bulunmakla beraber, Rusya'nın nüfusu dünyanın toplam nüfusunun yalnızca yüzde 8'lik bir bölümünü oluşturuyordu. Avrupa Rusya'sı, Polonya Krallığı, Büyük Finlandiya Düklüğü, Sibirya da Rusya İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunuyordu.

Bunların dışında Rusya, Çin'in yenilgisinin ardından Kuzey Mançurya, Moğolistan ve Tuva'yı ele geçirmiş, İngilizlerle mücadelede Kuzey ve Merkezî Asya'yı *(1907 yılı İngiliz-Rus Antlaşması'nın şartlarına göre)*, İran ve Türkiye ile mücadelede Karadeniz'in bazı limanlarını, Güney Kafkasya'yı ve bu arada Kuzey Azerbaycan'ı *(1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ve 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması şartlarına göre)*, Karelya'yı ve Baltık etrafındaki toprakların bir bölümünü de kendine katmış bulunuyordu.

20. Yy. başlarında tüm dünyayı tehdit eden başlıca çatışma bölgesi yine Avrupa'ydı. İmparatorlukların güç dengesine dayalı ve uzunca bir süre dünya sisteminin istikrarlı bir şekilde gelişmesini temin eden Vestfalya kuralları Avrupa'da birbirine diş bileyen Almanlarla Fransızlar arasındaki zıtlaşma karşısında gitgide daha önemsiz kalmaktaydı. Avrupa'nın tamamı ve dünyanın en önemli sömürge bölgeleriyle maddi servetleri ve insan kaynakları da karşıt cephelerde yer alan büyük Avrupa devletlerinin kontrolü altında bulunduğundan, tüm dünyanın savaş hazırlığı içinde olduğu söylenebilirdi. Askerî ve ekonomik gücünü gitgide arttıran ve *"gözünü kan bürüyen"* Almanya'nın tehditleri karşısında o güne değin tüm dünyayı yöneten ve yönlendiren *"İngiliz parmağı"* da etkisiz kalıyordu ve İngiltere emperyalist Almanya'ya karşı hiçbir ciddi önlem alamamaktaydı.

Görüleceği üzere, 20. Yy. jeopolitik ilişkilerin küreselleştiği, halklar ve devletler arasındaki ilişki ve bağların arttığı bir dönemdir. Artık büyük devletler jeopolitik çıkarlarını temin etmek için uğraşırken komşularının ve bölge ülkelerinin tutumunu da hesaba katmak, yeryüzünün herhangi bir noktasında ve bu arada kendi sömürgelerinde dahi herhangi bir faaliyeti diğer büyük devletlerin bir nevi rızası dâhilinde gerçekleştirmek zorunluluğu hissediyorlardı. Dünyada sömürgecilik hareketinin hızlanması Avrupa'da imparatorluklar arasındaki güç dengesini de büyük bir sınavla karşı karşıya bıraktı. 19. Yy. sonlarında dünya o zamana kadarki döneme kıyasla daha şiddetli bir sömürge mücadelesi aşamasına adım attı. Avrupa'nın lider devletleri konumundaki Büyük Britanya, Fransa, Almanya ve İtalya arasındaki sömürge mücadelesi zirveye ulaştı. Bu mücadele dünyanın diğer büyük devletlerini, ABD'yi, Rusya'yı, Japonya'yı, Avusturya-Macaristan'ı, Osmanlı İmparatorluğu'nu da dolaylı olarak etkilemekteydi.

Jeopolitik ilişkiler sistemi büyük ölçüde karmaşıklaşmış ve devletler arasındaki siyasi, ekonomik, dinî, kültürel ilişkiler çatışma düzeyine ulaşmış bulunuyordu. Dünya politikasını yönlendiren büyük devletlerin etnik ve demografik yapısı da sömürgeleştirilen halklar sayesinde karmaşık bir hal almış, bu ülkelerinin millî, dinî ve toplumsal yapısı bütünüyle değişmişti.

İstatistik verilerine göre 1900 yılında dünyanın toplam nüfusu 1 milyar 630 milyon kişiye ulaşmıştır. 1-15. Yy.lar arasında, yani 15 yüzyıl boyunca dünya nüfusu toplamda 2,5 kat artmış olduğu halde, 17-19. Yy.lar arasında, yani üç yüzyıl boyunca nüfusun 9,6 katına çıktığı görülmektedir.

1900 yılında dünyanın toplam nüfusunun 290 milyonu Rusya istisna tutulmak kaydıyla Avrupa'da, 948 milyonu Asya'da, 180 milyonu Afrika'da, 145 milyonu Kuzey ve Güney Amerika'da, 6,8 milyonu ise Avustralya ve Okyanusya'da yaşamaktadır. Dünya nüfusunun ülkelere göre paylaşımı ise şu şekildedir:

Çin 475 milyon; Güney Asya ülkeleri 290 milyon; Rusya 130 milyon; ABD 76 milyon; Japonya 45 milyon; Almanya 43 milyon; Fransa 41 milyon; Endonezya 38 milyon; İngiltere 37 milyon.

Kapitalizmin gelişmesi ve daha ileri bir aşama olan emperyalizme geçilmesi devletler arasında mekân kavgasının daha açık ve daha şiddetli bir hal almasına neden oldu; askerî güç kullanma, işgal, ekonomi dışı zorlama, sömürgeleştirme, sömürgelerin elde tutulması mücadelesi, sömürgelerde yerli halkın yaşam olanaklarının kısıtlanması gibi durumların dünya politikasında sık rastlanan ve kanıksanmış gelişmeler olmasını sağladı.

İmparatorlukların sınırları zamanla Avrupa'yı aşarak diğer kıtalara yayıldı; sömürgeci imparatorluklar elde ettikleri sömürgeler sayesinde genişlerken, sömürgeleri ve bunların halkını zorla *"yeni uygarlık"* kapsamına sokmaya başladılar. *"Geri kalmış halkların"* yaşam biçimi, sosyoekonomik yapısı ve geçim tarzı zorla değiştirilerek kapitalist sisteme, *"medeni halkların ve devletlerin"* sistemine uygun hale getirildi.

20. Yy. başlarında dünyanın başlıca endüstri, ekonomi, kültür, bilim ve teknik merkezleri İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya ve ABD gibi büyük devletlerdir. Aynı dönemde dünya devletleri arasında zümreleşmenin, yani devletlerin zengin ve yoksul olmak üzere zümrelere ayrılması sürecinin hızlandığı görülür. En güçlü devletler geniş coğrafyaları işgal ederek sömürgeleştirmiş, bunların doğal zenginliklerini ve iş gücü kaynaklarını sahiplenmişlerdir.

Gerçekte devletlerin ekonomik gücü ve ulusal geliri, sahip olduğu topraklarla doğrudan ilişkiliydi. Bu nedenle herhangi bir devletin yeni araziler üzerinde hak iddia etmesi hemen diğerleriyle karşı karşıya gelme nedeni olmakta ve askerî çatışmaya dönüşme riski taşımaktaydı.

20. Yy. başlarında devletlerin ekonomik gücü öncelikle sahip oldukları altın, gümüş, kömür, metal ve petrolle ölçülmekteydi. Bu nedenle devletler arasında zengin doğal kaynakları olan bölgeleri sahiplenmek için verilen mücadele gitgide şiddetlenmekteydi. 19. Yy. sonunda ilk çatışmalar 1898 yılında İspanya'yla ABD arasında Karayip havzasına sahip olabilmek için, bir yıl sonra da İngilizlerle Boerler arasında Güney Afrika'nın altın madenlerini ele geçirmek amacıyla yapılmıştı.

İmparatorlukların iddiaları ve yeni sömürgelere sahip olmak arzusu artık Vestfalya Antlaşması'nca ve bu antlaşmadan doğan uluslararası ilişkiler sistemince dizginlenemeyecek düzeye ulaşmış bulunuyordu. Emperyalizmin ekonomik çıkarları tüm sınırları aşmakta, her türlü siyasi ve diplomatik etkeni devre dışı bırakmaktaydı.

Aynı dönemde ulusal çıkarları çatışan ülkeler ve bunların öncelikli çatışma nedenleri şu şekildeydi:

- İngiltere ile Rusya, Orta Asya, Kafkasya, Uzakdoğu ve Karadeniz havzası üzerinde kontrol sağlamak için mücadele halindeydi;
- Almanya, Fransa ve İngiltere, Baltık Denizi havzası, Doğu ve Merkezî Avrupa ile Akdeniz için çekişiyordu;
- ABD, Rusya ve İngiltere arasında Uzakdoğu, Pasifik ve Asya için mücadele sürmekteydi;
- ABD ile İspanya, Karayip havzası ve Filipinler için çatışıyordu;
- Rusya ile Japonya arasında Uzakdoğu'ya hâkim olma mücadelesi devam ediyordu.

Tüm bu devletler diğerleriyle gizli görüşmeler gerçekleştiriyor, gizli antlaşmalar imzalıyor, rakiplerini zayıf düşürmek ve saf dışı bırakmak için manevralar yapıyordu.

19. Yy. sonunda ve 20. Yy. başında Avrupa'nın en büyük devletleri askerî bloklar oluşturmaya ve açıkça birbirlerine karşı savaşa hazırlanmaya başlarlar. Ortak çıkarlara dayalı olarak Rusya, Fransa ve İngiltere bir cephede, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya ise diğer cephede yer alarak askerî ve ekonomik güçlerini birleştirirler.

ABD ve Japonya ise Asya, Pasifik ve Uzakdoğu bölgelerine ilişkin çıkarlarına uygun olarak yukarıda anılan bloklarla zaman zaman temasa geçerler. Avrupa'da, Asya'da Pasifik bölgesinde güç kaybeden devletlerin sömürgeleri tedrici olarak bu iki devletin kontrolü altına geçmeye başlar. Örneğin söz konusu dönemde eski gücünü kaybederek sömürgeleri yönetmekten aciz kalan İspanya'nın kontrolündeki Filipinler, Karayip havzası, Cagayan, Sulu ve Sibutu ABD'nin; Karolin, Mariana ve Palau adaları Almanya'nın kontrolüne geçer. 1905 yılında Rusya'yı Pasifik'te ve Uzakdoğu'da yenil-

giye uğratan Japonya Kore'yi Rusya'nın kontrolünden çıkarır, Port Artur'u, Liaodong Yarımadası'nı ve Güney Sahalin'i ele geçirir.

Güney Afrika'daki zengin altın ve elmas madenlerine sahip olmak uğruna 19. Yy. sonunda bu ülkeyi yöneten Boer hükümetiyle İngilizler arasında savaş başlar. 250 bin kişilik İngiliz ordusu 1902 yılında Boerleri yenilgiye uğratarak Güney Afrika'yı kontrol altına alır. Fakat Almanya, Fransa ve Rusya'nın baskılarına karşı koyamayan İngiltere bir süre sonra ABD'yi de işin içine katmak zorunda kalır ve bu ülkenin yardımına karşılık Panama Kanalı'nın yapımı ve yapım bitince kanal üzerinde kontrol hakkını ABD'ye bırakır *(Panama Kanalı'nın yapımı 1903 yılında başlamış, 1914 yılında tamamlanmıştır).*

1898 yılında Çin'de başlayan Boxer Ayaklanması'nın bastırılması dönemin lider devletleri ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya arasında diplomatik krize neden oldu. Bu devletlerin hepsinin Çin'de bazı çıkarları bulunuyordu.

Nüfusu, ucuz iş gücü ve elverişli pazarıyla Çin gelişmiş kapitalist ülkeler için cazip bir ülkeydi. Adları anılan tüm ülkeler Çinlileri cezalandırmak, Çinlilere *"haddini bildirmek"* ve Çin'de yabancıların çıkarlarını savunmak konusunda aynı görüşteydiler. Fakat bu görevi kimin üstleneceği ve Çin'e hangi ülkenin askerî güç göndereceği konusunda anlaşamamaktaydılar. Jeopolitik ve coğrafi açıdan ayaklanmanın bastırılmasında kullanılacak en elverişli ülkeler Rusya ve Japonya olabilirdi. Oysa diğer ülkeler ne Rusya'nın *(Rusya'nın müttefiki Almanya'ydı)*, ne de Japonya'nın *(Japonya İngiltere tarafından destekleniyordu)* bu görevi üstlenmesini kabul ediyordu. Çünkü bu durumda söz konusu ülkelerin bölgede gücünü ve etkisini arttırma tehlikesi bulunuyordu. Bu yüzden ABD 1899 yılında Avrupa'nın büyük devletlerine nota vererek, Çin'in tüm ülkeler için *"açık ilan edilmesi"* ve Çin'de *"düzenin sağlanması işine herkesin katılımının sağlanması"* talebinde bulundu. Sonuçta Alman Feldmareşal Alfred von Waldersee komutanlığında Çin'e uluslararası askerî güç gönderildi ve bu güce tüm büyük devletlerin askerleri katıldı.

Çin'de ve diğer ülkelerde cereyan eden benzer olaylar sayesinde 20. Yy. başlarında gitgide şiddetlenen jeopolitik çıkar mücadelesi yeni bir toplu çatışmanın, bloklar arasında yeni bir savaşın başlanmasını kaçınılmaz kılmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması uluslararası ilişkiler; alanında 1815 yılındaki Viyana Antlaşması'yla birtakım değişikliklere uğramış olmakla beraber 260 yıldan daha uzun bir süre varlığını sürdüren Vestfalya sistemine son verdi.

Versay Dönemi: Avrupa'nın ve Dünyanın Yeni Jeopolitik Gerçeklikleri ve Karşıtlıkları (1919-1939)

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da devletler arası ilişkiler, görüleceği üzere, fazlasıyla gergin bir hal almış bulunuyordu. Türkiye ile Yunanistan arasında başlayan savaş, Türkiye'nin eyaletlerinde Avrupa ülkelerince körüklenen etnik ayrılıkçı ayaklanmalar, Türkiye ile İtalya ve Balkan ülkeleri *(Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Romanya)* arasında 1912-1913 yıllarında cereyan eden askerî operasyonlar ve bunlardan daha önemli olarak, tüm bu süreçlerde Avrupa'nın lider devletlerinin sergiledikleri Türklük karşıtı ve kışkırtıcı tutum dünya savaşını kaçınılmaz kıldı.

Birinci Dünya Savaşı'nın asıl itici gücü Vestfalya Antlaşması'ndan 20. Yy. başlarına kadarki dönem içinde *"ulusal haklarının"* Avrupa'nın büyük devletleri tarafından çiğnendiğini ve sömürgelerin paylaşımında haksızlığa uğradığını iddia eden Almanya'ydı. Almanya'nın başlıca müttefikleri ise Avusturya-Macaristan, Balkan Savaşları'ndan memnun kalmayan ve parçalanmanın eşiğine gelen Türkiye ve yine Balkan Savaşları'nda topraklarının bir bölümünü kaybeden Bulgaristan'dı.

Almanya'nın en önemli müttefiki olan İtalya, savaşın başlarında tarafsızlığını korumakla beraber, 1915 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri tarafında savaşa girdi.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca Japonya, Almanya'nın Uzakdoğu sömürgelerini ele geçirmek amacıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan blokuna karşı savaşa girdi. Avrupa'da iki blok arasında başlayan savaş kısa sürede bir dünya savaşına dönüştü. Her iki tarafa karşı farklı tutumlar sergileyen ABD, Belçika, Kanada, Mısır, Portekiz, Romanya, Yunanistan ve Çin de savaşa katılmak durumunda kaldı.

Birinci Dünya Savaşı'na katılan devletlerin sayısı 36, bunların toplam nüfusu ise 1,5 milyar kişidir. 70 milyon asker ve subayın katıldığı bu savaş büyük insani kayıplarla sonuçlanmıştır. 10 milyon kişi hayatını kaybederken, 20 milyon kişi de savaşta yaralanmıştır. Birinci Dünya Savaşı o zamana kadar insanlığın gördüğü en kanlı ve dehşetli olaydı.

1917 yılında Rusya'da tüm dünyayı sarsan Burjuva Devrimi *(Şubat)* ve ardından Sosyalist Devrim *(Ekim)* gerçekleşti. Sonuçta Rusya İmparatorluğu parçalandı ve yeryüzü ideolojik ve sınıfsal temele dayalı iki çatışan cepheye ayrılmış oldu.

Devrim sonucunda Rusya'nın savaştan çekilmesi, müttefikleri olan Fransa ve İngiltere'yi zor durumda bıraktı. Bu iki ülkenin tahrikleri sonucunda o güne kadar İtilaf Devletleri'ni gayriresmî bir şekilde destekleyen ABD de Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın kaderini belirledi, Avrupa'da ve tüm dünyada yaklaşık 270 yıl boyunca uygulanmış olan Vestfalya-Viyana sisteminin sonunu getirdi.

İttifak Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgisinin ardından yeni bir dünya sistemi ve yeni bir jeopolitik yapılanma ortaya çıktı. Aynı dönemde jeopolitik güçlerin konumunda da önemli değişiklikler oldu. Savaştan önce büyük siyasi güç merkezleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları parçalandı, bu imparatorlukların kontrolü altındaki halklar ve bölgeler yeni statülerine savuştular.

Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik, askerî, mali ve diğer sonuçlarına değinmeden, uluslararası ilişkiler ve jeopolitik alanında ne gibi neticeler doğurduğu üzerinde duralım. Çünkü 1918 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılına kadarki dönemde temel jeopolitik süreçler ve dünya politikası bu neticelere bağlı olarak cereyan etmiştir:

1. Birinci Dünya Savaşı'nın önemli sonuçlarından biri ulus devletler arasındaki çatışmanın 1917 yılından itibaren ideolojik ve sınıfsal çatışmaya dönüşmesi, insanlığın iki muhalif cepheye ayrılmasıdır. Savaşın felaketleri ve doğurduğu memnuniyetsizlik yalnızca Rusya'da değil, tüm Avrupa ülkelerinde ve bunların sömürgelerinde sınıf temelinde devrim ortamının oluşmasını sağlamıştır.
   1917 yılının Ekim'inde Rusya'da gerçekleşen ihtilal ve Sosyalist Devrim'in zaferi, savaş ortamında diğer devletlerin dikkatini fazla çekmemiştir. 1918 Mart'ında Sovyet Rusya'nın Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'la imzaladığı Brest Litovsk Antlaşması da belirli ölçüde dikkat dışında kalmıştır. Rusya için elverişsiz şartlar dikte etmekle beraber, Brest Litovsk Antlaşması bu ülkenin bir Sovyet ülkesi olarak birkaç devlet tarafından tanınması anlamına geliyor ve savaştan çekilmekle proleter diktatörlüğünü kurmak için vakit kazanmasına olanak veriyordu ve bu yönüyle çok önemliydi.
   Savaşın ardından Avrupa ve dünya devletleri, kapitalizmi en büyük hasmı olarak gören ve *"kapitalizmin mezarını kazacağını"* iddia eden yeni Sovyet rejimini gelecek için jeopolitik tehdit olarak görerek tehlike çanlarını çalmaya başladılar. Artık herkes savaşın doğurduğu en büyük olumsuzluğun Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin zafere ulaşması olduğunu anlıyordu.
   Almanya'nın savaştan önce ilan ettiği *"Almanya önderliğinde geniş ve güçlü*

Merkezî Avrupa ve dünyanın tüm sömürgelerini kontrol edecek güçlü Alman devleti" jeopolitik projesi artık Avrupa'da da, dünyada da stratejik tehlike olmaktan çıkmıştı. İnsanlığın ortak yaşam kurallarını ve uluslararası ilişkileri belirleyecek asıl etkenin iki karşıt cephe, kapitalizmle sosyalizm arasındaki jeostratejik mücadele olacağı artık herkes tarafından kabul ediliyordu.

1917 yılı öncesinde büyük devletler dış politikalarında, daha fazla toprak elde etmek için yaptıkları sömürge savaşlarında, yeryüzünün maddi kaynakları, doğal zenginlikleri ve insan kaynaklarına sahip olmak uğruna giriştikleri kanlı mücadelelerde ağırlıklı olarak jeopolitik ve ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ettikleri halde, yeni şartlarda buna sınıf tehlikesi de eklenmiş bulunuyordu. Dünya tarihinde bir vakitler Roma papalarının insanları tek bir dinin şemsiyesi altında toplama misyonunu Sovyet Rusya *(SSCB)* tüm insanları ait oldukları sınıflara binaen iki grupta *(sömürenler ve sömürülenler)* toplamaya çalışarak devralmış bulunuyordu. Tüm dünya proletaryasının *(kapitalist üretim yerlerinde çalışan işçilerin)* sömürülmekten kurtarılarak bir araya getirilmesi ve devletlerin millî mensubiyet gözetilmeden sınıfsal temelde yeniden kurulması düşüncesi yeryüzünde jeopolitik sistemin ve yapılanmanın büsbütün değiştirilmesini hedeflerken, kapitalist dünyayı dehşete düşürmekteydi.

"Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" sloganını dış politikasının ve jeopolitik ilkelerinin temeli olarak kabul eden SSCB, kurulduğu günden itibaren *"proleter devrimini"* Avrupa'ya ve tüm dünyaya ihraç etmek için çok yönlü olarak çalışmaya başlamıştır. Bu durum Avrupa ülkelerini ve ABD'yi SSCB'ye karşı dışlama politikasını uygulamak ve ciddi önlemler almak zorunda bırakmıştır.

Sovyet Rusya'nın dışlanması Versay sisteminin başlıca hedeflerinden biri olarak ilan edilmiştir. Rusya Versailles'e, Washington'a ve barış görüşmelerinin yapıldığı diğer kentlere davet edilmemekle kalmamış, 1918-1922 yıllarında hem içte, hem de dışta bu ülkeye karşı toplu bir *"savaş"* ilan edilmiştir. Tüm dünyanın sosyal demokratları Rusya aleyhinde kışkırtılmış, uluslararası işçi örgütleri ilga edilerek yasaklanmıştır. Rusya yalnızca yabancı devletlerden değil, sınıfsal müttefikleri olan işçi örgütlerinden ve sosyal demokrat örgütlerden de koparılmıştır.

2. İkinci Dünya Savaşı'nın önemli sonuçlarından ve Versay Dönemi'nin özelliklerinden bir tanesi de Avrupa'da ve tüm dünyada geleneksel güç dengelerinin değişmesi, büyük imparatorlukların çıkarlarının temin edilmesi temeline dayalı uluslararası ilişkiler sistemine yeni bağımsız devletlerin katılması ve bu devletler arasında *"eşitlik"* ilkesinin esas alınacağının ilan edilmesidir. İmzalanan barış antlaşmaları gereğince eskiden Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının bir parçası olan ülkeler bağımsız devlet

statüsü alarak Versay sistemine dâhil edildi. Avusturya, Macaristan, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Estonya, Letonya, Litvanya vb. bağlı bulundukları imparatorluklardan ayrılarak bağımsız devletler oldular. Versay sistemine toplam 44 devlet dâhildi. Bu sisteme girmeyen Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan da bağımsızlıklarını ilan ederek uluslararası arenada resmen tanınmak için çalışmalara başladılar.

3. Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük sonucu ise devletler arası ve bütünüyle uluslararası ilişkilerde uygulanacak yeni bir sistemin, yani Versay sisteminin kurulmasıdır. Bu sistemin temel ilke ve şartları 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Sarayı'nda onaylanmıştır.[173]

   Versay sisteminin en önemli özelliklerinden bir tanesi Bolşeviklerin Avrupa ve dünya üzerindeki etkilerinin azaltılmasının ve komünizm propagandası yapan SSCB'ye karşı mücadele edilmesinin tüm üye devletler (*Milletler Cemiyeti üyesi devletler*) için öncelikli hedef olarak belirlenmesidir.

   Versay sistemi katılımcısı 44 ülkenin 1921-1922 yıllarında Washington'da bir araya gelerek Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde bazı değişiklikler yapması ve bu cemiyeti Versay Sözleşmesi hükümlerini kontrol eden hükümetler arası bir kurum statüsüne kavuşturması da uluslararası ilişkiler sisteminde gerçek bir yeniliktir. Milletler Cemiyeti Sözleşme'sinin kabulüyle beraber, bu kurumun Meclis'i ve Sekretarya'sı da tesis edilmiş, Genel Sekreter'i seçilmiştir. ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti Konseyi'nin daimi üyeleri olarak belirlenmiştir.

   Milletler Cemiyeti üyesi devletler Washington Konferansı'nda ilk defa olarak dünyada barış ve istikrarın korunması, herhangi bir devletin egemenlik alanına dış müdahalenin yasaklanması, başka bir devletin toprağını işgale kalkan devletlere karşı yaptırımlar uygulanması, tartışmalı konuların müzakereler aracılığıyla çözüme kavuşturulması, devletler arasında karşılıklı verimli işbirliği yapılması gibi günümüz için de geçerli olan uluslararası hukuk normlarını ortaya koymuşlardır.

---

173 440 maddeden ve bir protokolden oluşan bu önemli belge Avrupa'da ve dünyada mevcut reel durumu ve jeopolitik güç dengelerini onaylamakla beraber devletlerin ve ulusların savaş sonrasındaki sınırlarını, topraklarını, askerî gücünü, silahlı kuvvetlerini, bunlar üzerideki kontrol mekanizmalarını ve tüm bu meselelerde lider devletlerin öncelikli rolünü belirledi. Versay Antlaşması'nın hazırlanması ve imzalanması sürecine 44 devlet katılmış ve bu devletler jeopolitik güçlerine ve nüfuzlarına binaen 4 gruba bölünmüşlerdir: 1) Lider ve muzaffer ülkeler: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; 2) Versay'da hukuki açıdan temsil olunan ülkeler: Belçika, Brezilya, Hindistan, Yunanistan, Çin, Polonya, Portekiz, Romanya ve Çekoslovakya; 3) Savaş sırasında Almanya'yla diplomatik ilişkilerini askıya almış olan ülkeler: Ekvador, Peru, Bolivya, Uruguay; 4) Tarafsız ülkeler. Versay Barış Antlaşması'nın şartları 1919-1922 yılları arasında Almanya'nın eski müttefikleriyle imzalanan Saint Germain, Triyanon, Neuilly, Sevr, Lozan ve Washington Antlaşmalarıyla tamamlanarak devletler arası ilişkilerin ekonomik, politik ve diğer alanlarını düzenleyen yeni bir Versay Sistemi'ni oluşturmuştur.

Pek çok çatışan yönüne ve devletler arası ilişkilerde eşitsizlik ve subjektiflik temeline dayanmasına rağmen Versay sistemi, o güne kadar mevcut olan uluslararası ilişkiler sisteminin ve jeopolitik yapılanmanın en mükemmel şeklini ortaya koymuş oluyordu. Savaşı kaybeden Almanya ve Bolşeviklerin iktidara geldiği Rusya bu sistemin dışında tutulsa da, Versay sistemi insanlığın uygarca bir arada yaşama normlarının belirlenmesi ve yeryüzünün jeopolitik yapısının yerine oturması yolunda önemli bir aşamaydı.

4. Versay sistemi Avrupa'daki jeopolitik güç dengelerini Fransa ve İngiltere lehinde değiştirdi, bununla beraber ABD'nin Avrupa'da cereyan eden olaylara ve yeryüzünün tamamındaki sömürge bölgelerine müdahalesinin de gitgide artmasına neden oldu. ABD'nin güçlü bir devlet olarak dünya olaylarının merkezine oturması ve uluslararası ilişkilerde güç dengelerinin değişmesinde belirleyici bir etkene dönüşmesi Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli neticelerinden biriydi. Versay'dan itibaren Avrupa'da ve tüm dünyada yeni uluslararası ilişkiler sisteminin jeopolitik yapısının şekillenmesinde en önemli rolü ne 1918 yılında büsbütün zayıf düşmüş olan Rusya, ne savaşta büyük askerî ve ekonomik kayıplar veren İngiltere ve Fransa, ne savaşı kaybeden Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye, ne de herhangi başka bir devlet oynamıştır; bu rolü bizzat ABD üstlenmiş ve gitgide jeopolitik konumunu daha da pekiştirmiştir.

   ABD 20. Yy. başlarından itibaren bir dünya devletine dönüşmeye ve uluslararası ilişkiler sisteminde egemen konuma gelmeye başlamıştır. Söz konusu dönemde özellikle sömürge imparatorluklarının ciddi sorun ve krizlerle karşı karşıya kalmaları, başülkelerle sömürgeler arasındaki ilişkilerin gerilmesi ABD'ye jeopolitik çıkarlarını temin etmek ve çeşitli manevralarla olayları yönlendirmek olanağı vermiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ABD henüz dünya egemenliği için diğer büyük devletlerle karşı karşıya gelebilecek güçte değildi, fakat Rusya'yı Uzakdoğu ve Pasifik bölgesinden, İspanya'yı Karayip havzasından, Almanya ve Fransa'yı ise Afrika'dan uzaklaştırmak için yapması gerekenleri adım adım yapmaktaydı.

   Birinci Dünya Savaşı başlarken ABD, Avrupa ülkelerine 3 milyar dolar borçluydu. Savaş sürecinde ABD bu borcu ödemekle kalmadı, İtilaf Devletleri'nin savaş harcamalarının büyük bir bölümünü karşılayarak bu ülkeleri kendine 14 milyar dolar borçlandırdı. Diğer yandan savaş sırasında ABD dünyanın en önemli ticaret ve ekonomi merkezine dönüşerek dört yılda 27,3 milyar dolar kâr elde etti.

   Ekonomik gücünü arttırdıkça ABD, Avrupa'da ve dünyada cereyan eden olaylara daha fazla müdahale eder oldu. 1917 yılı Nisan'ında İtilaf Devletleri

tarafında savaşa girmeden önce ABD, her iki bloku bankaları aracılığıyla finanse etmekte ve bu blokların üyesi olan ülkelere krediler vermekteydi. İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmekle de ABD karşı tarafla ilişkilerini bitirmemiştir. Savaş sonrasında ise İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak Amerika, Almanya'nın ve müttefiklerinin kesin bir şekilde saf dışı bırakılması, bunların topraklarının ve doğal kaynaklarının paylaşılması için verilen mücadeleye katılmamıştır. Bilakis, yenilgiye uğrayan tarafı mahvolmak ve dünyanın siyasi arenasından tamamen silinmek tehlikesinden kurtarmış ve bunu yaparken barışçı, iyiliksever, korumacı bir uluslararası hakem imajı kazanarak geleceğe yönelik jeopolitik hamleler gerçekleştirmiştir. ABD, Birinci Dünya Savaşı'nın Avrupa ve dünyada var olan zıtlaşmayı sonlandırmadığını, bilakis daha fazla derinleştirdiğini iyi biliyordu. Yaklaşan sosyalizm tehlikesi de bu duruma eklenince, ilerleyen yıllarda büyük bir çatışma yaşanacağı önceden tahmin edilebilirdi. Bu nedenle ABD, kimseyi küstürmeyerek *"tarafsız, adil ve güçlü hakem"* imajı kazanmak ve gelecekte bu imajından faydalanmak istemekteydi.

Avrupa'da ve diğer coğrafyalarda sömürgeler elde etmek savaşına ve devletler arası kamplaşmaya biraz geç katılan ABD, birtakım sorunlarla yüzleşmekteydi. 20. Yy. başlarında dünyanın en güçlü ülkeleri olan İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya ve diğerleri jeopolitik çıkar ve hedeflerini gerçekleştirmek, dış politika önceliklerini yerine getirmek ve sömürgeler elde etmek için birbirleriyle açıkça mücadele etmenin ötesinde, gizli görüşmeler yapıyor, anlaşmalar imzalıyor ve bloklar oluşturuyorlardı. Bazen müttefik oldukları bir devlet aleyhinde karşı cepheden herhangi bir ülkeyle anlaşabiliyorlardı. Dış politikada riya, ihanet ve gizli anlaşmalar artık sıradanlaşarak bir norm halini almış bulunuyordu. Bolşevikler iktidara gelince Rusya İmparatoru'nun yabancı devletlerle imzalamış olduğu gizli antlaşmaları ve oluşturduğu ittifakları açıkladı ve bu anlaşmalar 1918 yılında tüm dünyada şok etkisi doğurdu.

1918 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın kaderi artık belliyken, eski gizli antlaşma ve kamplaşmaların tekrar gündeme geleceğinden korkan ABD kontrolü ele almak için ciddi bir çaba harcamaya başladı. Başkan Wilson'un 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına dair konuşması ve önerileri bu yöndeki çabalardan bir tanesi olarak kabul edilebilir. 14 maddeden oluşan öneriler ABD'ye taraflar arasında manevra yapma olanağı veriyordu. Örneğin maddelerinden birinde devlet arasında görüşmelerin artık açık bir şekilde yapılması gerektiği söyleniyor ve hiçbir gizli uluslararası antlaşma yapılamayacağı vurgulanıyordu. Ticaret gemilerine ve uluslararası ticarete hiçbir durumda engel olunamayacağına ya da eskiden Rusya, Belçika, Fransa ve İtalya'ya bağlı olan toprakların yine bu devletlere iade edilmesine ilişkin maddeler de ileriye yö-

nelik manevralardı.

ABD Başkanı'nın bu liberal önerileri her halükârda ülkesinin dünya politikasında ve jeopolitik merkezlerdeki konumunun pekişmesi, çeşitli ülkelerin ABD'nin yanında yer alması ve söz konusu dönemde uluslararası ticarette lider durumda olan Amerikalıların daha serbest bir ticaret ortamı elde etmesi, gizli anlaşma ve kamplaşmaların önlenmesi amacına hizmet etmekteydi.

Savaş sonrasında ABD bazı konularda İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını da göz önünde bulundurarak bu devletlerle beraber hareket etmek kaydıyla, Avrupa ve dünya jeopolitiğinde kendi stratejisini dikte etmekteydi. Bu stratejinin özü Wilson İlkeleri'nden de anlaşılacağı üzere, dünyada savaşların ve devrimlerin önlenmesi, gizli antlaşma ve kamplaşmalara izin verilmemesi, serbest ticaretin ve serbest ekonomik rekabetin önündeki tüm engellerin kaldırılması, Avrupa ve dünyada lider ülkeler arasında jeostratejik güç dengelerinin sağlanması şeklinde belirmekteydi.

ABD savaşı kazanan İngiltere ve Fransa'nın fazla güçlenmesini de, kaybeden Almanya'nın tamamen mahvolmasını da istemiyordu. Amerika Avrupa ülkelerinin gücünü Sovyet Rusya tehlikesine karşı kullanmak ve Bolşevik Devrimi'ni bu ülkeler eliyle ezmek istiyordu. Bu arada İngiltere ve Yunanistan'ın denizler ve okyanuslardaki, Fransa, Almanya ve İtalya'nın zengin doğal kaynaklara sahip bölgeler üzerindeki, diğer devletlerin ticaret ve sömürgecilik açısından önem taşıyan coğrafyalardaki kontrolünü kendi elinde toplamaya çalışıyordu. Öte yandan Almanya'yı bütünüyle mahvolmaktan kurtaran ABD, bu ülkeyi gelecekte İngiltere ve Fransa'ya karşı bir silah olarak kullanabileceğini de düşünüyordu.

1918-1922 yılları arasında *(Versay Antlaşması'ndan Washington Konferansı'na)* yapılan uluslararası görüşmelerde ve imzalanan antlaşmalarda ABD On Dört Madde talebini *(Wilson İlkeleri'ni)* hemen hemen tamamen gerçekleştirdi; üstüne üstlük Amerika'nın dünya siyasi arenasında egemen konumunu pekiştirecek olan Milletler Cemiyeti adlı uluslararası kurumun tesis edilmesini sağladı.[174] Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak uluslararası ilişkilerde ve dünyanın jeopolitik yapılanmasında Versay-Washington sistemi ortaya çıktı. Bu sistemin ana stratejisini ABD belirlemekteydi.

174 Söz konusu dönemde ABD Başkanı Wilson kolektif güvenlik düşüncesini ortaya atmakla 1648 yılından (Vestfalya Antlaşması'ndan) beri Avrupa'da mevcut güç dengelerinin değiştirilmesinin ideologuna dönüşmüş bulunuyordu. Wilson Paris Barış Konferansı'nda Milletler Cemiyeti hareketinin de liderliğine soyunarak söz konusu kurumun organizasyonuna ilişkin tüm sorunları çözüme kavuşturmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kurulması uluslararası ilişkiler sisteminin hem biçimini, hem de içeriğini önemli ölçüde değişikliğe uğratmıştır. 1920 yılında ABD Senatosu bu ülkenin Milletler Cemiyeti'ne katılması lehinde oy kullanmadı ve 1922 yılında Washington Konferansı'nda Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın birtakım maddelerinde değişiklikler yapılıncaya kadar kurumun dünyadaki faaliyeti hemen hemen askıya alındı.

Kazanan ülkeler Milletler Cemiyeti aracılığıyla Almanya'yla Sovyet Rusya arasında bir tampon bölge oluşturdular; Fransa ve İngiltere'nin etkisi altındaki ülkelerden oluşturulan bu tampon bölge kıtanın iki büyük devletini birbirinden koparark aralarında sıkı bir iletişim kurulmasına izin vermemek amacı güdüyordu.

Yeni Dünya Düzeni ve jeopolitik normları Sovyet Rusya, Çin ve Almanya'ya karşı yönlendirilmiş bulunuyordu. Fakat bu büyük devletlerin jeopolitik çıkarlarının bütünüyle göz ardı edilmesiyle yapılacak herhangi bir planın iflasa mahkûm olacağını o dönemde de herkes bilmekteydi. SSCB'yi, Çin'i ve Almanya'yı göz ardı eden bir dünya sisteminin ve jeopolitik yapılanmanın uzunca bir süre varlığını koruyabilmesi mümkün değildi. Nitekim böyle olmuştur. Versay'da belirlenen uluslararası ilişkiler sisteminin, barış ve güvenlik rejiminin eksik ve çatışmalı yönleri ilk günden ortaya çıkmaya başladı.

Versay-Washington sisteminin kusurlarından bir tanesi, barış antlaşmasını imzalayan devletlerin bu antlaşmanın şartlarını yerine getirmekten kaçınmalarıydı. Hem yenilen ve bütünüyle ezilen Almanya ile Avusturya-Macaristan, hem kazanan Fransa, İngiltere, İtalya ve ABD, hem de Versay sürecinde hakkı yenen Türkiye, Japonya, Romanya, Bulgaristan ve diğerleri için aynı şey söz konusu idi. Hatta ABD ve İngiltere Fransa'yı köşeye sıkıştırabilmek için Almanya'yı gizlice desteklemekte ve barış şartlarını ihlale tahrik etmekteydiler.

Fransa ve yandaşları, birtakım komşu ülkelerle gizli görüşmeler yapmaya başlamışlardı. Fransa, İngiltere ve ABD ile anlaşamayan ve savaş sonuçlarından memnun kalmayan Macaristan, Türkiye, Romanya gibi ülkeler de Sovyet Rusya'yla görüşmekte ve sorunlarını bu ülkenin yardımıyla çözmeye çalışmaktaydılar. Görüleceği üzere, Versay sistemi içinde bir kamplaşma, çatışma ve gizli görüşmeler dönemi başlamış bulunuyordu. Bu durum barış antlaşmasının şartlarının kısa sürede toplu bir şekilde ihlal edilmesiyle sonuçlandı.

Almanya'nın kaderine, sınırlarına, kara ve deniz gücüne getirilecek sınırlamalara ilişkin tartışmalar da Versay sisteminin verimli ve sorunsuz çalışmasına engel olmaktaydı. Bu arada Almanya, görüş ayrılıklarını başarılı bir şekilde kullandı ve savaşta yenildiği ülkelerden bazılarıyla ilişkilerini gizlice düzene sokarak, bunların yardımıyla Versay Antlaşması'nın gereklerini yerine getirmekten kaçınmaya başladı. Bu durum 1922 yılından itibaren Almanya'nın tekrar güç kazanmasına, askerî ve ekonomik potansiyelini geliştirmesine olanak verdi.

Ticari ve ekonomik çıkarlarını düşünen ABD, İngiltere ve Fransa'nın bazı işadamları da dâhil olmakla Avrupa'nın tüm ülkeleri aynı dönemde Almanya'yla ticari, mali ve ekonomik ilişkiler tesis etmeye başladılar. Bu sayede Almanya, ekonomisini kalkındırmak, askerî gücünü geliştirmek için elverişli ortamı buldu. Şartlardan başarılı bir şekilde faydalanan Almanya savaş sırasında dağılmış olan ordusunu yeniden oluşturdu ve ekonomisini daha çok askerî endüstri istikametinde modernleştirmeye başladı. Diğer yandan Almanya aynı dönem zarfında İtilaf Devletleri'nden ve bunların haksızlıklarından memnun kalmayan Avusturya, Macaristan, Türkiye, İtalya ve Japonya gibi ülkelerle tekrar müttefiklik ilişkileri geliştirmeyi de başardı.

Versay sisteminin dünya çapında ortaya çıkardığı en büyük çatışma ise sınıfsal ve ideolojik kamplaşma oldu. Versay-Washington görüşmelerinin ve müzakerelerinin en önemli maddelerinden biri sosyalizm yoluna sapmış olan Rusya'nın ve yandaşlarının tüm dünyayla ilişkilerini koparmak, Bolşevik Devrimi'ni beşiğinde boğmaktı. 44 devletin katıldığı Milletler Cemiyeti diğer uluslararası meselelerle beraber, bu sorunu da daim dikkatte tutmaktaydı. Dolayısıyla, SSCB'nin tanınmasına ve 1934 yılında Nazizm tehlikesi karşısında Milletler Cemiyeti'ne alınmasına kadarki dönemde kapitalist ve sosyalist düzenler arasındaki zıtlaşmanın temeli Versay Antlaşması'yla atılmıştır. Bu durum iki zıt sistemi sürekli olarak birbiriyle gizli ve açık şekilde mücadeleye itmiştir. Bir yanda SSCB öncülüğünde sosyalizmin başarısından ve dünya devriminden bahsedilirken, diğer yandan sosyalist düzenin ve proleter devriminin önlenmesi için bunlara karşı jeostratejik mücadele kampı oluşturuluyordu.

Versay-Washington sisteminin kusurlarından biri de şartlarının genel nitelikli olması, somut durumlarda ve somut devletler üzerinde uygulama mekanizmasının bulunmamasıydı. Özellikle kolektif güvenliğe ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesini kontrol etmekle görevli Milletler Cemiyeti'nin verimsiz çalışması Versay-Washington sisteminin işlemesini engelliyordu.

Sisteme katılan ülkeler kolektif ve bireysel güvenliklerini temin etmek amacıyla beraber hareket etmeği değil, bireysel önlemler almayı ya da sorunlarını birkaç devletle bir araya gelmek suretiyle çözmeyi yeğliyorlardı. Örneğin Versay Antlaşması'nın üzerinden beş yıl geçmeden (1922) Almanya ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında görüşmeler başlamış, Versay şartlarının ihlal edilmesi anlamına gelecek şekilde sözleşme imzalamış ve ilişkileri onarma yoluna gidilmiştir.

Yine Versay Antlaşması'nın mürekkebi kurumadan, antlaşmanın imzalanmasından topu topu bir yıl sonra Türkiye, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Çin ve diğer ülkeler Sovyet Rusya'yla ilişkilerini gözden geçirmeye başlamışlardır. Bunun ardından

1921-1922 yıllarında ABD, İngiltere, Fransa ve Japonya Pasifik Okyanusu adalarının paylaşılması ve ulus devlet haklarının karşılıklı korunması hususunda bir sözleşme imzalamışlardır. Bir süre sonra da dokuz büyük devletin Çin'in tanınmasına ilişkin sözleşmesi, Pasifik Okyanusu'nda askerî güç dengesi konusunda beş devletin sözleşmesi ve diğer antlaşmalar ortaya çıkmıştır. Görüleceği üzere hem savaşta kazananlar ve kaybedenler, hem de savaşa katılmadıkları halde ulusal çıkarları Versay'da göz ardı edilen devletler bu sistemin ilkelerini ihlal ederek işlerine geldiği gibi uygulamaya başlamışlardır.

1922-1939 yıllarında dünyada cereyan eden jeopolitik gelişmelerin ve devletler arası ilişkilerin birkaç ana yönelimini, detaya girmeden zikretmekte fayda vardır.

Söz konusu dönemin jeopolitik gelişmelerini karakterize eden en önemli gerçekliklerden bir tanesi komünizm karşıtı bloka giren ülkelerin tüm çabalarına karşın Sovyet Rusya'nın zorlukları yenmesi, eski Rusya İmparatorluğu'nun sınırları içinde sosyalist rejimi kurması, proleter diktatörlüğünün sınırlarını genişletmesi ve SSCB'yi kurması olmuştur. Söz konusu dönemin büyük devletlerinin tamamı, ABD, İngiltere, Fransa, Japonya, İtalya, Polonya vb. Sovyet rejimine karşı mücadele etmekteydiler. Bu devletler Rusya içinde ve diğer sosyalist ülkelerde devrim karşıtı güçleri harekete geçirmişlerdi. Fakat tüm bu çabalar hiçbir sonuç vermedi, Rus devrimi ve sosyalizm yaşamakla kalmadı, Sovyet Rusya *(1922 yılından itibaren SSCB)* sınırlarını genişleterek Avrasya'da Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan'ı ve diğerlerini ilhak etti, kendini uluslararası arenada tecrit durumundan kurtardı, üstelik söz konusu dönemde tüm dünyayı gerçek bir tehlikeyle karşı karşıya bırakan Nazi Almanya'yla mücadelenin en önemli merkezlerinden bir tanesine dönüştü.

Diğer yandan SSCB'nin kurulması, sosyalist hareketin bir ülkenin sınırlarını aşması ve yavaş yavaş tüm dünyada yaygınlaşması diğer devletleri Versay Antlaşması'nın şartlarını gözden geçirmek, sosyalist rejimli ülkeleri tanımak ve bu ülkelerle uygarca bir arada yaşamının yollarını, koşullarını, ilkelerini belirlemek zorunda bıraktı. Bunların sonucunda SSCB bir devlet olarak 1934 yılında uluslararası arenada tanındı ve Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edildi.

1922-1939 yılları arasında dünyadaki jeopolitik gelişmeleri ve uluslararası ilişkileri belirleyen hususlardan bir tanesi de Versay-Washington sisteminin her türlü önleme girişimine rağmen Almanya'nın Avrupa'da tekrar güç kazanması, uluslararası normlara ve Versay Antlaşması'nın şartlarına uymaktan kaçınması ve yeryüzünün yeniden paylaşılması için mücadeleye girişmesidir. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin üze-

rinden 10 yıl geçmeden Almanya Avrupa'nın en güçlü ülkelerinden birine dönüşmeğe ve Versay-Washington sisteminde öngörülen kolektif güvenlik önlemlerine meydan okumaya başlamıştır.

Almanya'nın egemenlik iddiası ile Avrupa'nın önemli ülkelerinin güvenlik önlemleri arasında gitgide artan karşıtlık dönemin uluslararası ilişkilerini her alanda etkilemeye başlamış bulunuyordu. Almanya'nın yeryüzünün yeniden paylaşılması, kara Avrupa'sına ve Avrasya'nın tamamına sahip olmak amacıyla başlattığı mücadele kısa sürede diğer kıtalara da yayılarak İkinci Dünya Savaşı hazırlıklarının başlamasına neden oldu. Almanya, İtalya ve Avusturya'da Faşist rejimi kuruldu, İspanya ve Fransa'da darbe girişimleri yapıldı. 1931 yılında Japonya Versay Antlaşması'nı ihlal ederek Çin'e saldırdı, Mançurya'yı işgal etti ve 1933 yılında Milletler Cemiyeti'nden ayrıldı. Akabinde 1933-1935 yıllarında Hitler Almanya'yı Milletler Cemiyeti'nden çıkardı ve İtalya'nın İspanya'ya müdahalesini destekledi. 1936-1937 yıllarında Almanya, Japonya ve İtalya söz konusu dönemde İspanya'da faşist rejimin kurulmasına engel olmak isteyen Komintern güçlerine karşı ortak hareket etmek hususunda anlaşarak Ant-Komintern Paktı'nı imzaladı. Hitler Almanya ordularını Ren bölgesine ve Avusturya'ya soktu, bu toprakları işgal etti.

1922-1939 yıllarında uluslararası ilişkilerin başlıca özelliklerinden biri de devletler arası ilişkilerde, kolektif güvenlik önlemlerinde ve ortak barışın sağlanması meselesinde samimi ve ilkesel yaklaşımın bütünüyle kaybolması, her ülkenin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi ve gizli siyasi, diplomatik hamlelerin uluslararası ilişkilerde bir norm halini almasıdır. 44 dünya ülkesi, özellikle ABD, İngiltere, Fransa, SSCB, Japonya gibi büyük ülkeler birbirleriyle ve Almanya'yla ilişkilerinde samimi ve ilkeli hareket etmiş olsalardı, kuşku yok ki İkinci Dünya Savaşı'nın önlenmesi mümkün olabilirdi. Bu devletler Nazi Almanya'sıyla ve bu ülkenin lideri Hitler'le kendi çıkarları doğrultusunda pazarlıklar yapmakta ve Hitler'i kendi rakiplerine karşı kullanmaya çalışmaktaydılar. ABD, İngiltere ve Fransa Hitler'i SSCB'ye karşı kullanmak isterken, SSCB de Hitler'den bu ülkelere karşı faydalanmayı düşünüyordu. Tüm bu devletlerin henüz ciddiye almadıkları Hitler ise iki tarafı da kendi çıkarları doğrultusunda kullanmakta, gizli ya da açık antlaşmalar yapmakla bu ülkeleri işine geldiği gibi ustaca yönlendirmekteydi.

Aynı dönemde Almanya'yla ilişkilerinde daha etkin bir taktik sergileyen ve bu ülkenin Versay'ın şartlarını ihlal etmesine en fazla yardımcı olan ülke ABD'dir. ABD'nin Almanya'yı kendine rakip gördüğü Fransa ve İngiltere'ye karşı kullanmaya dair birtakım jeopolitik planları bulunuyordu. Bu konu ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

Görüleceği üzere 1930'lu yıllarda dünyadaki politik zıtlıkları başarılı bir şekilde kullanan Almanya birtakım ülkeleri kendi tarafına çekerek bir kamp oluşturmuş ve eski rakiplerine yeniden meydan okumayı başlamıştır. Dönemin jeopolitik güçlerinin Almanya'nın bu hareketlerine göz yumması ve bu ülkeyle gizli pazarlıklara girişmesi Hitler'i daha fazla teşvik etmiş ve Alman orduları kısa sürede Ren bölgesine, İspanya ve Avusturya'ya girmiştir. Daha sonra Almanya Fransa ile İngiltere'yi savaş ya da Çekoslovakya'nın Almanlarla meskûn Südetler bölgesinin Almanya'ya ilhak edilmesi ikilemi karşısında bırakarak Münih Antlaşması'nı (1938) imzalamak zorunda bırakmıştır. SSCB'nin Çekoslovakya'nın bölünmesine engel olma çabalarına karşılık ABD Almanya'yla yapılan pazarlığa itiraz etmez ve Alman orduları Çekoslovakya'nın yarısını işgal eder. Münih Antlaşması'nın ardından Almanya'yla mücadele etme gücüne sahip dört büyük devletten (İngiltere, Fransa, ABD, SSCB) biri olan İngiltere de 1938 yılının 30 Eylül'ünde İngilizlere yakışır şekilde gizlice Hitler'le Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalar.

İngiltere bu sayede ulusal çıkarlarını korumayı ve gitgide daha tehlikeli bir konuma gelen Almanya'yı kendi rakiplerine karşı kullanmayı düşünmekle beraber, Almanya'nın Avrupa'daki işgal planlarına da yeşil ışık yakar. İngilizlerin bu adımı Fransa'yı da 6 Aralık 1938'de Almanya'yla benzer bir antlaşma yapmak ve bu suretle tehlikeyi kendinden uzaklaştırmak zorunda bırakır. Söz konusu gelişmeler Hitler'e sonraki hamleler için daha fazla cesaret verir.

Fransa ve İngiltere imzaladıkları gizli antlaşmalarla Hitler'i Doğu'ya yönlendirmeye ve Almanya'yla Rusya arasında savaş başlatmaya muvaffak olacaklarına inanmaktaydılar. İki ülke de çıkacak savaştan yararlanabileceğini düşünüyordu. Savaşın iki tarafı *(Almanya ile Rusya'yı)* yıpratacağını ve Avrupa'daki yeni jeopolitik tehlikeleri ortadan kaldıracağını hesaplıyorlardı.

Hitler, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'yı Doğu'ya yönlendirme çabalarından ustalıkla yararlandı. SSCB ile gizli görüşmeler sürecini başlatan Hitler, 23 Ağustos 1939 tarihinde Molotov-Ribbentrop Paktı'nı (*Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı)* imzalayarak Karadeniz'den Baltık Denizi'ne kadarki toprakların 1914 yılındaki sınırlar *(Rusya İmparatorluğu'nun sınırları)* çerçevesinde paylaşılması ve 10 yıl süreyle saldırmamak konusunda anlaşmaya vardı. Bu pakt, Almanya'yla SSCB arasında birtakım ülkelerden oluşan bir tampon bölge bulunmasını da öngörmekteydi. Almanya, Polonya'yla Litvanya; SSCB ise Finlandiya, Estonya, Letonya, Batı Ukrayna ve Batı Beyaz Rusya üzerinde hâkimiyet hakkını elde etti. Almanya'nın Polonya'yı tamamen işgal etmesinin ardından 28 Eylül 1939 tarihinde Letonya topraklarının bir bölümü para karşılığı olarak, bir bölümü ise birtakım vaatlerle SSCB'ye ilhak edildi. Bu durumda İngiltere,

Fransa ve ABD'nin Almanya'yı SSCB'ye yönlendirme çabası boşa gitmiş oldu. Artık Batı Avrupa'da ne Fransa ve İngiltere, ne de ABD ve Versay sistemine katılan 44 ülke olaylara müdahale etme, Almanya ve müttefiklerinin jeopolitik çıkarlarını temin etmek amacıyla Karl Haushofer'in Yaşam Alanı Teorisi'ni uygulamaya yönelik hareketlerine engel olma ve Versay-Washington sisteminin ilke ve koşullarına uyulmasını kontrol etme iktidarında bulunuyordu.

10 yıl saldırmamak konusunda SSCB ile anlaşan ve Doğu cephesini geçici bir süreliğine emniyete alan Hitler 1939 yılında Fransa ve İngiltere'nin nüfuz alanı içindeki toprakları işgal etmeye başladı. Alman-İtalyan birleşik güçleri aynı yıl İspanya'da İngiltere, Fransa ve SSCB kuvvetlerini mağlup ederek Franco Rejimi'ni iktidara getirdiler. Bu suretle, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden 20 yıl sonra dünya, insanlık tarihinin en kanlı ve felaketli savaşına doğru adım adım yaklaşmaya başladı.

1 Eylül 1939'da Almanya Polonya'ya, SSCB ise Polonya'ya bağlı Batı Ukrayna ve Batı Beyaz Rusya'ya, akabinde de Finlandiya'ya ve Baltık ülkelerine saldırdı. ABD, Fransa ve İngiltere bu duruma derhal tepki vererek SSCB'yi Milletler Cemiyeti'nden ihraç etti ve Almanya'ya savaş ilan etti. Uluslararası ilişkilerde Versay-Washington dönemi böylece sona ermiş oldu.

Kolektif güvenlik sistemi, Milletler Cemiyeti ve Milletler Cemiyeti'nin uluslararası hukuk normları çerçevesinde imzalanan antlaşmalar İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte önemini kaybetti, yürürlükten kalktı. Almanya'nın müttefiki olan Japonya savaş başlar başlamaz Çin'in büyük bir bölümünü işgal etti ve Uzakdoğu'da SSCB'ye karşı savaşa girdi.

Anlaşılacağı üzere, 1922-1939 yılları arasında dünyanın büyük devletlerinin samimiyetten uzak politikaları ve kolektif güvenlik şartlarına, Versay-Washington sisteminin uluslararası hukuk normlarına ve uygarca bir arada yaşama kurallarına karşı kendi ulusal çıkarları doğrultusunda sergiledikleri çifte standart, Avrupa'da ve dünyada yeni kanlı ve felaketli bir çatışma için ortam hazırlamıştır. Bir zamanlar Milletler Cemiyeti'nde işbirliği yapan 44 devlet, 1939 yılında tekrar bir savaşın içine çekildi, bu devletlerin oluşturduğu uluslararası ilişkiler sistemi ve jeopolitik dengeler bozuldu; işbirliğinin yerini İkinci Dünya Savaşı aldı. Formel olarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar mevcudiyetini korumakla beraber, Milletler Cemiyeti gerçekte 1939 yılında çalışmalarını sonlandırmış oldu.

Potsdam Dönemi: İki Kutuplu Dünya Düzeni Modeline ve Jeopolitik Çatışma Dönemine Geçiş (1945-1991)

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk 20 ayında Alman orduları Kuzeybatı Avrupa'nın tüm küçük ülkelerini işgal ederek Balkanları, Polonya'yı, Çekoslovakya'yı, Belçika'yı, Hollanda'yı, Danimarka'yı, Norveç'i, Bulgaristan'ı, Arnavutluk'u, Yugoslavya'yı ilhak etmiş, Macaristan, Romanya ve Finlandiya'yı nüfuz alanı içine almış, Fransa'yı teslim olmak zorunda bırakmıştı. Tüm bu ülkelerin arazisi, ekonomik kaynakları ve insan kaynakları Alman savaş makinesinin emrindeydi.

1941 yılına gelindiğinde SSCB ve İngiltere de Almanya'nın ne zaman saldıracağını beklemekteydi. Mesafe açısından uzaklık ve Almanya'yla arasında okyanusun bulunması ABD'yi bir ölçüde tehlikeden korumakla beraber, bu ülke de Hitler'in kısa sürede kazandığı zaferlerden dolayı büyük bir tedirginlik duymaktaydı. 1941 yılının Haziran'ında Almanya'nın SSCB'ye saldırması İngiliz-Amerikan politik çevrelerini biraz rahatlattı, gerçekte bu iki ülkenin rahat bir soluk alması için hiçbir neden bulunmuyordu.

Tüm ilerici insanlık, Nazi tehlikesiyle yüz yüze kalan tüm halklar birleşerek 20. Yy.ın belasından kurtulabilmek için tek vücut olmuştu. Nazizm'le mücadele iradesi kısa sürede tüm jeopolitik, sınıfsal ve ideolojik sınırlamaların kalkmasını, bir Anti-Hitler Koalisyonu'nun oluşmasını ve Alman-İtalyan-Japon işgallerine karşı ortak bir kamp kurulmasını sağladı. Hitler ve müttefiklerine karşı 1941-1942 yıllarında SSCB, İngiltere ve ABD'nin oluşturduğu askerî-siyasi birliğe savaş süresinde küçüklü büyüklü yaklaşık 50 ülke katıldı.

Savaş sırasında öncelikli hedefin Avrupa'nın ve dünyanın, Almanya'nın ve müttefiklerinin işgalinden kurtarılması olmasına karşılık, savaştan sonra jeopolitik yapılanma ve devletler arası ilişkiler sistemi, yeryüzünde uygarca bir arada yaşama normları ve kolektif güvenlik meseleleri tekrar öne çıktı. Bu durumda her şey, kuşku yok ki, Almanya'ya karşı savaşın ön safında yer alan SSCB, ABD ve İngiltere'nin tutumuna ve bu ülkeler arasındaki ilişkilere bağlıydı. Dünyanın ve uluslararası ilişkiler sisteminin savaş sonrası durumuna ilişkin olarak üç büyük devletin resmî yetkilileri arasında ilk görüşme 1943 Ekim'inde dışişleri bakanları düzeyinde Moskova Konferansı'nda yapıldı, aynı senenin 28 Kasım - 1 Aralık tarihleri arasında ise devlet başkanları Tahran Konferansı'nda bir araya geldi. Bu konferanslarda savaşın zaferle sonuçlandırılmasına, savaştan sonra Avrupa'nın ve dünyanın jeopolitik yapılanmasına ve uluslararası ilişkilerin farklı alanlarına dair etraflı görüş alışverişleri yapıldı.

ABD ve İngiltere bu konferanslarda Almanya üzerinde zafer kazanıldıktan sonra Versay-Washington sistemine dönülmesini, devletlerin savaş öncesi sınırlarının geçerli olmasını, uluslararası ilişkiler sistemi üzerinde büyük devletlerin kolektif kontrol mekanizmasının kurulmasını, devletler arası ilişkilerde bazı yeni ilkelerin kabul edilmesini, SSCB ve Avrupa halklarına ulus devletlerini yeniden kurma ve iç yönetim mekanizmalarını bağımsız bir şekilde belirleme şansının verilmesini önermekteydiler.

1942-1944 yılları arasında SSCB, ABD ve İngiltere Avrupa'nın ve dünyanın gelecekteki jeopolitik yapısına ve uluslararası ilişkiler sistemine dair meselelerde kendi çıkarlarına, özellikle ideolojik ve sınıfsal çıkarlarına uygun tutum sergilemişlerdir. Savaşın merkezinde yer alan SSCB Nazi işgalinden kurtardığı ülkelerde proleter diktatörlüğü ve sosyalist rejimler kurmaya, bunları kendi nüfuz alanı içinde tutmaya çalışmaktaydı. Gerçekte bu savaş dünya devrimi düşüncesini gerçekleştirmek, sosyalizmi dünyaya yaymak ve kendini tecrit durumundan kurtarmak açısından SSCB için iyi bir şans olmuştu.

Savaşın sonu yaklaştıkça SSCB ile ABD arasında dünyada gelecek rollerin ve nüfuz alanlarının paylaşımı mücadelesi şiddetlenmekteydi. Her iki devlet daha fazla ülkeyi kendi safına çekmek, daha fazla ülkede kendisi için elverişli olacak yönetimi şekillendirmek ve gelecekte daha fazla ülkenin siyasetini yönlendirebilmek için çaba harcamaktaydı.

SSCB, Doğu Avrupa'nın neredeyse tamamını etkisi altına almayı başarmış bulunuyordu ve bu coğrafyadaki ulusal bağımsızlık hareketlerini, kurulan rejimleri kontrolü altında tutuyordu.

ABD ise Batı Avrupa'yı kontrol altına tutmak ve SSCB'yi bu coğrafyaya sokmamak için önlemler almaktaydı.

Her şeye rağmen dünyanın İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonraki kaderini belirlemek zorunluluğu ABD, SSCB ve İngiltere'nin devlet başkanları'nı 1945 yılının Şubat'ında Yalta Konferansı'nda ve aynı senenin Temmuz-Ağustos aylarında Potsdam Konferansı'nda bir araya getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi yalnızca Avrupa ve Amerika'da değil, tüm dünyada yeni bir jeopolitik yapılanmayı, güvenlik ve uluslararası ilişkiler sistemlerinin geliştirilmesini gerektirmekteydi.

Japonya'yla savaş henüz sona ermeden SSCB, ABD ve İngiltere savaş sonrasının jeopolitik düzenini ve uluslararası ilişkiler sistemini tesis etmek amacıyla görüşmelere başladılar.

Yeni uluslararası ilişkiler sistem, Vestfalya ve Versay-Washington sistemlerinin bazı ilkelerini muhafaza etmekle beraber, dünya politikasına iki kutuplu *(SSCB ile ABD'nin diğer tüm devletler karşısında askerî ve siyasi üstünlüğüne dayalı ve bu ikisine süper güç statüsünü tanıyan)* bir model getirdi.

İki kutuplu bir sistemin oluşması savaşa katılan tüm ülkelerin de iki karşı görüş etrafında birleşerek kamplaşmasına yol açtı. Bazı devletler henüz savaş sona ermeden sosyalizmi tercih ederek SSCB'nin yanında yer alırken, bazıları da SSCB ve sosyalist devrimi tehlikesinden korunmak için kapitalist düzenin koruyup kollayıcısı olarak kabul edilen ABD'nin yanında yer aldı.

İki kampın lideri konumundaki SSCB ve ABD, İkinci Dünya Savaşı daha sonuçlanmadan yeryüzünün gelecekteki jeopolitik haritasının belirlenmesi, kendilerinin ve müttefiklerinin jeostratejik güvenliklerinin sağlanması, gelecekte askerî-siyasi blokların oluşturulması ve bunların genişletilmesi gibi sorunların çözümüne yönelik olarak çalışmaya başlamışlardı. Bu nedenle kamplaşmanın resmiyet kazanması, gelecek zıtlaşmanın ve Soğuk Savaş'ın ilk emarelerinin görülmesi, ideolojik, askerî ve politik mücadelenin kapsam ve yönünün belirmesi için çok fazla zamana ihtiyaç yoktu.

Savaş bitince Avrupa'da oluşan yeni güç merkezleri yeryüzünde jeopolitik güç dengelerini büsbütün değiştirdi ve güç merkezlerinin sınırlarını belirledi.

SSCB savaştan askerî, stratejik ve jeopolitik açıdan daha iyi bir durumda çıktı. Tarihte ilk kez olarak Avrasya'da Rusya'nın etrafında birleşen devasa bir jeopolitik müttefikler bloku oluşturuldu.

İmparatorluklar arasında çok kutuplu güç dengesine dayalı mevcut jeopolitik yapılanma Potsdam Konferansı'nda yerini süper güçlerin iki kutuplu zıtlaşmasına dayalı sisteme bıraktı.

Bu kutuplaşmanın en karakteristik özelliği iki büyük devletin etrafında kamplar oluşturan ülkelerin sınıfsal, ideolojik ve askerî zıtlaşması, her iki tarafın hem Avrupa'ya hâkim olmak, hem de etki alanlarını Avrupa'nın dışına taşırarak Asya, Afrika, Amerika kıtalarında kendilerine yandaş bulmak için çalışmasıdır.

Kamplaşmanın henüz savaş sırasında başlamış olmasına rağmen, her iki kutbun tam anlamıyla yapılanması ve örgütlenmesi savaştan sonra yaklaşık 10 yıl zaman almıştır.

Avrupa'da savaşın sona ermesinden birkaç gün önce dünyanın 50 farklı ülkesinin dışişleri bakanları ABD'nin San Francisco kentinde bir araya gelerek savaş sonrası için devletlerin ve halkların kolektif güvenlik meselelerini, devletler arasında çatışma ve işbirliği, savaştan sonraki sınırlar, sosyal ve ekonomik sorunlar gibi konuları görüşmeğe başladılar. Gergin müzakere ve tartışmaların ardından 26 Haziran 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Örgütü adlı uluslararası kurumun kurulduğunu ilan ettiler ve BM Antlaşması'nı imzaladılar.

BM Antlaşması'nın imzalanması uluslararası ilişkiler sisteminin tarihi içinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Uluslararası ilişkiler tarihinde ilk kez BM Antlaşması'nda halkların eşitliği, kendi kaderini tayin hakkı, devletlerin içişlerine karışılmaması, sorunların barış yoluyla çözüme kavuşturulması gibi temel ilke ve kurallar tespit edildi. Antlaşma BM'nin amaç, yetki, görev ve çalışma mekanizmalarını da belirlemekteydi.

Bu durumda yeryüzünde jeopolitik yapılanmanın ve uluslararası ilişkiler sisteminin 1648 yılında Vestfalya Antlaşması'yla başlayan şekillenme tarihi İkinci Dünya Savaşı sonlarında Yalta ve Potsdam Antlaşmaları'nın imzalanması, BM'nin kurulması ve dünya ülkelerinin kısa sürede bu örgüte üye olmasıyla sona erdi.

Uluslararası ilişkiler sisteminin 1945 yılında başlayarak 1991 yılında SSCB'nin parçalanması ve sosyalist kampın dağılmasına kadar süren döneminin en önemli sorunu SSCB ile ABD arasında dünya egemenliği için süren ideolojik mücadele ve bu iki ülkenin silahlanma yarışına girmiş olmasıdır. Dünyanın tüm devletlerinin ve halklarının neredeyse üçte ikisi bu sürece katılmış bulunuyordu. Her iki taraf savaş sırasında ve sonrasındaki taahhütlerini kısa sürede unutmuş, uygarca bir arada yaşamaya yönelik kolektif barış ve güvenlik antlaşmalarını ihlal etmeğe başlamıştı.

İkinci Dünya Savaşı, savaşa katılan tüm devletlere ve halklara büyük maddi ve manevi kayıplara, can kaybına mal oldu. Korkunç savaş yakılıp yıkılan kentlerde ve köylerde, yerle bir edilen maddi kültür objelerinde izlerini bıraktı, on milyonlarca insan kaybedildi. İnsanlık gelecekte çıkabilecek savaşların ve bu savaşlarda daha modern silahlar kullanılmasının ne büyük felaketlere yol açabileceğini açıkça görmekteydi. Fakat tüm bunlar SSCB ve ABD'yi ideolojik çatışmadan ve dünya egemenliği için çalışmaktan alıkoyamadı.

Öte yandan, savaş sırasında üretimi genişletilen ve onlarca defa arttırılan askerî mühimmat, tanklar ve uçaklar, ağır silahlar mahvedilmedi, bunların üretimi kısıtlanmadı, bilakis yeni ve daha tehlikeli silahlar, kitle imha silahları yapımı alanında gerçek bir yarış başladı.

Kısa bir süre önce Anti-Hitler Koalisyonu içinde müttefik olan SSCB ve ABD savaş bitince birbirine daha fazla güvensizlik göstermeye başladı ve birbirinin azılı düşmanına dönüştü. Kamplaşmaya Avrupa'nın ve dünyanın başka halklarının ve devletlerinin katılması durumu daha tehlikeli hale getirdi.

SSCB'nin ve sosyalist blokun savaştan sonra dünya çapında gitgide artan nüfuzu ve etkisi ABD'yi derhal bu bloka karşı harekete geçmek ve acil önlemler almak zorunda bıraktı. Otuz yıl boyunca uluslararası arenadan tecrit edilmiş olan SSCB'nin savaş sonrasında hızla nüfuz kazanması ve *"dünya sosyalist devriminin"* önderi konumuna gelmesi ABD'yi zor bir tercih karşısında bırakmakta ve gelecek için ciddi bir rekabet vaat etmekteydi. Savaştan ekonomik açıdan zayıflamış olarak çıkmakla beraber SSCB ekonomisi tam anlamıyla bir askerî ekonomiye dönüşmüş bulunuyordu. Bu arada ABD de İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde askerî, ekonomik ve mali olanakları açısından dünyanın en güçlü ülkesiydi. 1945 yılında atom bombasını da üreten ABD, jeopolitik ölçütlerle değerlendirilecek olursa, dünyanın en egemen ülkesi konumundaydı.

Böyle bir ortamda tüm dünyanın bir tercih yapmak zorunda kaldığı açıktı: Dünya ülkeleri ya tüm insanların eşitliğini, barış ve huzur ortamında yaşamak isteğini, devletlerin barış ortamında işbirliği yapması gerektiğini beyan eden SSCB'nin arkasından sosyalizmi tercih etmek ya da dünya halklarına ve devletlerine reel ekonomik ve mali yardım öneren, özgür seçim şansı vaat eden ve bunu gerçekleştirebilecek güce sahip bulunan ABD'nin desteğini ve himayesini almak durumundaydı. ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde *"Avrupa ülkelerinin çöken ekonomilerinin kalkındırılması amacıyla"* Batı Avrupa devletlerine büyük yardımlar yapmaya başladığı göz önünde bulundurulursa, Avrupa'nın seçiminin ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılır.

SSCB ile ABD arasındaki çatışmanın ve Soğuk Savaş döneminin özelliklerinden biri de Birleşik Krallık, Fransa, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin İkinci Dünya Savaşı sırasında lider ülke konumlarını kaybetmeleri, SSCB ile ABD'nin ise bu konuma yükselmeleriydi. Söz konusu ülkelerin uluslararası ilişkiler sistemi üzerinde eski etkilerini kaybetmeleri ABD açısından olumlu bir gelişme olmakla beraber, SSCB'nin yeni konumu bu ülkeyi memnun etmemekteydi. Bu nedenle ABD, savaştan zafer ya da yenilgiyle ayrılmış olmasını önemsemeden SSCB, Çin, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya ve diğer ülkeleri aynı düzeyde görmekte ve SSCB'nin dünyanın ikinci kutbunun lideri

konumunda bulunduğu, uluslararası ilişkilerde diğer ülkelerden farklı bir tutum sergilediği, ABD'nin isteklerine karşı geldiği gerçeğini hazmedememekteydi. Zira ideolojisinin cazipliği ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın Alman Nazizminden kurtulmasına katkılarından dolayı kazandığı olumlu imajı istisna tutulmakla, SSCB'nin dünya çapında lider devlete dönüşmesinin hiçbir ciddi dayanağı bulunmamaktaydı. ABD ise tam tersine askerî, mali, ekonomik potansiyeli ve iş gücü açısından 1945 yılında dünyanın en büyük ve güçlü ülkesi ve bir süper güçtü. Amerikalı jeopolitikçiler ise ülkelerinin; dünya politikasının ve uluslararası ilişkilerin mahiyetini, insanlığın gelişim yönünü istediği şekilde belirleme ve düzenleme olanağına sahip bulunduğu düşüncesini dünya kamuoyuna kabul ettirmek için çalışmaktaydılar. ABD'nin bu isteğine ve statüsüne karşı koyabilecek, hamiliğine savunduğu kapitalist dünya ve serbest rekabete dayalı dünya ekonomisi karşısında varlık gösterebilecek tek ülke söz konusu dönemde SSCB idi. Bu nedenle ABD hem kendinin, hem de müttefiklerinin tüm maddi, manevi ve ideolojik potansiyelini seferber ederek SSCB'yle mücadeleye girişti ve Soğuk Savaş'ı başlattı. Buna karşılık kendinin ve sosyalist blok ülkelerinin siyasi, ekonomik ve ideolojik potansiyelini seferber eden SSCB de 1945 yılından itibaren ABD ve diğer kapitalist ülkeler aleyhinde çalışmalarına hız verdi.

SSCB ile ABD arasındaki çatışmanın şiddetlenmesine neden olan etkenlerden bir tanesi de İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin atom silahını yapması, Japonya'da kullanması ve dünya egemenliği iddiasını gerçekleştirmek için atom silahının sağlayacağı avantajdan faydalanmak istemesiydi. ABD hükümeti bu büyük bilimsel buluşu kendi halkının ve bütünüyle insanlığın kalkınmasına hizmet etmek, yeryüzünde uygarca bir arada yaşama normlarını ihlal edenler, kolektif güvenliği tehdit edenler ve barışı tehlikeye sokanlar üzerinde baskı uygulamak amacıyla kullanmayı tercih etmemiştir. Atom silahı ABD'nin dünya egemenliğine ulaşmasını sağlamak, SSCB'nin uluslararası arenadaki nüfuzunu zayıflatmak amacıyla kullanılmıştır. Bu durum SSCB'yi de benzer şekilde karşılık vermek zorunda bırakmış ve sonuçta insanlık için yeni tehdit unsurlarının doğmasının yolu açılmıştır.

SSCB ile ABD arasındaki çatışma 1946 yılından itibaren şiddet kazanmıştır ve her iki devlet savaş sonrası için yapılan anlaşmaları, kolektif güvenlik ilke ve şartlarını tek taraflı olarak sırf kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya ve kullanmaya başlamıştır. ABD sahip olduğu atom silahını, ekonomik ve mali gücünü kullanarak Batı Avrupa ülkelerini kendi etrafında toplamış, dünyayı SSCB ve sosyalizm tehlikesinden kurtarma misyonunu kendi üzerine almıştır. SSCB de sosyalist kalkınma yolunu seçen ülkelerin *"direniş hareketini"* yönetme, kapitalist dünyaya karşı mücadeleye önderlik etme ve tüm dünyada proleter devrimini gerçekleştirme misyonunu üzerine almıştır. Bu suretle 1941-1945 yıllarında Nazizme karşı savaşta müttefik konumunda bulunan

SSCB, ABD, İngiltere, Fransa ve diğer devletler artık rakip devletlere dönüşmüşlerdir. Hem Avrupa ülkelerinde, hem de söz konusu dönemde Birleşik Krallık, Fransa, ABD, Almanya ve SSCB'nin nüfuz alanı içinde bulunan Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde çok uluslu ideolojik çatışma ortamı ve Soğuk Savaş başlamıştır.

1945 yılında Truman ABD Başkanlığı görevini Roosevelt'ten devralmış ve yeni jeopolitik doktrini doğrultusunda SSCB ve SSCB'nin Avrupa'daki nüfuzu aleyhindeki çalışmaları daha da arttırmıştır. 1947 yılından sonra ABD, kendi nüfuz alanı içindeki ülkelere Marshall Planı çerçevesinde yaptığı yardımı büyük ölçüde arttırmış ve SSCB'yi maddi bir seçim karşısında bırakmıştır. SSCB, ya ABD'nin mali ve ekonomik üstünlüğünü kabul etmek, dolayısıyla bu ülkenin dünyadaki egemen konumuna boyun eğmek, ya da Amerika'nın adımlarına karşılık vererek diğer ülkeleri kendi etrafında toplamakla bir blok oluşturmak zorundaydı. Bu durumda SSCB ikinci yolu seçmiş ve sonuçta bloklar arasında ideolojik çatışma şiddetlenmiştir. SSCB ABD'nin Marshall Planı çerçevesinde önerdiği ekonomik ve mali yardımı hem kendisi reddetmiş, hem de Doğu Avrupa'nın Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan gibi ülkelerini bu yardımı reddetmeye zorlamıştır. Sonuçta 1947 yılından itibaren Avrupa'da iki sistem arasında açıkça bir Soğuk Savaş başlamıştır.

Savaşta yenilgiye uğratılan Almanya üzerinde kontrol sağlamak üzere müttefiklerin *(SSCB, ABD, İngiltere ve Fransa'nın)* dörtlü kontrol komisyonu 1948 yılının Mart ayında ilga edilmiştir. Daha öncesinde ABD, İngiltere ve Fransa Almanya'daki işgal bölgelerini birleştirmiş bulunuyorlardı. 1949 yılında Almanya Federal Cumhuriyeti kuruldu. Aynı yıl bu cumhuriyetin anayasası kabul edildi. SSCB de kendi işgal bölgesinde Almanya Demokratik Cumhuriyeti adlı bir devlet tesis etti. Almanya'nın Berlin kenti ve daha sonra Avrupa'nın tamamı iki kampa ayrıldı.

Daha sonra SSCB atom silahını bulduğunu ve ilk denemeyi yaptığını (1949) tüm dünyaya gösterdi. SSCB'nin atom silahını denemesi dünya kamuoyunu gelecek tehlike ve kitle imha silahına sahip iki ideolojik kutup arasında başlayabilecek savaşın sonuçları üzerinde düşünmek zorunda bıraktı.

Atom enerjisinin kontrol altında tutulması için BM nezdinde uluslararası bir komisyonun daha 1945 yılında kurulmuş olmasına ve Güvenlik Konseyi'nin tüm üyelerinin bu komisyona üye olmalarına rağmen, SSCB'nin atom silahı üretmesine kadar söz konusu komisyon fiilen hiçbir varlık gösterememiştir. Atom silahı üzerinde ABD'nin tekeline son verilince, SSCB'nin çeşitli bahanelerle sürekli ertelenen *"atom enerjisinin yalnızca barışçı amaçlarla kullanılmasına ilişkin"* talepleri tekrar gündeme geldi. Fakat taraflar BM oturumlarında sürekli olarak birbirini suçlamakta, silahların

ve özellikle de kitle imha silahlarının önlenmesine yönelik pratik adımlar atmaktan kaçınmaktaydılar. Aynı süreçte ABD NATO'yu, SSCB ise sosyalist ülkelerin askerî bloku olan Varşova Paktı Örgütü'nü oluşturmak için gizlice çalışmaktaydılar.

Fakat BM barış içinde bir arada yaşamak, uluslararası hukuk normlarına uymak, kolektif güvenliği temin etmek hususunda aracılık yaparak tarafların memnuniyetsizliklerini gidermekte ve bu memnuniyetsizliklerin açık bir çatışmaya dönüşmesine izin vermemekteydi. 1945-1954 yılları arasında BM onlarca oturum yaparak uluslararası güvenlik, karşı kamplarda yer alan ülkelerin uluslararası hukuka saygı göstermesi gibi konuları tartışmış ve önemli sonuçlar elde etmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan gerginliğin azalmasına yardımcı olmuş, kitle imha silahlarının üretilmesinin ve genel olarak silahlanmanın hızını büyük ölçüde düşürebilmiştir.

Aynı dönemde uluslararası ilişkiler sisteminin varlığını gösteren ve BM'nin bu sistem içindeki rolünü gözler önüne seren önemli gelişme 1954 yılında yaşandı. BM Genel Kurulu'nun IX. Oturumu'nda iki önemli belge kabul edildi:

- Tüm silahların ve silahlı güçlerin karşılıklı olarak azaltılmasına, bunların kullanımının kısıtlanması ve düzenlenmesine ilişkin kararname;
- Silahların azaltılmasına; atom, nötron bombalarının ve diğer kitle imha silahlarının kullanımının yasaklanmasına ilişkin uluslararası antlaşma.

BM Genel Kurulu ilk kez olarak tüm üye devletler adından silahlanmanın önüne geçilmesi, silahların ve silahlı güçlerin kısıtlanması, kitle imha silahlarının yasaklanması ve tüm bu süreçler üzerinde ciddi bir kontrol mekanizmasının oluşturulması konusunda karar almaktaydı. Alınan kararlarda gelecekte bu konularda özel uluslararası antlaşmanın yapılması ve verimli bir uluslararası kontrol mekanizmasının kurulması gerektiğinden de bahsedilmekteydi.

Fakat BM'nin bu adımı SSCB ile ABD arasında gitgide artan ve uluslararası ilişkilerin belirleyici olayına dönüşen mücadeleyi önleyememiştir. Zira bu iki devleti asıl ilgilendiren konu, kolektif ya da bireysel güvenlik meselesi değildi. Asıl mesele kimin diğerini alt edeceği ve dünyayı sosyalist ideolojisiyle silahlanan SSCB'nin mi, yoksa kapitalizmi tercih eden ABD'nin mi yöneteceği sorusuydu. ABD, SSCB'yi savaş öncesindeki sınırlarına geri döndürmek, Doğu Avrupa'da sosyalist hükümetleri ve hareketleri boğmak, sosyalizmin Avrupa'da ve dünyada yaygınlaşmasının önüne geçmek istiyordu. SSCB ise ABD'nin ve tüm kapitalist sistemin zayıflaması, sosyalist ülkelerin sayısının arttırılması, bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve sosyalizmin dünyada yaygınlaşması için çalışmaktaydı.

Her iki devlet Avrupa'da çeşitli askerî, siyasi ve ekonomik bloklar oluşturmak ve bu bloklara daha fazla ülkenin katılmasını sağlamak için yarışmaktaydı. ABD, Truman Doktrini,[175] Marshall Planı[176] gibi planlarla SSCB'nin desteğiyle Avrupa'da gitgide yaygınlaşan ulusal bağımsızlık hareketlerini önlemek ve eskiden Birleşik Krallık'ın nüfuz alanı içinde olan ülkelerin SSCB'ye yönelmesine engel olmak istemekteydi. SSCB ise Avrupa ülkelerini ve halklarını eskiden nüfuz alanı içinde bulundukları devletlerin etkisinden kurtarmak, kendi yollarını belirlemelerine ve sosyalizmi "seçmelerine" yardımcı olmak için gereken desteği esirgememekteydi.

Batı Avrupa'nın birkaç lider ülkesi 1947 yılında ABD'nin Marshall Planı'na, 1948 yılında ise Britanya'nın önerdiği Batı İttifakı adlı askerî-politik bloka katıldı. 17 Mart 1948 tarihinde Brüksel'de Fransa, Belçika, Hollanda, Büyük Britanya ve Lüksemburg 50 yıllığına Kuzey Atlantik Antlaşması'nı imzalayarak kolektif bir savunma sistemi oluşturdular. Bunun ardından Batı Avrupa devletleri 4 Nisan 1949'da ABD önderliğinde Washington'da bir araya gelerek Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün *(NATO)* oluşturulmasına ilişkin antlaşmayı imzaladılar. Antlaşmayı ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada, Belçika, Hollanda, Portekiz, Danimarka, Norveç, İzlanda ve Lüksemburg'dan oluşan 12 ülke imzaladı. 1952 yılında Türkiye ile Yunanistan, 1955 yılında Batı Almanya, daha sonraki yıllarda diğer Batı Avrupa devletleri de bu bloka katıldı. ABD ve NATO'daki müttefikleri böyle bir blokun kurulmasının uluslararası hukuk normlarına uygun olduğunu, BM Antlaşması'nda öngörülen kolektif barış ve güvenliğe hizmet edeceğini bildirmekteydiler. Fakat söz konusu adım SSCB ve yandaşları tarafından ciddi itirazlarla karşılandı ve bu ülkelerin karşı adımı kendini fazla bekletmedi.

1947 yılında ABD'nin Marshall Planı'nı reddeden SSCB ve sosyalist blok ülkeleri daha sonra Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ni oluşturdular ve ekonomik güçlerini bu çerçevede birleştirerek sosyalizmi seçen halklara ve devletlere yardım etme hedefini belirlediler. Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin kurulması 25 Ocak 1949'da Moskova'da duyuruldu. SSCB, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Almanya Demokratik Cumhuriyeti bu Konsey'in kurucuları oldular. Bir süre sonra Moğolistan, Vietnam ve Küba, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'ne katıldı. Batılı ülkeler bu adım karşısında SSCB'ye karşı uyguladıkları ekonomik ve politik ablukayı Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerine karşı da uygulamaya başladılar. Bu sayede Doğu Avrupa ülkeleri Batı'dan koparılarak yalnızca kendi aralarında

175 Bu doktrin Avrupa ülkelerinin ve bu arada Türkiye ile Yunanistan'ın SSCB'nin etkisi altına girmesinin askerî müdahale yoluyla önlenmesini amaçlıyordu.

176 Marshall Planı Avrupa devletlerinin savaş sırasında dağılmış olan endüstrilerinin onarılması için mali yardım yapılmasını ve söz konusu ülkelerin bu suretle ABD'nin nüfuz alanı içinde tutulmasını öngörüyordu.

ve SSCB ile ticari ve ekonomik ilişkiler içinde bulunmak zorunda kaldılar. Bu durum sosyalist ülkeler arasında bütünleşmeyi arttırmakla beraber, Batılı ülkeleri 5 Mayıs 1949 yılında Avrupa Konseyi adlı kurumu kurmaya ve bu kurum içinde ilişkilerini pekiştirmeye itti. Kuruma öncelikle Büyük Britanya, Belçika, Danimarka, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Fransa ve İsviçre'den oluşan on devlet; bir süre sonra da Yunanistan, Türkiye, Avusturya, İzlanda, Batı Almanya, İspanya, Portekiz ve İsviçre katıldı. ABD ve Batılı ülkelerin oluşturdukları NATO, SSCB önderliğindeki sosyalist ülkeleri hemen karşı adım atmaya ve Varşova Paktı Örgütü'nü (1955) kurmaya itti. SSCB, Polonya, Bulgaristan, Macaristan, Doğu Almanya, Romanya ve Çekoslovakya bu örgüte üye oldu.

NATO ABD ordularının Batı Avrupa'da, Varşova Paktı Örgütü ise SSCB ordularının Doğu Avrupa'da bulunmasını yasallaştırdı. Dolayısıyla SSCB ile ABD'nin Avrupa'da askerî zıtlaşması daha da şiddetlendi.

Soğuk Savaş Döneminde Jeoekonomik İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından BM'nin kurulması uluslararası ilişkiler sisteminin düzenlenmesinde, devletler ve halklar arasında uygarca bir arada yaşama normlarının belirlenmesinde önemli bir etkene dönüşmekle beraber, SSCB ve ABD önderliklerinde iki sistemin siyaset biliminde Soğuk Savaş adıyla anılan mücadeleye girişmesini önleyemedi. Fakat 1950-1990 yılları arasında uluslararası ilişkilerin inişli çıkışlı olduğu gerçeği bir tarafa, yerel çaplı bazı silahlı çatışmalar istisna tutulmakla, geniş katılımlı savaşlar yapılmamıştır. BM'nin ve Güvenlik Konseyi'nin çalışmaları, tartışmalı konuları müzakereler aracılığıyla ve hızlı müdahalelerle çözüme kavuşturmaları bu durumun öncelikli nedenleri arasındadır.

Uluslararası ilişkiler sisteminin öncelikli etkenlerinden biri olarak BM için bir sınav niteliği taşıyan ilk gelişme 1950-1953 yıllarında Kuzey Kore ile Güney Kore arasında yaşanan savaş ve bu nedenle ABD, Çin, SSCB ilişkilerinde yaşanan gerginlikti. Fakat BM'nin büyük çabaları ve müdahalesiyle söz konusu sorun kısa sürede çözüme kavuşturulmuştur. Diğer yandan BM'nin çalışmalarını sürdürmesi ve uluslararası ilişkiler sistemini düzenleyen hukuk normlarının kabul edilmesi savaştan sonra çeşitli halkların ve ülkelerin sömürge olmaktan kurtularak bağımsızlık yolunu tutması için olumlu bir ortam sağlamıştır. Sömürge olmaktan kurtulan halklar ve ülkeler hemen iki ideolojik bloktan birinin etkisi altına girmekte, uluslararası ilişkilerde ya SSCB'nin ya da ABD'nin himayesini görmekteydiler. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen uluslararası sistem işlemekte ve devletler arası ilişkilerin açık çatışmaya dönüşmesini engellemekteydi.

Soğuk Savaş döneminin belirleyici özelliklerinden biri dünyada ekonomik, siyasi, askerî kamplaşmanın gitgide artması ve bu kamplaşma sayesinde jeopolitik mücadelenin kapitalizmin ya da sosyalizmin lehinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmasıdır. Çatışan kampların lideri konumunda bulunan kurumlar NATO ile Varşova Paktı Örgütü idi. İki taraf da adları anılan kurumların çerçevesinde silahlı çatışmadan kaçınmakla beraber, Soğuk Savaş ekonomik ve ideolojik alanlarda olanca hızıyla sürmekteydi.

Dönemin belirleyici özelliklerinden biri de BM'nin, ABD'nin ve SSCB'nin farklı yönlerdeki destekleri sayesinde Asya, Afrika ve Latin Amerika'da sömürge rejimlerinin iflası ve yeni ulusal devletlerin kurulmasıdır. Söz konusu döneme kadar Avrupa devletlerinin, Japonya'nın, Çin'in ve ABD'nin sömürgeleri konumunda bulunan birtakım halklar bağımsızlık elde etmişlerdir. Endonezya, Myanmar, Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Nepal, Vietnam, Laos, Kamboçya, Tayland, Suriye, Lübnan, Mısır, Irak, Yemen, Ürdün, Libya, Sudan, Tunus, Fas, Gana, Gine, Togo, Kamerun, Mali, Madagaskar, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Gabon, Kenya, Uganda, Etiyopya, Somali, Küba vb. böyle ülkelerdendi.

Sömürge kolonilerinden çekilmenin *(dekolonizasyon)* tarihini araştırmacılar dört dönem içinde değerlendirmektedirler:

- Birinci dönem: *(18. Yy. sonu - 20. Yy. başları)* Bu dönemin en önemli gelişmeleri Kuzey Amerika'nın Büyük Britanya'nın; Latin Amerika ülkelerinin ise İspanya ve Portekiz'in sömürgesi olmaktan kurtulmasıdır. 1880 yılında bağımsızlık kazanan 18 Amerika ülkesi dekolonizasyon sürecinde bağımsızlık kazanan ilk ülkelerdir.
- İkinci dönem: (1914-1918) Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği ülkeleri Büyük Britanya'yı kendi bağımsızlıklarını tanımak zorunda bırakmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmesi Hindistan'ın kısmen bağımsız olması ve bu durumun Büyük Britanya tarafından kabullenilmesidir. Bu dönemde 30 yeni devlet sömürge durumundan kurtulmayı başarmıştır.
- Üçüncü dönem: (1939-1945) Avrupa ve Asya'da 25 yeni devlet çeşitli imparatorlukların parçalanmasından faydalanarak bağımsız olmuştur.
- Dördüncü dönem: (1960-1980) Sömürgeciliğin iflası sonucunda 90 ülke daha bağımsızlık kazanmış ve dünya ülkelerinin sayısı 176'ya ulaşmıştır.
- Beşinci dönem: (1990'lar sonrası) Dekolonizasyon sürecinin şimdilik son dönemi olan bu dönemde SSCB'nin ve diğer sosyalist ülkelerin parçalanması sonucunda 28 yeni ülke uluslararası ilişkiler sistemine katılmış ve bağımsız ülkelerin sayısı 204'e ulaşmıştır.[177]

177 Bkz. Hasanov, A., *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası,* Bakü, 2005, s. 106-121.

Bağımsızlığını kazanan tüm bu ülkeler uluslararası ilişkiler sisteminin özneleri olarak BM'ye girmişlerdir. Yeni bağımsız olan devletlerin BM'ye girmesi hem uluslararası ilişkiler sisteminin sınırlarının ve etki alanının genişlemesine, hem de uluslararası hukukun gelişmesine ve uygarca bir arada yaşama normlarının mükemmelleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

Diğer yandan BM'nin varlığı imparatorlukların parçalanması ve yeni bağımsız devletlerin kurulması sürecinin daha sorunsuz, direnişsiz ve kansız geçmesine yardım etmiştir. BM'nin uluslararası hukuk sisteminin, Güvenlik Konseyi'nin varlığı ve Konsey'deki devletlerin birbirinden farklı tutumları, çok kutuplu uluslararası politika ortamı savaşın ardından Fransa, Büyük Britanya, Hollanda, İspanya, Portekiz gibi Avrupa devletlerinin fazla direnmeden sömürgelerden çekilmelerini sağlamıştır. Söz konusu döneme kadar Asya, Afrika ve Latin Amerika'da 34 farklı bölge bu ülkelerin sömürgesi konumunda bulunuyordu.

ABD ve Avrupalı müttefikleriyle beraber, SSCB ve Çin gibi ülkelerin de Güvenlik Konseyi'nde yer alması ve veto hakkına sahip bulunması Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin sömürgecilikten daha kansız yollarla kurtulmalarına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

SSCB ve ABD elbette ki dünyadaki nüfuzlarını arttırmak ve yeni bağımsız olan ülkeleri kendi taraflarına çekmek, uluslararası ilişkilerde bu ülkelerin desteğini almak için ciddi boyutta çaba harcamaktaydılar. Fakat her halükârda uluslararası politika ve yeni devletler üzerinde etki gücü açısından iki taraf arasında belirli bir denge mevcuttu. Bu denge iki taraftan hiçbirinin uluslararası ilişkilerde tamamen egemen konuma gelmesine ve kendi iradesini tüm dünyaya kabul ettirmesine izin vermemekteydi. Bu durum bir yandan yeni bağımsız olan ülkeleri olumlu etkiliyor ve söz konusu ülkelerin seçim şansını arttırıyor, diğer yandan kolektif barış ve güvenliğe hizmet ederek memnuniyetsizliklerin açık çatışmaya dönüşmesini önlüyordu.

Uluslararası ilişkiler sisteminin savaş sonrasındaki ilk yirmi yılı, görüleceği üzere, askerî ve politik kamplaşmayla beraber, sömürgeciliğin iflasını, uluslararası ilişkiler sisteminin öznelerinin sayısının artmasını ve yeni devletlerden bazılarının tamamen farklı bir politik çizgi izlemesini de beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde uluslararası ilişkiler sistemi açısından çok önemli gelişmelerden biri savaş sonrasının kamplaşma ve çatışma ortamına bir alternatif teşkil edebilecek tarafsız ülkeler blokunun *(Bağlantısızlar Hareketi)* ve dolayısıyla üçüncü kutbun ortaya çıkmasıdır.

Bağlantısızlar Hareketi, 1950-1960'lı yıllarda uluslararası yaşama yeni bir politik kutup olarak katıldı. Bu durum ABD-SSCB ilişkilerinin gerginleştiği bir ortamda yeni bir olguydu. Bağlantısızlar Hareketi'nin varlığı, bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin kendi gelişme çizgilerini belirlemesine, dünyadaki çatışma ortamının dışında kalmasına ve uluslararası ilişkiler sisteminin barışçı işbirliği vadisine yönlendirilmesine olanak vermiştir.

"Ne Doğu, ne Batı" sloganıyla ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketi öncelikle Jawaharlal Nehru önderliğinde İngiliz sömürgeciliğinden kurtulmayı başaran Hindistan'da ortaya çıkmış, daha sonra Mısır, Yugoslavya, Endonezya, Myanmar, Sri Lanka ve diğer 20 kadar ülkeye yayılmıştır. 1955 yılında Asya ve Afrika Ülkeleri Konferansı'nı organize eden Bağlantısızlar Hareketi, Ortak Bildirge'sini kabul etmiştir. Bu suretle söz konusu hareket, 1950'lerden itibaren BM içinde bir blok oluşturarak uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmuştur. Bağlantısızlar Hareketi'nin *(tarafsız ülkelerin)* varlığı 1950-1970 yılları arasında bağımsızlık kazanan devletlere üçüncü bir seçim olanağı sağlamış, bu ülkelerin ABD-SSCB çatışmasının dışında kalmasını kolaylaştırmış ve çatışan iki kamptan birinde yer almadan uluslararası ilişkiler sistemine katılmalarına izin vermiştir.

1945 yılında Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır ve Yemen Arap Ligi'ni oluşturmuş ve SSCB desteğinde bağımsızlıklarını geliştirme yoluna girmişlerdir. 1960-1970 yıllarında Arap Ligi'ne yeni bağımsız olan, fakat bağımsızlıklarını ABD, Fransa ve Büyük Britanya desteğinde geliştirme yolunu seçen Cezayir, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Moritanya, Fas, Tunus, Somali, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri vb. devletler de katılmışlardır.

Aynı dönemde Filistin'in birleştirilerek bağımsız bir devlete dönüştürülmesi mümkün olmamıştır. SSCB ile ABD'nin çıkarları bu bölgede ciddi bir şekilde çatışmıştır. 1947 yılında duruma müdahale eden BM, Filistin'in iki bölgeye, Arap ve Yahudi bölgelerine ayrılmasına karar vermiştir. Bu suretle Yakın Doğu Sorunu'nun, yani Yahudi-Arap çatışmasının temeli atılmıştır. 1967 yılında Filistin topraklarının diğer bölümünü işgal eden İsrail, Mısır, Suriye ve Ürdün'le savaşa girmiştir. Bu çatışmaların arkasında Batı ile Doğu arasındaki zıtlaşmanın bulunduğu açıktı. Araplar ve Yahudiler Batı-Doğu çatışmasında birer araç olarak kullanılmaktaydı.

Arap Dünyası hem SSCB, hem de ABD için büyük bir ekonomik, siyasi ve jeopolitik önemi haizdi. Yakın Doğu, İslam uygarlığının ve alt yapısının merkezi olarak bölgesel ve küresel politikaların önemli etkeni konumunda bulunuyordu. Bu ülkelere yakın olmak, bu ülkeler üzerinde nüfuza sahip bulunmak ve bu ülkelerin desteğini almak bloklar arası çatışmada büyük önem taşıyordu. Bölgenin zengin petrol kaynaklarına

sahip bulunması, okyanuslara ve denizlere çıkışının olması, jeopolitik konumu ve büyük insan potansiyeli de hem Batı'nın, hem de Doğu'nun ilgisini çekmekteydi.

SSCB söz konusu bölgede ve sömürgecilikten kurtulan Yakın ve Orta Doğu'nun tamamında sosyalist eğilimli hükümetler kurmak ve bunları kendi etkisi altında bulundurmak isterken, ABD de bu ülkelerdeki monarşileri ve nüfuz sahibi aşiretlerin hâkimiyetini desteklemekteydi. ABD bölge politikasını ağırlıklı olarak İsrail, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt ve İran aracılığıyla gerçekleştirmekteydi. SSCB'nin bölgedeki öncelikli müttefikleri ise Irak, Suriye, Ürdün, Lübnan ve Libya'ydı.[178]

Aynı dönemde Doğu-Batı çatışmasının ve dünyanın jeopolitik sisteminin öncelikli etkenlerinden bir tanesi bloklar arasında silahlanma yarışı, kitle imha silahlarının yeni türlerinin geliştirilmesi, füze ve atom teknolojilerinin askerî alanda uygulanmasıydı. Bu etken 1960-1980'li yıllarda insanlığı daha fazla tedirgin etmiştir. Bu nedenledir ki BM oturumlarında uluslararası ilişkilerin öncelikli sorunu olarak çeşitli yerel çatışmalar ve küçük devletler arasındaki savaşlar değil, kitle imha silahları tehlikesi gündeme alınmakta ve kolektif güvenlik çözümleri aranmaktaydı.

Uluslararası ilişkiler sistemin şekillenme ve gelişim tarihi içinde önem arz eden olaylardan biri, 1973 yılında ABD ordularının Vietnam'dan çekilmesinin ve Hindiçin Yarımadası'nda barışın sağlanmasının ardından SSCB ve ABD arasında güvenlik ve işbirliğine dair Avrupa çapında görüşmelerin başlatılmasına hazırlık çalışmaları ve bu görüşmelerin yapılmasıydı.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın yapılması ve Avrupa genelinde barış, güvenlik ve işbirliği meselelerinin görüşülmesi önerisi 1966 yılında sosyalist blok ülkeleri adından Varşova Paktı Örgütü tarafından verilmişti. Aynı tarihten 1975 yılında Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliğine Dair Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasına kadar geçen 9 senede SSCB dâhil olmakla 33 Avrupa ülkesiyle beraber ABD ve Kanada da konuya ilişkin müzakerelere katılmış bulunuyorlardı.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nı gerçekleştirmek isterken SSCB ve müttefikleri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da ortaya çıkan jeopolitik durumu değerlendirmek, Soğuk Savaş ortamında Batı Avrupa ülkeleri ve ABD ile ilişkilerini açıklığa kavuşturmak, iki kutuplu kamplaşma ortamında ideolojik savaşı kendi lehinde sonuçlandırmak, Avrupa genelinde sosyalizmin etkisini arttırmak gibi amaçlar gütmekteydi. ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ise Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın yapılmasını onaylarken SSCB'de ve Doğu Avrupa ülkelerinde insan ve yurttaş hak-

178 A.g.e., s. 114.

larının ihlali örneklerini gündeme getirmek, totaliter rejimin ve baskıcı yönetimin olumsuz taraflarını öne çıkarmak ve Avrupa kamuoyunu kendi lehinde yönlendirmek amacını güdüyordu.

3 Temmuz 1973 tarihinde Helsinki'de 35 ülkenin dışişleri bakanlarının katılımıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın ilk oturumu beş gün sürdü. Oturumda SSCB'nin önerdiği Avrupa'da Güvenlik ve Uluslararası İlişkilerin İlkeleri adlı proje müzakere edildi, fakat herhangi bir karar alınmadı. Aynı yılın 18 Eylül'ünde Cenevre'de başlayan ikinci oturum aralıklarla 1975 yılının 21 Temmuz'una kadar devam etti ve devlet başkanlarının müzakeresine verilecek olan birtakım belgeler çalışma gruplarında hazırlandı.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın son oturumu 30 Temmuz - 1 Ağustos 1975 tarihleri arasında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de yapıldı ve geniş müzakerelerin ardından Helsinki Nihai Senedi imzalandı. Bu belge uluslararası ilişkiler sisteminin gelişmesine önemli bir katkı olarak kabul edilmekte ve en temel uluslararası belgelerden biri olarak değerlendirilmektedir. 33 Avrupa ülkesinin, ABD'nin ve Kanada'nın Devlet Başkanları Helsinki Nihai Senedi'ni imzalarken Soğuk Savaş döneminde ve BM'nin kuruluşunun üzerinden geçen 30 yılda ilk kez olarak Avrupa ve dünyada yaşanan gelişmeleri, devletler arası ilişkilerin reel durumunu göz önünde bulundurmak ve statükoyu muhafaza etmek, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarını yansıtan Yalta-Potsdam sistemine uymak şartıyla dönemin kolektif güvenlik ve işbirliği ilkelerini beyan etmişlerdir.

Helsinki Nihai Senedi BM Antlaşması'ndan sonra uluslararası ilişkiler sisteminin gelişmesine katkıda bulunan en önemli uluslararası hukuki belge olarak kabul edilmektedir. Bu belgede devletler arası ilişkilerin herkesçe kabul edilen 10 temel ilkesi ilan edilmiştir: Egemen eşitlik; tehdide veya kuvvet kullanmaya başvurmama; iç işlerine karışmama; sınırların dokunulmazlığı ve devletlerin ülke bütünlüğü; anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü; temel insan hak ve özgürlüklerine saygı; halkların eşitliği ve kendi kaderini tayin etme hakkı; devletler arasında işbirliği; uluslararası hukukun yükümlülüklerinin iyi niyetle yerine getirilmesi vb.

Helsinki Nihai Senedi Soğuk Savaş'ın, SSCB ile ABD arasındaki nüfuz mücadelesinin şiddetlendiği yıllarda, BM'nin kuruluşundan sonra imzalanan en önemli uluslararası hukuki belge olmakla beraber, çatışan iki kampın ülkeleri arasında barış, güvenlik ve işbirliğinin temel ilkelerinin ilk defa tespit edildiği bir belgeydi. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın zirve toplantıları daha sonraki dönemde 1977-1978 yıllarında Belgrad'da, 1980-1983 yıllarında Madrid'de, 1984 yılında Stockholm'de gerçek-

leştirilmiş ve bu toplantılarda Avrupa'da ve dünyada askerî çatışmaların önlenmesi, silahlanma ve kolektif güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulması için ciddi müzakereler yapılmıştır.

Fakat ideolojik çatışmanın, kamplar arasındaki zıtlaşmanın ve silahlanma yarışının önlenmesi her şeye rağmen 1990'lı yılların başlarına, yani SSCB'nin parçalanmasına kadar mümkün olamamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın oluşturulması ve çalışmaları Avrupa'da ve tüm dünyada totaliter rejimlerin yıkılması, demokratik devletlerin ve toplumların şekillenmesi, insan hak ve özgürlüklerinin korunması ve uluslararası hukuk düzeyine vardırılması, bölgesel ve küresel ilişkilerin uygarca bir arada yaşama normlarına uygun hale getirilmesi, küresel sorunların ortak çabalarla çözümlenmesi, devletler arasında siyasal, toplumsal ve kültürel işbirliğinin gerçek bir mahiyet kazanması yolunda önemli bir araca dönüşmüştür.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın uluslararası hukuka ve uluslararası ilişkiler sistemine bir önemli katkısı da 1 Eylül 1990 tarihinde Paris Zirvesi'nde imzalanan Paris Şartı'dır *(Avrupa'nın Geleceği İçin Paris Şartı)*. Bu belge, Helsinki Nihai Senedi'nden sonra örgütün çalışmalarının içeriğine daha fazla gerçeklik ve anlam katmış, Avrupa'da uygar ilişkiler sistemi adı verilen belirsiz bir kavramı sınıfsal ve ideolojik yaklaşımlardan uzaklaştırarak gerçek, devletler arası ve devlet içi mahiyet ihtiva eden, devlet-birey ve devlet-toplum ilişkilerini belirleyen hukuki kavram ve terimlerle beslemiştir.[179]

Belovejskaya Dönemi: Jeopolitik Yapılanmada Yeni Dünya Düzeni Modelinin Ortaya Çıkışı

1990'lı yılların başlarından itibaren uluslararası ilişkiler sisteminde ciddi boyutta değişiklikler gözlemlenmeye başlanmıştır. Sistemin iç yapılanması ve özellikleri üzerinde önemli etki gücüne sahip ABD'nin ve Batılı müttefiklerinin güç kazanmasına karşılık, SSCB ve sosyalist blok büyük bir krizle karşı karşıya kaldı. Bloklar arasında 1945 yılından itibaren sürmekte olan ekonomik, politik, sosyal rekabet SSCB'nin ve diğer sosyalist ülkelerin kalkınma potansiyelini tüketmiş ve Batılı ülkelerle giriştikleri yarışı kaybetmelerine neden olmuştu. Sosyalist yönetim tarzı, komünist iç politika, proleter diktatörlüğüne dayalı devlet-yurttaş ilişkileri sistemi hızla iflas etmekteydi. SSCB'nin ve sosyalist kampın diğer ülkelerinin yurttaşları, ulusal, dinî, toplumsal ve politik kurumlar mevcut rejim aleyhinde toplu itiraz gösterilerine başlamışlardı. Batılı ülkeler bu durumu Sovyetler Birliği karşıtı çalışmalarında başarıyla kullanmaktaydılar.

179 A.g.e., s. 126-130.

1986-1989 yıllarında ABD etkili diplomatik ve siyasal baskılarla SSCB ordularının Afganistan'dan çekilmesini, bu ülkede oluşturulan sosyalist eğilimli hükümet yapısının ilgasını sağlayabildi ve bu suretle SSCB'nin tüm İslam dünyası üzerindeki nüfuzuna çok büyük bir darbe indirdi.

SSCB'nin zayıflamasından yararlanan ABD ve Batılı müttefikleri Sovyetler Birliği'nin jeopolitik etki alanı içindeki bölgelere ve ülkelere müdahale etmeye başladılar. 1990-1991 yıllarında ABD sosyalist kampın Yakın Doğu ve Arap Dünyası'ndaki en önemli müttefiki olan Irak'ı hezimete uğrattı ve bunun ardından SSCB'yi Suriye, Cezayir, Mısır, Tunus ve Libya'dan sıkıştırarak çıkarmaya başladı.

Aynı dönemde ABD ve Batılı müttefikleri geleneksel olarak SSCB'nin nüfuz alanı içinde kabul edilen Baltık Cumhuriyetleri'ne, Balkanlar'a, Karadeniz-Hazar Denizi bölgesine ve Orta Asya'ya müdahale etmeye ve jeopolitik açıdan önem taşıyan bu bölgelerin en önemli jeostratejik noktalarını, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını araştırmaya başladı.

Baltık Cumhuriyetleri'nde, Doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da SSCB aleyhinde toplu gösteriler başladı ve göstericiler Batı tarafından desteklendi. SSCB'nin Doğu Avrupa'daki önemli müttefikleri olarak kabul edilen Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Romanya ve diğer sosyalist ülkeler kısa sürede serbest piyasa ekonomisine ve demokratik devlet yapısına yöneldiler. Bunun ardından Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi gibi tarihî bir hadise gerçekleşti ve Sovyet ordularının Avrupa'dan çekilmesi süreci başladı. ABD ve NATO ülkeleri tüm bu süreçleri desteklemekte ve yönetmekteydi.

1990'ların başlarında "kimin kimi alt edeceği" sorusunun yanıtı belirmeye başladığı bir dönemde üçüncü kutbu oluşturan ülkeler (Soğuk Savaş döneminde ne SSCB'nin, ne de ABD'nin yanında yer alan ülkeler) de uluslararası ilişkiler sisteminde kendi varlıklarını hissettirmeye başladılar. Bazı araştırmacılar ve siyaset bilimciler Bağlantısızlar Hareketi'ni SSCB ile ABD arasındaki çatışmanın ürünü olarak görmüş ve 1990'larda tek kutuplu bir dünya politikasının şekillenmesi sonucunda bu hareketin ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdir. Oysa tarafsızlar bloku varlığını sürdürdü ve Soğuk Savaş'ın bir ürünü olmasına rağmen, dünya politikasında ve uluslararası ilişkiler sisteminde edinmiş olduğu sağlam konumu kimseye kaptırmak niyetinde olmadığını gözler önüne serdi.

Var olduğu tüm sürede çatışan iki kampa da belirli bir mesafede bulunan tarafsızlar bloku, 1990'larda ABD'nin tek kutuplu bir dünya düzeni kurma çabalarına karşı da

etkili bir direniş sergiledi. SSCB'nin çöküşünün ardından bu blok uluslararası ilişkiler sisteminde uygarca bir arada yaşama normlarının korunması, Yeni Dünya Düzeni'nin ve modern uluslararası ilişkilerin şekillenmesi sürecinde etkili bir faktöre dönüştü.

1980'li ve 1990'lı yıllarda gitgide güç kaybeden sosyalist blok üzerinde baskısını arttıran ABD ve NATO üyesi ülkeler ilk direnişi de tarafsızlar blokundan görmüştür. Küreselleşen dünyada "kimin kimi alt edeceği" sorusunun güç kullanılarak yanıtlanması çabalarının ve insanlığı felakete sürükleyebilecek yeni savaşların önündeki asıl engelin artık tarafsızlar bloku ve dünya kamuoyu olacağı da bu şekilde açıklık kazandı.

Avrupa'nın ve dünyanın tarafsızlarının 1986 yılında başlattıkları N+N adlı yeni hareketin SSCB-ABD çatışması ortamında insanlık için ne derecede hayati önem taşıdığı birkaç sene sonra açıkça ortaya çıktı. Tarafsız ülkeler aynı yıl İsveç'in girişimleriyle Stockholm'de organize edilen güvenlik ve silahsızlanma konulu bir konferansa katıldılar ve çatışan blokları da bu konferansa davet ettiler. Konferansın ardından Kasım ayında SSCB ve ABD Devlet Başkanları Gorbaçev ile Reagan arasında görüşme ve müzakere süreci başladı.

Söz konusu konferans ve tarafsızların çabaları sayesinde 20. Yy.ın 80'li ve 90'lı yıllarında SSCB ülke içinde, Avrupa'da ve dünyada cereyan eden süreçlere askerî müdahalede bulunmamış ve Avrupa Evi'nin kurulmasına katılmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda SSCB yöneticilerinin sosyalizm karşıtı en ufak hareketleri bile (1956 yılının Macaristan, 1968 yılının Çekoslovakya, 1980 yılının Polonya olayları vb.) derhal ve askerî müdahale yöntemiyle önlemesine karşılık, 1980'li ve 1990'lı yıllarda sosyalist sistemin ilgası, Almanya'nın birleşmesi ve SSCB'nin parçalanması süreci büyük bir anlayışla karşılanmıştır.

Tarafsızlar bloku 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında dünyada sınıfsal ve ideolojik çatışmanın sonlandırılması sürecinde oynadığı rolü, 1990'ların ikinci yarısında uluslararası terörizme karşı mücadelede de sürdürmüştür ve günümüzde küreselleşme sürecinin en aktif etkeni konumundadır.

Dolayısıyla 1990'ların sonunda uluslararası sistem ve jeopolitik ilişkiler hem içerik ve biçimi, hem de karakteri itibariyle daha farklı bir döneme girmiştir.

Avrupa'da ve tüm dünyada yeni bir düzenin şekillenmesi, uluslararası ilişkilerin norm ve ilkelerinin değişmesi, uluslararası ilişkiler sisteminin aktör kadrosunun yenilenmesi AGİT'in 1990 yılında Paris'te gerçekleşen zirve toplantısında açık seçik görülmüştür. Zirve toplantısı öncesinde sosyalist blok artık mevcut değildi. Eskiden bu

bloka giren ülkeler SSCB ile ilişkilerini koparark Batı Avrupa ve ABD ile işbirliği içinde yeni devlet yapılanması içine girmişlerdi.

SSCB içinde yer alan üç Baltık Cumhuriyeti, yani Letonya, Litvanya ve Estonya artık neredeyse bağımsız birer devlet olmuştu. Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Gürcistan bağımsızlık kazanmakla, Ermenistan ise yeni devlet yapılanması meselelerini ve Azerbaycan topraklarının işgali politikasını uygulamakla meşguldü. Diğer Sovyet Cumhuriyetleri de iç işleriyle iştigal etmekteydiler ve *"koca imparatorluk"* SSCB son günlerini yaşamaktaydı. Bu nedenledir ki zirve toplantısında alınan kararlar, kabul edilen hukuk norm ve ilkeleri eski sosyalist blok ülkeleri ve Sovyet Cumhuriyetleri için sürpriz değildi.

Eskiden sosyalist blok ülkelerinde neredeyse tabu olarak görülen, bu ülkelerin iç meselesi ve egemenlik alanı kabul edilen ve dış müdahalelere kesinlikle kapalı tutulan konular *(insan hak ve özgürlüklerinin korunması, demokratik toplumun ve hukuk devletinin tesisi, millî ve siyasi faaliyet serbestliği vb.)* uluslararası norm statüsü kazanarak Paris Şartı'na dâhil edildi.

Bir süre sonra, 1991 yılında Avrupa'da sosyalizmin en önemli ve son dayanağı olan SSCB kendini ilga etti *(Belovejskaya Antlaşması)* ve sınıfsal-ideolojik çatışmaya dayalı uluslararası ilişkiler sisteminin sonu geldi.

Dolayısıyla uluslararası ilişkiler sisteminin ve jeopolitik yapılanmanın 1945 yılından, yani İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden ve BM'nin tesis edilişinden itibaren başlayan üçüncü dönemi olan Yalta-Potsdam Dönemi ABD'nin ve Batılı müttefiklerinin Soğuk Savaş'ı kazanmalarıyla sona ermiş oldu. Yeni bir jeopolitik aşama olan Belovejskaya Dönemi başladı. Dünya politikasında ve uluslararası ilişkiler sisteminde sınıf çatışması döneminden yeni bir jeopolitik döneme geçildi.

Jeopolitik ilişkilerde Belovejskaya Dönemi'nin özellikleri SSCB'nin ve sosyalist kampın parçalanması, yeni bağımsız ülkelerin dünyanın politik arenasına çıkması ve uluslararası hukukun öznesine dönüşmesi, ABD'nin dünyada biricik Süper Güç konumuna gelmesi ve ABD'nin dünya egemenliği temelinde şekillendirilen Yeni Dünya Düzeni adlı uluslararası ilişkiler sisteminin kurulmasıdır.

IX. BÖLÜM
MODERN DÜNYA DÜZENİ VE JEOPOLİTİK GERÇEKLİKLERİ

9.1. Modern Dünya Düzeni'nin Karakteristiği ve Yeni Jeopolitik Yönelimler

SSCB'nin çöküşünden ve sosyalist blokun iflasından sonraki gerçeklikler, eski ve yeni devletler, çeşitli jeopolitik aktörler ve bunlar arasındaki ilişkiler dünyanın modern jeopolitik yapısının özünü oluşturmaktadır.

Modern dünyada yalnızca soğuk savaş döneminin ideolojik çatışması ortadan kalkmış değil, öte yandan dünyanın jeopolitik düzeninin gerçeklikleri, hedefleri, aktörleri, bileşenleri, gündemi ve devletler arası ilişkilerin özellikleri de değişikliğe uğramıştır. Daha önceleri ağırlıklı olarak ulus devletler arasındaki ilişkilere ve bu devletlerin çıkarlarına dayalı olan dünya düzeni; sürece yeni aktörlerin eklenmesi, iç ve dış politika meseleleriyle devletlerin egemenliği ve ulusal çıkarları gibi jeopolitik kavramların da değişmesi, sınırların gitgide şeffaflaşması, yeni jeostratejik ve jeoekonomik güvenlik önlemleri vb. sayesinde içerik itibariyle de değişerek yeni bir mahiyet kazanmıştır.

Daha önceki düzende egemen devletlerin ulusal hak ve özgürlüklerinin muhafazası, güvenliklerinin ve toprak bütünlüğünün temin edilmesi ve devletler arası ilişkilerin düzenlenmesi uluslararası hukukun başlıca konularını oluşturduğu halde; yeni dünya düzeninde insan hak ve özgürlüklerinin korunması, uluslararası güvenliğin temini, küresel ekolojik ve sosyal tehlikelerin önlenmesi, devlet yönetiminde şeffaflığın, yasallığın ve özgür siyasi rekabet ortamının gözetilmesi gibi hedefler gitgide egemen devlet haklarını ve devletlerin ulusal çıkarlarını ikinci plana itmektedir.

Günümüzde uluslararası ve jeopolitik ilişkiler karmaşık bir sistem oluşturmaktadır. Söz konusu sistemin aktörlerinin sayısı gitgide artmakta ve sistem gitgide genişlemektedir. Vestfalya Düzeni'nden 21. Yy. başlarına kadarki dönemde uluslararası

ilişkilerin tarafları ulus devletler ve bunların oluşturdukları koalisyonlardı, fakat günümüzde sivil toplum kuruluşları sayesinde uluslararası ilişkilerde taraf olan aktörlerin sayısı birkaç defa artmış bulunuyor. Günümüzde dünyanın politik arenasında çok uluslu şirketler, hükümetler arası kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve birtakım yerel yönetim yapılanmaları ulus devletlerle beraber boy göstermekte ve etkinliklerini sürdürmektedir. Bu aktörler 20. Yy. sonuyla 21. Yy. başlarında geleneksel jeopolitik aktörleri uluslararası arenada gitgide daha fazla köşeye sıkıştırmaya başlamış, stratejik baskı ve idare mekanizmalarını ellerine almış, hem olumlu hem de olumsuz *(uluslararası terör, uyuşturucu ticareti, dinî fanatizm vb.)* rolleriyle ulus devletlerle beraber uluslararası ilişkilerin, uluslararası hukukun ve küreselleşmenin önemli birer etkenine dönüşmüştür.

Üçüncü bin yılın eşiğinde dünyada cereyan eden gelişmeler, ortaya çıkan süreçler, devletler arası ilişkilerin karakteristik yönleri, karşılıklı temasa geçen aktörlerin sayısındaki fazlalık ve diğer hususlar, tarihin o güne kadar bildiği tüm sistemlerden büyük ölçüde farklılık göstermiştir. Eski ve Orta Çağ'ın devletler arası ilişkilerinde, kapitalizmin ve sömürge imparatorluklarının gelişme dönemi olan 17. Yy. sonuyla 20 Yy. başlarında dünyada cereyan eden süreçlerde, 1917-1990 yılları arasının ideolojik çatışmasında jeopolitik ortam bugünkü kadar karmaşık ve çelişkili değildi.

Dünyanın yeni jeopolitik düzenindeki değişiklikler ve çetrefil süreçler artık geleneksel jeopolitik teorileri, klasik siyaset bilimcilerin değerlendirme ve yaklaşımlarıyla açıklanamamaktadır. Küçük çatışmaları da, küresel ölçekte dalgalanmaları da *"deniz ve kara güçlerinin sonsuz çatışmasına dair"* teoriyle, *"daimi rakipler ve müttefikler"* kategorileriyle değerlendirmeye ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmaya alışmış olan klasik jeopolitik okulları yeni düzende oldukça tembel görünmektedirler. Günümüzün küresel ölçekli jeopolitik süreçleri artık geleneksel jeopolitik teori ve düşüncelerle izah ve tahmin edilemez. Jeopolitiğin Vestfalya, Versay ve Potsdam dönemine özgü yaklaşım, hedef ve koordinatlar yeni dönemde bambaşka biçim, sınıflandırma ve dengeler gerektirmektedir. Bu durum siyaset bilimcilerin yeni yaklaşım ve değerlendirmeler ortaya koymasını kaçınılmaz etmiştir.

Üçüncü bin yılın yeni jeopolitik ortamında jeopolitiğin hedeflerinin ne şekilde belirleneceği, yeryüzünde yeni jeopolitik ilişkilerin ve düzenin nasıl olacağı, eski dönemin ideolojik kutuplaşmasının yerini neye ve nasıl bırakacağı, ülkelerin ulusal çıkar ve ulusal güvenlik ölçütlerinin hangi yöntemlerle dengeleneceği ve bu işte hakemliği kimin yapacağı gibi küresel ölçekli soruların klasik jeopolitiğin yaklaşımıyla cevaplandırılması mümkün değildir. Kısaca ifade etmek gerekirse, yeni ortam klasik jeopolitiğin birtakım kesin kavram ve kategorileriyle açıklanan durağan sistemden çok farklıdır

ve yine çok farklı bir jeopolitik yaklaşım ve analiz gerektirmektedir. Görüleceği üzere, klasik jeopolitiğin kapsamı, şemaları ve klişeleri modern çağın gelişme hızı karşısında yetersiz kalmakta ve *"uygar jeopolitik mekân"* ile gitgide genişleyen *"vahşi dünya"* arasındaki çelişkili süreçler de hızlanmaktadır.

Jeopolitiğe 20. Yy. başlarında girmiş olan devletlerin hiyerarşik sınıflandırılması (*Batılı ülkeleri kapsayan "Gelişmiş Ülkeler", eski sosyalist ülkelerini kapsayan "İkinci Dünya Ülkeleri", eski sömürgeleri kapsayan "Üçüncü Dünya Ülkeleri" ve jeopolitiğin sivil toplum kuruluşlarıyla uluslararası örgütlerden oluşan yeni aktörlerini kapsayan "Dördüncü Dünya" tanımlamaları)* modern jeopolitik yapılanma konusunda belirli ölçüde izlenim sahibi olmamızı sağlamakla beraber, bu yapılanmanın olanca mahiyetini açıklığa kavuşturmaktan uzaktır.

Modern dünya siyasetinde jeopolitik yapılanmayı geleneksel jeopolitikte olduğu gibi ulus devletler *(bunların bugünkü sayısı 204'tür)* arasındaki ilişkiler sistemi şeklinde değil, halklar *(bunların sayısı 2 binin üzerindedir)* arasındaki ilişkiler sistemi şeklinde tanımlama çabalarına da rastlanır. Böyle bir yaklaşım kuşku yok ki modern çağın gerçeklikleriyle bağdaşmamakta ve birtakım merkezlerin arzusu olmanın ötesine geçememektedir.

Geleneksel ve klasik jeopolitiğin döneminden bugüne yeryüzünün mekân karakteristiği de büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Eski stratejik öneme sahip olan ya da olmayan arazilerin statüsünün ciddi boyutta değiştiği bilim ve tekniğin çağdaş gelişim düzeyi ve insanlığın üretim ihtiyaçları açısından bir değerlendirme yapıldığında daha iyi gözlemlenebilmektedir.

Örneğin klasik jeopolitikte neredeyse jeopolitik yapılanmanın en temel yasası olarak kabul edilen *"Deniz"* ve *"Kara"* kavramlarıyla bunlar arasındaki sonsuz mücadelenin, uluslararası ticaret ve jeostratejik güvenlik kavramlarının içeriği günümüzde büsbütün değişmiş bulunuyor.

Fakat eskiden de, günümüzde de dünya düzeninin ve bu düzenin jeopolitik yapılanmasının önemli ve belirleyici etkenleri konumunda bulunan birtakım hedefler ve postulatlar (*ön doğrular*) vardır:

Öncelikle; dünyanın önemli karasal alanları, özellikle hammadde kaynakları, enerji rezervleri, jeopolitik ve jeostratejik noktalar *(deniz ve nehir geçitleri, kıtaları ve anakaraları birleştiren noktalar, ulaşım ve iletişim koridorları, ticaret yolları vb.),* dış dünyayla doğrudan ilişki tesis etme olanağı tanıyan sınırlar üzerinde kontrol sağlan-

ması önemlidir. Jeopolitiğin bu kategorileri günümüzde de dünyanın en büyük güçlerinin çıkarları arasındadır ve birbirleriyle çatışmalarının amacını oluşturmaktadır. Örneğin Büyük Britanya ve Rusya gibi devletler yeryüzünün jeopolitik mekânında denizlerde ve karalarda önemli stratejik noktalara ve araçlara sahip bulundukların-dan gelişerek dünya politikasında önemli konuma gelmişlerdir. Büyük Britanya'nın denizlerdeki egemenliği ve Rusya'nın karasal Avrasya'ya ve karayolları, denizyolları ve demiryolları aracılığıyla kıtalar arası ulaşım ağına sahip bulunması bu iki devletin jeopolitik açıdan hep önde bulunmalarını temin etmiştir.

Günümüzde yeryüzünün deniz ve ticaret yolları barış dönemlerinde tüm devletler tarafından kullanılabilmektedir. Fakat stratejik taşımacılık ve geçiş noktaları eskiden olduğu gibi halen ABD'nin, Büyük Britanya'nın, Rusya'nın, kısmen Türkiye'nin ve diğer büyük devletlerin kontrolü altındadır. Bu stratejik noktalar bir vakitler Büyük Britanya, Hollanda, Portekiz, İspanya, kısmen Osmanlı ve Rusya gibi devletlerin kontrolü altında bulunuyordu.

Günümüzde Avrasya ve Afrika kıtaları yeryüzünün karasal alanının üçte ikisini kapsıyor. Bu topraklar üzerinde yaklaşık olarak 5 milyarlık bir nüfus barınmaktadır. Bu nedenle söz konusu coğrafyalar klasik jeopolitikçilerin bir vakitler *"Dünya Adası"* diye tanımladıkları jeopolitik mekân olma önemini kaybetmiş değildir. Karasal alanlar üzerindeki kontrolün günümüzde klasik jeopolitikteki kadar önem taşımadığı bir gerçek. Fakat bu alanlardaki doğal kaynakların çıkarılması, iş gücünün yönetilmesi ve diğer jeoekonomik meseleler devletlerin dünyadaki ekonomik ve politik konumuna uygun bir düzeyde çözüme kavuşturulmaktadır.

Günümüzde mekân kontrolünün önemli bir kısmı devletlerin sahip oldukları topraklar üzerinde ve sınırlar dâhilinde nüfus, sosyal yapı, toplumun kültürel davranışı ve dünya görüşü üzerinde sanal etki yapma olanaklarıyla belirlenmektedir. Jeopolitik mekân kontrolü çağımızda yerini büyük ölçüde iletişim mekânının kontrolüne bırakmıştır.

Denizlere gelince, yeryüzündeki yük taşımacılığının, kıtalar arası ticaretin, enerji taşımacılığının ve diğer uluslararası ekonomik ilişkilerin önemli bir bölümünün denizler üzerinden gerçekleştirildiğinin altını çizmek gerekir. Dünya ticaretinin önemli bir bölümü Batı Avrupa'da, Asya'da *(özellikle Japonya'da)*, Kuzey Amerika'da ve kısmen Latin Amerika'da gerçekleştirilmektedir. Günümüzde hammaddenin ve enerji kaynaklarının büyük ölçüde gelişmiş sanayi ülkelerine nakledilmekte olduğu da göz önünde bulundurulursa, denizlerin ve okyanusların jeopolitik rolü daha da belirginleşecektir.

İkinci olarak; ulusal ve uluslararası hava mekânları ve havaalanları üzerinde kontrole sahip bulunmak meselesi önemlidir. Bu etken modern jeopolitik yapılanma içinde önem kazanmıştır. Ulusal hava mekânının güvenliği öte yandan devletin askerî, ekonomik, kültürel, iletişimsel güvenliğiyle de doğrudan ilişkilidir.

Günümüzde dünyada yolcu ve yük taşımacılığında kullanılan yaklaşık 5 bin uluslararası ve yerel havaalanı bulunmaktadır. Hava mekânının ve havaalanlarının, elektronik iletişim, uyarı ve savunma sistemlerinin güvenliğinin temin edilmesi devletlerin egemenlik haklarının önemli unsurlarından biri ve devletin gücünün göstergesi olarak kabul edilir. Dünyada hava mekânının ve kendi ülkesinin hava güvenliğinin kontrolünü elinde bulunduran en önemli ülkeler öncelikle ABD, Büyük Britanya, Rusya, Japonya, Fransa, Kanada, Çin ve Almanya'dır. Fakat dünyada modern yolcu, kargo ve savaş uçaklarını yalnızca ABD, AB ülkeleri ve Rusya, helikopterlerini ise ABD, Fransa, Kanada ve Rusya üretmektedir. Hava mekânının savunması askerî donanmayla beraber ve koordineli bir şekilde yürütülmektedir.

Üçüncü olarak; uzay mekânının ve Dünya'nın etrafının kontrol altında tutulması önemlidir. Bu husus elektroniğin ve füze teknolojisinin büyük ilerleme kaydettiği son yirmi senede jeopolitik yapılanma içinde önemli ölçütlerden biri konumuna gelmiş ve uzay mekânının sahiplenilmesiyle bu mekândan faydalanmada belirleyici olmuştur. Bu alanda öncü devletler ABD, Rusya ve Çin'dir. Son zamanlarda Fransa, Büyük Britanya, Japonya ve AB ülkelerinden bazıları da uzay mekânının sahiplenilmesine ve çeşitli amaçlarla kullanılmasına yönelik stratejik programlar gerçekleştirme iktidarında olduklarını göstermişlerdir.

Dünya'nın etrafının ve atmosferin, uzay mekânının kontrol altında tutulmasına yönelik programlar günümüzde ağırlıklı olarak ABD ve bu ülkenin NATO'daki müttefikleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu programlarla ABD'nin uzayda askerî ve stratejik kontrol olanaklarının gerçekleştirilmesi ve NATO ülkelerini hedef alan füzelere karşı savunma sisteminin kurulması amaçlanmaktadır. Uluslararası hukukun uzay mekânının askerî amaçlarla kullanımını yasaklamasına rağmen, ABD, Rusya ve Çin söz konusu amaca yönelik ciddi çalışmalar içindedirler. Araştırmacılar bu çalışmaların zamanla daha da hız kazanacağına ve önümüzdeki 50 yıl içinde bu hususta önemli mesafe alınacağına kanidirler.

Uzay mekânının kontrol edilmesi açısından uzay limanlarının, uzay mekiği fırlatma altyapısının ve gezegenler arası balistik füze sistemlerinin özel jeopolitik önemi bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre günümüzde yeryüzünde var olan uzay limanlarının sayısı 21'dir. Bunların 4'ü Rusya'nın *(Kazakistan'da bulunan bir uzay limanı Rusya'ya*

kiralanmıştır), 4'ü ABD'nin, 3'ü Çin'in kontrolündedir. Fransa, Japonya, Hindistan, İsrail, Brezilya ve bazı diğer ülkeler birer uzay limanına sahiptir. Bu uzay limanlarının öncelikli jeostratejik görevi şimdilik tek uzay aracı konumunda bulunan uzay mekiklerinin fırlatılmasını sağlamaktır. Uzay limanlarının önemi ve ekonomik verimliliği yerleştiği bölgeye göre değişebilir. Uzay mekiğinin fırlatılması uzay limanının Ekvator'a yakınlığı ölçüsünde kolay ve ekonomik açıdan elverişli olmaktadır.

Dördüncü olarak; hiyerarşinin hangi basamağında bulunmasına, hangi millî, dinî ya da sosyal gruba ait olmasına bakılmaksızın, tüm devletlerin ve halkların küresel doğa ve toplum sorunları önünde gitgide eşit konuma gelmesi, Dünya'nın akıbeti için beraber sorumluluk alması ve dolayısıyla küresel ortaklık gerçeğini anlaması önemlidir. Modern Dünya Düzeni'ni karakterize eden bu etken gitgide dünya jeopolitiğinin bir realitesi konuma gelmektedir.

Beşinci olarak; kapitalist üretim ilişkileri ve kapitalizm ideolojisi temelinde kurulmuş olmak Modern Dünya Düzeni'ni jeopolitik açıdan karakterize eden önemli bir etkendir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kapitalizmle sosyalizm arasındaki küresel çatışmanın emperyalist Batı'nın zaferiyle sonuçlanması sonrasında ağırlıklı olarak piyasa ilişkilerinde beliren kapitalizm kendini *"dünya düzeninin alternatifi olmayan ekonomik temeli"* ilan etmiştir. Bu yüzden yeni bağımsız olan genç devletlerin seçimlerini kalkınmanın biricik koşulu ve demokrasinin maddi dayanağı olan kapitalist düzenden yana kullanmaları kaçınılmaz oldu.

Modern Dünya Düzeni'nin ve bu düzenin jeopolitik yapılanmasının ideolojik temelleri de Batılı yaşam biçiminin ve Batı'nın manevi değerlerinin cazipliği, Batı'nın öncüllüğü, insancıllığı ve liberalliği üzerinde kurulmuştur; öte yandan bu değerler küreselleşme, evrenselleşme, toplumsal ve siyasal entegrasyon araçları marifetiyle tüm insanlığın eğitilmesinde ve manevi açıdan yetiştirilmesinde de kullanılmaktadır.

Uluslararası kurum ve kuruluşların uluslararası ilişkiler sisteminin temeli gibi toplumsal ve siyasal yönelimleri liberalleştirmesi, yeni dünya düzeninin jeopolitik yapılanmasının **altıncı** karakteristik özelliği olarak kabul edilebilir. Bir vakitler dünyada taraftar bulan ve birtakım ülkelerin temel ideolojisine dönüşen faşizm, sosyalizm gibi değerler yerini liberalizme bırakmaktadır. Günümüzde milliyetçiliğin ve dine dayalı görüşlerin yaygınlaşmasının insanlığı belirli ölçüde endişeye sevk ettiği de bir gerçektir. Fakat Batı'nın ekonomik, politik ve manevi yaşamına tamamen hâkim kesilen ve tüm dünyada lehinde oldukça şiddetli bir şekilde propaganda yapılan liberalizmin yeni dünya düzeninin öncelikli değeri olmak yolundaki yükselişinin önlenemez olduğu kabul edilmektedir.

Modern Dünya Düzeni'nin önem açısından **yedinci** ve bu arada en tartışmalı meselesi uluslararası ilişkilerde kuralların kim *(uluslararası kurumlar mı, yoksa egemenliğini gitgide genişleten ABD mi)* tarafından belirleneceği meselesidir. ABD'li siyaset bilimciler modern dünyanın *"aydınlatıcı bir kılavuza"* gereksinim duyduğu ve bu kılavuz rolünü de ABD'nin üstlenebileceği kanaatindedirler. ABD'liler, ülkelerinin dünya ekonomisindeki ve siyasetindeki yerinin liderliğe, yeryüzünde barışın, güvenliğin ve huzurun garantörü rolüne soyunmak için uygun olduğuna inanmaktadırlar; ABD'nin askerî, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel potansiyelinin bu iş için tamamen yeterli olduğu görüşündedirler.

Fakat farklı düşünenler olduğunu da söylemek gerekir. Örneğin Çin, Rusya, ABD'nin Batı Avrupa'daki müttefikleri olan Fransa, Almanya vb. farklı düşünmektedirler. Bu ülkeler yeni dünya düzeninin ve bu düzenin temellerini oluşturan jeopolitik ilişkilerin toplu sorumluluk ve toplu müdahale gerektirdiği ve BM çerçevesinde, BM Güvenlik Konseyi'nde çözüme kavuşturulması, karşılıklı anlaşma yoluyla halledilmesi gerektiği kanısındadırlar.

Askerî dengelere ve kolektif güvenlik meselelerine ilişkin olarak 1950 yılından itibaren BM çerçevesinde şekillenen sistemin bozulması Modern Dünya Düzeni'nin jeopolitik yapılanmasının **sekizinci** karakteristik özelliği olarak değerlendirilebilir. Bir zamanlar dünyada ulus devletler ve imparatorluklar arasındaki güç dengesinin, çatışan askerî blokların *(NATO ve Varşova Paktı Örgütü)* yerinde bugün ABD ve bu ülkenin NATO'daki müttefikleri vardır. Zamanımızda bu bloka giren ülkeler yeryüzünün her noktasına askerî müdahalede bulunma ve baskı yapma olanağına sahiptirler.

Dünyanın modern jeopolitik gerçekliklerinin özünü oluşturan **dokuzuncu** ve en önemli etken devletlerin ulusal çıkarlarının temin edildiği uluslararası ilişkiler sisteminin jeopolitik yapısında değişikliğin yaşanması, çok kutuplu dünya düzeninin bozularak ABD merkezli tek kutuplu düzenin tesis edilmesidir.

1945-1990 yılları arasında uluslararası ilişkiler sisteminde SSCB ve ABD önderliğindeki sosyalist ve kapitalist blokların; ülkelerin, halkların, toplulukların sosyal davranış normlarını, devlet yapısının temellerini, amaç ve hedeflerini dengeli bir şekilde belirlemelerine karşın yeni dünya düzeninde bu denge bozulmuştur. Artık dünya ülkelerinin gelişmesi, uluslararası ilişkiler, gerçeklikler ve geleceğe yönelik hedefler, görev ve amaçlar, insan-toplum-devlet ilişkileri ABD merkezli tek kutuplu bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla 20. Yy.da uluslararası siyasette ve jeopolitik yapılanmada çok kutuplu bir düzen üzerine kurulu ilişkiler sistemi günümüzde yerini yeni dünya düzenine bırakmış bulunuyor.

ABD ve bu ülkenin NATO'daki müttefikleri 1991 yılından itibaren yeni jeopolitik şartlar altında yeryüzünün önemli jeostratejik noktaları ve rezervleri üzerindeki kontrolün daha farklı araç ve biçimlerini gerçekleştirmeğe başlamışlardır. Küreselleşme, çok uluslulaşma ve toplumsal davranış normlarının evrenselleşmesi; kapitalizm görüşlerinin, sosyal toplumların ve yurttaş toplumlarının, demokrasi ve insan hakları kavramlarının uluslararası arenada daha fazla yaygınlaştırılması; teröre karşı ortak mücadele *(11 Eylül 2001 tarihinden itibaren)* ve NATO'nun gitgide genişlemesi sayesinde küresel güvenlikte yeni bir yapılanmaya gidilmesi gibi girişimler Batılı ülkelerin takip ettiği yeni jeopolitiğin temellerini oluşturmaktadır.

Gerçekte ABD ve müttefikleri Yeni Dünya Düzeni adı altında Versay'da belirlenen kuralları tekrar gündeme getirmek, Avrupa'nın klasik jeopolitikçilerinin yüz yıl önce önerdikleri görüşleri *(ülküleri)* ve ilkeleri *(kara Avrasya'sına sahip olmak, dünyanın enerji merkezleri, ulaşım ve transit hatları, önemli jeostratejik bölgeler, pazarlar ve üretim rezervleri üzerinde kontrol sağlamak vb.)* uygulamak için çalışmaktadırlar. Bu durum uluslararası ilişkiler sisteminin temel öznesi konumundaki ulus devletler arasındaki ilişkilerin karakterinde, hatta bu devletlerin gelişim çizgisi ve toplumsal düzeninde önemli değişikliğe neden olmakla, tarihin akışını da büyük ölçüde etkilemektedir. Bir yanda ABD ile AB ülkeleri, diğer yanda Çin, Hindistan, Rusya, Japonya ve jeostratejik açıdan aktif olan diğer ülkeler jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik çıkarlarını eksiksiz ve güvenli bir şekilde temin etmek, yeryüzünün büyük maddi ve manevi kaynaklarıyla jeostratejik bölgelerine sahip olmak ve bunları kontrolleri altında tutmak amacıyla yeni planlar yapmakta, ittifaklar tesis etmekte ve mücadelelerini sürdürmektedirler.

Araştırmacılar yeni jeopolitik sistemi Belovejskaya Sistemi adıyla anmakta ve Yeni Dünya Düzeni olarak tanımlamaktadırlar.

"Yeni Dünya Düzeni" Adlı Jeopolitik Sistem ve Bunun Hiyerarşik Yapısının Karakteristiği

Günümüz araştırmacıları klasik jeopolitiğin uyguladığı paradigmaların *(ölçme ve değerlendirme şemasının)* dünyanın çağdaş jeopolitik haritasının ve yapısının değerlendirilmesinde kullanılamayacağı görüşündedirler. Çağdaş siyaset bilimciler dünyanın jeopolitik yapılanmasını şu şekilde sunmaktadırlar:

- Kanada ve Meksika ile birlikte ABD ve müttefiki olan AB ülkeleri,
- Çin, Japonya, Hindistan ve diğer gelişmiş Güneydoğu Asya ülkeleri,
- Rusya, nüfuz alanı içindeki Post-Sovyet ülkeler ve Ortodoks Hıristiyan dünyası,
- İslam dünyası ve bu dünyanın Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Pakistan vb. gibi bölgesel liderleri,
- Afrika kıtası ülkeleri ve bunların birliği,
- Latin Amerika ülkeleri.

Gerçekte bu gruplardan hiçbiri yekpare bir jeopolitik birlik değildir ve yukarıda sunulan yapılanma içinde her ülkenin kendi çıkarları, jeopolitik kod ve koordinatları, askerî ve politik hedefleri, dış politika öncelikleri vardır.

Örneğin aynı jeopolitik grup içinde anılmakla beraber Çin, Hindistan, Japonya ve Güneydoğu Asya'nın diğer ülkeleri bölgelerinde egemen konuma gelmek için mücadele etmektedirler. İslam dünyası olarak gruplandırılan ülkeler de büsbütün farklı tutumlara ve jeopolitik hedeflere sahiptir. Türkiye, İran, Suudi Arabistan, Pakistan gibi ülkeler kendi bölgelerinde ve dünyada kendi oyunlarını oynayan jeopolitik rakiplerdir. ABD ile AB ülkelerinin jeopolitik birliği de dışarıdan görüldüğü kadar sorunsuz değildir.

Günümüzde jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik özellikleri açısından en ileri düzeye ve lider ülke konumuna ulaşmaya çalışan, hem birbirleriyle hem de diğer ülkelerle rekabeti sürdürme gücünde olan ABD, Çin, Rusya, Fransa, Birleşik Krallık, Hindistan, Japonya gibi ülkeler arasındaki jeopolitik ilişkiler dünyanın tüm ülkelerinin bireysel ve ortak çıkarlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Fakat daha önce de vurgulandığı üzere, yalnızca ABD dünya egemenliği için en fazla olanağı ve hakkı olan, yeryüzünün tamamını kontrol altında bulundurabilecek bir mekanizmaya sahip bulunan ülke konumunda kabul edilmektedir.

Günümüzde dünya devletleri uluslararası jeopolitik süreçler üzerindeki etki gücüne ve dünya politikasındaki yerine göre birkaç gruba ayrılmaktadır:

- **Süper Güçler:** Süper Güçler dünyanın her yerinde ulusal çıkarlarını temin edebilecek askerî, ekonomik, manevi potansiyele sahip bulunan; kendi çıkarlarının ve müttefiklerinin çıkarlarının göz önünde bulundurulmasını diğer devletlerden isteyebilen ve bunu sağlamayı başaran üstün güce sahip devletlerdir. Tarih içinde Büyük Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu, SSCB ve ABD süper güç konumunda bulunmuşlardır. Günümüzde yalnızca ABD süper güç olarak kabul edilmektedir.

• **Büyük Devletler:** Ülkesinde, bölgesinde ve dünyanın bazı önemli noktalarında *(fakat tüm dünyada değil)* ulusal çıkarlarını temin edebilen ve diğer devletleri de kendi çıkarlarını kale almak zorunda bırakma gücüne sahip bulunan devletler *(örneğin günümüzde "G8 Ülkeleri" olarak tanımlanan Birleşik Krallık, Japonya, Fransa, Almanya vb.)* büyük devletlerdir. Rusya bu grupta yerini sağlamlaştırmak için mücadele etmektedir.

• **Bölgesel Devletler:** Ülkesinde ve bölgesinde, sınırlarına yakın bölgelerde özel çıkarlarını temin edebilen ve kendilerini savunabilen devletler bölgesel devletlerdir. Bu ülkeler kendilerine uzak noktalardaki jeopolitik süreçleri ciddi bir şekilde etkileyememekle beraber, bunu kendi bölgelerinde yapabilmektedirler. Örneğin Çin, İran, Rusya, Türkiye, Pakistan, Mısır gibi devletler bölgesel devletler olarak kabul edilir.

• **Sıradan Devletler:** Bu devletler ulusal çıkarlarını ülke içinde, bölgelerinde ve dünyada ellerinden geldiği ölçüde temin etmeye çalışmaktadırlar. Böyle ülkelerin kendi ulusal çıkarlarını garanti altına almalarının yolu, çıkarlarını ilk üç gruba giren ülkelerin çıkarlarına uygun duruma getirmektir.

Jeopolitik sistem var olduğu sürede *(1648'den günümüze)* dünyada güç merkezleri *"çok kutuplu" (ikiden fazla güç merkezi olan), "iki kutuplu" (iki güç merkezi olan) ve "tek kutuplu" (bir tek güç merkezi olan)* olmak üzere değişmiş ve sonuçta Yeni Dünya Düzeni adı verilen bugünkü düzene gelinmiştir.

Dünyanın modern jeopolitik yapılanmasındaki en önemli değişiklikler ABD'deki 11 Eylül 2001 olaylarının ardından gerçekleşmiştir. Jeopolitik ilişkilerde klasik ölçüt ve değerlendirmeler artık mazide kalmıştır. Günümüzde siyaset biliminde Yeni Dünya Düzeni adlı jeopolitik modelden, bu modelin yeni çizgilerinden ve yeni jeopolitik yönelimlerden bahsedilmektedir.

Dünya üzerinde tek kutuplu jeopolitik düzenin oluşması artık bir gerçekliktir. Çünkü hiçbir devlet ya da devletler birliği ABD önderliğindeki Batı jeopolitik merkezinin gücü ve nüfuzuyla kıyaslanabilecek bir jeopolitik güce sahip bulunmamaktadır. Hiç kuşkusuz bu durum, insanlığın bundan sonraki gelişiminin hep tek kutuplu dünya modeli üzerinden devam edeceği anlamına gelmez. Araştırmalar, Panamerikancılık temelinde şekillenen bugünkü tek kutuplu dünya düzeninin yalnızca tüm insanlığı memnun etmemekle kalmayarak, ABD'nin yandaşı olan Avrupa ülkelerini bile pek çok açıdan memnun etmediğini ortaya koymaktadır. Bugünkü politik arenada ABD'nin biricik süper güç konumunda bulunmasına karşılık, dünyanın jeopolitik du-

rumu değişken ve karmaşık olarak kalmaktadır. Gitgide güçlenen ve dünya politikasını daha fazla etkileme olanağı kazanan bölgesel devletler ve bunlara ait büyük çok uluslu şirketler ABD'nin egemenliği ve uluslararası hakem konumu için önemli rakiplere dönüşmektedirler.

Diğer yandan gitgide çoğalan yerel çatışmalara, bölgesel sorunlara, dinî ve millî çekişmelere etkili çözümler üretememesi ve *"adaletli hakem"* statüsünde kendini kanıtlayamaması ABD'yi dünya kamuoyunun gözünden düşürmektedir. ABD'nin dünyaya egemen olma iddiasına Çin, Japonya, Rusya ve diğer ülkeler ciddi şekilde karşı koymaktadırlar. Bu ülkeler hem bireysel olarak, hem de birbirleriyle gizli ittifaklar halinde ekonomik, politik ve askerî güçlerini arttırmak, uluslararası ve bölgesel gelişmeleri etkilemek, genel ve özel süreçlerde kendi ulusal çıkarlarını temin etmek için çalışarak ABD'yle rekabete girişmektedirler.

Rusyalı araştırmacılar 2015 yılında Meksika ve Kanada ile birlikte ABD'nin Gayrisafi Yurtiçi Hâsılasının *(GSYİH)* dünya GSYİH'si içindeki oranının toplam yüzde 19 olacağını *(bu rakam günümüzde yüzde 25'tir)*, buna karşılık bazı ülkelerin dünya GSYİH'si içindeki hissesinin şu oranlara ulaşacağını tahmin etmektedirler: AB yüzde 16; Çin yüzde 10; Japonya yüzde 7; Güney Kore ve Tayvan yüzde 5; Rusya yüzde 2; diğer ülkeler toplamda yüzde 40.[180]

ABD'li bilim adamları ise 2015 yılında Hindistan, Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve diğer Asya ülkelerinin dünya GSYİH'sinin yüzde 55-60'lık, Batılı ülkelerin ise yüzde 20-30'luk bir hissesine sahip olacağını tahmin etmektedirler. Dünyada cereyan eden gelişmeleri etkileme gücüne, askeri ve ekonomik potansiyeline göre Çin'in önümüzdeki 10-15 yıl içinde tek kutuplu dünya düzenine meydan okuyacak güce kavuşacağı da tahmin edilmektedir. 2015 yılında Çin'in askerî potansiyelinin ABD'ninkine eşit olacağı, hatta bazı açıdan ABD'nin potansiyelini geride bırakacağı da öngörülmektedir. Günümüzde 25 kıtalar arası balistik füzeye sahip olan Çin'in önümüzdeki 3-4 yılda bunların sayısını 100'e çıkaracağı ve nükleer başlıklarla donatacağı da öngörülmektedir. Ekonomik potansiyeli ve kalkınma hızı Çin'in önümüzdeki 10 yılda ABD ve AB ülkelerinin toplam üretimi kadar mal üretmesini olanaklı kılacaktır.

Bölgesel liderlerden biri olan Hindistan'ın da son yıllarda dünyanın jeopolitik yapılanması içindeki konumunu pekiştirdiği görülmektedir. Harvard Üniversitesi'nin değerlendirmelerine göre 2001 yılında GSYİH'de dünya liderleri sırasında olan Hin-

180 Арбатов, А., *"Национальная безопасность России в многополярном мире" // Вестник РАН,* N 11, 2000, с. 984 [Arbatov, A., *"Çok Kutuplu Dünyada Rusya'nın Millî Güvenliği" // Rusya Bilimler Akademisi Bülteni,* Nu. 11, 2000, s. 984].

distan bugün Birleşik Krallık, İtalya ve Fransa'nın toplam üretimi kadar mal üretmektedir. Hindistan'ın 10 yıl içinde GSYİH'de Japonya'yı geride bırakacağı tahmin edilmektedir.[181]

ABD'nin, Rusya'nın ve Avrupa ülkelerinin çok standartlı tutumları ve uluslararası arenada takip ettikleri subjektif politika hem İslam dünyasını, Afrika ve Latin Amerika ülkelerini, hem de Güneydoğu Asya'nın bölgesel liderlerini kendi güvenliklerini temin etmek için alternatif önlemler almaya itmektedir. Örneğin Pakistan, İran, Tayvan, Brezilya, Hindistan, Kuzey Kore ve diğer bazı ülkeler güvenliklerini temin etmek için alternatif yöntem arayışı içindedirler.

Diğer yandan BM'nin ve diğer uluslararası kurumların uluslararası hukukun korunmasında garantör olamaması, devletler arası çatışmaların arttığı bir dönemde çeşitli ülkeleri kendi jeopolitik güvenlikleri açısından silahlanmaya daha fazla sevk etmektedir. Böyle bir ortamda insanlığın dünyanın jeopolitik durumu için endişe duymaması ve devletlerin yeni güvenlik sistemleri aramaması mümkün değildir. Silahlanmanın günümüzde nükleer teknolojilerin yaygınlaşmasını ve kullanımını da teşvik ettiği gerçeği göz önünde bulundurulunca, yeni dünya düzeninin jeopolitik mekanizmalarının ve postulatlarının değişkenliğine hiçbir kuşku kalmamaktadır.

Ülkelerin ve bölgelerin kalkınmasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik ciddi adımlar atılmaması ve küreselleşme yönelimleri bir yandan gelişmiş ülkelerde nüfus yoğunluğunun artmasına ve düzensiz iş gücü göçüne neden olmakta, diğer yandan aynı süreç 50'den fazla ülkenin bulunduğu Afrika kıtasının dünyanın haritasında *"siyah leke"* ve *"gri alan"* olarak kalmasına, bu mekânda çağdaş uygarlığın yaygınlaştırılmasının zorlaşmasına, bölgesel sorunların ve kabile çatışmalarının şiddetlenmesine olanak vermektedir. Böylesine anlamsız çekişme ve çatışmalar yüzünden binlerce, bazen milyonlarca insan hayatını yitirmekte, toplu insan hakkı ihlalleri yaşanmaktadır.

Yeni Dünya Düzeni'nin ve modern jeopolitik yapılanmanın kısa analizinden de görüleceği üzere günümüzde uluslararası ilişkilerin herkesi memnun edecek adaletli bir modeli bulunmamaktadır ve pek çok ülke şimdiki tek kutuplu modelden vazgeçmeye hazırdır. Aslında Yeni Dünya Düzeni'nin mimarları olan ABD ve Batılı müttefikleri de bugünkü ve gelecek jeopolitik sistem konusunda önemli ölçüde tedirgin olduklarını göstermişlerdir. Tek kutuplu dünya düzenine alternatif arayan devletlerin, siyasi merkezlerin rolü ve etkinliği gitgide artmaktadır.

---

181 Bkz. *Геополитика современного мира,* Москва, 2000, с. 192 [*Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2000, s. 192].

Araştırmacılar; birbiriyle çatışan Deniz *(ABD ve NATO'daki müttefikleri)* ve Kara *(Çin, Rusya, Hindistan)* uygarlıkları arasında gitgide şiddetlenen anlaşmazlığın geleceğin jeopolitik yapılanmasını ve Yeni Dünya Düzeni'ni önemli ölçüde etkileyen jeopolitik gerçekliklerden biri olacağı görüşündedirler. Yine araştırmacılar; Çin, Rusya ve Hindistan'ın kendi aralarında ideolojik ve kurumsal birliğin altyapısını oluşturamamış olmalarını, deniz uygarlıklarının bugün tüm dünyada, bu arada Avrasya bölgesinde ve Güneydoğu Asya'da egemen konumda bulunmasının nedeni olarak göstermektedirler. Fakat kara uygarlığı gitgide güçlenmekte ve kendi etrafına yeni ülkeler toplamakla Batı'nın jeopolitik nüfuz alanını tehdit etmektedir. Yukarıda bahsedilen bölgesel liderler ve bunların oluşturdukları birlikler *(örneğin Şanghay İşbirliği Örgütü)* bu yönde en önemli etkinliği sergilemektedir.

Öte yandan farklı milletlerin, dinlerin ve uygarlıkların mensubu olan büyük devletlerin *(örneğin İslam ülkelerinin, Latin Amerika ülkelerinin, Güneydoğu Asya'nın bölgesel liderlerinin)* ekonomik ve askerî açılardan gitgide daha fazla güçlenerek bugünkü BM Güvenlik Konseyi'nin biçimine ve işleyişine itiraz edecekleri ve Konsey'in daimi üyesi olmak için mücadeleye girişecekleri de tahmin edilmektedir. Bu mücadele ise yeryüzünde çatışma ve silahlanmanın artmasına, orta güçteki ve bölgesel lider konumundaki ülkelerin nükleer silah elde etmelerine ve atom silahına sahip ülkelerin sayısının artmasına neden olacaktır.

Günümüzde yalnızca Rusya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın sahip olduğu atom silahına ve stratejik balistik füzelere yakın zamanda İran'ın, Kuzey Kore'nin, Tayvan'ın, Japonya'nın ve diğer ülkelerin de sahip olmayacağının hiçbir garantisi bulunmamaktadır.

"Yeni Dünya Düzeni", Modern Jeopolitik Çatışmalar ve Dünya Düzeninin Jeopolitik Yönelimleri

Siyaset bilimcilere göre, modern tek kutuplu dünya düzenini olumsuz yönde etkileyen ve bu düzen için birer sarsıcı darbe niteliği taşıyan unsurların başında etnik, millî ve dinî sorunlar, ayrılıkçılık yönelimleri, lokal çatışmalar, uygarlıklar arası çekişmeler ve tüm bunların zamanında önlenmemesi gelmektedir.

Araştırmacılardan bazılarının sosyalist ve kapitalist bloklar arasındaki jeostratejik mücadelenin sonlanmasının yeryüzünde çatışmaları önemli ölçüde azaltacağına ilişkin tahminleri gerçek olmamıştır. *"Çatışmasız dünya"* isteyen büyük devletler, başta ABD ve AB olmak üzere, küreselleşme sürecinin kolay ilerlemesini sağlamak amacıyla sorunları barışçı yollardan çözüme kavuşturmak için belirli ölçüde çaba harcamakta-

dırlar. Ne var ki sorunların asıl nedeninin ortadan kaldırılmaması, bu sorunların doğmasına yol açan subjektif etkenler, uluslararası hukuk normlarının uygulanmasında görülen çifte standart ve diğer hususlar çatışmaların tamamen önlenmesini mümkünsüz kılmaktadır.

Güç kullanılan çatışmaların sayısı 1993 yılında 34 olduğu halde, 2008 yılında bu rakam 15'e gerilemiştir; buna rağmen çatışmalar dünyada cereyan eden politik süreçlerde halen öncelikli konuma sahiptir.

Nedeni ne olursa olsun günümüzde çatışmalar tüm insanlık için büyük tehdit oluşturmakta, hep daha geniş alanları kapsamakta, toplumsal ve insani felaketlere, çevre felaketine yol açmaktadır. Çatışmaların nedenleri arasında çeşitli devletlerin arazi iddiaları, etnik ayrılıkçılık, sanayi ülkeleriyle hammadde ülkeleri arasında anlaşmazlıklar, kontrol dışı silahlanma ve göçler, küreselleşme ve buna karşı koymaya çalışan millî ve dinî direniş gösterilebilir.

İdeolojik kamplaşma ve karşıt bloklar döneminde uluslararası sorunlar büyük ölçüde kontrol altında tutulmakta, bunlar birtakım hedefler doğrultusunda kullanılarak küresel boyuta ulaşmaları önlenmekteydi, fakat günümüzde bu sorunları önleme mekanizmaları zayıflamıştır. Yeryüzünün jeopolitik sistemindeki değişiklikler ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen ulus devlet sınırlarının değişmesi de sorunların uluslararası hukuk normlarına göre çözüme kavuşturulmasını zorlaştırmıştır.

Siyaset bilimciler günümüzün çatışmalarının nedenlerini ve özelliklerini çeşitli yaklaşımlarla değerlendirmekte ve bunlara ilişkin birbirinden farklı tahminlerde bulunmaktadırlar. Bazı bilim adamları günümüzün çatışmalarının ideolojik ve ekonomik nedenlerden değil, *"medeniyetler çatışmasından" (ABD'li bilim adamı S. Huntington'un teorisi)* doğduğunu iddia etmektedirler. Böyle düşünenlere göre gelecek çatışmalar *"krallar",* ulus devletler ve ideolojiler arasında değil, uygarlıklar arasında yaşanacaktır. Bu teorinin yandaşları potansiyel çatışma bölgeleri olarak uygarlıkları ayıran hassas çizgileri göstermektedirler. Uygarlıklar arası çatışmaların iki şekilde cereyan ettiği öne sürülmektedir:

1) Lokal çatışmalar hassas çizgilerde, farklı uygarlıklara ait komşu devletler arasında ya da bir devletin sınırları içinde yaşayan farklı halklar, topluluklar arasında cereyan eder;
2) Küresel ölçekli çatışmalar farklı uygarlıklara ait büyük devletler *(ana ülkeler)* arasında cereyan eder.

Küreselleşmenin hızlandığı 21. Yy.da dünya ortak bir alana dönüşmekte, insanlar arasında mevsimsel ve sürekli temaslar artmakta ve bu sayede farklı uygarlıklar karşı karşıya gelmektedir. Bu süreç bir yandan uygarlıkların birbirine katkıda bulunmasını ve birbirini zenginleştirmesini sağlarken, diğer yandan daha ilerici kültürel değerler diğerlerini köşeye sıkıştırmakta ve bunların gelişme alanını daraltmaktadır. Sonuçta kültürel gelişme alanı daralan halklar daha radikal tutumlar sergilemeye itilmiş oluyor.

Farklı kültürlerden olan insanlar arasında temas sıklaştıkça, bu insanlarda kültür bilinci de gelişmektedir. Bu durum kültürel ve manevi mensupluk açısından farklı insanlar arasında hem temas bölgelerinde, hem de küresel ölçekte ayrılık ve çatışmaları şiddetlendirmektedir.

Diğer taraftan, dünyada cereyan eden ekonomik ve sosyal entegrasyon süreçlerinde halklar birbirleriyle daha sıkı bir temas halinde bulunmaktadır ve sonuçta millî bilincin temel kaynağı olan millî devletler küresel süreçlerde zayıf konuma düşerek köşeye sıkışmaktadır. Uluslararası arenada ulus devletlerden boşalan yeri son yıllarda dinî topluluklar almaya çalışmaktadır. Bunlar insanların dine bağlılıklarından yararlanarak kendi görüşlerini yaymakta ve bireylerin dinî mensupluk duygusunu arttırmaktadırlar. Bu durum temas bölgelerinde insanların dinî nedenlerle çatışmalarını belirli ölçüde teşvik etmektedir.

Tüm bunlar, modern çağın çatışmalarında millî, kültürel ve dinî farklılıkların rolünün inkâr edilemeyeceğini gözler önüne sermektedir. Fakat küreselleşme sürecinin ekonomik ve sosyal etkenlerinin ulaşmış olduğu düzey, uluslararası arenada devletler ve insanlar arasındaki ilişkilerde *"katalizör"* konumundaki şeyin din, dil ve kültür değil, ekonomik çıkarlar olmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Günümüz çatışmalarının temel nedeni, 20. Yy.ın tüm devletler arası çatışmalarında olduğu gibi, farklı devletlerin ulusal çıkarlarıdır. Uluslararası çatışmalar her halükârda bir devletin ya da devletler grubunun kendi çıkarlarını zorla dikte etmeye başladığı durumlarda patlak vermektedir.

Bazı devletlerin politik adımlarıyla uluslararası ilişkiler sisteminin kuralları arasındaki uyumsuzluklar günümüzde ileri düzeye ulaşmış bulunuyor; şöyle ki araştırmacılar bu durumu *"yeni dünya gerçekliği"* olarak tanımlamaktadırlar.

Yeni Dünya Düzeni'nin jeopolitik yönelimlerinden bahsederken **öncelikle** bilim ve tekniğin çağdaş gelişim düzeyinde dünyanın jeopolitik haritasının fazlasıyla *"küçül-*

düğünü" ve sanallaştığını vurgulamak gerekir. Küreselleşme, teknik gelişmelerin ve elektronik teknolojilerinin her alana girmesi ve askerlik, jeostrateji, iletişim alanlarına müdahalesi jeopolitiğin klasik mekân yapılanmasını büyük ölçüde değiştirmiş ve yeryüzünün herhangi bir noktasına jeostratejik müdahaleyi kolaylaştırmıştır.

İkinci önemli yönelim olarak dünya haritasında Batı-Doğu ve Kuzey-Güney arasındaki jeopolitik zıtlığın önceki küresel ölçekli çatışmalardan lokal çatışmalara kayması görülebilir. Eskiden yalnızca küresel ölçekli çatışmalar söz konusu olduğu halde, günümüzde örneğin Batı'da AB üyesi olan ve olmayan ülkeler arasında; büyük ve küçük ülkeler arasında, ABD'nin politikalarını destekleyen ve desteklemeyen ülkeler arasında zıtlaşmaların olduğu gözlemlenmektedir. Ya da aynı sistem içinde yer alan ABD ile AB ülkeleri arasındaki görüş ayrılıklarının bir zıtlaşmaya dönüşme yolunda olduğu söylenebilir. Yakın Doğu'da Çin ile Japonya arasında, Avrasya'da Rusya ile Çin arasında, Güney Kafkasya ve Merkezî Asya'da ABD ile Rusya arasında, NATO ile Rusya arasında ve Rusya-Avrupa-Türkiye arasında zıtlaşmalar da dünyanın jeopolitik yapısının yeni gerçekliklerine dönüşmektedir.

Dünya düzeninin modern jeopolitik gelişiminde **üçüncü** önemli yönelim ise Güneydoğu Asya'nın Konfüçyüsçü-Budist uygarlığa, Müslüman dünyasının ise İslam uygarlığına dayalı dinamik kalkınma modelinin Batı uygarlığına her geçen gün daha fazla meydan okur hale gelmesidir. Araştırmacılar; önümüzdeki on yıl içinde İslam faktörünün ve Güneydoğu Asya'nın Çin, Japonya, Tayvan gibi ülkelerinin yeryüzünün iletişim mekânı, jeopolitik hatları ve nüfuz mekanizmaları üzerinde ABD ve Batılı müttefiklerinden daha az olmayan bir müdahale olanağına sahip bulunacağını tahmin etmektedirler. Söz konusu ülkelerde millî ve dinî bilincin artması, kamuoyu arasında Amerika ve Batı karşıtlığının çoğalması tüm dünyada yaygınlaştırılmaya çalışılan Panamerikancılık ve Panavrupacılık'la çatışmaktadır.

Modern çağın **dördüncü** önemli jeopolitik yönelimi olarak uluslararası güvenlik önlemlerinin, küresel ve lokal terörle mücadelenin ileri düzeye taşınması ve bir dünya politikası haline gelmesi zikredilebilir. ABD öncülüğünde bir terör karşıtı koalisyonun kurulması ve devletlerin eskiden hangi askerî ya da siyasi blokta yer almış olmasına bakılmaksızın bugün iki grup halinde değerlendirilmesi bu sürecin en önemli özelliğidir. Birinci gruba giren ülkeler ABD'nin etkisi ve liderliği altında terörle mücadele cephesini oluştururken, ikinci gruba giren ülkeler *A*olarak tanımlanmakta ve uluslararası politikanın hedefine çevrilmektedir.

Yeni Dünya Düzeni'nin ve jeopolitik yapılanmanın **beşinci** önemli yönelimi ise küreselleşmenin hızlanması ve yaşamın tüm alanlarına müdahale eder hale gelmesidir.

Araştırmacılar günümüzün jeopolitik gelişmelerini üç ana etkenle izah etmektedirler:

1. 21. Yy. başından itibaren küreselleşmenin hayatın tüm alanlarını kapsaması ve *"ulus-devlet-birey"* yapısına meydan okumaya başlaması;
2. Devletler arası entegrasyonun insanlığın sosyal gereksinimi olarak dünya gündemine alınması, ulusal sınırları aşması ve ekonomik, toplumsal, siyasal, kültürel yaşamı tümüyle kapsaması; bu sürecin geri dönüşümü olmayan bir özellik göstermesi;
3. Dünya politikasının çok uluslulaşması; demokrasi, yurttaş toplumu ilkeleri, insan hak ve özgürlükleri gibi kavramların uluslararası ilişkilerin, uluslararası hukukun ve uluslararası normların temelini oluşturması; bu normların sivil toplum kuruluşları ve hükümetler arası kurumlar marifetiyle ulus devletlerin tekelinden kurtarılması ve devletlerin egemenlik haklarının yeni aktörler yararına kısıtlanması.

Yukarıdaki üç etken belirli ölçüde birbirinden bağımsız şekilde gelişmekle beraber, modern dünya politikasının ve uluslararası ilişkilerin genel yönelimi çerçevesinde birbirini tamamlar niteliktedir.

9.2. Ekonomik Yaşamın Küreselleşmesi ve Devletlerin Ekonomik Çıkar Sistemleri

Araştırmacılar sömürge imparatorluklarının egemen olduğu ve mal-para ilişkilerinin imparatorluklar çerçevesinde dolaştığı 17-19. Yy.larda da, bloklar arası sınıfsal ve ideolojik çatışmanın var olduğu 1945-1991 yılları arasında da küreselleşmeden söz etmenin mümkünsüz olduğu kanaatindedirler. Küreselleşmeden söz edebilmek için formel de olsa eşit haklara sahip bulunan devletlerden oluşan modern çokmerkezci dünya düzeninin ve dünya çapında *"ortak çıkarlar"* adı altında ortak değerler sistemini yayan ve teşvik eden *"gelişmiş merkezin" (merkezî devletin)* varlığı şarttı.

Günümüzde küreselleşme her türlü etnik ve millî sınırları aşarak yaşamın her alanına, bu arada ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel, iletişimsel hayata da müdahale eder duruma gelmiş ve kendine tüm yeryüzünü kapsayan ortak faaliyet alanı açmıştır.

Dünyanın ekonomik hayatının küreselleşmesini *(çağdaş jeopolitik literatürde jeoekonomi olarak tanımlanır)* karakterize eden ana özellikler şunlardır:

- SSCB'nin ve sosyalist düzenin iflasının ardından liberal piyasa ekonomisine ve açık devletler arası ilişkilere dayalı düzene yeni devletlerin katılması;

- Dünyada ekonomi, işletme, gümrük, istatistik, maliye ve hesap sistemlerinin standartlaştırılması;
- Uluslararası kurumlar tarafından jeoekonomik ilişkilerde dünya çapında ortak yapılanmanın, ölçme ve değerlendirme standartlarının belirlenerek uygulanması;
- Dünya politikasının çok uluslulaşması vb.

Çağdaş jeoekonomik durumda çok uluslu şirketler üretimlerini ham maddenin ve iş gücünün ucuz olduğu yerlerde yapmakta ve satışlarını kendileri için en uygun pazarın bulunduğu yerlerde gerçekleştirmektedirler.

Çok uluslu şirketlerden bazıları toplam üretimlerinin yalnızca yüzde 5'ini kuruldukları ve tüzel kişi olarak kaydedildikleri ülkede yapmaktadır. Böyle şirketler sürekli olarak ucuz ham madde, iş gücü ve elverişli pazarlar arayışındadırlar. Piyasaya, üretime ve tüketime bağlı olarak çalıştıkları ülkelerin vatandaşlarını işe alır ve etkinliklerini tüm dünyada sürdürürler. Örneğin ünlü Samsung şirketi *(Güney Kore)* 200 milyar dolarlık ticaret hacmiyle 66 farklı ülkede 340 şube açarak tüm dünyada üretilen renkli monitör ve ekranların yüzde 17'sini, videoların yüzde 11'ini, mikrodalga fırınların yüzde 18'ini üretmektedir. Bugünkü verilerle söz konusu şirketin yalnızca bir Güney Kore şirketi olarak kabul edilmesi ve bu ülkenin sınırları içinde düşünülmesi imkânsızdır. Zira şirket hisselerinin önemli bir bölümü Güney Kore'yle hiçbir ilişiği bulunmayan kişilerin elindedir.

Ekonomik bilişim ve iletişim teknolojilerinin bugünkü durumu ve olanakları sayesinde tüm dünyanın jeoekonomik ilişkileri, üretim ve ticaret, tarafların fikir ve düşünceleri bir araya getirilmiş, sanallaştırılmış ve standartlaştırılmıştır. İnternet üzerinden alışveriş yapılması, para aktarımı, uluslararası anlaşmaların gerçekleştirilmesi ve diğer olanaklar sayesinde insanların jeoekonomik ilişkilerinde devrimsel nitelikte değişiklik yapılmış ve tüm ulusal sınırlar aşılmıştır.

Modern jeoekonomik küreselleşmede iki yönelimin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bir yandan ABD jeopolitikte ve jeoekonomide egemen devlet konumunu muhafaza etmekte ve daha fazla pekiştirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan küresel aktörler ABD'ye bu alanlarda gitgide daha fazla rakip olmakta, direnmekte ve bu ülkeyi köşeye sıkıştırmaya çalışmaktadırlar. Örneğin ABD'nin müttefiki konumundaki AB ülkeleri de aynen ABD'nin rakipleri olan Japonya, Çin, Güney Kore, Tayvan gibi Güneydoğu Asya ülkeleri ya da diğer gelişmiş ülkeler gibi ekonomik çokmerkezcilik ortamında bağımsız taraflar olarak yer almaya ve küreselleşme sürecinde ABD'ye kafa tutmaya yönelik tavırlar içindedirler.

Jeoekonomik Küreselleşmenin Özellik ve Yönelimleri

Modern jeoekonomik küreselleşmenin özellik ve yönelimleri dikkatli bir şekilde incelenince, bu sürecin birtakım etkenlere bağlı olarak devletler ve halklar arasında ortak ekonomi, bilişim ve iş standartlarının oluşması, maddi kaynaklar ve insan kaynakları ile mali ve teknolojik olanakların bölünmesi sonucunda objektif bir gelişme olarak ortaya çıktığı görülür.

Jeoekonomik küreselleşme, insanların bu konudaki düşüncelerine bağlı bulunmaksızın cereyan eden, objektif ve önlenemez bir süreç ve insanlığın çağdaş gelişim yöneliminin bir sonucudur. Bugün dünyada oluşan ortak finans, üretim, taşımacılık, iletişim, teknoloji, yatırım, bilişim mekânının ve sisteminin herhangi bir şekilde önlenmesi mümkün değildir.

Dünya üretim sisteminin liberalleşmesi, yatırımların karşılıklı güvencesi, gümrük ve vergi sistemlerinin evrenselleştirilmesi ve standartlaştırılması; millî ve etnik sınırları sembolik anlam ifade eder derecede önemsizleştirmiştir. Örneğin büyük uluslararası şirketler günümüzde tüm dünyanın özel sektörünün aktiflerinin üçte birinden daha fazlasını ellerinde bulundurmaktadırlar. Yeryüzünde üretim, tüketim ve iş rezervlerinin paylaşımı hemen hemen herkesin birkaç belirli ülkenin otomobilini, yine birkaç belirli ülkenin yakıtını, ya da günlük tüketim mallarını kullandığı bir düzeye gelmiş bulunuyor.

Kısaca ifade etmek gerekirse, iyi ya da kötü olduğu bir tarafa, küreselleşme insanoğlunun yaşamına sanayileşme, elektronik teknolojisinin bulunması, uzayın fethi gibi evrensel ve çığır açıcı gelişmelerden biri olarak girmiştir.

Ekonomik küreselleşmenin temel özelliklerinden bir tanesi de inovasyon süreçlerinin uluslararası bir özellik kazanması ve teknolojik rekabetin şiddetlenmesidir. Günümüzde daha fazla bilgiye sahip olmak, bu bilgiyi analiz etmek, pazar, üretim, taşımacılık ve tüketim süreçlerini doğru izlemek, dünyada sermayenin hareketini, uygulanışını ve yerleşmesini doğru belirlemek uluslararası jeoekonomik ilişkilerde ulusal çıkarlarını koruyabilmek açısından her devlet için çok önemlidir.

Modern dünyanın jeoekonomik sistemini karakterize eden temel yönelimlerden biri küreselleşmenin yaygınlaşarak önlenemez bir sürece dönüşmesiyken, diğeri bu süreci güvenli hale getirmek, daha kolay uygulanır yapmak ve sürece katılan sermaye ve araçları korumak amacıyla elverişli uluslararası ortamın sağlanması için verilen mücadeledir.

Küreselleşmeye katılan çok uluslu şirketlerin, sermaye ve teknolojinin çoğunluğunun büyük ve gelişmiş devletlerin elinde olduğu göz önünde bulundurulursa, süreci kimlerin yönettiği de anlaşılmış olur.

Jeoekonomik küreselleşme dünya düzeninin temellerini de önemli ölçüde etkilemiş ve şu gereksinimleri doğurmuştur:

- Dünyada yeni bir jeoekonomik ortamın oluşturulması;
- Yeni jeoekonomik modellerin hazırlanması;
- Dünyanın ekonomik yaşamının idaresinin mükemmelleştirilmesi.

İlgili uluslararası kurumlar ve jeopolitik aktörler yukarıdaki üç gereksinime bağlı olarak üçüncü binyılın başından beri izledikleri politikayı daha fazla geliştirmiş ve hızlandırmışlardır. Bu durum küresel jeoekonomik ilişkiler üzerinde önemli boyutta etkili olmuştur.

Yeni jeoekonomik ortamın oluşması sürecine modern dünyada devletlerin ve halkların toplumsal, siyasal ve kültürel gelişiminin büsbütün farklı modellerinin ortaya çıkması süreci eşlik etmektedir. Üçüncü binyılın başında Batı'nın deniz uygarlığı yeryüzünde tam bir egemenliğe sahip bulunduğundan, bu uygarlığın insanlığa dayattığı *"liberal ekonomik model"* küreselleşmenin tek ve öz biçimi olarak çoğunluk tarafından kabul edilmektedir.

Batılı araştırmacılar jeoekonomik küreselleşmenin temelinde liberal ekonomi modelinin bulunmasını bu modelin 20. Yy.da başarılı bir deneme süreci geçirmiş olması ve bazı küçük değişikliklerle tüm alternatif modellerden üstünlüğünün kanıtlanmasıyla izah etmektedirler.

Günümüzde liberal ekonomi dünyanın politik ve ekonomik açıdan az çok önem taşıyan tüm bölgelerinde ya tam hâkim konumdadır, ya da bu konuma gelmek üzeredir. Liberal ekonomi devletin ekonomiye müdahalesini, ekonomiyi düzenlemesini hemen hemen tamamen reddetmekte ve kendi kendini yöneten üretim ve pazar ilişkileri üzerinde kurulmaktadır.

Ekonomik yaşamın küreselleşmesi ve yeni jeoekonomik politikanın uygulanması sürecinde kullanılan en önemli modellerden biri günümüzün siyaset bilimi literatüründe *"dayanıklı kalkınma modeli"* adı verilen uluslararası modeldir.

Dayanıklı kalkınma modeli yeryüzünün maddi, doğal ve insani kaynaklarının elverişli kullanılmasında ve çevre hassasiyetinde ortak standartların uygulanması amacına hizmet etmektedir. Oysa gerçekte dayanıklı kalkınma modeli jeoekonominin küresel boyutta idaresi amacıyla deniz uygarlığının geliştirerek kullandığı yönetim model ve programlarından bir tanesidir. Bu model kuşku yok ki üçüncü dünya ülkeleri açısından belirli ölçüde önem taşımaktadır. Yeryüzünde yaklaşık 3 milyar insanın en temel gereksinimlerini bile karşılayamadığı ve söz konusu programın dünya nüfusunun hayati ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığı göz önünde bulundurulursa, modelin önemi daha iyi anlaşılır. Dayanıklı kalkınma programı dünya nüfusunun çoğunluğunun daha iyi yaşamak uğruna çalışması ve mücadele etmesi için uygun ortamın sağlanmasını hedeflemektedir.

Dayanıklı ekonomik kalkınma modelinin temel ilkeleri kalkınmada sürekliliğin sağlanmasından, doğanın ve yeryüzünün ekonomik rezervlerinin tüketilmesinde bugünkü kuşaklarla gelecek kuşaklar arasında bir dengenin temin edilmesinden, biyosferin ve doğal kaynakların korunmasından, tüm dünya nüfusunun temel ihtiyaçlarının karşılanmasından ve herkes için daha elverişli yaşam şartlarının oluşturulmasından, nüfusun artış hızıyla ekosistemin olanakları arasında dengenin bulunmasından ibarettir.

Bu modelin en olumsuz yanı küresel jeoekonomiyi yöneten çok uluslu şirketlerin, büyük maddi kaynaklara ve finans kaynaklarına sahip bulunan merkezlerin; çalışmalarını dünyanın olanaklarına uygun hale getirmek ve küresel gereksinimlerle çevre unsuru arasında sağlıklı bir denge bulmak yerine, doğanın sömürülmesi sonucunda elde edilen kaynakları benimsemeleri ve sorunlara ciddi şekilde eğilmemeleridir.

Küreselleşmenin itici gücü büyük mali ve teknolojik olanaklara sahip gelişmiş ülkelerle bu ülkelere ait çok uluslu şirketlerdir. ABD, Japonya, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, Çin, Güney Kore vb. bu açıdan özellikle seçilmektedir.

Bilim adamları dünyanın jeoekonomik haritasında küreselleşme sürecini üç temel ekonomik bölgenin sınırları içinde ele almaktadırlar:

- Kuzey Atlantik, Pasifik Okyanusu havzası ve Güneydoğu Asya makroekonomik bölgesi;
- İleri statüye sahip serbest bölgeler *(böyle bölgelerde ağırlıklı olarak devlet düzenlemesinin dışında bulunan finans kuruluşları, bankalar ve diğer çok uluslu şirketler çalışır)*;
- Daha çok suç ekonomisine dayalı çok uluslu alanlar *(bu alanda yıllık ticaret hacmi yaklaşık olarak 400-500 milyar ABD dolarına ulaşan büyük uyuşturucu üreticileri ve baronları kendi "coğrafi üçgenlerini" oluşturmuşlardır)*.

Küreselleşmeye katılan devletlerin ve birliklerin başında ABD ve Japonya vardır. G7 olarak bilinen ABD, Japonya, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve Kanada ile Güneyin G7'si olarak tanımlanan Çin, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Meksika, Güney Kore ve Tayland bu süreçte özellikle öne çıkmaktadır.

20. Yy.ın son on yılında gelişmiş Kuzey Atlantik ülkelerinin toplam mal üretimindeki payı yüzde 53'ten yüzde 46'ya gerilediği halde, Asya ve Pasifik Okyanusu havzası ülkelerinin payı yüzde 19'dan yüzde 28'e çıkmış, gelişmekte olan ülkelerin payı ise yüzde 35'ten yüzde 48'e ulaşmıştır. Çin toplam mal üretimindeki payını yüzde 8'den yüzde 15'e çıkarmayı başarmıştır. Bu durum, küreselleşmenin, kendi iç dinamiğine uygun bir şekilde üretimi ve sermayeyi daha elverişli ülkelere ve bölgelere yönlendirmiş olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Günümüzde yeryüzünün küresel etkinlik merkezleri New York, Tokyo ve Londra gibi kentlerden Hong Kong, Singapur, İstanbul ve Moskova gibi kentlere kaymaktadır.

Jeoekonomik Küreselleşme ve Ulus Devletlerin Çıkarları

Jeoekonomik yaşamın küreselleşmesi birilerinin kazanmasına neden olurken, birilerinin de kaybetmesine neden olmakta; birilerini memnun ederken, birilerini tedirgin etmektedir. Endüstri devrimi döneminde yeni teknolojilere dayalı olarak kurulan devasa fabrikaların gelişmiş ülkelere para, yeni iş yerleri ve refah vaat etmesine karşılık, daha sonra birtakım çevre ve nüfus sorunlarını, ham madde teminine ilişkin sorunları da beraberinde getirdiği anlaşıldı. Özellikle nüfusun artış hızı düşük olan Avrupa ülkelerinin devasa iş yerlerinde çalışmak üzere üçüncü dünya ülkelerinden göç edenler, Avrupa'da birtakım ciddi toplumsal, millî ve manevi sorunlara yol açmıştır.

Jeoekonomik küreselleşme döneminde büyük çok uluslu şirketler artık gelişmiş ülkelerde değil, iş gücünün, ham maddenin ve üretim masraflarının düşük olduğu ülkelerde kurulmaktadır. Bu ülkelerin ham maddesi ve ucuz iş gücü ülke içinde üretime katılmakta ve çevre kirliliği, üretim atıkları gibi sorunlar şirketleri daha az tedirgin etmektedir. Söz konusu şirketlerin sahiplik haklarının uluslararası hukuk normlarının güvencesi altında olduğu, üretilen malın tüm dünyaya pazarlandığı ve kârın şirket sahibinin kasasına girdiği göz önünde bulundurulursa, tüm bu süreçten en kârlı çıkanın çok uluslu şirketler olduğu daha net anlaşılır.

Mevcut uluslararası iş bölümü de jeoekonomik küreselleşme döneminde tamamen değişikliğe uğramaktadır. Daha öncesinin sanayi merkezleri akıllı teknolojiler ve inovasyon merkezlerine dönüşürken, ham madde ve ucuz iş gücü ülkeleri de sanayi

merkezlerine dönüşmektedir. Gelişmiş ülkeler daha ziyade program, teknoloji, maliye ve turizm merkezleri olarak üçüncü dünya ülkelerinde kurulan çok uluslu şirketleri de yönetmektedirler.

Jeoekonomik küreselleşme ulaşım ve iletişim araçlarının gücünün ve hızının arttırılmasını, ulus devletlerin gümrük, vergi, vize sınırlamalarının ve çevrenin korunması amaçlı kısıtlamaların en aza indirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle devletlerin ulusal çıkarları, taşımacılığı zorlaştıran sınırlar ve geçitlerle diğer engeller küreselleşme merkezlerinin zorlamasıyla ortadan kaldırılmakta ve bu sayede mal, hizmet ve ticaretin serbest hareketi için uluslararası hatlar ve koridorlar oluşturulmaktadır. Devasa şirketlerin kurulduğu üçüncü dünya ülkelerine gelince, bu ülkelerin süreçten hem kazançları, hem de kayıpları olmaktadır. Bu ülkeler söz konusu şirketler sayesinde işsizlik sorununu kısmen çözebilmekte, belirli ölçüde vergi geliri elde etmekte, kendi sosyal ve ekonomik durumlarını bir ölçüde iyileştirebilmektedirler. Buna karşılık halkın geleneksel yaşam biçimi değişmekte ve bu ülkeler zararlı ekolojik, ideolojik ve iletişimsel etkilere maruz kalmaktadır.

Jeoekonomik küreselleşmenin Modern Dünya Düzeni'ne kazandırdığı karakteristik özelliklerden bir tanesi de çok uluslu şirketlerle *(bu şirketlerin sahibi olan gelişmiş ülkelerle)* küreselleşme sürecine katılan üçüncü dünya ülkeleri arasındaki gizli ya da açık çıkar savaşının şiddetlenmesidir. Taraflardan birincisi uluslararası hukukun tüm olanaklarından faydalanmakla kendisi için daha elverişli ortam sağlamak, ikincisi ise ulusal çıkarlarından hareketle daha elverişli anlaşmalar yapmak ve ham maddesinin, arazisinin, iş gücünün, çevreye verilen zararın, millî ve geleneksel yaşam şartlarına bağlı kayıplarının karşılığını daha fazla almak için çalışmaktadır.

Jeoekonomik küreselleşmenin özelliklerinden bir tanesi de bu sürecin kolay bir şekilde işlemesini sağlamak amacıyla büyük devletlerin yerel çatışmaları önlemek, tüm dünyada ulaşım araçlarının serbest hareketini sağlamak, jeostratejik hatların ve koridorların güvenliğini temin etmek, enerji kaynaklarının fiyatını sabit tutmak ve uluslararası terörizmi, kaçakçılığı ve uyuşturucu ticaretini körükleyen yoksullukla ve diğer etkenlerle mücadele etmek için çaba harcamalarıdır.

Diğer taraftan ekonomik küreselleşme sürecine katılan bölgeler ve ülkeler arasında işbirliğinin geliştirilmesi, sorunların barışçı yollardan çözüme kavuşturulması ve teknolojik, bilimsel, tıbbi, kültürel gelişmelerin yaygınlaştırılması için de çalışılmaktadır.

Jeoekonomik küreselleşmenin gerçekleşmesi için gerekli ve olumlu etkenlerden bir tanesi de lider devletlerin küresel sorunların çözümü ve bilimin gelişmesi için para harcaması, elde edilen teknik ve bilimsel kazanımların tüm dünyanın hizmetine sunulmasıdır. Son on yılda bilimsel ve teknik gelişmenin bugüne değin görülmemiş bir düzeye ulaşması hem dünyada, hem de insanların yaşamında köklü değişikliklere yol açmıştır.

Öte yandan iletişim alanındaki gelişmeler ve teknolojik yenilikler insanlar arasındaki ilişkileri pekiştirmiş ve üretim, çalışma, ticaret, banka ve yatırım işlemleri ile mali işlemleri kolaylaştırmıştır. Bu arada tüm bu çalışmaların küreselleşmeye öncülük yapan büyük devletler tarafından organize ve finanse edildiğini de vurgulamak gerekir.

Ekonomik küreselleşme ortamında yeryüzünde ucuz iş gücü, ucuz ham madde, üretim masraflarının düşürülmesi ve pazarlar uğrunda jeoekonomik rekabet daha şiddetli bir hal almaktadır. Bu durumda yatırımların yönlendirildiği ve üretim sürecinin gerçekleştirildiği ülkeler her zaman ücretlerin düşük, ham maddenin ucuz ve vergilerin, sosyal harcamaların, çevreyi koruma giderlerinin, üretim masraflarının az olduğu ülkelerdir. Günümüzde Asya-Pasifik Okyanusu havzası ülkeleri bu açıdan küreselleşmenin önemli merkezlerinden birine dönüşmüştür.

Küreselleşmenin hem olumlu, hem de olumsuz yönleri birkaç alanda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik alanda küreselleşme toplumsal ve siyasal yaşamın liberalleşmesine, millî ve etnik farklılıkların ortadan kalkmasına, çok uluslu şirketlerde çalışan personelin kozmopolit teknik ekibe dönüşmesine neden olmaktadır.

Diğer yandan ulus devletlerin kalkınmasının ve bunların nüfusunun yaşam şartlarının iyileştirilmesinin en temel etkeni konumundaki finans kaynaklarının, kârın ve maddi kaynakların paylaşımında büyük devletlerle küçük devletler arasında büyük bir eşitsizlik söz konusudur.

Günümüzde yeryüzü jeoekonomik özelliklerine göre iki kısma ayrılmış durumdadır: Zengin Kuzey ve yoksul Güney. Kuzey ülkeleri daha az harcamayla daha fazla kâr elde ettiği halde, Güney daha büyük masraflar karşılığında daha az kâr elde etmektedir. Yeryüzündeki yaşamın daha masraflı alanları olan çevre sorunlarına, sosyal sorunlara, siyasal ve kültürel süreçlere harcanan paralar büyük ölçüde kenar ülkelerden çıkarılmaktadır.

Kişi başına düşen gelir açısından gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır. Bu durum zenginlerle fakirler arasındaki farkın daha fazla artmasına neden olmaktadır.

BM verilerine göre son 50 yılda dünyada üretilmiş olan 30 trilyon dolarlık toplam maldan yeryüzü nüfusunun yüzde 15'lik bir bölümü kişi başına 30 bin dolar, geride kalan yüzde 85'lik bölümü ise kişi başına 3 bin dolardan daha az pay almıştır. Yeryüzünde 3 milyardan fazla insan doğru düzgün bir şekilde beslenme olanağına sahip değilken, Batı'da 1 milyar 200 milyon kişi aşırı beslenme yüzünden sıkıntı çekmektedir. ABD'de aşırı beslenmenin olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesi için her yıl 100 milyar dolar harcanmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinin doğal kaynaklarını ve iş gücünü sömüren Batılı ülkeler eşitsizliği ortadan kaldırmak yerine, yoksul ülkelere birtakım insani yardımlar yapmakla yetinmektedirler. Tüm bu yardımların toplamı gelişmiş ülkelerin GSYİH'sinin yüzde 0,22'lik bir bölümünü oluşturmaktadır. Oysa BM'nin bu ülkeler için belirlediği insani yardım gelişmiş ülkelerin GSYİH'sinin yüzde 0,7'si oranındadır.

Küreselleşme sürecinde BM'nin ve uluslararası finans kuruluşlarının gelişmiş ülkelerin finans rezervlerini yoksul ülkelere yönlendirmek çabalarından da ciddi neticeler alınamamaktadır. Veriler, 20. Yy.ın son on yılında gelişmiş ülkelerin yurtdışına yatırdıkları sermayenin yüzde 95'inin *(yaklaşık 80 milyar dolar)* yalnızca 30 ülkeye yatırılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar çoğunlukla Batı'nın jeoekonomik çıkar alanı içinde bulunan ve gelişmekte olan ülkelerdir. Jeoekonomik küreselleşmenin yeryüzünde egemen konuma gelmek için çalışan ABD ve müttefikleri tarafından *"tüm dünyanın kalkınması, evrenselleşme ve eşit olma"* amacıyla değil, yalnızca kendi jeoekonomik çıkarlarını ve egemenliklerini korumak amacıyla kullanıldığı bu manzaradan da görülmektedir.

Küreselleşme geçit döneminde bulunan, ham maddesi ve iş gücü ucuz olan, yerli üretimi ve iç pazarı zayıf korunan ülkelere daha fazla zarar vermektedir. Böyle ülkelerde yerli üretim her halükârda rekabete dayanamayarak iflas etmektedir. Böyle bir akıbet söz konusu ülkenin yalnızca sosyoekonomik durumunu değil, millî ve manevi değerlerini, yaşam biçimini ve özgünlüğü de olumsuz yönde etkiler ve niteliklerini değişikliğe uğratır.

Modern dünyanın ekonomik yaşamının küreselleşmesi ortamında jeoekonomik ilişkilerin kısa analizinden de görüleceği üzere ekonomik küreselleşme; doğada, toplumda ve birey olarak herkesin yaşamında zor idare edilen verimsiz unsurların ortadan kaldırılmasına yönelik son derecede planlı bir politikanın sonucudur. Bu planla

dünyadaki tüm ekonomik gelişmelerin kontrol altında tutulması, yönlendirilmesi, geliştirilmesi ve yönetilmesi amaçlanmaktadır.

Gerçekte bu sistemin ideologları küreselleşen dünyada ulus devletlerin gitgide azalan rolünü daha fazla zayıflatmak ve süreçleri çok uluslu şirketlerin kontrolüne almak istemektedirler. Çok uluslu şirketlerin mali ve ekonomik açıdan güçlü devletleri temsil ettiği göz önünde bulundurulacak olursa, sürecin az gelişmiş ülkeler üzerindeki olumsuz etkisi daha iyi anlaşılır.

Küreselleşen dünyada temel etken konumunda bulunan çok uluslu şirketler ulusal ekonomilerin fragmentasyonu *(küçük parçalara bölünmesi)* yöntemiyle tüm dünya endüstrisini, üretim süreçlerini ve pazarları, ham madde ve iş gücü pazarlarını, teknolojileri ve mali kaynakları kendi kontrolleri altına almaktadırlar.

Günümüzde çok uluslu şirketler Afrika, Asya ve Latin Amerika ile Batı, Doğu ve merkezî Avrupa'nın üretiminin, pazarlarının, teknolojilerinin, ham madde ve finans kaynaklarının yarısından çoğunu kontrol eder durumdadırlar.

Buna benzer bir çalışma şekli çok uluslu finans kuruluşlarının ve bu arada Dünya Bankası'nın, Uluslararası Para Fonu'nun, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın ve diğer finans oligarşilerinin uygulamalarında da gözlemlenmektedir. Bu kurumlar yalnızca finans ve yatırım politikalarıyla yetinmeyerek, dünya ülkelerinin ulusal ekonomilerini istedikleri şekilde yönlendirmekte, enerji fiyatlarını belirlemekte ve vergiler, sosyal harcamalar, ücretler gibi meseleleri düzenlemektedirler.

Görüldüğü üzere küreselleşme mahiyet itibariyle doğal ve objektif bir süreç olmakla beraber, diğer yandan kapsama alanına giren tüm devletlerin ulusal çıkarları ve jeopolitik güvenliği çerçevesinde düzenlenen ve yönetilen bir süreçtir de. Ulusal güvenlik kodlarını ve hedeflerini, ulusal güvenliğinin çerçevesini açık bir şekilde algılayabilen ve bunların muhafaza edilmesi için çaba harcayan ülkeler küreselleşmeden yalnızca kalkınma ve refah elde etmektedirler. Küreselleşmeyi yalnızca günlük ekonomi, siyaset ve iktidar sorunlarını çözmek ve kısa süreli fayda sağlamak amacıyla kullanan ülkeler ise küreselleşmenin kurbanlarına dönüşmektedirler. Bu durumda söz konusu ülkenin yalnızca ulusal ekonomisi, doğal kaynakları, ekonomik potansiyeli çok uluslu şirketlerin kontrolüne geçmekle kalmaz, diğer yandan ulusal içgüdüler körelir, ulusal irade, millî kimlik, etnik varlık ve kültür, devleti ve milleti karakterize eden millî değerler zaman içinde aşınarak kaybolur ve ülke nüfusu kozmopolit bir kalabalık haline gelerek çok uluslu şirketler için kolay yönetilen bir topluluğa ve ucuz iş gücüne dönüşür.

Her devletin, millî varlığının doğrudan bağlı olduğu maddi, manevi ve insani değerleri yaşatması ve geliştirmesi, kendi askerî, manevi, gıda, enerji, ekoloji, iletişimsel, toplumsal güvenliğini muhafaza etmesi ve kontrol altında tutması, ülkesine gelen çok uluslu kurumların tüm bu değerlere saygı göstermesini sağlayabilmesi gerekmektedir. Bunu yapabilmek için devletin millî iradeye ve bu iradeye dayanan bir politikaya sahip bulunması gerekir.

Çok uluslu şirketlerin *(ya da bu rolü üstlenen devletlerin)* başka bir devlette çalışmasındaki temel amaç kâr elde etmektir. Çok uluslu şirketler daima daha az sermayeyle daha hızlı ve daha fazla kâr elde edecekleri alanlara yatırım yapmaktadırlar. Ulus devletin görevi ise küreselleşmeden azami faydalanmakla kendi ülkesinin ekonomik, politik, toplumsal ve manevi açılardan kalkınmasını sağlamaktan, zorlu ekonomik ve sosyal sorunlarını yabancı sermaye ve teknoloji yardımıyla çözmekten ibarettir. Ulus devlet öte yandan çıkarlarının ve ekonomik, siyasal, ekolojik, askerî güvenliğinin ihlaline müsaade etmemek, millî değerlerini yabancı tesirlerden muhafaza etmek durumundadır. Bu durumda küreselleşme iki tarafın da yararına olacak, küreselleşmeden karşılıklı fayda sağlanabilecektir.

Küreselleşmeden en fazla zarar gören şey millî kültür ve diğer millî değerlerdir. Zira bu süreç ortak bir dünya endüstrisinin ve ekonomik sisteminin kurulmasını amaçlamanın dışında, hem de manevi, kültürel, politik ve toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsamaktadır. Çok uluslu şirketler ve Batılı ülkeler sahip oldukları daha güçlü baskı mekanizmalarını, elektronik ve diğer yayın organlarını da kullanmakla, yabancısı oldukları kültür ve tarih mirasıyla millî değerlere karşı gerçek anlamda bir Haçlı Seferi başlatmaktadırlar. Kozmopolit ve evrensel değerleri en mükemmel ve ileri bir medeniyet olarak, üstelik pek cazip bir şekilde tanıtarak yaygınlaştırmaktadırlar. Ulusal kültürün, dilin, dinin, gelenek ve göreneklerin köşeye sıkıştırılması ve millî bilincin kozmopolitleştirilmesi sonuç itibariyle ulus devletin kurumlarının da enternasyonalleşmesine yol açmaktadır. Bu gelişme devletlerin ve halkların kendini savunma içgüdülerini zaafa uğratmaktadır.

Küreselleşmenin olumsuz yönlerinden bir tanesi de süreci yöneten lider ülkelerin kendi çıkarlarından hareketle subjektif yaklaşım ve çifte standart ortaya koymasıdır. Küreselleşmenin temel şartlarından biri olan iş ve insan kaynaklarıyla maddi kaynakların serbest dolaşımının, kullanımının ve şeffaf bir şekilde yönetilmesinin temin edilmesi için tüm ülkelerin gümrük, sınır, vergi, vize sistemlerine ilişkin yasalar standartlaştırılmakta ve liberalleştirilmektedir. Oysa bu standartlar lider ülkelerin çoğu tarafından ihlal edilmekte ve söz konusu ülkelerin şirketlerinin ve yurttaşlarının tüm dünyada serbest hareket edebilmesi için sağlanan ortam ve tanınan haklar

küçük devletlerin şirketlerine ve yurttaşlarına sağlanmamakta, tanınmamaktadır. Bu durum özgür rekabetin, iş ve insan kaynaklarının serbest hareketinin engellenmesi anlamına gelmektedir.

Küreselleşmede subjektif yaklaşım şirketlerin ödediği vergilerin, çevre masraflarının ve sosyal harcamaların, ücretlerin ve yerel projelere katılmak için ayrılan paraların miktarında da görülmektedir. Örneğin Fransa'da ya da ABD'de çalışan yabancı şirketlerin yerel bütçeye ödediği vergiler, çevre masrafları, sosyal, kültürel ve diğer amaçlar için ayırdığı para, yerli çalışanlara ödediği ücret Azerbaycan'da çalışan yabancı şirketlerin aynı amaçlar doğrultusunda harcadıkları paradan katbekat fazladır. Diğer yandan böyle şirketlerde yerli ve yabancı çalışanlar için sağlanan şartlar ve bunlara ödenen paralar arasında da ciddi boyutta fark vardır.

9.3. Yeryüzünün Siyasi Mekânının Küreselleşmesi ve Egemen Devlet Hakları:Mondializm ve Tekmerkezcilik

Modern Dünya Düzeni'nin jeopolitik yapılanması ve özellikleri üzerinde etkili olan yönelimlerden bir tanesi dünyanın ekonomik, kültürel ve iletişimsel yaşamındaki entegrasyon süreçlerinin siyasi hayatta da cereyan etmesidir.

Yeryüzünde siyasi küreselleşmenin temelini oluşturan şeyler şunlardır:

- Ulus devletlerin kurumlarının iç yetkilerine, dış haklarına ve bu yetkilerle hakların gerçekleşmesi mekanizmalarına yeni bir yaklaşımın sergilenmesi;
- Bununla doğrudan ilgi olan uluslararası politikanın planlanmasına ve uygulanmasına devletlerle beraber sivil aktörlerin de katılması;
- Yeryüzünde politik entegrasyonun artması.

Politik entegrasyonun öncelikli özellikleri uluslararası resmî ve sivil kuruluşların oluşturulması ve daha önce yalnızca ulus devletlerin kurumlarının egemenlik alanında kabul edilen toplumsal, siyasal, manevi ve iletişimsel idareyle ilgili birtakım meselelerin bu kuruluşlara havale edilmesi, diğer yandan demokratik yönetim standartlarının yine bu kuruluşlar aracılığıyla ülkelerin iç hayatına nüfuz etmesidir.

Geçtiğimiz yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarından itibaren ABD'nin ve Batılı ülkelerin himayesinde tüm dünyada binlerce uluslararası resmî ve sivil kuruluş oluşturulmuş ve bu kuruluşların yeryüzündeki toplumsal ve siyasal yaşama katılması sağlanmıştır. BM, AGİT, Avrupa Konseyi, AB, NATO, Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, OPEC gibi uluslararası; İslam Konferansı Örgütü, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, BDT, Şanghay İşbirliği Örgütü, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü

(APEC), Güneydoğu Asya Uluslar Birliği *(ASEAN)*, Kuzey Amerika Devletleri Birliği gibi bölgesel hükümetler arası örgütlerle beraber, bunların himayesi altında bulunan çok sayıda uluslararası, bölgesel ve ulusal sivil toplum kuruluşlarından oluşan bir sistem günümüzde dünya politikasına ve ülkelerin iç işlerine müdahale etmekte ve bu suretle yeryüzünde yaşamın şekillendirilmesi ve yönetilmesi sürecinde rol almaktadır.

Tüm devletler; hükümetler arası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının üyesi yapılmak ve etkinliklerine dâhil edilmek suretiyle iç ve dış politikalarının evrenselleştirilmesine zorlanmaktadırlar.

Politik entegrasyon birtakım bölgeler dâhilinde, yani Avrupa'da, Kuzey ve Güney Amerika'da, Asya'da, Avrasya'da daha hızlı bir şekilde devam etmektedir. AB, Kuzey Amerika Devletler Birliği gibi örgütler üye devletler arasında politik entegrasyonun en ileri biçimini uygulamaktadırlar.

Diğer yandan G8 liderlerinin yıllık zirvesi, uluslararası siyasi örgütlerin zirve toplantıları, farklı ülkelerin siyasi parti ve sivil toplum örgütleri arasında ilişkilerin sürdürülmesi gibi etkinlikler siyasi yaşamın küreselleşmesini büyük ölçüde etkilemektedir.

Siyasi küreselleşme ortamında Batı'nın siyasi yönetim norm ve standartlarının, toplumsal ve siyasal değerlerinin evrenselleştirilerek tüm dünyaya yayılması ve devletler, milletler, medeniyetler arasındaki sınırların kalkması, dünyanın merkezîleşmesi ve bir merkezden yönetilmesi eğilimleri gözlemlenmektedir.

Araştırmacılar, bilimsel literatürde *"Mondializm"* adı verilen bu süreci genelde objektif bir süreç olarak değerlendirmekle beraber, ABD ve Batılı ülkeler tarafından planlanan, düzenlenen ve yönetilen bir Mondializmin, başka bir ifadeyle Batı'nın değerlerinin tüm dünyaya kabul ettirilmesinin, ortak dünya siyasetinin ABD'nin büyütülmüş bir yansıması olmasının ve deniz uygarlığının diğer halklara ve devletlere *"hazır senaryo"* aracılığıyla zorla aşılanmasının bütünüyle subjektif bir yaklaşım olduğu kanısındadırlar.

Jeopolitik entegrasyon arttıkça Batılı çevrelerden bazıları, özellikle ABD'li siyaset bilimciler dünyayı tek merkezden yönetecek bir *"Dünya Hükümeti"*nin kurulmasına ihtiyaç duyulduğunu dile getirmeye başlamışlardır. Bu görüşte olanlar küreselleşmenin gitgide tüm dünyada yaygınlaşmasının, ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel entegrasyonun artmasının ve liberal demokratik sistemlerin evrenselleşmesinin yeryüzünde ulusların ve devletlerin üzerinde yeni bir merkezî hükümetin kurulması ve tüm dünya nüfusunun yaşamını düzenlemesi gereksinimini doğurduğu kanısındadır-

lar. Dünya Hükümeti adı verilen bu merkez tüm temel hakları egemen ulus devletlerden devralarak kendi elinde toplayacak, yeryüzünde *"adil yönetimi"* gerçekleştirecek, dünyaya barış ve refah getirecektir.

Yeryüzünde politik yaşamın küreselleşmesini en fazla etkileyen faktörlerden bir tanesi uluslararası politik entegrasyondur. Uluslararası politik entegrasyonun temelinde yeryüzünde demokratikleşmenin evrensel bir politika düzeyine vardırılması, sürece hep yeni ülkelerin katılması ya da dâhil edilmesi ve bu nedenle söz konusu ülkelerin Batı'yla sıkı siyasi ilişkilere girmesi vardır.

Politik entegrasyonun mahiyeti ve temel hedefleri uluslararası ilişkiler sisteminde demokratik ülkelerin sayısının ve rolünün arttırılmasından, demokrasi ve insan haklarıyla ilgilenen hükümetler arası ve sivil toplum kuruluşlarının kurulması, kollanması ve bunların çalışmalarının organize edilmesinden, bu kurum ve kuruluşların demokratik olmadığına karar verilen ülkelerin iç yaşamının liberalleştirilmesinde kullanılmasından ibarettir.

Günümüzde dünyada tüm devletlerin siyasi sistemini ve yönetim özelliklerini irdeleyen ve sınıflandıran özel araştırma enstitüleri ve sivil toplum kuruluşları bulunuyor. Bunların temel görevi ülkelerin çeşitli alanlarda sosyal ve siyasal gelişim düzeyini araştırmak, iç yönetimlerinin özelliklerini ve demokratiklik açısından dünya ülkelerinin sıralamasındaki yerini belirlemektir. Bu amaçsız yapılan ya da birilerinin hobi olarak iştigal ettiği bir iş değil, ABD'nin ve NATO'daki müttefikleri olan Batılı devletlerin küresel dünya politikasıdır.

ABD'nin Özgürlük Evi *(Freedom House*) adlı örgütü, AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu, Avrupa Konseyi ve buna bağlı kurumlar, birtakım uluslararası sivil toplum kuruluşları dünyada ve somut olarak her ülkede demokratikleşme sürecinin hangi düzeyde olduğunu araştırır, sürece müdahale eder, bu alanda tüm dünyada ortak bir politikanın şekillendirilerek uygulanmasına doğrudan katılır.

Herhangi bir ülkenin demokratik bir yönetim biçimine sahip olup olmadığının ve iktidarının siyasi özelliklerinin bir vakitler uluslararası ilişkilerin konusu olarak görülmeyip yalnızca her ülkenin kendi egemenlik alanı ve iç meselesi olarak kabul edilmesine, üstelik bu egemenlik alanının uluslararası hukuk normlarıyla korunmasına karşılık; günümüzde demokrasi, insan hak ve özgürlükleri dünya siyasi arenasının ve uluslararası ilişkilerin temel şartına ve zorunluluğuna dönüşmeye başlamıştır.

Günümüzde uluslararası arenada yaygınlaşan siyasi küreselleşme, ekonomik ve politik entegrasyon, evrensel bir politikanın uygulanması ülkelerin iç ve dış politikaları arasındaki ilişki ve bağlılığı da arttırmıştır. Devletlerin uluslararası ilişkiler sistemine katılımı, jeostratejik çıkarlarını uluslararası hukukun sağladığı olanaklarla temin etmesi, uygarca bir arada yaşama normlarıyla şekillendirilen dünya siyasetinde rol alması iç politikalarına, demokrasiye ve insan haklarına saygılarının düzeyine bağımlı hale getirilmektedir.

Jeoekonomik entegrasyon devletler arasındaki millî sınırlarla beraber yatırımların, teknolojilerin, iş gücünün kullanımındaki kısıtlamaları ve ülkelerin kapalı çevre olma özelliğini ortadan kaldırdığı gibi, politik entegrasyon da demokratikleşme ve siyasi çoğulculuk normlarına uygun bir şekilde devletlerin iç politikalarının ve iktidar-yurttaş ilişkilerinin şekillendirilmesini, iktidarın değişmesi ve yenilenmesi kurallarını *(demokratik seçimler)*, yönetim sistemlerinin ortak değer ve normlar çerçevesinde evrenselleştirilmesini, *"Batı standartları"* adıyla sunulan ilkelere uygun hale getirilmesini ve buna uyulması hususunda uluslararası bir kontrol mekanizmasının geliştirilmesini öngörmektedir.

ABD'nin Özgürlük Evi adlı örgütünün değerlendirmesine göre 1972 yılında yeryüzünde var olan 192 ülkeden 42'sinin demokratik ve *"özgür"* ülke kabul edilmesine karşılık, 2008 yılında 203 dünya ülkesinden 96'sı demokratik ve *"özgür"* ülkeydi.

Görüleceği üzere demokratikleşme hareketi tüm dünyaya yayılarak uluslararası bir özellik kazanmıştır. Demokrasi tarihinde üçüncü dalga olarak değerlendirilen bu aşamanın en temel özelliklerinden biri küresel ölçekli olmasıdır. Günümüzde birkaç ülke *(bazı Müslüman ülkelerle Kuzey Kore ve Küba gibi komünist anklavlar)* istisna tutulmak kaydıyla, çoğu ülkede demokratikleşme süreci şu ya da bu şekilde devam etmektedir. Modern dünyada demokratikleşmenin birtakım standart ölçüt ve şartları olmakla beraber, her ülkenin millî düşünce ve anlayışı, tarihî, sosyoekonomik, politik ve kültürel gelişim özellikleri bulunduğu ve ülkelerin demokratikleşme sürecine eşit olmayan şartlar altında başladıkları göz önünde tutulursa, demokratikleşme hızının ve düzeyinin aynı standartlarla değerlendirilmesinin doğru olmayacağı açıktır. Bazı ülkelerde demokratik değişiklikler birtakım klişe ve kurallara uygun olarak küresel ölçekli demokratikleşmeden ziyade millî sınırlar içinde cereyan etmektedir.

Gerçekte günümüzde yeryüzünde demokratikleşmenin asıl himayecisi olarak kabul edilen ABD ve Avrupa ülkeleri de tüm ülkelerin aynı zamanda, aynı şartlarda ve aynı standartlar çerçevesinde demokratikleşmesi gerektiği düşüncesinden uzaktırlar. Bu nedenle söz konusu ülkelerin Doğu Avrupa'ya, eski SSCB cumhuriyetlerine, Gü-

neydoğu Asya'ya, Latin Amerika'ya ve Afrika'ya, İslam ve Arap dünyasına yönelik demokratik değişiklikler programları birbirinden büsbütün farklıdır. Diğer yandan tüm bu programlar devlet yönetiminin demokratikleşmesi, insan ve yurttaş haklarının korunması, yurttaş toplumunun ve siyasi çoğulculuğun temin edilmesi gibi bazı ortak ilke ve standartlar çerçevesinde tek bir sistemde birleşmiştir. Bu ilkelerin gerçeğe dönüşmesi sonucunda tüm dünya ülkelerinin evrensel ve ortak bir demokrasi modeline ulaşacağı yönündeki söylemler şimdilik hayalden öte bir şey değildir.

Yeryüzünde var olan yönetim sistemlerinin ve rejimlerin asırlardan beri devam eden bir tarihinin, halk arasında birer norma dönüşen değerlerinin ve her ulusun gelenek ve göreneklerine dayalı özelliklerinin bulunduğu açıktır. Demokratik gelişmeler de bu ülkelerde doğrudan uluslararası standartlar şeklinde değil, iç gereksinim olarak ortaya çıkar, toplumun ihtiyacına dönüşür ve birbirinden farklı biçimlerde gerçekleşir. Bazı ülkelerde diktatörlük idaresinin liberalleşmesi süreci *(örneğin basın ve iletişim sektörü üzerindeki sansürün kısmen yumuşatılması, sivil toplum kuruluşlarıyla yurttaş toplumu kurumlarına ve bazı demokratik aydın girişimlerine izin verilmesi, siyasi tutuklu ve sürgünlerin affedilmesi, ulusal gelirin paylaşılması sürecinin şeffaflaştırılması, siyasi muhalefete karşı hoşgörülü davranılması vb.)* yönetici zümrenin girişimleriyle gerçekleşir. Bazı ülkelerde ise aynı süreç demokratik kurumların oluşturulması ve bu alandaki standartların uygulanması suretiyle *(iktidara gelmek isteyen rakiplerin siyasi arenada mücadele etmelerine olanak tanınması ve kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, seçim özgürlüğü gibi şartların sağlanması)* gerçekleşir.

Uluslararası demokratikleşme dalgası öncelikle yıllardan beridir liberalleşme süreci yaşamakta olan ve kamuoyunun, nüfusunun çoğunluğunun demokratikleşmeye hazır bulunduğu ülkeleri kapsar. Böyle ülkelerde yasal ve meşru iktidar-muhalefet ilişkileri, seçimlerde kazananın ve kaybedenin haklarının korunması ve diğer meseleler kamuoyunun öncelikli talepleri sırasındadır.

Dünya siyaset bilimcileri günümüzde yeryüzünde cereyan eden demokratikleşme sürecinin objektif, olağan ve küresel bir süreç olduğu, dünya politikasının ve uluslararası ilişkiler sisteminin temel eğilimine dönüştüğü konusunda görüş birliği içindedirler.

Demokratikleşme dalgasının günümüz dünyasında geniş yayılmasını ve kamuoyunun takdirini kazanmasını etkileyen iç gereksinimlerle beraber, birtakım dış etkenler de bulunmaktadır. Bu dış etkenleri şöyle sayabiliriz:

• Mevcut demokratik ülkelerin ve bunların yönetim sistemlerinin insanların beklentilerine daha fazla uyduğu, bir arada uygarca yaşamayı temin ettiği ve yurttaşla birey arasındaki ilişkileri düzenleyen en uygun norm olduğu konusunda uluslararası çapta geniş propagandanın yapılması;
• Demokratik değerlere sahip ülkelerin daha farklı rejimlerle yönetilen ülkelere kıyasla son yıllarda ekonomik, siyasi, insani, sosyal ve kültürel alanlarda göreceli olarak daha fazla başarı elde ettiği gerçeği ve dünya kamuoyu arasında bu gerçeğin geniş propagandasının yapılması;
• Demokrasinin sözcüsü olan kurumların, hükümetler arası kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve kitle iletişim araçlarının demokratik gelişmeleri teşvik etmek yönünde hummalı bir çalışma içinde olması ve bunların hepsinin bir merkezden *(ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından)* yönlendirilmesi;
• Demokratik olmayan, otoriter rejimlerin kendini kanıtlayamaması ve böyle rejimler aleyhinde dünya çapında geniş propagandanın yapılması;
• En gelişmiş ülkelerin politik, ekonomik, sosyal ve manevi kalkınma modellerinin gelişmemiş ülkelerin iç sorunlarının çözülmesinde *"kendini kanıtlamış model"* olarak uygulanmasının insanların seçimi ve çalışması üzerinde olumlu etki yapması ve bundan dolayı; iç sorunlarını halledememiş ülkelerin kamuoyunun ve seçkinlerinin kendi hükümetlerinden demokratik reform talebinde bulunmaları, bu taleplerini arttırmaları;
• Ve en önemlisi: Modern jeopolitik ilişkilerin ve farklı ülkelerin dünya sistemi içindeki yerinin belirlenmesinin doğrudan iç yönetim ilkelerine ve demokrasi düzeyine bağlı bulunması hasebiyle, dış etkenlerin süreç üzerindeki tesirinin özel bir anlam ifade etmesi ve bu etkenin, yeni dünya düzenini şekillendiren çağdaş uluslararası ilişkiler sisteminin en karakteristik özelliklerinden biri olması.

Küreselleşme; devletler arasındaki ekonomik, politik, sosyal, mali, iletişimsel sınırların kalkmasını ve evrensel bir yasama ve uluslararası ilişkiler sisteminin kurulmasını teşvik etmekle beraber, kuşku yok ki demokrasi alanında da evrensel değerlerin ortaya çıkması ve uygulanması sürecini hızlandırmaktadır. Son on yılda demokratik ülkelerin sayısının hızlı artışı ve bunların uluslararası ilişkiler sistemi içindeki rolünün ve ağırlığının büyümesi de genel bir eğilim olarak gözlemlenmektedir.

9.4. Yeryüzünün İletişimsel Mekânının Küreselleşmesi ve Ülkü Mücadelesi

Bilim ve teknikte yaşanan devrim ve elektronik teknolojilerinin hızla bilişim ve iletişim alanlarını kapsaması üçüncü binyılın başında dünyanın jeopolitik mekânını *"ortak mekân, ortak zaman"* çerçevesi içinde bütünleştirmiş ve sanallaştırmıştır. Gü-

nümüzde yeryüzünde bilişim ve iletişim hatları; uydu ve optik kablo bağlantılarıyla bilgisayar ve dijital faks olanakları sayesinde ileri bir düzeye ulaşmıştır ve bunları kullanan herkese kısa bir zaman dilimi içinde dünyanın herhangi bir noktasında cereyan eden herhangi bir olayın tanığı ve katılımcısı olma olanağını sunmaktadır. Geleneksel zaman ve mekân ölçütleriyle jeopolitiğin temellerini oluşturan kavram, kategori ve hedefler artık mazide kalmıştır; tüm bunlar artık sanal ortama aktarılmış bulunuyor.

Çokuluslu kitle iletişim araçları ulusal sınırları aşarak ortak bir sanal iletişim ve propaganda mekânı oluşturmuştur. Nerede, hangi ülkede ya da kıtada bulunduğuna, hangi milletten olduğuna, hangi dine itikat ettiğine ve hangi dili konuştuğuna bağlı olmaksızın insanlar dünyanın herhangi bir noktasında cereyan eden olayların gidişi ve sonuçları hakkında anında bilgi alma olanağına sahiptirler. Örneğin İngilizcenin havacılık alanında uluslararası iletişim diline dönüşmesi sayıları 200'ü aşkın dünya devletini ve bunların havacılık şirketlerini bu dili öğrenmek ve havacılık alanındaki iletişimlerini bu dilde gerçekleştirmek zorunda bırakmıştır. Ya da elektronik çeviri araçlarının ortaya çıkışı ve kitle iletişimi sürecine girmesi sonucunda insanlar herhangi bir dildeki bilgiyi derhal başka bir dile aktarmak, okumak ve buna tepki vermek olanağına sahip olmuşlardır.

Küreselleşme çok uluslu basın, iletişim ve propaganda araçlarının ortaya çıkışını da hızlandırmıştır. Örneğin İngiltere'nin BBC, ABD'nin Time Warner gibi medya imparatorlukları ellerindeki onlarca televizyon kanalı, gazete, dergi, internet yayın ağı vb. aracılığıyla dünyanın herhangi bir noktasına çok kısa sürelerde yüzlerce, binlerce bilgi aktarmak ve kamuoyu oluşturmak olanağına sahiptir. Bu çok uluslu medya imparatorluklarının yıllık bütçesi Rusya, Türkiye, İran gibi ülkelerin yıllık bütçesine (yaklaşık 60-80 milyar ABD doları) neredeyse eşittir.

Günümüzde İngilizce yayın yapan kitle iletişim araçları dünyanın jeopolitik mekânının yüzde 98'lik bir bölümünü kapsamak suretiyle kamuoyu oluşturma işlevini tekeline almış bulunuyor. Bunlar yalnızca kendi ülkesinin tutumunu ve ideolojisini yaymakla yetinmeyerek, diğer ülkelerin iç işlerine, dünyanın herhangi bir noktasında cereyan eden sosyal ve politik olaylara, millî, dinî ve toplumsal süreçlere, devlet-birey ilişkilerine müdahale etmekte, tüm dünyada kamuoyunu şekillendirmeye ve yönlendirmeye çalışmakta, Batı'nın küresel *"değerlerini"* tüm insanlığa aşılamaktadırlar.

Çok uluslu sinema, kitap ve video piyasasında da yaklaşık olarak aynı durum söz konusudur. Tüm dünyada üretilen video ve sinema ürünlerinin yaklaşık yüzde 80-90'lık bir bölümü ABD'ye ve Avrupalı müttefiklerine aittir. Dünyanın tüm küçük ülkelerinin iç yaşamını, bu ülkelerin yurttaşlarının davranış normlarını, yaşam biçi-

mini, dünya görüşünü şekillendiren ve yönlendiren Batılı ülkeler, aynı şekilde dünya sisteminin ve dünyadaki jeopolitik yapılanmanın idaresini de gerçekleştiriyor ve bu işin mekanizmalarını kendi ellerinde bulunduruyor. Ulus devletler böyle bir ortamda jeopolitik, jeoekonomik, jeostratejik çıkarlarını ve bu alanların güvenliğini temin etmekte zorlanmanın ötesinde, kendi yurttaşlarının davranış biçimi, dünya görüşü ve millî düşünceleriyle ilişkili değerleri yabancı etkilerden korumak hususunda da büyük sıkıntılarla yüz yüze kalmaktadırlar.

Küreselleşme, daha önce vurguladığımız gibi, insanlığın gelişme gereksiniminden doğan objektif bir süreç olmakla beraber, dünya politikasının çok uluslulaşması ve 21. Yy. başından itibaren dünyanın jeopolitik mekânının sanallaşarak tek ve sınırsız bir bilişim alanına dönüşmesi kendiliğinden ve gelişigüzel olmamıştır. Dünya sisteminin ve dünyanın jeopolitik düzeninin yeniden yapılanması sürecinin arkasında ABD ve Batılı devletlerin özel merkezleri bulunuyor; bunlar geleceğin yaşam biçimini *"mondializm"* olarak tanıtan ve yayan görüşlerin, öncelikle Panamerikancılık ve Panavrupacılık gibi ülkülerin propagandasını yapmaktadırlar.

Çağdaş dünyada ülküler *(herhangi bir uygarlığı temsil eden ulusların, devletlerin ve toplumların millî, dinî, ekonomik, politik, toplumsal, kültürel vb. değerlerinin toplamından doğan genel normlar)* küresel bir jeopolitik model biçiminde, yani *"insanlığın yüce ve seçkin çıkarlarının belirtisi olarak"* ortaya çıkar ve uluslararası jeopolitik mücadelenin sanal güç eksenine dönüşerek çeşitli kitle iletişim araçları, çok uluslu propaganda kanalları aracılığıyla uluslararası siyasi arenaya çıkarılır.

Ünlü Alman jeopolitikçi Karl Haushofer'in önceden tahmin ettiği ve yüz yıl önce Jeopolitikte Ülküler adlı eserinde öne sürdüğü bir eğilim 21. Yy. başlarında bütünüyle gerçekleşmiştir.[182]

Haushofer, konuya ilişkin olarak şunları yazmıştır: *"Jeopolitik güçlerin yeryüzünü paylaşması ve mekânlar üzerinde tam bir kontrol sağlaması gelecekte ülküler ve ana teoriler aracılığıyla tüm dünyayı kapsayacaktır; en güçlü ülkülere sahip uluslar ya da devletler kendi değerlerini ve hedeflerini dünyanın gelecek yaşam biçim olarak diğerlerine aşılayacaklardır."*

Günümüz araştırmacıları, Haushofer'in düşüncelerinin 21. Yy.da *"dünya uygarlıklarının ülküsel imperatifleri"* biçiminde küresel iletişim hatları üzerinden tüm dün-

182 Хаусхофер, К., *"Панидеи в геополитике" // О геополитике: Работа разных лет,* Москва, 2001, с. 253 [Haushofer, K., *"Jeopolitikte Ülküler" // Jeopolitik Üzerine: Farklı Yılların Çalışmaları,* Moskova, 2001, s. 253].

yaya yayılmakta olduğu görüşündedirler. Panamerikancılık, Panavrupacılık, Panavrasyacılık, Panislamizm, Büyük Çincilik ve diğer ülküler 21. Yy.da büyük alanların ve halkların jeopolitik faaliyetinin temelini oluşturmakta, uygarlıkların gelişmesinde ve değişmesinde itici güce dönüşmektedir.[183]

Günümüz ülkülerinin çoğu *(Panamerikancılık istisna tutulmak kaydıyla*) bir zamanlar dinler ve uygarlıklar arasındaki mücadele ortamında *"birlik sembolü"* olarak meydana çıkmıştır ve derin tarihî köklere sahiptir. Bunlar açık saldırı ve işgal dönemlerini atlatarak ayakta kalmayı başaracak, yeniden küreselleşmenin manevi misyon unsuruna ve ideoloji taşıyıcısına dönüşecek kadar dayanıklılığa ve yaşam gücüne sahip bulunmuşlardır.

Yeni Dünya Düzeni'nin Temeli Olarak Panamerikancılık

Son yıllarda ABD'li siyaset bilimciler Panamerikancılık görüşünden hareketle, küreselleşme müteşebbisi olarak ABD'nin bu sürece liderlik yapma hakkını da elinde tuttuğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. ABD'li siyaset bilimciler bu iddialarını ABD'nin günümüzde biricik süper güç konumunda bulunması ve yeryüzünde barışın, huzurun, insan haklarının, mülkiyet hukukunun, yurttaşlık hakkının, demokratik değerlerin ve pazar ekonomisinin başlıca garantörü rolünü yerine getirmesiyle ilişkilendirmeye çalışmaktadırlar. Bu iddianın sahipleri küreselleşmenin ortak standartlarını belirleyecek, herkesin bunlara uymasını sağlayacak ve küreselleşme sürecinde herkesin kurallar çerçevesinde hareket etmesini temin edecek mekanizmalara yalnızca ABD'nin sahip olduğu kanısındadırlar.

Panamerikancılık ideologları küreselleşmenin jeopolitik modelini *"herkesin Amerikalılar gibi düşünmesi, yaşaması ve hareket etmesi"* şeklinde belirlemektedirler. Öte yandan bu ideologlar Yeni Dünya Düzeni'nde ABD'yi *"yeryüzünde düzenin kurulmasının ve yönetilmesinin başlıca aktörü"* olarak sunmakla, dünya egemenliği rolüne hak kazandırmaktadırlar.

ABD'nin yönetim çevreleri de aynı hedeflerin gerçekleştirilmesi ve ülkelerinin *"dünyanın hâkimi"* rolünü yerine getirmesi gereksinimi bulunduğunu kanıtlamak amacıyla tüm dünya ülkelerini dört grup halinde değerlendirmekte, bunlarla konumlarına uygun bir şekilde ilişki kurmakta ve uluslararası manevra teknikleriyle dünyayı yönetmeye çalışmaktadırlar.

183 Василенко, И. А., Геополитика современного мира, Москва, 2006, с. 198-199 [Vasilenko, İ. A., Modern Dünyanın Jeopolitiği, Moskova, 2006, s. 198-199].

Amerikalılar 2001 yılında tüm ülkeleri ve bunların bulunduğu jeopolitik mekânları *"uygarlar"* ve *"barbarlar"* olmak üzere ikiye ayırmışlardır. ABD'liler tüm halkları, devletleri ve rejimleri şu dört grup halinde değerlendirmektedirler:

1. Başta ABD ve Batılı ülkeler olmakla *"uygar dünyanın kurucuları";*
2. Uygar dünyanın kurucularına yardım edenler;
3. Uygar dünyanın kurucularına engel olmayanlar;
4. Dünyadaki tüm kötülüklerin kaynağı olarak görülen, uygar dünyanın karşıtı olan, fanatik ve köktenci intiharcıları ve teröristleri yönlendiren ve diğer çirkinlikleri doğuran halklar, ülkeler ve rejimler.

ABD'nin iradesine boyun eğen ya da belirlediği yönde hareket eden devletleri Amerikalılar birinci ve ikinci gruplara sokmakta ve desteklemektedirler. ABD'nin küreselleşme şemsiyesinin altına girmekte pek istekli gözükmeyen, kendi ulusal ve dinî değerlerini muhafaza etmeye çalışan ülkeler ve halklar ise düşman gözüyle görülmekte, Yeni Dünya Düzeni'ni bozan ya da bu düzene engel olan unsurlar olarak değerlendirilerek hedef yapılmakta, bu ülkelere karşı etkili enformasyon ve propaganda savaşı yürütülmektedir.

Örneğin Panamerikancılık yanlıları İran, Irak, Kuzey Kore gibi ülkeleri *(daha önceleri Afganistan, Yugoslavya da bu listeye dâhildi)* ve bunların yönetim rejimlerini *"şer ekseni"* olarak tanıtmakta ve dünya kamuoyunu adları anılan ülkelere karşı mücadeleye teşvik etmektedir. ABD hatta eskiden bizzat kendisi tarafından kurulan ve SSCB'ye karşı mücadelede kullanılan birtakım örgüt ve hareketleri de *(örneğin Afganistan'daki Taliban vb.)* bugün hedefe almıştır. ABD'nin kontrolündeki kitle iletişim araçları *"dünya düzenini tehdit eden"* benzer ülkelere karşı güç kullanılması gerektiği, böyle ülkelerin *"cezalandırılmasının"* kaçınılmazlığı ve uluslararası düzene boyun eğmelerini sağlamanın tüm insanlığın ortak görevi olduğu yönünde tüm dünyada etkili propaganda yapmaktadırlar.

Diğer yandan aynı kitle iletişim araçları ulus devletlerin ve birbirinden farklı uygarlık değerlerinin döneminin artık geçmiş olduğu yönünde de propaganda yapmaktadırlar. Dünyanın ve insanlığın bugünkü çıkarları yalnızca küreselleşme çerçevesinde çözüme kavuşturulabilirmiş, ulusal hükümetlerin çözemediği fakirlik, işsizlik, sağlık, çevre meseleleri gibi insanlık sorunları çok uluslu şirketler ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar sayesinde çözülebilirmiş, dünya halkları ve devletleri arasındaki çatışmalar ve eşitsizlik dünya hükümetinin ve diğer küresel yönetim mekanizmalarının uygulanmasıyla ve uluslararası programlar aracılığıyla ortadan kalkacakmış.

Panislamizm

Son yıllarda bazı Müslümanların dinî, millî varlığı ve toplumsal değerleri uğrunda ölümü cesaretle göze alması, dünyadaki haksızlıklara karşı hayatı pahasına mücadele etme gücü ve azmi karşısında Batı'nın tüm iletişim araçları, ekonomik ve askerî gücü aciz durumda kalmıştır. İdeolojisini *"insanoğlunun maddi ve manevi ihtiyaçlarının ödenmesi"* üzerinde kurduğu söylenen Batı toplumlarında insanların herhangi bir değer uğruna yaşamından vazgeçmesi kelimenin gerçek anlamında *"barbarlık"* olarak kabul edilmektedir.

Bu nedenle, aynı iradeyi gösterebilen Panislamizm, jeopolitik literatürde, özellikle Panamerikancılık ideologlarının çalışmalarında son zamanlarda en fazla incelenen hareketlerden biri konumuna gelmiş bulunuyor.

Panamerikancılık ideologlarının sözde *"özgür, eşit ve adil dünya düzeni"* vaatlerine kanmayarak kendi uygarlık değerlerine sahip çıkan, son zamanlarda dünya çapında dinamik bir gelişme temposu göstermekle beraber, dinini ve gelenek göreneklerini ciddi biçimde muhafaza eden, geliştiren ve hatta gerektiğinde bunlar uğrunda ölmeyi göze alan, Batılı ülkelerin yaşamında gitgide daha ciddi bir etkene dönüşen Müslümanlarla açık bir şekilde mücadele etmek, gerçekte çok da kolay değildir.

Dünyanın toplam nüfusunun üçte birini oluşturan, gitgide çoğalan, sağlam temelleri ve hayati önemi olan dinî değerlere ve uygarlık değerlerine sahip Müslüman ülkeler ve halklar üzerinde askerî yöntemlerle kontrol sağlamak ya da bunları açıktan terörist olarak tanıtmakla dünya kamuoyunun hedefine çevirmek de mümkün değildir.

Bu nedenledir ki ABD'nin ve Batı'nın kontrolü altındaki çok uluslu kitle iletişim araçları, ideolojik propaganda ağı Müslümanları *"barbarlar"* olarak tanıtmak, uygarlığın ve dünya düzeninin düşmanları olarak sunmak, vahşi ve bağnaz dinciler gibi takdim etmek suretiyle dünya kamuoyunun gözünden düşürmeye çalışmaktadırlar. ABD ve Batı yerine göre bir devleti ya da halkı bütünüyle *"tehlikeli İslami terörist", "intihar eylemcisi"* ve *"insanlığın düşmanı"* ilan etmekle Müslüman toplumlara, İslam uygarlığının mensuplarına *"terörist"* damgası vurmaktan çekinmemektedir.

Son yıllarda Taliban, El Kaide, Hizbullah, Filistin Kurtuluş Örgütü ve diğerlerine yönelik yürütülen taraflı propaganda da *"ortak dünya düzenine"* katılmak istemeyen ve kendilerine özgü yaşam normlarını sürdürmekte ısrarlı bazı İslam devletlerini ve halklarını cezalandırmak amacını gütmektedir.

Panavrasyacılık

Panavrasyacılık da günümüzde dünyada yayılmaya çalışılan uygarlık modellerinden ve ideolojilerden bir tanesidir. Avrasyacılık düşüncesinin kökleri, çeşitli jeopolitik okullarının bu konuya yaklaşımı, Avrasya altbölgesine sahiplik gibi meseleler çalışmanın ilgili bölümlerinde geniş bir şekilde izah edilmiştir.

Panavrasyacılık gerçekte ortaya çıktığı günden itibaren deniz gücüne karşı direnme felsefesini kendinde ihtiva etmekte ve kıtanın, bütünlüğünü sürdürerek yaşaması için artan Atlantik tehlikesinden korunmasının kaçınılmazlığı inancına dayanmakta, Panamerikancılık düşüncesine alternatif oluşturmaktadır.

Günümüzde bu düşünce Avrasya'nın bazı büyük devletleri ve bunların ideolojik merkezleri tarafından dünya düzeninin ve jeopolitik ilişkilerin Amerikalıların istediği gibi kurulmasının ve küreselleştirilmesinin bir alternatifi olarak kullanılmakta ve Avrasya ülkelerinin birliği önerisi şeklinde sunulmaktadır.

Bir vakitler Avrupalı jeopolitikçilerden bazılarının *(örneğin K. Haushofer, C. Schmitt vb.)* öne sürmüş oldukları kara uygarlığı teorisine ya da Berlin-Moskova-Tokyo karasal blok düşüncesine günümüzün jeopolitikçilerinden bazıları Paris ve Yeni Delhi'yi de eklemekle Avrasya'yı *"özel jeopolitik eksen"* bölgesi olarak sunmaktadırlar. Günümüzün Rusyalı jeopolitikçilerinden bazıları da Avrasyacılığı ABD'nin Atlantizm görüşünün bir alternatifi ve Amerika'nın *"düzenine"* karşı karasal ülkelerin bir önlemi olarak değerlendirmektedirler. Günümüzün Rusyalı Avrasyacılarından Aleksandr Dugin Rusya'nın Çin, İran, Hindistan ve diğer Avrasya ülkelerini kendi etrafında toplamakla ABD'nin dünya egemenliğine karşı ciddi bir cephe oluşturabileceği kanısındadır.[184]

184 Дугин, А. Г., *Основы геополитики. Геополитическое будущее России,* Москва, 1997 [Dugin, A. G., *Jeopolitiğin Temelleri. Rusya'nın Jeopolitik Geleceği,* Moskova, 1997].

KISA JEOPOLİTİK SÖZLÜĞÜ

ABD'nin jeopolitik doktrinleri: II. Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin dış politikasında hasmın (*SSCB'nin*) sıkıştırılması doktrini ağır basmıştır. Amerikan değerlerinin ve kapitalinin diğer ülkelere ihracına yönelik politikalara özellikle önem verilmiştir (*örneğin Marshall Planı*). Demirperde'ye yakın ülkelere (*Federal Almanya, Japonya, Güney Kore ve Tayvan)* her açıdan yardım yapılmıştır. Sonuçta bu ülkeler ve bütünüyle Batı Avrupa ABD'nin nükleer şemsiyesinin altına girmiş ve bu sayede büyük askerî harcamalar yapmak zorunluluğundan kurtularak, ellerindeki olanakları öncelikle ekonomik gelişme için kullanabilmişlerdir.

Açık deniz: Uluslararası hukukta denizlerin, kara sularının dışında kalan bölümü. Açık denizler tüm ülkelerin ortak kullanım alanıdır.

Açık Kapı Doktrini: ABD'nin Uzakdoğu'da uyguladığı jeoekonomik doktrin. Bu doktrinin hedefi, ABD ticari çevrelerinin Çin'deki çıkarlarının korunmasıydı. 1899 yılında ABD, Avrupa'nın büyük devletlerine, Çin'de, ABD nüfuz alanlarının tanınması ve bu nüfuz alanlarındaki ekonomik imtiyazların tespit edilmesi önerisini sundu. Açık Kapı Doktrini büyük devletlerin 1921-1922 yıllarında Washington'da yaptıkları konferansta resmen kabul edildi. Daha sonraki dönemde ABD, dünyanın diğer bölgelerinde de "*açık kapı"* politikasını uygulamıştır.

Açık Toplum: Otoriter kapalı toplumlardan farklı olarak liberal demokratik özellikli açık toplum. Bu kavram filozof Karl Popper tarafından önerilmiştir.

Akademik jeopolitik: Jeopolitiğin genel geçer kurallarını belirler, politik köktenciliğe, coğrafi ve ekonomik determinizme özgü aşırılıkları ortadan kaldırır. Jeopolitik devrelerin ve dünyanın jeopolitik yapısının dönüşümünü, devletlerin jeopolitik kodlarını ve çizgilerini, büyük devletlerin yükseliş ve çöküşünün nedenlerini araştırır.

Alman jeopolitiği: 20. Yy. başlarında, özellikle iki dünya savaşı arasında gelişen jeopolitiktir. İkinci Reich Prusya Krallığı'nın endüstriyel ve askerî gücüyle beraber "*Demir Şansölye"* lakaplı Otto von Bismarck'ın parlak diplomasisi sayesinde ortaya çıkmış bulunuyordu. Dünyaya hâkim olmaya çalışan ülkede Friedrich Ratzel ve Rudlolf Kjellén'in jeopolitik görüşleri büyük bir yaygınlık kazanır. Dünyanın paylaşılmasında Almanya büyük devletlerin gerisinde kalmıştır, fakat Almanya'nın sahip olduğu küresel coğrafi düşüncenin bir eşi daha yoktur. Politikayla bu düşünceyi birleştirmek suretiyle Almanya'nın konumuyla iddiaları arasındaki zıtlığı gidermek gerekiyordu. Böyle bir ortamda *"yaşam alanı"* ve sömürgelerin yeninden paylaşılması için mücadeleden oluşan politik görüş geniş yaygınlık kazanmaya başlar. Amiral Alfred von Tirpitz güçlü bir donanma oluşturulmasında ısrar eder ve I. Dünya Savaşı yıllarında Atlantik Okyanusu'nda verimli bir şekilde kullanılmış olan denizaltılarının üretimine büyük önem verir. Almanya'nın ideolojik mitlerinin devletin gücüyle sentezi jeopolitikte Orta Avrupa Teorisi'nin gelişmesine yardım eder. Karl Haushofer'in Karasal Blok Teorisi, Üçüncü Reich'in resmî doktrinine dönüşür. *"Yaşam alanı"* kavramı açık saldırganlık girişimlerini, ilhakı ve keyfiliği haklı gösterme amacına hizmet eder. Öncelikle ulusal birliği ve ırksal arınmayı sağlamaya yönelik olan bu teori, ideolojiyle terör arasında tehlikeli bir yakınlaşmayla sonuçlandı. Nazilerin *"Bugün Almanya bizim, yarın tüm dünya."* sloganı sözün felaketli sonuçlara yol açma gücünü de gözler önüne serdi.

Altın Milyar Teorisi: Yeryüzünde imtiyazlı yaşamı garanti altına alınmış olan *"seçkin uluslara"* ilişkin Avrupamerkezci teori. Bu teoriye göre yeryüzü nüfusunun geri kalanı post-endüstriyel ülkelerin bir milyarlık nüfusunun çok uluslu sermayesinin çıkarlarına hizmet etmek zorundadır.

Altın Milyar: Post-endüstriyel ülkeler *(ABD, Batı Avrupa ülkeleri, Kanada, Japonya vb.)*. 2000 yılı verilerine göre dünyanın toplam nüfusunun yüzde 15'i ve toplam GSYİH'sinin yüzde 80'i bu ülkelerin payına düşmüştür.

Amerika Birleşik Devletleri, jeopolitik kod: SSCB'nin çöküşünün ardından ABD dünyada egemen konumda bulunan tek süper güçtür. Amerika askerî, politik ve ekonomik bir *"imparatorluk"* olarak dünyayı istediği şekilde küreselleştirmekte, mevcut düzeni yıkarak devletlerin içişlerine karışmaktadır. ABD dünyanın en büyük ekonomisine sahip bulunmaktadır. Toplam dünya hâsılasının yüzde 35'ine sahip olan ABD, dünya piyasalarını da etkilemekte ve toplam işlem hacminin yarısını kontrolü altında tutmaktadır. Bilişim teknolojileri, reklam ve pazarlama alanında, borsada da ABD mutlak bir üstünlüğe sahiptir. Fakat toplam dünya üretimi içinde ABD'nin GSYİH'sinin oranı son 50 yılda yüzde 6 azalarak yüzde 21'e gerilemiş ve neredeyse AB'nin GSYİH'sine *(yüzde 20)* eşit duruma gelmiştir. Mal ve hizmet ihracı kapasitesine göre ABD *(yüzde 14),* AB'nin *(yüzde 36)* gerisinde kalmaktadır.

Amerika'nın Büyük Şokları: Japonların Hawaii Adaları'ndaki Pearl Harbor deniz üssüne saldırısı (1941) ve SSCB'nin uzaya yapay uydu göndermesi (1957) Amerika'nın hem okyanustan, hem de uzaydan ulaşılabilir olduğunu göstermiştir. Avrasya'dan büyük okyanuslarla ayrılan jeopolitik "adanın" halkı bu gelişmeler karşısında büyük psikolojik şok geçirmişlerdir. ABD'nin gücünün zirvesine ulaştığı bir dönemde 2001 yılının 11 Eylül'ünde maruz kaldığı terör saldırısı ise daha büyük bir felaket olmuştur. Sonuçta dünya ekonomisi 100 milyarlarca dolar zarar etti, 20 binden fazla şirket dünyanın döviz ve finans merkezi olarak kabul edilen Manhattan bölgesini terk etti.

Amerikan jeopolitiği: ABD Monroe Doktrini'ni kılavuz edinerek 20. Yy. başlarından itibaren denizlerin tek hâkimi konumundaki Britanya İmparatorluğu'yla mücadeleye girişti. Pasifik ve Atlantik Okyanusları'nda ABD'nin askerî deniz gücünün üstünlüğünü temin edecek bir doktrin hazırlandı. Panama Kanalı'nın yapımı bu doktrinin gerçekleşmesi için daha elverişli bir ortam hazırladı. 20. Yy. başlarına gelininceye değin Yeni Dünya'da kısmî bir tecrit durumunda bulunan ABD Birinci Dünya Savaşı yıllarında büyük jeopolitik aktörlerden biri olarak sahneye çıktı. ABD ordusu birimleri, bu ülkenin askerî gücünün bir kanıtı olarak Avrupa ülkelerinde operasyonlara başladı. ABD'nin millî güvenlik doktrini *"Kıtasal Ada"*nın tecrit edilmesi ve tüm dünyada en güçlü askerî donanmanın oluşturulması ilkelerine dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcılığı Avrupa'nın dünya çapında politik, ekonomik ve kültürel avantajını kaybetmesi sürecinin başlangıcı oldu. İkinci Dünya Savaşı ise SSCB *(Avrasya Heartland'i)* ve ABD'nin *(Kıtasal Ada)* zaferi, Almanya'nın hezimeti, Birleşik Krallık ve Japonya'nın denizlerde askerî üstünlüğünü kaybetmesi gibi sonuçlar doğurdu. Savaş sonrasında dünya düzeni iki Süper Güç'ün dünyaya egemen olmak için mücadele ettiği iki kutuplu bir modele dayalı olarak kuruldu. Bu durumda Deniz ile Kara'nın, yani Atlantik ve Pasifik Okyanusları'nda egemen konumda bulunan deniz gücüyle Heartland'i kontrol altında tutan Avrasya devletinin çatışmasını öngören klasik jeopolitik kuramı pratikte gerçekleşmiş oldu. ABD ile SSCB arasında dünya egemenliği için Soğuk Savaş başladı. Fakat her iki ülkenin nükleer silaha sahip olması, aralarında silahlı bir çatışma çıkmasını önledi. SSCB'nin parçalanmasının ardından ABD'nin dış politikasında Avrasya jeopolitiği temel yönelime dönüştü. ABD'nin Rimland'den kıtanın içlerine doğru ilerlemesi uluslararası güvenliği ciddi ölçüde tehdit eden birtakım Amerika-Avrasya savaşlarının *(Balkanlar'da, Afganistan'da, Irak'ta)* çıkmasına neden oldu.

Anakonda Stratejisi: Atlantizmin; Avrasya üzerinde jeopolitik kontrol sağlamak amacıyla Rimland'in *(kıyı şeridinin)* ele geçirilmesine yönelik jeopolitik stratejisi. Anakonda Stratejisi Amerikan İç Savaşı döneminde General McClellan tarafından önerilmiştir. Düşman topraklarının denizden çevrilmesi *(bu durum anakondanın avına sarı-*

larak boğmasına benzetilmiştir) hasmın rezervlerinin tükenmesine ve ekonomisinin çökmesine neden olmaktadır. Amiral Mahan Anakonda Stratejisi'ni dünya jeostratejisi düzeyine çıkarmıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD Avrasya'da sosyalist kampına karşı Anakonda Stratejisi'ni ısrarla uygulamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Anakonda Stratejisi'nin gerçekleştirilmesi amacıyla Avrasya'nın kıyı şeridinde *(Hindistan hariç)* ABD önderliğinde NATO, SEATO *(Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü)*, CENTO *(Bağdat Paktı)* gibi askerî bloklar ve çok sayıda askerî deniz üssü kurulmuştur.

Anklav: Herhangi bir devletin ya da halkın bütünüyle başka bir devletin toprakları içinde kalan arazisi ya da arazisinin bir bölümü. Bir taraftan denize çıkışı olan anklavlara bazen yarım anklav da denir.

Antik Yunan Uygarlığı: Akdeniz havzasının sosyokültürel sistemi. Antik Yunanistan yalnızca coğrafi bir mekân değil, Entelektüelliğin enerjisi sayesinde erişilen bir konumdur. Antik Yunan Uygarlığı Asya'nın ve Avrupa'nın kazanımlarını kendi bünyesinde birleştirmiştir. Yunan sosyal ve siyasal düşüncesi üç büyük faktör *(kozmos, polis, ruh)* üzerinde kurulmuştur.

Antipot Devletler: 20. Yy.da antipot devletlerin *(Batı Almanya ve Doğu Almanya; Kuzey Kore ve Güney Kore; Çin ve Tayvan)* ait oldukları iki farklı siyasal ve toplumsal düzenin sınırlarında dünyaya örnek teşkil edecek bir siyasal ve toplumsal deney gerçekleştirilmiştir. Bu devletler kapitalizmin ve sosyalizmin reklam vitrini konumunda bulunmuşlardır. Batı, kendi *"vitrinini"* yaşam düzeyi açısından daha cazip kılmak için büyük harcamalar yapmıştır. Jeopolitik önem arz eden Berlin Duvarı'nın 1989 yılında yıkılması dünyada sosyalist düzenin çöküşünün başlangıcı olmuştur.

Asimetrik ilişkiler: Gerçek ticari işbirliğinin bulunmadığı durumlarda siyasal liderlerin kişisel arkadaşlıkları doğrultusunda şekillenen devletler arası ilişkiler.

Askerî-stratejik denge: 1972 yılında SSCB ile ABD arasında füze savunmasına dair antlaşmanın imzalanmasının ardından kurulan uluslararası güvenlik sistemi.

Aşırılık: Siyasette ve ideolojide aşırı görüşlerden ve uygulamalardan yana olmaktır.

Atlantizm: *(Yakın anlamlı terimler: Deniz; Deniz Gücü)* Batı uygarlığının liberal demokratik değerlere dayalı jeopolitik kuramı. Askerî ve siyasal anlamda ABD'nin ve Batı Avrupa ülkelerinin bir araya geldiği NATO'nun savunduğu kuramdır. Atlantizm yandaşlarına göre dünyada en önemli rolü deniz uygarlıkları oynamaktadır. Kıtaların içlerine kültürel uyarı mesajları deniz uygarlıkları tarafından gönderilmektedir.

Atom Kulübü: Nükleer silaha sahip olan ülkeler grubunu ifade etmek üzere kullanılır. Atom Kulübü'ne üye ülkeler, ilk nükleer silah denemelerini gerçekleştirdikleri tarih sırasıyla şunlardır: ABD (1945); SSCB/Rusya (1949); Büyük Britanya (1952); Fransa (1960); Çin (1964); Hindistan (1974); Pakistan (1980). Bunlardan ilk beş ülke BM Güvenlik Konseyi Daimi Üyesi statüsündedir.

Atom silahı: Büyük yıkıcı güce sahip bulunan nükleer silah. Nükleer silah bir devletin jeopolitik egemenliğini pekiştirmesi, küresel ve bölgesel ölçekte hedeflerini gerçekleştirebilmesi açısından istisnai bir önem arz eder. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan *"nükleer diplomasi"* uluslararası politikanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. ABD ilk atom bombası denemesini Potsdam Konferansı'nın başlamasından bir gün önce, 16 Temmuz 1945 tarihinde gerçekleştirmiştir. Aynı yılın Ağustos ayında Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan ilk atom bombaları Japonya'ya psikolojik baskı uygulamayı amaçlıyordu.

Attali, Jacques: Fransız bilim adamı, jeopolitikte jeoekonomik yaklaşımın yandaşlarından biridir. 1990 yılında yayınlanan Ufuk Çizgisi adlı kitabında yalnızca mali sermayeye değil, iletişim teknolojilerine de dayalı bir *"para çağının"*, liberal demokratik değerler ve piyasa ilişkileri döneminin başladığını vurgular. Attali'ye göre Yeni Dünya Düzeni jeoekonomik temeller üzerinde kurulmaktadır.

Avrasya Doktrini: Deniz gücü ideolojisine dayalı Atlantizm jeopolitik kuramından farklı olarak, Avrasya Doktrini karasal güç ilkesine dayalıdır. Rusya'nın büyük bir tarihî misyon üstlendiğini iddia eden Slavcıların görüşleri bu doktrinin şekillenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur.

Avrasya Marjinal Bölgesi: *(Uygarlıkların Avrasya Marjinal Bölgesi)* Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi'nin temel kavramlarından biri. Uygarlıklar diyaloğunun temas bölgesi ve insanlığın manevi gelişiminin önemli itici gücü olmakla beraber, karşılıklı anlaşmazlık ve güvensizliğin *"ateş hattı".* Dış merkezli sosyokültürel sistemlerin özü, açık toplumun *"deniz felaketine"* ve Batılılaşmaya karşı set.

Avrasya, jeopolitik kod: Avrasya kıtası klasik jeopolitik teorilerinin merkezinde yer almaktadır. Jeopolitikte Avrasya denince geniş anlamıyla Doğu, dar anlamıyla Rusya kastedilmiş olur. Eski imparatorlukların Avrasya'daki temel jeopolitik hedefleri geniş topraklara sahip olmak ve önemli ulaşım kavşakları üzerinde kontrol sağlamaktan ibaretti. İnsanlık tarihinde düşünceyle sermaye bir araya ilk kez Avrasya kıtasında gelmiştir. Bunun sonucunda Avrupa'da kapitalizm doğmuştur. Dünyada ekonomik ve teknolojik gelişme merkezleri olarak kabul edilen üç bölgeden ikisi, yani Batı Avrupa

ve Asya-Pasifik Okyanusu bölgesi Avrasya'dadır. Dünya nüfusunun yüzde 75'i, dünyanın toplam GSYİH'sinin yüzde 60'tan fazlası ve yeryüzünün enerji rezervlerinin yüzde 80'i Avrasya'dadır. Klasik jeopolitik teorilerinin çoğunda Avrasya üzerinde kontrole sahip olmak en önemli sorun olarak anlatılmaktadır. Enerji rezervlerinin taşınması üzerinde kontrol meselesi Avrasya jeopolitiğinde önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır.

Avrasyacılık: S. Averintsev'e göre, *"felsefe ile siyasetin tehlikeli sınırındaki hayalci bir hareket"*. Bolşevik Devrimi karşıtı Beyaz Ordu arasında şekillenmiş olan Avrasyacılık doktrini 1917 Ekim Devrimi'nin Yeni Rus dünya görüşünden hareketle analiz edilmesi çabasından ibaretti. *"Tüm Ortodoks Hıristiyanların Birliği"* temeline dayanan bu coğrafi materyalizm kimine göre Avrupa karşıtı totaliter bir doktrin, kimine göre de Rusya için geleceğin projesidir.

Avrupa Birleşik Devletleri: ABD'nin ekonomik gücüyle kıyaslanabilecek ölçekte bir *"Ortak Avrupa"* kurulmasını öngören Batı Avrupa projesi. Projenin temelinde yatan şey; başlangıcını yurttaş toplumunu devletin korumacılığından kurtarmayı hedefleyen Amerika devriminden alan Atlantik modeldir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Churchill 19 Eylül 1946'da Zürih'te yaptığı konuşmada Avrupa'yı bütünleşmeye davet etmiştir. Atlantik modele dayalı federalizm düşüncesi daha sonra bir Batı Avrupa stratejisine dönüşmüştür. Fakat ABD'den farklı olan bu strateji devletlerin birleştirilmesini değil, yurttaş toplumlarının eşit duruma getirilmesini, Avrupa'da var olan ekonomi, gümrük ve para birliğinin zamanla Avrupa kıtasının bölgeleri arasında bir ittifaka dönüşmesini hedeflemektedir.

Avrupa Birliği: Ekonomik ve teknolojik gelişme açısından yeryüzündeki üç ana merkezden bir tanesi *(diğerleri ABD ve Asya-Pasifik Okyanusu bölgesidir)*. Avrupa'da gümrük, ticaret, ekonomi ve para birliğini gerçekleştirmiş olan uluslararası bir örgüttür. AB dış politika, hukuk, iç işleri ve güvenlik alanında işbirliğini temin eder. Avrupa ekonomik entegrasyon süreci dört özgürlük temeline dayanmaktadır *(malların, hizmetlerin, sermayenin ve iş gücünün hareket özgürlüğü).* Ortak pazar aracılığıyla Avrupa, siyasi birliğe doğru yürümektedir.

Avrupa Dünya Düzeni: Ağırlıklı olarak AB ile ABD ve AB ile Rusya arasında jeostratejik işbirliğiyle belirlenir. Karşılıklı ilişki içindeki bu jeopolitik kutupların özelliği asimetrik olmalarıdır. Rusya dünyanın ikinci nükleer gücü olmayı sürdürdüğü halde, Avrupa Birliği ABD'nin nükleer şemsiyesinin altındadır.

Avrupa entegrasyonu: Birleşik *(Batı)* Avrupa'ya götüren yolda siyasal ve ekonomik bütünleşme süreci.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT): 1995 yılında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın yeniden yapılanması sonucunda oluşturulmuştur. Daha önce 1975 yılının 1 Ağustos'unda Avrupa'nın 33 ülkesiyle Kanada ve ABD'nin liderleri Helsinki'nde gerçekleşen konferansın sonuç belgesini *(Helsinki Nihai Senedi'ni)* imzalamış bulunuyorlardı. Söz konusu belge Avrupa ülkelerinin tutum ve davranışlarında gözetilecek ilkeleri belirlemektedir.

Avrupa Konseyi: 1949 yılında Batı Avrupa'nın 10 ülkesi tarafından kurulan hükümetler arası bir örgüttür. İnsan haklarının ve çoğulcu demokrasinin korunması ve pekiştirilmesi ile etnik azınlıklar, yabancı düşmanlığı, çevre sorunlarının çözüme kavuşturulması ve Avrupa kültürünün özgünlüğünün muhafaza edilmesi öncelikli meseleleri arasındadır. AB ülkelerinin tamamı ve diğer Avrupa ülkelerinin çoğunluğu Avrupa Konseyi üyesidir. Örgütün bütçesi üyelik aidatlarından oluşur.

Avrupamerkezcilik: Batı Avrupa kültürünün tüm dünyada merkezî konuma sahip bulunduğunu kanıtlamaya çalışan jeopolitik doktrin. Batı Avrupa kültürü Büyük Coğrafi Keşifler döneminden itibaren dünyada bütünleştirici kültür olma rolüne iddialıdır. Oysa Avrupa kültürünün *"manevi üstünlüğü"* Asya ve Afrika halklarınca kabul edilmemektedir. Bu coğrafyalarda Avrupamerkezcilik karşıtlığı yayılmaktadır. Bu hareket yandaşlarına göre, insanlığın en kanlı iki savaşından, yani iki dünya savaşından sorumlu olan Avrupa'nın diğer halklara *"akıl vermeğe"* manevi hakkı bulunmamaktadır.

Aydınlanmacı Küreselleşme: Ortak yeryüzü mekânının Avrupa'nın aydınlanmacılık ilkeleri temelinde şekillenmesi.

Ayniyet Teorisi: Klasik bilişim teorilerinden farklı olarak değer faktörlerini öne çıkaran teoridir. Ayniyet düzeyini sosyal enerjinin düzeyi belirler.

Az Gelişmiş Ülkeler (Üçüncü Dünya Ülkeleri): Endüstriyel açıdan gelişmiş ülkelerden daha geri konumda bulunan ülkelerdir. Yeni Endüstri Ülkeleri, Petrol İhraç Eden Ülkeler vb. gruplar halinde değerlendirilirler.

Balkanlar, jeopolitik kod: Batı Hıristiyan *(Katolik)*, Ortodoks ve Müslüman dünya *(inanç alanları)* arasında üç uygarlığın sınırı; dünya uygarlıklarının en büyük jeopolitik buluşma noktalarından biri. Yugoslavya da dâhil sosyalist kampın dağılmasının

ardından eski Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının sınırında Sırp-Hırvat-Boşnak, Yunan-Arnavut, Sırt-Arnavut, Macar-Romen ve diğer tarihî *"dikişler sökülmeye"* başlamıştır. 20. Yy.ın başlarında ve sonunda Balkanlar çatışma merkezine dönüşmüştür. 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları Birinci Dünya Savaşı'nın habercisi oldu. 1918 yılında Yugoslavya farklı uygarlıkları temsil eden Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının bazı eyaletlerinin ve bunların kültürünün mirasçısı oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar Sovyetler Birliği'nin jeopolitik nüfuz alanı içinde kaldı. SSCB'nin çöküşünün ardından Yugoslavya'nın parçalanması süreci hızlandı, Bosna'da Ortodoks Sırplarla Müslümanlar ve Kosova'da Sırplarla Arnavutlar arasında çekişmeler tekrar başladı.

Baltık Ülkeleri, jeopolitik kod: Bağımsız Baltık ülkeleri Litvanya, Letonya ve Estonya Batı Avrupa'yla hızla bütünleşmektedir. Bu üç ülke 2004 Mayıs'ından itibaren AB üyesidir. Ağırlıklı olarak Katoliklerin ve Protestanların yaşadığı bu eski Sovyet Cumhuriyetleri Batı Hıristiyan inanç alanına dönmüşlerdir. NATO ve Avrupa Birliği'nin şekillenme sürecinde bulunan Baltık-Adriyatik ileri karakolu gelecekte Batı ve Doğu Avrupa arasında yeni bir Demirperde'ye dönüşebilir.

Barbarossa Harekâtı: Almanya'nın SSCB'ye saldırısına ilişkin stratejik plan. 18 Aralık 1940 tarihinde Hitler'in imzalamış olduğu 21 numaralı direktife göre Alman silahlı kuvvetlerinin SSCB'yi kısa sürede hezimete uğratması gerekiyordu. Planın nihai hedefi Rusya'nın Avrupa bölümünün işgali ve Avrupa ile Rusya'nın Asya bölümü arasında Volga-Arhangelsk çizgisi boyunca güvenli bir set oluşturmaktı.

Batı: Doğu'nun tersi olan jeopolitik kavram *(Batı Uygarlığı, Deniz Gücü)*. Batı'ya ağırlıklı olarak demokrasinin ve yurttaş toplumu ilkelerinin hâkim olduğu gelişmiş ülkeler girer. Batı denince her zaman ileri refah düzeyi, iç barış ve hoşgörü, çatışmasız yaşam gibi özellikler kastedilir. Körfez Savaşı, Balkanlardaki savaşlar ve diğer silahlı çatışmalar Batı'nın güçlü ve zayıf taraflarını ortaya çıkarmıştır. Batı büyük teknolojik üstünlüğe sahiptir ve bu üstünlüğün askerî yöntemlerle dengelenmesi mümkün değildir. Uluslararası terörizm Batı'yı stratejik savunma konumuna geçmek zorunda bırakırsa, bu durum uygarlığın sonunun başlangıcı anlamına gelecektir.

Batı'nın Ölümü: Batı ya da Hıristiyan uygarlığının mahvına dair senaryo. Bu senaryo göçmenlerin ve diğer uygarlıkların mensubu olan kişilerin ABD başta olmakla Batılı ülkelere yaptıkları akının felaketli sonuçlarını analiz eder. BM'nin tahmin raporlarına göre 2050 yılında Avrupa kökenli insanlar toplam dünya nüfusunun yalnızca yüzde 10'unu oluşturacaktır.

Berlin Duvarı: İnsanların Batı ve Doğru Berlin arasında serbest bir şekilde gidip gelmelerini engellemek amacıyla 13 Ağustos 1961 tarihinde yapılmış olan set. Soğuk Savaş döneminde kapitalist Batı'yla sosyalist Doğu arasındaki *"Demirperde'nin"* jeopolitik sembolü olmuştur.

Bilderberg Kulübü: Uluslararası sivil toplum örgütü. 1954 yılı Mayıs'ında Hollanda'nın Oosterbeek kentinde Bilderberg Oteli'nde kurulmuştur. Görevi politika, ekonomi ve kitle iletişim araçları alanında Yeni Dünya Düzeni'ni gerçekleştirmek amacıyla çeşitli ülkelerdeki oligarşik grupların çalışmalarını koordine etmekten ibarettir. Kulübün gizli toplantılarına Dünya Hükümeti projesinin gerçekleştirilmesi için çalışan üst düzey devlet adamları ve politikacılar katılmaktadırlar. Kulüp Başkanı Henri de Castries'tir.

Bilgi kirliliği: Enformasyon devriminin getirdiği olumsuzluklardan biri. Yeni bağımsız olan pek çok ülkenin enformasyon mekânında bilgi kirliliği iktidar mücadelesinde ya da bilimsel verilerin imitasyonunda önemli bir araçtır.

Bilişimsel ve teknolojik devrim: Post-endüstriyel dönemin habercisi. Bu dönemde uluslararası ekonomik ilişkilerde entelektüel ürünlerin *(zenginliğin)* üretimi ön plana çıkar. Teknolojik kalkınma sayesinde bilginin, sermayenin ve uzmanların küresel çapta hareketi epey hızlanır. Bilişimsel devrim kurumsallaşmış kültürün kısıtlanmasıyla sonuçlanır, manevi teknolojiler maddi ve pratik teknolojiler karşısında üstünlük kazanır. Kişiler; daha önce ulusal hükümetlerin ve uluslararası şirketlerin kontrolü altındaki iletişim kanalları, enformasyon kaynakları ve pazarlarına çıkış olanağı elde ederler. Bilginin, sermayenin ve uzmanların küresel çapta hızlı hareketi devletin kontrol işlevini önemli ölçüde kısıtlar.

Birleşik Krallık'ın Jeopolitik Doktrini: Dünyada tek Süper Güç konumundaki ABD ile *"özel ilişkiler"* tesis etmeye dayalı jeopolitik doktrindir. Bu doktrini ortaya çıkaran temel etkenler Anglosakson dünyasının benzer gelenekleri ve Avrupa Evi düşüncesine eleştirel yaklaşımdır. Birleşik Krallık Euro bölgesine katılmayı da kabul etmemiştir.

Birleşmiş Milletler (BM): Dünyada barışın ve güvenliğin korunması, uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla kurulmuş olan en büyük devletler arası örgüt. BM'nin genel çalışma ilkeleri Anti-Hitler Koalisyonu'nun öncü ülkeleri tarafından belirlenerek kabul edilmiştir. Savaş sonrasının dünya düzenini belirleyen Kırım Konferansı'nın ardından, 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco'daki tesis konferansında 50 devletin delegeleri BM Kuruluş Anlaşması'nı imzalamıştır. Dünyanın 204 ülkesinden 193'ü BM üyesidir. BM'nin en önemli organları şunlardır: BM Genel Kurulu, BM Güven-

lik Konseyi, BM Sekreterliği. BM'nin öncelikli görevi uluslararası güvenlik sisteminin oluşturulmasından ibarettir. Örgütün bütçesinin beşte biri çoğu uluslararası finans kurumunun hisseleri üzerinde kontrol paketine sahip bulunan ABD tarafından karşılanmaktadır.

BM Barış Gücü: Dünyada barışın ve güvenliğin temin edilmesi ve korunması amacıyla BM Güvenlik Konseyi'nce oluşturulan askerî birlikler. BM Barış Gücü, Güvenlik Kurulu'nun isteği üzerine üye ülkelerin silahlı kuvvetlerinden oluşturulur. BM Barış Gücü 1964 yılında Kıbrıs'ta, 1978 yılında Lübnan'da, 1992 yılında Yugoslavya'da kullanılmıştır.

BM Genel Kurulu: BM üyesi tüm ülkelerin birer sese sahip olduğu genel müzakere organıdır. Genel Kurul yıllık olağan oturumlarını yapar. İhtiyaç halinde olağanüstü oturumlar yapılır.

BM Güvenlik Konseyi: BM'nin sürekli organlarından biri. BM Antlaşması'nda dünyada barışın ve güvenliğin korunmasında ana sorumluluk bu organa havale edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi barışı tehdit edici herhangi bir tehlikeyi ya da saldırıyı tespit eder, barış ve güvenliğin korunmasına yönelik önlemler alır. BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyesi bulunur, bunlardan 5'i *(ABD, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Rusya)* daimi üyedir. Diğer 10 üye iki yıllığına seçilir. Güvenlik Konseyi'nin prosedür dışı meselelere ilişkin kararları daimi üyelerin oybirliğiyle kabul edilir ve tüm BM üyelerinin bu kararlara uyması zorunludur.

Bowman, Isaiah: (1878-1950) Harvard Üniversitesi'nden 1905 yılında mezun olan ABD'li coğrafyacı. 1915-1935 yıllarında Amerika Coğrafya Cemiyeti'ni yönetti. 1935-1948 yılları arasında John Hopkins Üniversitesi Başkanı oldu. 1921 yılında yayınlanan Yeni Dünya adlı eserinde liberal enternasyonalizmi gerçek politikayla birleştirerek geleneksel jeopolitiği yeniden yapılandırmaya çalıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı söz konusu eseri ülkenin yurtdışındaki tüm diplomatik temsilciliklerine gönderdi. Bowman, teoriyle pratiği birleştirmeyi başaran jeopolitikçilerdendi. Başkan Woodrow Wilson kendisini 1918 yılında Paris Barış Konferansı'nın hazırlık sürecine dâhil etmiştir. Bowman, uzunca bir süre Batı'nın en nüfuzlu siyaset bilimi merkezlerinden olan Dış İlişkiler Konseyi'ne başkanlık yapmıştır. ABD'nin kendini uluslararası sorunlardan tecrit etme politikasından vazgeçilmesini önermiştir. Amerika'nın avantajlı coğrafi konumunun ve Avrupa'nın askerî operasyonlar alanına uzaklığının bu ülkenin ulusal güvenliğinin temini için yeterli olmadığını söylemiştir.

Bölge bilimi: Üretici güçlerin bölge yapılanmasının jeopolitik ve jeoekonomik etkenlerle değişmesini araştıran bilim alanı.

Bölgecilik: Büyük Alanlar Teorisi'ne dayalı olarak hazırlanan jeopolitik model. K. Haushofer meridyenel bölgeleri, yani ortak politik ve toplumsal görüş etrafında bir araya gelen ekonomik blokları birbirinden ayırır. Her bölge merkez ve taşra bölümlerinden oluşur. Büyük Amerika bölgesinin merkezi ABD; Avro-Afrika bölgesinin merkezi Almanya; Büyük Asya bölgesinin merkezi Japonya'dır. İran, Afganistan, Hindistan ise Büyük Rusya bölgesinin etki alanı içindedir.

Bölgesel birlikler: Yeryüzünde bölgesel birliklerin sayısı 100'ün üzerindedir. En etkili bölgesel birlikler Avrupa Birliği, NAFTA *(Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması)* ve ASEAN'dır *(Güneydoğu Asya Uluslar Birliği)*. Benzer bloklar ve serbest ticaret bölgeleri çeşitli kıtalarda kurulmaktadır. Örneğin And Milletler Topluluğu, CACM *(Orta Amerika Ortak Pazarı)*, MERCOSUR *(Güney Amerika Ortak Pazarı)*. Bölgesel birlikler satış pazarlarına sahip olmak için birbirleriyle rekabet etmektedirler.

Bölgesel devletler: Uluslararası ilişkilerin; komşu devletler üzerinde etki gücüne sahip olan ve bölgesel düzeyde jeopolitik stratejileri bulunan özneleri.

Bölgesel iki kutupluluk: İki devlet ve bunların müttefikleri arasında, bulundukları bölgeyi jeopolitik ve jeoekonomik nüfuz alanı içinde tutma mücadelesi.

Bölgesel jeopolitik: Nesnesini devletlerin değil, arazi çatışmalarının oluşturduğu *"iç jeopolitik"*. Bölgesel jeopolitiğin temelleri Herodot dergisinin naşiri Yves Lacoste'un Yeni Fransız Jeopolitik Okulu'nda atılmıştır.

Bölgeselleşme: Devletler arasında ekonomik ve diğer birliklerin sosyokültürel *(manevi, etik, dinî vb.)* etkenlerle şekillenmesi ve gelişmesi süreci.

Bretton Woods Kurumları: Uluslararası para-döviz sisteminin temelini oluşturan Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası. Bu kurumlar 1944 yılının Temmuz'unda ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kentinde düzenlenen mali konferansta 44 ülkeyi temsil eden delegeler tarafından tesis edilmiştir. Benzer uluslararası maliye kurumlarının oluşturulması fikrini ilk ortaya atan ünlü İngiliz iktisatçı John Keynes'tir.

Brzezinski, Zbigniew: (d. 1928) ABD'li siyaset bilimci. ABD'nin Avrasya jeopolitiğinin mimarlarındandır. 1973 yılında Brzezinski başkanlığında kurulan Üçlü Komisyon

ABD öncülüğünde Yeni Dünya Düzeni'ne geçişin birden fazla senaryosunu hazırlamış bulunuyordu. Mevcut senaryolardan biri Yakınsama *(Convergentia)* görüşüne dayanmaktaydı. Brzezinski 1977-1981 yılları arasında ABD'de Ulusal Güvenlik Danışmanı görevinde bulunmuştur. Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri (1997) adlı kitabında Brzezinski Avrasya jeopolitiğinin ilkelerini, çeşitli ülkelerin ve bunların oluşturdukları birliklerin gelecekte olası adımlarını şerh etmiş, Amerika'nın biricik Süper Güç olmayı sürdürebilmesi için önerilerini açıklamıştır.

Büyük Alanlar Otarşisi: Almanyalı ekonomist Daniel Friedrich List tarafından ortaya konmuş jeoekonomik teori. Bu teoriye göre, dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin verimli olabilmesi için devletin yerli üretime ve gümrük birliğine ilişkin korumacılık politikası uygulaması ve serbest piyasa ekonomisine tedrici geçiş için birtakım önlemler alması gerekmektedir. Ulusal ekonominin dünya ekonomisine entegrasyonu gümrük birliği aracılığıyla aşamalı olarak gerçekleştirildiğinde, daha verimli olmaktadır. Devlet, reformlar sürecini kontrol eder ve korumacılık önlemleri sayesinde ekonomik kalkınmayı güdüler.

Büyük Alanlar Teorisi: Carl Schmitt'in jeopolitik teorisi. Birkaç büyük devletin ortak bir stratejik blok oluşturması. Schmitt, imparatorluk entegrasyonu ilkesini sentezi hedefleyen mantıklı bir girişim olarak değerlendirmekteydi. Büyük Alan, bir ideolojiye ve güce sahip bulunan herhangi bir devletin liderliği altında bulunmak zorundadır. Büyük Alanlara bir örnek olarak Schmitt, Monroe Doktrini'ne göre birleşen Kuzey ve Güney Amerika'yı göstermiştir. Nazi Almanya'sının hedefi bir dünya imparatorluğunun, yani Üçüncü Reich'in kurulmasıydı. Günümüzde uluslararası ilişkilerde Büyük Alanlar Teorisi liberal demokratik değerlerin ağır bastığı uygarlık devletlerinin yapısında kendini göstermektedir *(Amerikan uygarlığı, Birleşik Avrupa).*

Büyük Avrasya Platosu: Jeopolitikte Heartland genellikle Doğu ile Batı arasında devasa iletişim koridoru konumundaki Büyük Avrasya Platosu'yla özdeşleştirilmektedir. Koridorun iki ucundaki zıtlaşmalar sonucunda kültürler arasında karşılıklı etkileşim ve zenginleşme süreci gerçekleşmiş, yeni etnik gruplar, imparatorluklar ve uygarlıklar oluşmuştur. Büyük Avrasya Platosu 3. Binyılın başında da Batı ile Doğu arasında maddi, kültürel ve bilişimsel alışverişin canlı olduğu başlıca iletişim mekânı olmayı sürdürmektedir. Uygarlıklar arasında serbest ticaretin ve medeniyetler diyaloğunun tarihî kavşakları Büyük Avrasya Platosu'nun sınırlarındadır. Avrasya Platosu'na sahip olan ülke ekonomik ilişkilerde ve uygarlıklar diyaloğunda köprü görevini yerine getirmektedir.

Büyük Çin: Çin'in kıtasal bölümü dışında Hong Kong'u, Tayvan'ı, Singapur'u ve çok sayıda Çin diasporasını da kapsayan özel bir korporasyon. Büyük Çin'in GSYİH'si ABD'nin GSYİH'siyle kıyaslanabilir. Kıtasal Çin diaspora temsilcilerini geleneksel olarak kendi yurttaşları kabul etmektedir.

Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi: Jeofelsefe temelinde geliştirilen uygarlık jeopolitiği öğretisi. Temel savları V. Dergaçev'in Jeopolitik ve Jeoekonomi adlı çalışmalarında açıklanmıştır.

Büyük Devletler: Uluslararası ilişkilerin, güçleri ve nüfuzlarıyla dünya politikasını ve ekonomisini önemli ölçüde etkileyebilen özneleri. Napolyon üzerinde zafer kazanan devletler 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Rusya, İngiltere, Avusturya ve Prusya'dan oluşan *"Büyük Devletler Birliği"*ni kurdular. Günümüzde *"Büyük Devletler"* denince öncelikle BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri olan *"Atom Kulübü"* ülkeleri, yani ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin düşünülmektedir.

Büyük Hazar Petrolleri: Büyük Hazar bölgesinde jeopolitik etkisini arttırmaya çalışan ülkeler Hazar'ın zengin enerji rezervlerine sahip olmak için mücadele etmektedirler. Hazar'ın enerji rezervleri dünyada çıkarılan petrolün yüzde 4-6'lık, doğalgazın yüzde 7-10'luk bir bölümünü oluşturur.

Büyük Hazar: SSCB'nin parçalanmasının ardından Avrasya'da ortaya çıkan jeopolitik bölge. Hazar Denizi'ne kıyısı olan 5 ülke, yani Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan bu bölgeye dâhildir. Daha geniş anlamda bu terim Güney Kafkasya ve Merkezî Asya bölgesini karşılar. Büyük Hazar etnik ve inançlar arası çatışmaların yoğun olduğu, biyolojik rezervlerle ve enerji rezervleriyle zengin bir bölgedir. Hazar petrolleri ve jeopolitik nüfuz alanı için verilen mücadeleye birtakım paralel projeler *(örneğin BDT ve GUAM, alternatif petrol nakli güzergâhları vb.)* de eşlik etmektedir. Hazar Denizi'nin uluslararası statüsünün belirsizliği bölge devletleri arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır.

Büyük Limitrof: Kuzey Buz Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan uygarlıklar arası jeopolitik kuşak. Kavram Rusyalı bilim adamı Khatuntsev tarafından önerilmiş ve Cımburski'nin eserlerinde geniş bir şekilde izah edilmiştir.

Büyük Rusya: Rusyalı politikacı, ekonomist ve filozof Pyotr Struve (1870-1944) tarafından ortaya konmuş olan jeopolitik teorisi. Bu teori, imparatorluğun iç kalkınmasının dış gücüne bağımlı olduğunu öngörür. Teori Sağ Kadetler ve büyük mülk sahiplerinin beğenisini kazanmıştır.

Büyük Turan: 20. Yy. başlarında Türkiye'de ortaya çıkan ve Türk halklarının birliğini öngören düşünce. SSCB'nin çöküşünün ardından yeniden gündeme gelen Türk devletlerinin birliği düşüncesinin öncüsü Türkiye Cumhuriyeti'dir. Avrupa Birliği'nin ortak üyesi olan Türkiye Cumhuriyeti 20. Yy. sonlarında bölgesinde önemli devlet olma yoluna girdi. NATO üyesi Türkiye 630 bin kişilik büyük bir orduya ve bölgenin en büyük askerî donanmasına sahiptir. Öte yandan Türkiye Orta Asya, Gürcistan ve Azerbaycan pazarlarında Çin'le başarılı bir şekilde rekabet etmektedir. Avrupa Birliği'ne henüz üye olamamakla beraber, Türkiye son bir asırda ilk kez olarak Güneydoğu Avrupa'da ekonomik yayılmacılık politikasını gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Büyük Yedili: *"Büyük Devletler"*in bir araya geldiği uluslararası siyasi kurum. Büyük Yedili şu devletlerden oluşur: ABD, Japonya, Almanya, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Kanada. Bu ülkelerin liderleri küresel stratejik sorunları görüşmek amacıyla düzenli olarak bir araya gelmektedirler. Makroekonomik verileri Büyük Yedili'nin kriterlerine uymayan Rusya ise toplantılara 1990 sonlarından itibaren katılmaktadır.

Cihat: Müslümanların inanç uğrunda *"kâfirlere"* karşı kutsal savaşı.

Coğrafi Determinizm: Geleneksel jeopolitiğin temellerini Sosyal Darwinizm'le beraber oluşturan teoridir. Coğrafi Determinizm Teorisi uluslararası ilişkilerde doğal ve coğrafi etkenlerin önemini abartmaktadır.

Coğrafi etken: Geleneksel jeopolitiğin temel unsurlarından bir tanesidir. Günümüzün askerî ve politik ortamında coğrafi etkenin rolü azalmıştır. Coğrafi etken artık nükleer saldırıdan ya da uluslararası terörizmden korunmak için yeterli değildir.

Cohen, Saul: ABD'li coğrafyacı. Bölünmüş Dünyada Coğrafya ve Siyaset (1963) adlı ünlü eserin yazarıdır. Jeostratejik bölgeler modelini önermiştir. Rimland'da Sovyetler Birliği'nin çekindirilmesi politikasını *"at kaçtıktan sonra haranın kapısını kapatmaya"* benzetmiştir. İki kutuplu dünya düzenin iflas etmesi ve benzer ekonomik, politik ve kültürel göstergelere sahip jeopolitik bölgelerin rolünün artması olasılığını delilleriyle izah eden bilim adamlarından biridir.

Çatışma (Cepheleşme): Askerî-politik, ekonomik ve diğer çıkarların çatışması.

Çatışma Bilimi: Toplum yaşamında çatışmaların rolünü inceleyen bilimsel disiplin.

Çatışma: birbirine zıt çıkar ve hedeflerin karşı karşıya gelmesi. Klasik jeopolitik uluslararası ilişkilerin merkezinde çatışmaların bulunduğu görüşündedir. Çatışmaların askerî-politik, ekonomik, sosyal vb. türleri olabilir. 20. Yy. sonlarında etnik çatışmalar ve inanç çatışmaları yaygınlık kazanmıştır. Büyük çapta silahlı çatışmalar daha

çok ekonomik hayati çıkar bölgelerinde, özellikle zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu bölgelerde gerçekleşir.

Çekindirme politikası: 1. Herhangi bir devletin ya da devletler grubunun diğer bir devlete ya da devletler grubuna karşı doğrudan saldırısına ya da yayılmacılığına izin vermemeyi hedefleyen önlemler bütünü. Çekindirme politikasının en önemli yönü saldırganlığın saldırgan devlet açısından doğurabileceği ağır sonuçların sergilenmesidir. 2. Artık başlamış olan bir saldırının ya da yayılmacılığın sonuçlarının en aza indirilmesi için bu girişimlerin kapsamının sınırlanmasına yönelik önlemler bütünü.

Çin triadları: Dünya üzerindeki en organize mafyadır; en büyük etnik ticaret örgütüdür. Çin triadları Çin ticaretini tüm dünyada kontrol eder ve yerel haraççılardan, bu arada devlet haraççılarından da korur. Organize olma açısından ne İtalyan, ne de Rus mafyası Çin mafyasıyla boy ölçüşebilmektedir.

Çin, jeopolitik kod: Çin, Büyük Çin Düzeni felsefesi temelinde Büyük Uygarlık Jeopolitik Kuramı'nı oluşturmuş olan tek ülkedir. Çin yüzyıllarca devletin ve uygarlığın sınırlarının dokunulmazlığını temin etmek, dış dünyaya kapılarını bir ölçüde açmakla beraber Çin mantalitesini ve geleneklerini yabancı etkilerden korumak için çaba harcamıştır. Çin Halk Cumhuriyeti 1 Ekim 1949 tarihinde ilan edilmiştir. SSCB, komünist düzenin kurulması sürecinde Çin'e büyük ölçüde yardım etmiştir. Fakat Çin yönetimi bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin deneyimini körü körüne taklitten kaçınmıştır. Çin'de Kültür Devrimi döneminde SSCB-Çin ilişkilerinde gerginlik yaşanmış, 1969 yılında Usuri Nehri üzerindeki Damansk Adası'nda silahlı çatışma gerçekleşmiştir. Dünyanın yedi öncü ülkesinin üye olduğu *"kulübe"* üyeliği reddetmekle beraber Çin süper güç olma yolunda reel bir adaydır. Çin, askerî harcamalarına göre de ABD, Rusya ve Japonya'nın ardından dördüncü sıradadır.

Çin'in Büyük Uygarlık Jeopolitiği: Set ve Yol jeopolitiği şeklinde tezahür etmiştir. Büyük İpek Yolu Çin'in dış dünyaya açık oluşunu, Büyük Çin Seddi ise Çin mantalitesinin ve geleneklerinin yabancı etkilerden korunmasını sembolize etmektedir. Açıklıkla kapalılığın bu sentezi sonucunda Büyük Çin Düzeni şekillenmiştir.

Çin'in jeopolitik doktrini: Bu doktrinin özünü *"Bir ülke, iki düzen"* ilkesi temelinde devletin tüm parçalarının ortak sınırlar içinde bir arada tutulması hedefi oluşturmaktadır. Hong Kong ve Makao'nun karasal Çin'e bağlanmasının ardından çözülmemiş kalan tek mesele Tayvan sorunudur. Gücünü gitgide arttırmakta olan Çin *"seçkinler kulübüne"*, yani Büyük Yedili'ye katılmayı kabul etmemiştir.

Çok Boyutlu İletişim Alanı: Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi'nin temel kavramlarından biridir. Doğa ve toplumda çeşitli ölçeklerdeki süreçlerin temasının bir sonucudur. Farklı ölçeklerdeki süreçlerin dinamik teması, çok boyutlu iletişim alanında pek çok bölge oluşmasına neden olmaktadır.

Çok uluslu şirketler: Dünya endüstrisinin belkemiğini oluşturan uluslararası şirketler. Çok uluslu şirketlerin çoğu ABD, Avrupa ya da Japonya kökenlidir. Büyük çok uluslu şirketlerin önemli bir bölümü ulusal sınırların dışına çoktan taşmışlardır. Bunlar pek çok ülkeden daha büyük ekonomik güce sahiptirler. Örneğin Mitsubishi şirketi üretim kapasitesi açısından topu topu 21 ülkenin gerisindedir.

Çokmerkezci Uygarlıklar: Toynbee Tarih Bilinci adlı eserinde 28'i gelişen, 5'i gelişmeyen, 4'ü duraksama aşamasında bulunan toplam 37 uygarlıktan bahseder. Toynbee uygarlıkların çeşitliliğinin içekapanıklığın ortadan kaldırılmasına yardımcı olduğu kanısındadır. Bu suretle sanki doğa çeşitli halkları dünya egemenliğine ulaşma hayaline kapılmaktan kurtarmaktadır. Zira dünya egemenliğine ulaşmak isteyen imparatorlukların çoğunun iç etkenler nedeniyle parçalanmış oldukları bilinmektedir.

Davos Zirvesi: Ekonomik küreselleşme yandaşı uluslararası iş çevrelerinin yıllık toplantıları. Küreselleşme yandaşlarına çoğu zaman *"Davos Adamları"* da denir. Son yıllarda Davos Zirvesi'ne küreselleşme karşıtı gösteriler de eşlik etmektedir.

Dayanıklı Kalkınma Teorisi: Sosyoekonomik gelişmenin; toplumun ve ekonominin insancıllaştırılması, yeryüzünün doğal kaynaklarının tüm insanlığın çıkarlarına uygun olarak verimli kullanılması, mülkiyet haklarının gözetilmesi, sermayenin ve kârın eşit dağılımı temelinde toplumun sosyal güvenliğinin sağlanması gibi ilkelere dayalı üçüncü yolu.

Dekolonizasyon: Avrupa devletlerine *(başülkelere)* ait sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması süreci. İlk dekolonizasyon dalgası ABD'nin Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ve bundan bir süre sonra Latin Amerika ülkelerinin İspanya ve Portekiz'in sömürgesi olmaktan kurtulduğu döneme isabet eder. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dekolonizasyon süreci hızlanmıştır. Afrika ve Asya'daki sömürgelerin çoğu bu dönemde bağımsızlık kazanmıştır.

Demirperde: Sosyalist kampın tecrit edilmesi politikası. Bu görüş 5 Mart 1946'da ABD'nin Fulton kentindeki tarihî konuşmasında komünizmin yayılması tehlikesi konusunda uyarıda bulunan Churchill'e aittir.

Deniz Gücü Teorisi: Deniz devletinin kıta devletine karşı avantajlı olduğunu iddia eden ABD'li tarihçi ve amiral Alfred Mahan bu teoriyi eserlerinde izah etmiştir. Deniz gücü ülkelerin ve halkların tarihî kaderi üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Britanya İmparatorluğu'nun 19. Yy.da dünyada üstün konumda bulunması bu etkene bağlanmaktadır. Ülkenin coğrafi konumu, doğal kaynakları, iklimi, sınır şeridinin uzunluğu, nüfusu, nüfusun etnik yapısı ve devlet yapısı deniz gücünün temel ölçütleridir. Bu etkenlerin bir araya gelmesiyle deniz gücünün formülü ortaya çıkar *(askerî donanma artı ticaret donanması artı askerî deniz üsleri).* Amiral Mahan denize egemen olmanın zaferi garantilemek anlamına geldiğini Roma İmparatorluğu örneğinde göstermiştir. Mahan kendi eserinde ABD'nin coğrafi konumu üzerinde özellikle durmaktadır: ABD gelişmiş iletişim ağı yardımıyla iç bölgeler arasında güvenli bir bağ tesis etmiştir; ülkenin *"en zayıf sınırı"* olan Pasifik Okyanusu ise Amerika'yı düşmanlarının en tehlikelisinden ayırmaktadır. Mahan kitabında ABD'nin güçlü bir deniz devletine dönüşmesi gerektiği görüşünü delillerle açıklamaktadır.

Deniz: ABD'li tarihçi ve amiral Alfred Mahan'in *"Deniz Gücü"* kavramını ifade etmek üzere kullandığı jeopolitik terimi.

Deniz-Kara (Deniz-Kıta): Geleneksel jeopolitiğin başlıca nesnelerinden bir tanesi. Yeryüzünün birbiriyle çatışan deniz ve kara *(kıta)* devletleri olarak ikiye ayrılmasını anlatır. Ratzel temelleri *"deniz korsanları"* tarafından atılan deniz uygarlığına Batı'yı ya da Atlantik dünyasını dâhil eder. Çevik ve elverişli deniz ulaşımına, askerî ve ticarî donanmalara sahip olan deniz devletleri dünya okyanusunun kıyı şeridini yeni topraklar işgal etmek için bir köprübaşı olarak kullanmışlardır. Deniz devletleri daima gemilerin serbest hareketine izin verilmesi, boğazların, denizlerin, limanların ve deniz kıyısındaki bölgelerin gemiciliğe açık olması, ticaret özgürlüğünün temin edilmesi talebinde bulunmuşlardır. *"Deniz mantığı"* açık toplumun temel ilkelerinden birine dönüşmüştür. Kara *(kıta)* uygarlığının özelliği ise muhafazakâr olmasıdır. Kara *(kıta) "kapalı toplum"* hayatı yaşar. Deniz Gücü kıtanın merkezi *(kalbi)* olan Heartland'i kontrolüne almak için çalışır.

Derin Güney: Sosyoekonomik ilişkilerin suç özelliği kazanması ve demodernizasyonu süreçlerinin işlediği jeoekonomik makro bölge; bir derin dünya eyaleti. Bu makro bölgeye ağırlıklı olarak tropik ve subtropik kuşaklarda bulunan ülkeler *(Orta Afrika ülkeleri, Hint Okyanusu yarım çemberi)* girer. Post-Sovyet ülkelerinden bazıları da *(örneğin Tacikistan)* Derin Güney'e yaklaşmaktadır. Derin Güney ülkelerinin çoğunun ekonomisi ağırlıklı olarak ham madde üretimine dayalıdır. Ekonomik küreselleşmenin etkisiyle bu ülkelerde rüşvetçiliğe bulaşan iktidarın ve iktidara yakın korporatif grupların kişiliksizleşmesi süreci hızlanmaktadır.

Devlet adamı: Churchill şöyle der: *"Devlet adamıyla politikacı arasındaki fark, politikacının gelecek seçimleri, devlet adamının ise gelecek kuşakları düşünmesidir."*

Devlet Başkanı: Demokratik yöntemlerle seçilen cumhurbaşkanı *(ya da başbakan)*. 1990'larda Batı, Post-Sovyet coğrafyasında çatışmaları derinleştirmek amacıyla *"demokrasinin son dayanakları"* adını verdiği yeni millî liderleri kullanmıştır.

Devlet haraççılığı: Rüşvetçiliğe bulaşmış demokratik ülkelerde iktidarın varlığını sürdürme biçimi. Yerel yönetim ve maliye kurumları çoğunlukla orta ve küçük boy işletmeleri *"kollayan"* haydutlara dönüşür. Devlet haraççıları suç örgütlerinden daha acımasızdır. Suç örgütleri haraç almadan önce işletmenin para kazanmasına müsaade eder. Devlet haraççısı ise her şeyi derhal kendi eline geçirmek ister.

Devlet Paternalizmi (Devlet Babacılık): Kısıtlı özgürlüğün olduğu ülkelerde iktidar *(lider) "Halkın Babası"* rolüne soyunur. Stalin bu durumun klasik bir örneği olarak zikredilebilir.

Devlet terörü: Bir devletin diğerine güç kullanarak *"ders verme"* hakkını kendinde görmesi.

Devlet: İnsanların ortak faaliyeti sonucunda sürekli yenilenen yönetim yapısı. Aristoteles özel mülkiyetin ve orta sınıfın ağırlıkta olduğu Antik Yunan liman kentlerini *(polisleri)* örnek devletler olarak kabul etmiştir: *"Çok kişinin sahip olduğu mülke daha az özen gösterilir. İnsanlar bizzat kendilerine ait olan şeylere daha özenli davranır, ortak mülkiyete ise az özen gösterirler... Orta zümrenin oluşturduğu devlet en iyi devlet olacaktır... Orta zümrenin olmaması ve yoksulların ağır basması devleti başarısızlığa uğratır ve mahveder. Devlet yalnızca yaşamak için değil, öncelikle mutlu yaşamak için kurulur."*

Devletin askerî gücü: Devletin hem uluslararası arenada, hem de içte hedeflediği amaçlara ulaşabilmek için kullandığı maddi ve manevi olanakların toplamı. Askerî güç reel ve potansiyel askerî güç olarak ikiye ayrılır. Potansiyel askerî güç bir devletin azami olanaklarıdır. Toplumun tüm olanaklarının ve devletin askerî yapılanmasının tamamen seferber edilmesi durumunda potansiyel güç savaşta belirleyici etkene dönüşebilir.

Devletin jeoekonomik durumu: Devletin; küresel ve bölgesel ekonomik güç merkezleri ile sermayenin, üretimin, mal ve hizmetlerin hareketinin temel yönelimleri karşısındaki konumu.

Devletin sistematik krizi: N. Moiseyev'e göre, toplumun politik, ekonomik ve sosyal krizlerinin toplamıdır. Bu durum yönetici seçkinler zümresinin devlet çıkarlarını kişisel ve korporatif çıkarlarının üstünde gören devlet adamları düzeyine erişememesinin bir sonucu ve halkın çoğunluğunun lümpen psikolojisine sahip olarak kişisel haysiyet duygusunu kaybetmesidir.

Devletlerin liderlik dönemleri: Batılı sosyolog Wallerstein devletlerin liderliğinin üç dönemini tespit etmiştir. Her dönem üç evreden oluşur. Bu üç evre şunlardır: Dünya savaşı, büyük devletin egemenliği, büyük devletin çöküşü. Devletlerin liderliğinin Hollanda dönemi 1618-1672 yıllarında, Britanya dönemi 1792-1896 yıllarında sürmüştür. Amerika dönemi ise 1914 yılında başlamıştır.

Dış kenar kuşak (dış hilal): Deniz Gücü'nün etki alanı içindeki jeopolitik mekânı ifade etmek üzere kullanılan terim *(Büyük Britanya, Kuzey ve Güney Amerika, Japonya).* Modern dünyada Atlantizmin stratejik kontrolü altında bulunan coğrafya.

Diaspora (Kopuntu): Halkın bir grubunun, ana yurdu olan ülkenin sınırları dışında yaşaması.

Domino Teorisi: SSCB'nin var olduğu dönemde yaygın olan bir teoridir. Domino Teorisi'ne göre herhangi bir ülkenin kapitalist sistemden ayrılması sonuçta mutlaka ABD'nin ulusal çıkarlarına zarar verecektir.

Dünya Adası: Mackinder bu terimle Avrasya kıtasını kastetmiştir.

Dünya altın rezervleri: 1944 yılında Bretton Woods sisteminin kurulmasının ardından genel geçer muadil rolündeki altın IMF ile beraber uluslararası para ve finans piyasalarının işleyişini düzenlemekteydi. 1971 yılında ABD, parasının altına bağlılığını kaldırdı. Klasik standardın ilgasının temel nedenlerinden biri mal dolaşım hacminin değer açısından altın rezervlerini önemli ölçüde geride bırakmış olmasıydı. Günümüzde üç kutuplu bir döviz sistemi şekillenmiş bulunuyor. Çoğu ülke mali rezervlerini ABD doları, Euro ya da Japon yeninde tutmaktadır. Bugüne kadar tüm dünyada 135 bin ton altın üretilmiştir. Bu altının 56 bin tonu bankacılık sisteminde tutulurken, 63 bin tonu ise kuyumculuk mamulü olarak dolaşımdadır. Günümüzde bu kadar altın dövizlerin altına endekslenmesi için yeterlidir. Oysa ABD'nin millî parasının yalnızca yüzde 4'ü altına endekslidir. Uzmanlara göre dünya genelinde dolaşımda 8 trilyon ABD doları bulunmaktadır ve bu paranın yalnızca yüzde 1'lik bölümü altına endekslenmiştir. Uluslararası para ve finans sistemini ayakta tutan şey Batı'nın askerî, politik, ekonomik, bilimsel ve teknolojik gücüdür. Bu nedenledir ki Batı'nın mali gücünün

sembollerinden bir tanesi olan Dünya Ticaret Merkezi'nin terör saldırısına uğramasının ardından millî paraları dolara bağlı olan pek çok ülke endişelenerek altın standardına dönmek istemiştir.

Dünya Bankası (WB): IMF ile beraber uluslararası para ve finans ilişkilerinin temellerini oluşturan Bretton Woods Kurumları'ndan biri.

Dünya bölgeciliği: Küreselleşmenin aşamalarından biri ya da küreselleşmenin tersi olan bir eğilim. Bölgeciliğin askerî, politik, ekonomik ve kültürel biçimleri bulunur.

Dünya diasporaları: Nüfus bakımından Çin *(200 milyon kişi)*, Rus *(25 milyon kişi)* ve Yahudi (*12 milyon kişi)* diasporalarıyla Ukraynalı ve İrlandalı diasporaları öne çıkmaktadır. Büyük diasporalar etkinlikleriyle de seçilmektedirler. Yahudi diasporaları Avrupa'da tefecilik ve banka sektörünün oluşumunda önemli rol oynamışlardır. Küreselleşme ortamında Yahudi ve Çin diasporaları uluslararası ekonomik ilişkilerin büyük aktörlerine dönüşmektedirler.

Dünya Düzeni Jeopolitik Okulu: Temellerini I. Wallerstein ve F. Braudel'in eserleri oluşturmaktadır. Geleneksel güç jeopolitiğinin çerçevesinin darlığına karşı bir tepki mahiyetinde gelişmeye başlamış ve jeoekonomik yaklaşımı öne çıkarmıştır. Dünya Düzeni Yaklaşımı'nın yandaşları ortak bir Ekonomik Dünya'yı uluslararası ilişkilerin devletlerin politik adımlarını belirleyen özel bir öznesi olarak değerlendirmektedirler.

Dünya Düzeni Teorisi: ABD'li bilim adamı I. Wallerstein sosyal tarihi dünya Düzeni Yaklaşımı'yla özgün bir şekilde yorumlamıştır. Wallerstein üç tarihî sistem tipini belirler. İlkel toplum düzeni için karakteristik olan *"mini sistem"* kabile ya da aşiret düzeninin benzeridir. Dünya imparatorlukları için karakteristik olan şey ise gelişmiş askerî ve bürokratik sınıfın ağır basması, üretimin yeniden paylaşılması yöntemleri ve tarımsal üretimin baskınlığıdır. Ekonomik dünya tipi ise kapitalist üretim yöntemleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Wallerstein kapitailst dünya egemenliğinin üç dönemini belirler. Her dönem üç evreden oluşur. Söz konusu evreler şunlardır: Dünya savaşı, büyük devletlerden herhangi birinin egemenliği, bu egemenliğin sona ermesi.

Dünya düzeni: Dünyada *(uluslararası ilişkilerde)* mevcut güç dengesini yansıtan jeopolitik yapılanma. Bu yapılanma üç klasik modele dayanır: İki kutuplu model, çok kutuplu model, tek kutuplu model. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya düzenini belirleyen şey Süper Güçlerin iki kutuplu güç dengesiydi. Bazı radikal görüşler 21. Yy.ın ABD'nin sosyal modelinin ve çok uluslu şirketlerin yüzyılı olacağını iddia etmektedirler. 21. Yy.ın *"Çin Asrı"* olacağını savunanlar da bulunuyor.

Dünya düzeninin modern dinî doktrinleri: Küresel dünya görüşünün oluşturulmasına ilişkin doktrinlerdir *(örneğin Bahailik)*. Çin'de Falun Gong adı verilen ve kendilerini *"Buda'nın Takipçileri"* olarak tanıtan tehlikeli bir tarikat yaygınlaşmaktadır.

Dünya egemenliği: Herhangi bir devletin askerî, politik ve ekonomik alanlar da dâhil olmakla, uluslararası ilişkilerde jeopolitik egemenliği. P. Taylor yakın tarih için üç jeoekonomik egemenlik dönemi belirlemiştir: Hollanda'nın egemenlik dönemi (17. Yy. ortaları); Britanya'nın egemenlik dönemi (19. Yy. ortaları), ABD'nin egemenlik dönemi (20. Yy. ortaları). Böyle egemenliklerin temelinde büyük devletlerden herhangi birinin ekonomik üstünlük elde etmesi vardır.

Dünya kentleri: Küresel ekonominin taşıyıcısı konumunda bulunan ve ait oldukları ülkelerin eyaletlerinden gitgide daha fazla seçilen uluslararası merkezler, yani interpolisler *(örneğin New York, Hong Kong, Singapur, İstanbul, Moskova vb.)*. En gelişmiş bilişim ve iletişim teknolojilerinin kullanılması sayesinde sermaye ve *"Know-How"*lar genellikle böyle kentlerde toplanır.

Dünya Okyanusu'nun bölgelendirilmesi: Jeopolitiğin büyük sorunlarından bir tanesidir. Okyanus sınırlarının belirlenmesi, küresel ölçekli jeoekonomik ve çevresel sorunların çözüme kavuşturulması açısından konvansiyonel yöntemden *(anlaşma yönteminden)* doğal coğrafi yönteme geçilmesi şarttır. Mevcut konvansiyonel çerçevede en temel soru, yani Dünya Okyanusu'nun kaç okyanustan oluştuğu sorusu yanıtlanamamaktadır.

Dünya Proleter Devrimi: Bolşevikler, 1917 Ekim Devrimi'ni Marks ve Engels öğretisine uygun bir Dünya Devrimi'nin başlangıcı olarak değerlendirmekteydiler. Lenin, Lenin'in ölümünden sonra ise Troçki ve Zinovyev devrimin ihraç edilmesi için çalışmışlardır. 1924 Anayasa'sında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin kurulmasından bahsedilmiştir.

Dünya Savaşları: Tarihte iki dünya savaşı bilinmektedir: Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve İkinci Dünya Savaşı (1939-1945). Bazı bilim adamlarını 1618-1648 yıllarının Otuz Yıl Savaşları'nı, 1756-1763 yıllarının Yedi Yıl Savaşları'nı ve Napolyon Savaşları'nı da kapsamına göre birer dünya savaşı olarak kabul etmektedirler. 1946-1991 yıllarında devam eden ve sosyalist sistemin çöküşüyle sonuçlanan Soğuk Savaş dönemini Üçüncü Dünya Savaşı kabul edenler de bulunur. Bazı siyaset bilimciler Filistin, Afganistan, Kuveyt, Balkanlar, Kuzeydoğu Afrika ve Kafkasya'daki çatışmaları Dördüncü Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak yorumlamaktadırlar. Soğuk Savaş'ı dikkate almayarak yukarıda anılan çatışmaları Üçüncü Dünya Savaşı olarak değerlendirenler de vardır.

Dünyanın Nomos'u: Carl Schmitt'in jeopolitik teorisi. Dünya düzeninin oluşmasıyla devletlerin sosyal ve hukuki yapısının özellikleri arasındaki karşılıklı etkileşimin ilkelerini belirleyen öğreti. İlk Nomos evrensel düşüncenin henüz şekillenmemiş olduğu ve her halkın kendini dünyanın merkezinde gördüğü düzendir; bu düzen Büyük Coğrafi Keşifler dönemine kadar mevcut olmuştur. Büyük Coğrafi Keşifler'in ardından sömürgeleri ele geçirmekle yeryüzünü aralarında paylaşan Avrupalılar ikinci dünya düzenini *(Nomos'u)* oluşturdular. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yeryüzünün Doğu ve Batı diye iki kısma ayrılması sonucunda üçüncü Nomos ortaya çıkmıştır. Kara ile Deniz arasında sıcak ve soğuk çatışma dönemi başlamıştır. Kara ile Deniz arasındaki dengelerin bozulması büyük uygarlık felaketleriyle sonuçlanabilir. Uygarlıkların kendi köklerinden kopmaları bu ihtimali daha fazla arttırmaktadır.

Egemenlik teknikleri: Çok boyutlu iletişim mekânının sahiplenilmesi yöntemleri. Mekânın ele geçirilmesini, ilhakını ve sahiplenilmesini kapsar.

Ekonomik dünya düzeni: Uluslararası sermayenin ve buna bağlı kurumların baskın olduğu bir dünya düzenidir. 20. Yy.da Batı'da; tüm devletlerin ve ulusların Dünya Hükümeti'nin egemenliği altında ortak bir kurumda birleşmesini öngören Mondializm jeopolitik ideolojisi şekillenmiştir. Aynı ideoloji dünya egemenliğine ulaşmak isteyen ABD'de daha fazla yaygındır. Uluslararası İlişkiler Konseyi, Bilderberg Kulübü ve Üçlü Komisyon en iyi bilinen Mondialist örgütlerdir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde çokuluslu şirketlerle beraber Bretton Woods Kurumları ve Dünya Ticaret Örgütü de önemli rollere sahiptir.

Ekonomik Dünya: F. Braudel'e göre, herhangi bir ekonomik işbirliğiyle karakterize edilen coğrafi bölge *(örneğin Akdeniz havzası).*

Ekonomik güvenlik: Devletin ulusal güvenliğinin bir parçası; dünya endüstrisiyle bütünleşme sürecinde bu etkenin rolü daha fazla artar.

Ekonomik küreselleşme: Sermaye dolaşımının ve yeni fikirlerin pratikte denenmesi sürecinin hızlanmasını temin eden ortak dünya ekonomik ve bilişimsel mekânının şekillenmesi ve gelişmesi.

Eksen bölgesi: Colomb öncesinde Akdeniz havzası; günümüzde Rusya.

Enformasyon emperyalizmi: Dünya birliğinin ABD'ye bağımlı bulunması. UNESCO verilerine göre tüm dünyada mevcut bilgi akışının yüzde 65'lik bir bölümü ABD'nin payına düşmektedir.

Enformasyon savaşı: 1) İletişim Teorisi'ne göre tek taraflı olarak vatandaşlar üzerinde enformasyon aracılığıyla etki oluşturmanın önemli bir aracı ve bilgi üzerinde kontrolü ele geçirmek amacıyla yapılan mücadele. 2) Herhangi bir sistemin maddi alanda üstünlük *(çıkar)* sağlamak amacıyla başka bir sistemi planlı bir şekilde açıktan açığa ya da gizli olarak etkilemeye çalışması. Enformasyon savaşı bir medeniyetler savaşıdır. Modern enformasyon teknolojileri için insanların yeniden programlanması, insanların öldürülmesinden daha kolay ve daha ucuzdur. Enformasyon savaşı biçimlerinden biri de iktidar mücadelesidir.

Etnik Bütünleşme (Entegrasyon) Teorisi: Etnik bütünleşme çabalarına Panslavizm, Pantürkizm, Panarabizm, Panislamizm teorilerinde rastlanmaktadır. L. Gumilev'e göre, coğrafi ortamın çeşitliliği nedeniyle Avrasya halkları için birleşmek ayrılmaktan her zaman daha faydalı olmuştur. Dağılma *(bütünleşmenin tersi)* gücün ve direncin azalmasına neden olur. Geleneksel Doğu-Batı ayrımı; kökeni Katolik kilisesi tarafından ideolojik açıdan bütünleştirilen Roman-Cermen dünyasına dayanan Avrupamerkezciliğin bir sonucudur.

Etnik küreselleşme: Büyük diasporaların ve etnik şirketlerin ortak mekânın şekillenmesi üzerindeki etkileri. Yahudi ve Çin diasporaları bu açıdan özellikle öne çıkmaktadır. Yahudi diasporası genellikle *"Açık Toplum*" liberal değerlerinin savunucusu rolünü üstlenmiştir. *"Arz-ı Mevud"* ile Amerika arasında bir çağrışım yakalayan Yahudilerden farklı olarak Çin diasporası Büyük Çin Düzeni'nin geleneklerine sadıktır.

Etnik lobi: Yaşadığı ülkenin gelişimi ve uluslararası politikası üzerinde etkiye sahip toplumsal grup. Etnik lobi İrlandalı, Yahudi, Zenci ve Latin Amerikalı lobilerinin olduğu ABD toplumu için karakteristiktir. ABD'de bunların dışında Yunan, Ermeni, İranlı ve Çin lobileri de belirli bir etki gücüne sahiptirler. Fakat Amerika'da en büyük lobi Yahudi lobisidir. Yahudi lobisi birtakım medya devlerine *(NBC ve CBS televizyon kanalları, The New York Times ve The Washington Post gazeteleri*) de sahiptir. Aynı lobi Cumhuriyetçi Parti'nin ve Demokratik Parti'nin üst düzey yönetiminde de etkindir.

Etnomerkezcilik: İnsanlığın tarihi içinde herhangi bir uygarlığın merkezî konumda bulunduğunu iddia eden görüş *(örneğin Çinmerkezcilik, Avrupamerkezcilik vb.).* Etnomerkezcilik ve milliyetçilik uygarlığın ve süperetnosların iç bağlarını zayıflatarak Batılı olmayan ülkelerin Batılılaşmasına yol açar.

Ezoterik (Gizli) Küreselleşme: Seçkinlerin enternasyonal özellik kazanması ve *"Altın Milyar"* diye tabir edilen en ileri yaşam düzeyine erişmiş ülkelerin vatandaşlarından oluşan bir *"Seçkinler Kulübü"*nün ortaya çıkması. Batı bu yöntemlerle, ken-

di ülkelerini satma pahasına özelleştirdikleri mülkiyetin korunması için garanti alan Post-Komünist seçkinleri kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Demokratik yurttaş toplumu için tehlikeli olabilecek bu seçkinler, işlevlerini yerine getirdikten sonra Batı için lüzumsuz hale gelmişlerdir.

Faşizm: *(İtalyanca "ilişki; birleşme" anlamına gelen fascismo sözcüğünden)* Totaliter toplumsal ve politik hareket, ideoloji ve yönetim rejimi. Demokratik değer ve kurumlara karşılık faşizmde kitlesel katılımın sağlandığı politik partiye ve liderin nüfuzuna dayalı yönetim rejimi vardır. Diğer uluslara ve gruplara karşı kitlesel terör eylemleri faşizm için karakteristiktir.

Formasyon Teorisi: Toplumsal gelişmenin evrelerinin aşağıdan yukarıya doğru değişim kuralları hakkında öğretidir.

Füze savunma sistemi: ABD ve SSCB tarafından füze saldırısına karşı geliştirilen savunma sistemi. ABD ve SSCB 1972 yılında füze savunma sistemlerinin kısıtlanmasına ilişkin anlaşma imzalamışlardır. Daha sonra Başkan Bush *(Oğul Bush)* döneminde ABD bu anlaşmadan çekilmiştir.

Gizli topluluklar: Politik, dinî-mistik, ekonomik vb. amaçlı örgütler. Mason locaları, gizli öğrenci örgütleri vb. böyledir. Entelektüel *(zekâ)* ile Kapital'in işbirliğine dayalı Batı *(Hıristiyan)* uygarlığında oligarşi yöneticilerinin ve entelektüellerin oluşturdukları kulüpler *(örneğin Mason loca ve tarikatları)* geniş bir yaygınlığa sahiptir. Komplo ve işbirliği teorileri bu toplulukların çalışmalarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu teorilere göre dünyayı Entelektüeller ve Kapital yönetmektedir. Politikacılar parayla tutulan çalışanlardır ve bunların siyasi hükümetlerin başına geçmesi için propagandaya *(reklama)* ihtiyaç vardır. Entelektüelin ve Kapital'in ise böyle bir reklama ihtiyacı yoktur.

Gölge ilişkiler: Gerçek kişilerin toplumsal statüsünün köle sadakati ya da rüşvet karşılığı olarak yükseltilmesi; devlet olanakları sayesinde zenginleşme. Gölge ilişkiler Doğu Avrupa ülkelerinin ulusal güvenliğini tehdit etmekte ve Ortodoks uygarlığının mahvına neden olmaktadır.

Güce dayalı politika: Bir devletin ya da devletler blokunun askerî, teknolojik, ekonomik ya da demografik üstünlüğünü diğer devlete ya da devletler blokuna sergilemek suretiyle uyguladığı politika.

Güç dengesi: Rusyalı jeopolitikçi Sorokin'in yaptığı tanımlamayla, farklı yönlerde ve farklı şiddetlerde saldırganlık akınlarıyla farklı yönlerde ve farklı düzeylerde işbirliği arasındaki karşılıklı etkileşim. Güç dengesi bir denge durumu değil, güçler arasında bir orantı durumudur, üstelik bu orantı tüm katılımcıların oyununa bağlı olarak sürekli değişiklik göstermektedir.

Gümrük Birliği: Katılımcı devletler için ortak gümrük kurallarının ve tarifelerinin uygulandığı birlik.

Güney Kuzey çatışması: Zengin Kuzey'le *(altın milyar)* fakir Güney'in *(işsiz milyar)* çatışmasına dayalı jeopolitik teori. Güney'i bir barut fıçısı haline getiren şu iki gelişmedir: İletişim devrimi ve SSCB'nin çöküşü. Milyonlarca kişi illegal yollardan zengin ülkelere göç etmektedir. Öte yandan, yasadışı yollardan kazanılan paralar ve dinî bağnazlık, Batı'ya karşı silahlı terörü seçenlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. SSCB'nin çöküşü ise Batı'yla Doğu arasındaki jeopolitik dengeleri bozmuş ve Hıristiyan uygarlığının askerî ve politik kudretini arttırmıştır.

Güney: Zengin Kuzey'e karşılık fakir Güney ülkelerini ifade eden jeopolitik kavramı. Fakir ülkelerin tamamı değilse de çoğu coğrafi açıdan Güney yarım küredедir. Geleneksel coğrafyadan farklı olarak, jeopolitikte tüm fakir ülkeler Güney tanımının içine girer.

Halkların Kendi Kaderini Belirlemesi ve Toprak Bütünlüğü İlkeleri: Uluslararası hukukun birbirini reddeden iki terimi. Herhangi bir halkın bağımsız devlet kurma hakkını gerçekleştirmesi uluslararası hukukun egemen devletlerin sınırlarının dokunulmazlığı ilkesiyle çatışmaktadır. Bu durum çifte standart politikasını ortaya çıkarır.

Haushofer, Karl: (1869-1946) Ünlü Alman jeopolitikçi, general ve diplomat. Münih'te soylu bir ailede doğmuştur. Askerî eğitim almış, Güneydoğu Asya'da çeşitli diplomatik görevlerde bulunmuş ve Japonya'da askerî ataşe olarak çalışmıştır. 1924 yılında Pasifik Jeopolitiği, 1927'de Sınırların Coğrafi ve Siyasi Önemi, 1931'de Jeopolitikte Ülküler, 1941'de Karasal Blok eserlerini yayınlatmıştır. Almanya-Rusya-Japonya blokunun oluşturulması gerektiğini savunan Haushofer, Almanya ordularının Doğu'da mağlubiyete uğrayacağını da önceden tahmin etmiştir. Bu görüşleri ve oğlunun hapsedilmesi nedeniyle takip edilmiş, Dachau Toplama Kampı'na kapatılmıştır. Savaşın ardından Nürnberg Mahkemesi'nde yargılanan Haushofer 1946 yılında intihar etmiştir.

Hava Hâkimiyet Teorisi: Hava sahasının jeopolitik saldırı amaçlı kullanılması. Stratejinin bu güç unsuru havacılığın ortaya çıkışıyla beraber doğmuştur. Deniz hâkimiyetinden farklı olarak hava hâkimiyeti jeopolitikte bağımsız bir unsur olarak kullanılamamaktadır.

Hayati çıkar bölgesi: ABD jeopolitiğinin önemli kavramlarından bir tanesi. Yeryüzünde Amerikan sermayesi için önem taşıyan herhangi bir nokta *"hayati çıkar bölgesi"* ilan edilebilir.

Heartland Teorisi: İngiliz bilim adamı Mackinder'in öğretisi. Mackinder'in görüşlerinin temelinde dünya tarihinin Deniz *(Okyanus)* ve Kara *(Kıta)* devletleri arasında zıtlaşmaların tarihi olarak değerlendirilmesi vardır. Mackinder'e göre devletlerin elverişli durumu yalnızca coğrafi açıdan elverişli mekâna değil, jeopolitik, askerî ve stratejik açılardan merkezî konuma sahip olmaya bağlıdır. Jeopolitik birikiminden hareketle Mackinder askerî, stratejik ve jeopolitik açılardan dünyanın en elverişli bölgesinin *(merkezinin)* Avrasya, Avrasya'nın merkezinin ise *"yeryüzünün kalbi"* konumundaki Heartland olduğunu iddia etmiştir. Dünya Adası'nın sınırları içinde bulunan Heartland'a Mackinder Asya, Avrupa ve Afrika'yı da dâhil etmekle tüm yeryüzünü konsantrik halkalardan oluşan bir sistem şeklinde düşünmüştür. Bu sistemin merkezinde Tarihin Coğrafya Ekseni ya da Merkezî Bölge bulunuyor.

Heartland: İngiliz bilim adamı Mackinder tarafından ortaya atılan *"Dünyanın Merkezi"* jeopolitik kavramı. Mackinder'e göre Dünyanın Merkezi'ne sahip olan tüm dünyaya sahip olma imkânını elde eder.

Heartland-Rimland Teorisi: ABD'li jeopolitik teorisyeni N. Spykman'in kuramı. Spykman Avrasya kıtasının batısından doğusuna uzanan iç kenar kuşak şeridine *"Avrasya Rimland'i" (İngilizce bir sözcük olan Rimland "kenar" anlamına gelen rim ile "kara, toprak" anlamına gelen land'den türemiştir)* der. Spykman İngiltere'den başlayarak Japonya'da, Ohotsk Denizi'nde biten büyük karasal alanı kapsayan ve Kuzey Kutbu'yla Güney Kutbu arasında uzanan bölgeyi büyük deniz yollarını kontrol etme olanağı veren jeostratejik alan olarak değerlendirmiştir. Spykman'e göre dünya egemenliğinin anahtarı Mackinder'in iddia ettiği gibi Heartland'de değil, Rimland'dedir. Bu durumda Spykman Mackinder'in Heartland Teorisi'nin yerine Rimland Teorisi'ni koyar ve şöyle der: *"Rimland'i kontrol eden Avrasya'da egemen olur, Avrasya'da egemen olan dünyanın kaderini belirler."*

Heidegger, Martin: (1889-1976) Alman filozof. 1927 yılında Varlık ve Zaman adlı ünlü kitabını yayınlamıştır. Filozof bu eserinde, dünyayı ve doğayı değiştirmek iste-

yenlerin çoğunlukta olduğu bir dönemde ezeli bir soru olan "*Ne yapmalı?"* sorusuna cevap aramıştır. Heidegger'e göre, *"Nasıl düşünmeli?"* sorusunun cevabı bulunmadan, hiçbir şey yapmamamız gerekir.

Hudut belirleme: *(Latince delimitatio)* Devletler arasındaki hudut çizgisinin *(devlet sınırının)* ana hatlarının müzakereler yoluyla belirlenmesi. Hudut belirleme kararları genellikle devlet sınırının belirlenmesi ya da değiştirilmesi konulu müzakerelerin veya özel anlaşmaların bir parçasıdır. Hudut belirleme sürecinde taraflar sınır çizgisinin geçtiği yerleri harita üzerinde tespit eder ve bu tespit antlaşma içinde ya da anlaşmaya ek madde olarak gösterilir. Hudut belirleme belgeleri daha sonra hudutlandırma, yani sınır çekme süreci için temel dayanak olur.

Hudutlandırma: *(Latince demarcatio)* Devlet sınırının önceden belirlenen yerde özel işaret ve nişanlarla çekilmesi. Hudutlandırma işlemi hudut belirleme belgelerine *(anlaşma, uluslararası antlaşma, harita, sınır tasviri vb.)* dayanılmakla ve eşit katılımla kurulan komisyon tarafından gerçekleştirilir. Bu durumda sınır hattının geçeceği yerin topoğrafik çizimi ya da havadan fotoğraf çekimi yapılır; bunlara dayanılmakla sınır şeridinin büyük ölçekli haritası çıkarılır, sınır nişanları konarak koordinatları tespit edilir.

Hukuk devleti: Bir devletin, kabul ettiği anayasal ve hukuki normlara kendisinin uymasıdır.

Huntington, Samuel: (1927-2008) ABD'li siyaset bilimci; Harvard Üniversitesi'nin profesörü ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürü olarak görev yapmıştır. 1993 yılında büyük yankı uyandıran *"Medeniyetler Çatışması"* adlı makalesini ve 1996 yılında Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması adlı kitabını yayınlatmıştır. Huntington 20. Yy.ın ideolojiler çatışması yüzyılı olmasına karşılık, 21. Yy.ın medeniyetler ve dinler çatışması yüzyılı olacağı görüşünü savunmuştur. Huntington Batı'yı kendi evrenselliğine dair hayallerden kurtulmaya davet eder. İslam ve Çin medeniyetlerinin dünya için asıl tehlikeyi oluşturduğunu iddia eder. Batı'nın; Rusya'nın Slav-Ortodoks dünyasındaki egemenliğini desteklemesi gerektiğini söyler. Üçüncü Dünya Savaşı'nın çıkacağı takdirde, bunun medeniyetler arası bir savaş olacağını bildirir.

İç Kenar Kuşak (Karasal Kuşak, Rimland): Avrasya'nın kıyı şeridini ifade eden terim. Bu kuşak Almanya'yı, Türkiye'yi, Hindistan'ı, Çin'i ve açık denize kıyısı olan diğer ülkeleri kapsar.

İdeokrasi: Rus Avrasyacıların *(Trubetskoy, Savitski)* kullandıkları terim. Birkaç halkı ya da ülkeyi ortak bir dinî, etnik ya da ideolojik görüş temelinde bir araya getiren devlet yapısı. Batı'da ortaya çıkmış olan komünizm öğretisini kendisi için hâkim ideolojiye dönüştüren SSCB ideokratik devlet örneği sayılabilir.

İki kutuplu dünya: Uluslararası ilişkilerde iki Süper Güç'ün ya da iki siyasal ve toplumsal sistemin egemen olduğu dünya düzeni.

İktidarın Batılılaşması: Doğu Avrupa ülkelerinde iktidarın Batılılaşması süreci 1990'larda sona ermiştir. Millî özelliklerini ve profesyonelliklerini kaybeden yönetici seçkinler kendi halklarından daha fazla gelişen Batı'yla özdeşleşmek istemektedirler.

İktidarla iş çevreleri bir bütündür: Demokrasinin suça ve rüşvete bulaşmış bir modeli. Mülkiyeti özelleştiren devlet yöneticileri iş ilişkilerini kontrol altında tutar, seçmenlere ise zenginliklerden belirli ölçüde pay alma olanağı tanır. Komünistlerin *"Parti ile halk bütündür"* sloganından farklı olarak bu slogan Post-Sovyet dönemi değişikliklerinin temelini oluşturmakta ve Batı ile Doğu Avrupa arasında yeni bir Demirperde konumunda bulunmaktadır. Yöneticilerin en büyük iş adamlarına dönüşmesi devletin uygar dünyayla bütünleşme olanaklarını sıfırlamaktadır.

İletişim (komünikasyon): Somut coğrafi, tarihî, sosyokültürel, sosyo-psikolojik, ekonomik, bilişimsel ve diğer alanlarda evrensel anlam taşıyan bir kavram. Pratik anlamda komünikasyon *"ulaşım"* ve *"iletişim"* demektir. Tarih içinde bir iletişim biçimi olan gelenekler sosyokültürel değerlerin ve yazının kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar. Sosyokültürel alanda komplimancı etnik ilişkiler, ekonomik alanda ise ticari, endüstriyel ve mali sermayenin dolaşımını hızlandıran iletişim koridorları *(serbest ekonomik bölgeler vb.)* sınır ötesi iletişimi türleridir.

İletişimsellik kutupları: Çok Boyutlu Alanların sınırları içinde büyük enerji saklayan bölgeler; örneğin maddeleşmiş ve kristalleşmiş passionerlik kutupları tarihî kentler ve ortamlardır.

İlhak: Herhangi bir devletin güç kullanmak suretiyle başka bir devletin topraklarının tamamını ya da bir kısmını kendi topraklarına katması.

İmparatorluk: 1) Uzun süre değişmez kalan sınırların dışına müdahale. Her imparatorluk; oluşumunun ardından ilk dönemde ek rezervler ve büyük bir coğrafyada göreceli olarak istikrarın sağlanması gibi etkenler sayesinde gelişme ve kalkınma dönemine girer. Bu durum sıradan halk tarafından memnuniyetle karşılanır. Bir araya

getirilen rezervler ve ortak iletişim ağı kendi kendine yeten kapalı bir devletin şekillenmesine yardım eder. Orta ve Yani Çağ'ın imparatorlukları iç siyaset açısından birbirinden çok farklı değildi. Merkezî yönetim, israf ekonomisi, iş ve doğa kaynaklarının verimsiz kullanılması, kendi dönemlerinin pahalı projelerinin gerçekleştirilmesi, orduya büyük paraların harcanması, çeşitli halklar üzerinde baskı uygulanması bu imparatorluklar için karakteristik özelliklerdi. 2) Ölçüleri bakımından büyük olan devlet. 3) Halka ait yüksek devlet hâkimiyeti *(örneğin Roma Cumhuriyeti döneminin Roma İmparatorluğu)*. 4) Bir imparatorun yönettiği monarşiler. Bu imparatorluklar federasyon *(Almanya İmparatorluğu)*, üniter devlet *(Rusya İmparatorluğu)* ya da devletler birliği *(Britanya İmparatorluğu*) biçiminde var olabilir.

İnsani müdahale: NATO Sözleşmesi'ne göre, insanların yaşamının tehdit altında olduğu olağanüstü durumlarda gerçekleştirilen bir yayılmacılık türü. Böyle bir müdahale BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan Kosova'da gerçekleştirilmiştir.

İrenoloji (Barış Bilimi): Jeopolitiğin liberal dünya düzeni sorunlarını inceleyen idealist alanı. Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü, Stockholm Barış Enstitüsü, Dünya Düzeni Enstitüsü, Viyana Uluslararası Barış Enstitüsü gibi kurumlar bu meselenin analiziyle iştigal etmektedirler.

İslam Köktendinciliği: *(Arapçası Selefîlik) "Mümin ataların yoluna", "Mekke'ye götüren yola"* dönüş. Avrupa reformlarının Doğu'daki benzeri. Siyasi bir ideoloji olarak sosyal marjinallerin ve çağdaşlaşma *(Batılılaşma)* hamlelerinden memnun olmayan diğer zümrelerin kapitalizm karşıtlığı temeline dayanmaktadır.

İslam uygarlığı: Bir Doğu uygarlığı. Bu uygarlıkta toplumsal dayanışma ve kişilerin kendi nefislerini kontrolü bireysel hak ve çıkarların üzerinde kabul edilmektedir. Batı için karakteristik olan rasyonel yaklaşımın zıddına, İslam uygarlığında dünyanın duyusal algılanması ön plandadır.

Japonya, jeopolitik (jeoekonomik) kod: Japonya ekonomik gelişmişlik düzeyine göre dünyanın ikinci büyük devletidir. Toplam dünya üretimi içinde Japonya'nın payı yüzde 10'dur. Japonya Asya-Pasifik Okyanusu bölgesinde ileri teknolojiler aşamasına ilk adım atan post-endüstriyel ülkedir. Enerji kaynaklarının ve diğer doğal rezervlerinin kısıtlılığına rağmen Japonya 20. Yy.ın ikinci yarısında çalışkanlık ve hızlı kalkınma örneğine dönüşmüştür. ABD'nin himayesi altındadır ve bölgesinde egemenlik iddiası yoktur.

Japonya, uygarlık kodu: Japonya millî geleneklerine dayanmak suretiyle ileri refah düzeyine ulaşabilmiştir. Japonlar dindar değillerdir; çoğu Japon kendini hem Budist, hem Şintoist, hem de Hıristiyan hisseder. Japonlara göre işe yarar olan doğrudur. İstikrar, sosyal eşitlik arzusu, çalışkanlık ve aşırıya kaçmamak Japonların başlıca özellikleridir. Japonya çok zenginlerin de, çok fakirlerin de az olduğu bir ülkedir. Bir şirketin çalışanları arasındaki ilişkiler aile bireyleri arasındaki ilişkileri andırır. Japonya hemen hemen tek uluslu ve pragmatik bir ülkedir.

Jenosit (soykırım): İnsan gruplarının ırki, millî ya da dinî kimlikleri nedeniyle toplu olarak mahvedilmesi ya da takip edilmesi.

Jeoekonomi: Bir devletin ya da devletler birliğinin; ekonomik gücüne dayanarak uyguladığı jeopolitik. Dış politika hedeflerine, küresel ya da bölgesel üstünlüğe ağırlıklı olarak ekonomik yollardan ulaşılması. Jeoekonomi; uluslararası ekonomik ilişkilerdeki değişiklikler, ekonomik entegrasyon ve küreselleşme ortamında rekabete dayanıklı üretim şartlarının oluşturulması gibi konuları irdeler.

Jeoekonomik kod: Ulusal çıkar dengelerine dayalı olarak devletin dış dünyayla ekonomik ilişkilerinin çok bileşenli sistemi.

Jeoekonomik kutuplar: 20. Yy. sonlarında ekonomik ve teknolojik gelişmenin üç kutbu *(Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Asya-Pasifik Okyanusu)* şekillenmiştir. Mutlak ekonomik güce sahip bulunan ABD makroekonomik veriler açısından dünya sıralamasında ikinci olan Japonya'nın büyük ölçüde önüne geçmiştir. Batı Avrupa'da lider konumda bulunan ülke ise birleşik Almanya'dır. Asya-Pasifik Okyanusu bölgesinde Çin hızla gelişmektedir. Uzmanlar, bu ülkenin gelecekte dünya sıralamasında ikinciliğe yükseleceğini tahmin etmektedirler. Uluslararası istatistik verilerine göre insanlık, üçüncü binyıla tüm dünyanın GSYİH'sinin yarısından çoğunu üreten büyük güç odaklarıyla adım atmıştır. Toplam GSYİH içinde lider ülkelerin payı aşağıdaki şekildedir: ABD yüzde 21; Batı Avrupa yüzde 20; Çin yüzde 12; Japonya yüzde 7,5. Toplam GSYİH içinde Çin'in payı 1980-2000 yılları arasında 4'e katlanmıştır. Jeoekonomik kutuplar her zaman jeopolitik kutuplarla aynı değildir. Batı Avrupa askerî-politik açıdan bir dünya kutbu değildir. Zira NATO'nun askerî gücünün yüzde 90'lık bölümü yalnızca ABD'ye aittir. Diğer yandan Rusya dünyada ikinci nükleer güç olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Jeoekonomik savaşlar: Dünyanın ekonomik açıdan elverişli bölgelerini *(ham madde kaynaklarını ve pazarları, ulaşım koridorlarını)* sahiplenmek amacıyla askerî güç kullanılmadan yapılan mücadele. Hasmın ekonomik abluka altında tutulması jeoekonomik savaşların en yaygın yöntemlerinden biridir.

Jeoekonomik strateji: Jeoekonomik teknikler yardımıyla dünya piyasalarında ekonomik hedeflere ulaşma ve olası çatışmaları önleme becerisi; uluslararası ekonomik ilişkilerin öznelerinin toplam dünya hâsılasının oluşumuna ve paylaşımına katkılarını temin etmek amacıyla enerji rezervleri ve diğer kaynaklar üzerinde kontrol sağlama yöntemleri.

Jeoekonomik tefekkür: Çok boyutlu iletişim mekânında jeoekonomik teknikler oluşturma becerisi.

Jeofelsefe: Dünya düzeninin değişmesi ve uygarlıklar arasındaki ilişkilerle iştigal eden, çok boyutlu iletişim alanına giren mekânların çeşitliliği düşüncesine dayalı disiplin. Jeofelsefe uygarlık jeopolitiğinin metodolojik temelini teşkil eder. Jeofelsefe bir devletin içkin *(varlığın yapısına karışmış olan)* dünyada herhangi bir ülke arayışında olan felsefi algısıdır. Jeofelsefe sınırsız iletişimin içkin mekânına nüfuz eder ve geleneksel coğrafyaya özgü kısıtlamaları ortadan kaldırır. Jeofelsefe felsefe ile kültür biliminin, etnoloji, ekonomi ve coğrafyanın senteziyle şekillenir. Bu durumda politik ve coğrafi felsefeden ya da olaylarla zengin coğrafi mekânın felsefesinden bahsetmemizi olanaklı kılar.

Jeopolitik Adalar: Göreceli olarak kısa zaman dilimleri içinde birbirinden farklı jeopolitik mekânlara *(platformlara)* giren bölgeler. Jeopolitik katman türlerinden biri; parçalanmış siyasi mekânın iletişimsel enerjisini muhafaza eden bölge. Jeopolitik mekân değişikliği sırasında böyle bölgelerde genellikle etnik ve dinî çatışmaların eşlik ettiği transformasyonlar *(değişimler)* gözlemlenir.

Jeopolitik Doktrin: Herhangi bir somut uluslararası gelişme karşısında devletin dış politika programı. Doktrin devletin jeopolitik kodu ve jeopolitik mekânın olası değişimleri temelinde şekillendirilir.

Jeopolitik durum: Devletlerin ya da devletler arası kurumların yeryüzünün güç odaklarına *(nüfuz alanlarına)* karşı konumu. Bu konum çok boyutlu iletişim mekânında maddi ve maddi olmayan *(askerî-politik, ekonomik, teknolojik, passioner)* kaynakların toplamıyla belirlenir.

Jeopolitik Düalizm (Jeopolitik İkicilik): Tarihî süreçlerin çatışan Deniz ve Kara güçleri arasında işlemesini temin eden ikicilik durumu.

Jeopolitik eksen: Jeopolitik hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla iki ya da daha fazla ülkenin oluşturduğu birlik. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Berlin-Roma-Tokyo ekseni böyle bir ittifaktı.

Jeopolitik Görüş: Jeopolitikte realizm ve pragmatizm gelenekleri. Realizm klasik jeopolitik çalışmalarında yer alan ve devlet yönetiminde, uluslararası sorunların çözümünde askerî ya da ekonomik güç kullanımını tercih eden görüşlere dayanır. İdealistler ise uluslararası ilişkilerde hukukun üstünlüğü ilkesinden hareket ederler. Modern jeopolitikte realizm ve pragmatizm geleneği idealizm karşısında ağır basmaktadır.

Jeopolitik güç: Jeopolitik güç; devletlerin askerî-politik, doğal, coğrafi, maddi, demografik ve manevi rezervlerinin bütünüdür. Jeopolitik gücü belirleyen şey öncelikle devletin askerî gücüyle ordusunun sayısı ve nükleer silaha ya da diğer kitle imha silahların sahip olup olmamasıyla böyle silahların sayısıdır. İkinci olarak devletin ekonomik gücü, GSYİH'si, insan kaynakları, nüfusu, nüfusun alım ve tüketim gücü jeopolitik gücün belirlenmesinde önemlidir. Yüzölçümü, askerî güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulmuş olması, enerji güvenliği, stratejik transit olanaklarına ve dünyaya açılan koridorlara sahip bulunması ve siyasi iradesi de devletin gücünün değerlendirilmesinin ölçütleri arasındadır. Diğer yandan, bir devletin gücünün belirlenmesinde deniz gücü de büyük ölçüde önem taşımaktadır. Deniz gücü bir ülkenin doğal coğrafi özellikleri, askerî ve ticari gemilerinin sayısı ve gücü, kıyı altyapısının durumu vb. ile belirlenir. Askerî teknolojilerin modern gelişim düzeyi devletin deniz gücünün kara ve hava gücüyle ilişkili bir şekilde gelişmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bugünkü füze ve denizaltı teknolojileri ve bunların dünyanın askerî, ekonomik, politik açıdan önemli herhangi bir noktasına ulaşma olanakları jeopolitik görüş ve yönelimlerde köklü değişikliklere neden olmuştur. Devletin güç göstergelerinden bir tanesi de inovasyon *(yenileşim)* yoluyla kalkınma potansiyeline ve enformasyon rezervlerine sahip bulunmasıdır.

Jeopolitik İdealizm: Dünya düzeninin savaşlar ve büyük devletlerin üstünlüğü olmadan, uluslararası hukuk ilkelerine dayalı olarak kurulması girişimi. Liberal dünya düzeni programını ABD Başkanı Wilson (1856-1924) öne sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bu görüşe dayanılarak Milletler Cemiyeti oluşturulmuştur. Ne var ki Versay sisteminin ve yeni uluslararası kurumun ömrü kısa olmuştur. İkinci Dünya Savaşı; halkların kardeşliği düşüncesinin ve Devlet Başkanları arasında sıcak ilişkilerin güç politikasının yerini alabileceğine ilişkin safça inancı tümüyle altüst etmiştir.

Jeopolitik katmanlar: Çok boyutlu mekânda farklı ölçeklerde süreçlerin zaman ve mekân açısından katmanlaşmasının bir sonucudur. Jeopolitik katmanları belirleyen şey herhangi bir jeopolitik, jeoekonomik ya da diğer mekânda olaylarla zengin bir bölgenin enerji alanı ve zamanıdır. Maddeleşmiş *(ekonomide ya da politikada)* ve kristalleşmiş *(kültürde)* passionerlik de jeopolitik katmanlara yansır.

Jeopolitik kavramlar: Geleneksel anlamından daha geniş anlamda kabul edilen birtakım coğrafi terimler. Örneğin kuzey, güney, batı, doğu, kara, deniz birer coğrafi terim; Kuzey, Güney, Batı, Doğu, Kara, Deniz ise birer jeopolitik terimidir.

Jeopolitik Kod: Devletin dış dünyayla ilişkilerinin ulusal çıkar dengesi temeline dayalı çok bileşenli sistemi. Bu sistem devletin uluslararası, bölgesel ve yerel düzeylerde statüsünü *(Süper Güç, Bölgesel Devlet vb.)* belirler. Jeopolitik kod ulusal çıkarları, dış tehlikelerin tespit edilmesini, bunların önlenmesi ya da ortadan kaldırılması mekanizmalarını kapsar. Ulusal güvenlik doktrinleri jeopolitik koda dayalı olarak geliştirilir.

Jeopolitik pragmatizm: Devletin pragmatik çıkarlarından hareketle dış politikada izlediği realist çizgi. Realistler uluslararası ilişkilerin durumundan büyük devletlerin sorumlu olduğunu savunmaktadırlar. Birleşik Krallık Başbakanlarından Henry John Temple'ın (1784-1865) devletin ebedi dostlarının ya da ebedi düşmanlarının olmadığı, yalnızca ebedi çıkarlarının olduğu sözü jeopolitik pragmatizmin mahiyetini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Jeopolitik pragmatizm büyük devletlerin bir araya geldiği BM Güvenlik Konseyi'nin yapısına da yansımıştır.

Jeopolitik propaganda ajanları: Jeopolitik projeleri lehinde lobi çalışmaları yürüten kişi ya da kurumlar. Bu ajanların herhangi bir jeopolitik sistemin yerine diğerinin ikame edilmesine yönelik çalışmaları bir nevi sabotaj ya da ajanlıktır. Jeopolitik propaganda ajanları uzmanlık düzeyleri ve etki alanları açısından istihbarat ajanlarından daha üstündürler.

Jeopolitik Yayılmacılık: Herhangi bir devletin ya da devletler blokunun *(askerî-politik, ekonomik, kültürel)* nüfuz alanını genişletmesi.

Jeopolitik yönelimler: Devletlerin ya da blokların güç *(askerî-politik, ekonomik, kültürel)* kullanmakla çevreyi etkileme yönelimi; bölgesel ya da yerel çapta dış politikanın jeopolitik istikametleri. Başlıca jeopolitik yönelimler stratejik işbirliğinde ortaya çıkar.

Jeopolitik: Çok boyutlu iletişim alanında devletlerin ve devletler arası kurumların nüfuz alanlarının paylaşımına ve yeniden paylaşımına ilişkin süreçleri tetkik eden bilim alanı. Karl Haushofer'e göre jeopolitik *"devletin coğrafi bilinci"*dir. Günümüzde jeopolitik jeoekonomiye eş tutulmaktadır. Coğrafi ve ekonomik determinizmin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak uygarlık jeopolitiği *(jeofelsefe*) de gelişmeğe başlamıştır.

Jeopolitikte Ekonomik Determinizm: Uluslararası ilişkilerin devletin ekonomik gücüne dayalı olarak şekillendirilmesidir.

Jeosofi (Jeozofi): Jeopolitiğe kültürel açıdan yaklaşma çabası. Jeosofi teriminin eş anlamlısı *"Tarihî Uygarlık Jeopolitiği"*dir.

Jeostratejik bölge: Aynı askerî ve stratejik sisteme giren devletlerin yerleştiği bölgedir.

Kalkınma Alanı Teorisi: Savitski'nin öğretisi. Kalkınma Alanı *(Vatan)* herhangi bir halkın etno-kültürel birlik olarak şekillendiği ve çevreye uyum sağladığı doğal ortamların birleşmesinden oluşur. Savitski Rus Tarihine Dair Jeopolitik Notlar adlı eserinde Rusya ile Avrasya'nın jeoetnik ortaklığı görüşünü ortaya atmıştır.

Kant, Immanuel: (1724-1804) Alman filozof, Çoklu Evrenler Teorisi'nin kurucusu. Filozof ve coğrafyacı olan Kant coğrafi ve felsefi kavramların doğal bir imtizaç halinde bulunduğu içkin ve aşkın *(transandantal)* dünya algılarını şekillendirmiştir. Çoklu Evrenler Teorisi jeofelsefenin, uygarlıklar jeopolitiğinin ve Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi'nin temelini teşkil eder.

Karadelik: Modern Atlantizm yanlılarının jeopolitik görüşlerine binaen, Heartland'in Avrasya mekânı *(Doğu Avrupa ve Rusya).*

Karadeniz Boğazları: Karadeniz Boğazları üzerinde kontrol meselesi jeopolitiğin, özellikle Doğu siyasetinin önemli sorunlarından bir tanesidir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 1915 yılında Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya aralarında gizli bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma İstanbul'un ve Karadeniz Boğazlarının Rusya İmparatorluğu'na ilhakını öngörüyordu. Fakat daha sonraki süreçler bu planın gerçekleşmesine izin vermemiştir. 1936 yılında SSCB, Türkiye, Fransa, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan, Avustralya ve Japonya'nın katılımıyla Montrö kentinde *(İsviçre)* Karadeniz Boğazlarına ilişkin konferans düzenlendi. 1922-1923 Lozan Konferansı'nın kararları gözden geçirildi ve Türkiye'ye Boğazlar bölgesinde tahkimat yapma hakkı tanındı. Barış ve savaş dönemlerinde tüm ülkelerin ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçebileceği karara bağlandı.

Kara-Deniz Marjinal Temas Bölgesi: Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi'nin jeopolitik ve jeoekonomik kavramlarından biri. Kıyı şeridi bölgesini ya da kara ile denizin temas bölgesini *(marjinal bölgeyi)* karşılar. Yeryüzünün sömürgeleştirilmesi, jeopolitik ve jeoekonomik ileri karakolların oluşturulması için tarihî köprübaşı konumundadır.

Denizlerin ve okyanusların kıyı şeridi devletlerin jeopolitik ve jeoekonomik gücünün artmasında çok önemli bir role sahiptir. Bir ülke *"denize doğru"* geliştiğinde, dünyaya açık olması sayesinde gücünü de arttırmış olur. Kendini diğerlerinden soyutlama yolunu tutan ülkeler ise iletişimsel fonksiyonlarını kaybederek bölünme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Denizlerin ve okyanusların kıyı şeridi en önemli jeopolitik köprübaşıdır. Dünyanın en büyük askerî güç odakları, ekonomik ve demografik kutupları bu bölgelerde bulunur.

Karadeniz'in jeopolitik kodu: Karadeniz Avrasya'nın jeopolitik merkezinde bulunmaktadır. Avrasya uygarlıklarının jeopolitik ve sosyokültürel sınırları Karadeniz'den geçer. Bölgenin başlıca özelliği Batı-Doğu ve Kuzey-Güney eksenleri üzerinde jeopolitik iki kutupluluğa sahip olmasıdır. Karadeniz ve Azak Denizi uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli role sahiptir.

Karasal Blok Teorisi: Alman jeopolitikçi Karl Haushofer'in yeryüzündeki politik değişiklikleri dikkate alan öğretisi. Haushofer Birleşik Krallık'ın çöküşüyle beraber Merkezî Avrupa'nın dayanağı konumundaki Almanya'nın üstünlüğü ortamında yeni Avrupa düzeninin şekillenmesi için elverişli bir fırsatın doğduğu kanısındaydı. Haushofer Alman yayılmacılığının Doğu'ya doğru yapılması gerektiği görüşündeydi. Bilim adamı, Doğu'nun yaşam alanlarının kaderin Almanya'ya bir hediyesi olduğunu sanıyordu. Bu jeopolitik daha sonra Nazi Almanya'nın resmî doktrinine dönüşmüştür.

Karasal Blok: Berlin-Moskova-Tokyo jeopolitik ekseni. Büyük Karasal Avrasya Birliği'nin oluşturulması düşüncesi Alman jeopolitikçi Karl Haushofer'e aittir. Bu görüş Japonya Başbakanı Fumimaro'nun da büyük takdirini kazanmıştır. Fumimaro ile Haushofer arasında aracılık yapan kişi Haushofer'in referans mektubuyla Tokyo'ya giden ünlü istihbaratçı Richard Sorge idi. Almanya'nın SSCB'ye saldırması bu düşüncenin gerçekleştirilmesine olanak vermemiştir.

Karasal güç: Açık denizlere uzak mesafede bulunmaları nedeniyle devletlerin sahip oldukları karasal güç.

Karasalcılık: Rusya, Almanya ve kısmen de Fransa'da şekillenmiş olan, Anglosakson ülkelerinde olmayan jeopolitik okulları; Atlantizmin tersi.

Kayıt dışı ekonomi (gölge ekonomi): Vergi kaçırmanın ve suç ekonomisinin mevcut olduğu ekonomik *"model"*.

Keynes, John Maynard: (1883-1946) İngiliz ekonomist; Batı'nın lider ülkelerinin ekonomi politikası üzerinde büyük ölçüde etkili olan Keynesçi Ekonomi Teorisi'nin

kurucusu. Ekonomik İnsulasyon doktrini geliştirmiştir. Bu doktrine göre dünyanın ekonomik mekânının yekpare bir piyasadan değil, belirli oranda bağımsızlıkları olan adalar sisteminden oluşması gerekir.

Kıta (Kara, Avrasya): Karasal Güç anlamına gelen jeopolitik terim.

Kıyı şeridi: 1) Kara ile Deniz'in temas bölgesi olup bu bölge için doğal, ekonomik, demografik ve diğer süreçlerin karşılıklı etkileşimi söz konusudur. 2) Bu siyasi kavram bazen daha geniş bir şekilde izah edilmektedir. Geleneksel jeopolitikte kıyı şeridi Kara ile Deniz arasında çatışma bölgesi ve jeopolitik saldırı için köprübaşı olarak kullanılan bölgedir *(Rimland)*. Jeoekonomide kıyı şeridi farklı üretim sistemleri arasındaki temas bölgesidir *(örneğin Serbest Ekonomik Bölgeler)*.

Kjellén, Rudolf: (1864-1922) İsveçli politikacı, devlet bilimci ve coğrafyacı. 1914 yılında Büyük Devletler adlı eserini yayınlamıştır. Politikada coğrafi etkenin önemini ifade eden jeopolitik terimini önermiştir.

Komplimancılık: Mevcut uygarlığın ya da medeniyetin ampirik sınırları dışına taşan transandantal kavram. Komplimancılığın etnik ve süperetnik türleri bulunur. Lev Gumilev tüm etnik sistemlere ilişkin olumlu ya da olumsuz komplimancılık kavramlarını kullanmıştır. Tamamlayıcılık ilkesi ise yalnızca birtakım davranış kalıplarına sahip somut uygarlıkların sınırları içinde etkin olmaktadır. Benzer gibi görünen tamamlayıcılık ile komplimancılık kavramları arasındaki temel fark da bundan ibarettir. Komplimancılık etnik gruplarla ilişkilerde *"öz"* ve *"yabancı"* ayrımı yapar. Belirli temas ortamlarında olumlu komplimancılık etnik gruplar arasında sembiyoza, olumsuz komplimancılık ise kimeraya neden olabilir.

Kondratyev-Wallerstein Modeli: Jeopolitikle dünya ekonomisi arasında uyum sağlamaya olanak veren modeldir. Bu modele göre jeopolitik egemenlik dönemleri üç aşamadan geçer. Birinci aşamada *(yükselen egemenlik)* büyük devletler liderlik için jeopolitik çatışmaya girer. Yeni teknolojilere sahip olan devlet uzun süreli ekonomik avantaj sağlar. İkinci aşamada dünya ekonomisinde genel bir gerileme söz konusu olur. Bu durum yayılmacılık olanaklarını büyük ölçüde kısıtlar. Fakat yükseliş dönemindeki devlet teknolojiler, üretim ve ticaret alanlarındaki üstünlüklerini kullanarak çıkarlarını koruma gücüne sahip olur. Dünyanın mali güç odağı bu devlete kayar ve gerçek egemenlik dönemi başlar. Dış piyasalarda ileri düzeyde rekabet olanağına sahip bulunan egemen devlet dünyada açık ekonomi ve serbest ticaret için mücadele eder. Son aşamada *(egemenliğin çöküşü)* üretimin verimliliği azalır ve güçlenmekte olan rakiplere karşı daha sıkı korumacılık önlemlerine başvurulur.

Konjonktür Dönemleri Teorisi (Kondratyev): Yeryüzünde ekonomik ve teknolojik kalkınma teorilerinden biri. Konjonktür dönemleri dünya endüstrisinin öncelikli alanlarının yükselişini ve inişini yansıtır. Her konjonktür dönemi 40-60 yıl sürer.

Konspiroloji: Komplo teorilerini, gizli toplulukları ve tarihteki mistik etkenleri irdeleyen disiplin.

Konvergensiya (Yakınsama) Teorisi: Toplumun evrim yoluyla gelişmesine, kapitalizmle sosyalizmin birbirine yakınlaşarak ortak bir endüstri toplumunun oluşmasına ilişkin öğreti. İki sistemin benzerliği konusunda ilk söylemler ABD'li sosyolog P. Sorokin'in Toplumun Melezlenmesi Teorisi'nde ortaya konmuştur. Aynı teori daha sonra W. Rostow ve J. Galbraith tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre kapitalist ve sosyalist sistemler karşılıklı olarak rakibin üstün yönlerini almak ve Atlantizmle Karasalcılığın en iyi taraflarını benimsemek suretiyle önemli ölçüde yeniden yapılanmak zorundadır. Batı, Mondializmi Soğuk Savaş sırasında SSCB'ye ve Doğu Avrupa ülkelerine karşı başarılı bir şekilde kullanmıştır. Kapitalist ekonominin planlı düzenlenmesi unsurlarını uygulamış ve sosyal güvence programlarını yaygınlaştırmıştır. Bu etkenler bilim, teknoloji ve diğer alanlarda kazanılan başarılarla beraber gelişmiş kapitalist ülkelerin post-endüstriyel aşamaya geçmesine yardım etmiştir.

Kore Savaşı: (1950-1953) Kuzey ve Güney Kore arasında savaş. ABD ile bazı Batılı ülkeler Güney Kore'yi, Sovyet askerî uçaklarıyla Çinli gönüllüler Kuzey Kore'yi *(Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni)* desteklemişlerdir. Üç yıl süren savaşta hiçbir taraf üstünlük sağlayamamıştır.

Köktencilik: Varlığın *"gerçek"* temellerine ilişkin öğreti. Görüş, ilke, öğreti ve doktrinlerin özgün biçimlerinin ve anlamlarının bozulmasına ve değiştirilmesine karşı çıkan, bunların ilk hallerinin korunması için çalıştığını iddia eden toplumsal, ideolojik ve dinî hareketler. Dinî köktencilik *(köktendincilik)*, ideolojik köktencilik ve piyasa köktenciliği biçimleri bulunur. Köktendincilik Batı Hıristiyanlığı içinde ortaya çıkmıştır *(Reform hareketi)*, oysa bugün İslamiyet için karakteristiktir. Politik köktencilik ve piyasa köktenciliği Doğu Avrupa'ya özgüdür.

Köktendincilik: Geleneksel dinî değerlere dönme. Hıristiyan uygarlığında Protestan *(Evangelist)* ve Ortodoks *(Eski İnananlar)* köktendinciliği öne çıkmaktadır. İslam köktendinciliği gerçek dinin yoluna dönüş olarak izah edilmektedir. Avrupa Reform *(Islahat)* hareketinin Doğu örneği olarak kabul edilmekte, siyasi ve ideolojik açıdan Batı karşıtlığıyla bilinmektedir.

Küba Krizi: (1962) Dünyayı nükleer savaşla karşı karşıya getirmiş olan ve 20. Yy.ın en büyük uluslararası krizi olarak kabul edilen kriz. Krizin nedeni SSCB'nin nükleer füzelerini Küba'da konuşlandırmaya çalışmasıydı.

Kültürel-genetik kod: Herhangi bir uygarlığa *(süperetnosa)* ait olmanın sabit işaretleri.

Kültürler arası diyalog: Değerlerin ve bilginin karşılıklı teatisi. Bu süreç çoğu zaman eşit şartlarda yürümez ve çatışmalara neden olur. Uygarlıkların sınırlarında karşılıklı anlaşmazlık, kuşku ve husumetle karakterize edilen karşıt cepheler oluşur. İnsanlık tarihinin en büyük çatışmaları olan dünya savaşları Avrasya'da cereyan etmiştir. Sovyet toplumu da bireyler ve etnik gruplar arasındaki komünikasyonların çatışması temelinde tesis edilmiş bulunuyordu.

Küresel Gereksinimler: Çatışmalı küreselleşme süreçleri sonucunda mevcut sorunların derinleşmesi ya da yeni sorunların ortaya çıkması. Bu gereksinimler toplumsal yaşamın, uygarlıklar arası ilişkilerin, uluslararası ekonomik ve politik ilişkilerin mevut dünya düzeninin çerçevesi içinde normal çalışmasını engelleyen yeni etkenlerdir.

Küresel Risk Toplumu: Gerçeklerle yüz yüze geldiğinde etkili önlem alamayan devlet kurumlarının var olduğu toplum. Teknolojik gelişmeler diğer taraftan insanlık için küresel sorun ve tehlikeler doğurmuştur *(örneğin Çernobil Kazası, 11 Eylül terör eylemi vb.).*

Küresel Tehlikeler: Derhal önlenmesi gereken somut askerî-politik, ekonomik ve diğer tehlikeler. Terörizm, dinî ayrılıkçılık, etnik husumet, kontrol dışı göçler, yasadışı silah ticareti vb. böyle tehlikelerdir.

Küreselleşme Karşıtlığı: Çok uluslu sosyal itiraz hareketi. Küreselleşme karşıtlığı hareketinin öncüsü olarak mali spekülatörlerden sembolik vergi alınmasını ve toplanacak paranın sosyal ihtiyaçlara harcanmasını öneren Nobel ödüllü ABD'li ekonomist C. Tobin kabul edilir. 1990'ların sonlarında Fransa'da ATTAC *(Yurttaşlar Yararına Tobin Vergisi İçin)* adlı bir ulusal örgüt kurulmuştur. Daha sonra uluslararası bir kuruma dönüşen bu örgüte sendikalarla kadın ve çevre konulu itiraz hareketleri, radikal anarşistler ve diğer protestocular katılmışlardır. Küreselleşme karşıtları küreselleşmenin avantajlarından yalnızca çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda faydalanılmasına itiraz etmektedirler.

Küreselleşme ve ulusal egemenlik: Modern uluslararası ilişkilerin çatışmalı süreçlerinden biri. ABD başta olmakla Batılı ülkeler ulusal egemenliğin siyasi, ekonomik, mali, iletişimsel, kültürel alanlarda sınırlanmasını gerektiren küreselleşmeden yana tavır takınmaktadırlar.

Küreselleşme: Modern uluslararası ilişkilerin objektif bir süreci ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi sonucunda yaşanan enternasyonalleşmenin ileri aşaması. Küreselleşmenin kaynağına ilişkin farklı görüşler bulunuyor. Tarihçiler küreselleşme sürecini kapitalizmin gelişme aşamalarından biri olarak değerlendirirler. Ekonomistler finans piyasalarının çok uluslu hüviyet kazanmasını küreselleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul etmektedirler. Siyaset bilimciler demokratik kurumların yaygınlaşması üzerinde durmaktadırlar. Kültür bilimciler küreselleşmeyi ABD'nin yayılmacılığı da dâhil olmakla kültürün Batılılaşmasıyla ilişkilendirmektedirler. Küreselleşme süreçlerinin iletişimsel, teknolojik ve çevresel yaklaşımlarla izah edilmesi girişimleri de vardır. Küreselleşmenin politik küreselleşme ve ekonomik küreselleşme olmak üzere farklı türleri bulunur.

Lenin'in Jeopolitiği: Ekim Devrimi'nin başarısı Bolşevikler tarafından dünya genelinde proleter devriminin başlangıcı olarak değerlendirilmekteydi. Lenin, Troçki ve Zinovyev dünya proleter devrimi ve Dünya Sovyetleri Cumhuriyeti jeopolitik projelerini destekliyorlardı. Fakat sürecin hızına ilişkin olarak görüş ayrılığına düşmüşlerdi. Troçki başlangıçta sürecin Avrupa'da hızlandırılmasını önermekle beraber, devrimin Batı'ya ihraç edilmesi girişiminin 1919 yılında başarısız olmasının ardından Kızıl Ordu'nun da desteğiyle Doğu yönünde hareket edilmesine dair gizli bir karar hazırladı. Komünist Enternasyonal'in Başkanı olan Zinovyev ise ulusal devrimler yapma gücüne sahip yerel komünist partilerinin desteklenmesini yeğliyordu. 1923 yılında Almanya'da baş gösteren ağır ekonomik kriz Bolşevikler tarafından *"devrim öncesi durum"* olarak değerlendirilmekteydi. Hatta Zinovyev Pravda gazetesinde Almanya'da devrimin başarısının kaçınılmazlığı ve Sovyet Rusya'yla Sovyet Almanya arasında oluşturulacak birliğin zorunluluğu konusunda bir makale de yayınlatmıştır. Rusya, Lenin'in dünya devrimi projesine göre tarihî mirası reddederek yeniden şekillenmekteydi. 1922 yılının Aralık ayında gerçekleşen I. Sovyetler Kurultayı'nda tarihî köklere sahip olmayan ve mirasçılık ilkesine dayanmayan SSCB adlı bir devlet kuruldu. SSCB'nin Dünya Sovyetleri Cumhuriyeti için bir örnek oluşturması gerekiyordu. Aynı jeopolitik hedef SSCB'nin 1924 Anayasa'sında da yer almıştır. 1927 yılında devrimin dünyaya ihracını hedefleyen Troçkist-Zinovyevci sol muhalefet oluşturuldu. Bir süre sonra ortaya çıkan sağ muhalefet ise *(Buharin, Rıkov, Tomski)* dünya devriminin yalnızca Sovyetler Birliği'nin ekonomik gücünü arttırdıktan sonra mümkün olabileceğini savunmaktaydı.

Liberal Enternasyonalizm: Proleter enternasyonalizmine ters jeopolitik strateji. Bu jeopolitik ABD Başkanı Wilson'un ortaya attığı liberal dünya düzeni programında açıklanmıştır. Ünlü ABD'li coğrafyacı, 1917-1950 yılları arasında Dış İlişkiler Konseyi Başkanı olan Bowman Yeni Dünya (1921) adlı kitabında söz konusu stratejiyi teorik açıdan kanıtlamıştır. Rusya'da proleter devriminin başarıya ulaşması ABD'yi geleneksel tecrit politikasından vazgeçmek ve liberal enternasyonalizm ilkelerinin yaygınlaştırılması aracılığıyla uluslararası meselelere daha etkili bir şekilde katılmak zorunda bırakmıştır. Daha sonraki gelişmeler 1933-1945 yılları arasında Başkan Roosevelt döneminde daha etkili bir şekilde uygulanan bu stratejinin güncelliğini ortaya koydu. Avrasya'nın gelişmesi sayesinde ABD coğrafi açıdan ulaşılabilir hale geldi. Almanya'nın saldırgan politikaları ABD'yi Avrupa'nın ve dünyanın meselelerine daha fazla eğilmeye itti.

Liberal İmparatorluk: Diğer devletlerin iç ve dış politikalarını belirleyen politik yönetim biçimi. Uluslararası ilişkilerin küreselleşmesi sürecinde ABD açık askerî, politik, ekonomik ve teknolojik üstünlüğe sahip bulunan bir dünya imparatorluğuna dönüşmüştür. İmparatorluk olarak anılmak için yalnızca devletin yasaların üzerinde olması değil, hem de yeryüzünün herhangi bir noktasında *(hayati çıkar alanlarında) "sınırsız adaleti"* temin etmek amacıyla güç kullanma hakkına sahip olması da gerekir. Britanya İmparatorluğu'nun en büyük sermaye, kültür ve insan *(insan sermayesi)* ihracatçısı olmasına karşılık, ABD imparatorluğu sermaye ve göçmen *(insan sermayesi)* ithalatçısıdır.

List, Daniel Friedrich: (1789-1846) Alman ekonomist; jeoekonominin kurucularından. Ortaya koyduğu gümrük birliği projesi 1833-1834 yıllarında Almanya'da uygulanmıştır. Politik Ekonominin Ulusal Sistemi (1841) adlı eserinde List Üretici Güçler Teorisi'ni ortaya koyar. Ulusal zenginliğin başlıca kaynağı olarak gördüğü *"entelektüel sermaye"*yi üretici güçlerin en önemli bileşeni olarak kabul eder. Devletin ekonomik yaşama etkili müdahalesini gerektiren *"eğitici korumacılık"* görüşünü geliştirmiştir.

Mackinder, Halford John: (1861-1947) İngiliz coğrafyacı ve tarihçi, uluslararası ilişkiler teorisyeni. 1903-1908 yıllarında Londra Ekonomik Bilimler Okulu müdürü olmuştur. 1910-1922 yıllarında parlamento üyeliği, 1922-1945 yıllarında İmparatorluk Denizcilik Şirketi Başkanlığı yapmıştır. 25 Ocak 1904 tarihinde Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nde sunduğu *"Tarihin Coğrafya Ekseni"* konulu bildiri bilim çevrelerinde geniş yankı uyandırmıştır. Mackinder söz konusu bildirisinde jeopolitiğin temellerini açıklığa kavuşturmuştur. Heartland, Eksen Bölgesi, Dış Kenar Kuşak, İç Okyanus Bölgeleri gibi kavramlar ilk defa olarak bu bildiride kullanılmıştır.

Mafya: Sicilya'da ortaya çıkan, büyük toprak sahiplerinin ve tefecilerin çıkarlarını koruyan gizli örgüt. Zamanımızda suça dayalı etnik şirketlerin ve grupların çıkarlarını savunan mafyalar daha yaygındır. Çin mafyası örgütlülüğüyle dikkati çekmektedir.

Mahan, Alfred Thayer: (1840-1914) ABD'li askerî donanma teorisyeni, tarihçi ve amiral. Askerî Denizcilik Akademisi'ni bitirmiş, 1861-1865 İç Savaşı'nda Kuzeyliler tarafında savaşmıştır. Newport Askerî Denizcilik Koleji başkanı ve 1898 İspanya-ABD Savaşı sırasında Devlet Strateji Komitesi üyesi olarak görev yapmıştır. 1899 yılında Lahey Konferansı'na katılmıştır. ABD başkanlarının dış politikaları üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. 1890 yılında yayınlanan Deniz Gücünün Tarihe Etkisi: 1660-1783 adlı eserinde *"denize sahip olmanın, denizi kontrol etmenin ve denizden faydalanmanın tarih içinde her zaman önemli bir etken olduğunu"* yazar. Söz konusu kitap kısa sürede büyük başarı kazanmış, ABD ve İngiltere'de 32 kez basılmış ve Avrupa dillerinin hemen hemen tamamına çevrilmiştir. Alman Kayzeri II. Wilhelm ve Japonya'nın askerî seçkinler zümresi Mahan hayranıydı. Mahan'in jeopolitik görüşleri devletlerin askerî gücüne ilişkin teorisinde etraflı biçimde izah edilmiştir.

Mamardaşvili, Merab Konstantinoviç: (1930-1990) Filozof. Yeni bir öğreti ortaya koymamakla beraber, Doğu ile Batı arasında uygarlıklar diyaloğunun aracısı olmuştur. Yüksek manevi enerjiye sahip gizli kıtayı, *"meçhul ülkenin yurttaşlığını"* keşfetmiştir.

Manhattan Projesi: ABD'nin atom bombası projesi. İkinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'dan göç eden fizikçiler bu projeye aktif olarak katılmıştır. 1941-1945 yılları arasında projenin gerçekleştirilmesi için yaklaşık 2 milyar dolar para harcanmıştır. İlk atom bombası denemesi 6 Temmuz 1945 tarihinde yapılmıştır. 1945 Ağustos'unda ABD Japonya üzerinde psikolojik baskı oluşturmak amacıyla Hiroşima ve Nagazaki kentlerine atom bombası atmıştır. Soğuk Savaş yıllarında SSCB ile rekabet ortamında da Manhattan Projesi kullanılmıştır.

Marjinal alt kültürler ya da marjinal kültür toplulukları: Medeniyetler diyaloğunu, yani toprakların sahiplenilmesini, yurtlandırılmasını, endüstriyel çalışmaları ya da doğal ortamın değiştirilmesini tetikleyen güç konumundadır. Aynı enerji kaynağı çoğu zaman toplumsal kalkınmanın da öncüsüdür.

Marjinal İletişimsellik Kutupları: İletişimin yapıcı ya da yıkıcı güce sahip yüksek enerji barındıran bölgeleri. Çok boyutlu iletişim alanlarında en büyük tarihî kutuplar açık kentlerdir.

Marjinal İletişimsellik Teorisi: Büyük Çok Boyutlu Alanlar Teorisi'nde ifade edilen çok boyutlu iletişim alanının sınır enerjisine ilişkin teori. Gerçekte doğal, politik, ekonomik, kültürel, sosyokültürel ve bilişimsel iletişim alanlarının sınırları coğrafi sınırlarla örtüşmemektedir. Bunlar üst üste düştüğünde yapıcı ya da yıkıcı enerjiye sahip marjinal bölgeleri oluştururlar.

Marjinal İletişimsellik: Doğal ya da yapay çok boyutlu iletişim alanı sınırlarının gerginliği. Jeopolitik, jeoekonomik ve uygarlıklar arası sınırlar bulunur. Uygarlıkların Avrasya Marjinal Bölgesi ve Kara-Deniz Marjinal Temas Bölgeleri en büyük marjinal iletişimsellik bölgeleridir.

Marjinal Jeopolitik Bölgeler: Jeopolitik katmanlar arasındaki mesafeyi kapatma olanağı veren ve enerji kaynaklarının bol olduğu sınır iletişimi alanları; örneğin gerçek coğrafi alanda uygarlıkların Avrasya Marjinal Bölgesi ya da Kara-Deniz Marjinal Temas Bölgesi.

Marjinal: Merkezî kavramının zıddı olan; kenarda, sınırda bulunan. Marjinal kavramı yalnızca *"taşra"* ya da *"geride kalmış"* anlamına gelmez. Taşra durumu marjinalliğin özel bir türüdür. Marjinal terimi hem olumlu, hem de olumsuz anlamda kullanılabilir.

Marjinallik (devletin kalkınmasının stratejik potansiyeli olarak marjinallik): Her ülke marjinallik potansiyeline sahiptir. Fakat bu potansiyel yalnızca passionerlerin siyasi iradesinin somut bir mekâna ve zamana özgü bileşenlerin uyumunu ortaya koyabildiği durumlarda kullanılabilmektedir. Bu durum Antik Yunanlıların bulmuş oldukları siyaset *(yönetme)* sanatına uymaktadır. İnsanları yönetme sanatında siyasi bilgelik zekânın yüksek düzeyde gerginliğinin bir sonucudur.

Marshall Planı: İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın onarımı ve kalkınması programı. 5 Haziran 1947 tarihinde ABD'nin Dışişleri Bakanı G. Marshall Harvard Üniversitesi'ndeki konuşmasında söz konusu planı ilan etmiştir. Programa katılan ülkeler ABD'den mali yardım alma karşılığında, sınırları içinde serbest ekonominin kalkınması için gerekli ortamı sağlamayı taahhüt etmişlerdir.

Masonluk: İnsanları kardeşlik, sevgi, eşitlik ve karşılıklı yardımlaşma ilkeleri temelinde bir araya getirmek istediğini beyan eden dinî ve etik hareket. Bu etik öğretide dinî mistisizm özellikleri de görülmektedir. 18. Yy. başlarında Büyük Britanya'da ortaya çıkmış, daha sonra Fransa, Almanya, İspanya, Rusya, ABD ve diğer Hıristiyan ülkelere yayılmıştır. Başlangıçta bir burjuva hareketi olan masonluk, feodal devlet yapısına ve

resmî kiliseye karşı mücadele eden Avrupa aydınlanmacılarını da kendi saflarında bir araya getirmiştir. Masonlar gizli dünya kardeşliğini tesis etmek için çalışmaktaydılar. Daha sonra Batı Avrupa'da mistik unsurların ve Orta Çağ şövalye geleneklerinin artması sonucunda masonluk aristokratik bir özellik kazanmıştır. 20. Yy. sonlarında tüm dünyadaki masonların sayısı yaklaşık 8 milyondu. Bunların çoğunluğu Anglosakson ülkelerinde yaşamaktaydı. Rusya'da masonluk 18. Yy.da, mevcut durumu kabullenmek istemeyen seçkinlerin muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmıştır.

Mekân Gücü Teorisi: V. Semyonov-Tyan-Şanski'nin Rusya Açısından Muazzam Toprak Mülkiyeti Üzerine (1915) adlı eserinde açıklanmış olan teoridir. Bu teori ABD ve Rusya için karakteristik olan *"denizden denize"* karasal jeopolitik sisteminin daha verimli olduğunu savunmaktadır.

Mekân Kalkınması Teorisi: Thiriart'ın şehir devletlerinin bölge devletleri aracılıyla zamanla kıta devletlerine dönüşmesine ilişkin teorisi.

Mekân ölçüleri: Devletin jeopolitik özelliklerinden biri mekân ölçüsüdür. Mekân ölçüsü yalnızca mekânın büyüklüğü ya da küçüklüğüyle değil, jeopolitik özellikleriyle *(bütünlüğü, güvenilirliği, sınır bölgelerinin coğrafi ortamı vb.)* de belirlenir. Modern devletler arası ilişkilerde mekân ölçüsü ağırlıklı olarak doğal kaynaklar, iletişim olanakları, savunma sorunları gibi ölçütlerle değerlendirilir. Savaşlarda mekânın büyüklüğü önemlidir *(örneğin Almanlar geniş Rusya topraklarını işgal edememişlerdir).*

Mekân paradigması: Jeopolitiğin kavramsal temeli. Geleneksel jeopolitik ve jeoekonomi; gerçekliği coğrafi ya da ekonomik mekân çerçevesi içinde izah eder. Uygarlıklar jeopolitiğinde çok boyutlu iletişim mekânı kavramı kabul edilmiştir.

Mekân: Jeopolitiğin nitelik kategorisini öne çıkaran temel kavramı. Çok boyutlu iletişim mekânının farklı tipleri bulunur: Jeopolitik, jeoekonomik, sosyokültürel, manevi, dinî, bilişimsel, coğrafi vb. Parçalanmış, zorlu, dağınık, çeşitli etkilere açık, kompleks, yayılmış mekânlar vardır. Mekân fiziksel açıdan askerî olan ya da askerî olmayan yöntemlerle fethedilebilir.

Mekân-zaman katmanları: Modern jeopolitik mekânın değişimlerini ortaya koyan büyük çok boyutlu alanlar ve çoklu jeopolitik katmanlar.

Meta uygarlık: Birden fazla uygarlığın birtakım ortak yönlere dayalı kavramsal birliği *(örneğin Batı ve Doğu).*

Meydan Okuma ve Tepki: Arnold Toynbee'nin ünlü uygarlıklar teorisi. Burada söz konusu olan çevrenin etkileri ve zamanın meydan okuması karşısında uygarlığın tepkisidir. Bu teoriye göre bir uygarlığın hayatta kalma yeteneğini belirleyen şey çevrenin sürekli bir şekilde benimsenmesi ve insanların her türlü iştigal alanında manevi başlangıcın *(yaratıcı enerjinin)* gelişmişlik düzeyidir. Son 500 yılda Batı Avrupa uygarlığı yeryüzünün diğer bölgeleri üzerinde kültürel ve politik üstünlük kazanmış ve bu durum Avrupamerkezcilik teorisinde ifade edilmiştir. 1683 yılında Viyana'nın Osmanlılar tarafından kuşatılmasının başarısızlıkla sonuçlanması Doğu'nun Batı uygarlığı üzerindeki belirleyici etkisini sona erdirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB ve diğer bazı Doğu ülkeleri *(Çin, Japonya)* Batı dünyası çerçevesinde olmasa da, dünyanın politik arenasında önem kazandılar. Uluslararası arenadaki yeni güç dengeleri uygarlıklar arası temas sorununu ortaya çıkardı. Toynbee'nin bu tarih yorumu SSCB'nin çöküşünün ardından özellikle güncel konuma geldi. Yeni çok merkezcilik ortamında uygarlıklar arası temas sorunu ön plana çıkmaya başlamıştır.

Millî Güvenlik: Jeopolitiğin başlıca sorunlarından biridir. Çoğu devletin iç ve dış politikasının askerî-politik ve ekonomik alanlarına ilişkin millî güvenlik doktrini vardır. Bu doktrinler devletin çok boyutlu iletişim mekânının iç ve dış tehlikelere karşı savunulmasını hedefler. Zamanımızda devletlerin millî güvenlik öncelikleri değişmektedir. Çatışma ve savaşlarda maddi hedeflerle beraber, yalnızca onur, millî haysiyet ve belirli bir uygarlığa ait olma duygularının yardımıyla korunabilen değerler de hedefe dönüşebilmektedir.

Modernleşme: Geleneksel toplum düzeninden modern toplum düzenine geçiş. Bu geçiş toplumun sosyal, ekonomik, politik, kültürel sisteminin nitelik açısından yenilenmesi süreçlerinin toplamıdır. Modernleşme Teorisi'nde *"modern toplum"* denince yalnızca Batı uygarlığı kastedilir. Modernleşmenin temelinde Avrupalı aydınlanmacıların ortaya attıkları üç düşünce, rasyonalizm, bireysellik ve materyalizm vardır.

Mondializm: *(Fransızca "dünya" anlamına gelen monde sözcüğünden)* Tüm devletlerin ve halkların ortak bir küresel kurumun çatısı altında bir araya gelmesini ve Dünya Hükümeti'nin kurulmasını öngören jeopolitik ideoloji. Bu ideoloji etnik, millî, ırki, dinî ve kültürel sınırların kaldırılmasını, çok uluslu ticari kurumlar tarafından ortak bir dünya endüstrisinin şekillendirilmesini öngörmektedir. Mondializm düşüncesi Dünya Devrimi, Amerikan Yüzyılı, Konvergensiya *(kapitalizmle komünizm arasında yakınsama)* gibi teorilere yansımıştır.

Monroe Doktrini: ABD Başkanı James Monroe (1758-1831) tarafından 2 Aralık 1823'te Kongre'ye önerilen dış politika ilkeleri. Bu ilkeler Kutsal İttifak'ın Latin

Amerika'ya müdahale girişimine ilişkin olarak geliştirilmiş bulunuyordu. Monroe Doktrini yeryüzünün ABD ile Avrupa arasında nüfuz alanlarına bölünmesinin ilkelerini belirliyordu. Aynı doktrin Latin Amerika'da ABD'nin egemen konuma sahip olmasını da öngörüyordu.

Moskova Üçüncü Roma'dır: Jeopolitik anlamı haiz Panortodoksluk görüşü. İstanbul'un 1453 yılında Türkler tarafından fethinin ve Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından bağımsızlığını koruyan tek Ortodoks ülke Rusya'ydı. Moskova kendini Bizans'ın yasal mirasçısı ve aynı inanca sahip halkları koruyup kollayacak olan Üçüncü Roma ilan etmiş bulunuyordu. Pskov ekümeni Yeleazarov'un Filofey Manastırı'na yazdığı mektupta şöyle denmektedir: *"İlk iki Roma'nın iflasından sonra Üçüncü Roma görevi devralmıştır ve asla bir Dördüncü Roma olmayacaktır."* Mektup yazarına göre Antik Roma *"gerçek Hıristiyanlıktan"* taviz verdiği için çökmüştür. 1439 yılında Roma Katolik Kilisesi ile ittifak yapan Bizans da Hıristiyanlığa ihanet ettiğinden birkaç yıl sonra Türklerin saldırısı karşısında yıkılmıştır. Söz konusu ittifakı tanımayan Moskova dünya Hıristiyanlarının merkezine dönüşmüştür. Balkanlardaki Ortodoks halkların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaları süreci başladığında Rusya Üçüncü Roma düşüncesini dış politikasında da yaygın olarak kullanmıştır. Çarlık Rusya'sı Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Bolşevikler ise İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında *"Konstantinopolis'i geri ver!"* sloganını tekrar gündeme getirmişlerdir.

Muhafazakâr Devrim: *"Solcu"* ekonomiyle *"sağcı"* politikanın, millî-muhafazakâr ve sosyal-devrimsel unsurların bir araya getirilmesini öngören *"üçüncü yol"* ideolojisi.

Napolyon Bonapart: (1769-1821) Büyük komutan, 1804-1814 yılları ve 1815 yılının Mart-Haziran ayları arasında Fransa imparatoru. Napolyon'un orduları feodal Avrupa'yı yıkıp geçmiştir. Napolyon Avrupa'yı yalnızca silah gücüyle değil, mükemmel strateji ve taktiklerinin de yardımıyla fethetmiştir. Herkesin kanunlar karşısında eşitliğini ve serf hukukunun ilgasını tespit eden Napolyon Yasaları Avrupa'nın jeopolitik mekânının uğradığı büyük değişiklikler üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur.

Nasyonal Bolşevizm (Milliyetçi Bolşeviklik): Antikapitalizmi aşırı milliyetçilikle birleştiren "muhafazakâr devrim" ya da *"üçüncü yol"* ideolojik-politik akımı. Dünya savaşları arasındaki dönemde Almanya'da geniş bir yaygınlığa ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yeni Sağlar hareketi örneğinde Avrupa'da tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Thiriart (1922-1992) *"Avrupa'dan Vladisvostok'a"* büyük ekonomik otarşinin oluşturulması projesini ortaya atmıştır. Bu projeye göre Avrasya halklarını bir araya getiren Avrupa İmparatorluğu'nun ABD'nin Mondializmine karşı koyması gerekmekteydi. Dugin ise Post-Sovyet Rusya için Yeni Sağlar'ın ideolojisini hazırla-

mıştır. Dugin Alman muhafazakâr devrimcileri, özellikle C. Schmitt'i takdir eder. Rusya'nın Nasyonal Bolşevikleri Karasal Blok ve Yeni Avrasyacılık görüşlerinin sentezinden de faydalanmaktadırlar. Rus yazarlar Limonov ve Dugin 1993 yılında Nasyonal Bolşevik Parti'nin kuruluş beyannamesini imzalamışlardır. Bu partinin politik amacı eski SSCB'nin sınırları içinde güçlü bir demokratik devletin oluşturulmasından ibaretti. Söz konusu devletin uluslararası arenada ulusal çıkarlarını başarılı bir şekilde savunacak güce sahip olması gerekiyordu. Nasyonal Bolşevizm hareketi daha sonra birtakım iç sorunlar yaşamış ve parçalanmıştır.

NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü): ABD önderliğinde 12 devletin katılımıyla 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuş olan askerî-politik blok. ABD, Kanada, Batı Avrupa devletlerinin çoğu ve Türkiye NATO üyesidir. 1999 yılında Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan da NATO'ya girmişlerdir. Kurumun üst düzey organı NATO Konseyi Toplantısı'dır. Merkezi Brüksel'dedir.

NATO-Yugoslavya Savaşı (1999): Yugoslavya Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı ve nüfusunun çoğunluğu Arnavutlardan oluşan Kosova bölgesinde yaşanan insanlık dramına son verilmesi amacıyla İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ilk kez olarak egemen bir devlete karşı askerî operasyon gerçekleştirilmiştir. NATO; BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan savaşa girme kararı almıştır. Sonuçta Yugoslavya orduları Kosova'dan çıkarılmış, bölgede NATO Barış Gücü konuşlandırılmıştır.

Neoliberal küreselleşme: İnsanlığın politik, ekonomik ve kültürel yaşamının enternasyonalleşmesi. Bu süreç, pek çok imperatife karşı aldırışsızlığı da beraberinde getirir. Neoliberal küreselleşme Batılı köktencilerin piyasa ekonomisinin her şeyi başaracak güçte olduğuna ve insani adalete ilişkin öğretisidir. Neoliberalizm inancı ulusal güvenliği tehdit eden bir tehlikeye dönüşmüştür. Neoliberalizm ayrıca Post-Sovyet ülkelerin ulusal zenginliklerinin yağmalanmasına ve paranın yurtdışına aktarılmasına elverişli ortamı da hazırlamıştır.

Neomondializm: İnsanlığın; varlığını piyasa ekonomisine ve demokrasiye dayalı olarak sürdürmesine ilişkin küresel ölçekli proje. Dünyayı yeniden yapılandırmayı hedefleyen bu proje Atlantizmle Mondializm arasında geçiş versiyonu olmuştur.

Nietzsche, Friedrich: (1844-1900) Jeofelsefenin temellerini atmış olan Alman filozof. Toplumsal normların ve iyilik kurallarının insanın içinden gelmediği sürece tehlikeli olduğunu söyler. Batı kaynaklı ruh küçüklüğünün yeryüzü için bir tehlike olduğunu vurgular.

Nomos: C. Schmitt'in kullanmış olduğu terim. Herhangi bir mekânın *(coğrafi, siyasi, ekonomik ya da kültürel)* yapılanması ilkeleri.

Nükleer caydırıcılık politikası: Rakip büyük devletlerin ve blokların amaçlarına askerî yolla ulaşmasına izin verilmemesi politikası. Nükleer silah bu yeni siyasi psikolojinin oluşmasına neden olmuştur.

Nükleer caydırıcılık: Olası bir saldırıda saldırganın çekindirilmesi, yeni bir dünya savaşının önlenmesi ve uluslararası istikrarın muhafazasında nükleer silahın belirleyici etken olduğuna dair doktrin. Bu doktrin nükleer silahın bulunmasının ardından ABD'de geliştirilmiş ve onlarca yıl boyunca NATO ile Varşova Paktı Örgütü arasındaki ilişkileri belirlemiştir.

Nükleer denge: SSCB ile ABD'nin nükleer silahlarının hemen hemen birbirine eşit olması durumu. Bu denge 1970'lerin başında sağlanmıştır.

Okültizm (Gizlicilik): Olaylar arasındaki gizli bağlardan bahseden öğreti.

Oligarşi: Mali, ticari ve endüstriyel sermayeyi temsil eden azınlığın politik ve ekonomik hâkimiyeti.

Orta Avrupa: Almanya'nın, sınırlarını komşu ülkelerin içlerine doğru genişletmesi; Akdeniz'e ve Yakın Doğu'ya ulaşma çabalarını yansıtan Orta Avrupa jeopolitik görüşü.

Orta Okyanus: N. Spykman'ın kullandığı terim. Ortak Avrupa ve Kuzey Amerika jeopolitik mekânı için Atlas Okyanusu.

Otokrasi: Bir kişinin sınırsız ve denetimsiz hâkimiyetine dayalı yönetim biçimi *(eski despotik devletlerin ve imparatorlukların, mutlak monarşilerin, faşizm, komünizm gibi rejimlerle yönetilen ülkelerin yönetim biçimi).*

Otoriterizm: Bir kişinin ya da korporatif bir grubun siyasi hâkimiyeti. İnsan hak ve özgürlüklerinin, siyasi parti ve sivil toplum örgütlerinin çalışmalarının kısmen ya da tamamen kısıtlanması, muhalefetin baskı altında tutulması ve siyasi takipler böyle rejimler için karakteristiktir.

Önleyici Darbe Stratejisi: Nükleer anlaşmazlıkta anilik etkeninin kullanılması ve düşman hedeflere öncelikle darbe indirilmesi. Soğuk Savaş döneminde SSCB ve ABD'nin askerî doktrininin temelini oluşturmuştur. Günümüzde bu strateji "şer ekseni" olarak tanımlanan ülkeler için tekrar gündeme getirilmiştir.

Önleyici Müdahale Doktrini: Amerika'nın 21. Yy. başlarındaki jeopolitik doktrini; "Amerikan değerlerinin" askerî güç yardımıyla yayılmasını ve yeryüzünün stratejik *(enerji)* rezervlerinin kontrol altına alınmasını hedefler. Bu doktrin *"şer ekseni"* olarak tanımladığı ülkelere önleyici darbe indirilmesini de hedefler.

Panasyacılık: Büyük Doğu Asya'da ortak kalkınma alanının oluşturulmasını öngören Japon düşüncesi. Japonya'nın resmî devlet doktrininin temelini oluşturmuştur. Aynı doktrine dayanarak Japonya İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin'in bir bölümünü, Güneydoğu Asya ve Güney Denizleri arasındaki ülkeleri ve toprakları işgal etmiştir.

Panislamizm: Tüm Müslümanların bir halife önderliğinde birleşmesi için çalışan dinî ve politik ideoloji.

Panslavizm: Slav halklarının kültürel ortaklığına, federasyon ya da konfederasyon şeklinde bir araya gelmelerine dayalı ulusal ve politik ideoloji.

Passioner ivmeler (Mutajenik kaynaklar): Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya da dâhil olmakla Avrasya Marjinal Bölgesi sınırlarında etnik ve dinî çatışma bölgelerinde aktif sismik noktalara bağlı etnik passionerliğin mutajenik kaynakları bulunmaktadır. Bilim adamları passioner ivmelerin mutajenik kaynaklarını jeolojik özelliklerle, yani fay hatlarının aktif sismik ve tektonik noktalarıyla ilişkilendirmektedirler. Yer yuvarlağının jeodinamik modeline göre Doğu Afrika'nın altında yükselen dünya mantosu Avrasya'yla Gondwana *(Afrika, Anadolu, Hindistan)* arasındaki yakınlaşmanın itici gücüdür.

Passionerlik Teorisi: L. Gumilev'in etnogenez teorisi. Passionerlik Teorisi'ne göre, etnik sistemin enerji fazlasından biriken güç verimli bir yapıcı etkinlik doğurur. Burada doğal ve coğrafi etkenlerin de göz önünde tutulması gerekir. Passionerlik 1200-1500 yıl arasında sönen bir patlama olarak ortaya çıkar ve etnik grubun yaşamında derin izler bırakır. Mimaride, edebiyatta ve ideolojide kalan bu izlere *"kristalleşmiş passionerlik"* denir.

Permanant Devrim Teorisi: Troçki'nin kalıcı devrime ilişkin teorisi (1905). Bu teoriye göre devrimin burjuva aşamasını gerçekleştiren Rusya proletaryası sosyalist devrim aşamasında yalnızca dünya proletaryasının yardımıyla zafer kazanabilir. SSCB hükümetinin devrimi yurtdışına ihraç etme konusundaki başarısızlıklarının ardından, 1919 yılında Troçki aynı teoriyi Doğu istikametinde hareketin temel jeopolitik çizgisi olarak belirlemiştir *(Troçki Memorandumu)*.

Petro I.: (1672-1725) *"Avrupa artı Rusya"* jeopolitik projesini gerçekleştirmiş olan Rusya imparatoru. Batı Avrupa'nın *"büyük ülke"* olarak kabul ettiği güçlü bir saltçı devlet kurmuş, Rusya'nın endüstrisinin, ticaretinin ve kültürünün gelişiminde Batı Avrupa'nın tecrübelerinden faydalanmıştır. Merkantilizm politikasını takip etmiştir. Kendi döneminin gelişmekte olan ülkelerinin liderleri arasında Batılılaşmanın kaçınılmazlığını ilk anlayan ve ülkesinin tarihî gelişim sürecinde Batı modelini ilk uygulayan liderdir. Politikaları sonucunda Rusya büyük bir Avrasya devletine dönüştü. Daha sonra Japonya, Çin, Türkiye ve diğer ülkeler de aynı yolu takip ettiler.

Piyasa köktenciliği: Manevi sınırlamaların olmadığı ticaret faaliyeti. Post-Sovyet ülkelerinde geniş bir yaygınlığa ulaşmıştır ve ulusal güvenlik açısından reel bir tehlike oluşturmaktadır.

Posibilizm (Olanakçılık): Fransız bilim adamı Blache'ın; devletin verimli bir şekilde kalkınması için doğanın *"uyuklayan enerjisinin"* insanlarca kullanılmasından bahseden jeopolitik öğretisi. Gerçek devletlerden farklı olarak doğal ve sosyokültürel kodlarını verimli bir şekilde kullanabilen *"hayalî"* devlete ilişkin tasavvurlardan oluşur. Posibilizm; jeopolitik düşüncenin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuş ve geleneksel jeopolitiğin coğrafi determinizminin ortadan kaldırılmasına olanak vermiştir.

Post-endüstriyel Toplum Teorisi: Endüstriyel toplum teorisinin ve ekonomik üretimin daha ileri aşaması. Ekonomide hizmet sektörü öne çıkar; üniversiteler ve araştırma enstitüleri toplum içinde önemli kurumlara dönüşür. İktidar kapitalist oligarşi sahiplerinden ve korporasyonlardan yeni karar alma mekanizmalarına sahip teknokrat seçkinler zümresine geçer. Post-endüstriyel toplumlarda üretim araçları üzerinde mülkiyetin doğası değişikliğe uğrar. Geleneksel özel mülkiyet önemini kaybeder, yerini bireyin fikri emeğine dayanan entelektüel mülkiyete bırakır.

Post-endüstriyel toplum: Endüstriyel toplumun yerini alan toplum düzeni. Böyle toplumlarda entelektüel kapital endüstriyel kapitalin; yaşam kalitesi değerleri maddi değerlerin üzerindedir.

Postmodern: Marjinal durumların *(mekânların, insanların, zümrelerin, kültürlerin, ekonomi alanlarının)* ön planda olduğu dönem. Bu dönemde uygarlıklar arasında diyalog ve halklar arasında işbirliği artar, farklı gelenekler arasında yakınlaşma olur. Maziyi geleceğe değişen Avangart'tan farklı olarak Postmodernizm maziye geleceğin simgelerini yükler. Postmodernizm döneminde; insanoğlunun iç dünyası ile dış dün-

yası, uygarlıklarla okyanuslar ve kıtalar, atmosferle biyosfer arasında marjinal ilişkilere dayalı *"dünyanın sonu"* hissi içkin tefekkürü güçlendirir.

Protektora: Güçsüz devletlerin daha güçlü bölgesel devletlere ya da dünya devletlerine bağlılık biçimi.

Ratzel, Friedrich: (1844-1904) Alman coğrafyacı, etnograf ve sosyolog. *"Jeopolitiğin Babası"* olarak anılır. Bilimsel savlarını şu eserlerinde ortaya koymuştur: Devletlerin Genişleme ve Yayılma Kuralları Üzerine (1896), Siyasi Coğrafya (1897), Ulusların Güç Kaynağı Olarak Deniz (1900). Yaşam Alanı Teorisi'nin müellifidir.

Reel Egemenlik: Bir devletin iç, dış ve savunma politikasını belirleme, antlaşmalar imzalama ya da imzalanan antlaşmaları ilga etme ve diğer stratejik adımlar atma hususunda tamamen bağımsız hareket edebilmesidir.

Reformasyon: 16. Yy.da Avrupa'da ortaya çıkan dinî ve politik hareket. Batı Avrupa uygarlığının şekillenmesinde özel bir yere sahip bulunmuştur. Bireyin kişisel vicdanın ön planda tutulması Reformasyon Hareketi için karakteristiktir.

Ribbentrop-Molotov Paktı: SSCB ile Almanya arasında 23 Ağustos ve 28 Eylül 1939 tarihlerinde imzalanan saldırmazlık ve Avrupa'nın nüfuz alanlarına bölünmesi konulu anlaşmalar ve bu anlaşmaların gizli ekleri. Bu pakt savaş öncesinde *"zorunlu ara"* olarak değerlendirilmekteydi. Oysa zamanımızda 1939-1941 yıllarının gizli belgelerinin yayınlanması, SSCB ile Almanya'nın ortak stratejisini anlamamıza olanak vermektedir. Dünya egemenliğine ulaşmak isteyen Almanya'nın jeostratejisinin temelinde Avrasya Teorisi ya da İngiliz bilim adamı Mackinder'in Heartland Teorisi vardı. Haushofer ABD ile Birleşik Krallık işbirliğine karşı koyabilmek için Almanya-Rusya-Japonya jeopolitik ekseninin oluşturulması gerektiğini söylüyordu. Müzakereler sonucunda İttifak Devletleri'yle *(Almanya, İtalya, Japonya)* SSCB arasında imzalanacak antlaşmanın metni de hazırlanmış bulunuyordu. Söz konusu belge Avrasya'nın ve Afrika'nın nüfuz alanlarına bölünmesini öngörüyordu. 1 numaralı gizli ekte 4 devletin Güney'e doğru boylam istikametinde jeostratejik planlarından bahsediliyordu. SSCB'nin öncelikli çıkarları Hint Okyanusu bölgesindeydi. 2 numaralı gizli ekte ise Türkiye'nin Karadeniz Boğazları konusundaki uluslararası mecburiyetlerden kurtarılması ve Almanya, SSCB, İtalya ile işbirliğinin içine çekilmesi öngörülüyordu. Adları anılan devletlerin Boğazlar konusunda ortak bir antlaşma üzerinde çalışmaları gerekiyordu. Antlaşmanın SSCB'ye askerî donanmasını Boğazlardan geçirmek konusunda sınırsız hak verilmesi öngörülüyordu. SSCB'nin Finlandiya ile yaptığı savaşta zayıf olduğu ortaya çıkınca Almanya Avrasya Heartland'ine yalnız başına sahip olmak istedi. Hitler 18 Aralık 1940'ta Barbarossa Harekâtı adlı stratejik planı imzaladı.

Rimland: Atlantik'le Avrasya arasında "aralık jeopolitik mekân" *(kıyı bölgesi)* teorisi.

Roma Kulübü: 20. Yy.ın 70'li yıllarında küresel gelişmenin geleceğine ilişkin çalışmalar yapan etkin bir uluslararası sivil toplum kuruluşudur. 1968 yılında Roma'da kurulmuş ve çok sayıda bilim adamını, politikacıyı, iş adamını ve maliyeciyi kendi bünyesinde toplamıştır. Roma Kulübü raporlarında, mevcut gelişim çizgisinin sürdürülmesi durumunda *"küresel felaketin"* kaçınılmazlığından bahsedilir. Kulüp Kuzey-Güney Jeopolitik Teorisi'ni ortaya koymuştur. Bu teoriye göre endüstriyel açıdan gelişmiş Kuzey'le az gelişen ülkelerden ve Çin'den oluşan Güney arasındaki çatışma çoğu küresel krizin ve sorunun başlıca nedenidir. Roma Kulübü üyeleri farklı toplumsal ve ekonomik sistemlere sahip olan devletler arasında yakınlaşma ve zıtlıkların giderilmesi politikasını önermişlerdir.

Rusya İçin Avrasya projesi: Ekonomik ve teknolojik gelişmelerin üç kutbu olan Batı Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Amerika arasındaki iletişim koridorlarının geçtiği tek ülke Rusya'dır. Rusya İçin Avrasya projesi Rusya'nın Doğu ile Batı arasında kültürel diyaloğun aracısı rolünü üstlendiği Çok Boyutlu İletişim Alanı'nın kurulması görüşünü desteklemektedir.

Rusya, jeopolitik kod: Rusya büyük yüzölçümüne sahip büyük devlettir. Nükleer gücü Rusya'ya büyük devlet statüsünü kazandıran en önemli etkendir ve Batı bu statüyü her zaman göz önünde bulundurmak zorundadır. Öte yandan Rusya, yeryüzünün ekonomik ve teknolojik kutupları *(Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik Okyanusu)* arasında orta konumda bulunan Avrasya devletidir. Rusya yeryüzünün en büyük enerji rezervlerine sahip ülkelerinden de biridir. Jeopolitik güç ölçütlerine göre uluslararası ilişkilerde pek çok süreci etkileyebilecek konumdadır.

Rusya, uygarlık kodu: Rusya'nın uygarlık kodunu bir yandan büyük mekâna sahip olmak, diğer yandan manevi hedeflerin büyüklüğü belirler. Rus uygarlığının gelişim çizgisini Batı ile Doğu arasındaki zıtlıklar çizer. Çok boyutlu iletişim alanının genişliği Rusya'nın toplumsal ve ekonomik kalkınmasının ve Avrasya'da siyasi istikrarın garantisi olan stratejik rezervdir. Rusya sınır çizgisinin yüksek enerjisini kullanmak suretiyle Batı'nın, Güney'in ve Doğu'nun modern meydan okumalarına karşı koyabilir.

Rusya'da jeopolitik düşünce: Moskova'nın Üçüncü Roma olduğu düşüncesi, Panslavizm ve Dünya Devrimi jeopolitik teorilerine yansıyan *"kurtarıcılık misyonu"* dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya için karakteristiktir. Alman, Fransız ve İngiliz jeopolitik okulları Rus jeopolitik düşüncesinin şekillenmesi üzerinde büyük ölçüde

etkili olmuşlardır. Batıcılık, Slavcılık ve özellikle Rusya dışında ortaya çıkmış olan Avrasyacılık da Rus jeopolitik düşüncesinde önemli yer işgal eder. Günümüzde Rusya'da dünya mirasından yararlanılmakla Batıcılık, Nasyonal Bolşevizm, Yeni Avrasyacılık ve Rus milliyetçiliği temelinde yeni jeopolitik doktrinleri geliştirilmektedir.

Rusya-ABD ilişkileri: SSCB'nin çöküşünün ardından ABD ile Rusya arasında uluslararası politikada bir eşi olmayan *"liderler arasında kişisel arkadaşlık"* ilişkisi ağır basmaktadır. İki ülke arasında stratejik ortaklığı garanti eden şey Rusya'nın ikinci nükleer güç olmayı sürdürmesidir. Fakat diğer kategorilerde Rusya ABD'nin hayli gerisindedir. 21. Yy. başlarında Rusya nüfus bakımından ABD'nin yarısı kadar olmakla beraber, yıllık federal bütçe açısından 26 kat gerisinde bulunuyordu. Rusya'nın savunma bütçesi ABD'ninkinden 42 kat, eğitim bütçesi ise 217 kat geridedir. Kişi başına düşen yıllık gelir açısından da Rusya ABD'nin 30 kat gerisindedir.

Rüşvetçilik: Kişisel ya da şirket ölçekli çıkar elde etmek amacıyla gerçek ve tüzel kişiler arasında kurulan illegal ilişkiler. Rüşvetçilik her ülkede farklılık gösterebilir. Örneğin Çin'de rüşvetçilik daha çok orta ve alt düzeydeki memurlar arasında yaygındır, yüksek düzeydeki memurlar arasında rüşvetçiliğe çok ender rastlanır.

Saldırganlık: Devletlerin dış politikalarını gerçekleştirme yöntemlerinden biridir. Bir devletin diğerinin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı doğrudan ya da dolaylı olarak zor kullanmasıdır. Savunma pozisyonundaki devletin uygulamaları ve bu arada askerî operasyonları saldırganlık olarak tanımlanmaz ve uluslararası hukuk normlarına uygundur.

Savaş: Siyasi hedefleri gerçekleştirmenin en pahalı ve irrasyonel yolu. 1480-1941 yılları arasında gerçekleşen 278 savaşın 78'i *(yüzde 28'i)* iç savaştır. 1800-1941 yılları arasında devletler arası savaşlarla iç savaşlar arasındaki oran üçe birdir. 1945-1985 yılları arasında yeryüzünde 160 silahlı çatışma yaşanmış ve bunların 151'i Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde gerçekleşmiştir. Bu süre içinde dünyada savaşsız geçen günleri sayısı 26'dır. Çatışmalar sonucunda ölen insan sayısı 25-35 milyon kişi arasındadır. 20. Yy. sonlarına kadar soğuk silahın kullanıldığı savaşlardan nükleer silahın kullandığı savaşlara varıncaya değin savaşların 5 kuşağı kayda alınmıştır. 20. Yy. sonunda savaşların 6. kuşağı olan temassız savaşlar ortaya çıktı. Bu savaşlarda zafer hasmın ekonomik gücünün yok edilmesi ve ağırlıklı olarak sivil halkın mahvı sayesinde kazanılır ve saldıran taraf çok az kayıp verir. Temassız savaşlarda nokta atışı yapan silahlar kullanılır, radyoelektronik mücadele yapılır, hava şartlarına etki edilir. Gelecekte savaşların 7. kuşağı enformasyon silahının yardımıyla yapılacaktır. Bu savaşların sistem oluşturan bileşeni enformasyon, sistem yıkan bileşeni ise sosyal çevredir. Bu 7. kuşak savaşlar-

da daha fazla enformasyona sahip olan devlet zafer kazanacaktır. Fakat asimetrik nitelikli bu savaşlarda enformasyon sistemine sahip olmayan düşmana darbe indirmek mümkün olmamaktadır. Öte yandan, saldıran tarafın teröristlerin ya da hackerlerin eylemi sonucunda darbe alması da mümkündür.

Savitski, Pyotr Nikolayeviç: (1895-1968) Tarihçi, ekonomist, coğrafyacı ve filozof. Avrasyacılığın kurucularından biri ve en önemli ideologudur. Avrasya Kıtası adlı eseri ilk defa 1997 yılında Moskova'da basılmıştır. Bilim adamının başlıca görüşleri bu kitabında açıklanmaktadır.

Seçkinler: Toplumun imtiyazlı zümresinden oluşan sosyal grup. Bu grup önemli rezervleri kendi elinde toplar, yönetim işlevini gerçekleştirir, kültürün ve bilimin gelişmesi sürecini yönetir.

Serbest Ekonomik Bölge: Gümrük, ticaret ve üretim alanında birtakım imtiyazların uygulandığı bölge. Mali yatırımların rolünün artmasına bağlı olarak kıyı bankacılığı merkezleri ortaya çıkmıştır. Böyle bölgelerde öncelikli olan üretim değil ve mali çalışmalarla sigorta ve işletme faaliyetidir. Bilimsel ve teknik kalkınma döneminde yeni nesil serbest ekonomik bölgeler ortaya çıkmıştır. Bunlar ileri teknolojilerin üretimiyle bilimi kendinde birleştiren teknik ve bilimsel alanlar ya da teknopolislerdir *(teknoparklar, teknoloji köyleri, inovasyon merkezleri).* İlk teknopolis San Francisco yakınlığındaki Silikon Vadisi'dir. Serbest Ekonomik Bölgelerde liberal ekonomiye özgü tüm temel fonksiyonel tipler mutlaka bulunur.

Sınır devleti: Uygarlıkların sınırında ve diğer sınır bölgelerinde bulunan devletlerdir. ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda uygarlıkların sınırında kurulan devletlere örnek teşkil eder. İsviçre, Belçika, Lüksemburg, Ukrayna Kazakistan etnik ve dinî sınır bölgelerinde kurulmuştur. Süper Güçler arasında çatışma döneminde Kuzey ve Güney Vietnam, Kuzey ve Güney Kore, Batı ve Doğu Almanya jeopolitik sınır bölgelerinde bulunan devletlerdi.

Sınır enerjisi: Devletlerin ya da uygarlıkların çok boyutlu *(jeopolitik, jeoekonomik, ulusal, dinî)* sınırlarının yapıcı ya da yıkıcı enerjisi. Uygarlıkların sınırında etkili bir enformasyon değişimi ve ticari değişim mümkün olmadıkta, sınırlarda hareketlilik başlar. Bu durumlarda millî ve dinî çatışma tehlikesi artmaktadır.

Sınır ötesi işbirliği: Devletlerin sınır bölgelerinin barışçı yoldan ekonomik entegrasyonu. Avrupa'da çok yaygındır.

Sınır: Çok boyutlu iletişim alanlarının yüksek enerjiye sahip bölgeleri. Jeopolitikte iki türlü sınır vardır: Sınır çizgisi ve sınır şeridi. Sınır çizgisi deniz sınırı; sınır şeridi ise kara sınırıdır. Küresel ölçekte etkililik iddiasında olan jeopolitik blokun görevi kendi sınır çizgisini azami ölçüde genişletmek, rakibin sınır çizgisini ise en aza indirmektir.

Silikon Vadisi: İleri teknolojiler kutbu; yeryüzünün ilk ve en büyük teknopolisi. 1950'lerde ABD'nin California eyaletinin San Francisco kenti yakınlarında kurulmuştur. Burada elektronik ürünler ve kozmik ürünleri üreten şirketlerle Stanford Üniversitesi'nin ortak bilimsel faaliyeti gerçekleştirilmektedir. ABD'nin GSYİH'sinin önemli bir bölümü burada üretilmektedir. Silikon Vadisi *"devlet içinde devlet"* gibidir ve en gelişmiş 12 ülke arasına girebilir. Burası Entelektüel'in ve Kapital'in, iş adamlarıyla programcıların bir araya geldiği ve geleceğin bilgisayar teknolojilerinin üretildiği yerdir.

Simetrik ilişkiler: Bir ülkede cereyan eden değişikliklerin başka bir ülkenin iç politikasına yansımasına neden olan uluslararası ilişkiler sistemi. ABD'de Yahudi lobisinin daha az etkili olduğu Cumhuriyetçi Parti'nin iktidar olması Rusya'da Yahudilerin ticari çıkarlarının saldırıya uğramasına neden olmuştur. Yahudilerin etkili olduğu Demokratik Parti'nin iktidarı döneminde böyle bir şey söz konusu olamazdı.

Sovyet-Afgan Savaşı (1979-1989): Sovyetler Birliği'nin güney yönündeki başarısız hamlelerinden biri. Sosyalist yönelimli Afganistan Halk Demokratik Partisi'nin 1978 yılında gerçekleştirdiği darbenin ardından ülkede iç savaş başladı. İktidara gelen sosyalistleri savunmak amacıyla SSCB 1979 yılında bu ülkeye asker gönderdi. 1989 yılında Sovyet ordusunun çekilmesinin ardından *"demokratik"* rejim iflas etti ve 1992 yılında mücahitler Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Yerel gruplar arasındaki iç çekişme daha da şiddetlendi.

Sömürge yayılmacılığı: Büyük Coğrafi Keşifler döneminden itibaren diğer ülkelerin topraklarını sahiplenen 12 imparatorluk var olmuştur. Bunlardan 5'i (*İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve Britanya)* birkaç yüzyıl boyunca yeryüzünün büyük bir bölümünü kontrol altında tutmuşlardır.

Suç dünyasının küreselleşmesi: Küreselleşmenin suç dünyasıyla bütünleşmesi sonucunda küresel suç ekonomisinin şekillenmesi. Burada etnik gruplar çok uluslu şirketlerin yerini almaktadır. Çin triadları sayı açısından ve birlikte hareket etme özelliğine göre diğer etnik gruplardan seçilmektedir.

Suç Ekonomisinin Kutupları: Egemen devletlerin kontrolü altında bulunmayan bölgeler. Örneğin Asya'da Altın Üçgen, Medellin Uyuşturucu Karteli'nin kontrolü altındaki Kolombiya toprakları, Angola'nın güneyi vb.

Suç Rönesans'ı: Demokratik kurumların illegal iş ilişkilerinin geliştirilmesi ve kişisel özgürlüklerin korunması amacıyla kullanılması. Rüşvetçiliğe bulaşan fakir ülkelerde suç işleyen *(özellikle büyük ölçüde kamu mülkiyetini "özelleştiren")* herhangi bir insan demokratik süreçler yardımıyla *(örneğin avukat tutmak ya da yasama organına seçilmek suretiyle)* ceza almaktan kurtulabilir, özgür kalabilir.

Sultan modeli demokrasi: Post-Sovyet coğrafyadaki pek çok yeni devletin ve Rusya'daki otonom kurumların uğradığı değişikliğin bir sonucu. Demokratik yollardan iktidara gelen cumhurbaşkanı *(modern anlamda)* ya da sultan veya han *(Orta Çağ'daki anlamıyla)* devlet hazinesinin boş olmasına rağmen devlet imtiyazlarını dağıtır ya da iktidara sadık olmaları ve seçimlerde maddi destek sağlamaları karşılığında korporatif grupların illegal yollardan zenginleşmesine olanak sağlar.

Süper Güçler: Güç açısından diğerlerinden üstün olan devletler. Antik Çağ'da Roma ve Çin imparatorlukları böyle devletlerdendi. Bunların gücü ve etkisi genellikle altbölgelerle sınırlı bulunuyordu. Süper Güçler iki kutuplu dünya düzeni içinde işlevseldir. 20. Yy.ın Süper Güçleri SSCB ve ABD iki zıt kutbun askerî, ideolojik ve ekonomik liderleriydi. SSCB'nin parçalanmasının ardından ABD artık yalnızca *"büyük devlet"* olmuştur.

Tamamlayıcılık: Ortak sosyokültürel alan *(uygarlık)* içinde anlam taşıyan içkin kavram. *"Zıtlıklar birbirini reddetmez, tamamlar." (N. Bohr)* Tamamlayıcılık özel bir komplimancılık türüdür. Tamamlayıcılık ilkesi sistemin çöküşüne götüren *"Zıtlıklar arasında mücadele kalkınmanın kaynağıdır"* tezini kabul etmez.

Tampon ülke: Jeopolitik güç merkezleri arasında bulunan ve bunları birbirinden ayıran bir ya da daha fazla ülke. Eskiden Afganistan; Rusya ve Büyük Britanya imparatorlukları arasında tampon ülke rolünü oynamıştır.

Tarihî Uygarlık Tipleri Teorisi: Rus sosyolog ve Panslavizm'in ideologu N. Danilevski'nin Rusya ve Avrupa (1871) eserinde açıkladığı teoridir. Danilevski şu tarihî uygarlık tiplerini belirlemiştir: Mısır, Çin, Asur-Babil-Fenike, Yahudi, Yunan, Roma. Danilevski Roman-Cermen ve Slav uygarlıkları üzerinde daha fazla durmuştur. I. Petro döneminden itibaren Rusya'nın dış politikasının şu özelliklere sahip olduğunun altını çizer: Dış politikanın merkezinde Rusya'nın çıkarları varken, Rusya uluslararası are-

nada büyük başarılar kazanmaktadır; Avrupa'nın ortak menfaatleri söz konusu olduğunda ise aynı başarı Rusya aleyhinde kullanılmaktadır. Danilevski, Avrupalılaşmanın her türlüsünün "*Rus toplumunun iyi eğitimli zümreleri arasında halk ruhunun zayıflamasından doğan hastalığın emaresi"* olduğu kanısındadır.

Taylor, Peter James: Britanyalı coğrafyacı, jeopolitikte jeoekonomik yaklaşımın kurucularındandır. 1982 yılından itibaren yayınlanan Siyasi Coğrafya *(Political Geography)* dergisinin kurucularından biri ve ilk editörüdür. Uluslararası arenada mutlak lider konumunda bulunan devletlerin jeopolitik egemenliklerini tetkik etmiştir. Taylor *"jeopolitik kod"* kavramını yaygın bir şekilde kullanmıştır. Burada *"kod"* ulusal çıkarları, etki alanlarını, komşu ülkelerle ilişkileri, yani dış dünyayla bağların ve karşılıklı etkileşimin tüm coğrafi çeşitliliğini *(spektrumunu)* kapsamaktadır. Taylor dünya düzeninin değişiminde jeopolitik dinamikler kavramını bilime getirmiştir. Evrensel, ulusal ve yerel politikaları doğal bir şekilde ilişkilendirerek Wallerstein'in dünya düzeni yaklaşımına daha fazla derinlik kazandırmıştır.

Tek kutuplu dünya: SSCB'nin Soğuk Savaş'taki yenilgisinin ardından ABD'nin dünya liderliğinin jeopolitik modeli.

Teknopolis: Entelektin ve sermayenin biriktiği, yüksek teknolojinin üretildiği serbest bölge *(Bkz. Silikon Vadisi).*

Telekomünikasyon: Verilerin dijital yöntemle aktarılmasına ve komütasyonuna dayalı, fiber optik ve uydu iletişim sistemlerinin kullanıldığı komünikasyon araçları. Telekomünikasyon bir devletin en önemli stratejik rezervlerindendir.

Teosofi (teozofi): Evrensel din doktrini. 19. Yy. sonu ve 20. Yy. başlarında Batı'da, Rusya'da ve Hindistan'da çok sayıda yandaşa sahip bulunmuştur. Teosofi Derneği'nin kurucusu Helena Blavatsky, insanı devasa güce sahip kozmik enerji depolayabilen makrokozmosun mikrokozmosu olarak değerlendirirdi. Teosofi, tükenmez manevi eneri kaynaklarına dayalı evrensel bir dünya düzeni önermiştir.

Thatcherizm ve Reaganizm: Altyapı *(yollar, iletişim ve enerji sistemleri)*, eğitim ve bilim, dış ticaret ve politika hariç diğer alanların özelleştirilmesi ve bunlar üzerinde devletin düzenleyici uygulamalarının kaldırılması.

Totalitarizm: *(Latince "tüm, bütün" anlamına gelen totalis sözcüğünden)* Toplumu yönetici seçkinlere (*rehbere ya da Führer'e)* tam itaate zorlayan siyasal düzen. Toplum yaşamının tüm alanlarını kontrol eden otoriter devlet biçimi.

Toynbee, Arnold: (1889-1975) İngiliz tarihçi, sosyolog; tarihî gelişim teorisini ortaya atmış ve felsefe tarihinin en önemli isimlerinden biri olmuştur. 12 ciltten oluşan Tarih Bilinci (1934-1961) adlı eserinde insanlığın yekpare ve ortak bir tarihe sahip olduğu iddiasını inkâr etmiştir. Uygarlıkların zaman ve mekân temaslarının sosyal ve psikolojik sonuçlarını analiz ederek Meydan Okuma ve Tepki Teorisi adı verilen uygarlık teorisini ortaya atmıştır. Toynbee tarihin algılanmasını insanın kendini algılama süreci olarak izah etmiştir.

Transformasyon (geçiş) dönemi: Uluslararası ilişkilerin çağdaş durumu. İki kutuplu dünya düzeninden zıtlıklarla dolu küreselleşme sürecinin eşlik ettiği yeni düzene geçiş; değişim, dönüşüm.

Truman Doktrini: ABD'nin Soğuk Savaş'ı şiddetlendirmek üzere attığı ilk pratik adım. Başkan Harry Truman 12 Mart 1947 tarihinde Kongre'deki konuşmasında komünizm tehlikesinin arttığını ilan ederek Yunanistan ve Türkiye'ye önemli ölçüde maddi destek verileceğini bildirmiştir.

Ukrayna, jeopolitik kod: Ukrayna, bağımsızlık yıllarında nükleer ülke statüsünü kaybetmiş olan bir Güneydoğu Avrupa ülkesidir. Bu ülke orta gelişmişlik düzeyine sahip bir ülkeden dünya ekonomisinin ve politikasının marjinal bir örneğine dönüşmüştür.

Uluslararası Borç Krizi: 21. Yy. başında az gelişmiş ülkelerin dış borçlarının toplamı 2 trilyon doları geçmiştir. IMF en fakir ülkelerin borçlarının yüzde 90'ının silinmesi kararını aldı. Bu rakam az gelişmiş ülkelerin toplam borçlarının yüzde 2'lik bir bölümünü oluşturuyordu. Spekülatör piyasalarında sanal para hareketleri sıklıkla ulusal paraların hızla değer kaybetmesine ve millî servetin değerden düşmesine neden olmaktadır. Ulusal ekonomilerin zorunlu koruma önlemleri alınmadan dış sermayeye açılması 20. Yy.ın 90'lı yıllarının sonunda Asya'daki mali krizin temel nedeni olmuştur.

Uluslararası ekonomik ilişkiler: Günümüzde uluslararası ekonomik ilişkiler sisteminin temelini, dünya kaynaklarının Batı'nın çıkarları doğrultusunda yeniden paylaşılmasını gerçekleştirmekle görevli üç uluslararası kuruluş teşkil ediyor. Bunlar çok uluslu şirketler, çok uluslu mali kurumlar *(Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası)* ve Dünya Ticaret Örgütü'dür. Modern uluslararası finans ve ticaret kurumları sistemi büyük ölçüde Batılı ülkelerce oluşturulmuştur ve çalışmalarında öncelikle bu ülkelerin çıkarlarını göz önünde bulundurur. Dünya ekonomik düzenine entegre olmak isteyen diğer ülkeler, mevcut sistemden faydalanmak zorunda kalmaktadırlar.

Uluslararası ekonomik ilişkilerde dönüşüm: Önceleri uluslararası ekonomik ilişkilerin temelini ticaret ve üretim oluşturduğu halde, günümüzde döviz ve finans ilişkileri ağır basmaktadır. Anaparanın üretimden kaçırılması ve bankaların uluslararası ekonomik ilişkilerin merkezine dönüşmesi süreci gözlemlenmektedir.

Uluslararası İlişkiler Konseyi (CFR): ABD'de yönetici seçkinler zümresinin şekillenmesinde etkili sivil toplum kuruluşu. Ulusal sınırların kalkmasını, küresel siyasal ve ekonomik süreçleri yönetme iktidarında olan bir Dünya Hükümeti'nin kurulmasını önerir. Rockefeller Ailesi'ne mensup bankerler grubunca kurulmuştur. Konsey'i 1917-1950 yılları arasında jeopolitikte liberal enternasyonalizmin teorik temellerini atan Isaiah Bowman yönetmiştir. Konsey, 1973 yılında Batı'nın stratejik planlama merkezi olarak bilinen Üçlü Komisyon'u kurmuştur. 1922 yılından itibaren uluslararası ilişkiler alanında en muteber neşirlerden biri olan Foreign Affairs adlı dergiyi yayınlamaktadır.

Uluslararası ilişkiler: Devletler ve dünya politik arenasının diğer aktörleri arasında askerî, politik, ekonomik ve diğer ilişkiler sistemi. Uluslararası ilişkilerde en önemli yeri devletler arası ilişkiler tutar. Bu ilişkilerde *"halkların kardeşliği", "uluslararası borçluluk" ve "kardeş yardımı"* gibi kavramlar yoktur, devletlerin çıkarları vardır. Uluslararası ilişkiler ulusal ve uluslararası güvenliğin temini açısından oldukça önemlidir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB): Bu kurumlar 1944 yılının Temmuz'unda ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kentinde düzenlenen mali konferansta 44 ülkeyi temsil eden delegeler tarafından tesis edilmiştir. Benzer uluslararası maliye kurumlarının oluşturulması fikrini ilk ortaya atam ünlü İngiliz iktisatçı John Keynes'tir. Bretton Woods Kurumları olarak bilinen IMF ve WB Washington'dadır. IMF'nin ana görevi, üye ülkelerde gerçekleştirilen para, kredi ve döviz kurlarının yönetimi politikalarını kontrol altında tutmaktır. WB'nin ana görevi ise ekonomik kalkınmayı finanse etmek ve az gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik kalkınmaya yardım etmektir.

Uluslararası siyasetin dönemleri: Uluslararası siyasetin uzun dönemleri ya da ABD'li siyaset bilimciler G. Modelski ve W. Thompson'un *"liderlik dönemleri"* adını verdikleri evrelerdir. Böyle dönemlerin birbirinin yerini alması dünyanın jeopolitik yapısını değiştirir, yeni büyük devletlerin ve yeni nüfuz alanlarının ortaya çıkmasına neden olur. Uluslararası siyasetin uzun dönemlerinden her biri yaklaşık olarak 100 yıl sürer.

Uluslararası terörizm: Uluslararası arenada suçsuz insanların ölümüne neden olan, devletler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer bağları sekteye uğratan,

toplumsal düzen açısından tehlikeli eylemlerin toplamı. Terörizm uluslararası politikanın bir öznesine dönüşmüş ve uluslararası ilişkileri gerçek anlamda etkilemeye başlamıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terör eylemi uluslararası ilişkiler sistemine ve uluslararası güvenliğe büyük bir darbe olmuştur. Dünya terör ağının toplam *"bütçesinin"* 7 ila 30 milyar dolar arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Unthinkable Operasyonu: İngiltere'nin 1945 Mayıs'ında SSCB'ye karşı gizli savaş planı. Böyle bir gizli planın ivedilikle hazırlanmasına ilişkin emri veren İngiltere Başbakanı Churchill'di. Kendisi anılarını yazdığı İkinci Dünya Savaşı adlı kitapta böyle bir adımı Sovyet Rusya'nın özgür dünya için büyük bir tehdit oluşturmasıyla izah etmiştir. *"Çok gizli"* damgalı savaş planının son versiyonu 22 Mayıs 1945 tarihinde tamamlanmıştır. Planlanan askerî operasyonun öncelikli siyasi amacı Rusların ABD ve Birleşik Krallık'ın iradesine boyun eğdirilmesiydi. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için Rusya topraklarının işgal edilmesi de plana dâhildi. Planın askerî-stratejik amacı Rusya'nın Güneydoğu Asya, Karadeniz Boğazları ve Basra Körfezi'nin petrolle zengin bölgeleri *(Yakın Doğu, İran, Irak)* üzerinde kontrol sağlamasına izin vermemekten ibaretti.

Uygarlık (sosyokültürel, kültürel ve genetik) kodu: Herhangi bir uygarlığa ait olmanın dayanıklı kültürel ve genetik emareleri.

Uygarlık devleti: Modern dünyada küresel meydan okuma ve tehlikelere karşı koymanın daha elverişli biçimidir. Ekonomik ve teknolojik kalkınma alanında en büyük merkezler *(Birleşik Avrupa, ABD, Çin)* böyle bir yapılanmaya sahiptir. Politik, sosyokültürel ve dinî sınırların birbirine uyduğu Çin klasik bir uygarlık devleti örneğidir. Birleşik Avrupa Batı Avrupa uygarlığının tarihî çekirdeğini çağrıştırmaktadır. Tarihî gelişim süreci içinde ulus devletlere bölünmüş olan Sovyetler Birliği de bir uygarlık devleti olarak kabul edilmekteydi.

Uygarlık kırılmaları: Uygarlıklar arasında çatışma bölgeleri. Örneğin Batı ile İslam Dünyası arasındaki çatışma bölgesi. Dar anlamıyla dinler, ideolojiler ve kültürler arasında potansiyel çatışma bölgeleridir. Örneğin Pakistan'la Hindistan, İsrail'le Filistin, Yugoslavya'yla Batı arasındaki çatışma bölgeleri.

Uygarlık krizi: Toplumların sistemli *(iktidar, askerî doktrin, ekonomi, din ve maneviyat)* krizi. Modern dünyada Doğu Hıristiyan Uygarlığı'nda uygarlık krizi gözlemlenmektedir.

Uygarlık sınırları: Yüksek passionerlik enerjisine sahip etnik marjinal bölgeler oluşturan uygarlık sınırlarının biyolojik özellikleri ve doğal ekotonları arasında benzerlik bulunur. Halkların dinî işaretlere göre zorla uygarlık bölgelerine ayrılması "*kan*

ve toprak" enerjisinin güçlenmesine neden olur. Engellerin kaldırılarak halklar arasında sürekli kültürel ve ekonomik ilişkilerin tesis edilmesi ise ruhun pozitif enerjisinin güçlenmesine yardım eder.

Uygarlık: Bu kavramın kesin bir şekilde tarif edilmesi mümkün değildir. Uygarlık toplumsal kalkınmanın, maddi ve manevi kültürün aşama ve düzeyini belirler. Uygarlıklar insanlığın manevi kalkınmasını yönetir, kan bağı *(Slav, Roman-Cermen)* ve ruh bağı *(Ortodoks Hıristiyan, Batı Hıristiyanlığı)* uygarlıkları olarak ayrılırlar. Modern uygarlık teknolojik kazanımların ve buna bağlı olarak ortaya çıkan refah düzeyinin toplamıdır. Modern uygarlıklar arasında Batı Avrupa *(Hıristiyan)*, Müslüman, Hint, Çin *(Budist ve Konfüçyüsçü)*, Katolik Latin Amerika, Siyahi Afrika uygarlıkları birbirinden ayrılır.

Uygarlıklar jeopolitiği: Formasyon Teorisi'nden farklı olarak Uygarlıklar Teorisi kültürel-genetik kodların ve arketiplerin dayanıklılığı temelinde geliştirilmiştir. Tarih; mantalitelerini ve manevi değerlerini muhafaza eden uygarlıkların her türlü dış tehlikeye karşı koyabildiğini kanıtlamıştır. Uygarlıklar Jeopolitiğinin metodolojik temelini oluşturan şey jeofelsefedir.

Uygulamalı jeopolitik: Bölgesel sorunların çözümünde jeopolitik tekniklerinin uygulanması.

Vietnam Savaşı (1963-1973): ABD'nin Güneydoğu Asya'da komünizme karşı köprübaşı oluşturmak amacıyla giriştiği başarısız savaş. Vietnam Savaşı'na toplam 9 milyon kadar ABD askeri katılmıştır. Savaş yıllarında milyonlarca Vietnamlıyla beraber 60 bin Amerikalı yaşamını kaybetmiş, 300 binden fazla asker yaralanmıştır. Bu kayıplar ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıplarından daha fazladır. Vietnam Savaşı ABD tarihinin en ağır askerî hareketlerinden bir tanesidir. 27 Ocak 1973 tarihinde Paris'te savaşın sonlandırılmasına ve barışın tesisine ilişkin anlaşma imzalanmıştır.

Yalta (Kırım) Konferansı (4-11 Şubat 1945): İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD, SSCB ve İngiltere Devlet Başkanlarının ikinci zirvesi. Bu konferansta müttefiklerin Almanya'nın geleceğine ilişkin genel hedefleri ilan edilmiş, Polonya ve Yugoslavya konuları, SSCB'nin Japonya'ya karşı savaşa katılması, Kuril Adaları'nın SSCB'ye verilmesinin şartları müzakere edilmiştir. Daha sonra SSCB'nin çöküşüne kadar sürecek olan dünya düzeninin temelleri Yalta Konferansı'nda atılmıştır.

Yalta Barışı: Müttefiklerin Almanya, İtalya ve Japonya üzerindeki zaferinin ardından kurulan dünya düzeni. *(Bkz. Yalta Konferansı)*

Yasal Seçkinler: Doğu Avrupa'da değişimler sırasında toplumsal ve siyasal yaşamda öne çıkan marjinal sosyal zümre. Manevi kısıtlamalara aldırmayan, yasaların izin verdiğinden daha fazlasını elde etme becerisini gösteren kişilerin iktidara yükselmesi.

Yaşam Alanı Teorisi: Geleneksel jeopolitiğin temelini oluşturan teorilerdendir. Yaşam Alanı Teorisi'ne göre bir devletin kalkınması yalnızca arazisini sürekli biçimde genişletmek ve dünya egemenliğine ulaşmak için çalışmakla mümkündür. Teori F. Ratzel'in Siyasi Coğrafya (1897) adlı eserinde izah edilmiştir. Ratzel, devletlerin de canlı bünyeler gibi ya büyümesi ya da mahvolması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ratzel'e göre bir ülkenin sınırlarını diğer ülkelerin ilhak edilmesi suretiyle genişletmesi iç yaşam enerjisinin yansımasıdır. Güçlü devletlerin, kalkınmalarını temin etmek için *"zorunlu yaşam alanına"* sahip bulunmaları gerekmektedir.

Yaşanabilir alan: Herhangi bir devletin yaşam için elverişli toprakları. Yıllık sıcaklık ortalamasının eksi 2'nin altında olduğu ve 2 bin metreden fazla rakımlı yerlerin yaşam için elverişli olmadığı kabul edilmektedir. Yaşanabilir alanının yüzölçümüne göre dünyanın en büyük ülkeleri Brezilya, ABD, Avustralya ve Çin'dir. Toplam yüzölçümünün yalnızca üçte biri kadar *(5,5 milyon kilometrekare)* yaşanabilir alanı olan Rusya bu listede beşinci sıradadır. Avrupa'nın yüzölçümüne göre en büyük ülkesi olan Ukrayna'nın topraklarının büyük bir bölümü yaşanabilir alan kriterlerine uymaktadır.

Yayılmacılık: Güç merkezlerinden taşraya doğru askerî, politik, ekonomik, kültürel ve dinî yayılma. Avrupa devletlerinin okyanus ötesi emperyalist yayılmacılığı. Yayılmacılığın günümüzdeki çeşitlerinden bir tanesi *"insani yayılmacılık"*tır *(örneğin NATO'nun Kosova operasyonu)*.

Yeni Avrasyacılık: Passionerlik Teorisi'nin kurucusu olan Rusyalı coğrafyacı ve tarihçi Lev Gumilev Avrasyacılık düşüncesini kendi eserlerinde geliştirmiştir. Yeni Avrasyacılık; SSCB'nin parçalanmasının ardından Rusya'da jeopolitik düşüncenin gelişimi üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştur.

Yeni Batıcılık: 1990'ların başlarında Rusya'da jeopolitik yönelim. Aynı yönelim Doğu Avrupa'da yıkıcı etki bırakmış, yasal seçkinleri iktidara taşımış, rüşvete ve suça bulaşmış demokrasilerin kurulmasına yardım etmiştir.

Yeni Düzen: ABD'de 1929-1933 yıllarının ekonomik krizinin sonuçlarının ortadan kaldırılmasına yönelik reformlar. Başkan Roosevelt'in uyguladığı Yeni Düzen'in karakteristik özelliği klasik serbest piyasa modelinden devletçi ve tekelci bir kapitalizme geçiştir. Yeni Düzen sayesinde yaygın işsizliğin önüne geçilmiş ve ekonomiye canlılık

kazandırılmıştır. Hasımlarının; Yeni Düzen'in *"komünizmin reçetesine"* dayandığı yönündeki eleştirilerine rağmen Roosevelt kapitalist sistemi, temel dayanaklarına hasar vermeden ıslah edebilmiştir. Daha sonra Deng Şiaoping Çin'de *"kapitalizmin reçetesine"* dayanarak komünist sistemi benzer şekilde ıslahata tabi tutmuştur.

Yeni Sağlar: 20. Yy.ın 60'lı ve 70'li yıllarında Avrupa'da jeopolitik akım. İdeolojik açıdan savaş öncesinin Alman jeopolitikçilerinin, yani Karasalcıların teorileriyle ilişkilidir. Yeni Sağlar büyük mekânların ve hem Atlantizme, hem de Mondializme karşı koyabilecek olan Avrupa Federal İmparatorluğu'nun kurulmasını önermişlerdir. Karasalcı Fransa Cumhurbaşkanı General Charles de Gaulle ülkesini NATO'dan çıkarmış, Almanya ve SSCB ile ilişkileri geliştirmiştir. Charles de Gaulle Atlas Okyanusu'ndan Ural'a kadar uzanan bir Avrupa kurmayı düşünüyordu. Kendini Haushofer'in öğrencisi ve takipçisi ilan eden, Nasyonal Bolşevik olarak tanımlayan Belçikalı Jean-François Thiriart *"Vladivostok'tan Dublin'e Avro-Sovyet İmparatorluğu"* projesini ortaya atmıştır.

Yeni Sosyalizm: Yurttaş toplumunun gelişmesinin üçüncü yoluna ilişkin teori. 20. Yy.da Batı'nın sosyal demokratları sosyalist düzene geçiş hedefinden vazgeçmişlerdir. Sosyal gereksinimlerin ve diğer hayır işlerinin yapılması için ayrılan büyük paralar devlet bütçeleri için ağır yüke dönüşmüştür. Nüfusun yaşlanmasına ve göçmen akınlarına bağlı olarak sosyal harcamalar, sosyal güvenlik ve sağlık harcamaları katbekat artmıştır. Bu nedenle çalışmayanların sosyal yardım almamasını öngören yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Yetkisiz egemenlik: Herhangi bir devletin iç, dış ya da savunma siyasetini gerçekleştirme sürecinde iktidarın beceriksizliğinden kaynaklanan kısıtlı egemenlik türü. Bu durumda kişisel çıkarlar devlet çıkarlarının üstünde görülür. Post-Sovyet coğrafyada kurulan yeni bağımsız ülkelerin çoğunda aynı durum söz konusudur.

KAYNAKLAR

BASILI KAYNAKLAR

Abdullayev, M., *Uluslararası İlişkiler Tarihi* (20. Yy., 2. Kısım: 1945-2000), Bakü, 2000.

Açа, M., *Avrasyacı Yaklaşımın Türkiye Çeşitlenmeleri ve Türk Dünyasının Geleceği. Bağımsızlıklarının Onuncu Yılında Türk Cumhuriyetleri,* İstanbul, 2002.

After the Soviet Union: From Empire to Nations, New York, 1992.

Akgül, F., *Rusya ve Türkiye'de Avrasyacılık*, İstanbul, 2009.

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara, 1989.

Armaoğlu, F., *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1980-1990)*, Ankara, 1991.

Avrasya'da Türk Jeopolitiği, Ankara, 2009.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920). Parlamento (Tutanak stenoları), 1. C., Bakü, 1998.

Balencie, J. M.; De La Granga, A., *Mondes rebelles, acteurs, conflits et violences politiques*, Paris, 2001.

Baykara, H., *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Bakü, 1992.

Berger, P. L.; Huntington, S. P. (eds.), *Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World,* Oxford, N. Y., 2002.

Bilge, S., *Milletlerarası Politika*, Ankara, 1966.

Bilge, S., *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara, 1992.

Bilgin, M., *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul, 2005.

Bulut, A., *Küresel Haçlı Seferi*, Ankara, 2005.

Chautard, S., *Geopolitique du XXe siecle*, Paris, 2007.

Chretien, J.; Prunier, G., *Les ethines ont une historie*, Paris, 1999.

Cooper, R., *"Is there a New World Order?" // Prospects for Global Order, vol. 2*, London, 1993.

Davutoğlu, A., *Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Ankara, 2008.

Durch, W. J., *UN Peacekeeping, American Politics and the Uncivil Wars of the 1990s*, New York, 1996.

Eroğlu, H., *Türk İnkılap Tarihi,* Ankara, 1990.

Erol, M., *"Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık" // Stratejik Analiz, Nu. 60,* Nisan, 2005.

Ersanlı, B., *Bağımsızlığın İlk Yılları,* Ankara, 1994.

Freidman, Th. L., *The Lexus and the Olive Tree,* New York, 1999.

Fukuyama, F., *Devlet İnşası. 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. İstanbul, 2005.

Gasımlı, M., *SSCB-Türkiye İlişkileri (Türkiye'de 1960 darbesinden SSCB'nin çöküşüne kadar), 2 cilt,* Bakü, 2007-2009.

Gasımov, M., *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Büyük Devletlerin Azerbaycan Politikası (1914-1918), 3 cilt,* Bakü, 2000-2004.

Gasımov, M., *Yabancı Ülkeler ve Azerbaycan (Nisan işgalinden SSCB'nin kurulduğu döneme kadar diplomatik ve politik ilişkiler),* Bakü, 1998.

Gilpin, R., *War and Change in World Politics,* Cambridge, N. Y., 1981.

Gönlübol, M., Sar, C., *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1939),* İstanbul, 1963.

Gönlübol, M., Sar, C., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965),* Ankara, 1968.

Gültepe, N., *Turancılık Tarihinin Kaynakları,* İstanbul, 1999.

Gürün, K., *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi,* İstanbul, 1981.

Güvenç, B., *Avrupa ve Türkiye İlişkilerinin Tarihî kaynakları, Gelişmesi ve Bugünkü Sorunları,* Ankara, 1999.

Hacıyeva, A., *Uluslararası İlişkiler Tarihi (1871-1919),* Bakü, 2001.

Hasanov, A., *"Haydar Aliyev'in Dış Politikasında Ulaşım-İletişim ve Enerji Koridorları Meselesi" // Haydar Aliyev Düşünceleri: XXI. Yüzyılda Azerbaycan'ın Kalkınma Yolu,* Bakü, 2009.

Hasanov, A., *"Haydar Aliyev Azerbaycan'ın Dış Politika Stratejisinin Kurucusudur" // Haydar Aliyev Yolu: Azerbaycan Kalkınmanın Yeni Aşamasında,* Bakü, 2007.

Hasanov, A., *Azerbaycan ve AGİT*, Bakü, 1997.

Hasanov, A., *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası,* Bakü, 2005.

Hasanov, C., *Azerbaycan Uluslararası İlişkiler Sisteminde (1918-1920),* Bakü, 1993.

Hasanov, C., *SSCB-Türkiye: Soğuk Savaşın Deney Alanı,* Bakü, 2005.

İlhan, S., *Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası,* Ankara, 1999.

İlhan, S., *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık,* Ankara, 2005.

Jackson, R., *Quasi-states, Sovereignty, International Relations and the Third World*, N. Y., 1990.

Kaynak, M., *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye Üzerine Stratejik Analizler,* İstanbul, 2005.

Külebi, A., *Altüst Olan Stratejik Öngörüler ve Türkiye*, Ankara, 2007.

Mackinder, H. J., *The Round-World and the Winnig of Peace,* London, 1943.

Mackinder, H., *Democratic Ideals and Reality,* New York, 1962.

Mackinder, H., *Democratic Ideals and Reality,* Washington, 1996.

Mahmudov, Y., *Azerbaycan Diplomasisi,* Bakü, 1996.

Makovsky, A., *Sayarı, S., Türkiye'nin Yeni Dünyası. Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri,* İstanbul, 2002.

Mehdiyev, R., *Azerbaycan: Küreselleşme Döneminin Talepleri,* Bakü, 2005.

Mehdiyev, R., *Yeni Siyaset: Kalkınmaya Doğru,* Bakü, 2008.

Memmedov, A., *Uluslararası İlişkiler,* Bakü, 2000.

Memmedov, C., *Jeopolitik,* Bakü, 2005.

Miller, L., *Global Order: Values and Power in International Politics*, Boulder, Co, 1994.

Musayev, İ., *Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Zengezur Bölgelerinde Siyasi Durum ve Yabancı Ülkelerin Siyaseti (1917-1921)*, Bakü, 1996.

Nations in Transit 2002: Civil Society, Democracy and Markets in East Central Europe and the Newly Independent States, New Brunswick, N 5, 2002.

New States, New Politics: Building the Post-Soviet Nations, Cambridge, 1997.

Oran, B., *Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne. Olgular, Belgeler, Yorumlar, c. 1 (1919-1980),* İstanbul, 2002.

Özgür Ev., *Binyılın Çağrısı,* Bakü, 2002.

Ratzel, F., *"Geographie Politique" // Геополитика: Антология, Москва, 2006 [Ratzel, F., "Politik Coğrafya" // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006].

Renan, E., *Quest-ce quune nation?,* Paris, 2007.

Resulzade, M. E., *Azerbaycan Cumhuriyeti,* Bakü, 1990.

Resulzade, M. E., *Bolşeviklerin Şark Siyaseti,* Bakü, 1994.

Rosiere, S., *Geographie politique et Geopolitique: Un grammaire de lespace politique,* Paris, 2007.

Russet, B.; Stark, H.; Kinsella, D., *World Politics: The Menu for Choice,* Boston, N. Y., 2000.

Saray, M., *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul, 1993.

Smouts, M. C. (ed.), *The International Relations: Theory and Practice,* N. Y., 2001.

Soulier, G., *"Minorites, Etats et societes" // Fenet, A.; Soulier, G., Les minorites et leurs droits depuis 1789,* Paris, 1989.

Spiro, P., *New Global Communities Nongovernmental Organizations in International Decision-Making Institutions,* Washington Quarterly, 1995.

Spykman, N., *America's Strategy World Politics,* New York, 1942.

Stiglitz, E., *Globalization and its Discontents*, N. Y., 2002.

Suver, A., *Gelecek Avrasyadır,* İstanbul 2008.

Türkdoğan, O., Türk Tarihinin Sosyolojisi, İstanbul, 2003.

Uçarol, R., Siyasi Tarih (1789-1999), İzmir, 2000.

UNDP Human Development Report on 2000.

Üçok, C., *Siyasi Tarih,* Ankara, 1961.

Ümit, *Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu,* Ankara, 1995.

Vidal de la Blache, Paul, *La France de l'Est*, Paris, 1917.

Wallerstein, I., *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System,* Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Wallerstein, I., *The Capitalist World-Economy,* Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Wallerstein, I., *The Modern World-System,* Cambridge: Cambridge University Press, 1974.

Wallerstein, I., *The Politics of the World-Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

Yavuz, C., *Jeopolitik ve Strateji // http:www.turksam.org*

Yavuz, G., *Büyük Ortadoğu,* İstanbul, 2004.
Yeniçeri, Ö., *Bugünden Yarına Türk Dünyasında Stratejik Bakış,* İstanbul, 2008.

Адамишин, А., *"На пути к мировому правительству" // Россия в глобальной политике, N 1*, 2002 [Adamişin, A., *"Dünya Hükümetine Doğru" // Evrensel Politikada Rusya, Nu. 1*, 2002].

Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Внешняя политика (Документы и материалы), Баку, 1998 *[Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920). Dış Politika (Belge ve evraklar),* Bakü, 1998].

Актуальные проблемы современности и истории, Москва, 1998 *[Günümüzün ve Tarihin Öncelikli Sorunları,* Moskova, 1998].

Античная Греция, Москва, т. II, 1983 [*Antik Yunanistan*, Moskova, II. c., 1983].

Арбатов, А., *"Национальная безопасность России в многополярном мире" // Вестник РАН, N 11,* 2000 [Arbatov, A., *"Çok Kutuplu Dünyada Rusya'nın Millî Güvenliği" // Rusya Bilimler Akademisi Bülteni, Nu. 11,* 2000].

Аристотель, *Политика. Афинская Полития,* Москва, 1997 [Aristoteles, *Politika. Atinalıların Yasası,* Moskova, 1997].

Аристотель, *Сочинения, т. 4,* Москва, 1981 [Aristoteles, *Eserleri, IV. c.,* Moskova, 1981].

Артхашастра, или наука политики, Москва, 1993 [*Arthasastra ya da Siyaset Bilimi,* Moskova, 1993].

Ашенкампф, Н. Н.; Погорельская С. В., *Современная геополитика,* Moskova, 2005 [Aşenkampf, N. N.; Pogorelskaya, S. V., *Modern Jeopolitik*, Moskova, 2005].

Бабурин, С. Н., *Российский путь: становление российской геополитики накануне XXI в.,* Москва, 1995 [Baburin, S. N., *Rusya Yolu: 21. Yy.ın Eşiğinde Rus Jeopolitiğinin Oluşumu*, Moskova, 1995].

Бажнов, Е. П., *Современный мир,* Москва, 2004 [Bajanov, Y. P., *Modern Dünya,* Moskova, 2004].

Балуев, Д. Г., *Информационная революция и современные международные отношения,* Нижний Новгород, 2001 [Baluev, D. G., *İletişim Devrimi ve Modern Uluslararası İlişkiler,* Nijni Novgorod, 2001].

Барановский, В. Г., *Международные организации как механизмы регулирования международных отношений,* Москва, 2000 *[Baranovski, V. G., Uluslararası İlişkilerde Düzenleyici Mekanizmalar Olarak Uluslararası Örgütler,* Moskova, 2000].

Барановский, В. Г., *Политическая интеграция в Западной Европе. Некоторые вопросы теории и практики,* Москва, 1988 [Baranovski, V. G., *Batı Avrupa'da Siyasal Entegrasyon. Bazı Teorik ve Pratik Meseleler,* Moskova, 1988].

Бек, У., *Что такое глобализация?,* Москва, 2001 [Beck, U., *Küreselleşme Nedir?,* Moskova, 2001].

Бердяев, Н. А., *Судьба России*, Москва, 1990 [Berdyayev, N. A., *Rusya'nın Kaderi,* Moskova, 1990].

Бешлосс, М. Р.; Тэлботт, С., *На самом высоком уровне: закулисная история окончания «холодной войны»,* Москва, 1994 [Beschloss, M. R.; Talbott, S., *En Üst Düzey: Soğuk Savaşının Bitişinin Perde Arkası Tarihi,* Moskova, 1994].

Бжезинский, З., *Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы,* Москва, 1998 [Brzezinski, Z., *Büyük Satranç Tahtası. Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri,* Moskova, 1998].

Бжезинский, З., *Выбор: Мировое господство или глобальное лидерство,* Москва, 2004 [Brzezinski, Z., *Tercih: Küresel Hakimiyet mi? Küresel Liderlik mi?,* Moskova, 2004].

Ближний Восток: история и современность, Москва, 1997 [*Yakın Doğu: Tarih ve Modernlik,* Moskova, 1997].

Боннар А., *Греческая цивилизация, пер. с фр.,* Москва, 1995 [Bonnard, A., Y*unan Uygarlığı*, Fransızcadan çeviri, Moskova, 1995].

Брук, С. И., *Население мира,* Москва, 1986 [Bruk, S. İ., *Dünya Nüfusu,* Moskova, 1986].

Валлерстайн, И., *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире, СПб.,* 2001 [Wallerstein, I., *Dünya Sistemlerinin Analizi ve Modern Dünyanın Durumu, SPb.,* 2001].

Вандам, А. Е., *"Наше положение" // Геополитика и геостратегия,* Москва, 2002 [Vandam, A. Y., *"Durumumuz" // Jeopolitik ve Jeostrateji,* Moskova, 2002].

Василенко, И. А., Геополитика современного мира, Москва, 2006 [Vasilenko, İ. A., *Modern Dünyanın Jeopolitiği,* Moskova, 2006].

Васильев Л. С., *Проблемы генезиса китайской мысли: формирование основ мировоззрения и менталитета,* Москва, 1989 [Vasilyev, L. S., *Çin Düşüncesinin Kökenleri Sorunu: Dünya Görüşü ve Mantalitenin Temellerinin Oluşması,* Moskova, 1989].

Вернадский В. И., *Размышления натуралиста. Научная мысль как планетарное явление,* Москва, 1977 [Vernadski, V. İ., *Natüralistin Düşünceleri. Evrensel Bir Olgu Olarak Bilimsel Düşünce,* Moskova, 1977].

Володин, А. Г.; Широков, Г. К., *Глобализация: начала, тенденции, перспективы,* Москва, 2002 [Volodin, A. G.; Şirokov, G. K., *Küreselleşme: Başlangıcı, Yönelimleri, Geleceği,* Moskova, 2002].

Гаджиев К. С. *Геополитика Кавказа,* Москва, 2003 [Gadjiev, K. S., *Kafkasya'nın Jeopolitiği,* Moskova, 2003].

Гаджиев К. С., *Введение в геополитику,* Moskova, 1998 [Gadjiev, K. S., *Jeopolitiğe Giriş,* Moskova, 1998].

Гасанов А., *Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана,* Баку, 2007 [Hasanov, A., *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası,* Bakü, 2007].

Гасымлы, М., *СССР-Турция: от нормализации отношений до новой холодной войны (1960-1979),* Москва, 2008 [Gasımlı, M., *SSCB-Türkiye: İlişkilerin Normale Dönüşünden Yeni Soğuk Savaş Dönemine Kadar (1960-1979),* Moskova, 2008].

Гасымлы, М., *СССР-Турция: от переворота до распада (1980-1991),* Москва, 2010 [Gasımlı, M., *SSCB-Türkiye: Darbeden Çöküşe Kadar (1980-1991),* Moskova, 2010].

Гегель Г. В., *Лекции по философии и истории*, Спб., 1993 [Hegel, *Felsefe ve Tarih Dersleri,* Sankt Petersburg, 1993].

Гегель Г., *Наука логики, т. 1*, Москва, 1970 [Hegel, *Mantık Bilimi, 1. C.,* Moskova, 1970].

Геополитика: Антология, Москва, 2006 [*Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006].

Геродот, *История,* Ленинград, 1972 [Herodot, *Tarih,* Leningrad, 1972].

Глобализация: человеческое измерение, Москва, 2002 [*Küreselleşme: İnsani Boyutu,* Moskova, 2002].

Гомеров, И. Н., *Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура,* Москва, 2002 [Gomerov, İ. N., *Devlet ve Devlet Hâkimiyeti: Koşulları, Özellikleri, Yapısı,* Moskova, 2002].

Гражданская политика. Мир политической мысли: Хрестоматия по политологии, кн. I, ч. II, Спб., 1993 [*Sivil Siyaset. Siyasal Düşünce Dünyası: Siyaset Bilimine İlişkin Okuma Kitabı, I. kitap, II. kısım,* Sankt Petersburg, 1993, I. kitap, II. kısım].

Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития, Москва, 2002 [*Küreselleşmenin Sınırları: Günümüzde Kalkınmanın Zorlu Meseleleri,* Moskova, 2002].

Гумилев Л. Н., *От Руси к России,* Москва, 1992 [Gumilev, L. N., *Rus'tan Rusya'ya Doğru,* Moskova, 1992].

Гумилев Л. Н., *Ритмы Евразии,* Москва, 1993 [Gumilev, L. N., *Avrasya'nın Ritimleri,* Moskova, 1993].

Гумилев Л. Н., *Этногенез и биосфера земли,* Ленинград, 1990 [Gumilev, L. N., *Dünya'nın Kökeni ve Biyosferi*, Leningrad, 1990].

Данилевский, Н. Я., *Россия и Европа,* Москва, 1991 [Danilevski, N. Y., *Rusya ve Avrupa*, Moskova, 1991].

Дебидур, А., *Дипломатическая история Европы от Венского до Берлинского конгресса (1814-1878),* Москва, 1997 [Debidour, A., *Viyana Kongresi'nden Berlin Kongresi'ne Avrupa'nın Diplomatik Tarihi (1814-1878),* Moskova, 1997].

Дергачев В. А., *Геополитика*, Киев, 2000 [Dergaçev, V. A., *Jeopolitik*, Kiev, 2000].

Дергачев В. А., *Геоэкономика. Современная геополитика*, Киев, 2002 [Dergaçev, V. A., *Jeoekonomi. Modern Jeopolitik,* Kiev, 2002].

Дергачев, В. А., *Геополитика*, Москва, 2004 [Dergaçev, V. A., *Jeopolitik*, Moskova, 2004].

Дергачев, В. А., Г*лобальная геоэкономика*, Киев, 2000 [Dergaçev, V. A., *Küresel Jeoekonomi,* Kiev, 2000].

Джеймс, П., Мартин, Дж., *Все возможные миры: История географических идей,* Москва, 1988 [James, P., Martin G., *Tüm Olası Dünyalar: Coğrafi Düşünceler Tarihi,* Moskova, 1988].

Дипломатический словарь, в 3-х тт. Изд. 4-ое, Москва, 1985 [*Diplomasi Sözlüğü, 3 cilt, 4. Baskı,* Moskova, 1985].

Дрейер, О. К., *Глобальные проблемы и третий мир. Общемировые и региональные процессы развития,* Москва, 1991 [Dreyer, O. K., *Küresel Sorunlar ve Üçüncü Dünya. Evrensel ve Bölgesel Kalkınma Süreçleri,* Moskova, 1991].

Дробот, Г. А., *"Роль международных организаций в мировой политике: основные теоретические подходы" // Вестник Московского Университета, сер. 18,*

Социология и политология, N 1, 1991 [Drobot, G. A., *"Uluslararası Örgütlerin Dünya Politikasındaki Rolü: Temel Teorik Yaklaşımlar" // Moskova Üniversitesi Bülteni, 18. Seri, Sosyoloji ve Siyaset Bilimi, Nu. 1,* 1991].

Дугин А. Г., *Консервативная революция,* Москва, 1994 [Dugin, A. G., *Muhafazakâr Devrim,* Moskova, 1994].

Дугин, А. Г., *Основы геополитики. Геополитическое будущее России,* Москва, 2000 [Dugin, A. G., *Jeopolitiğin Temelleri. Rusya'nın Jeopolitik Geleceği,* Moskova, 2000].

Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Геополитика: История и теория,* Москва, 2009 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Jeopolitik: Tarihi ve Kuramı,* Moskova, 2009].

Желтов, В. В., Желтов, М. В., *Глобализация,* Кемерово, 2007 [Jeltov, V. V., Jeltov, M. V., *Küreselleşme,* Kemerovo, 2007].

Желтов, В. В.; Желтов, М. В., *Политическая социология,* Кемерово, 2006 [Jeltov, V. V.; Jeltov, M. V., *Siyaset Sosyolojisi,* Kemerovo, 2006].

Жизнин, С. З., *Основы энергетической дипломатии, в 2-х тт.*, Москва, 2002 [Jiznin, S. Z., *Enerji Diplomasisinin Temelleri, 2 cilt,* Moskova, 2002].

Жильцов, С. С.; Зонн, И. С.; Ушков, А. М., *Геополитика Каспийского региона,* Москва, 2003 [Jilcov, S. S.; Zonn, İ. S.; Uşkov, A. M., *Hazar Bölgesinin Jeopolitiği,* Moskova, 2003].

Жириновский, В. В., *Очерки по геополитике,* Псков, 1997 [Jirinovski, V. V., *Jeopolitik Üzerine Denemeler,* Pskov, 1997].

Зенгер Х., Стратагемы: *О китайском искусстве жить и выживать,* Москва, 1995 [Senger, Harro von, Strategem: *Çinlilerin Yaşama ve Hayatta Kalma Sanatı Hakkında,* Moskova, 1995].

Зенковский, В. В., *Русские мыслители и Европа,* Москва, 1997 [Zenkovskiy, V. V., *Rus Düşünürleri ve Avrupa,* Moskova, 1997].

Зеркин, Д., *Основы конфликтологии,* Ростов-на-Дону, 1998 [Zerkin, D., *Çatışma Biliminin Temelleri,* Rostov-na-Donu, 1998].

Зубов, А., *“Геополитическое будущее Кавказа” // Знамя, N 4,* 2000 [Zubov, A., *“Kafkasya’nın Jeopolitik Geleceği” // Znamya, Nu. 4,* 2000].

Зюганов, Г. А., Г*еография победы. Основы российской геополитики,* Москва, 1998 [Zyuganov, G. A., *Zafer Coğrafyası. Rus Jeopolitiğinin Temelleri,* Moskova, 1998].

Зюганов, Г. А., *Россия - Родина моя,* Москва, 1998 [Zyuganov, G. A., *Vatanım Rusya,* Moskova, 1998].

Ильин И. А., *Наши задачи, т. 2, кн. 1,* Москва, 1993 [İlyin, İ. A., *Bizi Bekleyen Görevler, 2. C., 1. Bölüm*, Moskova, 1993].

Иноземцев, В., *“Британская империя и современная геополитика” // МЭ и МО, N 8,* 2003 [İnozemcev, V., *“Britanya İmparatorluğu ve Modern Jeopolitik” // Küresel Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler, Nu. 8,* 2003].

Информационные вызовы национальной и международной безопасности, Москва, 2002 [*Ulusal ve Uluslararası Güvenliğin İletişimsel Zorunlulukları,* Moskova, 2002].

Исаев, И. А., Золотухина, Н. М., *История политических и правовых учений России XI-XX вв.,* Москва, 1995 [İsayev, İ. A., Zolotuhina, N. M., *11.-20. Yy.larda Rusya’da Siyaset ve Hukuk Öğretileri,* Moskova, 1995].

Каграманов, Ю., *“Ислам, Россия и Запад” // Новый мир, N 7*, 2001 [Kahramanov, Y., *“İslamiyet, Rusya ve Batı” // Yeni Dünya, Nu. 7,* 2001].

Казанцев, Ю. И., *Международные отношения и внешняя политика России (XX век),* Ростов-на-Дону, 2002 [Kazancev, Yu. İ., *Rusya’nın Uluslararası İlişkileri ve Dış Politikası (20. Yy.),* Rostov-na-Donu, 2002].

Карло, Ж.; Савона, П., *Геоэкономика,* Москва, 1997 [Carlo, J.; Savona, P., *Jeoekonomi,* Moskova, 1997].

Кастельс, М. *Информационная эпоха,* Москва, 1999 [Kastells, M., *İletişim Çağı,* Moskova, 1999].

Кейган Р., *"Сила слабости" // Внешняя политика нового века,* Москва, 2002 [Kagan, R., *"Güç ve Zayıflık" // Yeni Yüzyılın Dış Politikası,* Moskova, 2002].

Кеннеди, П., *Вступая в XXI век,* Москва, 1997 [Kennedy, P., *21. Yüzyıla Girerken*].

Киссинджер, Г., *Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века,* Москва, 2002 [Kissinger, H., *Amerika'nın Bir Dış Politikaya İhtiyacı Var mıdır? 21. Yy.ın Diplomasisi Üzerine,* Moskova, 2002].

Классика геополитики. XX век, Москва, 2003 [*Jeopolitik Klasiği. 20. Yy.*, Moskova, 2003].

Коваленко, И. И., *Международные неправительственные организации,* Москва, 1976 [Kovalenko, İ. İ., *Uluslararası Sivil Örgütler,* Moskova, 1976].

Колосов, В. А., Мироненко, Н. С., *Геополитика и политическая география,* Москва, 2005 [Kolosov, V. A., Mironenko, N. S., *Jeopolitik ve Politik Coğrafya,* Moskova, 2005].

Крылов, Н. Б., *Принципы участия государств в системе ООН,* Москва, 1986 [Krılov, N. B., *Devletlerin BM Sistemine Katılım İlkeleri,* Moskova, 1986].

Крымская (Ялтинская) конференция трех союзных держав - СССР, США и Великобритании, Москва, 1979 *[Kırım (Yalta) Konferansı'nda Üç Müttefik Devlet: SSCB, ABD ve Büyük Britanya,* Moskova, 1979].

Кувалдин, В. Б., *"Национальное государство в эпохи глобализации" // Свободная мысль – XXI, N 1,* 2000 [Kuvaldin, V. B., *"Küreselleşme Çağında Ulusal Devlet" // Özgür Düşünce – XXI., Nu. 1,* 2000].

Кузменко, И., *"Геополитика Святой Руси" // Третий мир, N 1,* 1994 [Kuzmenko, İ., *"Kutsal Rusya'nın Jeopolitiği" // Üçüncü Dünya, Nu. 1,* 1994].

Кулагин, В. М., *"Формирование новой системы международных отношений" // Современные международные отношения,* Москва, 2004 [Kulagin, V. M., *"Uluslararası İlişkilerde Yeni Sistemin Şekillenişi" // Modern Uluslararası İlişkiler,* Moskova, 2004].

Кулиев, Дж., *К историю образования второй республики Азербайджана,* Баку, 1997 [Guliev, C., *Azerbaycan'da İkinci Cumhuriyetin Kuruluş Tarihi Üzerine,* Bakü, 1997].

Лебедева, М. М., *Мировая политика,* Москва, 2001 [Lebedeva, M. M., *Dünya Siyaseti,* Moskova, 2001].

Маккиндер, Х., *"Географическая ось истории" // Геополитика: Антология,* Москва, 2006 [Mackinder, H., *"Tarihin Coğrafya Ekseni" // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006].

Маккиндер, Х., *"Географическая ось истории" // Политическая история, N-5,* 1995 [Mackinder, H., *"Tarihin Coğrafya Ekseni" // Politik Tarih, Nu. 5*, 1995].

Маринченко, А. И., Геополитика, Москва, 2009 [Marinçenko, A. İ., *Jeopolitik,* Moskova, 2009].

Медведев, Ж.; Медведев, Р., *Неизвестный Сталин,* Moskova, 2001 [Medvedev, J., Medvedev, R., *Bilinmeyen Stalin,* Moskova, 2001].

Международные отношения и борьба идей, Москва, 1981 [*Uluslararası İlişkiler ve İdeolojiler Kavgası,* Moskova, 1981].

Международные отношения: теории, конфликты, организации, Москва, 2004 [*Uluslararası İlişkiler: Teoriler, Çatışmalar, Örgütler,* Moskova, 2004].

Мельвиль, А. Ю., *"Становление транснациональной политической среды и волны демократизации" // Современные международные отношения и мировая политика,* Москва, 2004 [Melvil, A. Yu., *"Uluslararası Politik Ortam ve Demokratikleşme Dalgaları" // Modern Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti,* Moskova, 2004].

Мельвиль, А. Ю., *Демократические транзиты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты,* Москва, 1999 [Melvil, A. Yu., *Demokratik Geçişler. Teorik, Metodolojik ve Pratik Açılardan,* Moskova, 1999].

Мехтиев, Р. Э., *Азербайджан: вызовы глобализации,* Баку, 2004 [Mehdiyev, R. E., *Azerbaycan: Küreselleşmenin Gereksinimleri,* Bakü, 2004].

Мехтиев, Р. Э., *Межнациональные отношения на исходе XX столетия,* Баку, 1995 [Mehdiyev, R. E., *20. Yüzyılın Bitiminde Uluslararası İlişkiler,* Bakü, 2004].

Мечников Л.И., *Цивилизация и великие исторические реки*, Москва, 1995 [Meçnikov, L. İ., *Uygarlık ve Büyük Tarihî Nehirler,* Moskova, 1995].

Милютин, Д. А., *"Критические исследования значения военной географии и военной статистики" // Русский геополитический сборник, N 2,* 1997 [Milyutin, D. A., *"Askerî Coğrafya ve Askerî İstatistiğin Önemi Üzerine Eleştirel Çalışmalar" // Rus Jeopolitik Dergisi, Nu. 2,* 1997].

Мировая политика и международные отношения на пороге третьего тысячалетия, Москва, 2002 [*Üçüncü Binyılın Eşiğinde Dünya Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler,* Moskova, 2002].

Михайлов, Т. А., *Эволюция геополитических идей,* Москва, 1999 [Mihaylov, T. A., *Jeopolitik Düşüncenin Evrimi,* Moskova, 1999].

Монтескье, Избранные произведения, Москва, 1995 [Montesquieu, *Eserlerinden Seçmeler*, Moskova, 1995].

Моравецкий, В., *Функции международной организации*, Москва, 1976 [Moravetski, V., *Uluslararası Örgütün Fonksiyonları*, Moskova, 1976].

Морозов, Е. Ф., *"Последний фельдмаршал" // Русский геополитический сборник, N-2,* Москва, 1996 [Morozov, E. F., *"Son Feldmareşal" // Rus Jeopolitik Mecmuası, Nu. 2,* Moskova, 1996].

Мудрецы поднебесной, Симферополь, 1998 [*Yeryüzü Bilgeleri*, Simferopol, 1998].

Мухаев, Р. Т., *Геополитика*, Москва, 2007 [Muhayev, R. T., *Jeopolitik*, Moskova, 2007].

Мэхэн, А., *Влияние морской силы на историю: 1660-1783,* Москва, 1941 [Mahan, A., *Deniz Gücünün Tarihe Etkisi: 1660-1783,* Moskova, 1941].

Нартов, Н. А., *Геополитика,* Москва, 2004 [Nartov, N. A., *Jeopolitik,* Moskova, 2004].

Нартов, Н. А., Нартов, В. А., *Геополитика,* Москва, 2007 [Nartov, N. A., Nartov, V. A., *Jeopolitik*, Moskova, 2007].

Немова, Л. А., *"Глобализация: некоторые аспекты воздействия на экономику Канады" // США-Канада: Экономика, политика, культура, N 5,* 2000 [Nemova, L. A., *"Küreselleşme: Kanada Ekonomisine Etkisinin Bazı Yönleri" // ABD-Kanada: Ekonomi, Politika, Kültür, Nu. 5,* 2000].

Нешатаева, Т. Н., *Международные организации и право,* Москва, 1998 [Neşataeva, T. N., *Uluslararası Örgütler ve Hukuk*, Moskova, 1998].

Ниязов, А. В., *"Евразийский контрглобализм - будущее России" // Независимая газета, 3 февраля 2001 года* [Niyazov, A. V., *"Rusya'nın Geleceği: Avrasya'da Küreselleşme Karşıtlığı" // Bağımsız Gazete, 3 Şubat 2001*].

Орлов, А., *Тайная битва сверхдержав,* Москва, 2000 [Orlov, A., *Süper Güçlerin Gizli Savaşı,* Moskova, 2000].

Основы евразийства, Москва, 2003 [*Avrasyacılığın Temelleri,* Moskova, 2003]

Очерки теории и политического анализа международных отношений, Москва, 2002 [*Uluslararası İlişkilerin Teorisi ve Politik Analizi Üzerine Denemeler*, Moskova, 2002].

Перегудов, С. П.; Семененко, И. С., *Корпоративное гражданство как новая форма отношений бизнеса, общества и власти,* Москва, 2006 [Peregudov, S. P.; Semyonenko, İ. S., *Ticaret, Toplum ve İktidar İlişkilerinin Yeni Biçimi Olarak Kurumsal Vatandaşlık,* Moskova 2006].

Петров, В. Л., *Геополитика России*, Москва, 2003 [Petrov, V. L., *Rusya'nın Jeopolitiği,* Moskova, 2003].

Плещаков, К. В., *"Геополитика в свете глобальных перемен" // Международная жизнь, N 10,* 1994 [Pleşşakov, K. V., *"Küresel Değişimler Işığında Jeopolitik" // Uluslararası Yaşam, Nu. 10,* 1994].

Поздняков, Э. А., Геополитика, Москва, 1995 [Pozdnyakov, E. A., *Jeopolitik,* Moskova, 1995].

Протопов, А. С.; Козьменко, В. М.; Елманова, Н. С., *История международных отношений и внешней политики России (1648-2000),* Москва, 2003 [Protopov, A. S.; Kozmenko, V. M.; Yelmanova, N. S., *Rusya'nın Uluslararası İlişkilerinin ve Dış Politikasının Tarihi (1648-2000),* Moskova, 2003].

Ратцель, Ф., *Народоведение*, СПб., 1900 [Ratzel, F., *Halk Bilimi*, Sankt Petersburg, 1900].

Ратцель, Ф., *Человечество как жизненное явление на земле,* Москва, 1901 [Ratzel, F., *Yer'de Yaşam Hadisesi Olarak İnsanlık,* Moskova, 1901].

Россия морей, Москва, 1997 [*Denizlerin Rusya'sı,* Moskova, 1997].

Савицкий, П. Н., *"Географические и геополитические основы евразийства" // Континент Евразия,* Москва, 1997 [Savicki, P. N., *"Avrasyacılığın Coğrafi ve Jeopolitik Temelleri" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997].

Савицкий, П. Н., *"Географический обзор России – Евразии" // Континент Евразия,* Москва, 1997 [Savicki, P. N., "*Rusya'nın, Avrasya'nın Coğrafi Özeti" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997].

Савицкий, П. Н., *"Степь и оседлость" // Континент Евразия,* Москва, 1997 [Savicki, P. N., *"Bozkır ve Yerleşik Yaşam" // Avrasya Kıtası,* Moskova, 1997].

Савицкий, П. Н., *Континент – океан*, Москва, 1997 [Savicki, P. N., *Kıta ve Okyanus,* Moskova, 1997].

Савицкий, П. Н., *Утверждение евразийцев*, Москва, 1997 [Savicki, P. N., *Avrasyalıların Tanıklıkları,* Moskova, 1997].

Санистебан, Л. С., *Основы политической науки*, Москва, 1992 [Sanisteban, L. S., *Siyaset Biliminin Temelleri*, Moskova, 1992].

Секистов, В. А., *Война и политика*, Москва, 1970 [Sekistov, V. A., *Savaş ve Siyaset,* Moskova, 1970].

Семенов Тян-Шанский В. П., *О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк политической географии,* СПб., 1915 [Semyonov-Tyan-Şanski, V. P., *Rusya Açısından Muazzam Toprak Mülkiyeti Üzerine. Politik Coğrafya Denemesi,* Sankt Petersburg, 1915].

Семенов Тян-Шанский В. П., *Район и страна*, Москва, 1928 [Semyonov-Tyan-Şanski, V. P., *Bölge ve Ülke,* Moskova, 1928].

Семенов Тянь-Шанский В. П., *Географические соображения о расселение человечества в Евразии и о прародине славян,* СПб., 1916 [Semyonov-Tyan-Şanski, V. P., *Avrasya'da İnsan Yerleşimlerinin Coğrafi Değerlendirilmesi ve Slavların İlk Yurdu Üzerine,* Sankt Petersburg, 1916].

Сендеров, В. А., *"Евразийство - миф XXI века?" // Вопросы философии, N 4,* 2001 [Senderov, V. A., *"Avrasyacılık 21. Yy.ın Efsanesi mi?" // Felsefe Sorunları, Nu. 4,* 2001].

Современные международные отношения и мировая политика, Москва, 2004 [*Modern Uluslararası İlişkiler ve Dünya Politikası*, Moskova, 2004].

Солоневич, И. Л., Народная монархия, Москва, 1991 [Soloneviç, İ. L., *Halk Monarşisi,* Moskova, 1991].

Сорос, Дж., *Кризис мирового капитализма,* Москва, 1993 [Soros, G., *Dünya Kapitalizminin Buhranı*, Moskova, 1993]

Стиглиц, Дж., *Глобализация: тревожные тенденции,* Москва, 2004 [Stiglitz, J., *Küreselleşme: Tehlikeli Yönelimler*, Moskova, 2004].

Страбон, *География*, Москва, 1994 [Strabon, *Coğrafya*, Moskova, 1994].

"Стратегия в области национальной безопасности США от 20 сентября 2002 г." // ИТАР-ТАСС, Компас, N 41, 10 октября 2002 [*"20 Eylül 2002'den İtibaren ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi" // İTAR-TASS, Pusula, N 41,* 10 Ekim 2002].

Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании, Москва, 1978 [*Tahran Konferansı'nda Üç Müttefik Devlet: SSCB, ABD ve Büyük Britanya,* Moskova, 1978].

Тихонравов, Ю. В., *Геополитика*, Москва, 2000 [Tihonravov, Y. V., *Jeopolitik*, Moskova, 1998].

Тойнби, А. Дж., *Постижение истории,* Москва, 1991 [Toynbee, A. J., *Tarih Bilinci*, Moskova, 1991].

Трубецкой, Е . Н., *“Старый и новый национальный мессианизм” // Очерк русской философии и истории,* Москва, 1994 [Trubetskoy, Y. N., *“Eski ve Yeni Ulusal Mesyanizm” // Rus Felsefesinin ve Tarihinin Hikâyesi,* Moskova, 1994].

Трубецкой, Е. Н., *Смысл жизни*, Москва, 1994 [Trubetskoy, Y. N., *Hayatın Anlamı*, Moskova, 1994].

Трубецкой, Н. С., “Об идеи-правительнице идеократического государства” // История, культура, язык, Москва, 1995 [Trubetskoy, N. S., “*İdeokratik Devlette Hakim İdeoloji Üzerine” // Tarih, Kültür, Dil,* Moskova, 1995].

Тузиков, А. З., *Основы геополитики*, Москва, 2004 [Tuzikov, A. Z., *Jeopolitiğin Temelleri,* Moskova, 2004].

Туровский, Р. Ф., *Политическая география,* Москва, 1999 [Turovski, R. F., *Siyasi Coğrafya*, Moskova, 1999].

Уткин, А. И., *Мировой порядок XXI века,* Москва, 2001 [Utkin, A. İ., *21. Yüzyılda Dünya Düzeni*, Moskova, 2001].

Ферро, М., *“Запад и советская революция (1917-1985)” // МЭ и МО, N 9,* 1991 [Ferro, M., *“Batı ve Sovyet Devrimi (1917-1985)” // Küresel Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler, Nu. 9,* 1991].

Фукидид, *История*, Ленинград, 1981 [Tukidides, *Tarih*, Leningrad, 1981].

Фукуяма, Ф., *“Конец истории” // Геополитика: Антология,* Москва, 2006 [Fukuyama, F., *“Tarihin Sonu” // Jeopolitik: Antoloji,* Moskova, 2006].

Хантингтон, С., *Столкновение цивилизаций,* Москва, 2005 [Huntington, S., *Medeniyetler Çatışması,* Moskova, 2005].

Хантингтон, С., *Третья волна: Демократизация на исходе XX века,* Москва, 2003 [Huntington, S., *Üçüncü Dalga: 20. Yüzyılın Bitiminde Demokratikleşme*, Moskova, 2003].

Хаусхофер, К., *О геополитике: Работа разных лет,* Москва, 2001 [Haushofer, K., *Jeopolitik Üzerine: Farklı Yılların Çalışmaları,* Moskova, 2001].

Холодная война. 1945-1963 гг. Историческая ретроспектива, Москва, 2003 [*Soğuk Savaş. 1945-1963. Tarihî Seyri,* Moskova, 2003].

Хореев, Б. С., *Очерки геоглобалистики и геополитики,* Москва, 1997 [Choreev, B. S., *Coğrafi Küreselleşme ve Jeopolitik Hikâyeleri*, Moskova, 1997].

Цинбурский, В. Л., *"Земля за Великим Лимитрофом" // Бизнес и политика, N 9,* 1995 [Cinburski, V. L., *"Büyük Limitrof'un Ardındaki Ülke" // İş ve Politika, Nu. 9,* 1995].

Цинбурский, В. Л., *"Остров России. Перспектива российской геополитики" // Полис, N 5,* 1993 [Cinburski, V. L., *"Rusya Adası. Rus Jeopolitiğinin Geleceği" // Polis, Nu. 5,* 1993].

Цицерон, *Диалоги*. Москва, 1994 [Cicero, *Konuşmalar*, Moskova, 1994].

Цыганкова, П. А., *Международные экономические организации. Справочник,* Москва, 1995 [Cıgankova, P. A., *Uluslararası Ekonomi Örgütleri Kılavuzu*, Moskova, 1995].

Черчилль, У., *Вторая мировая война,* Москва, 1991 [Churchill, W., *İkinci Dünya Savaşı,* Moskova, 1991].

Шаран, П., *Сравнительная политология, ч. 1-2,* Москва, 1992 [Şaran, P., *Karşılaştırmalı Siyaset Bilimi, 1. ve 2. Bölümler,* Moskova, 1992].

Шацилло, К. Ф., *От Портсмутского мира к Первой мировой войне. Генералы и политика,* Москва, 2000 [Şacillo, K. F., *Portsmouth Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'na. Generaller ve Siyaset,* Moskova, 2000].

Шмитт, К., *"Новый 'homos' земли", Элементы, N-3,* Москва, 2000 [Schmitt, C., *"Yeryüzünde Yeni Bir Homos", Elementı, Nu. 3,* Moskova, 2000].

Шмитт, К., *"Планетарное напряжение между Западом и Востоком и противостояние Земли и Моря" // Элементы, N 8,* 1996-1997 [Schmitt, C., *"Batı'yla Doğu Arasında Evrensel Gerginlik ve Kara-Deniz Çatışması" // Elementı, Nu. 8,* 1996-1997].

Шреплер, Х. А., *Международные организации. Справочник,* Москва, 1995 [Schraepler, H. A., *Uluslararası Örgütler Kılavuzu,* Moskova, 1995].

Шреплер, Х. А., *Международные экономические организации. Справочник,* Москва, 1997 [Schraepler, H. A., *Uluslararası Ekonomi Örgütleri Kılavuzu,* Moskova, 1997].

Эжиев И. Б., *Геополитика Каспийского региона,* Москва, 2007 [Ejiev, İ. B., *Hazar Bölgesinin Jeopolitiği,* Moskova, 2007].

Эмир-Ильясова, Э. И.,, *Азербайджан в системе международных отношений,* Баку, 2000 [Emir-İlyasova, E., İ., *Uluslararası İlişkiler Sisteminde Azerbaycan*, Bakü, 2000].

Якунин, В. И.; Зеленов, Е. И.; Зеленева, И. В. *Российская школа геополитики*, СПб., 2008 [Yakunin, V. İ.; Zelenov, Y. İ.; Zeleneva, İ. V., *Jeopolitikte Rus Ekolü*, Sankt Petersburg, 2008].

ULUSAL VE ULUSLARARASI DERGİLER

Дипломатический вестник, Москва, 1992-2005 [*Diplomasi Bülteni*, Moskova, 1992-2005].

МЭ и МО, Москва, 1992-2005 [*Küresel Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler,* Moskova, 1992-2005].

Вестник Московского Университета, Серия: Социология и политология, Москва, 1998-2005 [*Moskova Üniversitesi Bülteni, Sosyoloji ve Siyaset Bilimi Serisi,* Moskova, 1998-2005].

Компас, Москва, 2002-2005 [*Pusula*, Moskova, 2002-2005].

Полис, Москва, 1997-2005 [*Polis*, Moskova, 1998-2005].

Stratejik Analiz, Ankara, 1997-2005.

İNTERNET SİTELERİ

http//:www.un.org (BM resmî sitesi)
http//:www.europa.eu (AB resmî sitesi)
http//:www.nato.int (NATO resmî sitesi)
http//:www.icj-cij.org (Uluslararası Adalet Divanı resmî sitesi)
http//:www.coe.int (Avrupa Konseyi resmî sitesi)
http//:www.freedomhouse.org (Özgürlük Evi resmî sitesi)
http//:www.organic.com
http//:www.sustainable.gov
http//:www.envirolink.org
http//:www.china.si.umich.edu/telecom-info.html
http//:www.migration.ucdavis.edu
http//:www.turksam.org
http//:www.unpan.org (100'den fazla uluslararası medya kurumunun küreselleşme ve entegrasyon konulu yayını)
http//:www.wfs.org (Gelecek dünya ve gelecek dünyayı şekillendirecek etkenler)
http//:www.worldcitizen.org (Dünya siyaset bilimcileri yeni dünya düzenini tartışıyor)
http//:www.grid/let/rug/hi/ahc
http//:www.chagala.com/usrolez.pdt
http//:www.cis.by
http//:www.csf.colorado.edu/case.net/index.html
http//:www.d-n-i.net
http//:www.etown.edu/v1
http//:www.lib.byu.edu/rdh/wwi
http//:www.lib.muohio-edu/inter/subj/history/wwii/index.html
http//:www.ukans.edu/history/v1

GEOPOLITICS
Resume

This book, for the first time written in Turkish, in a systemized form provides the readers with theoretical knowledge about geopolitical science. It is comprised of a preface, 9 chapters, brief geopolitical dictionary, bibliography and information resources.

The first chapter examines source materials and history of geopolitics development, offers historiography of geopolitical ideas and theories of ancient and middle ages periods.

The second chapter observes the creation of geopolitics as a separate science in the second half of 19th century and the first half of 21th century, the path it passed and also characterizes ideas and theories of classic and geopolitical schools of western countries, mainland Europe and Anglo-American classic school of geopolitics.

The third chapter analyses geopolitical conceptions and aims of great powers, which took part in the World War II.

The fourth chapter provides comprehensive analytical information on geopolitics of western countries in the second half of 20th century and at the present stage as well as characteristics, major theories and trends of mainland European and Anglo-American geopolitics.

The fifth and sixth chapters separately deal with analysis of geopolitical schools, theories, doctrines and conceptions of Russia and Turkey. Both chapters trace and comment on the stages of development of geopolitical thoughts of these countries from Middle Ages to the present time.

The seventh chapter tells about the establishment and development of geopolitics as a science. It explains a scientific concept, object, subject, categories, laws, functions, methodologies and methods of geopolitics.

The eighth chapters offers information and comments on the formation of the world's geopolitical structure, classification of the world system, geopolitical periods, models and their specific features.

The ninth chapter addresses the modern world system and its geopolitical characteristics. It comments about geopolitical features and new tendencies of the contemporary world system. The chapter touches the problems of ensuring the rights of sovereign states amidst globalization of the world's economic life, political and informative space, also gives the readers information about the new world order, major geopolitical, geo-economic and military-geostrategic problems threatening mankind and perspectives of their solving.

Since this book is intended for the Turkish readers, the author featured in its relevant parts the interest of major centers of force in the Eurasian space, geopolitics pursued by them in the Black sea basin, impact of this policy on the present and future geopolitical position of the region.

At the end of the book the author offers a dictionary of 450 terms and expressions covering almost all the necessary information on geopolitics.

ГЕОПОЛИТИКА
Резюме

В этой книге читателям в систематизированной форме преподносятся накопленные теоретические знания о геополитической науке. Книга состоит из введения, 9 глав, краткого геополитического словаря, списка использованной литературы и информационных ресурсов.

В первой главе рассматриваются первоисточники история развития геополитики, приводится историография геополитических идей и теорий древнего и средневекового периодов.

Во второй главе комментируется возникновение геополитики как отдельной науки во второй половине XIX и первой половине XX веков, пройденный ею путь развития, характеризуются идеи и теории классических геополитических школ западных стран, континентальной Европы и англо-американской классической геополитической школы.

В третьей главе анализируются геополитические концепции и цели великих держав, участвовавших во Второй мировой войне.

В четвертой главе приводится обширная аналитическая информация о геополитике западных стран во второй половине XX века и на современном этапе, в том числе о характеристике, основных теориях и течениях европейской континентальной и англо-американской атлантической геополитики.

Пятая и шестая главы посвящены по отдельности анализу геополитических школ, теорий, доктрин и концепций России и Турции. В данных главах прослеживаются и комментируются этапы развития геополитического мышления этих стран со средних веков до современного периода.

Седьмая глава рассказывает о возникновении и развитии геополитики как науки. В ней разъясняются научное понятие, объект и предмет, категории, законы, функции, методология и методы геополитики.

В восьмой главе читателям предлагаются информация и комментарии о формировании геополитической структуры мира, классификации мировой системы, геополитических периодах и моделях и их характерных особенностях.

Последняя – девятая глава посвящена современной мировой системе и ее геополитической характеристике. В ней комментируются геополитические особенности и новые тенденции современной мировой системы. Затрагиваются проблемы обеспечения прав суверенных государств в условиях глобализации экономической жизни мира, политического и информационного пространства, читателям преподносится информация о новом миропорядке, основных геополитических, геоэкономических и военно-геостратегических вопросах, угрожающих человечеству, и перспективах их решения.

Учитывая, что книга адресована турецким читателям, автор в соответствующих ее частях также отвел место интересам основных силовых центров мира на евразийском пространстве, проводимой ими геополитике в бассейне Черного моря, вопросам влияния данной политики на нынешнее и будущее геополитическое положение региона.

В конце книги читателям предлагается составленный автором словарь разъяснений более 450 терминов и выражений, охватывающий, можно сказать, всю необходимую информацию о геополитике.